

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1980 **1—2** letnik 34

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Jože Šorn
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. 3. 1980.

Izdajateljski svet: Lado Ambrožič ml., dr. Marjan Britovšek, dr. Tone Ferenc (predsednik), dr. Ferdo Gestrin, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič (tajnica), Drago Novak, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, dr. Tone Zorn, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina, nemščina), dr. Lujo Margetič (italijansščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina), dr. Jože Zontar (nemščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Pedagoško-znanstvena enota za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, telefon: (061) 22 121, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 500 din, za društvene člane 300 din, za društvene člane-upokoјence 225 din, za društvene člανε-studente 150 din (vse cene za letnik 34/1980)
Cena te številke v prosti prodaji je 240 din.

Tekoči račun: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 50101-678-49040

Sofinancirata: Raziskovalna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna »Slovenija«, Ljubljana, september 1980

Naklada: 1600 izvodov

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

LETNIK 34
LETO 1980

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

Janko Pleterški, Zveza vseslovenske ljudske stranke in hrvatske stranke prava v letih 1911—1913	5—75
The-Union of the Allslovene Popular Party and the Croatian Party of Law in the Years 1911—1913	
Союз всесловенской народной партии и хорватской партии права в гг. 1911—1913	
Ignacij V o j e , Privatne poslovne knjige dubrovniških trgovcev (XIV. stoletje)	77—86
The Private Business Registers of the Merchants from Dubrovnik (in XIV. cent.)	
Частные деловые книги дубровницких купцов (в XIV-ом стол.)	
Vasko Sim on i t i , Prispevek k poznavanju turških vpadov od leta 1576 do začetka gradnje Karlovca leta 1579	87—100
Contribution to the History of the Turkish Irruptions from 1576 till the Beginning of Building of Karlovac in 1579	
К истории турецких вторжений с 1576-го года до начала строительства Карловца в 1579-ом году	
Anton S v e t i n a , Prispevki k zgodovini Skočidola	101—117
Contribution to the History of Skočidol	
К истории Скочидола	
Jože Ž o n t a r , Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849	119—155
Formation and Development of the Administrative Districts in Slovenia until 1849	
Возникновение и развитие административных районов в Словении до 1849-го года	
Lujo M a r g e t i c , Pretkapitalistički oblici vlasništva po Marksovim Grundrissima	157—174
Forms of Ownership before Capitalism as to Marx's Work "Grundrisse"	
Докапиталистические формы собственности по труду Маркса «Грундриссе»	
Petko L u k o v i c , Borba Slovencev za ujedinjeno Slovenijo na izmaku velike krize na istoku od marta do novembra 1878. i njen odjek kod srpskog naroda u kneževini Srbiji i Vojvodini	175—214
The Fight of the Slovenes for the Zedinjena Slovenija (United Slovenia) at the End of the Great Crisis in the East from March till November 1878 and Its Echo by the Serbian Nation in the Principality Serbia and in Vojvodina	
Борьба словенцев за Объединенную Словению под конец большого кризиса на востоке от марта до ноября 1878-го года и ее отзыв у сербского народа в Княжестве Сербии и в Воеводине	
Toussaint H o č e v a r , Geografska razporeditev, starostna struktura in relativna osveščenost slovenske jezikovne skupine v ZDA	215—225
Geographical Distribution, age Structure, and comparative Identity Awareness of Persons of slovene Language in the United States	
Географическое распределение, возрастная структура и относительная сознательность словенской языковой группы в США	

KONGRESI IN SIMPOZIJ — CONGRESSES AND SYMPOSIA — КОНГРЕССЫ И СИМПОЗИУМЫ

Janez S t e r g a r , Deseti in enajsti Koroški kulturni dnevi	227—229
The tenth and the eleventh Carinthian Days of Culture	
Десятые и одиннадцатые Каринтийские культурные дни	
Ferdo G e s t r i n , IV. mednarodni kongres o povezavah med obema jadranskima obalama: gospodarske in trgovske zveze	230—232
The 4th International Congress on Relations between the Two Adriatic Coasts	
IV-ый международный конгресс по связям между обоими берегами Адриатики: экономические и торговые связи	
Andrej V o v k o , Seminar o vzgojni vlogi muzejev in zgodovinskih spomenikov	232—233
The Seminary on the Educational Role of Museums and Cultural Monuments	
Семинар по воспитательной роли музеев и исторических памятников	

Richard Haase, Die keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Fassung (Viktor Korošec)	235
Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka (Ferdo Gestrin)	235—236
Jean Claude Hocquet, Le sel et la fortune de Venise, I-II (Ferdo Gestrin)	236—238
Karlovac 1579—1979 (Vasko Simonić)	238—241
P. Zovatto-P. A. Passolunghi, Bibliografia storico-religiosa su Trieste e l'Istria 1864—1974 (Darja Mihelič)	241—242
Toussaint Hočvar, Slovenski družbeni razvoj (Stane Granda)	242—243
Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918. — Prvo opredeljenje za Jugoslaviju (Janko Prunk)	244—246
Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917—1921. — Slovenska ljudska stranka in jugoslovensko zedinjenje 1917—1921 (Janko Prunk)	246—248
Peter Gosztony, Hitlerjeve tuje vojske (Dušan Nečak)	248—249
Rechtsextremismus in Österreich nach 1945 (Tone Zorn)	249—251
Geschichte der Sorben (Tone Zorn)	251—252

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

Nataša Stergar — Miloš Rybář — Olga Janša-Zorn — Marjeta Čelovič — Irena Mazi, Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1979	253—273
New, Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana in 1979	
Новые иностранные исторические публикации в центральных библиотеках г. Любляны в 1979 г.	

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestila o delovanju Zgodovinskega društva za Slovenijo in o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	275—276
--	---------

IZVLEČKI — SYNOPSES — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvečki iz razprav v Zgodovinskem časopisu 34, 1980, 1—2	I—IV.
--	-------

Janko Pleterski

ZVEZA VSESLOVENSKE LJUDSKE STRANKE IN HRVATSKE STRANKE PRAVA V LETIH 1911—1913

V okviru preučevanja jugoslovanskega gibanja pri Slovencih je važno obdelati tudi dejavnost slovenske klerikalne stranke pri iskanju političnih stikov v hrvatskih deželah to in onstran dualistične avstrijsko-ogrske meje in pa v Bosni in Hercegovini. Čez državne meje habsburške monarhije politična dejavnost te stranke ni šegla, a tudi v Vojvodino ne. Seveda moremo o ozemeljsko tako omejeni dejavnosti govoriti kot o jugoslovanski le v smislu stopnje v jugoslovanstvu, podobno kot moremo le stopnje v jugoslovanstvu ugotavljati pri drugih sočasnih političnih programih in akcijah drugod, ki se omejujejo samo na nekatere narode in ne računajo na Slovence. Ali pa morda dejavnost slovenske klerikalne stranke v narodnem vprašanju sploh ne sodi v okvir jugoslovanskega gibanja zaradi njenega idejnega in političnega značaja?

Na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici (9.—13. 9. 1968) je bilo to vprašanje načeto v diskusiji po referatu podpisanega (Tria-lizem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje). Navzoci so pritrdili mnenju Dušana Kermavnerja, da sodi trialistična akcija slovenskih strank, tudi klerikalne, v sklop poglavja o jugoslovanskem gibanju pri Slovencih. V slovenski zgodovinski zavesti je to mnenje že ves čas udomačeno. Upoštevala jo je tudi ljudskofrontna politika slovenskih komunistov v letih pred drugo svetovno vojno, ko je dokazovala, da klerikalizem ne more in ne sme imeti vodilne vloge v slovenskem življenju, hkrati pa se je trudila pripeljati na napredne družbene postojanke množice te stranke. In tu je zastavljala vzvod ravno pri tisti narodni, jugoslovanski in socialni zavesti, ki so jo te množice dobile po delovanju prav te stranke kot organizacije, ki je »združevala v svojih vrstah ogromne množice slovenskega ljudstva.«¹ Protislovisni značaj slovenske klerikalne stranke, ki je vsebovala tudi politične prvine, ki s klerikalizmom samim po sebi niso združljive, se je trudil zgodovinsko pojasniti tudi podpisani.²

Osrednjega pomena v zgodovini političnih stikov slovenske klerikalne stranke, z jugoslovanskimi deželami habsburške monarhije je nastanek zveze Vseslovenske ljudske stranke (VLS) in Hrvatske stranke prava (HSP) dne 20. oktobra 1912. Ze v tistem času je to dejanje bilo kritično, a ne negativno ocenjeno v slovenski javnosti, pri čemer je treba spomniti zlasti na oceno Ivana Cankarja v predavanju »Slovenci in Jugoslovani« dne 12. aprila 1913.⁴

¹ V skladu s tem je tudi obravnavanje deleža klerikalne stranke v temeljiti študiji Lojzeta Udeta, Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914, v: Jugoslovanski narodi pred prvi svetSKI rat (Beograd 1967) 887—941. Ponatis v knjigi Istega avtorja, Slovenci in jugoslovanska skupnost (Maribor 1972) 22—85.

² Ena izmed najpomembnejših marksističnih zgodovinskih analiz tedanjega časa meni med drugim: »Politična vzgoja, ki jo je dala (S. L. S.) tem množicam v slovenskem narodnem duhu in v duhu demokratičnih načel, je stvar, ki je ni mogoče kar tako izbrisati. Prepričani smo, da je tudi med osnovnimi kadri S. L. S. mnogo ljudi, ki jim je bila omenjena politična vzgoja veliko več kot preprosta taktična poteza.« Itn. — A. V. (Vladimir Martelanc), Slovenski politični razvoj in problem sodobne politične orientacije, v: Sodobnost 5 (Ljubljana 1937) 193—207.

³ Janko Pleterski, Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879—1893), v: ZC 29 (1975) 263—275. — Isti avtor, Nekaj vprašanj slovenske zgodovine v desetletju 1894—1904, v: ZC 31 (1977) 7—23. — Isti avtor, diskusija na sestanku avstrijskih in jugoslovanskih zgodovinarjev v Gösingu 1976, v: Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1846 bis 1918 (Wien 1978) 42—43, 100—102.

Zgodovinopisje SLS se je pozneje (1928) seveda sklicevalo na to stran-karsko zvezo kot na dokaz jugoslovanske usmeritve slovenske klerikalne stranke že v dobi habsburške monarhije, ni pa tega pojava pobliže preučilo.⁵ Ko pa se je slovenski klerikalizem leta 1934 pripravljaj na vstop v centralistično vladu in na »obkolitev Hrvatov«, je v zgodovinskem dokazovanju svojega jugoslovanstva zvezo VLS s hrvatskimi pravaši preprosto zamolčal.⁶

Niti slovensko zgodovinopisje po drugi svetovni vojni ni dalo kake temeljitejše obdelave omenjene slovensko-hrvatske strankarske zveze, čeprav se je je redoma dotaknilo.⁷ Gledanje slovenskega zgodovinopisja na jugoslovansko politiko slovenske klerikalne stranke je Fran Zwitter takole strnil v svojem referatu na mednarodnem posvetu historikov v Bloomingtonu o nacionalnem problemu v habsburški monarhiji (3.—6. april 1966): »Po letu 1897 je konec sodelovanja slovanskih strank z nemškimi klerikalci; slovenska klerikalna stranka uvidi, da je v nacionalnih vprašanjih nemogoče sodelovanje z nemškoavstrijskimi krščanskimi socialci, mora si ustvariti nov program in poiskati novih zaveznikov. Zaveznike si išče v hrvatski pravaški stranki, njen novi program je pa trializem, ki se pri slovenski klerikalni stranki prvič pojavi leta 1898 in ki ga ta stranka poudarja v času aneksijske krize l. 1908/09 ter v skupni deklaraciji s hrvatsko pravaško stranko leta 1912 in ga zastopa do prve svetovne vojne. (...) Pri slovenski klerikalni stranki odloča konfesionalni moment; ona hoče paralizirati nemški pritisk s tem, da bi se Slovenci združili s katoliškimi Hrvati (...) Avtorji programa so upali, da bo trializem uresničil prestolonaslednik Franc Ferdinand. (...) Slovenska klerikalna stranka se je sicer zavzemala za trializem, ni pa imela nikakih garancij, da bi hotel Franc Ferdinand ta program uresničiti, posebno pa ne za vključitev Slovencev v tretjo enoto.«

V istem, 1966. letu, je opozoril na pomen pravaško-klerikalne, hrvatsko-slovenske zveze znani italijanski zgodovinar Leo Vallani in sicer z vidika preučevanja političnih procesov, ki so pripeljali do razpada habsburške monarhije. V tej zvezi je videl predvsem iniciativo starčevičanske struje v HSP, v njeni sklenitvi l. 1912 pa dejanje, ki je »predrlo (dualistično) diafragmo, ločujočo Slovence ... od Hrvatov.«⁸ Dejanje torej, ki tako po pobudnikih kot po političnem učinku načenja temelje dualistične države in to v imenu pridruževanja Slovencev državopolitičnemu gibanju Hrvatov, v imenu ločitve Slovencev od Avstrije. Še v letu 1965. je starosta hrvatskih zgodovinarjev Jaroslav Šidak napisal in v letu 1972. objavil o pravaštvu in njegovem zbliževanju s slovenskimi klerikalci 1912/13 mnenje, ki se ne razhaja bistveno od ocen slovenskega zgodovinopisja in na-

⁵ »Razen socialnodemokratske stranke je stopila preko slovenske meje tudi SLS. Storila pa je to na zelo ozkosrčen način. Morda so njeni voditelji ob tej priliki sami občutili, kako fatalno je, če ima konfesija važno besedo v politiki. Dejanski je ta stranka uveljavila svoje jugoslovanstvo s tem, da se je združila, naravnost spojila s starčevičansko stranko v Banovini. S tem, da si je naprtila zaprašeni pravaški program, si je sama postavila mejo, preko katere ne more nikamor.«

⁶ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem (Ljubljana 1928), 201—205. — Silvo Kranjčec, Kako smo se zedinili (Celje 1928), 29—30, 36—37.

⁷ Jugoslavcivs (Fran Erjavec), Borba Slovenaca za Jugoslaviju (Beograd 1934).

⁸ Poleg v. op. 1 navedene študije L. Uđeta še zlasti:

F. Gestrin — V. Melik, Slovenska zgodovina od konca 18. st. do 1918 (Ljubljana 1966). — Fran Zwitter, Slovenci in habsburška monarhija; v: ZC 21 (1967). — Janko Pleterski, Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje; v: ZC 22 (1968). — Isti avtor, Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917; v: Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslovenske države (Zagreb 1969).

⁹ »Il partito del diritto rinnovato dai fedeli alla memoria di Starčević (...) non manteneva più, peraltro, il particolarismo croato (...) Sotto la direzione di un nipote di Starčević (...) esso accettò nel 1912 la riconciliazione con i serbi (...) e strinse un accordo di cooperazione politica con il partito popolare cattolico della Slovenia, rompendo così il diaframma che separava gli sloveni, interamente concentrati nei territori austriaci, dai croati.« Leo Vallani, La dissoluzione dell'Austria Ungheria (Milano 1966), 58.

vedene Vallanijeve. V času balkanskih vojn, piše Šidak, so se jugoslovanski misli »potpuno priklonili i oni pravaši u Dalmaciji koji su se još uvijek neprijateljski odnosili prema srpstvu; a suradnja između slovenskih klerikalaca i hrvatskih pravaša, ugovorena potkraj 1912, znatno joj se približila, iako ju je, strahujući pred opasnošću velikosrpske i pravoslavne premoći, ograničila na okvir monarhije. Budući da su načelno stali na stajalište hrvatskoga državnog prava, slovenski su se klerikalci, štoviše, izrazili spremnima da usvoje ideju jednoga jedinstvenog naroda i književnog jezika, a kao uvjet daljnjem opstanku Monarhije istakli su potrebu njene federalizacije.« (Podčrtal J. P.)⁹

Medtem je hrvatska zgodovinarica Mirjana Gross prišla — v okviru svojih dolgoletnih proučevanj hrvatske politične zgodovine na prelomu stoletij — glede hrvatsko-slovenske pravaško-klerikalne zveze do sklepov, ki to zvezo osvetljujejo bistveno drugače. Gre za vrsto razprav in monografij, objavljenih med leti 1960 in 1973.¹⁰ Najdoločnejše je svoj pogled na zvezo iz l. 1912 izrazila v študiji, ki jo je objavila na Dunaju l. 1966 in kjer med drugim piše: »Edina konstanta velikoavstrijske politike na Hrvatskem so zato bila prizadevanja za ustvaritev politične opore bodočemu vladarju, to pa se je moglo zgoditi le prek pravaških strank. Toda, tradicija teh strank je bila ... želja po suvereni hrvatski državi v okviru (habsburške) monarhije. Celo razcepljena duhovščina ni mogla biti deležna popolnega zaupanja prestolonaslednikovega kroga. Zato je poskušal svojo oporo organizirati pod vodstvom klerikalne Slovenske ljudske stranke ... Po združitvi vseh pravaških strank hrvatskih dežel in pa Bosne in Hercegovine, je bila na dnevnem redu skupna organizacija s Slovensko ljudsko stranko, katere emisarji [dr. Ivan Sušteršič] so to (združitve) bili dosegli (zustandgebracht). Zedinjevalna konferenca (s SLS) je bila 20. oktobra 1912.« (Podčrtal J. P.)¹¹ Najširšo publiciteto je takšen pogled na hrvatsko-slovensko strankarsko zvezo dobil v univerzitetnem učbeniku štirih avtorjev iz leta 1968.¹²

Če izraža v priložnem spisu mnenje, da je treba teze Mirjane Gross o tem vprašanju revidirati, s tem podpisani seveda ne trdi, da odgovornost zanje pada le na avtorico samo. Nasprotno! V njenih tezah se zrcali predvsem dejstvo, da slovensko zgodovinopisje ni dovolj zgodaj tega vprašanja globlje preučilo na temelju svojih virov in slovenske zgodovinske zavesti, kar bi drugim avtorjem, gotovo tudi Mirjani Gross, olajšalo orientacijo in presojo. Če zdaj podpisani objavlja svojo študijo, dela to predvsem z namenom, dastoriti, kar je bilo zamujenega, omogočiti stvarnejšo podobo pomembnega pojava v slovenskem in hrvatskem narodnem in jugoslovanskem gibanju. Še najmanj je njegov namen polemizirati proti Mirjani Gross. Saj je prav ona s svojimi raziskavami dejansko pokazala, da gre pri Hrvat-

⁹ Jaroslav Šidak, Prilog razvoju jugoslavenske ideje do 1914. godine; v: Pouk zgodovine (1972), št. 2, 20—36.

¹⁰ Mirjana Gross, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907 (Beograd 1960). — *Ista avtorica*, Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine; v: Istorija XX veka 3 (Beograd 1962), 153—374. — *Ista avtorica*, Osnovni problemi pravaške politike 1878—1887; v: Historijski zbornik 15 (1962), 61—120. — *Ista avtorica*, Geneza Frankove stranke; v: Historijski zbornik 17 (1964), 1—83. — *Ista avtorica*, Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1914; v: Historijski zbornik 19—20 (1966—1967), 9—68; — *Ista avtorica*, Hrvatska politika velikoavstrijskog kruga oko prijestolonaslednika Franje Ferdinanda; v: Časopis za suvremenu povijest 2 (1970), 9—74. — *Ista avtorica*, Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči prvog svjetskog rata; v: Radovi Instituta za hrvatsku povijest 1 (1971), 259—285. — *Ista avtorica*, Povijest pravaške ideologije (Zagreb 1973).

¹¹ Mirjana Gross, Erzherzog Franz Ferdinand und die kroatische Frage; v: Österreichische Osthefte 8 (Wien 1966), 277—299. Cit. odlomka na str. 289 in 292.

¹² Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Sepić, Povijest hrvatskog naroda godine 1860—1914. (Zagreb 1968.) Gre zlasti za poglavja »Organizacija velikoavstrijskog klerikalnog pravaštva«, »Komesarijat u Hrvatskoj i njegov odjek u Dalmaciji« in »Slom velikoavstrijske politike« (273—279 in 287—288).

sko-slovenski pravaško-klerikalni zvezi za zelo pomemben in nikakor ne obroben pojav, ki je bil do nje deležen veliko premalo pozornosti.

Po daljšem študiju je podpisani prišel do prepričanja, da je jugoslovanska politika VLS, ali bolje, da je jugoslovanska politična izkušnja, ki so si jo po dejavnosti VLS v zvezi s pravaši, pridobile tako slovenske kot tudi hrvatske množice, zelo pomemben dejavnik, brez katerega ni mogoče dobro razumeti jugoslovanskega gibanja v času svetovne vojne in tudi ne sprememb, ki so v stališčih nosilcev »politike novega kurza« do Slovencev nastopile v letih med 1907. in 1914. V razpravi o »novem kurzu« in Slovencih (1975) je ugotovil, kako je v letih pred prvo svetovno vojno nastala zavest, da je »med vsemi nevarnostmi za Slovence največja tista, da bi se hrvatsko-srbska politika zanje desinteresirala«. Pokazal je, da so proti tej nevarnosti delovali, vsak po svoje, vsi trije slovenski politični tabori. Tudi klerikalni. »Socialdemokrati so ta občutek kompenzirali z razglašanjem avtonomije prek vseh meja kulturno zedinjenega jugoslovanstva, klerikalci so počeli podobno s praktično političnim izgraževanjem hrvatsko-slovenske nacionalne enotnosti, liberalci pa z gojitvijo jugoslovanske vzajemnosti in solidarnosti, brez natančnejše oblikovanih političnih ciljev.«¹³ Kmalu zatem je podpisani v nekem polemичnem besedilu izrazil mnenje, da je za stališče Anteja Trumbića. (v znanem njegovem pismu Franu Supilu 31. decembra 1914), da se Slovenija in Hrvatska državno ne smeta ločevati, bilo odločilno to, da je spoznanje o povezanosti procesa slovenske in hrvatske emancipacije »dobilo zlasti od 1. 1911 naprej že značaj aksioma v velikem delu banovinske politike«, t. j. v njenem pravaškem delu. Omenil je tudi, da pripravlja posebno študijo o tem pomembnem, a premalo znanem ali neprimerno ocenjenem dogajanju.¹⁴ In ker se je na to — medtem pripravljeno — študijo sklical tudi v svojem referatu na XIX. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Mariboru (27. 9.—1. 10. 1978), je pač čas za njeno objavo.

Predno raziščemo nastanek hrvaško-slovenske pravaško-klerikalne zveze, moramo povzeti nekaj okvirnih dejstev, važnih za vsakršno presojo.

Velikoavstrijska koncepcija prestolonaslednika Franca Ferdinanda ni identična s trialistično zamisljivo. Franc Ferdinandovi načrti jo omenjajo le priložnostno in obrobeno. Ne prestolonaslednik ne njegovi svetovalci za trializem niso bili ogreti. Kadar so o njem tudi kaj zapisali, so v njem videli nekaj nevarnega, npr. Broschev elaborat iz leta 1910—1911. Omenjanje možnosti, da bi se slovenske dežele pridružile trialistični državni tvorbi, je imelo v teh dokumentih značaj argumenta proti trializmu, ne pa kakega načrta za ločitev slovenskih dežel od Avstrije.¹⁵ Vsi ti elaborati so bili trajni, javno pa je bilo znano to, kar je o trializmu govorila stranka nemških krščanskih socialcev, ki je veljala za predstavnico prestolonaslednikove politike. Nemški krščanski socialci so izrecno in dosledno zanikali Slovincem pravico, da bi bili tudi oni vključeni v kako morebitno trialistično jugoslovansko državno tvorbo.¹⁶ Nemški krščanski socialci so iz morebitne trialistične države včasih izključevali celo Dalmacijo (Gessman v izjavi Spinčiću leta 1908). Ali je prva glava nemških krščanskih socialcev Karl Lueger imel drugačno stališče? Res je Anton Korošec ob njegovi smrti marca 1910 zapisal, da mu je Lueger pred smrtjo dejal: »Če bi bil vsaj 20

¹³ Janko Pleterski, Politika »novog kursa«, jadranski kompromis i Slovenci; v: Jugoslovenski istorijski časopis (1975), št. 3—4, 49—88.

¹⁴ Janko Pleterski, Povodom priloga D. Kermavnera »O slovenačkim stvarima«; v: Jugoslovenski istorijski časopis (1976), št. 1—2, 147—148.

¹⁵ Fran Zwitter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. S sodelovanjem Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova (Ljubljana 1962), 196—198. — Vladimir Dedijer, Sarajevo 1914 (Ljubljana 1966), 166—205.

¹⁶ J. Pleterski, deli, navedeni v op. 7.

let mlajši, pa bi južni Slovani lahko pozdravili trializem.¹⁷ Lueger sam ni dal nikoli kake javne izjave, ki bi dokazovala, da je v svoj trializem vključeval tudi Slovence. Znano pa je, da je Lueger v času priprav za aneksijo Bosne in Hercegovine skušal pridobiti za politično podporo voditelja hrvaško-srbske koalicije Frana Supila, a da je v tem prizadevanju govoril le o Hrvatski-Slavoniji oziroma o Bosni in Hercegovini in to na tak način, da je Supilo prišel do sklepa: »Tu sam se uverio, da je trializam, o kome su iz onih krugova toliko govorili, samo prazno obećanje... te da nam nigdje nitko ne misli dati ništa...¹⁸ Celo izjava, ki jo navaja Korošec, kaže, da je Lueger zelo pesimistično presojal možnost za uresničitev trializma. Že nekaj dni po njegovi smrti je 17. marca 1910 ta pesimizem upravičila zlasti glede Slovencev zelo odločna izjava novega vodje nemške krščansko socialne stranke Alberta Gessmana istrskemu poslancu Vjekoslavu Spinčiću: »...glede trializma, po njegovu bi u državu Hrvatsku spadala samo Hrvatska-Slavonija, Dalmacija i Bosna i Hercegovina. — A ne Istra i Primorje, osobito Trst ne. Toga ne pušta ni car ni prestolonasljednik...¹⁹ To je bilo prav na začetku zbiranja hrvaških pravašev in poglobljanja njihovega sodelovanja s Slovensko ljudsko stranko. Znano je, da je Spinčić bil z vsemi temi v tesnem stiku in da je nemogoče, da prizadeti slovenski in hrvaški politiki ne bi bili obveščeni o tej izjavi.

Očitno ustreza resnici izjava Antona Korošca, da namreč v trialistični ideji »ni bilo popolnoma sigurno, kaj bo s Slovenci... Ves čas, odkar je bila trialistična ideja na površju, so bili Slovenci v strahu, da ne bodo prišli v jugoslovansko skupino. Zato vidite v slovenski politiki, da smo se bolj, kakor bi morda bilo politično potrebno, pritiskali ob Hrvate, da smo skušali z njimi najti zveze. Vsakokrat, kadar se je bilo bati, da nastane na jugu kaka nova formacija, smo pogledali bolj bistro k Hrvatom in se skušali ob nje nasloniti. To je bilo leta 1898, ko smo se zbrali na Trsatu s hrvatskimi pravaši. Tudi pozneje v celi politiki smo vzdrževali idejo, da smo s Hrvati en narod in da je treba, da delimo eno in isto usodo...²⁰

Nihče v Avstriji (ne državni vrhovi, ne vlada, ne nemški krščanski socialci) nikoli ni dopuščal, da bi pri morebitni južnoslovanski državni enoti mogli biti udeleženi tudi Slovenci. Spričo tega okvirnega dejstva je treba s pridržkom gledati na mnenja, ki vidijo v dejavnosti Vseslovenske ljudske stranke za politično zvezo s hrvaškimi pravaši emanacijo prestolonaslednikove velikoavstrijske politike.

Posebej je treba kot okvirno dejstvo osvetliti stvarne stike prestolonaslednika in njegove neposredne okolice s slovenskimi politiki in še posebej z Ivanom Šušteršičem kot domnevnim izvajalcem njegovih direktiv. Neustrezna je predstava, da so bili slovenski klerikalni politiki na Dunaju zaželeni osebnosti v najvišjih krogih, že kar zaradi svoje klerikalne usmerjenosti, in zato določeni izvrševati neka zaupna navodila. Res so ti slovenski politiki bili klerikalnega nazora, a bili so tudi — plebejci. Prav ta okoliščina jih je izključevala z dunajskega parketa. Le posamezniki so v redkih trenutkih smeli stopiti nanj. Vladimir Dedijer se je potrudil, da je iz papirjev Franca Ferdinanda razbral, kateri Slovenci so bili v stiku s prestolonaslednikovo pisarno, z »Militärkanzlei«. Rezultat je boren: »Če sodimo po arhivih se nadvojvoda Franc Ferdinand za politične probleme Slovenije ni toliko zanimal kakor za Hrvaško, Bosno in Dalmacijo. Od takratnih sloveni-

¹⁷ Reichspost, 11 marec 1910 (»Wäre ich nur um 20 Jahre jünger, die Südslawen sollten den Trialismus begrüßen können!«).

¹⁸ Frano Supilo, Politika u Hrvatskoj (Zagreb 1953), 212.

¹⁹ Zapuščina Vjekoslava Spinčića, Arhiv Hrvatske, Zagreb.

²⁰ Silvo Kranjec, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije, v: ZC 16 (1962), 220.

skih politikov se največkrat omenjata Franc Saleški Povše in Jožef Pogačnik; oba sta bila nadvojvodu ob pripravah za prevzemanje prestola kandidata za visoke državne položaje.²¹ Ne Povše, ne Pogačnik nista imela nobene vidne vloge v slovensko-hrvaških stikih. Tudi sicer v stranki nista bila v ospredju.

Novembra 1911 — prav na začetku vsepravaškega združenja in pravaško-slovenskoklerikalnega zблиževanja — je nastopil v prestolonaslednikovi »Militärkanzlei« novi načelnik Karl Bardolff in ostal tam do konca. Bardolff je pozneje napisal knjigo o delovanju prestolonaslednikove pisarne in o svojem lastnem v njenem okviru. Zelo natančno popisuje, kakšne politične kontakte je ta pisarna gojila, kateri je bil krog politikov v vrstah nemadžarskih in nenemških narodov, ki so se prestolonaslednik in njegova pisarna nanje obračali. Po tem naštevanju kratko ugotavlja v samostojnem odstavku: »Stika s Slovenci ni bilo.«²² Za slovenske zadeve oziroma zadeve nemških alpskih dežel se je Bardolff obračal na Pavla Samasso iz znane nemške zvonolivarske družine v Ljubljani! Samassa je bil nemški nacionallec in odločen nasprotnik slovenske politične osamosvojitve. Še posebno je nasprotoval vključevanju Slovencev v kako jugoslovansko državno tvorbo.

O splošnem mnenju Franca Ferdinanda o Slovencih pravi Bardolff: »Kot zaenkrat še zanesljive je Franc Ferdinand presojal skoraj docela katoliške Slovence štajerske, Koroške, Kranjske in Istre. Bilo mu je pa znano, da se tudi v teh področjih skuša ukoreniniti jugoslovanski nacionalizem.«²³ Prestolonaslednik je Slovence torej beležil na strani zanesljivcev, a očitno ne posebno trdno prepričan, da bo tako tudi ostalo. O kakem prestolonaslednikovem računu s Slovenci, da bi bili orodje njegove politike na jugu, v Bardolffovi knjigi ni sledu. Drugače opisuje njegovo mnenje o Hrvatih in Srbih: »Večna Hrvatov in Slavoncev (!) je v zgodovini potrdila svojo zvestobo. Nanje je Franc Ferdinand računal s popolnim zaupanjem. Morda je precenjeval njihovo privrženost. (...) Če bi se početju srbskih nacionalistov, velikosrbski misli, še dalo postaviti protiutež, potem bi se to brez dvoma moglo doseči samo s popolnim odtrganjem Hrvatov izpod vsakega vpliva Madžarov in z avtonomiziranjem Slovencev v Avstriji in pa Srbov na Ogrskem...«²⁴ Bardolff potemtakem omejuje v prestolonaslednikovih političnih razmišljanjih za čas od konca 1911 naprej možnost trializma le na Hrvate same, medtem ko Slovence iz njega nedvoumno izključuje in jih pušča v avstrijski državni polovici. O kaki misliji Slovencev na Hrvaškem ni govora.

In sedaj še o šušteršičevem osebnem položaju v razmerju do prestolonaslednika in njegove pisarne. Jasno je, da tudi zanj velja tisto, kar Bardolff pravi za Slovence v splošnem. Na glas nekakšnega zaupnika Franca Ferdinanda je šušteršič v zgodovinopisju prišel ne zaradi kakšega izprijčanega svojega kontakta s prestolonaslednikom, ampak predvsem po tistem, kar je pisal leta 1922 v svoji brošuri »Moj odgovor«. V letu 1909 je kot vodja opozicijske »Slovanske jednote« v državnem zboru vodil obstrukcijsko taktiko proti vladi barona Bienerttha. Ta se je, piše šušteršič, obrnil na prestolonaslednika za posredovanje: »Činjenica je, da je poslednji poslal poletji 1909 l. k meni svojega zaupnika, naprosujoč me, naj omilim svoj

²¹ V. Dedijer, Sarajevo ..., 725.

²² Karl Bardolff, Soldat im alten Österreich (Jena 1938), 122. (»Eine Fühlung mit den Slowenen bestand nicht.«)

²³ K. Bardolff, o. c., 157.

²⁴ K. Bardolff, o. c., 160.

brezobzirni boj zoper Bienertovo vlado. To mi je dalo povod, da sem poslal nadvojvodi — prestolonasledniku obširen memorandum... dne 25. julija 1909.« Šušteršič navaja odlomke iz memoranduma, ki je zahteval trialistično državo za habsburške Jugoslovane. Nato pa pove, da mu je prestolonaslednik »pismeno potrdil sprejem memoranda, s pristavkom, da ga je čital z velikim zanimanjem.«²⁵ Šušteršič je tako sam natanko opisal značaj tega svojega posrednega stika s prestolonaslednikom.

Vsa znamenja kažejo, da tudi v naslednjih letih ni prodril kaj bližje k prestolonasledniku in njegovi pisarni. Pričevanja o tem najdemo v dnevniku škofa A. B. Jegliča prav iz časa ob koncu leta 1911. Jeglič je bil sprejet pri prestolonasledniku kot ljubljanski škof. Govorila sta o Kranjski in sicer o delovanju tamkajšnje duhovščine.²⁶ Prav tisti čas, 10. novembra 1911, je Šušteršič v državnem zboru govoril o nujnosti, da se ustvari večina na temelju avstrijskega duha in ob upoštevanju pomena Jugoslovancev za usodo monarhije. 2. decembra 1911 si Jeglič beleži: »Poslal mi je (Šušteršič) tiskan govor želeč, naj ga pošljem prestolonasledniku. To sem rad storil, ker me je prestolonaslednik nedavno lepo sprejel in ker se za Jugoslovane jako interesira. Včeraj, sem dobil od Hofmeisteramta odgovor, da se mi prestolonaslednik za list in govor zahvaljuje. List sem poslal Šušteršiču, kar ga bo gotovo veselilo. Želi gotovo, da bi bil pri prestolonasledniku prav dobro zapisan, kar tudi jaz želim.«

S poprej navedenim se ujema še Korošceva trditev, da jugoslovanskim politikom vrata pri prestolonasledniku niso bila odprta na stežaj; edini Joško Pogačnik, podpredsednik državnega zbora je bil večkrat pri njem; in še izrecno: »Šušteršič ni prišel k Francu Ferdinandu.« Korošec sam je bil pri prestolonasledniku le enkrat, zaradi politike nasproti Italiji.²⁷

Mirjana Gross navaja v zvezi z vprašanjem Šušteršičeve vloge spomenico, ki jo je kmalu po začetku balkanske vojne prestolonaslednik izročil cesarju v zadevi komisariata na Hrvaškem. V njej je opozarjal na posledice madžarske politike na Hrvaškem, na razpoloženje hrvaškega prebivalstva, pomembno z vojaškega vidika. Izrazil je prepričanje, da je večina hrvaškega prebivalstva zvesta cesarju in cesarstvu. V dokaz je omenil pravkar sklenjeno »zedinjenje Hrvatov in avstrijskih južnih Slovanov na temelju programa hrvaške stranke prava pod vodstvom zelo lojalnega dr. Šušteršiča.«²⁸

Prestolonaslednik je torej ugodno sodil o lojalnosti Šušteršiča in je tudi v pravaško-slovenskem strankarskem zborovanju v Ljubljani zato videl dokaz o lojalnosti strank, ki so tam bile predstavljene. Vendar to še ne dokazuje, da bi bil ta sestanek del prestolonaslednikove zamisli. Če preberemo še neko drugo njegovo pismo, ki ga je pisal dva meseca za tem (1. februarja 1913) zunanjemu ministru Berchtoldu, nimamo vtisa, da bi ta zveza prestolonasledniku pomenila kaj več kot dobrodošel, a naključen produkt političnega razvoja. V pismu se hvali, da si kar sam upa na Hrvaškem in Dalmaciji napraviti mir, red ter doseči privrženost k monarhiji in to v 48 urah.²⁹

²⁵ Ivan Šušteršič, Moj odgovor (1922), 63—65.

²⁶ Anton Bonaventura Jeglič, Dnevnik (prepis v Arhivu CK ZKS v Ljubljani) 16. november 1911.

²⁷ S. Kranjec, delo nav. v op. 20), 220.

²⁸ M. Gross, Casopis za suvremenu povijest 2 (1970), 48—49.

²⁹ Hugo Hantsch, Leopold Graf Berchtold (Graz 1963), 388—390. (»Und was die Irredenta bei uns im Lande anbelangt... so wird dieselbe sofort aufhören, wenn man unseren Slaven eine angenehme gerechte und gute Existenz schafft... Ich kenne diese zwei Länder, die jetzt in erster Linie in Betracht kommen, nämlich Kroatien und Dalmatien, ganz genau und stehe gut, dass ich in 48 Stunden Ruhe, Ordnung und Anhänglichkeit zur Monarchie schaffen könnte...«)

I

Hrvatsko-slovenska pravaško-klerikalna zveza 1911—1913 seveda ni ključna politična tvorba. Vključena je neločljivo v precej dolgo zgodovino političnih stikov Slovencev in njihovih strank s političnimi strankami drugih jugoslovanskih narodov. Sistematičnega pregleda teh stikov še nimamo, obdelane so le nekatere partije. V tej zgodovini nastopajo vse slovenske stranke in tudi klerikalna, že od trenutka svoje ustanovitve. Nekatera dogajanja v približevanju te stranke hrvatskemu pravaštvu od l. 1891 do 1898 in v času aneksijske krize je razčlenil podpisani,³⁰ poglobitve momente v jugoslovanskih stikih te stranke med l. 1903—1914 pa je strnjeno prikazal Lojz Ude.³¹

Težava za slovensko klerikalno stranko pri ustvarjanju političnih stikov s hrvatskimi deželami je bila v tem, da v banski Hrvatski ni imela idejno in organizacijsko primerne partnerja, da tam ni bilo moderne, množične klerikalne stranke. Omahovala je med pravaši-domovinaši, med novo Hrvatsko pučko seljačko stranko Stjepana Radića in med poskusi pripomoči k ustanovitvi hrvatske krščansko-socialne stranke (akcija Janca E. Kreka med hrvatskimi študenti). Do Frankove Čiste stranke prava pa je še l. 1908/09 skeptična ne le zaradi njenega vladnega oportunitizma, ampak tudi zaradi njenega protisrbstva.³² Omahovala je med sprejemanjem hrvatskega zgodovinskega državnega prava (v obliki programa iz l. 1894) in pa med narodnim načelom v smislu zedinjenja Južnih Slovanov habsburške monarhije. Dosledno je zavračala velikosrbski načrt, a ne iz nasprotovanja Srbiji in srbskemu narodu, marveč v zaupanju v možnost demokratizacije habsburške monarhije.³³

Na velikem zborovanju 17. oktobra 1909 v Ljubljani, ko je bila sklenjena strnitev vseh deželnih organizacij v skupno Vseslovensko ljudsko stranko, zato srečamo kot zastopnika Hrvatov Stjepana Radića. Radić je tedaj slavil delo Slovenske ljudske stranke z ugotovitvijo, da je bila prva, ki je na slovanskem jugu postavila na prestol kmeta. Radić je bil zato deležen posebno jeznega napada lista koalicije »Pokret«, ki je njegovo zvezo s slovenskimi klerikalci imenoval moralni polom.³⁴

Zbliževanje s Stjepanom Radićem, ki je večkrat nastopil kot oster nasprotnik klerikalizma, so grajali tudi v vrstah same slovenske klerikalne stranke. Pa vendar je ta povezanost trajala do leta 1910 in še 14. marca 1910 jo je Krek takole zagovarjal: »Nekateri nam zamerijo, da se vežemo z Radićevo stranko na Hrvaškem. Ti popolnoma prezirajo značaj naše stranke in načela, ki se jih držijo. Za nas je neizpodbojno, da ima samo demokracija prihodnost. Demokratično načelo na krščanskem in protikrščanskem temelju se bosta borila za zmago. Radićeve stranke je edina ljudska stranka na Hrvaškem. Ali naj jo tisti, kateri ljubijo cerkev in religijo, tišče v nasprotno plat, ali pa naj njeno zdravo ljudsko gibanje prekvasijo z živim krščanstvom? That is the question! mi smo za drugo!«³⁵ Očitno je torej šlo za upe, da bi Radićevo stranko bilo mogoče klerikalno »prekvasiti«.

³⁰ J. Pleterski, dela navedena v op. 3 in 7.

³¹ L. Ude, delo navedeno v op. 1.

³² »Tako nikoli ne boste dosegli svojega hrvaškega državnopravnega programa, ker Srbov ne boste utajili in iz zgodovine izbrisali!« (Slovenec, 3. marec 1909)

³³ Značilna je izjava J. E. Kreka ob koncu leta 1908: »Avstrija ni nemška, Avstrija se šele dela... Bog daj Srbom srečnega razvoja! Jaz jim ga želim in v naših vrstah bomo vedno podpirali njihovo stremeljenje (t. j. Srbov v habsburški monarhiji) po lastni avtonomiji na cerkvenem in šolskem polju... Čehi, Poljaki, Slovenci in Hrvatje, kam pa hočemo iti, kaj hočemo storiti, nego ostati v tej državi, katere del smo tudi mi, v kateri upamo nekaj še dobiti vodilno moč v roke!« (Slovenec, 14. december 1908, št. 287)

³⁴ Slovansky Přehled 12 (1910) 126.

³⁵ Slovenec, 14. marec 1910, št. 59.

Dejstvo, da se ti upi niso uresničili, je vsekakor prispevalo k temu, da je povezanost z Radićevo stranko pojenjala, čeprav nikoli ni popolnoma prenehala.³⁶

Imeli pa so slovenski klerikalci v Banovini ves čas še eno želézo v ognju. Veliko so se trudili, da bi pomagali na noge samostojni klerikalni skupini, zbrani krog lista »Hrvatstvo«. Prav nobenega dvoma ni, da jih je pri tem vodila predvsem želja po širjenju klerikalizma. A bilo je še nekaj drugega. V teh prizadevanjih se je izražala tudi potreba premagovati tisto veliko in zavirajočo razliko, ki je obstajala med bansko Hrvatsko in slovenskimi ter hrvatskimi deželami v Avstriji glede značaja političnih strank in načina političnega delovanja. Iz silne ožne volilnega sistema izvirajoča nenavadna nestabilnost bansko-hrvatskih strankarskih razmer je pri slovenskih klerikalcih zbujala nelagodnost in dostikrat tudi že kar pesimizem. Prav značilen je vzdih »Straže« spomladi 1910 (štajersko klerikalno glasilo je izražalo poglede Antona Korošca): »Pogoji za uresničenje trializma, za združitev Hrvaške, Dalmacije in Bosne v eno državno skupino, so torej jako neugodni. Če pa trezno vse premislimo, pa to tudi ni čudno. Prvič niso Hrvati v banovini ničesar storili, da bi poudarili državnopravno pripadnost Bosne k Hrvaški. V Bosni sami so se razcepili. Dalmatinski se tudi niso nič oglašili. Hrvaški element svoje onemoglosti ni nikoli tako kričeče pokazal kakor ob priliki aneksije. Drugače Srbi...! Žal, da moramo čisto odkrito reči, ... hrvaški politiki so pri vsaki važni, Jugoslovane zadevajoči stvari, le čokla, tako v avstrijski, kakor v ogrski polovici. Brez vsakega kurza je njihova politika tako v banovini, kakor v Dalmaciji, Istri in v Bosni. Zato si tudi ne moremo kaj, da ne bi simpatizirali z Radićevo seljačko stranko, čeprav ni na čisto katoliškem temelju zrastle. Ima vsaj en sam cilj in ta cilj je dosegljiv in naraven in nujno potreben: demokratizacija javnega življenja med Hrvati. Radićevo stranka hoče to odkrito, drugim hrvaškim strankam pa je demokracija, ki je odvrniti ne morejo, postranska, glavno so jim njihovi srednjeveški pravaški programi...«³⁷

Drugačne so bile možnosti za VLS v Dalmaciji, s katero sta jo zblíževala podoben politični sistem in skupna navezanost na državni zbor na Dunaju. Slovenska klerikalna stranka je že desetletje navezovala realne stike z Dalmacijo in tam širila tudi svoj politični vpliv, gotovo tudi v želji krepiti moderni klerikalizem. To prizadevanje se je navezovalo tudi na delovanje krškega škofa Antona Mahniča.

Razvoj v Dalmaciji je dejansko potekal pod znatnim političnim vplivom slovenske klerikalne stranke in ni naključno, da so tamkaj nasprotja med dalmatinskimi liberalci in pod vplivom klerikalizma stoječimi pravaši imenovali »kranjski boj«. V Dalmaciji pa le ni prišlo do takšne liberalno-klerikalne polarizacije, kot je bilo to na Kranjskem. Liberalna stran je imela dosti bolj komplicirano strukturo: nastopala je v dveh strankah, na eni strani Hrvatska stranka, ki je vključevala tudi pravaško tradicijo, na drugi strani Demokratska stranka, ki je bila bolj liberalno-ideološko usmerjena. Klerikalizem strankarsko sam ni bil organiziran. Naslanjal se je na drugo krilo pravašev, organiziranih v samostojni Stranki prava (Prodan), ki pa je družila tudi izrazite protiklerikalne elemente (Drinković). Aktivnost slovenskih klerikalcev v Dalmaciji se je kazala predvsem na gospodarsko organizacijskem in kulturno prosvetnem področju. Na obeh se je

³⁶ Stjepan Radić je s posojilom 50.000 K, ki ga je dobil 1. 1910 pri Ljudski posojilnici v Ljubljani, rešil iz denarnih težav »Pučko seljačko tiskaro«. — Bogdan Krizman, Korespondencija Stjepana Radića 1885—1918, 1 (Zagreb 1972), 37 in 479.

³⁷ Straža, 3. junij 1910, št. 62.

najbolj uveljavljajal Krek. Pod njegovim vplivom je prišlo do organiziranja zadrug v Dalmaciji v zvezi s slovenskimi zadrugami, on sam je večkrat po- toval v Dalmacijo in predaval.

Gospodarsko organizacijsko delovanje slovenskih klerikalcev je v Dal- maciji vzbujalo nejevoljo nasprotnikov klerikalizma. Razumljivo. Vendar tega delovanja ne bi mogli označiti kot nekakšno podkupovanje Dalmatin- cev, tako kot je to po svoji ločitvi od Stranke prava trdil Drinković: »Iz Kranjske je bilo odavna... sasuto dosta novaca po Dalmaciji...«³⁸ V Dal- maciji je deloval Pododbor Zadružne zveze v Ljubljani. Konec leta 1912 je obsegal skupno 90 zadrug, in sicer 58 rajfajzovk, 8 hranilnic, 8 konzumnih zadrug, 11 ribiških, 2 oljarski zadrugi, 1 gospodarsko centralo in po eno kle- sarsko in vrtnarsko zadrugo.³⁹ Te gospodarske organizacije so v Dalmaciji opravljale enake naloge kot v Sloveniji: samopomoč kmečkega gospodar- stva, v krizi, obramba pred oderuškim kapitalom, akumulacija kapitala in opora stranki, ki jih organizira.

Medtem je bilo v banovini že neka j časa v teku gibanje, katerega na- sledek bo združitev med seboj in po deželah razcepljenih pravaških strank in skupin v novo, vse hrvatske dežele obsegajočo Hrvatsko stranko prava.⁴⁰ Zanimivo je, da slovenski klerikalni tisk tam sredi leta 1910 tega gibanja še ni zaznal.

V letu 1908, ko je po secesiji Mileta Starčevića pravaška razcepljenost bila največja, je Cezar Akačić, tedaj še tajnik izvršnega odbora koalicijske Hrvatske stranke prava 5. novembra 1908 na skupni konferenci saborskega kluba in izvršilnega odbora te stranke predlagal, naj obe vodilni telesi takoj začneta delati za obnovo stare in enotne stranke prava po vseh hrvaških deželah, kakršna je obstajala do leta 1894. Akačić je tedaj dejal: »Osim toga držim shodnim, da buduća naša glavna skupština pozivom zamoli oba slovenska parlamentarna kluba, da svaki izašalje po jednoga svoga člana u ovaj pravaški centralni klub, poradi danas toli nuždnog političkog spo- razuma svih hrvatskih nam zemalja. Ovaj centralni odbor ima biti u svim pitanjima vrhovno vodstvo hrvatske stranke prava.« Seja je Akačićev pred- log soglasno sprejela, a pozneje ni bil uresničen zaradi odpora Supila, Lor- kovića in Dežmana.⁴¹ Prva pobuda za zблиžanje med pravaši pa tudi pobuda za kooperacijo s Slovenci izvira torej s hrvaške strani.

Kmalu po aneksiji Bosne in Hercegovine je nastopil Mile Starčević s še širšo pobudo. Predlagal je ustanovitev vsehrvatskega narodnega sveta. Predlog je naletel na rezervirano stališče hrvatsko-srbske koalicije. Mile Starčević je poskušil še s predlogom o sklicanju posveta vseh narodnih po- slancev. Tudi to je bilo odklonjeno.⁴² Oviro za koncentracijo je pomnilo tudi pojmovanje programa združene opozicije iz leta 1894. Zato je 10. marca 1909 Mile Starčević na zboru svoje stranke prava dal temu programu tol- mačenje, ki ga je zbor potrdil. Šlo je za potrditev tako imenovanega »okvi- raškega« stališča in pa za potrditev protinagodbene stališča, za sklep o boju vsaki nagodbeni vladi in vsaki nagodbeni stranki, kar je seveda le- telo tudi na koalicijo.⁴³

29. januarja 1909 je bil sestanek Čiste stranke prava v Zagrebu, ki so se ga udeležili tudi pravaši iz Dalmacije. Trije udeleženci, med njimi Mate Drinković iz šibenika, so predlagali zedinjenje vseh hrvaških strank v boju

³⁸ Hrvatska rieč, 27. november 1913, št. 900.

³⁹ Hrvatska kruna, 16. april 1913, št. 31.

⁴⁰ Podobo tega gibanja smo si skušali ustvariti neposredno, s prebiranjem hrvatskega pravaškega tiska, da bi spoznali sočasno tolmačenje hrvatskih akterjev gibanja.

⁴¹ Hrvatska sloboda, 7. avgust 1911, št. 179.

⁴² Hrvatska sloboda, 26. julij 1911, št. 169.

⁴³ Hrvatska sloboda, 10., 14. in 25. avgusta 1911, št. 182, 184 in 193.

za državno svobodo. Postopale naj bi skupno in enakopravno s Srbi. Ta predlog so frankovci preprečili.⁴⁴ Novembra 1909 izstopijo iz koalicijske Hrvatske stranke prava Cezar Akačić, Stjepan Zagorac in še nekateri. Pridružijo se Starčevićanski stranki prava (millnovcem). Julija in septembra 1910 pride do dveh novih momentov, ki vzbude upe slovenskega klerikalnega tiska: v banovini je to zedinjenje krščansko socialne skupine okrog »Hrvatstva« s Frankovo Čisto stranko prava, v Dalmaciji pa skupinski pristop duhovščine v dalmatinsko Stranko prava.

O združitvi »Hrvatstva« in pa Čiste stranke prava v novo strankarsko tvorbo z imenom Krščansko socialna stranka prava je »Slovenec« poročal izključno po pisanju hrvaškega tiska. Iz njegovih poročil izhaja, da so iniciatorji bili ljudje okrog lista »Hrvatstvo«, da so se pogajali s starčevićanci in s frankovci. Medtem ko so prvi odklonili, je z drugimi prišlo do dogovora. Na skupnem zasedanju, ki je fuzijo formalno sklenilo, sta bila tudi dva Slovenca, Karlo Cankar, ki je predstavljal Bosance, in pa Kulović. »Slovenec« je poročal, da se hoče nova stranka držati programā iz leta 1894, da sama stoji sicer neomajno na katoliškem stališču, a da hoče »z ozirom na dejstvo, da se eden edinstveni hrvaški narod deli na več veroizpovedovanj«, spoštovati versko prepričanje vseh in tako omogočiti tudi nekato-likom sodelovanje za uresničeeje državno-pravnega programa. »Slovenec« komentar se je omejil na željo, »da bi ta dogodek nam približal one velike cilje, ki so nam skupni in enako dragi«. Glasilo nove stranke, »Hrvatsko pravo«, je pozdravil »kot vrlega zaveznika in dragega tovariša v boju za naše svete skupne svetinje!⁴⁵ O zborovanju Stranke prava v šibeniku dne 11. septembra (pristop duhovščine) pa je »Slovenec« objavil dopis, da se dalmatinski pravaši postavljajo na hrvatsko in krščansko stališče, in sicer v sporazumu z dalmatinsko duhovščino. List je pripomnil: »Dobra stvar v Dalmaciji rapidno napreduje in zmaguje...«

Iz teh precej pičlih poročil nedvomno veje zadoščenje nad temi političnimi premiki, niso pa takšnega značaja, da bi po njih lahko sklepali, da gre za pisanje pobudnika in vodilnega duha tega dogajanja. Prav značilen v tem pogledu je uvodnik Koroševega glasila, ki o klerikalno-pravaški fuziji v Zagrebu govori le kot o delu splošnega političnega dogajanja pod zgovornim naslovom »Zmede na Hrvaškem«. Politika hrvaško-srbske koalicije je zavožena, na Hrvaškem vlada kaos in popolno politično razsulo, fuzija Čiste stranke prava s krščanskimi socialci pa je »edina svetla točka«. Pisec članka je o pripravljanju fuzije informiran, znano mu je, da se je ideja združenja pravaškega in krščansko socialnega programa že dalj časa propagirala, da si hočejo krščanski socialci s tem pridobiti teren, ki si ga dotlej nikakor niso mogli ustvariti, znano mu je, da je poglavitna ovira dotlej bil Frank in nekaj njegovih ožjih prijateljev in da je ta ovira zdaj odstranjena. Njegova politična prognoza pa je dokaj previdna: »Ako se bo nova skupina res dosledno držala začrtane poti, ki naj potom socialne in gospodarske okrepitve pripelje končno tudi do uresničenja pravaških političnih ciljev, ki so tudi naši, potem se bodo odnošaji na Hrvaškem s časom gotovo izboljšali.«⁴⁶ Ni težko opaziti, da v članku ni sledu o zanašanju na velikoavstrijske kroge niti na površno kombinacijo političnih strank in skupin na Hrvaškem, ampak da zida na dolgotrajno socialno in gospodarsko organizacijsko politično telo, ki naj uresniči tudi državno-pravni politični cilj, ki se z njim Slovenci identificirajo.

⁴⁴ Hrvatska rieč, 20. november 1913, št. 897.

⁴⁵ Slovenec, 16. in 20. septembra 1910, št. 210 in 213.

⁴⁶ Straža, 20. julij 1910, št. 82.

Potrebno je omeniti, kako je konec leta 1913 prikazal skupinski vstop dalmatinske katoliške duhovščine v Stranko prava Drinković, ko je bil s Stranko prava že v ostrem nasprotju in je javnosti upravičeval svojo ločitev od nje. Leta 1913 ga moti, da so v stranki navzoči duhovniki, ki jih duhovniška prisega »veže na ... ovo i ono«, tj. na zvestobo monarhu. Vsa težava se je po njegovem začela 1910 ob skupinskem vstopu duhovnikov v stranko. Pripravili so ga »emisarji« (slovenski?) z naročilom, naj duhovniki vstopijo v Stranko prava. Ti emisarji so delali na tem, da se »svećenstvo sa strankom prava u Dalmaciji složimo i pripojimo šušteršičevim Slovincima«. Drinković da je na nekem sestanku protestiral, češ naše središče je Zagreb, in opozarjal, »da ćemo raditi najprije da se mi Hrvati složimo; da mi dualizam sankcionisati nećemo i ne smijemo, da mi u Dalmaciji nećemo biti prijevask-appendix Slovenaca, da mi narodno naše jedinstvo sa braćom preko Velebita uništiti nećemo, da je najprva naša zadaća raditi oko jedinstva i zajedničke saradnje među Hrvatima. Najprvo to, a onda sa Slovincima kako svi Hrvati odluče«. »Emisarji« (neimenovani), da so na to pristali in da je zato sestanek v šibeniku uspel.⁴⁷ Drinkovićeve v nazaj izrečene kritične pripombe so zanimive. Potrebne pa so pretresa tudi zato, ker jih skoraj dobesedno sprejema omenjeni univerzitetni učbenik.⁴⁸ Kritični pomislek kaže izreči predvsem v dveh smereh. Prva: Vsa akcija VLS v tem času je trialistična v pravem pomenu besede, torej tudi antidualistična in zato očitak, da bi v Dalmaciji hotela utrjevati dualistično razcepljenost Hrvatov, gotovo ne drži. Druga: Nič ni znanega o tem, da bi VLS hotela v katerem koli trenutku direktno razširiti svoje organizacije v Dalmacijo ali v katero drugo, hrvatsko deželo. Vsekakor se je trudila, da bi v teh deželah našla političnega partnerja, kar smo že večkrat ugotovili. Predlog, naj bi se katoliška duhovščina v Dalmaciji vključila v Stranko prava, je izhajal iz kroga splitske duhovščine na čelu z Antejem Alfirevićem. Drinković in drugi pravaši so ta predlog z veseljem poprijeli in se celo trudili, da bi duhovniki v stranko ne vstopili posamezno, ampak skupinsko. Sam Drinković je bil pri tem najbolj aktiven in je na zborovanju Stranke prava v šibeniku 11. septembra 1910 tudi izvedel formalni »sprejem« duhovščine v stranko. Če je pozneje v Alfireviću in njegovem krogu gledal slovenske »emisarje«, je to njegovo mnenje, ne še dokaz.⁴⁹

Najpomembnejši dogodek tega leta (z vidika slovensko-hrvaškega klerikalno-pravaškega zblíževanja) je izstop državnozbornih poslancev dalmatinske Stranke prava (Dulibić, Ivanišević, Perić, Prodan), iz liberalnega državnozbornega kluba (Zveza južnih Slavena) in njihova pridružitve klubu slovenskih klerikalcev (29. november 1910). Prestop je bil vsej javnosti vidna manifestacija nove taktike dalmatinskih pravašev in nedvomno njihova samostojna odločitev. Kmalu za tem so se podobno odločili tudi istrski hrvaški poslanci, ki so bili sicer v najboljših odnosih s slovenskimi narodnimi politiki v Trstu (»Edinost« je dalmatinskim »prestopnikom« očitala neiskrenost in celo izdajstvo!). Zveza vseh teh Hrvatov z VLS v »Hrvat-sko-slovenskem klubu« je obstala kljub nekaterim kritičnim trenutkom do konca avstrijskega parlamenta in v l. 1917 je bila jedro, okrog katerega so se zbrali prav vsi jugoslovanski državnozborni poslanci v Jugoslovanski klub. Vse to priča, da prestop v letu 1911 ni bil rezultat neke trenutne politikantske poteze VLS, izvajanja navodil prestolonaslednikovega kroga ali česa podobnega, marveč da je to politično dejanje imelo svojo globljo lo-

⁴⁷ Hrvatska rieč, 27. november 1913, št. 900.

⁴⁸ Povjest hrvatskog naroda, 274.

⁴⁹ M. Gross. Uloga šibenskog pravaštva . . . , 266—267.

giko in izražalo nek temeljni interes. V sicer tako ostri (opravičevalno kritični, polemiki) Drinkovića "proti celému procesu slovensko-klerikalnega hrvaško-pravaškega združevanja; ne najdemo njegove retrospektivne interpretacije prestopa dalmatinskih pravaških poslancev novembra 1910. Zdi se, da je Drinković sam čutil, da je tukaj vrzel v sklenjenosti njegovega dokazovanja: o protihrvaški zaroti slovenskega klerikalizma in da se je že devizato raje izognil. Videli pa bomo, da je ravno zveza dalmatinskih pravašev s slovenskimi klerikalci v državnem zboru tisti odločilni člen, prek katerega se je v naslednjih dveh letih izoblikovala slovensko-vsepravaška strankarska zveza.

Na prvi seji razširjenega Slovenskega kluba, 29. novembra 1910 je sušteršič kot načelnik pozdravil dalmatinske pravaše in poudaril, da stoje Slovenci na stališču hrvaškega državnega prava in da vidijo v politični združitvi obeh narodov okrepitev in jamstvo za uspeh. Klub je novim članom pustil akcijsko prostost v vseh vprašanjih, ki zadevajo Dalmacijo in specialno hrvaška vprašanja.⁵⁰

V saboru so dale stranke 14. februarja 1911 programske izjave (adresne predloge), Hrvatsko-srbska koalicija, Starčevićanska stranka prava, Hrvatska pučka seljačka stranka, Krščansko-socialna stranka prava. Idr. »Slovenec« je kratko zabeležil: »Vse izražajo željo po zedinjenju hrvaških dežel. Tudi koalicija omenja združitev z Dalmacijo in pa resitev reskega vprašanja.«⁵¹ Niti opazil ni, da se je predlog Krščansko-socialne stranke prava izrekel tudi za pridruženje slovenske braće, kada to ona uzhtjuje.⁵²

Adresni govor Mileta Starčevića 20. februarja 1911 je bil izrazito kritičen do Dunaja. Očital je frankovcem, da preveč poudarjajo skrb za monarhijo in menil, naj za to skrbje drugi faktorji, s tem da zadovolje earode monarhije. Avstrijska politika je hotela Hrvate vedno izrabiti za svoje namene. Krščanski socialci, so v dunajskem parlamentu pred aneksijo res govorili o trializmu, izdali so celo nek zemljevid, zdaj pa odrivajo Hrvate iz Bosne. Slovencev ni omenil.⁵³ Milinovići so bili do dunajskih krščanskih socialcev, torej kar kritični. Nekaj tednov za tem pa je prav iz njihovih vrst izšla pobuda za pravaško zedinjenje hrvaških dežel s slovenskimi deželami. Ko je ban Tomašič odgodil sabor, je Cezar Akacić v klubu Starčevićeve stranke prava 15. marca 1911 predlagal naj klub zbere pravaše vseh hrvaških dežel, na pravaško-vijeće, ki bi izvedlo enotnost in uresničilo program iz leta 1894. Predlog je bil sprejet in sklenjeno je bilo, da se Akacić dogovori z Istranci in Dalmatinci, Stjepan Zagorac pa z Bosanci.

O Veliki noči, 16. aprila 1911, sta Mile Starčević in Cezar Akacić odpotovala v Pulj k Matku Laginji. Ta je namero odobril. Sporazumela sta se tudi z Vjekoslavom Spinčićem. Akacić je nato odpotoval vs Dalmacijo v Split, kjer so ga pričakali zbrani pravaški, deželni in državnozborniki poslanci in še drugi prvaki. Sklenjeno je bilo, da Dalmatinci pridejo v Zagreb po državnozbornskih volitvah. Tudi Stjepan Zagorac je medtem potoval v Bosno in obe krili bosenskih pravašev sta se odzvali pozitivno. Nato je šel Zagorac v Dalmacijo, da se dokončno dogovori s tamkajšnjimi pravaši. Pobuda je postala javna 28. maja 1911, ko je Ante Pavličić (»zubar«, ne »poglavnik«) na shodu zagrebskih starčevićancev, na katerem pa so bili na-

⁵⁰ Slovenec, 29. november 1910, št. 272.

⁵¹ Slovenec, 19. februar 1911, št. 38.

⁵² Hrvatsko pravo, 15. februar 1911, št. 124.

⁵³ Hrvatska sloboda, 22. in 23. februar 1911, št. 44 in 45.

vžočil tudi ljudje iz drugih strank, predlagal skupni boj vseh narodnih elementov. Predstavniki koalicije so sicer ploskali, storili pa ničesar. Pripravljene bi bili kvečjemu na kooperacijo za rušenje bana Tomašiča.⁵⁴ Ker je koalicijski tisk zatrjeval, da je pravaško zedinjevanje stvar, ki so vanjo vmešani dunajski socialci, zaupniki Khuena in Tomašiča in da je v ozadju klerikalni šušteršič, je glasilo starčevčancev izrecno izjavilo: »U ovu našu akciju nisu ulazili, kako vi u svome mahnitanju bulaznite, niti avstrijsko klerikalni maheri, niti Khuenovi i Tomašičevi pouzdanici. O svemu ovome nije šušteršič ni snivao, a nekmo li znao, kao što bi vi htjeli hotomično lažno prikazati.«⁵⁵ Bolj razločno tega pač ni bilo mogoče povedati.

13. junija 1911 so bile volitve v dunajski državni zbor. Med volilno agitacijo je v Dalmacijo dvakrat prispel tudi šušteršič, kar je zbudilo obtožbe koalicijskega tiska, ki je v teh obiskih videl dokaz, da je pravaštvo v Dalmaciji klerikalno usmerjeno. Glasilo Mileta Starčevića se je temu takole postavilo po robu: »Nu zaboravljaju gospoda mladomagjaroni (tako so pejorativno imenovali pripadnike hrvatsko-srbske koalicije), da je stranka prava od svoga zametka nastojala podržavati najbolje i najtesnije sveze sa braćom planinskim Hrvatima, koje želi uvući u jedno kolo zajedno sa nama; zaboravljaju da je danas dr. šušteršič faktički predstavnik ogromne većine slovenskog naroda; zaboravljaju, da se je on i tudomadne jasno, izrazio u prilog hrvatskom državnom pravu i za ostvarenje trialističke, misli, kakovu izjavu uzalud smo nastojali izmamiti od gospode koalicionaša, a od tomašičevaca je nismo ni očekivali. Ma bio dr. šušteršič makar kakav klerikalac, ako se on slaže sa našom politikom, s našim narodnim programom, ako on za taj program hoće da radi ozbiljno i iskreno, on je time naravno saveznik pravaša.«⁵⁶ Tudi razmerja starčevčancev do šušteršiča ni bilo mogoče bolj natančno opredeliti.

Šušteršič v tistem času ni prikrival svojih političnih nazorov in kdor se je z njim družil, je dobro vedel, s kom ima opravka. Konec februarja je šušteršič v delegacijah nastopil proti Kramaru, ker je ta ugovarjal trializmu, potrebi priključitve Bosne hrvaškim deželam in opozarjal na izjavo bosenskih srbskih saborskih poslancev proti trializmu in za avtonomijo Bosne pod dualistično monarhijo. V zvezi s tem je »Slovenec« objavil uvodnik o naravnih težnjah po koncentraciji vseh Jugoslovancev pod historično hrvaško državo, vključno slovenske dežele, ki po naravi tudi spadajo v to skupino. Nasprotovanje Srbov takšni združitvi izvira od tega, »ker se boje skupine jugoslovanskih katolikov na Balkanu. Njim še sedaj roji po glavi Velika Srbija s kraljem Petrom Karađorđevićem na čelu in s prostim dohodom k morju, kar hočejo doseči s pomočjo Lahov«. Menil je, da bi takšna politika Hrvate in Slovence vrgla v žrelo njihovim najhujšim sovražnikom, Madžarom, Italijanom in Nemcem.

Po volitvah se je v dunajskem državnem zboru ponovila zveza dalmatinskih pravašev s poslanci Vseslovenske ljudske stranke, klub se je imenoval »Hrvatsko-slovenska zajednica«. Istrski poslanci Laginja, Spinčić, Mandić, tržaški poslanec Rybař in poslanec s Krása Gregorin so skupaj ustanovili »Narodni klub«, ki se je povezal s Hrvatsko-slovensko zajednico v skupni »Hrvatsko-slovenski klub«, katerega načelnik je bil šušteršič, podnačelniki pa Dulibić, Korošec in Spinčić. Hrvatsko-slovenski klub je tako združeval vse slovenske poslance, z izjemo kranjskega liberalca Vladimirja

⁵⁴ Hrvatska sloboda, 8. avgust 1911, št. 180.

⁵⁵ Hrvatska sloboda, ista številka.

⁵⁶ Hrvatska sloboda, 20. april 1911, št. 91.

^{56a} Slovenec, 28. februar in 4. marec 1911, št. 48 in 52.

Ravniharja. Zunaj kluba je bilo pet dalmatinskih hrvaških liberalcev in oba dalmatinska Srba. Pod pritiskom tržaškega političnega društva »Edinost« sta iz Hrvaško-slovenskega kluba kmalu izstopila Rybař in Gregorin. 27. julija sta v tržaški »Edinosti« objavila pismo, v katerem odobrjata idejo združenja v en jugoslovanski klub in izjavljata, da sta morala izstopiti zaradi pritiska. Šušteršič in Spinčić sta tedaj očitala dalmatinskim liberalcem, da ne poznajo jugoslovanske solidarnosti. Na ta očitek je odgovarjal Josip Smodlaka v »Agrarier-Tagblatt«. Trdil je, da liberalci ne more pristopiti h klubu, ki v njem vlada klerikalna večina. Skupen jugoslovanski klub bi bil možen s pogoji: »Iz klubovega delokroga bi morala biti izključena vsa gospodarska in kulturna vprašanja, v njegov program bi se sprejela le vprašanja, o katerih je razvidno, da se bo lahko doseglo enotnost; klub bi moral biti razdeljen v liberalno in klerikalno kurijo, ki bi bili popolnoma enakopravni in bi bila potrebna njuna soglasnost za vsak sklep; ime kluba bi bilo treba spremeniti tako, da bi mogli vanj vstopiti tudi Srbi.«⁵⁷ Iz Smodlakovih pogojev je vidno, da so liberalci odklanjali skupen klub predvsem iz ideoloških razlogov, saj niso omenjali, da bi jih motilo državnopravno stališče hrvaško-slovenskega kluba. Terjali so ime kluba, ki bi ga lahko sprejeli tudi Srbi. Z drugimi besedami, klub naj ne bi bil izrecno »hrvaško-slovenski«. Treba se je spomniti, da to ni bil problem v zvezi s stališči slovenskih klerikalcev, ampak da je to bil problem, ki ga je bilo treba razrešiti v hrvaških vrstah, saj je od tam prihajalo nasprotovanje imenu Srbov. SLS je v vseh teh letih brez pomisleka pa tudi z jasno zavestjo, da je treba upoštevati tudi Srbe, uporabljala »jugoslovansko« ime. Izrazi »hrvatsko-slovenski« so bili koncesija hrvaškim pravašem. Odklanjali pa so slovenski klerikalci Smodlakove pogoje ideološkega značaja, pogoje o enakopravnosti liberalne in klerikalne kurije in o izvzemanju praktično vseh političnih vprašanj. Kot pogojem je »Slovenec« pripomnil: »To se pravi, hoče imeti klub, ki bi bil v sredi votel, ob straneh bi ga pa nič ne bilo.« Starčevićansko glasilo je tedaj pisalo solidarno s Hrvatsko-slovenskim klubom in ga branilo pred liberalnimi napadi.^{57a}

Prelomni dogodek je bila konferenca frankovske in milinovske stranke prava. 24. julija 1911 v Zagrebu ob navzočnosti dalmatinskih pravašev in pa predstavnikov katoliške Udruge iz Bosne in Hercegovine. Istrski državnozbornski poslanci so poslali pismeno sporočilo. Hrvaško-slovenski klub v državnem zboru na Dunaju je predstavljal Ivo Prodan, ki je konferenci celo predsedoval. Sklepi konference so bili soglasni: nujnost enotnosti pravašev vseh hrvaških dežel, celotnost Stranke prava, ustanovitev vrhovne uprave Stranke prava, ta naj izvede enotno organizacijo. 7. točka sklepom je zadevala Slovence: »Uprava celokupne Stranke prava stupiti čez (čim se obavi konstituiranje njezino) u doticaj sa braćom Slovincima u svrhu sporazuma za zajednički rad na temelju programa Stranke prava.« Tem splošnim sklepom so bili dodani še posebni sklepi obeh banovinskih hrvaških strank o skupnem nastopu na saborskih volitvah in o skupnem zunajsaborskem delovanju.⁵⁸

»Slovenec« je konferenco in njene sklepe sprejel z velikim navdušenjem, pisal je o epohalnem pomenu pravaškega zedinjenja za Jugoslovane (!), posebej se glede na sklep pravašev delati skupno s Hrvatsko-slovenskim klubom na Dunaju. S tem je podana enotna smer narodni politiki

⁵⁷ Straža, 28. julij 1911, št. 88 in Slovenec 31. julij 1911, št. 173.

^{57a} Hrvatska sloboda, 25. julij 1911, št. 168.

⁵⁸ Hrvatska sloboda, 25. in 26. julij 1911, št. 168 in 169.

žezlom, kakor jo zajamčuje pragmatična sankcija, četinska pogodba in druge historične listine in kakor jo zahteva naravni razvoj teh narodov ter skupni blagor vse naše države.« Zavrnil je pisanje graškega nemško-Hrvatov in Slovencev, je menil in to politiko takole definiral: »Cilj te politike je edinstvena jugoslovanska državna skupina pod habsburškim nacionalnega lista »Tagespost«, ki je trdil, da bo s tem okrepljen klerikalizem in ki je bil celo zaskrbljen za Srbe, da ne bi bili v taki državnopravni enoti zatirani: »Kakor se vidi, ima »Tagespost« zoper hrvaško-slovensko pravaško edinstvo iste razloge, kakor naši in hrvaški liberalci... Združenja Hrvatske in Slovenije,« je poudarjal »Slovenec«, »pa se nimajo ne Srbi ne Mòhamedanci nič bati, ker katoliška Jugoslavija nima niti najmanj namena kratiti komurkoli versko in politično enakopravnost v tem okviru. Mi smo trdnò prepričani, da bomo ta svoj cilj dosegli in da ne bo to samo Jugoslovanom v korist, ampak vsem avstrijskim Slovanom sploh in pa celi Avstriji in pa vsem njenim narodom. Nemci ne bodo s tem prav nič prikrajšani, samo svoje sanje o nadvladi nad Avstrijo bodo pač morali opustiti.«⁵⁹

Koaličijski in liberalni tisk na Hrvaškem in v Sloveniji je zedinjenje pravašev predstavljal kot delo slovenskih klerikalcev oziroma šušteršiča: »Hrvatska sloboda« Mileta Starčevića je to odločno zanikala: »Nije istina ni to, da se je dr. Šušteršič zainteresovao za ovaj naš pokret. Mi naprotiv hoćemo i želimo zainteresovati našu braću Slovence i Hrvate u drugoj polovini monarhije... da se svi zastupnici, u koliko je moguće, skupe u jednu falangu i u danom času zajednički vodimo borbu za oslobođenje Hrvatske ispod ugarskog jarma. U toj podpori Slovenacah i Hrvatah imademo jaku garanciju da ćemo svoje osnove provesti...«⁶⁰

Slovenska klerikalna stranka je poudarjala, da je do zblizanja pravašev prišlo po posredovanju dalmatinskih in bosenskih zastopnikov.⁶¹ Ob trditvah o posebni šušteršičevi vlogi ni odveč povedati, da je milinovski politik Ivan Peršić v letu 1913, po ponovnem odcepu frankovskih pravašev, zapisal, da je do zedinjenja s frankovci v letu 1911 prišlo zato, ker so to želeli pravaši Dalmacije, Istre in Bosne in Hercegovine, ker so oni postavljali to kot pogoj za svojo pridružitve vsehhrvaški pravaški zvezi. Drinković, ki je to Peršičevo izjavo ponatisnil v svojem listu, jo je s tem tudi potrdil s svoje strani.⁶²

V tednih do 10. avgusta 1911, ko je konferenca Starčevićeve stranke prava odobrila akcijo za zedinjenje in v celoti potrdila sklepe z dne 24./25. julija, je glasilo te stranke opredelilo, kako je s širšimi povezavami akcije. Izjavilo je, da je akcija ne samo politična, temveč da teži tudi k enotni organizaciji hrvaškega in slovenskega naroda: V takšni enotni organizaciji vidijo pravaši »jedinu garanciju provedenja svoga programa«. »Drugih garancija nemamo, ne možemo imati, jer nam ih nitko ne može dati. U političkoj borbi organizovana snaga naroda i njegovo osnovano pravo, jedina su-garancija uspjeha.«⁶³ Ni dvoma, da so ti poudarki bili usmerjeni proti očitkom, da za akcijo stojijo velikoavstrijski krogi oziroma račun na prestolonaslednikovo ustavno intervencijo. Z namigom na koalicijo je glasilo poudarilo, da nagodbenjaštvo samo po sebi izključuje enotno organizacijo vsega hrvaškega in slovenskega naroda in da je zato prav značilno, da »Pokret« pravaško akcijo imenuje »izvanzakonskom«. To je razumljivo, saj

⁵⁹ Slovenec, 29. julij 1911, št. 172.

⁶⁰ Hrvatska sloboda med 27. in 30. julijem 1911, št. 170—172.

⁶¹ Slovenec, 5. avgust 1911, št. 178.

⁶² Hrvatska rieč, 24. junij 1913, št. 826.

⁶³ Hrvatska sloboda, 31. julij 1911, št. 173.

negodba res izključuje Slovence, istrske Hrvatje in daje le malo upravičenosti za pridružitve Bosne. Koalicija kritizira tudi zaradijenega apriornega antiklerikalizma, saj je ta ravno tako anacionalen in kozmopolitski kot klerikalizem sam. Koalicija namreč ne sprašuje, ali je vstop dalmatinskih in istrskih poslancev v Hrvaško-slovenski klub dober z nacionalnega gledišča, ampak presoja stvar samo z vidika antiklerikalizma. Kot vzgled anacionalnega antiklerikalizma navaja grožnje slovenskih liberalcev, da bodo bojkotirali Cirilmetodovo družbo in slovenske šole v Trstu.⁶⁴ Glede odnosa do Dunaja pa pravi, da se vladajočim na Dunaju ni treba klanjati, a da tudi ni umestno jih izzivati. Končno opozarja, da ima posebna možnost dalmatinskih koalicionarjev oziroma naprednjakov svoj vir tudi v dejstvu, da so svoji čas poskušali doseči kompromis s Italijani o jadranskem vprašanju na račun istrskih Hrvatov in primorskih Slovencev.⁶⁵

V imeñu zdaj že združenih pravašev je milinovski list konec novembra odnošu do Slovencev posvetil uvodnik »Stranka prava prema Slovincima«.⁶⁶ Vnovič zavrača laži o tem, da stoji Stranka prava pod komando Šušteršiča in Jegliča, da je v službi dunajskih krščanskih socialcev, da so jo slovenski klerikalci kupili itn. Skliče se na Anteja Starčevića in Evgena Kvaternika, da dokaže pripadnost Slovencev k Hrvatom. Skliče se na državnopravne dokumente, zlasti pa na dejstvo, da je zavest skupnosti že zdavnaj prodrla v slovenske duše. Danes čutijo potrebo skupnosti s Hrvati vsi slovenski rodoljubi. Zveže s slovensko politiko so bile že od nekdaj dobre; res da so leta 1894 in 1895 pravaši bili v stiku s slovenskimi liberalci. Toda zdaj se je slovenski narod od liberalcev odvrnil. »Mi za to ne marimo, jer mi nismo vodili politikü sa Hribarom i Tavčarom radi njihovih osoba, nego smo vodili politikü sa slovenskim narodom.« Zdaj, ko slovenski narod v večini zaupa v drugo stranko, računamo pravaši z novimi predstavniki slovenskega naroda, s Šušteršičem in drugimi. Zato so vstopili Hrvatje iz Dalmacije in Istre v Hrvaško-slovenski klub. Če bodo Slovenci jutri izvolili druge ljudi, bomo pa v stiku s tistimi. Za zdaj hočemo najprej doseči gospodarsko organizacijo in vzajemno gospodarsko podporo, kajti to bo najhitreje in najbolj uspešno pripeljalo do politične organizacije Slovencev s Hrvati. Do zdaj se Stranka prava politično s Slovensko ljudsko stranko še ni zedinila, sodelovala pa bo z njo složno in sporazumno, zlasti v Hrvaško-slovenskem klubu. »Valjda će se političke prilike tako razviti nama u prilog,« sklepa list, »da ćemo fuzionisati i stranke i narode jedinstvenim životom, tako da ćemo prisiliti vlastodržce u monarhiji da s tim faktom računaju.«

V novem skupnem glasilu zedinjenih pravašev »Hrvatska« je v tem času Stjepan Zagorac v vrsti člankov s skupnim naslovom »Je li moguće oživotvorenje programa Stranke prava?« orisal tudi širši jugoslovanski pojem pravaške državnopravne akcije. Najprej je zavrnil pisanje dunajskih krščanskih socialcev, ki so jugoslovansko vprašanje omejevali na hrvaške dežele in izključevali Slovence ter Istro s kvarnerskimi otoki in dejal, da bi takšnim načrtom morali nasprotovati ne le Hrvatje sami, ampak enako tudi Srbi in Slovenci. Potrebno je uresničenje celotnega državnopravnega

⁶⁴ Hrvatska sloboda, 1. avgust 1911, št. 174.

⁶⁵ Hrvatska sloboda, 2. avgust 1911, št. 175. — »Za Trešića Pavičića pripoveda u nedeljnom Slav. Tagblattu dr. Rybař, da je ugovorio sa talijanskim državniciima preko mora razdiobu Istre i austrijskog primorja tako, da bi Talijani prepustili Hrvatima i Slovincima sav predjel istočno od Učke, a Hrvati i Slovenci bi morali prepustiti Talijanima svu Istru od Učke, Trst, Goricu itd. Tim Trešićevim predlogom došao je k trčanskim zastupnicima neki talijanski političar iz kraljevine Italije. Pošto Laginja, Špinčić, Mandić, Rybař i drugi nisu htjeli ni čuti za te pustolovne planove Trešićeve, od onda počinje neprijateljstvo dalmatinskih koalicionaša naprednjaka i istarsko-trčanskih zastupnika.«

⁶⁶ Hrvatska sloboda, 13. november 1911, št. 234.

programa Stranke prava. Hrvatje imajo v razmerju do Slovencev in Srbov v monarhiji poseben položaj, ker so državotvorni, ker imajo svoje državno pravo, medtem ko ga Srbi in Slovenci v monarhiji nimajo. Svobodna kraljevina Hrvatska bi združila tudi Srbe in Slovence, bila bi »prirodnim zakriljem srodnih nam balkanskih držav, Srbije, Crne gore i Bugarske... Kād bi ovo uzeli za temelj svoje politike uz Slovence, koji su ga već prihvatili, još i Srbi i Muslimani, bilo bi oživotvorenje njegovo pitanje kratkog vremena.«⁶⁷

Medtem je napredovalo formalno združevanje pravaških strank in skupin. Vse posamezne konference s tem namenom so vsebovale tudi misel na sodelovanje s Slovenci oziroma s SLS. 20. avgusta 1911 je zborovala Hrvatska katoliška udruga v Sarajevu in poslala pozdravno brzojavko načelniku SLS Šušteršiču.⁶⁸ 17. septembra je bil zbor dalmatinske Stranke prava v Splitu, ki je tudi odposlal navdušen pozdrav »bratom Slovcem«, s Prodanovim podpisom.⁶⁹ 4. septembra je imel klub hrvaško-slovenskih poslancev v istrskem deželnem zboru sejo v Divači. Njegovi člani so se izrekli, da si prizadevajo za zedinjenje vseh Hrvatov in da bodo temu pripomogli kolikor mogoče, vendar da klub ni kompetenten sklepati o zedinjevanju pravaških strank.⁷⁰ 4. oktobra se je začela seja novega skupnega organa, Vrhovne uprave Stranke prava v Zagrebu. Ker medtem še ni bilo opravljeno formiranje Sveta stranke prava v Istri, je bil za predstavljanje Istranov pooblaščen Akačić. Sestanek je sprejel statut Vrhovne uprave Stranke prava. V vabilu za sestanek je bilo tudi rečeno, naj konferenca razpravlja o »eventualnom osnutku sveobčeg hrvatsko-slovenskog narodnog predstavništva, sastojećeg od svih oporbenih zastupnika u hrvatskim i slovenskim zemljama«. Sprejeti sklepi niso bili tako dalekosežni. Glede Slovencev so le izrekli: »Oslanjajući se o hrvatsku, pragmatičku sankciju, podupirati će Stranka prava svom snagom nastojanje braće Slovenaca, da se i slovenske zemlje prikupe hrvatskom državnom tijelu. Radi toga stranka prava utirati će puteve tom sjedinjenju jedinstvenom i složnom gospodarskom organizacijom hrvatskoga i slovenskoga naroda i međusobnim podupiranjem na privrednom polju.« Za zdaj torej le gospodarska organizacija. Med drugimi sklepi je zanimivo, da so hoteli izdati popularen spis o hrvatskem državnem pravu v hrvatskem, slovenskem in nemškem jeziku. Omeniti je še treba, da se posvetovanja ni udeležil noben Slovenec in da je med brzojavnimi pozdravi iz Slovenije le pozdrav uredništva »Slovenca«. Zedinjena Stranka prava je poudarila, da ni verska stranka, da stoji glede tega na programu iz leta 1894, to je, ona štiti in spoštuje vsako veroizpoved, a hkrati najstrožje obsoja vsak protiverski nastop v javnosti.⁷¹

Slovenski klerikalni tisk je zedinjevanje pravašev spremljal s pozornostjo in zanimanjem, a ne brez skepse. Značilno je pisanje Koroščeve »Stražek«, ki ob libijski vojni opozarja na pomen jugoslovanskih dežel z Jadranom za monarhijo, poudarja, da je edini po naravi možni gospodar Adrije Jugoslovani. Članek govori o jugoslovanski politiki takole: »...išče-mo momente, ki nas (Jugoslovane) družijo in nam omogočajo delo za skupno in zdravo podlago. Kot enega takih poskusov smatramo združenje vseh hrvaških pravaških strank v enotno politično formacijo, ki se je izvršilo v soboto dne 7. t. m. v Zagrebu in ga zato z odkritosrčnim veseljem pozdravljamo... Moči, ki so se prej zgubljale v medsebojnih malenkostih,

⁶⁷ Hrvatska, 18. in 23. november 1911, št. 16—20.

⁶⁸ Slovenec, 21. avgust 1911, št. 190.

⁶⁹ Slovenec, 9. september 1911, št. 206.

⁷⁰ Hrvatska sloboda, 9. september 1911, št. 205.

⁷¹ Hrvatska sloboda, 4., 7. in 19. oktober 1911, št. 226, 229 in 230.

še bodo sedaj združile v delovanju za priborjenje svobodne velike Hrvaške — in upajmo, da z uspehom.«⁷² Najpomembnejša narodno politična izjava slovenskih klerikalcev v tem času je govor šušteršiča v državnem zboru 10. novembra v proračunski debati (tisti, ki ga je šušteršič posebej natisnil in ga prek Jegliča poslal prestolonaslednikovi pisarni, da bi opozoril na se) — šušteršič je izrazil mnenje, da bi avstrijski parlament moral priti do tvorne večine, ki bi se ustvarila na temelju avstrijskega duha. Ta duh je takole definiral: »Ta avstrijski duh, to je smisel za velikost in moč te države, to je smisel za enakopravnost vseh narodov te države, to je prepričanje, da more ta država obstajati le, ako se v njenih mejah vsak njen narod dobro počuti in more svobodno razvijati, ne samo tkzv. veliki in bogati narodi, ampak tudi majhni narodi, vsi narodi brez izjeme!« Nato je govoril o pomenu jugoslovanskega vprašanja za monarhijo; zlasti še v primeru napada Italije na Albanijo ali celo na habsburške jadranske dežele. »Takrat bo vprašanje, v koliki meri dinastično zvesto čustvovanje Jugoslovanov še živi, oni činitelj, ki bo morda odločilen za usodo naše monarhije kot velesile!« Opozoril je na nastajanje balkanske zveze, s čimer je pokazal na drugo možnost usmeritve habsburških Jugoslovanov. Glede sistema avstrijske politike, ki temelji na tezi, da brez popolnega upoštevanja nemških nacionalcev ne gre in da je poleg njih kvečjem treba upoštevati še Čeha, je poudaril, da je treba upoštevati tudi jugoslovanski faktor: »Brez nas tudi ne gre! Brez nas ne gre, če mi hočemo!«⁷³ Šušteršičev poskus uveljaviti tudi Jugoslovane kot enako pomemben faktor v avstrijski politiki niso zavrnilo samo nemški nacionalci, užaljeno so reagirali tudi mladočeški »Narodni listi«. Glasilo zedinjenih pravašev v Zagrebu pa je šušteršičev govor objavilo in o njem pisalo kot o »značajnom... osobito s državnopravnog gledišta.«⁷⁴

Edini glas iz vrst hrvatskih pravašev proti povezovanju s Slovenci je v tistem času bil glas Mateta Drinkovića iz Šibenika. 13. septembra 1911 je pisal Miletu Starčeviću, da Hrvatje ne smejo postati privesek Slovencev in da nikakor ne smejo prenašati svoje narodne politike iz banovine, iz Zagreba v Ljubljano.⁷⁵ Ta glas je bil tajen. Javno je Drinković v tistih mesecih zagovarjal vsepravaško zedinjenje, se veselil, da je »nastupilo doba da narod hrvatski radi samo i jedino za sebe«, zanikal, da bi vsepravaška organizacija bila šušteršičevo delo. Ali je to delal res le zato, ker je bil še »naiven« in ker se ni »doumel, da gre za zakulisno igro po partituri kamarile?«⁷⁶

O šibeniških pravaših, med njimi v prvi vrsti o Drinkoviću, njegovih političnih zamislih in dejanjih v tistem času, obstaja razprava Mirjane Gross. Mislimo, da ta razprava in pisanje o Drinkoviću izpušča dva momenta. Prvi je manj važen, čeprav ne nepomemben za ostrino Drinkovićevega zamera. Drinković ni bil državnozborni poslanec in je le iz ozadja skušal radikalizirajoče vplivati na stališča pravaških poslancev v dunajskem parlamentu. Kako bi v parlamentu nastopal sam, če bi tam sedel namesto svojega najpriljubljenejšega nasprotnika Dubilića, moremo le ugibati. Drugi moment, ki je iz analiz popolnoma izpadel, je Drinkovićevo celotni odnos do vprašanja Slovencev. Spričo vsega, kar lahko ugotovimo, se namreč moramo vprašati, ali je Drinković Slovence sploh vključeval v jugoslovansko vprašanje in ali ni tega vprašanja po notranjem prepri-

⁷² Straža, 11. oktober 1911, št. 120.

⁷³ Slovenec, 13. november 1911, št. 260.

⁷⁴ Hrvatska, 11. in 13. november 1911, št. 10 in 11.

⁷⁵ Hrvatska rieč, 2. december 1913, št. 902.

⁷⁶ M. Gross, Uloga šibenskog pravaštva, 270.

čanju omejeval samo na hrvaško-srbsko. To se nam zdi za presojo njegovih stališč do zveze hrvaških pravašev s SLS bolj pomembno kot, pa vprašanje »okvira«, ki zanj vemo, da ga v hrvaško politiko niso vnesli Slovenci. Znano je, da je v Dalmaciji bilo nekaj politikov, ki so veljali za protiavstrijsko usmerjene, ki pa niso bili pripravljeni zares zavzeti se za jugoslovansko zedinjenje; tudi s Slovenci in ki bi Slovence pri tem zedinjenju pravilno pogrešali.⁷⁴ Vsekakor je dejstvo, da Drinković Slovence in slovensko politiko v svojem polemičnem pisanju konec l. 1913 enači z Avstrijo, z Dunajem in z Nemčijo. Kako z Nemčijo?

Značilna je Drinkovičeva definicija, kaj obsega pojem »naš narod«: »Naš narod je jedan od Njemačke do Macedonije. Po prirodi, po običajima, po jeziku i po mješanoj pasmini.« Ta narod je »dvoimen«; to je »naš narod hrvatskog i srbskog imena« »Njemačka« pomeni zanj vse dežele nekdanje Nemške zveze, vključno slovenske; kajti pri naštevanju dežel »našega naroda« »od Njemačke do Macedonije« našteje izrecno le Dalmacijo, Istro, Bosno, Hercegovino, Banovino in nato naprej Srbijo, Makedonijo.⁷⁵

Kritičnost do slovenskega klerikalizma je eno, prepuščanje Slovencev Nemčiji pa bi bilo drugo.

V sodobnem liberalnem in koalicijskem odklanjanju zblžanja HSP z VLS in v sodobnem zgodovinarskem obravnavanju tega dogajanja ima to smo že omenili — veliko vlogo ocena osebnosti Ivana Šušteršiča, načelnika VLS, načelnika kranjske SLS in predsednika Hrvatsko-slovenskega kluba v državnem zboru. Znano je, da je cesar Šušteršiča 8. januarja 1912 — ob začetku zblžanja — iznenada imenoval še na položaj, predsednika kranjskega deželnega zbora, in kranjskega deželnega glavarja (predsednika deželnih avtonomnih oblasti). Po prikazu Mirjane Gross je imenovanje Šušteršiča povezano s prestolonaslednikovo akcijo, na jugu monarhije. To mnenje opira najprej na splošni podatek, da se v teh letih ni izvršilo nobeno pomembnejše imenovanje brez soglasja »Belvedera« (prestolonaslednikove vlade v senci). Opira ga tudi na okoliščino, da je cesar istočasno v Dalmaciji za deželnega namestnika (tako se je v Dalmaciji imenoval najvišji uradnik državne upravne oblasti) postavil Maria Attemsa. »Mario Attems, velikoavstrijski povjerenik, postavljen je za dalmatinskog namjestnika na početku godine 1912, kad je i Šušteršič postao kranjski poglavar. — postavljen je namjestnika Attemsa pratili su glasovi da on ima politički zadatak stvoriti podlogu šušteršičevoj politici u Dalmaciji podupiranjem klerikalne Stranke prava. Na primer Narodni list, 13. januar 1912.«⁷⁶

O Šušteršičevem imenovanju za deželnega glavarja je bilo svojčas precej napisanega. Zgodovinar Fran Erjavec je v tem imenovanju videl prelomen dogodek v zgodovini SLS, ker si ga je Šušteršič izposloval na lastno pest in ker je neposredno prekršil sklep shoda zaupnikov kranjske SLS z dne 4. januarja 1912, ki je Šušteršiču naložil, naj dunajski vladi za kranjskega deželnega glavarja predlaga Frana Povšeta, državnozbornskega poslanca. Novica o Šušteršičevem imenovanju je povzročila v vrstah SLS raz-

⁷⁴ Se 19. januarja 1913 je Josip Smolaka v pismu R. W. Setonu-Watsonu razlagal možnosti trialiistične srbohrvatske države, ki bi mogla obstajati, ne da bi prišla v življenjski spopad z Nemci in Italijani, kajti pustila bi Slovence in zahodno Istro zunaj svojih meja. Takšna država bi bila le prehodna stopnja k popolni osamosvojitvi in zedinjenju s Srbijo in Črno goro, a še vedno brez Slovencev. — R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni. Korespondencija 1906—1941: 1 (Zagreb-London 1976): 136—138. — Senco takega razpoloženja zasledimo še proti koncu prve svetovne vojne v Jugoslovanskem klubu, na sejah 7. in 9. novembra 1917. — Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (Ljubljana 1971), 153.

⁷⁵ Hrvatska rieč, 18. november 1913, št. 896.

⁷⁶ M. Gross, Hrvatska politika velikoavstrijskog kruga ..., 38.

burjenje in obsojanje. J. E! Krek je prvič odkrito nastopil proti Šušteršiču. »Smatral je,« piše Erjavec, »mesto deželnega glavarja, ki je po svoji funkciji vendarle nekaj zaupnik vlade, nezdržljivo z mestom načelnika stranke in državnozbornskega kluba, ki mora biti predvsem zaupnik ljudstva; zato je ostro obsojal ta samolastni politični korak in ga nazval felonijo.« Erjavec še poroča o Krekovem izbruhu 10. januarja na seji vodstva SLS, ko je Šušteršič poročal, da je bil za glavarja imenovan on, sam. Krek mu je baje zabrusil: »In jaz te bom pa vrgel!«⁸⁰ Erjavec skuša Šušteršičevo ravnanje tudi razložiti: »Po ustanovitvi Vseslovenske ljudske stranke (1909), po popolnem zavojevanju kranjskega deželnega zbora in po zadnjih državnozbornskih volitvah (1911) je postal Šušteršič neomejen gospodar vse slovenske politike. Izredna taktična spretnost, s kakršno je vodil boj vse slovenske opozicije proti Bienerthu, mu je ustvarila tako veljavo v stranki, da se je vse skoro brezpogojno pokorilo njegovi besedi. Slabotni deželni predsednik Schwarz je bil njegova igrača, pa tudi na Dunaju je postajala njegova beseda vplivnejša od leta do leta. Ta avtoriteta . . . je pa očitno gnala njegove ambicije višje in višje. Skušal je postati na eni strani pravi diktator v stranki, na drugi strani mu je pa postajala tudi SLS preozka in slovenske dežele pretesne. Stremel je višje, iz nekronanega vojvode kranjske dežele je hotel postati državnik, vodja velikih parlamentarnih skupin, minister.«⁸¹

Zdi se, da je F. Erjavec dobro označil domet Šušteršičeve ambicije. Postati prvi slovenski (»jugoslovanski«) minister v dunajski vladi, dobiti politično priznanje, ki so ga Čehi že zdavnaj redno dosegali, Slovenci pa nikoli. Ta ambicija, pa je Šušteršiča bolj navajala na paktriranje z dunajsko vlado kot pa na kaj drugega. Dejansko so vsi sumi izrečeni na njegov račun, cikali le v to smer.

Škof A. B. Jeglič si je 15. julija 1917 ob Šušteršičevi politični osamitvi v SLS zapisal: »Sam je kriv: ko je bil še načelnik kluba, je bil vedno skrivnosten, pogostokrat je hodil k Stürgkhu, našemu nasprotniku, ne da bi bil povedal poslancem zakaj hodi . . .«⁸² (Grof Stürgkh je bil predsednik avstrijske vlade od novembra 1911 do oktobra 1916, Šušteršič pa je bil načelnik Hrvatsko-slovenskega kluba do 4. marca 1914.) F. Erjavec je 1. 1928 zapisal po ustnem izročilu: »Pozneje (po imenovanju za deželnega glavarja) se je večkrat izražala sumnja, da je ob tej priliki sklenil s Stürgkhom tajen dogovor, v katerem mu je obljubil tiho podporo svoje stranke.«⁸³ Silvo Kranjec je bil 1. 1971 v enciklopedijskem članku o Šušteršiču previden. Omejil se je na to, da je ugotovil, da je opozicijska taktika Hrvatskoslovenskega kluba, ki se je nadaljevala po novembru 1911, tudi proti Stürgkhovi vladi, Šušteršiču »vedno manj prijala«. S. Kranjec je prevzel verzijo, da je Šušteršič, potem ko je Stürgkh odklonil imenovanje dr. Evgena Lampeta za kranjskega deželnega glavarja, zamolčal kandidaturo Frana Povšeta in »sprejel (Stürgkhovo) ponudbo zase.«⁸⁴

Nihče ni domneval ali sumil, da bi Šušteršič ravnal v kakem dogovoru s prestolonaslednikovim krogom. Očitno zato ne, ker nihče ne tedaj ne pozneje ni videl kake vzročne povezanosti prestolonaslednikove politike in Šušteršičevega ravnanja v odnosih do HSP. Imamo dve zgodovinarski verziji o tem. F. Erjavec piše: »Ko pa je začelo stopati jugoslovansko vprašanje z vso silo v ospredje, je postalo vprašanje političnega sodelovanja Slovencev in Hrvatov neodložljivo. Ker je bilo znano, da se okolica presto-

⁸⁰ F. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja . . . 246.

⁸¹ F. Erjavec, o. c., 197.

⁸² V. B. Jeglič, Dnevnik.

⁸³ F. Erjavec, o. c., 198.

⁸⁴ Silvo Kranjec, Šušteršič Ivan; v: Slovenski biografski leksikon 11 (Ljubljana 1971), 731-735.

loňaslednika Franca Ferdinanda trajno peča z idejo trializma, ni imel tudi šušteršič proti zvezam s Hrvati nobenih pomislov, temveč jim je celo posvetil svojo politično spretnost. Posledica tega je bila, da je navela SLS že spómadi 1. 1912 prísrečne odnošaje s hrvaškimi pravaši, a na jesen je prišlo po ponovnih posvetovanjih celo dotesne združitve obeh strank.⁸⁵ S. Kranjec pa šušteršiču celo pripisuje vlogo dejavnika, ki hoče sam vplivati na politiko bodočega vladarja v smislu trializma: »Bodočega cesarja ali kráľja bi bilo treba ob nastópu pripraviti na primeren državni udar.« V hrvatsko-slovenskem zboru v Ljubljani 20. oktobra 1912 in njegovih sklépih vidi dejanje, storjeno s takšnim namenom in v tej smeri.⁸⁶ Vse navedeno seveda še ne omogoča, da bi brez ostanka dvoma pretehtali domnevo, da je šušteršičevo imenovanje za deželnega glavarja Kranjske bilo poteza na velikoavstrijski prestolonaslednikovi šahovnici. Je pa tkanina te domneve po navedenem že precej zredčena in prosójna. Dalo bi se pritégniti še nekaj momentov, potrebnih predurka. Že to, da šušteršič zamolci Stürgkhu Povšeta, za katerega vemo, da je bil na prestolonaslednikovem seznamu zazelenih visokih funkcionarjev, in da povzdigne sebe, nezapisanega na tem seznamu, ne bi govorilo v prid teze, da je šušteršič izbraneč prestolonaslednikovega kroga. Nadalje nov podatek: Deželni predsedenik Schwarz je že 5. januarja 1912, še predno je šušteršič odšel na Dunaj, predložil vladi prav njega za novega deželnega glavarja.⁸⁷ Predlog deželnega predsednika je bil za vlado in cesarja po občajú odločilen. Šušteršič je torej že sam poskrbel za ta poglavitni adut in je na Dunaj odšel takorekoč že s svojim imenovanjem v žepu. Stvar je bila seveda zaupna, saj šušteršič tega niti škofu Jegliču ni povedal.⁸⁸

Šušteršič si je torej pot k položaju deželnega glavarja utri z lastnimi rokami, vedel je že vnaprej, kaj mu bo predsedenik vlade Stürgkh predlagal. Vsekakor pa bo držalo, da je šušteršičevo imenovanje bilo po volji tudi prestolonaslednikovemu krogu.

V toplem Schwarzovem priporočíú⁸⁹ seveda ni bilo besede o Hrvatski in Hrvatih. Iz nadaljnega dogajanja v zvezi HSP in VLS pa bo jasno vidno, da šušteršič te zveze nikakor ni občutil kot nekakšnega pogoja za svojo ministrsko kariero. Nasprotno! Še pred koncem 1. 1912 je spoznal, da ga v njegovih načrtih prej ovira in jo je kmalu na to odpisal, brez očitkov vesti, brez kakéga občutka, da bi se moral pred kom za ta neúspeh zagovarjati! Pred prestolonaslednikovim krogom vsekakor ne.

Prizadevanje, da bi slovensko politiko uveljavil tudi na višjih, splošne razmere v državi dosegajočih ravneh, ni tisto, kar bi morali očitati šušteršiču. Odnos do njegove lastne stranke, do lastne politične baze je tisto, kar je njegova nesreča in greh.

⁸⁵ F. Erjavec, o. c., str. 247.

⁸⁶ S. Kranjec, o. c., 733.

⁸⁷ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Dunaj, fond ministrstva za notranje zadeve 421 (MI ex 1912, št. kranjskega predsednika 35), pr. 5. januar 1912.

⁸⁸ A. B. Jeglič, Dnevnik, 14. januar 1912: »... novi glavar pa je dr. Šušteršič! Nekoliko pred Novim letom je bil pri meni in sva o novem glavarju govorila; sebe ni omenil. Zato me je hitro imenovanje presenetilo ...«

⁸⁹ Schwarz navaja, da bo tudi novi deželni glavar, tako kot prejšnji, moral pripasti najmočnejši stranki v kranjskem deželnem zboru, to je SLS. Glede na to, da je šušteršič nesporno priznani voditelj stranke, se njegova kandidatura postavlja sama po sebi. Vrhu tega pa ima šušteršič tudi posebne odlike: natančno poznanje dežele in njenih ljudi, izkušnje v parlamentarnem delu, posebno pa še to, da je dostopen tudi drugim strankam, kar je dokazal z novo deželno ustavo in z novim deželnim volilnim redom, ki določata tudi nemški jezik kot delovni jezik in ki zagotavljata nemški stranki zavarovano pozicijo v primeru novih sprememb deželne ustave in deželnega volilnega reda; njegovo imenovanje kranjskim Nemcem ne bi bilo nesimpatično. Za Narodno napredno stranko in za Nemce je tudi ugodno, da imajo opraviti z možem, ki ima polno avtoriteto v svoji lastni stranki. Morebitni pomislek, da je bil šušteršič v državnem zboru nasproti vladi večkrat tudi robat, je deželni predsedenik zavrnil z opozorilo, da je bila šušteršičeva taktika v zadnjem času bolj ustrezljiva. Ko poudari veliko šušteršičevo politično talentiranost, končno ugotovi: »Njegova lojalnost in cesarju zvesto mišljenje je vzvišeno nad vsak dvom.« Tega pa ne postavlja v nasprotje z mišljenjem kake druge osebe.

V slovenski meščanski politiki je kljub njenemu konservatizmu in oportunitizmu dotlej dejansko veljalo moralno načelo, ki ga je opazil protimeščansko usmerjeni Henrik Tuma in ga še 1. 1. 1917 ugotavljal pri starem Janezu Bleiweisu: da je namreč bil »lójalen ne le navzgor, temveč tudi navzdol«, da je bil »pravi predstavnik domače politične osnove«⁹⁰ Šušteršič pa je vsaj že takrat, ko si je na lastno pest izposloval imenovanje za deželnega glavarja, in tudi, ko je konec 1. 1912 zaradi odnosov do vlade izgubil zanimanje za opozicijsko hrvatsko-slovensko politiko in pozneje sploh za nadaljevanje hrvatsko-slovenske narodne akcije, pokazal, da se po tem moralnem načelu ne čuti obvezanega. Bil je prvi med slovenskimi politiki, ki je stopil na to pot. To njegovo ravnanje je naznanjalo, da se odpira vprašanje novega socialnega vodnika narodnega gibanja, pogojeno po imperializmu in novi stopnji slovenskega družbenega razvoja.

Šhod zaupnikov kranjske SLS dne 4. januarja 1912 je nepričakovanemu kranjskemu deželnemu glavarju popolnoma jasno naložil nalogo, da kot strankin načelnik nadaljuje politiko hrvaško-slovenske vzajemnosti. Dalmatinskima pravaškima državnozborskima poslancema Anteju Dulibiću v šibenik in Ivu Prodanu v Zadar je šhod poslal brzojavni pozdrav »Bratski stranki prava«, z vzklikom »živela združena Hrvatska!«. »Slovenec« je sicer zanosno zapisal, da je s tem pozdravom »slovenski narod po svojih zastopnikih obnovil zvezo s Hrvati«,⁹¹ toda skromnost manifestacije je kazala, da je slovensko-hrvaško pravaško-klerikalno sodelovanje ta čas šele v začetkih. Obstoj vsehrvaške pravaške stranke je šele nakazoval možnosti take politične formacije.

Prvo vidno dejanje združene HSP je bil sestanek osrednjega vodstva dne 11. januarja 1912 v Zagrebu. Zbrani predstavniki so poslali vdanostno brzojavko cesarju oziroma kralju Francu Jožefu, ki je izrazila trdno prepričanje, da bo monarh zedinil razdeljene hrvatske dežele in zaščitil hrvatsko pravo.

Posvetovanje in sklepi konference so bili tajni, Slovenci na njem niso bili zastopani. Bili pa so, po »Slovenecem« zagotovili, »v duhu... s celim srcem pri teh razpravah, saj vemo, da je delo za združeno Hrvaško tudi delo za našo domovino.« Z velikim veseljem je »Slovenec« objavil pozdravno brzojavko zborovanja Vseslovenski ljudski stranki: »Sakupljeni pravaški zastupniki iz svih hrvatskih zemalja, pozdravljaju sa svojeg sastanka suplemenike iz slovenskih zemalja u nadi, da se što prije sjedinjeni na skupu našemo živjeli! — Za sve dr. Starčević.« V odgovoru je Šušteršič v imenu VLS zagotovil, da se »čutimo kot del plemenitega naroda hrvatskega in hoćemo vedno skupno delovati za blagor in napredek našega ljudstva.« Razmerje VLS do pravašev je opredelil kot razmerje »najožjih somišljenikov in sobojevnikov.«⁹²

Znano je, da je ta zaupni sestanek vodstva HSP sklenil takoimenovano tripartitno spomenico na cesarja. Spomenico je »Slovenec« prvič omenil 1. februarja 1912, ko je poročal, da sta jo pravaška predstavnika Sesardić in Zagorac izročila v cesarjevi kabinetni pisarni, prepis, pa v kabinetni pisarni prestolonaslednika. 5. februarja je končno objavil celotno besedilo na uvodnem mestu. Že ta okoliščina kaže, da je bila spomenica sestavljena brez poprejšnjega posvetovanja z VLS in da je slovenska klerikalna stranka bila o njej obveščena zelo pozno. Pa tudi v vsebini spomenice ni nobe-

⁹⁰ D. K. (Dušan Kermavner), Neobjavljena Tumova študija o našem narodnem razvoju; v: Sodobnost 6 (Ljubljana 1938), 199.

⁹¹ Slovenec, 4. januar 1912, št. 3.

⁹² Slovenec, 15. januar 1912, št. 11.

nega znamenja, ki bi govorilo za udeležbo Slovencev. To je bilo v določenem neskladju z vsebino navedene pozdravne brzojavke Slovencem. Spomenica je prosila monarha, naj skliče zastopnike hrvaškega ljudstva iz vseh hrvaških dežel na sabor v Zagreb. »Naloga tega sabora bo, da v sporazumu z Vašim Veličanstvom, našim zakonitim kraljem, uredi tako notranje zadeve hrvaškega kraljestva, kakor tudi njega odnose do celotne monarhije, kakor bo odgovarjalo pravicam in interesom hrvaškega naroda, ter sijaju in moči najvišje dinastije.«

Po mnenju Mirjane Gross so pravaši spomenico pisali pod vtisom prilizovanja in meglenih trialističnih obljub velikoavstrijskih zaupnikov in v naivnem upanju, da gre za prvi korak k uresničenju tradicionalne pravaške ideje. Po njenem je spomenica jasno pokazala, da se vsepravaška organizacija ne giblje po velikoavstrijski poti in da se je nasprotje med trialistično in pa velikoavstrijsko koncepcijo pokazalo v pravi luči.⁸³

Mnenje o nasprotju med obema koncepcijama je gotovo utemeljeno. Reči pa je treba še to, da bi bilo to nasprotje le še ostrejše, če bi trialistični memorandum z dne 12. januarja 1912 za hrvaško državno enoto terjal tudi slovenske dežele. Prav v tej smeri pa se je razvijala trialistična akcija VLS. Tudi ona morda pod nekimi naivnimi političnimi vtisi, a vsekakor vztrajno in po samostojni logiki, ki je vodila, ali k neogibnemu konfliktu z dualističnim sistemom ali h kapitulaciji. Dinamika tega razvoja je bila različna od onega v krogu hrvaške pravaške politike, a to se je pokazalo šele pozneje.

Prav kmalu se je Slovencem pokazala priložnost pokazati solidarnost s Hrvati. In res je protestno gibanje Dalmatincev proti nasiljem bana Cuvaja v Hrvatski-Slavoniji odmevalo tudi na Slovenskem. »Straža« je že 5. februarja 1912 zapisala: »Kot najbližji bratje Hrvatov si moramo biti svesti, da jih v njihovi težki borbi ne smemo in ne moremo pustiti same, da jim moramo priskočiti na pomoč v teh težkih dnevih...« Drugače kot leta 1903, je bilo tokrat nastopanje klerikalne stranke na eni, in liberalne ter socialdemokratske na drugi strani, popolnoma ločeno in v znamenju ostrega medsebojnega boja. Prvi so najavili protestni shod v Ljubljani za 18. marec liberalci in socialdemokrati. V Mestnem domu naj bi govorila Etbin Kristan in Rasto Pustoslemšek. »Slovenec« je najavljeni shod zavrnil kot enostransko akcijo in zato, ker demonstracije po njegovem mnenju banu Cuvaju položaj le olajšujejo, češ kričaštvo napeljuje vodo na madžarski mlin. Sklical se je na oklic Stranke prava, ki je svaril proti nasledkom raznih demonstracij. Namignil je na nevarne septembrske dogodke leta 1908 in na škodljivost liberalne nepremišljenosti. Zavrnil je tudi politične simpatije slovenskih liberalcev na Hrvatskem: »Naši liberalci so se vedno potegovali za koalicijo in se izražajo še sedaj zoper trializem ter drže roko madžaronom... Osvobojenje Hrvaške se bo doseglo z razumno politiko, ne pa s pouličnim kričaštvom, najmanj pa, če se za Hrvate oglasi kak Ribnikar ali Pustoslemšek. Razume se, da za tema dvema glasnikoma ne moremo iti in je shod že vnaprej kompromitiran.«⁸⁴ SLS se je odločila za akcijo v parlamentu, saj je tukaj imela skoraj izključno besedo (kranjski liberalci so imeli le enega poslanca, slovenski socialni demokrati pa nobenega). Zato je tem raje »ulico« prepuščala svojim nasprotnikom.

Hrvatsko-slovenski klub je že 5. marca razpravljal o dogodkih na Ogrskem in v hrvaških pokrajinah in soglasno odobril interpelacijo na mini-

⁸³ M. Gross, Povjest hrvatskog naroda ..., 276, in Hrvatska politika velikoavstrijskog kruga 1890—1918, 39—40. — Avtor spomenice je bil bojda M. Drinković. Ta je tisti čas takole pisal o njenem pomenu: »Stranka prava može da bude ponosna, što je ovim svojim činom hrvatsko pitanje nametnula na ozbiljno razmišljanje i najvišim faktorima.« — Hrvatska rieč, 25. februar 1912, št. 624.

⁸⁴ Slovenec, 5. marec 1912, št. 53.

strskega predsednika. Naslednjega dne so poslanci Spinčič, Krek in Prodan interpelirali vlado z ostrim protestom proti Cuvajevemu režimu in zahtevo po obnovi ustavnih razmer v banovini. Podobno interpelacijo so vložili tudi primorski, narodnjaški poslanci. Interpelirali so tudi nemški krščanski socialci.⁹⁵ Predsednik vlade je 7. marca na kratko odgovoril na interpelaciji. Hrvaško slovenskega kluba in krščanskih socialcev, da je pri vseh pogajanjih z ogrsko vlado strogo in odločno varoval zakonite pravice vladarjeve, koristi armade in monarhije.⁹⁶ Akcija Hrvaško-slovenskega kluba ni vplivala na razmere na Hrvaškem, četudi je izzvala proteste bana Cuvaja. — Najavljeni protestni shod ljubljanskih liberalcev in socialdemokratov je vlada — prepovedala.⁹⁷

Že tiste dni se je v Zagrebu dogajalo nekaj, kar ni potrjevalo strankarske razprtije na Kranjskem. Prvo novico o sporazumu HSP s Hrvaško-srbsko koalicijo v zvezi s pričakovanimi saborskimi volitvami je »Slovenec« natisnil 15. marca. Ta sporazumina sovražnost med SLS in slovensko liberalno stranko ni vplival prav nič blazilno. »Slovenec« je v nadaljnem objavljaval podrobnosti o pravaško-koaličjskem sporazumu, a brez komentarja in brez kakih pričakovanj. Drugače torej kot krščansko-socialna »Reichspost« na Dunaju, ki se je nadi paktom, kot piše Mirjana Gross, navduševala v prepričanju, da koalicija sprejema pravaško politiko.⁹⁸ Pozneje je šušteršič poudarjal, da je HSP sklenila pakt s koalicijo še pred zvezo s Slovenci. Očitno je povezanost HSP in VLS v tistih dneh bila še prav rahla in ni dosegla še niti stopnje medsebojnega obveščanja o pomembnih političnih odločitvah. Najbrž se je tudi VLS zato čutila še popolnoma samostojno v odločanju o svoji taktiki. Prav to, pa je že malo za tem povzročilo krizo v odnosih med pravaši in VLS, ko je šlo za vprašanje obstrukcije v državnem zboru proti suspendiranju ustave in razglasitvi komisariata v banski Hrvatski.

Za lažje presojanje političnih nagibov in še posebej vprašanja, koliko je taktika VLS v splošnem izražala namere prestolonaslednika, je koristno in potrebno pritegniti podatek o pogovoru s Francem Ferdinandom, ki ga najdemo v Spinčičevih zapiskih. Prestolonaslednik Franc Ferdinand osebno ni rad sprejemal politikov, ki bi sicer zanj bili zanimivi, a ne dovolj plemenitega rodu. Pa vendar so bile prilžnosti, ko je spregovoril tudi z »neplemenitim« politikom. Ena takšnih je bila splovitev avstrijskega dreadnoughta »Tegetthoff« dne 21. marca 1912 v Trstu. Splovitev je bila uspeh prestolonaslednikove politike, ki je hotel okrepitev avstrijske moči na morju. Navzoča sta bila on sam in pa nadvojvoda Leopold Salvator. Izmed slovenskih poslancev so bili navzoči šušteršič, Pogačnik, Verstovšek, Jankovič, Hladnik, Brenčič, Pišek, Roškar, Benkovič, Gregorin in Ravnihar.⁹⁹ Franc Ferdinand pa si za pogovor ni izbral šušteršiča. Nagovoril je Joska Pogačnika, s katerim se je obsirno pogovarjal o brambni reformi in izrazil svoje posebno zadovoljstvo nad zadnjim, Pogačnikovim govorom o brambni reformi.¹⁰⁰ O vprašanjih v zvezi z reformo monarhije na jugu je govoril s hrvaškim državnozbornim poslancem Vjekoslavom Spinčičem. O pogovoru je Spinčič nemudoma obvestil tudi širšo javnost. »Hrvaška korespondenca« je sporočila, »da se je prestolonaslednik Franc Ferdinand ob priliki splavljenja »Tegetthoffa« pri

⁹⁵ Slovenec, 5. in 6. marec 1912, št. 53 in 54.

⁹⁶ Slovenec, 8. marec 1912, št. 56. V

⁹⁷ Slovenec, 16. marec 1912, št. 63.

⁹⁸ M. Gross, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga ... 42.

⁹⁹ Slovenec, 23. marec 1912, št. 68.

¹⁰⁰ Slovenec, 22. marec 1912, št. 67.

poslancu Spinčiću informiral o dogodkih na slovanskem jugu... Prestolonaslednik pa je v pogovoru s poslancem Spinčićem tudi pokazal, da hrvaške razmere dobro pozna.¹⁰¹

Podrobnosti o tem političnem kontaktu s prestolonaslednikom si je Spinčić skrbno zabeležil: Franc Ferdinand je k Spinčiću sam pristopil. Začel je z besedami o lepoti Istre, Spinčić mu je odvrnil z besedami o vzrokih njene revščine. Potem je začel Spinčić govoriti o razmerah v banovini: »Ne zamjerite, ako spominjem odnošaje u Hrvatskoj. Mi smo samo jedna nježina grana. Da nema nje, ne bi ni nas bilo. Mi svi bili bi se poitalijanci! A on na to: Ja vam to ni malo ne zamjeram, pače razumjem, odobravam, »finde ganz natürlich und recht. Meine Sympathien sind ja auf Ihrer Seite, das wissen Sie ja.« Ja sam mu na to odvratio da smo mi već danas među nami govorili: da imademo danas sreću videti kod ove svečanosti dva naša najbolja prijatelja iz dinastije. A on će na to: Naravski je, da smo vaši prijatelji. Ko je bio uvijek vjeran vladarskom tronu, ko se je zanj borio, koliko Hrvati i uopće Jugoslaveni (die Südslaven)!, A ja ću: Da, i Slovenci i Srbi, za koje nisam odobravao da se ih je preganjalo. Oni su tu, oni su se borili za dinastiju, i izkazivali uvijek vjernost. I koliko se bude s njimi bolje postupilo, toliko će biti vjerniji i odaniji. Zajedno živimo: svi, i Hrvati i Slovenci i Srbi, sačinjavamo jedan kompleks. Na to sve je Franc Ferdinand odobravajuć, kimao, opetujući riječi, ganz natürlich. — Glede Cuvaja je rekao: Das ist eine Schande, da naime on banuje. — Zvršili smo razgovor, time, da je rekao, da će nam biti bolje, a ja njemu: die beste Garantie dafür sind Eure kaiserliche Hoheit, što je zadovoljstvom kvitirao.«

Zapisku o pogovoru je Spinčić dodal tudi svoja razmišljanja in vtise. Prédvsem vtis, da oba nadvojvoda, Leopold Salvator in prestolonaslednik, govorita iz prepričanja: »Vide stvari koje ne mogu snositi, a moradu ih snašati, ne mogu pomoći, sada; bitće nam bolje, vele obojica — i stalno si misle, tek onda kad se dogodi promjena na prestolju.« Spinčić izraža vero, da bi se takrat res lahko kaj zgodilo. Omenja, da je bil prejšnji mesec pri Mahničučin da mu je ta zatrjeval, da se Franc Ferdinand ne bo dal pridobiti Madžarom (s priznanjem njegove žene za kraljico), da je sam iz njegovih ust slišal, da hoče ustvariti »na jugu jednu našu cjelinu«. Že tedaj je Spinčić začel upati na Franc Ferdinandovo prijaznost do nas in da res misli nekaj dobrega z nami! »Poslje 21! 3. 1912 pak se je moja vjera učvrstila«, sklepa Spinčić svoja tedanja razmišljanja.¹⁰²

Pogovor prestolonaslednika z Vjekoslavom Spinčićem je tipičen primer vira za nastanek govoric in celo prepričanja o prestolonaslednikovih trialističnih namerah. Toda niti prestolonaslednikova izbira sogovornika niti vsebina pogovora nikakor ne ustrežata podobi človeka, ki hoče razviti široko politično akcijo, celo trialistično akcijo, na jugu monarhije, prek šušteršiča in njegovih strankarskih zvez s hrvaškimi pravaši. Preje utrijuje vtis, da so se vsi, ki so v tistem času snovali to ali ono politično pobudo in akcijo, čutili pooblašćene po prestolonaslednikovih željah, kakor so si jih sami razlagali.

Dogovor Stranke prava s koalicijo je bil povod za uvedbo komisariata na Hrvaškem. To je bil nov udarec madžarske vlade in sicer ob podpori dunajskih dualističnih krogov, saj je komisarja imenoval sam Franc Jožef. Odpadle so pričakovane volitve za sabor in začela se je doba še hujšega brezpravja in zatiranja političnega življenja v banovini.

¹⁰¹ Slovenec, 27. marec 1912, št. 70.

¹⁰² Arhiv Hrvatske, Zapuščina Vjekoslava Spinčića.

Postavitev Slavka Cuvaja za komisarja na Hrvaškem, razmere, ki so nastale po razveljavitvi ustave, vse to je terjalo novo akcijo Hrvaško-slovenskega kluba na Dunaju. Slovenski klerikalci so svojo taktiko v tej novi etapi uravnavali po dveh temeljnih političnih presojah. Razvoj na Hrvaškem in šanse jugoslovanskega problema so gledali v luči splošnih razmer v monarhiji, predvsem v luči najnovejše zaostritve krize dualizma, ko je ogrska vlada znova zavrla reformo obrambnega zakona s tem, da je cesarju osporavala pravico vpoklica rezervistov po zakonu iz leta 1888. »V Avstroogrski smemo v doglednem času pričakovati zelo resne državne krize. To, kar se je sedaj pojavilo, je le grom pred nevihto. Ogrska, magnatska klikka, ki je izvor vseh homatij in državno-pravnih konfliktov, se bo morala stréti ali s pomočjo ljudstva ali pa s silo. Na vsak način stojimo pred veliko državno krizo in takrat se bo pokazalo, da je federalistična Avstrija edina državna oblika, ki je v Avstriji mogoča.«¹⁰³

Druga temeljna presoja pa je bila, da je v Avstriji mogoča samo ena vrsta reforme: tisto, pri čemer morajo Slovenci oziroma Hrvaško-slovenski klub v državnem zboru neomahljivo podpirati monarha in prestolonaslednika. Zato, ker je brambna reforma poglavitni interes dinasta in se utegne razviti v vzvod za oktroidiranje ustavnih sprememb. Pa tudi zato, ker Slovenci in Hrvati je potrebujejo močno Avstrijo za zaščito pred italijanskimi aspiracijami. O drugem aspektu je spregovoril primorski poslanec Fon 29. februarja 1912 na shodi zaupnikov SLS v Gorici: »Naš klub je vedno glasoval za vojaške potrebe. Mi smo na stallšču, da treba Avstrijo vzdržati na višini kot velesilo. Največja nevarnost nam preti od juga in ako pride do vojske z nesrečnim izidom, bo mo stroške plačali v prvi vrsti mi Slovenci. Kdor se torej smeje našemu lojalstvu in patriotizmu, tje v novi zavod (umobolnico) na šentpeterski cesti.«¹⁰⁴

Hrvatsko-slovenski klub v tem položaju ni posegel po najmočnejši obliki protesta proti komisariatu v banski Hrvatski, ni začel obstruirati delo državnega zbora, četudi so dalmatinski liberalni poslanci to želeli. Namesto tega se je odločil za interpelacijo vladi (18. april 1912) in se zadovoljil z odgovorom predsednika Stürgkha. Takšna taktika je že tedaj sprožila hude očitke na račun kluba in njegovega načelnika, ki jih je z enoletno zamudo končno ponovil tudi dalmatinski pravaš Drinković.

Podobne očitke najdemo tudi v zgodovinskem prikazu Mirjane Gross: »Dalmatinski poslanci ističu u bečkom parlamentu da je brutalno nasilje u Hrvatskoj izazvalo gnjev i solidarnost u svim zemljama gdje žive, Srbi i Hrvati i pozivaju merodavne faktore da uklone nasilni režim, ako ne, zbog Hrvatske same, a ono zbog mira i reda na jugu monarhije. Značajno je, da tu akciju dalmatinski poslanika pomažu česi i slovenski liberali, ali ne i velikoavstrijski predstavnici, kršćanski socijali, njemački i šušteršičevi klerikalci... Šušteršičev, Hrvatsko-slovenski klub u avstrijskom parlamentu — pravaši iz Dalmacije i slovenski klerikalci — sprečava namjeru dalmatinskog kluba — Napredne Hrvatske i Srpske stranke — da u Carevinskom vijeću izvrše opstrukciju.«¹⁰⁵ Ali na drugem mestu: »Dalmatinski zastupnici u carevinskom vijeću htjeli su inscenirati opstrukciju da bi primorali nadležne avstrijske faktore da se založe za ukidanje komesarijata. Dr. Šušteršič spriječio je tu namjeru. Usred velike bitke za novi vojni zakon, koji je trebao omogućiti sistematski porast naoružanja bez kontrole zakonodavnih tjela, opstrukcija jugoslavenskih zastupnika bila bi dinastiji vrlo neugodna:

¹⁰³ Slovenec, 3. april 1912, št. 76.

¹⁰⁴ Slovenec, 1. marec 1912, št. 50.

¹⁰⁵ Povjest hrvatskog naroda ..., 278.

Avstrijska se vlada ipak odločila na to da pokaže solidarnost s potlačenom Hrvatskom, što ni u kom slučaju nije mogla uraditi bez vladareva odobrenja, u želji da zaplaši mađarsku vladu i javnost u vezi sa borbom za vojnu reformu. U dogovoru sa avstrijskom vladom šušteršić je interpelirao avstrijskog ministra predsjednika dr. Karla Stürgkha o stanju u Hrvatskoj. Ministar je dao izjavu dotad nečuvenu za predstavnika dualizma.¹⁰⁶ (podčrtal J. P.)

Resnično se je 11. aprila 1912 sestal v Splitu izvršni odbor dalmatinske Stranke prava. Seje so se udeležili tudi državni in deželni poslanci te stranke. Sprejete so bile tri resolucije: Medtem ko je prva izjavljala solidarnost dalmatinskih Hrvatov z bojem Hrvatov v banovini, je druga naznanjala, da so pravaši pripravljene sodelovati z vsemi hrvatskimi in srbskimi brati v varstvo ogrožene hrvatske domovine, ki računajo pri tem tudi na pomoč bratskega slovenskega naroda. Tretja resolucija pa je zahtevala od poslancev v vseh predstavniških telesih, naj store vse potrebne ukrepe, da bi se končal režim nasilja na Ogrskem.¹⁰⁷ Bil je to poziv za skupno akcijo vseh slovenskih, hrvaških in srbskih poslancev v dunajskem državnem zboru, a tudi saborskih v Pešti, ne da bi natančneje določil, katere vrste taktičnih sredstev je treba uporabiti.

Po Drinkovićevem zatrdilu so na tem sestanku sklenili, da hočejo doseči obstrukcijo jugoslovanskih poslancev v državnem zboru na Dunaju. Ali so to vezali s kakim podobno ostrim nastopom v Budimpešti, kar bi bilo v smislu omenjene resolucije in tudi sicer logično, saj je šlo neposredno za razmere v banovini; ni povedal naravnost. Imamo pa na voljo dve njegovi razlagi, zakaj v državnem zboru do obstrukcije ni prišlo. Prva je iz časa dogajanja samega, druga pa s konca leta 1913, ko se je Drinković odtrgal od »milinovcev« in od njihove vsehrvaške stranke prava, iz katere so se frankovci že pred pol leta izločili.

Po prvi verziji¹⁰⁸ so dalmatinski pravaši hoteli storiti vse, kar je bilo mogoče. Posredovali so v Ljubljani. »U Ljubljani našli su največe susretljivost«. Težava je bila v tem, da poslanci hrvatsko-srbske koalicije (ti bi namreč lahko kaj storili v Budimpešti) niso vse kritične dni 16. do 19. aprila prišli na Dunaj. 17. aprila sta na Dunaj prispela le dva pravaška predstavnika iz Zagreba. Bilo se je treba odločiti, kaj storiti v dunajskem državnem zboru: »Započeti bučnom obstrukcijom u Beču, kad se u Pešti nastupa posve mirno; nije bilo moguće.« — »Hrvatsko-slovenski klub je pozdravio interpelaciju (t. j. šušteršićevo), koja je od čiele kuće pozornio slušana.« in imela »neočekivani (!) uspjeh za hrvatsku stvar.« Drinković tu misli na odgovor predsednika avstrijske vlade Stürgkha, ki je kršil pravila dualizma s tem, da je trdil, da se tudi avstrijske države polovice tice tisto, kar se dogaja v banovini. Nato omeni Drinković protest Mađarov na Stürgkhalovo izjavo in pravi: »Naravno to nas, koji smo htjeli više, koji smo htjeli da se hrvatsko pitanje u celosti (!) počme riešavati, ne bi moglo smetati. In nije nas smetalo (!) ... Ali šta se događa?« Navede izjavo predstavnika hrvatsko-srbske koalicije v Budimpešti, Aleksandra Popovića, da se hoče koalicija držati nagodbe, da se odmika od pakta s Strankom prava, da je ogrsko-hrvatska nagodba živ organizem, sposoben aklimatizacije. Po vsem tem so končno prispeli trije delegati koalicije 19. aprila zvečer iz Pešte na Dunaj, z jugoslovanskimi poslanci v dunajskem parlamentu pa so se sestali še 20. aprila, dopoldne in popoldne. Rezultat? »Do nikakóvih zaključaka

¹⁰⁶ M. Gross, Hrvatska politika velikoavstrijskog kruga ..., 43.

¹⁰⁷ Slovenec, 12. april 1912, št. 83.

¹⁰⁸ Hrvatska rieč, 24. april 1912, št. 648.

še nije došlo. Obće (!) narodne akcije tako za sada nije moguće, a dalji izstupi u bečkom parlamentu postaju bezpredmetni (!). Tako ugotavlja Drinković. Še sam dokazuje: »I čemu bi služila daljnja obstrukcija u Bečkom parlamentu, kad se u Pešti koalicija pokazuje služničkom... Čemu ako ne izpraznoj reklami ili, još izpraznijoj demonstraciji?... Pravaši su učinili što su mogli i u Bosni i u Dalmaciji i u Istri, pa su se i Slovenci za stvar hrvatsku kao i za svoju založili... Koalicija nije htjela...« Glede nadaljnjih možnosti in potreb pa meni: »Hrvatsko pitanje došlo je preko bečkog parlamenta, a zaslugom Hrvatsko-slovenskog kluba, među pitanja skupna celoj monarhiji. Na Banovini je (!), da se u tom pravcu hrvatsko pitanje bude razvijalo.«

V svoji drugi verziji pripise Drinković vsò krivdo šušteršiću, o problemu skupne akcije vseh jugoslovańskih političnih faktorjev v obeh centrih dualistične monarhije, zlasti o problemu obnašanja koalicije, molči. Omenja, da je po naročilu konferencije dalmatinske Stranke prava odpotoval 12. aprila 1912 v Ljubljano, da bi pridobil Slovence za obstrukcijo. Govoril je s šušteršićem. Ta predloga ni odklonil, a menil je, da je vprašanje taktike treba odločiti na Dunaju. Drinković je iz Ljubljane potoval še v Zagreb, odtod pa 16. aprila na Dunaj z delegati iz banovine (kot vemo, sta to bila pravaša, predstavnikov koalicije med njimi ni bilo). Debatu v Hrvaško-slovenskem klubu na Dunaju, na kateri je bil navzoč, opiše takole: »Tu je g. šušteršić iznio poznatu, sa Stürgkhom dogovorenu (!) interpelacijo pred klub; tu (!) se odlučio uzprkos mojega upornog nastojanja, a kasnije (kda j?) i dr. Krstelja, za to mižerno sredstvo...« šušteršić je prepeljal Hrvate žejne čez vodo. Drinkoviću je izjavil, da ne bo sodeloval z desperadosi in »da nije lepo što mi Hrvati dolazimo k njima radi komesarijatstva, jer kada bi takva što bilo uvedeno u Krańjskoj; oni ne bi išli apelirati na Hrvate u Zagrebu... O te j nebratovski zavrnitvi zahtev »desperadosa« Drinkovića je ta pozneje poročal v Sarajevu na seji Vrhovne uprave Stranke prava 17.—9. junija 1912.¹⁰⁹ O taktiki obstrukcije je Drinkoviću razlogov za kritičnost do šušteršića gotovo ni manjkalo; a manjkalo mu tudi ni razlogov za to, da je konec 1913 bil izrecno enostranski. Zato bi bilo napačno sprejemati samo njegovo, drugo verzijo in ne tudi prve. Iz obeh skupaj pa razberemo tole: Inicijativa dalmatinskih pravašev za obstrukcijo v dunajskem državnem zboru ni bila nekaj izoliranega, ampak zamišljena kot del splošne »obće narodne« akcije Hrvatov na obeh straneh dualistične meje, ne samo na avstrijski, tudi na ogrski. To akcijo naj bi na eni strani podprli Slovenci, na drugi pa Srbi v hrvaških deželah. Svojo solidarnost naj bi manifestirali tudi Bosanci in Hercegovci. Drinković je imel pooblastilo, da takšno splošno akcijo pripravi. Šel je k šušteršiću. Ta predloga za obstrukcijo ni kar odklonil, vztrajal pa je, da mora o taktiki odločiti celotni Hrvaško-slovenski klub. S tem pogojnim uspehom v žepu je Drinković odšel v Zagreb. Tu pa se je zataknilo: ni se mu posrečilo, da bi koalicijo pridobil za nujen skupen posvet o taktiki na Dunaju. Z njim sta na Dunaj odpotovala le dva predstavnika banovinskih pravašev. Vsi trije so se udeležili seje Hrvaško-slovenskega kluba 17. aprila 1912. Manjkal pa je najpomembnejši element za odločitev za obstrukcijo: pripravljenost koalicije pridružiti se bojni akciji. Na Dunaj njeni predstavniki niso prišli, v Pešti pa so bili čisto mirni. Tako šušteršić ni imel težkega dela, da izposluje enoten sklep kluba, da za zdaj zadostuje interpelacija. Vrh tega je tisk poročal, da je vlada sporočila, da bo komisariat takoj od-

pravičen. Na zahtevi po obstrukciji je vztrajal edini Drinković, ki niti ni bil član kluba (Krstelj, ki ga omenja, tudi ni bil član kluba in se je udeležil šele poznejšega; širšega posveta s predstavniki koalicije dne 20. aprila 1912)? Vsi drugi so glasovali za interpelacijo. Interpelacija je imela nepričakovan uspeh »za hrvatsko stvar«, senzacionalno protidualistično izjavo avstrijskega ministrskega predsednika. Predstavniki koalicije v Pešti pa dajejo istočasno čisto dualistične, nagodbenjaške izjave in šele nato odpo- tujejo na posvet dne 20. aprila na Dunaju. Tu se pokaže, da skupna akcija s koalicijo ni mogoča, da torej ni mogoča antidualistična »obče narodna« akcija z evidentnim dualističnim državno-pravnim ciljem že med Hrvati samimi. Treba se je omejiti na delovanje le v enem centru dvojne monar- hije; na Dunaju, v okviru danih možnosti.

Nedvomno je tak razvoj za Šušteršiča imel privlačne strani: njegov osebni pomen kot predsednika Hrvaško-slovenskega kluba se je v okviru vsehrvaško-slovenske politike povečal, ni se mu bilo treba spuščati v sode- lovanje s koalicijo, v sodelovanje, ki mu ne bi samo vezalo rok, ampak bi mu naprtilo sumničenje Dunaja, da bi se utegnil kdaj zblížati tudi z mad- žarsko protidunajsko opozicijo. Vrh tega bi takšno vsenarodno sodelovanje pomenilo tudi sprijaznjenje s slovenskimi liberalci, česar si Šušteršič še posebno ni želel. Vse te nevšečnosti, vse te dileme so s soglasnim sklepom Hrvaško-slovenskega kluba in z jalovo konferenco s predstavniki koalicije odpadle. Nova kritična situacija je nastopila šele sredi junija 1912, ko se je vprašanje obstrukcije znova zaostriło.

Takšno podobo potrjuje tudi tisto, kar je moč razbrati iz tedanjega pisanja »Slovenca« in drugih slovenskih listov. Podrobno navajanje si pri- hranimo, saj zadostuje celota Drinkovičevega pričevanja.

Dodati pa je treba nekaj opozoril na dejstva, ki to podobo dopolnjujejo. — Uvedbo komisariata v banovini in njegove postopke so v avstrijski državni polovici obsojale tako rekoč vse stranke, vključno nemške nacio- nalce. Ta izjemni politični pojav je gotovo krepil vodstvo VLS v pričako- vanju, da se bliža možnost za protidualistično ustavno reformo monarhije celo s podporo avstrijskega državnega zbora. — Interpelacije Hrvatsko- slovenskega kluba z dne 18. aprila 1912, niso podpirali samo hrvaški in slo- venski člani kluba, marveč tudi vsi drugi slovenski državnozborni poslanci: Rybař, Gregorin, Mandić, celo liberalec Ravnihar. — O istem vprašanju sta bili istočasno vloženi še dve interpelaciji, ena nemško-avstrijskih socialde- mokratov (Nemec-Adler) in druga čeških socialdemokratov. Vse tri so bile prebrane v celoti in na začetku zbornične seje, po enakem postopku. — Sestanek hrvatskih poslancev dne 20. aprila 1912 na Dunaju je bil brez Slo- vencev; istrskih Hrvatov; hrvatskih in srbskih liberalcev iz Dalmacije. Ude- ležili so se ga člani hrvatske delegacije v ogrskem parlamentu (Badař, Pri- bičević, Budisavljević); člani razpuščenega hrvatskega sabora (Horvat, Prebeg), dalmatinski deželnozborni poslanci (Trumbić, Krstelj, Drinković) in dalmatinski člani Hrvatsko-slovenskega kluba (Dulibić, Prodan, Perić). Izključno pravaši iz trojne kraljevine Hrvatske in pa hrvaško-srbska koali- cija. Nikogar s kakimi »postranskimi« interesi. Rezultat je »izdal« Drink- ović: nobenih sklepov ni bilo mogoče doseči. Krivec: »služniška« taktika koalicije v Budimpešti: »Slovenec« je o tem klavrnem izidu molčal, čeprav bi moral, v smislu Drinkovičeve retrospektivne trditve, triumfirati.

Dalmatinski, hrvaški in srbski liberalci, ki so bili v političnem sorod- stvu s hrvaško-srbsko koalicijo, so takšen izid posvetovanja vsekakor pri- čakovali in to je bil najbrž vzrok, da se ga tudi udeležili niso in so svoj osamljeni sklep o obstrukciji sprejeli že na dan, ko je posvetovanje bilo

šele v teku. Rešil »Novi list« je kot pobudnika tedanjih Madžarom prijaznih nastopov koalicije v Budimpešti imenoval Svetozarja Pribičevića. Drine ković je k temu zapisal, da Svetozar Pribičević zaradi svojega sovraštva do Dunaja samo tega prikazuje kot krivca hrvatske nesreče, Madžare pa opravičuje. Ne branimo Dunaja, je vzkliknil Drinković, a moramo nastopiti proti takšnim mistifikacijam. Sporazum med madžarsko in hrvaško državno idejo je nemogoč.¹¹⁰ Tudi Mirjana Gross bežno omenja, da krivda ne zadene le »velikoavstrijski krogov« (alias Hrvatsko-slovenski klub), ampak tudi »kolebljiv stav Hrvatsko-srbske koalicije, koji nije dopuštao zajedničko istupanje«.¹¹¹ Kljub tem in takšnim širšim okoliščinam se je vsa jeza liberalnih Dalmatincev zllala na šušteršiča in slovenske klerikalce in jih dolžila izdajstva. Že tedaj je veljalo v tem političnem bontonu pravilo, da oportunistem koalicije ni isto kot oportunistem slovenskih klerikalcev, pravilo, ki je še dolgo občutno ne le v politiki, marveč tudi v iznatnem delu jugoslovanskega zgodovinopisja. In končno še nekaj: Za odpor VLS proti temu, da bi se z obstrukcijo obrnili proti državnemu zboru, je bilo več nagibov. Nedvomno gre za upanje na ustavno intervencijo državnih vrhov, med njimi tudi prestolonaslednika. Upanje na možnost federalizacije monarhije in ustanovitev jugoslovanske državne enote vključno s Slovenci po takšni poti je gotovo bilo posebno všečno samemu šušteršiču, ki je zidal na skladnosti interesa dinastije in konservativne slovenske narodne politike. A bili so še drugi nagibi, ki jih ne smemo prezreti, ker so bili globlje družbeno utemeljeni in trajneje delujoči. Prav v državnozbornski debati dne 19. aprila 1912 jih je dovolj razločno izrazil Janez E. Krek, druga vodilna glava VLS in šušteršičev oponent.

Krek je izrazil prepričanje, da je protest avstrijske poslanske zbornice uvod k boju za svobodo cele monarhije. Svojega optimizma ni opiral na izjavo predsednika vlade ali kakega drugega faktorja, marveč izključno na demokratično vloglo parlamenta, zraslega iz splošne in enake volilne pravice, na prepričanje, da mora parlamentarizem na demokratični podlagi zmagati tudi na Ogrskem. V tem primeru bo ponovitev absolutističnih ukrepov na Hrvaškem nemogoča. Ako bi se par to ne zgodilo, je vzkliknil Krek, bi bilo vse izgubljeno. »Ministrski predsednik, zakonodajni zastopi in tudi drugi faktorji v tej državi bi zaman iskali avstrijske zavesti med Jugoslavnani.« Pozval je k nadaljevanju začetege in v zaupanju na besede ministrskega predsednika ali vlade, ampak v zaupanju, da v sedanjem času pravi državni interesi najdejo v tej zbornici svoje zastopnike, v prepričanju, da moreta ljudska zbornica podpirati in pospeševati pravico in naloge te države. »Ko bode tudi na Ogrskem in Hrvaškem zmagala ljudska volja, potem napoč dan, ko bodo mogli poleg svobodne Hrvatske tudi svobodni narodi v tej državi složno delati v blagor domovine. In tedaj v tej državi ne bodo ne zatiranci, ne zatiratelji, ampak prosti bratje med seboj.«¹¹² Polemika proti taktiki Hrvaško-slovenskega kluba ni zavrla zблиževanja združenih pravašev s slovenskimi klerikalci. Nasprotno, prav v tem času je pri pravaših dozorel sklep o organizacijski povezavi s slovensko klerikalno stranko.

¹¹⁰ Hrvatska rieč, 19. maj 1912, št. 657. — Slovenec, 22. maj 1912, št. 116.

¹¹¹ Povjest hrvatskog naroda... 279.

¹¹² Slovenec, 20. april 1912, št. 90.

„Že 29. maja 1912 je »Slovenec« naznanil, da se 7. junija sestane v Sarajevu kongres hrvaške Stranke prava in da so nanj povabljeni tudi bivši poslanci Stranke prava razpuščenega hrvaškega sabora. Udeležbo so pri-
glasili vsi tisti, ki so podpisali spomenico »na prestolonaslednika nadvoj-
voda Franc Ferdinanda«. O nameravanem dnevnem redu ni omenil ničesar.
Od 7. do 9. junija 1912 se v Sarajevu ni sestal kongres, pač pa vrhovna
uprava Stranke prava. Udeležili so se je delegati pravaških organizacij
Bosne-Hercegovine, Hrvaške-Slavonije, Istre in Dalmacije. Predsedoval je
Milč Starčević. Slovenci niso bili navzoči ne kot delegatje ne kot gostje.
V uradnem sporočilu o zborovanju je kot pglavitni sklep razglašeno zedi-
njenje obeh bosenskih pravaških organizacij, Hrvatske katoličke udruge
in pa Hrvatske narodne zajednice. S tem je bil dokončan proces zedinje-
vanja pravaških organizacij po vseh deželah. Glede splošnega položaja je
zborovanje poudarilo, »da je kraljevina Hrvaška pravno povsem svobodna
in neodvisna bodisi od katerekoli kraljevine ali kakega drugega naroda.«
Protestiralo je »proti veljavnosti in pravnim posledicam vseh sklepov in
zakonov, storjenih bodisi v delegacijah, bodisi v peštanskem parlamentu,
kjer Hrvaška ni veljavno in postavno zastopana«. Posebno je zavrnilo »in-
vazijo tujstva«, ki se pojavlja v personalni politiki bosensko-hercegovske
vlade. Splošno pa je sklenilo: »Hrvaški narod v tej monarhiji ne bo več
trpel, da se ga smatra za brezpravno bitje, s katerim smejo oblastneži sa-
movoljno razpolagati. On ne bo popustil v začetem boju, dokler si ne
pribori svojega zedinjenja in samostojnosti ter se bo razmeram primerno
posluževal vseh tistih sredstev, ki jih bo smatral za prikladna, da ga dove-
dejo do tega cilja. Kar se tiče nadaljnega dela in taktike Stranke prava;
so se storili dalekosežni in velevažni sklepi ter sta se izvolila dva ožja od-
bora, ki imata takoj začeti z izvedbo teh sklepov.« O značaju teh sklepov
v uradnem poročilu ni bilo nobenega pojasnila. Na koncu je sporočilo po-
udarilo popolno enodušnost stranke in pa, da bo prihodnje zborovanje
v Opatiji.¹¹³

Prav v dneh zborovanja v Sarajevu se je v Zagrebu dogodil Jukičev
atentat na Cuvaja (8. junij 1912). Sporočilo pravaške konference na atentat
ni reagiralo. »Slovenec« je o atentatu nemudoma poročal. Zavrnil je me-
todo atentatov proti tiraniji, a je prav tiranijo prikazal kot pglavitnega
krivca: »V ustavnih državah je treba ustavo spoštovati in tega se mora
tudi vlada držati. Če pa vlada meni nič tebi nič prebivalstvu nasproti krši
ustavne zakone, potem se ni čuditi, če najde sovraštvo svoj izhod v ceveh
revolverjev.« Obsodbo komisariata je zaostрил v svarilo dunajskim duali-
stičnim krogom: »Gibanje proti absolutizmu na Ogrskem je sicer naperjeno
proti ogrski vladi, a posredno tudi proti Dunaju, ker med ogrsko ljudstvo
se širijo glasovi, da je za absolutizmom Dunaj. V ogrski zbornici je padel
klic: »Rablji v službi Dunaja«. In ta glas je za Avstrijo morda še bolj ne-
varen kot revolver v rokah dveh zmešanih ljudi.«¹¹⁴

Iz uradnega sporočila bi se zdelo, da se je sarajevska konferenca pra-
vašev omejila izključno na zadeve Hrvaške in da o razmerju s Slovenci ni
bilo govora. Toda »Slovenec« dopisnik iz Sarajeva je sporočil dodatno:
»Sprejeli so se tudi vrlo važni sklepi glede naših najiskrenejših bratov Slo-
vencev ter se je v svetu izrekla trdna nada, da bodo slovenski poslanci
z vsemi sili podpirali nadaljnjo akcijo pravašev. V tem smislu so bili
tudi storjeni vrlo važni sklepi.«¹¹⁵

¹¹³ Slovenec, 11. junij 1912, št. 131.

¹¹⁴ Slovenec, 10. junij 1912, št. 130.

¹¹⁵ Slovenec, 11. junij 1912, št. 131.

»Iz poznejših objav je videti, da so se ti sklepi tikali vprašanja, ali bo Hrvatsko-slovenski klub v dunajskem državnem zboru poostiril svojo taktiko. Komisariat na Hrvaškem je še vedno trajal in tu je bil še sklep kluba z dne 23. aprila, da je možna uporaba najostrejših parlamentarnih sredstev. Na dnevnem redu državnega zbora je bila brambna reforma. Ali bo klub zaviral njen izglasovanje z obstrukcijo? Ali bo glasoval proti njej? Konferenca VU Stranke prava je menda želela to ali ono. Sklenila je poslati delegate na Dunaj, da se poskusijo dogovoriti s slovenskim delom kluba (užaljeni Drinković je odločno odklonil, da bi bil med njimi, »niti za milijon ne«). Delegirana sta bila člana VU Stranke prava iz banovine Horvat in Akačić.¹¹⁶ Po orisu nastanka »sjedinenja sa Slovencima«, ki ga je dal Mile Starčević 9. in 10. novembra 1913, je pomembno, da je tudi to bilo »predloženo u Sarajevu«.¹¹⁷ Ali sta Horvat in Akačić imela nalogo govoriti s slovenskimi klerikalci tudi o predlogu za organizacijsko zvezo SLS in SP, ni razvidno, gotovo pa je, da je v tem trenutku bila pobuda na strani hrvatskih pravašev. Iz poznejše graje Starčevića Drinkoviću zaradi njegove taktike podiranja mostov lahko razberemo, da pobuda za organizacijsko politično zvezo s SLS ni bila vezana na sprejem obstrukcije kot na pogoj.

Uvodnik »Slovenca« je že 13. junija pokazal, da SLS za obstrukcijo ne bo mogoče pridobiti: »Nekateri politiki, ki drve za hitrimi in hipnimi uspehi, zahtevajo, naj bi Jugoslovani spriču Cuvajeve strahovlade v avstrijskem parlamentu obstruirali brambno reformo, oziroma preprečili potrebno dvetretjinsko večino.« Z obstrukcijo bi izzvali uvedbo absolutizma tudi v Avstriji: »Jasno je, da bi bilo to za Hrvaško še veliko slabše. Avstrijskega parlamenta ne smemo ubiti. Brambne reforme se nobena stranka ne bo upala obstruirati, niti socialni demokrati. Od vlade se pri tej priliki ne da ničesar izsiliti. Krona hoče vojakov in ni je sila na svetu, ki bi to mogla preprečiti. Je treba pač z razmerami računati kakor so. Naša ustava ni angleška ali francoska.«

Prav v teh dneh je zoper brambne predloge in proračunski provizorij vodila obstrukcijsko taktiko rusinska državnozbornska delegacija kot protest proti hegemonistični politiki Poljakov. V tej obstrukciji so Rusini ostali osamljeni in hitro izčrpali moči, ki jih je takšna taktika zahtevala, tako da so obstrukcijo ustavili. »Slovenec« je to dejstvo uporabil kot argument za podkrepitev lastnega stališča proti obstrukcijski taktiki in opozarjal, kako so celo socialni demokrati je grajali Rusine zaradi te obstrukcije.¹¹⁸

Vprašanje razmerja do brambne reforme ni povzročilo političnih težav samo med jugoslovanskimi državnozbornskimi poslanci. Podobno je bilo tudi pri Čehih. Dotlej enotni češki klub je ravno ob tem vprašanju razpadel. Večina (42 poslancev) je namreč sklenila, da bodo za brambno reformo glasovali, manjšina, skupina Masaryk-Stransky (6 poslancev) pa je izstopila, ker je bila proti glasovanju, preden vlada ne bi ustanovila drugega češkega vseučilišča na Moravskem.¹¹⁹

Dva pravaška politika pa se nista zanesla zgolj na uradno delegacijo VU SP, ampak sta tiste dni skušala vplivati na stališče Hrvatsko-slovenskega kluba tudi na lastno pest: Drinković in Zagorac. Drinković je skušal hrvaške člane kluba ločiti od slovenskih: 15. junija je v sporazumu s Krsteljcem pisal Prodanu, da morajo pravaši nasprotovati in ne iti za Slovenci. A nekaj soglasja je našel le pri Prodanu samem. Ta je namreč 20. junija

¹¹⁶ Hrvatska rieč, 29. november 1913, št. 901. — Slovenec, 21. junij 1912, št. 140.

¹¹⁷ Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spincića.

¹¹⁸ Slovenec, 17. junij 1912, št. 136.

¹¹⁹ Slovenec, 21. junij 1912, št. 140.

(najbrž tik pred sejo kluba) odgovoril Drinkoviću, da je »on osebno našega (t. j. Drinkovičevega in Krsteljevega) nazora, da su drugi obzirom na Bačinovinu nazora Slovenaca« (podčrtal JP); sporočil je, da bo zadeva postavljena kot klubsko vprašanje.¹²⁰ Prodan je na seji kluba ostal osamljen. Niti ni dosegel preizkusnega nasprotnega glasovanja niti stališča; da glasovanje o brambni reformi ne bi bilo klubsko vprašanje.¹²¹ Zato je istega dne sporočil predsedniku šušteršiču svoj izstop iz kluba.

Stjepan Zagorac je osebno odpotoval na Dunaj in svoje vtise objavil v sarajevskem »Hrvatskem dnevniku« 20. junija. Skrbno je navedel vse razloge slovenskih članov kluba glede na to, da je pravaška javnost in VU SP pričakovala drugačen nastop. O tem je na Dunaju govoril s prvakom slovenskega kluba dr. K. (Krekom? Korošcem?). Besede so bile ostre; ker ga dr. K. ni mogel prepričati zaradi dejstva, da Rusini uspešno obstruirajo. V dopisu v »Hrvatskem dnevniku« je Zagorac izrazil prepričanje, da vprašanje taktike ob obrambni reformi ne bo postavljeno kot klubsko vprašanje. Slovenski člani kluba so se zato nanj jezili; češ da je prejudicial sklep kluba.¹²²

Takšen je bil položaj dne 20. junija, ko se je sestal Hrvatsko-slovenski klub ob udeležbi Horvata in Akačića. »Predmet velevažnega posvetovanja bile so razmere na Hrvaškem. Po temeljiti debati je klub storil soglasne sklepe, ki pa se ne objavijo.« To je bilo vse, kar je javnost izvedela.¹²³

Kakšen je bil pravzaprav sklep kluba; tudi iz posameznih, poznejših polemičnih izjav ni čisto jasno. Če pogledamo, kakšno je bilo ravnanje članov na dan glasovanja, ugotovimo: Klub je obvezno za vse svoje člane zavrnil obstrukcijo; ni pa svojih članov zavezal, da morajo glasovati za brambno reformo; saj so se hrvaški člani kluba glasovanja vzdržali, ne da bi kdo dejal, da s tem kršijo klubsko disciplino. Prav tako se zdi, da klub ni sklenil, da mora brambna reforma biti sprejeta brez vsakršne spremembe, kot bi se lahko razumelo iz Zagorčeve omembe šušteršičeve izjave, »da se kod vojničkih reformama nesmije tražiti ni dati nikakvih koncesija.«¹²⁴ Hrvaško-slovenski klub je namreč sklenil in tudi glasoval za spreminjalni predlog, da traja službovanje v mornarici tri in ne štiri leta (vladni predlog je bil štiri leta; pri čemer bi obveznikom za četrto leto izplačevali neko odškodnino). Prav to določilo se je ticalo predvsem Dalmatincev in drugih hrvaških in slovenskih Primorcev. Nasprotno trditev glasila dalmatinskih liberalcev »Narodni list« je »Slovenec« izrecno zanikal. Za triletno službovanje v mornarici so glasovali prav vsi jugoslovanski poslanci — Italijani, socialdemokrati in češki radikalci.¹²⁵

Kaj pravi o tem pomembnem glasovanju Mirjana Gross? »I u toj situaciji šušteršičevi klerikalci glasuju u austrijskom parlamentu u interesu austrijske vlade, za vojne reforme, to jest za jačanje vojnog potencijala Monarhije. Taj je postupak ogorčio dalmatinske pravaše, neki od njih pomalo uviđaju, da je njihova stranka igračka u rukama vlastodržaca, koji se njome služe da bi razbili hrvatsko-srpsku saradnju i spriječili, ili barem ograničili, ekonomske i nacionalne težnje hrvatske buržoazije. Zato klerikalni obruč oko Stranke prava počinje pucati, a balkanski rat će pridonjeti pojavi onih elemenata u Stranci prava koji žele suradnju sa Srbima te, štaviše, pokazuju očigledno raspoloženje upereno proti Monarhije uopće.«¹²⁶

¹²⁰ Hrvatska rieč, 23. junij 1912, št. 870.

¹²¹ Hrvatska krana, 26. junij 1912, št. 61.

¹²² Hrvatska rieč, 3. julij 1912, št. 673.

¹²³ Slovenec, 21. junij 1912, št. 140.

¹²⁴ Hrvatska rieč, 3. julij 1912, št. 673 in 29. november 1913, št. 901.

¹²⁵ Slovenec, 25. in 26. junij 1912, št. 143 in 144 in 12. julij 1912, št. 157.

¹²⁶ Povjest hrvatskog naroda ..., 279.

Ta prikaz postavlja nekatere trditve in tudi vprašanja, ki jih je treba podrobneje osvetliti. Nujno se je vprašati, kakšno in katero hrvaško-srbsko sodelovanje je glasovanje Hrvatsko-slovenskega kluba 22. junija 1912 ogrozilo. Mišljeno je lahko le sodelovanje Stranke prava s Srbi oziroma s Hrvatsko-srbsko koalicijo. A takšnega sodelovanja tedaj dejansko ni bilo mogoče doseči niti v obliki preprostega koordiniranega protesta proti komisariatu s Slovenci ali brez njih, kakor se je izkazalo komaj dva meseca prej. In to ne zaradi kakega, proti habsburški monarhiji uprtega razpoloženja koalicije. Brez posebne analize, je jasno, da si ne pravaško-slovenskega ne pravaško-koaličijskega oziroma srbskega sodelovanja na ravni meščanskih strank ne tedaj, pa tudi še ne po balkanskih vojnah ni bilo mogoče zamisliti na temelju direktnega nasprotovanja monarhu in monarhiji. Tak poskus bi bil najbolj problematičen za Stranko prava samo, kajti SLS bi ga zavrnila a limine. In zahteva po nasprotovanju brambni reformi je bil tak poskus. Če pa je šlo za dilemo, pravašev ali s Slovenci brez Srbov ali s Srbi brez Slovencev, je ni ustvarila SLS niti s kakim odklanjanjem Srbov niti s svojim ves čas dobro znanim, lojalnim, a obenem optimističnim odnosom do habsburške monarhije. Vse kaže, da se je Stranka prava, tudi sam Mile Starčević, zavestno upirala, da bi ji takšno dilemo kdo vsilll. O tem govori dejstvo, da se ravno tedaj začinja zadnja in odločilna etapa organizacijskega povezovanja Stranke prava s Slovensko ljudsko stranko.

Kaj je v tistem času Drinković hotel in kako je delal za uresničenje svojega namena? Sam govori o tem v že večkrat navedenih člankih ob koncu l. 1913. Že od 13. septembra 1911, ko je svaril s pismom Mileta Starčevića, naj se ne družijo s Slovenci, je bil prepričan, da se Hrvatje politično in narodno slabijo, če se podrede avstrijski politiki šušteršičeve stranke. Zato je deloval proti tej zvezi. Na konferenci VU SP 7-9. junija 1912 v Sarajevu je obtožil šušteršiča zaradi njegovih izjav na račun obstrukcije in Hrvatov v banovini, hkrati pa je skupno s Krsteljem, Zagorcem in nekaterimi Bosanci predlagal politično sodelovanje s Srbi, očitno kot antitezo sodelovanju z SLS. Dopovedoval je, da morajo ravno pravaši, če hočejo delati za uresničenje hrvaške države, priti do skupnega dela s Srbi, sicer bodo le igračka v rokah oblastnikov. Problematičnost Drinkovićeve iniciative ni bila v tezi sami, saj ta je bila pravilna, marveč v tem, ker je obsegala tudi zmoto, da so SLS in sploh Slovenci ovira za sodelovanje pravašev s Srbi. Ta zmota je izvirala iz različnih vzrokov, med njimi gotovo iz zgrešenega mnenja, da je za pridobitev Srbov nasprotnost habsburški monarhiji edino sredstvo.

Kje so prave ovire, se je hitro pokazalo. V Sarajevu je VU SP ustanovila odbor za pogajanja s Srbi, trdi Drinković. Pismo C. Akačića V. Spinčiću z dne 16. oktobra 1912 vsebuje drugačen podatek: Ni se odbora, ki naj bi razčistil srbsko vprašanje, sporoča Akačić, ena prihodnjih sej VU Stranke prava bo razpravljala o srbskem vprašanju. Sploh pa da je vidna večja želja po sporazumu pri pravaših kot pri Srbih. »Mi pravaši,« piše dalje Akačić, »moramo u ovom pitanju oprezno i taktično postupati te traziti sa Srbima uvjetni sporazum; iztrčimo li neoprezno pred sebe, mogli bi izazvati razcep u našoj stranci.«¹²⁷ (Podčrtal JP).

Naj bo stvar z odborom kakršna že koli, Drinković piše, da je on imel nekaj pogovorov z vodilnimi srbskimi politikami. Pove tudi, kakšen je bil izid: Srbi so »naglasili, da bi se stranka prava imala maknuti...« Terjali so torej sploh odstranitev Stranke prava same po sebi. Seveda tudi odstranitev njenega programa hrvaškega državnega prava. In kakšen je bil sklep

¹²⁷ Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčića.

Drinkovića? »... u (o)stalom mogao sam dobiti uvjerenje, da bi se do zajedničkog rada moglo doći. Prema tomu sam i radio.« (Podčrtal JP)¹²⁸ Stvar je dovolj jasna: Drinković je bil pripravljen sprejeti poglavitni in prvi pogoj srbskih politikov. Na Stranko prava ga poslej ne veže kaj drugega kot želja, da bi v njej dosegel, da bi tudi ona sama ta pogoj sprejela. Tega ni dosegel in zato se je poleti 1913 od nje tudi formalno ločil.

Delal je naglo in odločno. V sporazumu s Krsteljem je že 23. junija 1912 nastopil v »Hrvatski rieči« z javnim očitkom pravaškim poslancem v dunajskem parlamentu, da so ravnali napačno, ko so se vzdržali glasovanja ob generalnem sprejemu brambnih zakonov. Povedal je, kaj je pisal 15. junija Prodanu in tudi, kako mu je Prodan 20. junija odgovoril: Izrekel je svojo zahtevo: treba se je dosledno držati mandata VU Stranke prava in napraviti konsekvence. Slovenski klub ni mogel pravašev prisiliti pa so ti izvolili abstinenco. Tega ne Drinković ne »Hrvatska rieč« nista pripravljena kriti, zato naj se razčisti. S tem namenom odstopa Drinković kot podpredsednik dalmatinske Stranke prava in zahteva sejo uprave.¹²⁹

Kako so reagirali drugi pravaški politiki? Prodan je menil, da trditev o prekršenju mandata ne drži in da se je Drinković prenaglil.¹³⁰ Vrhovna uprava SP je 27. junija poslala Drinkoviću pismo, ki sta ga podpisala Mile Starčević in Ivan Peršić, ki izraža grajo in skrb za enotnost Stranke prava. Drinković odgovori s pismom, 29. junija, da je njegov nastop lekcija za prihodnost, da se ne ukloni, ker v načelih ne priznava majorizacije.¹³¹ Javno pa piše: »... mi vidimo, da se u hrvatsko-slovenskom klubu nije još na čistu u pitanjima Hrvatske i hrvatske politike, kao ni o odnošajima pravaša hrvatskih prema slovenskim zastupnicima i obratno.«¹³²

V Drinkovićevevemu listu se je kmalu za tem oglasil tudi Stjepan Zagorac s člankom, ki smo ga deloma že navedli in ki izraža Drinkovićevevemu željo podobna kritična stališča do pravaških poslancev na Dunaju, ki zanje menijo, da bi morali ravnati kot Prodan, t. j. izstopiti iz kluba in glasovati proti. Tudi on terja natančno opredelitev, kako in do kod je sodelovanje s Slovenci možno. Toda on hoče zidati, ne razdirati. Jasno pove, da noben Hrvat, zlasti ne pravaš, ne more želeti, da bi propadlo skupno hrvaško-slovensko politično delo in tudi ne, da bi Stranka prava nehala biti to, kar je in kar mora ostati. Svetuje izgladiti spor in onemogočiti ponovitev v prihodnje.¹³³

Želja po pozitivni razrešitvi razmerja s Slovenci je prevladala. Prodan je 26. junija naznanil predsedniku, da preklicuje svoj izstop iz Hrvatsko-slovenskega kluba in ostaja še naprej njegov član.¹³⁴ Sedmega julija se je sestalo vodstvo dalmatinske Stranke prava v Splitu. Uradno sporočilo je bilo ostro kritično; njegov predlog za ureditev odnošajev z SLS pa je pomenil korak k organizacijsko-politični zvezi. Uprava dalmatinske Stranke prava je ugotavljala, »da se ne istovjetuje sa nedavnim držanjem svojih zastupnika u poslu vojnih reforma, čije držanje bilo je posljedica pripadnosti slovensko-hrvatskom klubu, te zaključuje, da zastupnici Stranke prava u buduće budu imali u parlamentarnom radu slobodne ruke u svim isključivo hrvatskim pitanjima, prema načelima, i tradicijama svoje stranke, bez obzira na druge klubske obveze.« »Što se tiče obćih odnošaja Stranke prava sa Slovenskom pučkom strankom, odnosno hrvatskoga i slo-

¹²⁸ Hrvatska rieč, 2. december 1913, št. 902.

¹²⁹ Hrvatska rieč, 23. junij 1912, št. 870.

¹³⁰ Hrvatska kruna, 26. junij 1912, št. 61.

¹³¹ Hrvatska rieč, 29. november 1913, št. 901.

¹³² Hrvatska rieč, 28. junij 1912, št. 672.

¹³³ Hrvatska rieč, 3. julij 1912, št. 673.

¹³⁴ Slovenec, 27. junij 1912, št. 145.

venskoga naroda te poželjneg zajedničkog političkog djelovanja. Stranke prava sa predstavnicima bratskog naroda slovenskoga, prepušta se Vrhovnoj Upravi Stranke prava, da te moguće zajedničke odnošaje čim prije sa zastupnicima slovenskog naroda ustanovi i utvrdi.¹³⁵

Slovensko klerikalno glasilo je kritiko preslišalo; povzelo pa je inicijativo za strankarsko sodelovanje in sporazumevanje. »Samo po sebi je umevno,« je pripisalo izjavi Dalmatincev, »da tudi mi želimo, da se naše razmerje do Hrvatov, stojećih na pravaškem programu, še bolj pojasni in takō utrdi in poglobi, kar ne bo težko, saj težimo oboji za istim vrhovnim ciljem.«¹³⁶ Inicijativa je šele zdaj prešla vsaj glede javnih izjav na stran šušteršičevega vodstva kranjske SLS. Že 12. julija 1912 se je to sestalo in sporočilo javnosti svoj soglasen sklep: »1. Izvršilni odbor SLS odobrava v vsakem pogledu politiko Hrvatsko-slovenskega kluba in v državnem zboru, izreka poslancem SLS popolno zaupanje in zahvalo za njihovo pametno, odločno in smotрно taktiko, v kateri vidi jamstvo najboljših uspehov za hrvatsko-slovenski narod. — 2. Izvršilni odbor SLS smatra slejkoprej hrvaško vprašanje kot najvažnejše politično vprašanje na slovanskem jugu monarhije in izreka, da so v tem vprašanju zadeti najvitalnejši interesi vesoljnega slovenskega naroda. SLS se hoče slejkoprej odločno boriti za hrvatsko državno pravo in po potrebi tudi primerno poostriiti svojo taktiko.«¹³⁷ Bilo je očitno, da slovensko klerikalno vodstvo nikakor ni pripravljeno sprejeti kritiko glede taktike v državnem zboru, a da poudarja skupnost slovensko-hrvaških interesov in potrebnost strankarskega zblíževanja s pravaši. V naslednjih dneh je šušteršič izrabil dve priložnosti, da v javnem nastopu potrdi takšno usmeritev, 14. julija na shodu v Mostah in avgusta na sestanku slovenskega in hrvatskega dijaštva v Ljubljani.¹³⁸

Kako je potekalo nadaljnje pripravljanje pravaško-slovenskega združenja tja do sestanka v Opatiji 18. in 19. septembra 1912, ki je sklenil ustanoviti hrvatsko-slovenski izvršilni odbor in sklicati zborovanje v Ljubljani, o tem v slovensko javnost ni prišlo praktično ničesar. Da obstajajo neke težave, je nakazovala le novica, da je odpovedana vsepravaška konferenca v Opatiji.¹³⁹ Drinković pa piše, da je vendarle bil 9. in 10. avgusta v Opatiji sestanek pravašev, da VU Stranke prava uredi odnošaje s Slovenci. Potem bi 11. avgusta morali biti še pogovori s predstavniki SLS, kar pa je bilo na šušteršičevo željo odgodeno.¹⁴⁰ Drinković je stvar prikazal, kot da bi šlo za osebno odločitev šušteršičevo in to pod pritiskom pravašev. »Ili sa pravašima, sa Hrvatima Banovine i Bosne, ili izgubiti trećinu kluba, te postati mala skupina u bečkom parlamentu. Dr. šušteršič je odabrao ono prvo, siguran da, pravaštvom ne gubi ništa, a dobiva mnogo.«¹⁴¹ Ta interpretacija je zanimiva, saj nasprotuje tezi o šušteršiču, ki se hoče polastiti Stranke prava zase in za prestolonaslednika in ker je Drinković med prvimi avtorji te teze.

V prvi polovici septembra so bila v Zagrebu nova posvetovanja pravašev, udeležil se jih je tudi Drinković, o pogojih, ki so jih nameravali postaviti Slovencem. Sestavili so jih v obliki štirih vprašanj:

»1. Dali su Slovenci voljni sa Hrvatima sačinjavati jedinstveno političko državno tjelo i prema tomu usvojiti državno pravni program Stranke prava?

¹³⁵ Hrvatska kruga, 10. julij 1912, št. 66.

¹³⁶ Slovenec, 12. julij 1912, št. 157.

¹³⁷ Slovenec, 13. julij 1912, št. 158.

¹³⁸ Slovenec, 15. julij 1912, št. 159 in 5. avgust 1912, št. 177.

¹³⁹ Straža, 12. avgust 1912, št. 92.

¹⁴⁰ Hrvatska rieč, 29. november 1913, št. 901.

¹⁴¹ Hrvatska rieč, 2. december 1913, št. 902.

2. Dali Stranka prava radi konfesionalnih razlika u hrvatskom narodu i u točki prihvata točke 1. mora ostati pri svom dosadanjem kulturno-vjerskom stanovištu?

3. Hoće li Slovenci stúpiti u upravu Stranke prava?

4. Dali su... voljni potražiti načina, da i predstavnici napredne slovenske stranke sudjeluju... u Vrhovnoj upravi Stranke prava prema točki 1.?¹⁴²

Dne 17. septembra 1912 je »Slovenec« končno naznanil: »Jutri, v sredo dne 18. t. m. se zbero v Opatiji zastopniki hrvaške Stranke prava in VLS na velevažen posvet, ki bo trajal dva dni.«

Med objavljenimi imeni udeležencev hrvaško-slovenskega sestanka v Opatiji ni načelnika hrvatske Stranke prava dr. Mileta Starčevića. Ni jasno, ali je njegova odsotnost od tega za strankarsko združitev odločilnega pomena bila naključna ali namerna. Zanimivo pa je, da sam Mile Starčević dobro leto pozneje v svojem že omenjenem nastopu na seji vrhovne uprave Stranke prava ni pozabil omeniti, da je sklep o zedinjenju Slovencev v Opatiji bil storjen brez njega (»to se učinilo u Opatiji bez Starčevića...«)¹⁴³ Na posvetovanju tudi ni bilo predstavnikov Bosne in Hercegovine, ker so bili zadržani zaradi obravnave o bosenskih železnicah.

O sestanku je bil izdan komunike: »Pretresavalo se je temeljito ves politični položaj hrvaško-slovenskega naroda in pa iz tega položaja izvirajoče posledice ter se je doseglo v vseh točkah popolno soglasje. — Konstatiralo se je, da stremita obe stranki tako v narodnopolitičnih, kakor v kulturnih ozirih za enakimi cilji v duhu programa Stranke prava in sklenilo se je soglasno ustvariti skupno organizacijo s tem, da se ustanovi Hrvaško-slovenski izvršilni odbor. — Nadalje se je sklenilo, da se skliče na dan 20. oktobra tega leta v Ljubljano skupščina vseh državnih in deželnih poslancev, ki pripadajo sedaj združenim strankam. — Vršilo se je temeljito posvetovanje o politični taktiki bližnjega časa v različnih javnih nastopih in tudi v tem pogledu se je izkazalo popolno soglasje. — Ukrenilo se je vse potrebno, da se stalni Hrvaško-slovenski izvršilni odbor konstituirava in prevzame vodstvo poslov.«¹⁴⁴

Drinković je konec 1913 o tem sestanku pisal, da se je na njem izrazil za čisto avstrijsko politiko nek hrvaški pravaš. Šušteršič da se je izrazil proti vstopu VLS v VU, SP in predlagal ustanovitev paritetnega reprezentativnega konsultativnega telesa (5 + 5), kjer ne bi imela veljati majoritacija, vsi sklepi bi morali biti le soglasni, a neobvezni za Hrvaško-slovenski klub, ki mora ostati avtonomen. Odklonil je možnost, da bi sodelovala tudi slovenska liberalna stranka.¹⁴⁵

Boljši vpogled v razpravo opatijske konference omogočajo zapiski Vjekoslava Spinčića.¹⁴⁶ Od Slovencev so na konferenci bili navzoči s Kranjskega poslanci Šušteršič, Povše in Jarc, s Koroškega Brejc, s štajerskega Korošec, Benkovič in Hohnjec, z Goriškega pa Fon. Kreka ni bilo. Iz zapisnikov je videti, da se je oglašal v prvi vrsti Šušteršič, a tudi Hohnjec, Povše, Brejc. Na hrvaški strani je prvo besedo imel starčevićanec iz banovine Cezar Akačić. V uvodnem referatu je razložil historijat izjav o hrvatsko-slovenski enotnosti, pri čemer je začel z izjavo v Sisku leta 1870; z decembrskim sestankom istega leta v Ljubljani, omenil program z dne 20. junija 1894, nato pa vsa zborovanja, kjer je bilo navzoče tudi zastopstvo Sloven-

¹⁴² Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčića. — Hrvatska rieč, 2. december 1913, št. 902.

¹⁴³ Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčića.

¹⁴⁴ Slovenec, 20. september 1912, št. 216.

¹⁴⁵ Hrvatska rieč, 2. december 1913, št. 902.

¹⁴⁶ Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčića.

čev, posebno še zborovanje Stranke prava leta 1907, ki da so ga pozdravili Krek, Benković in Hribar. Akačić se torej ni omejeval izključno na klerikalno-pravaške stike. Zanimivo pa je, da je iz historijata izpustil izjavo Katoliške narodne stranke iz leta 1898 na Trsatu. Omenil je le najnovejšo izjavo SLS o hrvaško-slovenski enotnosti in dejal: »Nužda za vse nas je da smo jedno. Hrvatima i Slovencima ne sme biti uništena živa sila. Bez borbe neće ići. Možda i brzo. Uviđa se nesnosnost dvéh sistema. Govor kneza Schwarzenberga. Uviđaju mnogi korist ujedinjenja za monarhiju i dinastiju. Možda će pospješiti ujedinjenje i promjena na prestolju. Moramo biti pripravi. Mora se znati i gore, da mi hoćemo jedinstvo naše pod Habsburgi.« Takšen je torej bil izhodišni ekspozé pravašev za razpravo s SLS o zedinjenju. Vrata šušteršiću in njegovim zamislim so bila odprta na stežaj.

Na Akačićev ekspozé so odgovarjali najprej trije Slovenci. Zapis o šušteršićevi izjavi je pomanjkljiv, a vendar pokaže bistvo njegovega izvajanja: »Izjavlja, da VLS stoji na temelju Stranke prava. Inače se izgubimo svi. Skupni rad. (...) Na odluc. (pač: na odlučujućem mestu; op. JP) ne smatraju nas za jedno. Dvoje neophodno potrebno: 1. Manifestacija, 2. Akcioni program. Skupni organ — Odbor, uprava.«

Očitno je šušteršić brez omahovanja in podrobnejšega razlaganja sprejel pravaški program in takoj tudi konkretiziral oblike zedinjevanja. Pomembno je, da je omenil tudi poglobljeno težavo za Slovence, da jih namreč na odločilnem mestu, torej tudi v prestolonasledniškem krogu, ne smatrajo kot del jugoslovanskega vprašanja. Prav zato, se mu je manifestacija hrvaško-slovenske politične enotnosti zdela potrebna na prvem mestu.

Hohnjec je menil, da se bo ta stvar lahko poudarila na prihodnjem hrvaško-slovenskem katoliškem shodu. Povše pa je omenil možnost, da se hrvaško-slovensko enotnost poudari tudi v letu 1913 v smislu sklepov nedavno ustanovljene »Unio Catolica«, ko bodo katoliški shodi posameznih narodov, saj že obstaja predlog škofov Carića in Jegliča, naj bi ta shod za Hrvate in Slovence bil skupen, slovensko-hrvaški. Povše je še predlagal, naj se sestane zbor vseh hrvaških in slovenskih poslancev (tukaj je v oklepaju pripisano »i srbskih«, a to je najbrž Spinčićev dodatek).

Kerubin Šević, starčevčanec in urednik glavnega glasila »Hrvatska«, je sprejel slovenski predlog o manifestaciji in menil, da je najboljša oblika sestanek vseh poslancev. Omenil je, da bi tak sestanek že moral biti, »al Bošnjaci ne mogu.« Strinjal se je, da je za prireditev manifestacije, najprej potrebna organizacija in skupna uprava. Ni pa poprijel predloga o hrvaško-slovenskem katoliškem shodu. Pač pa je ta predlog izrabil Drinković, da bi poudaril, da na temelju katoliške vere politično delo ni mogoče. »Bosanci, Hercegovci su za uvjet postavili, da ne bude na katoličkom temelju. Kod Hrvata tri su vjere. Hoće bit na čistu u toj stvari.«

Drinković je tako postavil vprašanje Srbov in Muslimanov, a v pravem pravaškem duhu, izključno le kot versko vprašanje. Na tak način mu je odgovoril tudi šušteršić, da namreč tudi VLS ni verska, katoliška. Povšetov in Hohnjecev predlog je pojasnil, da sta hotela samo reči, naj bi tudi na katoliških sestankih poudaril misel enotnosti.

Stjepanu Zagorcu bi šušteršićevo pojasnilo nemara zadostovalo, a zdelo se mu je potrebno, da postavi vprašanje verske usmeritve tudi v krogu samih pravašev. Omenil je, da splitsko glasilo »Dan« hoče »katoličku stran ku prava — al mi nećemo toga.« Izrecno je nato omenil odnos do Srbov: »Valja ih predobiti za ideju hrvatskog državnog prava. Tako i Muslimane.«

Odgovoril mu je rektor zagrebskega vseučilišča Pazman, frankovec, ki se je očitno čutil prizadetega. Najprej se je strinjal z manifestacijo, prav tako z mislijo, naj bi enotnost poudarili tudi na katoliškem shodu in končal: »Nek se udovolji željama Zagorca i razpravlja.« — Kake daljše razprave menda ni bilo, zapisan je le šušterski odgovor, »da Hrvatom se ne može zamjeriti da hoće i Muslimane i Srbe i Židove, i da ih valja priznati. U Kranjskoj; i uopće kod Slovenaca, malo drugačije.« Pri Slovencih ni bilo verskih razlik.

Konferenca je obravnavala vprašanje politične taktike in političnih ciljev, ponovno se je vračala na vprašanje razmerja do Srbov in Muslimanov. Temeljne misli in stališča so oblikovali hrvaški predstavniki. Zagorac je menil, da je nujno, da »svi budemo zajedno u delegacijama i carevinskom vijeću radi banovine. Al morali bi kod toga sudjelovati i Hrvati i Slovenci, svih zemalja.« S tem je pozitivno odgovoril na vprašanje, ali naj dalmatinski člani Stranke prava sodelujejo na sestanku z dalmatinskimi liberalci. S tem se je dotaknil tudi vprašanja taktike hrvaško-slovenskega kluba na Dunaju in odnosa do Dunaja in Pešte. Šegvić je menil, da prepričan je, da lahko Hrvaško-slovenski klub banovini pomaga, ni pravilno, saj je madžarski pritisk še hujši, kadar Madžari vidijo, da se nekdo za banovino zavzema, bodisi avstrijska vlada, bodisi avstrijski Hrvatje in Slovenci. Po njegovem mnenju se lahko za Hrvaško deluje samo indirektno in sicer »činiti vladi avstrijskoj neprilike. Mađari su jaki, a protiv jačemu je teže.« Poudaril je nujnost enotnosti in tudi potrebo, da bi na Dunaju »od merodavnih krugova saznali, jel' su nas izručili.« Menil je, da odločnejši boj v banovini ni mogoč in da bi v pol leta komisarskega režima ljudstvo klonilo. To pesimistično presojo je zavrnil Zagorac: »On je protiv názoru šegvića, da se narod ne može boriti bez milosti krune. Ne stoji, da narod malakše. Pače stoji jače no ikad. Htjeo bi i protiv najvišim rjestima. On ne bi htjeo zakulisne politike z nikim. Kušalo se je sa memo randumima. Uzalud. Treba otvoreno svi i svuda boriti se za jedinstvo. I svuda u opoziciji. Protiv svemu što vlada želi. — Narod je sve odporniji, iz svih stranaka. Ni oni koji su bili uz Mađare neće. Drži. U delegacijama najoštrija opozicija. Protiv svemu. Tako i u carevinskom vijeću. — To je mnjenje Bosne, i banovine. — Naši ljudi hoće borbe. I u to uvući i druge stranke.«

Zagorac je bil torej zagovornik najostrejše bojevitke taktike, usmerjene tudi proti »mjerodavnim krugovima«, proti vladi in proti Madžarom in za sodelovanje v tem boju tudi z drugimi strankami, pač s koalicijo. Predstavniki šibenskih radikalnih pravašev Drinković pa te misli o neposrednem in ostrem boju ni poprijel. On »misli da smo zašli. Osim banovine ima i drugih Hrvata, i Slovenaca. S ovimi treba neka pitanja riješiti.« — »Nas Hrvata politika ne smije biti pokrajinska nego svenarodna. Svak Slovenac, radeć za slovenstvo, mora znati da radi i za Hrvate. Ako smo posve složni na temelju bratstva Hrvata i Slovenaca i na temelju stranke prava — mi možemo Avstro-Ugarskoj imponirati.« Še enkrat je postavil vprašanje, ali Slovenci sprejemajo program Stranke prava in to, brez ozira na veroizpoved, vprašal pa je tudi, ali bodo Slovenci stopili v upravo stranke. — Drinković je torej zavračal Zagorčevo zahtevo po najostrejšem boju proti vsem, kot zahtevo, ki da izhaja iz razmer in interesov le ene same hrvaške dežele, ne pa vseh skupaj. Glede na njegovo poznejše nasprotovanje je pomembno, da je Drinković na tej konferenci načelno sprejel slovensko-hrvaško-pravaško zблиževanje. Zelo razločno pa je zavračal klerikalizem kot temelj temu zблиževanju.

... Po takšnem uvodnem razpravljanju je hrvaška stran postavila slovenski svoja štiri pripravljena vprašanja: ... Na prvo je šušteršič kratko ponovil: »Slovenci hoče.« Na drugo je znova pojasnil: »SLS nije konfesionalna in nego politička. I Slovenci priznaju, da Hrvati moraju računati sa Srbima i Muslimani. Slovenci hoče da se rešpektira njihova vjerska načela i hoče da se na tom temelju organiziraju. To puštaju i drugim...« »Hrvatska stranka prava ima otvorena vrata za sve katolike, pravoslavne, muslimane itd. i svaka vjera ima pravo svoju vjeru štiti. Dakle, primaju se obe točke.« ... Na tretje vprašanje je šušteršič menil, da »valja biti kod toga jako oprezni. — Ustanoviti izvršujući odbor Hrvata i Slovenaca, šest do osam članova. Osobe avtoritativne. Taj odbor imao bi razpravljati sva pitanja. — Bez majorizacije. Taj odbor, nesmie komandirati, nego lepim načinom postupati. O tome bi imali odlučiti odlučujući krugovi Stranke prava i Ljudske stranke, i izabrati ultu svrhu, muževe... Po pet članova Hrvata, po pet članova Slovenaca.« — Takšen je bil šušteršičev predlog. Ne vstop Slovencev v upravo Stranke prava, pač pa ustanovitev novega organa, hrvaško-slovenskega izvršilnega odbora, ki bi bil vodilno telo le po svoji avtoriteti, ne pa po položaju. — Končno je šušteršič odgovoril še na četrto vprašanje, da SLS ne bi pristala na to, da bi v Stranko prava vstopili tudi liberalni Slovenci.

Predstavnik istrskih Hrvatov Matko Laginja je opredelil svoje mnenje o dveh vprašanjih, ki sta bili bistveni tudi za slovenske klerikalce. Odnos do dinastije in pa razmerje med zgodovinskim in narodnim načelom. Glede prvega je kratko dejal: »Kao politički ljudi, uz dinastiju.« To je vsekakor bilo sprejemljivo za slovenske predstavnike, med hrvaškimi pravaši pa mu tudi nihče ni ugovarjal. — Glede drugega vprašanja je Laginja dejal: »Tu je historički i narodni temelj. Historijsko pravo ne zasiže sve Slovence ni svu Istru. Hoće li biti zato slovenski narod? Razročnost je velika u tom, da pravi pravaš iz banovine nesmie u Budimpeštu, a mi idemo u Beč, prem mislimo da smo pravaši. Morali bi oboji jednako postupati.« — Laginja je v smislu tradicionalnega stališča istrskih Hrvatov opozarjal, da je hrvaško državno pravo potrebno glede na Istru in na slovenske dežele dopolnjevati z nacionalnim principom. Obenem je opozarjal na potrebnost enakega razmerja do obeh centrov dualistične monarhije, ne oziraje se na pravaška načela. Tudi to je bilo za slovenske klerikalne predstavnike sprejemljivo. Končno je Laginja spregovoril tudi o vprašanju verskega temelja stranke: »Stranka prava nejma biti katolička, nego stranka prava, bez obzira na vjeru. Naša slava hrvatska je i katolička. Ali bila bi velika pogrješka stati na katoličko stanoviste. Nemojmo pustiti s vida pravoslavne i ni Muslimane. Srbom su koristili njihovi fondii, Muslimanom njihov Vakuf. Organizirani su. Tako moramo biti i katolici organizirani.« Tudi to stališče je za slovenske klerikalce gotovo bilo docela sprejemljivo.

Vprašanje zedinjenja VLS in SP je na ta način bilo rešeno. Določen je bil sestanek slovenskih in hrvaških poslancev za dan 20. oktobra v Ljubljani. Sprejet je bil tudi predlog o hrvaško-slovenskem informacijskem biltenu; človeka zanj bi poiskal šušteršič. — Drinković je konec 1913 pripomnil, da ni bil navdušen za sestanek 20. oktobra in da je dejal Zagorcu, da ga tja ne bo. — Tak Drinkovićev »opravičevalni« spomin dokazuje, da na sestanku samem zedinjenju z VLS ni ugovarjal, ampak se je zadovoljil z zasebnim negodovanjem ob sprejetih sklepih. To je znamenje, da se je čutil zelo osamljenega in da je želja pravašev po zvezi z VLS bila močna in enodušna. — Podobno osamljena sta bila Drinković in Krstelj tudi

v. krogu dalmatinske Stranke prava. Po vrnitvi iz Opatije, piše Drinković, ga je Krstelj grajal, zakaj da je na tak sestanek pristal. Toda seja uprave dalmatinske Stranke prava je imenovala Drinkovića oz. Krstelja v Hrvaško-slovenski izvršilni odbor. Nista se upirala: »Primili smo jer smo slutili o čemu se radi.« To bi se reklo, da bi preprečila, čemur sta skrivno nasprotovala.¹⁴⁷

Drugi dan slovensko-hrvaške konference v Opatiji je bil posvečen razmeram v banovini, v Dalmaciji in taktiki v delegacijah.

Razpravljanje o razmerah v banovini se je spreverilo v polemiko o taktiki Hrvaško-slovenskega kluba na Dunaju. Šegvić je omenil zahteve nekaterih, naj bi klub obstruiral in izrazil mnenje, da bi Stürgkhovim besedam morala slediti dejanja. Pazman je preciziral, da uprava stranke prava ni kaj očitala Hrvaško-slovenskemu klubu, nasprotno, izrazila mu je popolno hvaležnost. Klub naj napravi, kar more. Drinković je dejal, da tudi on ne ve, kaj naj bi klub delal. Toda delati mora. Sicer pa je klub že sporočil, da bo sprejel najstrožje ukrepe in naj torej ravna po svojem sklepu. Bodisi v delegacijah, bodisi v parlamentu, ali pa v obeh. Ob tem Drinkovićem pozivu k radikalizaciji taktike je izrazil pomisleke Akačić: »Misli da moramo biti jako oprezni. Da se nesmjemo zamjerati dinastiji ni monarhiji.« Nato je dejal, naj bi pritiskali samo proti Madžarom in primerjal je madžarsko in avstrijsko politiko. Avstriji v prid je navedel dejstvo, da je »oslobodila Dalmacijo od pandža talijanskih«. Čeprav tudi v Istri niso spoštovali hrvaških pravic, po njegovem vendarle velja: »Avstrija nije nikad činila u hrvatskim zemljama što čini Ugarska u Hrvatskoj. Avstrija je manje pogibeljna nam nego li Ugarska.« (Na tem mestu je Spinčić začutil potrebo, da v zapisnik pripiše svojo pripombo, ki pa je verjetno tedaj ni glasno povedal: »Avstrija radi drugačije nego Ugarska na naš zator.«) Akačić je nadalje ocenjeval, da je sporazum pravašev s koalicijo izzval komisariat in da bodo Madžari storili vse, da uveljavijo svoje stališče pri finančni nagodbi. Sodil je, da bi »trebala Hrvatom sloboda da se narod osvjesti i osjeća«. Dodal je značilno misel, ki jo bomo srečali kot osrednjo tudi v t. im. tripartitnem memorandumu prihodnje leto: »Mi smo možda posljednja generacija koja želi u okviru ove monarhije ostvariti svoje težnje.«

Šušteršič, ki je dotedanja izvajanja hrvaških govornikov dobro razumel kot bolj ali manj odkrit pritisk nanj kot na predsednika Hrvaško-slovenskega kluba, je najprej izjavil, da konkretnih predlogov nima, nato pa je izkoristil Akačićevo svarilo pred radikalizmom, ki bi mogel povzročiti zamero pri dinastiji in monarhiji: »Posve se slaže sa svim sa Akačićem.« V nadaljevanju je vendarle podrobneje razložil svoje poglede in iz njih je bilo videti, da je nagnjen k previdni, dinastiji ne nasprotujoči taktiki. Opozoril je, da v delegacijah na avstrijski strani nastopajo samo trije jugoslovanski predstavniki (Šušteršič, Čingrija, Spinčić) in da trije delegacij ne morejo razgnati. »A kad bi se i kušalo, to bi bila silna taktička pogreška. Car drži to svojim. Osobito bilo bi zlo, kad bi (se) proti vojni (reformi) glašovalo. Ne ostaje drugo nego udarati protiv Berchtoldu (!) ... Proti računu izvjesnih ministarstava bi glasovali.« — Šušteršič tudi ni želel preloma z Ogrsko: »I obzirom na Ugarsku treba da budemo obzirni.« Njegov splošni nasvet se je glasil: »Moramo se pokazati državnički.« Glede taktike v državnem zboru je menil, da bo klub v težkem položaju, če se do začetka parlamentarnega zasedanja komisariat na Hrvaškem ne odpravi. Omenil je, da je bilo veliko zakulisnega dela, da so se »i mnogi faktori

¹⁴⁷ Hrvatska rieč, 2. december 1913, št. 902.

zauzeli «in da» u veliko začudenje i ovih komisarijat još traje. — Za vse te zakulisne akcije široka masa ne ve in najdejo se ljudje, ki to izkoriščajo za sebe. Obstrukcija je pač najostrejša opozicija in kot takšna imponira. Pred odhodom na parlamentarne počitnice je šušteršič Stürgkhu sicer dejal, da bo klub obstruiral, toda on vendarle meni: »Ludorija je obstruirati u avstrijskom parlamentu, koji nije kriv odnošaja u Hrvatskoj; ali na masu bi dobro djelovalo. Drugo, ne može se o Hrvatskoj govoriti nego u Beču. Pokazati, da nije istina što Cuvaj veli: «Svoja razglabljanja je šušteršič sklenil z izjavo, da bo končni sklep sprejel klub sam, da sklepal še ni, da je samo na znanje vzelnjegovo izjavo, ki jo je dal Stürgkhu.

Na to k oportunistični taktiki usmerjeno razglabljanje sta reagirala le oba hrvaška predstavnika, ki sta že prejšnji dan svetovala zaostritev boja: Drinković: »Obstrukcija je samo konsekvencija svega dosadanjega djelovanja kluba. Klub je sam sebi dužan da najstrože započne.« In pa Zagorac: »Misli da nije nonsens obstrukcija. Treba sve rušiti, svi smo jedno, da se sve upozori.« Mnenja so bila različna, kakęga sklepa ni bilo.

Končno je konferenca razpravljala o vprašanju, ali naj se dalmatinski pravaši udeleže sestanka, ki ga sklicujejo liberalci (Bianchini). Soglasno je bilo sprejeto stališče, da je to taktična poteza liberalcev in da je treba odgovoriti, da gre za vsehrvaško in ne le za dalmatinsko vprašanje in da se naj torej z vabilom obrnejo na glavno upravo skupne Stranke prava. Tudi Drinković je s tem stališčem zadovoljen.

Razprava je dovolj govorna sama po sebi. Ne potrjuje vtisa, da bi hrvaški pravaši bili pod neko posebno šušteršičevo sugestijo, da se morajo zaradi nekih višjih interesov zediniti s slovenskimi klerikalci. Slovenski klerikalci niso zahtevali, da bi klerikalizem moral biti podlaga zedinjenja in so vprašanje odnosa pravašev do Srbov in Muslimanov prepuščali njim na voljo, seveda tako, kot so to vprašanje postavljali pravaši sami, namreč v okviru hrvaškega državnega prava in kot vprašanje razlike v religiji. To se ujema s trditvijo Korošca: »Ob posvetovanjih radi tega ljubljanskega shoda se je vnel med Hrvati prepir, ali naj se opusti v resoluciji ime Srbi ali ne. Vidite, da ga ni. Mi smo bili tihi opazovalci.«¹⁴⁸ Glede splošnega značaja skupne politične akcije pa je zaradi bistvenih razlik v pogledih med hrvaškimi pravaši, med frankovci in starčevićanci; pa tudi med starčevićanci samimi (Zagorac, Drinković na eni strani, Akačić, Laginja na drugi) bilo očitno, da kakęga radikalizma od nje ni mogoče pričakovati. Res pa so stališča šušteršiča in drugih slovenskih govornikov. (Korošec je molčal, Krek ni bil navzoč) okrepila pozicijo tistih, ki so hrvaško vprašanje hoteli reševati brez zaostrovanja razmerja z dinastijo. O vprašanju okvira na tej konferenci sploh še ni bilo govora, tako samoumeven je ta okvir bil.

Poglavitni pomen hrvaško-slovenske konference v Opatiji je slovensko klerikalno glasilo poudarilo z naslovom uvodnika z dne 21. septembra 1912: »Združeni hrvatsko-slovenski narod«. V članku je bilo receno: »Ideja, ki se je oživotvorila te dni v Opatiji, je naravnost zgodovinskega pomena. Slovenci in Hrvatje nočemo več biti dva naroda, temveč samo eden edinstven narod v duhu programa blagopokojnega Ante Starčevića in drugih naših narodnih veljakov: En narod živi od benečanske planjave do romunske (Vojvodina!) meje in od Drave in Mure doli do turške meje, do Albanije. To je rešilna ideja, ki se je mnogokrat poudarjala od najrazsvetljenejših mož našega naroda, ki se pa žali Bog doslej ni nikdar oživotvorila. Opatijski dnevi pa so dali tej ideji realno življenje ... ustanovivši stalen Hrvaško-

¹⁴⁸ S. Kranjec, Koroščevo predavanje . . . , 221.

slovenski izvršilni odbor, ki naj vodi odslej edinstvene politične posle hrvaško-slovenskega naroda.« Kako si je slovensko klerikalno glasilo za, misljalo značaj te skupne politike, je tudi povsem jasno povedalo: »To se pravi: odslej se bo delala skupna hrvaško-slovenska realna politika v okviru habsburške monarhije.«

Ni v skladu z običajnim pogledom na šušteršiča, ko beremo, da svetuje »udariti protiv Berchtolda«, t. j. proti zunanji politiki Avstro-Ogrske. Kmalu se je pokazalo, kaj je nameraval. Na sestanku delegacije je 31. septembra kot predsednik vojaškega odseka avstrijske delegacije izjavil, da pri pombo zunanjega ministra Berchtolda, da bodo velesile posredovale, da bi se konflikt na Balkanu preprečil, tolmači tako, da bodo velesile odločneje nastopale pri turški vladi.¹⁴⁹ Le malo za tem je šušteršič izjavil poročevalcu »Neue Freie Presse«, da presoja položaj glede mirnega ravja na Balkanu skeptično in da sodi, »da gre zdaj za veliko likvidacijo (Turčije) na Balkanu.«¹⁵⁰ Začetek balkanske vojne je šušteršič v delegacijah komentiral kot naravni razvoj, nasproti kateremu ostaja umetnost diplomacije brez moči. Opozarjal je, da ne bo mogoče ohraniti teritorialnega statusa quo. »Že danes moramo računati, da se v balkanski politiki prilagodimo živim stremljenjem balkanskih držav,« je poudarjal, a hkrati ponovil svoj caeterum censeo: »Vkolikor soglašajo s koristmi monarhije. Koristi monarhije se morajo v vseh okoliščinah čuvati. Monarhiji mora biti pred vsem na tem, da igra vlogo, ko se bo reševalo jugoslovansko vprašanje, in sicer mora imeti v prvi vrsti moralno avtoriteto.« Tu je pristavil svoj drugi caeterum censeo: »S kakšno moralno avtoriteto pa more monarhija nastopati pri rešitvi jugoslovanskega vprašanja, če se oziramo na to, kako postopa z Jugoslovani?«¹⁵¹

Ne oziraje se na bližajoče se dogodke na Balkanu sta HSP in VLS nadaljevali priprave za združitev. Ena in druga stran je imenovala svoje člane v bodoči skupni izvršilni odbor. Za HSP so bili določeni: Mile Starčević, Cezar Akačić, Vjekoslav Spinčić, Srečko Perišić (namestnik Nikola Precca), Mate Drinković (namestnik Ivo Krstelj). Za VLS so bili imenovani: šušteršič, Korošec, Brejc, Fon in končno se je za vstop odločil tudi Krek. 7. oktobra je bilo objavljeno, da se hrvaško-slovenski izvršilni odbor sestane 9. oktobra na Dunaju.¹⁵² Med tem dnem in pa dnem sestanka leži začetek prve balkanske vojne 8. oktobra. Začetek vojne na Balkanu je vplival na vse člane izvršnega odbora, na nekatere med njimi tako, da so začeli dvomiti o smotrnosti povezovanja s Slovenci v Avstriji zdaj, ko se je odpirala perspektiva reševanja hrvaškega vprašanja ob krepitvi balkanskih držav, zlasti Srbije. Vprašanje razmerja pravašev do Srbov v habsburških deželah je stopilo v ospredje.

Že 9. oktobra je »Slovenec« sporočil novico o pglavitnem sklepu dunajskega sestanka: »Sklenilo se je ustanoviti novo stranko pod imenom Hrvatsko-slovenska stranka prava. Načelnika združene stranke sta dr. Mile Starčević in dr. Ivan šušteršič.« »Hrvaška korespondenca« je podajala

¹⁴⁹ Slovenec, 2. oktober 1912, št. 226. — Avstroameriški specialist za habsburško monarhijo v času nacionalnih gibanj Robert A. Kann piše, da Berchtolda ni mogoče šteti kar med osebe prestolonaslednikovega zaupanja, bila sta pa v tesnem stiku in ga je prestolonaslednik usmerjal. Franc Ferdinand se je v zunanji politiki ravnal strogo po dinastičnem vidiku in se je na vsak način hotel izogniti spopadu s carsko Rusijo, ker bi to po njegovih predvidevanjih pripeljalo do revolucije v obeh imperijih. V skladu s tem je odklanjal napadalno politiko »vojaške stranke«, ki je hotela »veliko čiščenje« na Balkanu. Berchtold se v izjavah bolj nagiba k nazorom prestolonaslednika, v politiki pa je na strani starega cesarja, ki pa je v času tik pred vojno »neprozorna«. Po smrti prestolonaslednika se Berchtold nagne na stran »vojaške stranke«. — Robert A. Kann, *Erzherzog Franz Ferdinand und Graf Berchtold als Außenminister, 1912—1914*; v: *Staatsarchiv 22* (Wien 1970), 1—16.

¹⁵⁰ Slovenec, 3. oktober 1912, št. 227.

¹⁵¹ Slovenec, 10. oktober 1912, št. 233.

¹⁵² Slovenec, 7. oktober 1912.

uradni komunike: »Sklenilo se je, da 20. oktobra zborujejo v Ljubljani vsi državni in, deželni poslanci obeh združenih strank. Pred tem shodom zborujeta vodstvi hrvaške stranke prava in VLS v Ljubljani, na katerih zborih se ratificirajo (!) v Opatiji in na Dunaju sklenjeni sklepi. — Ko se je razmotrival politični položaj, se je soglasno zavzelo stališče, da monarhija svojih dolžnosti nasproti Hrvatom in Slovincem, ki se svojega pomena za velemoč monarhije glede na Adrijo in Balkan zavedajo, ni izpolnjevala in da je tozadevno potrebna temeljita sprememba.« — »Slovenec« je poročal iz Zagreba, da je novica o ustanovitvi hrvaško-slovenske stranke prava »zbudilo v pravaških krogih silno navdušenje in je predmet vsem razgovorom«. Policijska oblast je zaplenila vse pravaške liste, ki so priobčili novico o strankarskem združenju.

Iz gradiva v zvezi s hrvaško-slovensko manifestacijo v Ljubljani 20. oktobra 1912 izhaja, da je v Ljubljani razglašena resolucija bila skupno sestavljena že na dunajskem sestanku, zborovanje pravaške in Slovenske ljudske stranke v Ljubljani pa naj bi jo ratificiralo. Resolucija, ki jo je formuliral skupni hrvaško-slovenski izvršilni odbor 9. oktobra na Dunaju, se je glasila: »Izjavljamo, da tvorimo Hrvati in Slovenci eno narodno celoto. Vsled tega hočemo pristaši Stranke prava in Vseslovenske ljudske stranke skupno delovati v duhu in pravcu programa Stranke prava za jedinstvo, pravice in svobodni razvoj hrvatsko-slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije. V svesti smo si, da so hrvatsko-slovenske dežele odločilnega pomena za pozicijo monarhije kot velévlasti in kot se zavedamo svojih dolžnosti napram monarhiji, tako odločno zahtevamo in pričakujemo, da se zave tudi monarhija svojih dolžnosti napram našemu narodu.«¹⁵³

Besedila ni sestavila le ena stran, ki bi jo vsilila drugi. Sam Drinković je označil skupni nastanek 19. oktobra v Ljubljani po Spinčičevem zapisu: »Resolucija u Beču bila je prihvaćena kao substrat razprava.« Značilno je tudi, kar je pozneje (9. oz. 10. novembra 1913) v zaupnem referatu povedal Mile Starčević, ko je ob sporu z Drinkovićem in Krsteljem obnavljal historiat hrvaško-slovenskega pravaškega zedinjenja: »U Beču bio je i Starčević; — stvorena resolucija ... već u Beču poslije sjednice, počeo je (Drinković) govoriti proti sastanku u Ljubljani; i proti radu sa Slovincima.«¹⁵⁴ Gotovo ni nepomembno, da se Mile Starčević tudi zdaj, ko je nastal razpor celo v krogu nefrankovskih pravašev, ni izmikal odgovornosti za sestanek na Dunaju in se tudi ni distanciral od tamkaj sprejeté resolucije. Pač pa je postavil v neugodno luč Drinkovića s tem, ko mu je očital, da je začel kazati nasprotovanje proti sklepu o hrvaško-slovenskem šestanku v Ljubljani in sploh proti sodelovanju s Slovenci šele po seji; to se pravi, da na seji sami temu ni ugovarjal.

Vsekakor so se v zvezi z na Dunaju sprejeto in v Ljubljani razglašeno resolucijo pojavila nasprotna mnenja. Mirjana Gross jih povzema: »Franko-klerikalci i slovenski klerikalci željeli su istaknuti dužnost Hrvata i Slovenaca prema monarhiji i bezuvjetnost rješenja nacionalnog pitanja u njenom okviru. To je u času izbijanja balkanskog rata znaćilo izjaviti spremnost da se bezuvjetno podupre službena politika monarhije protiv balkanskih saveznika, bez obzira na stanje u jugoslavenskim zemljama monarhije.« Pod črto dodaja: »Prema interpretaciji dr. Mate Drinkovića, Krek, šušteršić i Korošec insistirali su na predhodnim dogovorima, da 'okvir' uđe u resoluciju konstituirajuće sjednice i da se ne naglasi solidarnost sa Srbijom.

¹⁵³ Slovenec, 21. oktobér 1912, št. 242.

¹⁵⁴ Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčiča.

(Obračun). Nasuprot tome Peršič se sječa da je šušteršič prihvaćao pravaški program od godine 1894 u frankovačkom duhu 'sa okvirom', dok ga je Krek primio u originalnom starčevićanskom duhu 'i bez okvira'. Ne znam je-li i sam Peršič bio u to tako siguran jer je dio tog teksta svojih memoara precrtao: Arhiv Peršič, sveska 26 b.¹⁵⁵

Ob tej interpretaciji je treba še enkrat opozoriti na skupni izvor resolucije. Kako pa je z »bezuvtjetnim podupiranjem službene politike monarhije protiv balkanskih saveznika« v tem času bilo pri slovenskih klerikalcih, je dovolj dobro znano.¹⁵⁶ Dejstvo je, da je šušteršič moral 7. decembra 1912 izsiliti drugačen ton pisanja slovenskega klerikalnega časopisja z objavo svojega znanega uvodnika v »Slovenca« »O položaju«.¹⁵⁷

»Druga, starčevićanska, struja na čelu sa Milom Starčevićem i don Ivom Prodanom,« nadaljuje Mirjana Gross, »koja je imala većinu u vrhovnoj upravi ujedinjene stranke prava, željela je takvu izjavu koja bi prešutjela pitanje rješenja nacionalnog problema u »okviru« monarhije, a istakla bi pritisak protivnarodnih sustava, posebno u banskoj Hrvatskoj, i izrazila simpatije za »potlačene« narode, to jest balkanske saveznike. Treća struja, koju je zastupao šibenski pravaš dr. Mate Drinković, član vrhovne uprave stranke prava, htjela je naglasiti solidarnost sa Srbijom, Crnom gorom i Bugarskom i otpor politici vladajućih faktora u jugoslovenskim zemljama monarhije. Dr. šušteršič je odlučno odbio želju starčevićanaca da preformuliraju resoluciju koju su predložili slovenski klerikalci za konstituirajući sastanak hrvatsko-slovenskog eksekutivnog odbora zajedničke organizacije.« Tudi tukaj je treba še enkrat opozoriti, da pri tej resoluciji ne gre za kak poseben predlog slovenskih klerikalcev, pač pa za skupno besedilo in sklep hrvaško-slovenskega izvršnega odbora z dne 9. oktobra 1912 na Dunaju.

V smislu dunajskih sklepov so 19. oktobra hrvaški pravaši prišli v Ljubljano. Gotovo so z zadoščenjem prebrali pozdravni uvodnik »Slovenca« tudi tisti starčevićanci, ki so terjali radikalnejšo politiko. »Dualizem je nestvor, ki nas najbolj tlačí... Politična združitev s Hrvati pa nam da svobode, oddih, široko polje za našo delavnost, nam olajša severno mejo germanskega pritiska, nam odpre pot do večje bodočnosti...« »Nova politična tvorba, ki se jutri udejevši, nima konfesionalnega značaja, marveč ima zgolj političen cilj...« Uvodnik ni omenjal ne monarhije ne njenega okvira, na spremenjene razmere pa je reagiral z besedami: »V Evropi se pripravljajo važne politične izpremembe. Najbolj bodo tangirale jug, našo državo, Balkan, h kateremu tvorimo vrata Slovenci in Hrvati. To daje našemu sestanku izredno važnost. Prepričani, da vsi do zadnjega to umevamo in da se jutri polože temelji za novo epoho v zgodovini avstrijskih Jugoslovanov, pozdravljamo sestanek...«¹⁵⁸

¹⁵⁵ M. Gross, Hrvatska politika velikoavstrijskog kruga..., 45—46.

¹⁵⁶ F. Erjavec, Zgodovina... — Dušan Biber, Jugoslovenska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnama. V: Istorija XX. veka 1; Beograd 1959, 327—357. — Krščansko-socialna »Reichspost« je 28. novembra 1912 napadla balkanskim zaveznikom prijazno pisanje »Slovenca«. Ta je odločno odvrnil: »Ta poduk, ki precej diši po denunciaciji, je popolnoma nepotreben...« Povedal je tudi svoje splošno mnenje o krščanskosocialnem glasilu: »Reichspost naj blagohotno vzame na znanje, da tudi katoliškim Jugoslovanom ni poklicana svetovati politične smeri. Reichspost bi bila svoje čase, ko je bila krščansko socialna stranka nekaj drugega; kar je danes, mogoče usposobljena postati centralno avstrijsko katoliško glasilo, danes pa, ko je prevzela vodilno mesto v nemškem nacionalizmu, ki je poganski in ne krščanski, pa naj nas kar pri miru plsti. Zlasti se nam smešno zdi, če ti gospodje poudarjajo, da pravoslavje in katoličanstvo ne gre skupaj. Kako pa gre v Nemčiji katoličanstvo in protestanstvo skupaj?« — Slovenec 29. november 1912, št. 275.

¹⁵⁷ 15. novembra 1912 si je Jeglič zabeležil: »Dr. Sušteršič in mi vsi se radujemo zmag svetega Križa. Naši tudi zahtevajo za Srbe pristanišče ob Adriji. Gotovo iz razloga, da ostanemo simpatični Jugoslovanom...« Sušteršičevo intervencijo proti temu stališču pa je zabeležil 10. decembra: »Položaj politični je še izredno napet, skoraj gotovo bo vojska. Naš »Slovenec« je preveč pisal v prilog Srbije proti avstrijski diplomaciji, kar so nam zgoraj jako zamerili; zato je minule sobote deželni glavav Sušteršič napisal vanj jako lep članek o »položaju«, ki naj vse prepriča, da smo Slovenci zares lojalni...«

¹⁵⁸ Slovenec, 19. oktober 1912, št. 241.

Tega dne se je najprej sestala vrhovna uprava Stranke prava pod predsedstvom Mileta Starčevića na zaupno zasedanje, nato pa se je sestel še plenum vseh poslancev Stranke prava in sicer 17 iz razpuščenega hrvaškega sabora v Zagrebu, 7 iz Dalmacije, 6 iz Bosne in Hercegovine in 3 iz Istre. Sarajevski »Hrvatski dnevnik« je v svojem poročilu omenil, da sta plenumu Stranke prava bili predloženi dve resoluciji: »Resolucija, što ju je izradio izvršujući odbor Stranke prava i Sveslovenske pučke stranke u Beču, i resolucija što ju je stvorila Vrhovna uprava Stranke prava u svom ljubljanskom zasjedanju.« O dunajski resoluciji se je razvila zelo živahna debata. »Neki zastupnici, naročito oni iz Dalmacije, nisu bili zadovoljni sa stilizacijom; tražili su, da bude resolucija obzirom na prilike u Hrvatskoj i na događaje na Balkanu odrešitija, radikalnija. Iako je bilo njihovo stanovište sasvim shvatljivo i u neku ruku opravdano, većina je plenuma ipak prihvatila resoluciju nepromijenjenu, a to ponajviše s razloga, što je ista resolucija već bila prihvaćena u plenumu slovenskih narodnih zastupnika.« Poleg dunajske skupne je bila sprejeta še resolucija Vrhovne uprave Stranke prava in sicer soglasno. Bila je objavljena kot komunike Vrhovne uprave Stranke prava, pove »Hrvatski dnevnik«. Plenum SP je tako našel kompromisno rešitev v tem, da je potrdil skupno hrvaško-slovensko resolucijo z Dunaja, obenem pa v obliki komunikeja svoje stranke izdal še drugo resolucijo, ki je izražala njihove poglede, revidirane spričo razvoja splošnega položaja, a tudi spričo notranjih razmer v stranki. »Slovenec« je tudi to drugo pravaško resolucijo takoj brez pomisleka objavil v celoti.¹⁵⁹

Zelo pomembn vpogled v razprave med pravaši v Ljubljani omogočajo Spinčičevi zapiski. Ne da bi povedal, ali gre za tajno sejo uprave ali že za plenum, je zapisal pod datumom 19. oktober 1912: »Banjavčić. — Zagorac, izvješćuje: Sastanak Opatija. Sjednica u Beču. Resolucija. Međutim događaji na Balkanu, koji mogu utjecati na naš položaj. Rečbi da razni faktori. — hoće i dalje vladati sa komesari... da sami Njemci i Česi (Chlumetzky, Schwarzenberg) prigovaraju postupku vlada s nami. Njemačka sama napušta našu monarhiju: Sad neimamo se siliti monarhiji. Nek nas ona traži. Resolucija u Beču stvarno ne odgovara za današnje prilike. Resolucija stvorena od vrhovne uprave u Ljubljani. S njom išli Akačić, Sunarić, Prebeg kod šušteršića. On ne pristaje uz ovu resoluciju: jer hoće okvir, on neće zahtjeva od kralja; on neće da se reče da se hoće i inovjerce, ne katolike.« V pojasnilo je še dodal Akačić, eden izmed interventov: »šušteršić je rekao, da je fizički nemoguće da se promjeni resolucija.«

Šušteršić je imel lahko stališče. Preprosto je vztrajal, da se objavi resolucija, kakršno so hrvaški in slovenski predstavniki že bili skupaj oblikovali in sprejeli. A vendar se ni zadovoljil s formalnimi razlogi in povedal tudi svoje pomisleke. Zagorac jih je gotovo ustrezno reproduciral. Med njimi nekoliko preseneča le odpor proti omembi nekatolikov.

Pod datumom 19. oktober ima Spinčič zabeležena samo dva diskutanta; oba v prid ratifikaciji dunajske skupne resolucije. Banovinski pravaš Kiš je menil: »Monarhija nas treba. Mi valja da se slažemo sa najvišjimi krugovi. On je za resoluciju stvorenu u Beču. — Tim ćemo biti jaki i proti Mađarom.« Prav tako predstavnik iz banovine Prebeg: »Zagovara resoluciju u Beču; pošto je bio kod šušteršića.«

Razprava s tem ni bila končana in se je nadaljevala tudi naslednjega dne. Pod datumom 20. oktober 1912 in naslovom »Plenum zastupnika Stran-

¹⁵⁹ Mirjana Gross se moti, ko meni, da je besedilo te resolucije razkrila šele Drinkovičeva »Hrvatska rieč« in da je ta tekst »dakako trebao ostati u tajnosti«. Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga... 46.

ke prava« je Spinčić zabeležil, da je Starčević sejo odprl, a zaradi svoje bolezni prepustil predsedstvo Banjavčiću, nato pa da je Akačić poročal. Zatem je Banjavčić pozval k diskusiji z željo, naj bi se oglasilo nekaj govornikov za in proti. Predstavnik iz banovine Petričić »bi rad sve razpravljao.« Temu sledi sklep plenuma: »Prizna se nek se razpravi i-resolucija.« Kot govorniki proti so nastopili Sunarić, Drinković in Laginja. Sunarićeva izvajanja je Spinčić zabeležil takole: »Htjeo bi da se (resolucija) promjeni: govoreći formalno. a) jedinstvo, političkom državom, b) Okvir izpustiti, c) izpustiti dužnosti, d) tih rad. — Nije protiv radu sa Slovincima.« Sunarićeve pripombe so jasne, z izjemo zadnje o tihem delu, ki ga v besedilu resolucije ni. Odgovoril mu je takoj Kiš in sicer po vrsti: »Ad a) da je rečeno u primanju programa 1894. Ad b) Valja uzeti u obzir takođe želje Slovenaca, mi i tako hoćemo okvir. Ad c) Dužnosti moramo primati, ako hoćemo prava. Austrija je činila zla i obećivala u vrieme pogibelj. Svi tako rade. U njoj možemo najlakše do svrhe. I ona ima interesa, da nam udovolji. Ad d) Može štogod i tihim radom doseći. — Preporuča prihvat resolucije.« — Drugi govornik proti, Drinković, je nastopil s formalnim in političnim dokazovanjem: »Eksekutivni odbor ima samo savjetodavni glas: Tako blijaše rečeno. — Resolucija u Beču bila je prihvaćena kao substrat razprava.« — Izpodbil je torej obveznost sklepov skupnega hrvaško-slovenskega izvršnega odbora, v čemer je imel, če se spomnimo Šušteršičeve opredelitve njegovih kompetenc in nalog še na opatijskem sestanku, nedvomno prav. Vrhovna uprava Stranke prava je bila v svojem odločanju slej ko prej samostojna. Bila pa je moralno vezana na sklepe, pri katerih je sama sodelovala. Seveda pa tudi slovenska klerikalna stranka samostojnih sklepov Vrhovne uprave Stranke prava formalno ni bila dolžna sprejeti: A to je Drinković zameril: »Vrhovna uprava stvorila je 19. X. drugu resoluciju, al su Slovenci rekli, da ili bečku resoluciju ili ništa. — Takav postupak mogao bi biti pogibeljan.« — Nato je Drinković prešel k politični argumentaciji, ki je nedvomno bila močnejša: »Proti: u okviru. To je poniženje našega naroda. — Dužnosti prema monarhiji. Moralo bi se reći monarhiji Habsburga. Od nas se traži poniženje: Nuđamo se monarhiji, kako nijedan narod. — Kod ovih zapletaja zatrčavati se na pomoć monarhiji. Mi se prikazujemo Jelačićevci, legionaši. — Od jedno 10 godina se očekuje od merodajnih krugova. — Želi da se i Srbi pritegnu. — 1892 reko je njemu dr. prvi Starčević, da ne bude ništa s nas dok smo uz crnu i žutu zastavu. — Ovakvom resolucijom ruši se sloga stvorena zadnjem Saboru (?).« — Drinkovićeva argumentacija je bila načelno nasprotovanje vsakršnemu podrejanju hrvaškega vprašanja habsburškemu okviru in presoja, da je to vprašanje treba reševati v sporazumu s Srbi. Politični argument, s katerim mu je ugovarjal Vancaš iz Bosne, ga ni mogel omajati, saj se je zdelo, da eno izključuje drugo. Vancaš je namreč dejal: »Na naše protivnike će djelovati ako se i Slovenci pridruže programu 1894.« — Tretji protigovornik, ki ga Spinčić omenja, Laginja, je samo menil: »Može se biti kratki.« — Verjetno je imel pred očmi izhod iz položaja tako, da bi skupna izjava bila kar najkrajša, nespecificirana in zato tudi neobvezna.

Dejanska razrešitev položaja je znana: pristanek pravašev na skupno dunajsko resolucijo in objava lastne resolucije v obliki komunikeja Vrhovne uprave Stranke prava. Drinković s tem ni bil zadovoljen, a je svoje nezadovoljstvo zaenkrat pokazal le na ta način, da se njegov list »Hrvatska rieć« ni udeležil sestanka urednikov vseh slovenskih klerikalnih in pa pravaških glasil. — Mile Starčević je novembra 1913 v svojem retrospektivnem ekspozaju o Drinkovićevem ravnanju z očitnim neodobravanjem dejal:

»... radio proti sestanku (v Ljubljani). — Kod sastanka proti resoluciji radio. — A poslie iznesao sve u javnost.«¹⁶⁰

Zdaj le še odmev teh polemičnih razprav v Koroševem predavanju: »Druga stvar, o kateri se je mnogo debatiralo, je bila okvir monarhije. Sploh ime monarhija, ali naj se imenuje ali ne. Za takratne politične razmere je zanimivo, da je bilo mnogo glasov, da se sploh ne omenja monarhija niti okvir, ampak samo želja po združenju.« — Očitno se Korošec med nasprotnike omembe monarhije oziroma njenega okvirja ni prišteval, tudi ne svojih strankarskih kolegov.

Separatna resolucija Stranke prava se je od skupne resolucije razlikovala po tem, da je bila precej daljša, da je omenjala pripadnike drugih ver (»želi v tem delu pozdraviti kot soborilce vse plasti naroda brez razlike vere in plemena«), da posebej izraža bolečino zaradi razkovanosti kraljevine Hrvatske, pri čemer ni bilo jasno ali pri tem razume tudi slovenske dežele, da se izogne besedi »okvir«, čeprav priznava legitimnost habsburške dinastije in izraža tudi zavest svojih dolžnosti do nje (»hrvatski narod, v svesti si, da so zemlje, v katerih on in njegovi sorojaki živijo, odločilne važnosti za položaj monarhije kot velevlasti in da je vedno v polni meri vršil svojo dolžnost nasproti svojemu zakonitemu vladarskemu domu in nasproti narodom habsburške monarhije ter doprinesel same žrtve, zagotovo pričakuje, spoštuje črva in svobodo drugih narodov, da monarhija in njeni narodi v svojem lastnem interesu izpolnijo svojo dolžnost nasproti potlačenemu hrvatskemu narodu.« — V separatni resoluciji torej ni izražena simpatija balkanskim zaveznikom. Zahteva po taki izjavi se, kot smo videli, ni pojavila v debati na ljubljanskih sestankih. Res pa je, da je o tem bil govor pozneje, na seji izvršnega odbora hrvaško-slovenske stranke 10. januarja 1913 v Opatiji.

Česar ni bilo v resoluciji, skupni in separatni, to je bilo mogoče izreči v govorih na skupnem plenarnem sestanku slovenskih in hrvaških poslancev 20. oktobra 1912. Predsedoval mu je Mile Starčević. V svojem nagovoru je takole opredelil pomen zborovanja in njegovih sklepov: »Danes je znamenit historičen moment za hrvaško-slovenski narod, kateri mora z vsemi dopuščenimi in zakonitimi sredstvi stremeti za oživotvorjenjem hrvaško-slovenskega državnega telesa.« Kot govornik, ki naj bi utemeljil skupno resolucijo, je nastopil Zagorac. Med verzijo njegovega govora, kakor ga je objavil »Slovenec«, in pa verzijo »Hrvatskega dnevnika«, so nekatere razlike, ki jih je treba omeniti. Med drugim je dokazoval, da bi še z uresničitvijo hrvaško-slovenske državnosti okrepila tudi habsburška monarhija, da interesi Hrvatov in Slovencev niso v nasprotju z njenimi, kajti prihodnost monarhije leži brezpogojno na jugu. Toda tukaj ima monarhija svojo bodočnost »samo po nas, po južnih Slovanih!«. Monarhija svoje vloge posrednika tukaj ne more opravljati »brez nas ali celo proti nam.« Kajti to bi bilo »popolnoma brezumno in gotova katastrofa za monarhijo.« »Slovenec« je zdaj izpustil sledeči stavek: »Tko je taj, ako je prijatelj ove monarhije, koji bi htio da u ovoj monarhiji nastupi čas, kad bi južni Slaveni morali očekivati svoj spas od nedaća, neprilika i šteta same ove monarhije? Takovih prijatelja očuvao bog monarhiju!« — Manjše razlike so v Zagorčevem izvajanju o pomenu dogodkov na Balkanu, ko je poudarjal, da balkansko vprašanje vključuje tudi jugoslovansko vprašanje in da morajo pri reševanju tega vprašanja sodelovati z monarhijo tudi južni Slovani. Iz-

¹⁶⁰ Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčića.

puščen je odstavek: »Komplikacije dakle, nastale na Balkanu, samo su podigle važnost toga pitanja, a njegova važnost neće se ni malo umanjiti, pa će porasti kad se svrši balkanski rat, pa svršilo se on kojim mu drago rezultatom. Stoga, iako je već dosta kasno, nije još možda prekasno.« — O obeh opustitvah v »Slovincu« bi bilo mogoče reči, da se je slovenska redakcija izogibala prevelikemu poudarjanju kritičnosti položaja za monarhijo. Tretja sprememba teksta pa vsekakor izraža gledanje slovenskih klerikalcev na vprašanje Srbov in Muslimanov. Ko je Zagorac zatrjeval, da hrvaško-slovensko zborovanje ne pomeni, da »hočemo izlučiti iz tog zajedničkog nam rada i borbe ostalu braću« in »naša braća Muslimani, ti stari koljenovići naroda hrvatskoga, a i brojna nam braća, koja se ponosi imenom srbskim...« je Slovenceva verzija namesto naštevanja govorila o »ostalih jugoslovanskih bratih.« To je bila tradicionalna slovenska terminologija, ki je sama po sebi izključevala pravaške spore in variante. — Šušteršič je v svojem nastopu poudaril skupno delo za enotni hrvaško-slovenski narod v okviru habsburške monarhije. V tem je bil nepremakljiv. Zlahka pa je popustil kritikom, ko je dejal: »Pristevati pa seveda moramo našemu narodu tudi tiste rojake v posameznih deželah, ki pripoznavajo drugo vero. Obžalujemo, da nas je nemila zgodovina v tem raztrgala, naše moči ne zadostujejo, to spremeniti. Računati moramo s tem realnim dejstvom. Kakor pa zahtevamo od slehernega, da spoštuje naše nerazrušljivo versko prepričanje... tako spoštujemo vsako drugo pozitivno versko prepričanje, pravó svobodó vesti in verskega življenja in tako pošiljamó danes, v tem slovesnem trenutju, srčne pozdrave versko ločenim bratom z željo, naj se združijo z nami v skupno delo za blagor starodavne skupne domovine.«

Na večernem komerzu je izmed dopoldanskih kritikov skupne resolucije bosenski predstavnik Sunarić, med drugim dejal: »Slobodne smo volje prihvatili i današnje zaključke«. Drinković in Laginja se nista oglasila. Pač pa je Stjepan Zagorac poudaril, kakšnega pomena so sprejeti sklepi za zavest Hrvatov v banovini: »Zavest narodova je močna in se ne ukloni. Tembolj bo jaka sedaj, ko bomo narodu lahko dejali: Narod, ti nisi sam, ob tebi so bratje iz Bosne in Hercegovine, Dalmacije, ob tebi stoji dična Slovenija. S severa, in juga so se bratje združili — narod, ne boj se, zmaga bo naša!«

Sklepi hrvaško-slovenske konference v Ljubljani so ostali to, za kar so bili zasnovani: platforma strankarsko omejene hrvaško-pravaško slovensko-klerikalne akcije, opozicijske proti dualističnemu sistemu, kolikor so ga predstavljali vladni faktorji na Dunaju in v Budimpešti in po posameznih jugoslovanskih deželah monarhije, ne pa proti monarhiji kot takšni in tudi ne proti dinastiji. Politična akcija, ki se je opredelila v Ljubljani na hrvaško-slovenski konferenci, je bila zamišljena predvsem kot akcija za vrnitev ustavnih razmer v banovini in kot priprava na tisto pričakovano zaostritev krize dualizma, ko bi vprašanje reforme monarhije v smislu njene federalizacije postalo aktualno. Politični domet akcije je bil omejen z njeno načelno pravaško osnovo, ki je sicer vsebovala bistveno zahtevo po lastni državnosti, ki je hrvaški politiki odvezovala roke v zvezi z ogrsko-hrvaško nagodbo, ki je edina programsko podirala zid med Hrvati in Slovenci, ki pa je zavirala usmeritev k skupnemu reševanju problemov vseh jugoslovanskih narodov v celoti in je torej bila jugoslovanska le pogojno. Izključevala je liberalce, kar pa na Slovenskem za množičnost akcije ni bilo ovira.

Mirjana Gross meni, da so ljubljanski sklepi za pravaše bili neljubi in da bi ljubljansko prireditev najraje zamolčali: »Pretstavnicí svepravaške

organizacije primili su, doduše, većinom glasova slovensku resoluciju, koju su protivnici nazvali 'bečkom' da bi istakli njen 'služnički' značaj. No očigledno su namjeravali da preko nje prijeđu šutnjom. Glavni organi Stranke prava »Hrvatska«, koja je bila uređivana u starčevićanskom duhu i Prodanova »Hrvatska kruna« jedva su spomenule sam sastanak, dok je Drinkovićeve »Hrvatska rieč« objavila javnosti razmimoilaženja između vrhovne uprave i slovenskih klerikalaca.¹⁶¹

Res je bil pravaški tisk v banovini pri poročanju o ljubljanskem zborovanju silno skop. »Hrvatska« je napisala samo tole: »Hrvati, u Ljubljani. Kako čitamo u ljubljanskim novinama, tamo su proboravili nekoliko dana dr. Mile Starčević, Stjepan Zagorac, dr. Ivan Banjavčić, Čezar Akačić i neki drugi poznati Hrvati.« — »Slovenec« je pojasnil, da gre za cenzuro, zaradi katere listi v banovini o zborovanju v Ljubljani niso smeli pisati. Najbrž je imel prav. Spomnimo se le, da je že po 9. oktobru policija zaplenila v Zagrebu vse pravaške liste, ki so priobčili novico o sklepkih na Dunaju glede ustanovitve hrvaško-slovenske Stranke prava.

Kaj pa v Dalmaciji, kjer takšnega pritiska cenzure ni bilo? Ali je »Hrvatska kruna« ljubljanski sestanek »jedva spomenula«? Ni se težko prepričati o nasprotnem. To pravaško glasilo je 23. oktobra objavilo uvodnik z manifestativnim poudarkom, da so se v Ljubljani predstavniki iz vseh hrvatskih in slovenskih dežel zedinili, da potrde ustanovitev hrvaško-slovenske enotnosti, da so Slovenci sprejeli pravaški program iz leta 1894 in da se je tako izpolnila in uresničila misel Anteja Starčevića o planinskih Hrvatih. V celoti je pa res navedlo le resolucijo plenuma hrvaških poslancev SP, toda z omembo, da je bila sprejeta »uzevši na znanje opatijske i bečke resolucije«, a brez navajanja. Poročilo je končalo z vzklikom, da je ljubljanski sestanek epohalen dan in velik dogodek v naši najnovjši zgodovini.¹⁶² Da se je (po »Slovencu«) nad ljubljanskim sestankom in njegovimi sklepi posebno navdušil pravaški »Dan« iz Splita, se ni spričo njegove klerikalne tendence kaj čuditi. — Ne gre pa zlahka jemati reagiranja istrske »Naše sloge«. V »Slovencu« beremo, da je o zborovanju v Ljubljani podrobno poročala, ga toplo pozdravljala in poudarjala pomen dosežene politične vzajemnosti.

Sarajevski »Hrvatski dnevnik«, glasilo pravašev v Bosni in Hercegovini, je o ljubljanskem zborovanju podrobno poročal in o njem izdal celo brošuro, ki bi zaslužila posebno razčlembu.¹⁶³ Pomen ljubljanskega zbora prikazuje na ozadju uspešnega, osvobodilnega boja balkanskih držav in ne prikrivo izraža svoje simpatije za ta boj. Brošura ne pomeni kake specifične stadlersko-klerikalne podpore šušteršiću. Pisana je v pozitivni pravaški tradiciji. Tudi njen pisec se ne strinja s krotkim značajem skupne resolucije. Nezaželene besede o okviru in o dolžnostih je natisnil v drobnem tisku, vse drugo pa v debelem. Nič ne prikriva svojih simpatij s stališči radikalnejših predstavnikov iz Dalmacije. Vzlic vsemu temu ocenjuje zborovanje v Ljubljani, njegov splošen pomen, zelo pozitivno.

Če ljubljansko zborovanje ni imelo v pravaškem tisku še večjega odmeva, je treba to poleg drugega pripisati tudi mučnemu vtisu neenotnosti in separatizma med hrvaškimi pravaši samimi, ki ga je vzbudilo pisanje Drinkovićeve »Hrvatske rieči« v šibeniku s svojimi »razkritji« o tajnih debatah v Ljubljani. Začetek kritike ljubljanskega zborovanja je bil v resnici

¹⁶¹ M. Gross, Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga ... 46.

¹⁶² Hrvatska kruna, 23. oktobar 1912, št. 97. — Slovenec, 26. oktobar 1912, št. 247.

¹⁶³ Hrvatski sabor u Ljubljani 20. listopada 1912 (Sarajevo 1912).

sredstvo obračuna med pravaši samimi. Zato Mile Starčević v novembru 1913 v Zagrebu na seji VU SP Drinkoviću nikakor ni štel v dobro tega začetka njegove posebne akcije: »A poslije iznesao svè u javnost. Napao je Drinković Prodana, Dulibića, Sesardića, Spinčića, Laginja, Mandića radi nekoga glasanja. — Sad su Drinković i Krstelj izjavili, da se neće povući. Sad su mu rodoljubi Bianchini, Ivčević. Ona dvojica su sad srbofili. Šušteršić da je činio da se pakt sa hrvatskom-slovenskom (pač: srbskom) koalicijom razbije.«¹⁶⁴

In končno. Zanimanje za ljubljansko zborovanje je prekrilo veliko razburjenje, ki je prav tiste dni nastopilo, ko je oblast razpustila občinska odbora v šibeniku in Splitu. Težišče pravaško-slovenskega političnega delovanja se je spet preneslo na Dunaj, v državnozbornski Hrvatsko-slovenski klub.

V

Opozicijsko dejavnost Hrvatsko-slovenskega kluba na Dunaju v znamenju protesta proti zatiranju Hrvatov v Banovini in Dalmaciji ter Slovencev na Štajerskem in Koroškem si je treba vsaj na kratko ogledati. Tukaj se je moglo pokazati najbolj neposredno, kaj more prinesiti pravaška-slovenskoklerikalna zveza. Hrvaška stran se je zanimala tako rekoč izključno za tisto plat dejavnosti kluba, ki je zadevala razmere na Hrvatskem, predvsem komisariat v baňovini, ki je torej bila antidualistična. Mirjana Gross dejavnosti kluba ne omenja med faktorji, ki so pripomogli k odločitvi cesarja za odstranitev Cuvaja. Cesar da je to storil pod vtisom navdušenja v hrvatskih deželah za balkansko vojno, pa tudi pod vtisom prestolonaslednikove promemorije.¹⁶⁵ V tistem času pa je postopanje kluba politično vendarle nekaj pomenilo. Že omenjeni uvodnik novega glasila millnovcev (»Težka naša borba«) je zapisal, da je uresničenje zveze z Vseslovensko ljudsko stranko bil tretji pomembni sad zedinjenja Stranke prava, »koji je dva meseca kasnije donio hrvatskom narodu najljepšu božičnicu poslanjem komisara Cuvaja na dopust...¹⁶⁶ List postavlja ta uspeh ob stran volilnemu uspehu Stranke prava konec leta 1911 in pa njenemu dualističnemu saboru in memorandumu. Tudi pozneje je Mile Starčević ta uspeh uporabljal kot argument v političnem boju. V saboru je imel 18. marca 1914 obširen zgodovinsko polemičen govor proti Svetozarju Pribičeviću, v katerem je dejal: »Zastupnik Pribičević spočitava pravašima samo načelne ograde, a ne pozitivan rad. No on ga pita, tko je uradio i čija je zasluga, da se Cuvaj morao javiti bolesnim, a da se nije nikad' »zdrav« u Hrvatsku povratio. Bila je to zasluga dalmatinskih pravaša i šušteršića na kojeg se toliko bezrazložno više.«¹⁶⁷

Razume se, da ni mogoče natančno odmeriti, kaj vse je vplivalo na cesarja, ko se je odločil, da Cuvaja odstrani. Vendar pa pomena delovanja Hrvatsko slovenskega kluba pri tem ni mogoče izključiti.

O obstrukciji kluba v zadnjih mesecih leta 1912 je do sedaj nekaj pisal F. Erjavec.¹⁶⁸ Njegov prikaz je neurejen, gre mimo vprašanja, zaradi katerega se je obstrukcija razvila in poudarja predvsem tisto, kar je najbrž vedel iz pripovedovanja udeležencev, da je namreč obstrukcija nastala v

¹⁶⁴ Spinčićev zapis izvajanj Mileta Starčevića o »dalmatinskem sporu«. Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčića.

¹⁶⁵ M. Gross, Povijest pravaške ideologije, 401.

¹⁶⁶ Hrvat, 18. december 1913, št. 144.

¹⁶⁷ Hrvat, 19. marec 1914, št. 217.

odsotnosti Šušteršiča (bil je na zasedanju delegacij v Budimpešti) in da se po vrnitvi na Dunaj Šušteršič obstrukcije ni več upal učinkovito ustaviti, »ker je slutil, da zlasti pri izvenkranjskih tovariših ne uživa več nekdanjega zaupanja.« Čeprav je Erjavec glede datiranja in prikaza cele zadeve površen, je vendar za njegovo trditev glede Šušteršičevega stališča najti potrdila tudi v neobjavljenem gradivu. Predvsem gre spet za Spinčičeve zapiske, a tudi za Jegličev dnevnik.¹⁶⁹

Iz Spinčičevih zapiskov je mogoče povzeti, da je klub svojo taktiko v zvezi s komisariatom na Hrvatskem usklajal z informacijami, ki jih je Šušteršič dobival — ob polni soglasnosti kluba — od predsednika vlade Stürgkha, s katerim je bil redno v stiku. 22. oktobra se je v klubu razvila debata o tem, ali bi kazalo spet stopiti k predsedniku vlade. Klub je sklenil, da je treba to storiti, da pojde to pot Spinčič. Res je Spinčič 23. oktobra bil pri Stürgkhu in urgiral izpolnitev obljub, ki jih je bil predsednik dal v znanem govoru v državnem zboru 19. aprila tega leta. Stürgkh je namigoval, da se je pravkar vrnil od nekega pomembnega pogovora, rotil Spinčiča, naj klub ne moti saniranja hrvaških zadev, ki da je ravno v toku in obljubil, da bo stvar s komisarjem rešena v 14 dneh, do sestanka delegacij. Ko je Spinčič o tem poročal, je klub sklenil počakati z obstrukcijo do sestanka delegacij, ta čas pa govoriti o Koroški. Prišel je 5. november, ko so se delegacije sestale, glede komisariata pa se še ni nič spremenilo. Šušteršič in Korošec sta bila v Budimpešti, medtem pa so člani kluba v proračunskem odboru začeli z obstrukcijo. Šušteršič je bil presenečen, terjal je pojasnilo in dobil odgovor, da je obstrukcija začeta v smislu sklepa kluba, da počaka samo do začetka zasedanja delegacij. Šušteršič se je vrnil na Dunaj in povedal, da mu je Stürgkh ponovno odsvetoval obstrukcijo in mu naznanil, da »odgovorni faktorji« delajo za odstranitev Cuvaja. Šušteršič je predlagal, naj klub z obstrukcijo še malo počaka. Razvila se je debata, v kateri so se pokazala nasprotujoča si stališča tudi med Slovenci. Korošec je bil mnenja, da klub ni imel pravice (v smislu klubovega sklepa z dne 23. oktobra 1912) začeti z obstrukcijo. Gostinčar, Jarc in Jankovič so zagovarjali odločitev o obstrukciji. Jarc je še posebej napadel Korošca, češ da igra čudno vlogo. Šušteršič se je nato sklical na svoj in Koroščev ostri nastop v delegaciji; kjer da so jima »skoro rekli da su veleizdajnici.«¹⁷⁰ Značilno je Krekovo stališče: »Ili ide Cuvaj ili ne; to nije u naših rukah. Naša zadaća je, da dobro delujemo kod pučanstva. Sve zakulisne akcije su bez uspeha.« — Krek je torej zavračal, da bi delovanju kluba prisojali pretiran pomen in je skušal poudariti pomen delovanja v bazi. Še posebej je zavrnil račune na zakulisne akcije, zavrnil je torej predvsem Šušteršičevo taktiko. Predlagal pa je kompromis: »Rad naših zastupnika u proračunskom odboru ima se uzeti zahvalno na znanje. Istotako uzima se zahvalno na znanje postupak naših delegata u delegaciji. Glede odlučivanja za obstrukciju od dana na dan, a ne načelno.« Spinčič je v svojem zapisku prav ta odstavek podčrtal, kar je po njegovi navadi pomenilo, da je to klubov sklep. Tudi iz poznejših zapiskov je videti, da se je klub odločil obstruirati, vendar ne enkrat za dalj časa, temveč sproti, od dne do dne. Kreka je podprl Laginja, Prodan pa je nastopil tudi proti udeležbi članov kluba v delu delegacij in

¹⁶⁸ F. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja* . . . , 204, 206, 215.

¹⁶⁹ Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčiča. — Prim. tudi diplomsko delo Branimirja Nešovića (Filozofska fakulteta v Ljubljani 1976) »Zapuščina Vjekoslava Spinčiča v času od 1910—1913«. (Građa o radu Hrvatskoslovenskog kluba u Carevinskom vijeću u Beču.)

¹⁷⁰ Korošec je v delegacijah rekel glede Jugoslovanov: »Mi hoćemo ostati i nadalje monarhiji zvesti. Toda monarhija mora Jugoslovanom to stališće olajšati s tem, da jim ustvari kulturni in politični centrum. Ako pa se to ne zgodi, se utegne proti naši volji zgoditi, da se bodo oči mnogih obraćale proti centru izven naše države . . . « Slovenec, 7. november 1912, št. 256.

zavrnil tudi vsakršen ozir na vlado. (»Ako nije avstrijska vlada kadra u toj godini otpoklicati Cuvaja, onda nek ide, nije vredna svoga položaja.«) Po-udaril je, da vsi Hrvati postajajo srbofili, bil pa je vendarle še mnenja, da bi bilo treba poskusiti tudi pri državnih vrhovih. (»Nek bi se kod kompetentnih krugova, i najviših, bilo putem koga, još u zadnjem momentu upo-zorilo.«)

Šušteršič se je znašel v kočljivem položaju, kajti vedel je, da ne odloča Stürgkh, temveč cesar. 15. novembra si je Jeglič zabeležil, kar mu je šušteršič pripovedoval o političnem položaju: »Cesar je ministru Stürgkhu obljubil, da do 5. novembra Cuvaj pojde: toda pregovorili so ga Madžari in je obljubo preklical. Kako madžarski framazoni cesarju lažejo; kar preslepili so ga; dobrih mož neče poslušati, samemu prestolonasledniku je obrnil hrbet, ko mu je začel razlagati razmere na Hrvaškem«. Obstruirati proti Stürgkhu je v tem položaju pomenilo nastopiti proti cesarju. Tega šušteršič ni hotel prevzeti na svojo osebo. Videl je, da obstrukcije ne more preprečiti, odločil se je za skrajno sredstvo. Na seji kluba 12. novembra 1912 je ponudil odstop od predsedništva kluba! Nekateri so bili presenečeni, Krek pa je to ponudbo zagrabil in priporočil za predsednika Dulibića. Le-ta je odklonil, češ da za to ni sposoben. Poleg Kreka je le Jarc podpiral šušteršičev odstop. Posebno odločno so proti šušteršičevemu odstopu bili hrvaški predstavniki. Značilno je stališče Laginje: »Moramo biti iskreni. Nije uvijek pristajao (Laginja) na sve što je dr. Šušteršič govorio i radio. Njegova odluka bila bi početak propasti našega kluba... Čitava akcija u parlamentu vezana je na ime dr. Šušteršića. Ako ne bi bio već načelnik, prekinuta bi bila tradicija onoga što je s predsednici (vlade) govorio.«

Medtem ko so poslanci iz Štajerske s Korošcem vred, omahovali, je Krek nastopil naravnost proti stališču Laginje: »Što to Laginja govori je politika čustva, a ne politika realnog rada. Misli da je dobro, da se sada izabere Dulibić predsjudnikom. On prosi šušteršića da ostane kod svoje odluke.«

Položaj so začasno rešili tako, da so izvolili vodstvo, ki bi predsedovalo klubu v času odsotnosti šušteršića (Dulibić, Jarc, Gostinčar, Krek, Spinčić, neimenovani Štajerc). Šušteršič je dosegel, kar mu je bilo trenutno potrebno. Odvrnil je od sebe osebno odgovornost za klubovo obstrukcijo. To taktiko je v naslednjih tednih še uporabljal. Šlo je za vprašanje, ali naj klub obstruira tudi proti vojaškemu proračunu. 5. decembra 1912, tik pred odločilno parlamentarno sejo, je šušteršič klub brez pojasnila in soglasja članov zapustil, tako da se je moralo odločati brez njega. Čeprav je ta taktika šušteršiču trenutno omogočala, da se ne kompromitira pred cesarjem, je v nadaljnjem razvoju prav to njegovo ravnanje omogočilo Kreku, da doseže, da predsedstvo kluba prevzame Korošec (4. marec 1914):

«Hrvatsko-slovenski klub je obstruiral. širil pa je politične razloge za obstrukcijo. Upiral se je tudi ustanovitvi italijanske univerze v Trstu. O tem beremo pri Erjavcu: »V noči od 16. na 17. decembra je govoril poslanec Gostinčar v proračunskem odseku zdržema skoro 14 ur, za njim pa dr. Korošec prav do plenarne seje, ki je trajala potem brez presledka 56 ur. Ker pa so bili Slovenci v tem boju skoro osamljeni, je večina vendarle sprejela vse vladne predloge.«¹⁷¹

Drugače pa je bilo glede Cuvaja. Na seji kluba 20. decembra si je Spinčić zabeležil: »Doktor šušteršič zna pozitivno da ide Cuvaj na dopust s kojega (se) več ne vrne. — Naš nastup k tomu pomogao kod najmerodavnijih

¹⁷¹ E. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja ..., 206.

krugova. — Stürgkh je najviše za to radio. U najnovije vrijeme Conrad — Hötendorf.«

Za šušteršiča je bilo odločilno stališče cesarja, bil je v stikih s predsednikom vlade Stürgkhom, vdajal pa se je pritisku opozicijskega razpoloženja kluba.

Dobro je znano, da je šušteršič s svojim člankom z dne 7. decembra 1912 v »Slovencu« nastopil proti splošnemu toku pisanja slovenskega klerikalnega glasila v zvezi z balkansko vojno. Podprl je cesarjevo zunanjo politiko. In tako je tudi po tej plati reševal svoje osebno razmerje do vladarja. O tem si je 10. decembra zapisal Jeglič v dnevnik: »Položaj politični je še izredno napet: skoraj gotovo bo vojska. Naš »Slovenec« je preveč pisal v prilog Srbije proti avstrijski diplomaciji, kar so nam zgoraj jako zamerili; zato je minule sobote deželni glavar šušteršič napisal vanj jako lep članek o »položaju«, ki naj vse prepriča, da smo Slovenci zares lojalni...«

Kljub škofovi zadovoljnosti pa šušteršičevo pisanje vendarle ni spremenilo splošnega razpoloženja, ki ga je list izražal. Tako je »Slovenec« 9. decembra odločno zavračal tendence vojaških krogov po vojni proti Srbiji (»Znamenja časa«). Pa tudi sicer je vztrajal pri zavračanju turkofilstva. Dne 21. decembra je zavrnil prizadevanje sarajevskega »Hrvatskega dnevnika«, »da bi turkofilstvo postavljaj za politično dogmo katoliškega pravaškega hrvatstva in sploh vseh avstrijskih Jugoslovancev zaradi ozirov do Muslimanov v Bosni.« Strinjal se je z Laginjo, ki je izrekel podobno kritiko. Dokazoval je, da imajo tudi Muslimani v Bosni vse razloge, da žive v slogi z vsemi Jugoslovani in da ne žalujejo za propadlo Turčijo. V celoti je uredništvo vztrajalo tudi pri svoji zavrnitvi glasila nemških krščanskih socialcev »Reichspost«, ki je očitalo »Slovencu« balkanskim zaveznikom prijazno pisanje.

Pri obravnavanju zveze pravašev s Slovensko ljudsko stranko ni prav preskočiti seje hrvatsko-slovenskega izvršilnega odbora, ki je bila 10. januarja 1913 v Opatiji. V svojem vabilu je Starčević opredelil namen seje: »da pretresemo zajednički politički položaj i da se posvjetujemo za dalji zajednički politički rad.« Seje se ni udeležil predstavnik Bosne, ki je zbolel, pač pa je bil navzoč Drinkovićev namestnik in somišljenik Krstelj. Sklepi seje so bili zaupni, vendar je njihovo vsebino povzel Akačić v izjavi listu »Riječke novine«, po katerem so o vsebini seje poročali tudi drugi, med njimi »Slovenec«: Glede politike v banovini: Stranka prava ne bo spremenila svojega stališča do Ogrske, ostane v protinagodbeni opoziciji, se z Madžari glede prevzetja vlade na temelju nagodbe ne bo dogovarjala. Držala se bo pri bodočih volitvah še naprej volilnega pakta s koalicijo, kandidirala bo v vseh okrajih, kjer je imela doslej mandat. Glede avstrijske državne polovice: Taktika hrvatsko-slovenskega kluba v državnem zboru je opredeljena z izjavo Korošca v proračunskem odseku v imenu kluba, da je obstrukcija samo suspendirana. — Razmerje s Srbi: Akačić trdno upa, da se odslej Srbi ne bodo dali izrabljati proti Hrvatom in tudi ne Hrvatje proti Srbom na korist nasprotnikov.¹⁷²

O seji obstoje Spinčičevi zapiski, ki potrjujejo Akačićeve izjave. Iz njih je videti, da med udeleženci ni bilo kakih nasprotnih stališč. Šušteršič je sicer opozarjal, da je treba v odnosih do koalicije biti previden, paziti, da se v primeru neuspeha vlade koalicije ne bi diskreditirala tudi Stranka prava, češ, mogli bi biti priti veliki dogodki. Priporočil je, naj bi koaliciji rekli:

¹⁷² Slovenec, 13. januar 1913, št. 9.

»Na nas ne spada odločivati, hoče-li preuzeti vladu ili ne — držati se pakta. A Stranka prava ostaje poštena opozicija.« Starčević in drugi so se strinjali. — Taktiko Hrvatsko-slovenskega kluba je šušteršič pojasnil takole: »Naš klub je u jesen počeo oštru taktiku da upozori odlučujuće faktore na položaj u Hrvatskoj. Prestalo se je, kad se doznalo, da Cuvaj ide. Nek se dade vremena banovincima uzeti svoje stanovište. Da nismo prestali, bio bi zavladao paragraf 14.« Na izrecno Akačićevo vprašanje, kaj bi klub storil v primeru, »kad se ne bi u stanovito vrijeme promjenilo stanje (v banovini)«, je odgovoril: »Mi smo za sad obustavili obstrukciju.« Ni torej izključil možnosti, da bi z obstrukcijo znova začeli. Iz zapiska je videti, da je največ razpravljanja bilo o vprašanju, ki ga Akačić v svoji izjavi ni omenil: »Združenje svih jugoslovenskih zastupnika u Beču.« Prek Rybaša so slovenski, hrvaški pa tudi srbski poslanci, ki niso bili člani Hrvatsko-slovenskega kluba, postavili to vprašanje šušteršiču. Njegov odgovor je bil v načelu pritrdilen, a s pridržkom, da bi v taki zvezi moralo veljati večinsko načelo. Razvila se je debata, v kateri se je pokazalo, da hrvaški člani sicer niso proti pridružitvi drugih poslancev v neko zvezo, vendar bi morali pri tem bodisi izjaviti, da »če s nami u državnopravnim pitanjima« (Laginja), ali da vsaj ne delajo nepravilno. Temu je ugovarjal Krstelj: »Ne možemo zahtjevati od njih da se odreknu svojih principa.« Sprejeto je bilo šušteršičevo stališče: »Načelno nije niko nas da zajedno ne radimo. Kako da se radi, o tem nek odluči Hrvatsko-slovenski klub.« Odbor je tudi govoril o razmerah v Dalmaciji, pri čemer je šušteršič sumničl Trumbića, da se ponuja vladi, da bo napravil red. Krstelj je ugovarjal, češ saj Trumbić vladi ne more ničesar dati. — Nadalje je Starčević izrazil željo, da bi Hrvatsko-slovenski klub sestavil osnutek »o djelokrugu hrvatsko-slovenskog eksekutivnog odbora.« Podoben osnutek bi izdelal tudi izvršilni odbor Stranke prava. To je bilo sprejeto. — Razpravljalo se je tudi o razmerah v Primorju, o čemer pa v zapiskih ni podrobnosti. Posebno zanimiv je zapis o 6. točki dnevnega reda: »Zagorac priobćuje, da su mu razni prijatelji rekli, da bi Stranka prava dala izjavu obzirom na odnošaje na Balkanu. Proti svakoj takvoj izjavi: Krstelj, Spinčić, Starčević, šušteršič i tako se odlučuje.« — To vprašanje torej ni bilo sporno: izjavi o balkanskih zadevah ni nasprotoval samo šušteršič, temveč predvsem hrvaški člani skupnega odbora, na prvem mestu med njimi celo Drinkovićev somišljenik Krstelj! O skupni resoluciji, sprejeti v Ljubljani 20. oktobra 1912, se ni razpravljalo, bila pa je omenjena, ko je Akačić bral zapisnik prve seje izvršilnega odbora hrvatsko-slovenske stranke, tj. seje na Dunaju 9. oktobra 1912 ter v zapisniku prebral tudi »po odboru prihvaćenu resoluciju«. Tudi tukaj najdemo potrdilo, da je resolucija bila skupna. Zapisnik je bil sprejet soglasno, vendar »opaskom Spinčića da smo Drinković i ja smatrali resoluciju stvorenu u Beču kao bazu razprave za skupštinu.« Ta odsev polemik v Ljubljani pa vprašanja ni znova odprl. Gledano v celoti je opatijski sestanek izvršilnega odbora hrvatsko-slovenske stranke pokazal soglasje stališč v vseh, tudi v najbolj kočljivih političnih vprašanjih. Bil je močno usmerjen k delovanju v prihodnosti in si je na Starčevićev predlog sklenil izdelati podrobnejša statutarna določila.

Sestanka v Opatiji se Krek in Korošec nista udeležila, ker sta isti dan prispela v Split, da bi predavala na političnem tečaju. Poročilo »Hrvatske krune« o predavanjih v Splitu je bilo polno navdušenja nad »ovakvim Slovencima«. Tu je bilo rečeno: »Najviše se pak dojmilo Splićana, što iz njihovih govora proističe žarka slavenska duša, a iz njihova rada: nešebična volja da pomognu istinski narodu. Oduševljenje je bilo veliko, kad se čulo

iz usta njihovih, a u prvom redu od dr. Kreka onaki entuziazam za balkansku braću Crnogorce, Srbe i Bugare. Njihov pak entuziazam ne proističe iz časovitih razloga stanovitoga raspoloženja, već je osnovan na dubokom i tačnom poznavanju prilika u Srbiji i u Bugarskoj.«¹⁷³ Krek je svoje predavanje priostril v okrepljen klic po državopravni osamosvojitvi Jugoslovanov. habsburške monarhije in kot prvi korak zahteval pridružitvev Bosne in Hercegovine jugoslovanski enoti. Ni govoril o interesih monarhije, ki da takšno rešitev zahtevajo, marveč je govoril že kar o njeni eksistenci.¹⁷⁴

Mile Starčević je, v istem času pokazal manjšo odločnost. V intervjuju za »Slovenca« je dejal: »Pričakovati je, da se bo velika važnost hrvaških in slovenskih dežel in narodov v bodočnosti po pravi vrednosti in zaslugah vedela ceniti tudi od strani dinastije ter da se bo zato hrvaško-slovenskemu narodu dalo, kar mu gre v prirodnem in zgodovinskem pravu.«¹⁷⁵

Še v istem mesecu se je pokazalo, da politično povezovanje strank na Hrvatskem s slovenskimi ni le strankarsko političnega značaja, marveč da gre tukaj za procese v reševanju širšega vprašanja. To je bilo vprašanje, ali se bo svoboda hrvaškega naroda in Srbov v hrvaških deželah uresničila v povezavi z narodnim gibanjem Slovencev, ali je to svobodo sploh mogoče doseči brez pridružitve Slovencev. Zgodilo se je namreč, da je glasilo Svetozarja Pribičevića »Srbobran« odklonilo predlog »Slovenskega naroda« za konferenco jugoslovanskih liberalnih strank v Trstu. Obrazložitev odklonitve je »Slovenec« komentiral z besedami: »Srbi od koalicije se sploh principiuelno boje političnega edinstva s Slovenci.«¹⁷⁶ Tega elementa jugoslovanskega gibanja Mirjana Gross ne upošteva.

Izhajajoč od razglabljanja velikoavstrijske politike prestolonaslednika in njegovega kroga in v prikazovanju neuspeha te politike v hrvaških deželah v letih 1912—1914, neuspeha, ki naj bi hkrati pomenil polom temeljnega motiva pravaško — slovenskoklerikalnega združenja v Ljubljani 20. oktobra 1912, daje Mirjana Gross največjo težo dvema dogodkoma. Prvi so manifestacije v Splitu in Šibeniku v začetku novembra 1912 z vsemi posledicami, zlasti zborovanje deželnozborskih poslancev vseh hrvaških in srbskih dalmatinskih strank ter predstavnikov 90 dalmatinskih občin 24. novembra v Zadru. Drugi je seja vrhovne uprave in vrhovnega sveta Stranke prava 27. in 28. marca 1913 v Opatiji.

O položaju neposredno po dalmatinskih dogodkih pravi Mirjana Gross: »Sada je doista bilo jasno, da su se i najgore slutnje Franje Ferdinanda o zaokretu »vazda vjernih« Hrvata obistinile. Njegov oslon nije uobče funkcionirao.«¹⁷⁷ »Oslon«, to je seveda »hrvaško-slovenska svepravaška organizacija«. Prestolonaslednik, oziroma njegova okolica naj bi ob dalmatinskih dogodkih, po njenem, začeli opuščati svoje tradicionalno stališče, da je treba s pomočjo nemadžarskih narodov primorati Madžare k pokorščini, začelo da je pri vseh teh faktorjih rasti prepričanje, da so južni Slovani v monarhiji nevarnejši od Madžarov.

¹⁷³ Hrvatska, kruna 11. in 18. januar 1913, št. 4. in 6.

¹⁷⁴ Slovenec, 18. januar 1913, št. 14.

¹⁷⁵ Slovenec, 28. januar 1913, št. 22.

¹⁷⁶ Slovenec, 28. januar 1913, št. 22. — »Srbobran« je, po tem poročilu, pisal: Za skupni sestanek s slovenskimi liberalci ni dovolj liberalizem, potrebna je istovetnost pogleda na srbsko-hrvatsko vprašanje, a te ni. Bosenski Srbi na sestanek ne bi prišli. Takšna manifestacija bi se »u velikom političkom svijetu shvatila kao manifestacija za austrijsku centralističku politiku. Drugo je nešto organizovati zajednički rad s Dalmatincima, koji pripadaju Hrvatskoj ili zajednica sa Srbima i Hrvatima iz Bosne, a sasvim bi drugo značenje imao sastanak sviju austro-ugarskih južnih Slavena. Kako stvari danas stoje, bio bi takav sastanak samo imitacija pravaške akcije, te bi ga naši protivnici iscrpili u svoje svrhe protiv nas, a nama ne bi donio nikakove stvarne koristi.

¹⁷⁷ M. Gross, Povjest pravaške ideologije, 402.

Puščamo ob strani vprašanje, kakšno je bilo razpoloženje Hrvatov. Ne dvomimo o značaju manifestacij v Dalmaciji. Kočljiva stran prikazovanja, ki ga ponuja Mirjana Gross, je v tem, da ustvarja vtis, da so se tudi slovenskim klerikalcem — analogno Francu Ferdinandu — podrli upi, da bi pravaško-klerikalno strankarsko zvezo skovali kot »oslon« za prestolonaslednikove (njegovega kroga) načrte. Takšno prikazovanje s takšnim smislom si avtorica omogoča le tako, da v svoji razčlembi ne upošteva nekaterih važnih elementov. Iz razčlemba dosledno izpušča delovanje Hrvatsko-slovenskega kluba na Dunaju. Gre mimo vseh znamenj, ki govore za dejstvo, da v razpoloženju širokih množic volilcev VLS (vključno glasilo stranke »Slovenec«) na eni strani in pa v razpoloženju Dalmatincev na drugi, ni bilo bistvenih razlik, posebno ne v novembru 1912. Takšne razlike se niso odprle niti po šušteršičevem intervencijskem članku v »Slovencu« 7. decembra. Tudi po tem članku položaj v slovenskem klerikalnem taboru ni ustrezal sliki, ki jo daje Mirjana Gross: »U ujedinjenoj Stranci prava većinu su imali Starčevićanci, dok je među slovenskim klerikalcima odlučivao istomišljenik frankovaca šušteršić.«¹⁷⁸ Videli smo, da je šušteršić moral tvegati celo predsedniški položaj v Hrvaško-slovenskem klubu, da ne bi svoje osebe kompromitiral v očeh vladarja. Šušteršić se je moral prilagajati radikalnejšemu razpoloženju množic in dela svojih strankarskih tovarišev in zato v tem času slovenska stran (tudi šušteršić) v hrvatsko-slovenski stranki ni imela vloge zavirača. Videli smo že, da sestanek skupnega izvršilnega odbora 10. januarja 1913 v Opatiji to potrjuje.

Ob robu še to-le: Če nas prestolonaslednikova politika reš že toliko zanimala, potem ne smemo izpustiti izpred oči vsaj še tistega, že omenjenega, njegovega pisma zunanjemu ministru Berchtoldu z dne 1. februarja 1913. Pismo je napisano dobra dva meseca po dalmatinskih dogodkih in bi v njem že morali zaslediti tisto veliko spremembo v njegovi oceni položaja na jugu monarhije, ki jo predpostavlja Mirjana Gross. Pa nič.¹⁷⁹

In kako je z drugim ključnim dogodkom, z marčno pravaško-konferenco v Opatiji? (Gre za dvojni sestanek vrhovne uprave in vrhovnega sveta SP.) Predvsem dokument te skupne konference, komunike. Mirjana Gross pravi, da je sestavljen v duhu starčevićanske struje pravašev. »Opatijska je rezolucija posve jasno naglasila da Stranka prava ne može biti oruđe velikoavstrijskih krugova«. V dokaz citira prvi in sklepni odstavek komunikeja: — »Posljednih šest mjeseci naši po jeziku srodnicij i susjedi Srbi i Bugari zamjernom požrtvovnošću u nizu krvavih bitaka odkupiše krvlju svoju braću po vjeri i narodnosti i oživotvoriše svoje davne ideale. Te pobjede izazvale su i u srcu hrvatskih otačbenika iskreno oduševljenje ne samo za to, što u njima vide pobjedu narodnog i historičkog prava, nego i za to, što te pobjede dokazuju snagu i malenih naroda kad su organizovani i prožeti živom narodnom svešću. Ta radost nad balkanskim uspjesima, to iskreno oduševljenje i zanos morali bi da budu novim poticalom na ustrajan rad za oživotvorenje hrvatskog historičkog državnog prava i hrvatskog narodnog ujedinjenja.« — »Podučeni gorkim izkustvom, ne polažemo svoje nade u bilo koga izvan hrvatskog naroda, odbijajući svaki pokušaj, da hrvatski narod bude bilo čije silepo protunarodno oruđe, stupajmo napred na dosadanjem svojem državopravnom i narodnom programu, uzdajući se samo u Boga i Hrvate!« Njen splošni komentar pa je: »Vjerovatno su Starčevićanci u vodstvu Stranke prava htjeli u Opatiji ispraviti dojam što ga je izazvala »služnička« »bečka« rezolucija ljubljan-

¹⁷⁸ M. Gross, navedeno delo, 400.

¹⁷⁹ Glej op. 29.

ske konferencije od 20. listopada 1912.«¹⁸⁰ Tudi v svoji knjigi je podobnega mnenja: »Priopćenje Vrhovne uprave sa sastanka bilo je potpuno u starčevićanskom duhu... Izjava je izrazila starčevićanski stav prema balkanskim saveznicima koji je bio potpuno oprečan duhu Ljubljanske deklaracije... Jasno i odrešito starčevićanska rezolucija osudila je i »služništvo« dinastiji«. Potem ko še citira navedeni zaključni stavek o zaupanju samo v boga in Hrvate, meni: »Bio je to više nego jasan otkaz Franji Ferdinandu...«¹⁸¹

Nikakor ne mislimo reči, da hrvaški udeleženci pravaške konferenče v Opatiji, vsaj njihova starčevićanska večina, res niso stali na stališču suverenosti hrvatskega naroda. Opozarjamo samo na to, da tega ni mogoče predstavljati, vsaj neposredno ne, v oprečnost niti z Vseslovensko ljudsko stranko niti z ljubljanskim, hrvaško-slovenskim sestankom in celo s šušteršičem samim ne. Čeprav se navidezno vse tako lepo ujema in čeprav se zdi komunike opatijskega sestanka tako lep sklepni kamen v celotni njeni zgodovinski konstrukciji, pa bi avtorica verjetno stvar drugače prikazala, če bi imela pri roki dostopne vire o konferenci.

»Slovenec« je objavil opatijski komunike v celoti. Objavil je še več. Natisnil je tudi sklepe od skupne konference ločene seje vrhovne uprave SP v Opatiji. Ti sklepi so zadevali politiko stranke v banovini, razmere v stranki v Dalmaciji, jezikovno vprašanje v Istri ter Bosni in Hercegovini, pozitivno stališče do Muslimanov v Bosni in Hercegovini. Zadnji sklep pa se je glasil: »Stranka prava z zahvalnostjo priznava domovinsko požrtvovalno delo Hrvatsko-slovenskega kluba v državnem zboru za odstranitev izvenzakonskega stanja v banovini in vidi v tem prve uspehe pristopa bratov Slovencev v Stranko prava.«¹⁸²

Aprila istega leta, ko je že silil spor med pravaši v javnost, je VLS v svojem glasilu nekajkrat opredelila stališče do Srbov. V polemiki proti trditvam »Slovenskega naroda« je »Slovenec« zapisal: Glede Srbov »je od nekdanj tradicija katoliških Slovencev, da so zastopali stališče, da so Hrvatje in Srbi en sam narod, dasi zastopajo Hrvatje in Srbi popolnoma različni državnopravni cilj. Vendar pa smo vedno naglašali, da treba najti kako skupno podlago med Hrvati in Srbi, da se onemogoči izrabljanje enih proti drugim, kakor je to princip dualistične politike. Kako se bodo Hrvatje in Srbi zedinili, to je pa drugo vprašanje. Med pravaši samimi glede na srbski problem ne vlada popolna enotnost; eni srbske narodnosti na Hrvatskem niti ne priznavajo, drugi pa vneto zagovarjajo slogo z njimi na podlagi enakopravnosti. Naloga Slovencev je kolikor mogoče posredovati.«¹⁸³ V nadaljevanju polemike povzema »Slovenec« svoja pozitivna stališča do Srbov od leta 1876 naprej. Zanimivo je, kako opredeli razliko med svojim stališčem v aneksijski krizi in pa v času balkanskih vojn. V aneksijski krizi je »le obsojal politično strujo velikosrbstva, ki je hotela na škodo hrvatstva doseči svoje državnopravne cilje, ne pa srbskega naroda. Danes, ko je Srbija s staro Srbijo deloma saturirana, deloma pa obrača svoje oči na albansko Adrijo, stoje stvari drugače. Danes je sodelovanje Hrvatov in Srbov v mejah Avstrije lažje mogoče.« To vsekakor niso bila stališča frankovskega pravaštva.¹⁸⁴ Celó »Slovenski narod«, ki si je prizadeval, da bi

¹⁸⁰ M. Gross, Hrvatska politika velikoavstrijskog kruga..., 58-59.

¹⁸¹ M. Gross, Povjest pravaške ideologije..., 403.

¹⁸² Slovenec, 29. in 31. marec 1913, št. 71. in 72.

¹⁸³ Slovenec, 7. in 9. april 1913, št. 78 in 80.

¹⁸⁴ V praški »Union« je po opatijski konferenci Stjepan Zagorac pisal o vplivu balkanske vojne na Jugoslovane in dopuščal možnost samostojne države habsburških Jugoslovanov, ki bi bila v zvezi z Balkansko zvezo! V vsakem primeru pa je ugotavljal, da je zdaj »velesrbskih aspiracij« konec. — Slovenski narod, 29. marec 1913, št. 71.

svoje klerikalne nasprotnike in njihovo nastopanje v Opatiji kar moči očrnil; je zdaj priznaval: »Naši klerikalci kot Jugoslovani... (so) spremenili svoje stališče nasproti Srbom, jih naenkrat (!) jeli kot enakovredne člane prištevati jugoslovanski zajednici.«¹⁸⁵

Še bolj neposreden pogled v stališča, izražena na opatijski konferenci in v tista vprašanja, ki so v resnici bila sporna, pa daje dokumentacija, ki je na voljo v Zagrebu. Zopet Spinčičevi zapiski. Listki nimajo originalne numeracije, zato je njihov vrstni red nejasen in je za razpored potrebno upoštevati napovedani dnevni red. Ni namen tukaj prikazati in razčleniti celotno, dokaj obsežno razpravljanje. Opozorili bomo samo na momente, ki so pomembni za problematiko pravaško-slovenskoklerikalne zveze.

Zanimiv je Zagorčev uvodni referat, ki podaja historiat pravaškega zedinjenja in tudi označuje pomen zedinjenja z VLS: »Prije 1½ godine dezolatno stanje — raztvorenost. 25/7 11. ujediniła se Stranka prava. Polonyi i Khuen-Hed. cikli prsti i počeli denuncirati. U veljači 1912 predan memorandum kabinet kancelariji i FFdu. — Da su u Beču slušali i razumjeli taj memorandum, nebi sad monarhija doživljavala blamažu za blamažom. — Još bi se što dalo spasiti i kad bi se oživotvorile želje memorandumu — Došao Cuvaj ban — Probudjenje. — Osvještenje. Pakt sa koalicijom. — Komisarijat. Razne skupštine. — Na upit šušteršiča obećaje Stürgkh zauzeti se, da se ukine komisarijat. — U oktobru sjedinjenje Slovenaca za ideje Stranke prava. Zastup. u Beču. Hrvatsko-slovenski klub je veliki uspjeh, (odstranjenje Cuvaja, ako i ne definitivno). Rieči Korošceve, da nećemo pred nikim žacati. — Došao čas: da zahtjevamo svoja prava. Nećemo više moljakati. Zagorac ufa u skoro uživotvorenje. — Prestolonasljednik je rekao prošlih dana u Slavoniji (?), da treba srediti odnošaje u Ugarskoj i u Hrvatskoj. — Već godina traje neustavno stanje. Nije se dizala bura — kako se je svisoka htjelo. Sve smo učinili, da ne dođe do bure. **Za dalje ta peremo ruke. Nećemo miriti.** — Nas će nastojati sada oslabiti intrigama — što nisu mogli silom. Stranka prava hoće se razciepati u Hrvatskoj i Slavoniji...« Zagorac nato razpravlja o razmerah v banovini, poudarja, da se je treba držati pakta s koalicijo pa tudi dobrega razmerja z Muslimani v Bosni. Stranka prava naj protestira proti vladajočim razmeram in odkloni odgovornost za dogajanje v prihodnosti, če se njenim zahtevam ne bo zadovoljilo.

Iz Zagorčevega izvajanja nedvomno izhaja med drugim sledeče: Še vedno stoji na stališču trialističnega memorandumu; stik šušteršiča s predsednikom vlade Stürgkhom, ko ta (najbrž aprila 1912) obljubi zavzeti se za odpravo komisariata v banovini, omenja kot pozitivno in neproblematično dejstvo; v celoti prišteje k pozitivni bilanci zedinjenje s Slovenci v Ljubljani; kot velik uspeh ocenjuje delovanje Hrvatsko-slovenskega kluba na Dunaju, pri čemer vidi odstranitev Cuvaja kot posledico njegovega delovanja; skliče se na radikalno izjavo slovenskega predstavnika. Njegov politični sklep je, da je treba svoje pravice zahtevati, ne več zanje prosjačiti, ostaja pa slej ko prej na stališču trializma. Problem so zanj razmere v banovini, kjer se kažejo znamenja za bodoči razcep Stranke prava.

Zelo značilno je izvajanje neimenovanega predstavnika Dalmacije o razmerah v tej deželi. Njegov glavni poudarek je širjenje srbofilstva tudi med pravaško mladino, pri čemer je zaskrbljen za idejo hrvatskega držav-

¹⁸⁵ Tu je podatek graškega dnevnika rahlo prilagojen avtoričini izhodiščni tezi: Šušteršič memorandumu ni izročil kar prestolonasledniku, marveč le njegovi pisarni. — Grazer Tagblatt, Morgen-Ausgabe, 5. april 1913, št. 92. — Iz Spinčičevih zapiskov razberemo, da je v ta graški list dopisoval francovec Sachs.

nega prava in prihaja do zaključka: »Pogibel nam prieti sa Balkana, od Srba!« Rešitev vidi v radikalizaciji politike Stranke prava: »Omladina prila bi ruku Stranke prava kad bi njoj ju ova pružila. Ako vidi omladina, da se mi borimo za ideale i da ćemo se do pet, deset, sto godina, ona će uz nas. Mi treba da stvaramo resolucije za rad u budućnosti — a nikakva moljavanja.« Oglasi se Dulibić in opozarja: »Ima u Dalmaciji ne samo srbofilske, nego i struje koja je nezadovoljna sa savezom sa Slovencima. Preporuča, da se što u resoluciji naglasi.«

Sodeč po dnevnem redu je šušteršič govoril za temi izvajanji. To lahko sklepamo tudi iz nekako tolažilnega tona njegovih besed, ki so se nanašale na perspektivnost hrvatskega državnopravnega programa. V začetku svojega nastopa je šušteršič apeliral na potrpežljivost pri odpravljanju razlik, zaradi katerih ne kaže biti nervozen: »Ne možemo na jedan put svi biti jednaki. Samo imajmo pred sobom program dr. Ante Starčevića.« V nadaljevanju obžaluje da so se Slovenci svojčas odločili za lasten knjižni jezik. Glede najnovejšega časa pa meni: »Od kad su u zajednici Slovenska pučka stranka i Hrvatska stranka prava, sve je jače uvjerenje, da Hrvati i Slovenci mogu (pač: moraju) zajedno živjeti ili umrijeti. Hrvatsko-slovenski klub je izraz te ideje.« Mimogrede omenja, da se je klub »više bavio sa hrvatske stvari nego li slovenske.« Takoj za tem prehaja šušteršič na osrednjo politično temo: »Pitanje glade, događaja, na Balkanu i gibanja u narodu za srpsku ideju. Tu moramo jasno izraziti svoje stanovište. Mi smo u znamenitoj, historičkoj fazi. Može se napraviti sudbonosnih pogrešaka. Omladina na svem jugu, i med Slovenci, je kao i hrvatska, te stoji uz srpstvo, uz Balkan. — Naprama tomu valja uzeti stanovište i valja bit jasno, makar pojedini ne bi bili zadovoljni. Prije svega: mi svi smo narodna i državopravna stranka. Versko osvjedočenje nečini zapreke. Bio koji vjernik, dobro nam je došao, ako je rođan i za hrvatsko državno pravo. Pozdravlja prvoga Muslimana u našem krugu. Mi smo slobodnimi u pravom smislu rieči. Pitanje srpstva i hrvatstva je najznamenitije. — Srb kao Srb narodno nije naš protivnik, može biti pravaš, tako i Srb pravoslavni. Srbska državopravna ideja, ta izključuje hrvatsku državnu ideju. — Mi bi mogli reći: hrvatska državna ideja je propala, mi smo državopravno Srbi. Ili pak, hrvatska državna ideja nije propala, hoćemo hrvatsku državu. To nije proti Srbiji niti Crnoj Gori. U hrvat. zemljah nek valja hrvatsko pravo, hrvatska država. Prijateljstvo sa Srbi, da, ali ne zato biti Srbi. Dr. šušteršič nije izgubio nadu u hrvatsku državu, jer ima pouzdanja u hrvatski i slovenski narod. Slovenska pučka stranka izvojevala je pobjedu nad svimi protivnici. I hrvatska javnost bila je proti nam. Mi smo se oslonili na najjači element: seljački i radnički. Mi smo uz borbu i uztrpljivost pobjedili, al tek posle 20 godina. Tako se može dignuti i hrvatski narod pod svim zemljama. Ne čekajmo od nikud dobrota, od nijednog stranca. Ne, razbijajmo si glave, što je koja visoka osoba rekla, samo zanašajmo se nase, i radimo za narod. Organizirajmo ga. Poyedati jasno: naš cilj je, da došemo hrv. nar. individualnost. Izključuje one, koji su za srpsku ideju. Slovenci pučke stranke idu u redovima hrvatske, Stranke prava. Pridružili su se ujedinjenoj hrvatskoj Stranki prava.« (Podčrtal J. P.)

V vsem, tem izvajanju vzbuja največjo pozornost dejstvo, da šušteršič v zaključnih stavkih izraža zelo jasno prav tisto, kar je prebrati tudi v zaključku komunikeja opatijske konference in kar se ocenjuje kot odločilna politična misel tega zborovanja. Prav slovenska stran (poleg šušteršiča sta na konferenci bila navzoča tudi Krek in Brejc) je torej izrekla tisto, kar velja kot odpoved politiki prestolonaslednika! Sicer pa je poglavitna misel

v šušteršičevem izvajanju docela v skladu tudi s siceršnjimi stališči slovenske klerikalne stranke tistega časa: opredelitev za hrvatski državno-pravni program, obenem pa priznanje Srbov in Muslimanov v narodnem in verskem smislu ter sporazum z njimi na temelju njihovega priznanja hrvatske državnosti. Vse to v pozitivnem razmerju tako do Srbije kot Črne Gore. Tudi to stališče je v popolnem skladu s tistim, kar je vseboval komunistična opatijske konference.

Iz zapiskov je videti, da se je debata med udeleženci razvila predvsem o razmerah v Bosni, kjer neki Hrvatje postajajo srbofilski. Govorili so tudi o sporu v Dalmaciji in še posebej v Dubrovniku. Za naše razpravljanje je zanimivo, da je Akačić, ko je govoril o splošnem položaju v monarhiji, izrazil stališče, da se je treba šele prepričati, da so te razmere »našim odločilnim krugovom izpile mozak.« Spinčić dodaja v oklepaju svoj komentar: »Dakle prijatelj Akačić još nije uvjeren!« Ta moment bo treba upoštevati pozneje, ko spregovorimo o tkim. tripartitnem memorandumu.

Iz navedenega je gotovo vsaj eno: komunike opatijske konference ne izražajo nasprotovanja političnemu konceptu Vseslovenske ljudske stranke, njegova odločilna misel se krije z besedami, ki jih je na konferenci izrekel prav predstavnik te stranke.

Vzadevi memorandumu je najbolje navesti prikaz Mirjane Gross: »Protivnički je tisk mnogo pisao o nesuglasicama na samoj konferenciji i o zaključku, da se prijestolonasljedniku preda promemoria. Pravaški i klerikalni tisk demantirao je postojanje takva zaključka. Vjerojatno je to bila istina. Ne može se pretpostaviti da bi ista konferencija prihvatila rezoluciju kojom odbija pravo dinastije da isključivo po svom nahođenju rješava hrvatsko pitanje i da se onda u posebnoj predstavi ipak obrati dinastiji. U godinu dana razmaka od zagrebačkog »trijalističkog« sabora na početku 1912. do opatijskog sastanka evolucija starčevićanaca onemogućila je ponavljanje tadašnjeg memorandumu dinastiji. Nema međutim sumnje, da je takva predstava doista postojala, ali čini se, kao ograda manjine od načelnog starčevićanskog »otkaz« prijestolonasljedniku. Nemački nacionalni organ »Grazer Tagblatt« objavio je tekst te »trijalističke« predstave što ju je šušteršič predao prijestolonasljedniku.^{185a} Nepoznati su se potpisnici memorandumu pojavili kao »posljednji predstavnici onog naraštaja koji teži za jamstvom našem nacionalnom opstanku u okviru Habsburške monarhije i služi se prilikom da svog budućeg vladara o tome obavijesti.«¹⁸⁶ V svoji zgodnejši razpravi je avtorica dodala komentar: »To je bio karakteristični ton što su ga pravaši i slovenski klerikalci često upotrebljavali da bi »urazumili« vrhove monarhije.«¹⁸⁷

Iz navedenega ostaja vtis, da so slovenski klerikalci, osebno tudi šušteršič, bili važen faktor pri sestavljanju memorandumu in da so torej oni bili tudi med tistimi, ki so se hoteli distancirati od starčevićanske odpovedi prestolonasledniku. Že v luči navedenih Spinčićevih zapiskov ta domneva ni utemeljena. Sta pa še dva momenta, ki to neutemeljenost dodatno potrjujeta. Najprej je to vsebina samega memorandumu, kakor je bil objavljen v »Grazer Tagblatt«. V njem namreč o slovenskih deželah, o Slovencih in njihovem vprašanju, ni besede. Čisto neverjetno je, da bi Slovenci svojega problema v njem ne omenili, da ne bi izrabili priložnosti, da spet opozorijo na svoje stališče, da naj tudi slovenske dežele postanejo del bodoče jugoslovanske državno-pravne enote. Drugi moment pa je okoliščina, da se odločilne besede o »poslednji generaciji« docela ujemaajo z izjavo, ki jo je

^{185a} M. Gross, Povjest pravaške ideologije, 405.

¹⁸⁷ M. Gross, Hrvatska politika velikaustrijskog kruga, 59.

dal Cezar Akačić na hrvaško-slovenski konferenci 19. oktobra 1912 v Ljubljani in ki jo poznamo iz Spinčičevih zapiskov: »Mi smo možda posljedna generacija koja želi u okviru ove monarhije ostvariti svoje težnje.« Če temu dodamo že znanó dejstvo, da je na opatijski konferenci Akačić še upal na zdravo pamet »odločilnih krogov« monarhije, potem je pač upravičeno domnevati, da je prav on eden avtorjev te spomenice.

Opatijska konferenca torej ne more služiti kot sklepni kamen konstrukciji o emisarskih naklepih VLS nasproti HSP.

In končno, še nekaj o obnašanju VLS v času secesije frankovcev od združene Stranke prava. Mirjana Gross pušča vprašanje, »jesu li frankoklerikalci dogovorili raskol s kršćanskim socialima i generalima,« odprto.¹⁸⁸ Razkola v HSP si pa le ne more razložiti brez tuje zarote: »Kad se pokazalo da svepravaška organizacija ne izvršava svoju ulogu prijestolonasljednikova oslonca pojavila se 1913. koordinirana djelatnost za njezino razbijanje, kao što je 1910—1911 postojalo slično nastojanje za njezino ostvarenje. (Podčrtal J.P.)¹⁸⁹ Ali so pri razbijanju vsepravaške organizacije imeli prste vmes tudi Slovenci oziroma famozni šušteršič? Verjetno avtorica tega ne misli. V nadaljevanju namreč pravi, da se »šušteršičeva koncepcija poklapala, doduše, sa frankoklerikalnom, no vjerojatno je bio na čisto s time da je frankoklerikalna struja među hrvatskim pravašima u manjini i da je igračka u rukama bečkih visokih osoba«. Avtorica pravilno ugotavlja, da slovenski klerikalci niso hoteli sodelovati s kršćanskimi socialci zaradi njihovega nemškega nacionalizma. A vzrok za ravnanje VLS je tudi šušteršič kot premeten izvajalec velikoavstrijske politike: »Medutim, dr. šušteršič nije na to gledao tako jednostavno kao »Reichspost«, niti se slagao sa podpiranjem frankoklerikalne struje protiv starčevićanske. Premda je on... uvijek bio na strani »okviraske« struje u pravaštvu, očigledno je shvaćao da velikoavstrijski krugovi ne mogu staviti sve na jednu kartu, t. j. na frankoklerikalce, jer bi tako izgubili svaki utjecaj na hrvatsku politiku u kojoj starčevićanci imaju važno mjesto.«¹⁹⁰ Z drugimi besedami, šušteršič bi torej v vprašanju odnosa do razcepa v HSP bolje zastopal interese velikoavstrijskega kroga (prestolonaslednika) kot pa ta krog sam!

Gotovo je bilo za starčevićance pomembno, kakšno stališče zavzame VLS ob razdoru v Stranki prava. Cezar Akačić je o tem pisal Spinčiču 26. maja 1913: »Juče odošlasmo Mile i ja pismo dr. šušteršiču u kome ga pozivljemo na sjednicu uprave u Trst dne 1 i 2. lipnja, molbom, da na istu pozove i svoje slovenske drugove iz hrvatsko-slovenskog eksekutivnog odbora. Njihova je prisutnost poradi naše javnosti vrlo nužna, pa Vas stoga ovime u ime prijatelja i u ime svoje molim, da ih nagovorite, da dođu na sjednicu uprave.«¹⁹¹ Ze to pismo dokazuje, da so milinovi izključevali možnost, da bi šušteršič ali sploh slovenski člani skupnega izvršilnega odbora stopili na stran frankovskih secesionistov!

Še ko je »Slovenec« prvič poročal o razkolu v Stranki prava, je bilo očitno, da ni na strani secesionistov: »Frankovci da nameravaju nov kurs pod gesli »čistega hrvatstva« in absolutnega antisrbstva po intencijah Raucha.«¹⁹² Lišt je tudi v celoti objavil izjavo Mileta Starčevića z dne 22. maja kot predsednika vrhovne uprave Stranke prava o okoliščinah secesije.¹⁹³ Iz celotne politike VLS do tega časa bi se dalo sklepati, da je bil

¹⁸⁸ M. Gross, Povjest pravaške ideologije, 408.

¹⁸⁹ M. Gross, isto delo, 406.

¹⁹⁰ M. Gross, Hrvatska politika velikoavstrijskog kroga..., 61.

¹⁹¹ Arhiv Hrvatske, Zapuščina V. Spinčiča.

¹⁹² Slovenec, 20. maj 1913, št. 113.

¹⁹³ Slovenec, 23. maj 1913, št. 115.

razdór v Stranki prava zanjo nezaželen. Državnopravna akcija je bila z razdorom oslabiljena. Šušteršič je moral računati, da bo njegov politični položaj na Dunaju kot predstavnika združenih slovenskih klerikalcev in hrvaških pravašev s tem oslabiljen. Nedvomno je bilo za VLS politično kočljivo, da so frankovci svoje milinovske nasprotnike skušali prikazati kot srbofile. Šušteršič pa ni reagiral tako, da bi se od milinovcev distanciral. Nasprotno, nastopil je v njihovo obrambo in je pred javnostjo skušal zbristati z njih kočljivi »madež« srbofilstva. V tem smislu je napisal svoj znani članek v »Reichspost« (objavljen 30. maja 1913). Obenem je priporočal, naj tudi milinovci sami v tem smislu nekaj store. To razberemo iz pisma, ki ga je pisal 29. maja 1913 Janku Brejcu kot članu hrvaško-slovenskega izvršilnega odbora. Pismo je že odmev Akačičevega vabila, naj se udeleži pravaške konference v Trstu. V njem piše: »Pravaši zborujejo v nedeljo 1. t. m. (pač: prihodnjega meseca) in ponedeljek 2. t. m. v Trstu — Excelsior Palace. Začne se v nedeljo ob 10^a dopoldne. Silno želijo Slovencev zraven. Jaz bi šel, pa imam ministra tu, sedaj ne morem. Povše je bolan, Krek v hribih »unerreichbar«. Prosim te lepo, pojdi Ti gotovo doli in vzemi vse ad referendum. Prav je, pa, da se, kakor nameravajo nekateri, sklene patriotična izjava za monarhijo. Mi moramo gledati, da vsaj večino disidentov pritegnemo zopet v skupno organizacijo. Spor naj se po možnosti poravna. Pazl, kaj rečejo Bosanci.«¹⁹⁴

Sestanek v Trstu Šušteršiču po vsem videzu ni dišal in je tja pošiljal druge. Njegova omemba o nedosegljivosti Kreka potrjuje znano okoliščino, da je v tem času Krek preživljal hudo politično in osebno stisko zaradi napadov proslule Kamile Theimer, pred katerimi je zbežal v gorsko zatišje na Prtovcu. Stranko in njene probleme je prepustil drugim in tako tudi vprašanje odnosov s pravaši. Iz pisma je tudi očitno, da bi Šušteršič želel poravnato pravaškega spora, da pa se je zavedal, da najhujši frankovci na to ne bodo pristali. Vlogo slovenskih predstavnikov v Trstu je omejeval na čisto informativnost, le v zadevi zavračanja frankovskega očitka starčevićancem, da so srbofili, naj bi podprli zamisel nekaterih starčevićancev o patriotični izjavi za monarhijo.

Sestanka v Trstu sta se končno udeležila Korošec in pa Grafenauer. Korošec, ki se Šušteršič nanj ni obrnil, je s tem že prevzemal Šušteršičevo vlogo. Leto dni za tem je to dosegel tudi formalno, ko je namesto njega postal predsednik Hrvaško-slovenskega kluba.

»Slovenec« je o sporu v Stranki prava pisal malo, v glavnem le enkrat. V tem pisanju je izrazil podobna stališča kot jih je razložil tri dni pozneje Šušteršič v »Reichspost«. Povedal je, da se VLS v sporu ni opredelila, ker je »zadeva še premalo pojasnjena. VLS ni nikdar pripadala tej ali oni frakciji, temveč je stopila v zvezo le s celokupno, ujedinjeno SP.« Če bi razkol bil dokončen, bi pristojni forum VLS odločil o stališču. Zaenkrat se omejuje na to, da objektivno beleži dejstva o sporu, obenem pa želi, da bi se našli vsi poštene pravaši. »Slovenec« je tudi, podobno kot pozneje Šušteršič v »Reichspost«, zavrnil pisanje nemških listov, češ ni res da bi razlog spora bilo srbsko vprašanje: »Še opatijski sestanek je pokazal popolno edinost vseh pravašev cele monarhije v presoji srbskega vprašanja. Cela stranka — Hrvati in Slovenci — je slovesno, soglasno manifestirala za politično hrvatsvo zoper politično srbstvo.«¹⁹⁵

Mirjana Gross meni, da Šušteršičeva (in Slovenčeva) trditev, da ni bilo srbsko vprašanje razlog spora, ni točna ter da je razloge razkola »upravo

¹⁹⁴ Fran Erjavec, Zapuščina. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Rokopisni oddelek.

¹⁹⁵ Slovenec, 27. maj 1913, št. 118.

on mōrao dobro poznavati.¹⁹⁶ Vse v okviru izhodiščne teze o specialni vlogi šušteršiča v zadevah hrvaškega pravaštva. Dokaza pa ni. Pri tem pa popolnoma drži, kar je trdil šušteršič, da v Opatiji ni bilo med udeleženci nobenih divergenc kar zadeva opredelitev za hrvatsko državno pravo. Tisto, kar je »Slovenec« sam navedel kot razlog razkola, namreč frankovsko »čisto hrvatstvo« in absolutno antisrbstvo, se pa državnega prava ni tikalo. Tukaj so med pravaši samimi že nastajale globoke razlike, ki so ostale tudi še po tem, ko ni bilo več ne »okvira« ne habsburških dinastov.

Pozneje izpričana večja afiniteta šušteršiča do frankovcev ni nastajala zaradi njihovega odnosa do Srbov, temveč zaradi odnosa do dinastije in njene države. Ta afiniteta se je zato udeležila šele v trenutku, ko se je vprašanje »okvira« prvič zares postavilo. Ta trenutek pa je bil šele sarajevski atentat. Tedaj so frankovci izrazili solidarnost s šušteršičevim vojnopatriotskim in protisrbskim nastopom. Svoje mnenje, da je na Hrvatskem »edina, pomenljiva stranka frankovska« je izražal škofu Jegliču šele 8. novembra 1915.

Nedvomno je nagnjenost k takšnim stališčem pri šušteršiču obstajala že v letu 1913. Toda politično se ni aktivirala. Nasprotno, šušteršič je bil v tem letu in vse do sarajevskega atentata v očitni defenzivi pred drugimi tokovi v SLS. Krek osebno je bil sicer tja do konca leta 1913 zaradi že omenjene afere Theimer politično in osebno skrhan, a si je vendarle opomogel. Tako si Jeglič že 10. novembra 1913 zapisuje v dnevnik, da ne more izpolniti svojega namena, da bi Kreka »porinil v pokoj« in to »radi dobrega imena, ki ga ima pri ljudstvu«. V letu 1914 do vojne je šušteršič ohranjal svoj položaj načelnika stranke skoraj le še ob podpori škofa Jegliča. Kljub tej podpori je izgubil položaj predsednika Hrvaško-slovenskega kluba. Ko se je po žitnikovi smrti izpraznil notranjski mandat, sta Andrej in Janez Kalant začela akcijo, da bi kandidaturo za ta mandat prevzel Janko Brejc, ki bi potem prevzel šušteršičev položaj načelnika stranke.¹⁹⁷ Ta načrt se je izjalovil, ker Brejc na kandidaturo ni pristal in ker je posegel vmes sam škof. Janezu Kalanu je naravnost prepovedal politično delovanje in tako rešil šušteršiča. Ni ga rešil kak prestolonaslednik¹⁹⁸, šele smrt nadvojvode in vojna sta šušteršiču omogočila, da spet zategne vajeti v stranki.

Najpomembnejše je to, da je VLS tudi potem, ko je razcep med banovinskimi pravaši postal dokončen, ohranila zvezo z združeno Stranko prava in s tem tudi s starčevićanci.¹⁹⁹ Nedvomno je eden prvih in najvažnejših razlogov za to bil Hrvatsko-slovenski klub na Dunaju. V nasprotnem primeru bi VLS prišla v nasprotje s stališčem hrvatskih članov kluba in ta bi se razbil. Dejstvo, da je klub ostal, je treba ocenjevati kot enega pomembnih dosežkov pravaško-slovenskoklerikalnega zedinjenja leta 1912. To je bil dosežek, na podlagi katerega se je potem razvila jugoslovanska državno-pravna akcija v letih svetovne vojne.²⁰⁰

Že v začetku smo izrazili prepričanje, da je jugoslovanska politična izkušnja, ki so si jo po dejavnosti VLS v zvezi s HSP pridobile tako slovenske kot tudi hrvaške množice, pomemben dejavnik jugoslovanskega gibanja, ki je pripomogel k spremembi v stališčih nekdanjih nosilcev »novega kurza«, zlasti Trumbića in Šupila, do Slovencev. Oba sta v pritegnitvi Slovencev in njihovega narodnega vprašanja konec 1914 in pozneje videla bistven

¹⁹⁶ M. Gross, Hrvatska politika velikoavstrijskog kruga, 61, in Povijest pravaške ideologije, 408.

¹⁹⁷ Pismo J. Kalana z dne 16. februarja 1914 Janku Brejcu. Zapuščina F. Erjavca, NUK. — Dr. Ignacij Žitnik je umrl 28. decembra 1913. Nadomestne volitve na Notranjskem so bile 19. maja 1914.

¹⁹⁸ A. Jeglič, Dnevnik, 5. julij 1914.

¹⁹⁹ J. Pleterski, Trializem pri Slovenceh..., 172.

²⁰⁰ Janko Pleterski, Prva odločitve Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918 (Ljubljana 1971). — Srbohrvaška izdaja, Nolit, Beograd 1976.

pogoj za to, da more gibanje za jugoslovansko združitev zajeti tudi Hrvate in posebno še bansko Hrvatsko. V takšnem prepričanju ju je gotovo utrdilo še dejstvo, da je medtem svoje gledanje na vprašanje Slovencev spremenil tudi stari britanski poznavalec in propagandist jugoslovanskega vprašanja R. W. Seton-Watson. V svoji spomenici Foreign Officeu z dne 1. oktobra 1914 je v nasprotju s svojim pred vojno objavljenim mnenjem, da Slovenci pri jugoslovanski združitvi ne pridejo v poštev, razlagal nujnost, da ta združitev obseže tudi celoto Slovencev: »Nobena ureditev ne bo popolna, če bo prezrla Slovence... Oni morajo deliti usodo svojih hrvatskih in srb-skih sorodnikov.« Za našo temo je zanimivo, kako Seton-Watson svoje novo stališče podkrepljuje: »Morda je najbolj čudovita poteza celotnega gibanja ravno način, kako je zajelo Slovence, ki so med vsemi južnimi Slovani zemljepisno najbolj oddaljeni od Srbije, ki govore različno narečje in ki so vedno bili posebno vdani katoliki, z ultramontanskimi nagnjenji. Pa vendar prekašajo ravno klerikalni Slovenci v svojem srbofilskem navdušenju in v svojih sanjah o združenju celo Hrvate.«²⁰¹

Nedvomno je prav pod vtisom politične izkušnje iz zveze VLS s HSP nastal tisti aksiomatični poudarek, ki ga je vsebovalo med vsemi prvo poblastilo, ki ga je Trumbić in njegov krog dobil iz domovine. Primorski slovenski in hrvatski politiki, ki z izjemo istrskega državnozborskega poslanca Matka Mandića niso pripadali zvezi VLS-HSP, so 11. februarja 1915 Trumbiću naročali, naj v svoji dejavnosti »pri vsaki priložnosti poudarja neolčljivost vseh slovenskih in hrvaških pokrajin.«²⁰²

Tu je seveda še vrsta vprašanj, ki bi jih bilo treba v tej zvezi obdelati. Tu je vprašanje Krekovih nazorov glede pravice narodov do samoodločbe, tu je vprašanje, kaj pravzaprav pomeni hrvatsko-slovenski katoliški shod poleti 1913 v Ljubljani, tu je vprašanje radikalizacije v slovenskem in jugoslovanskem smislu v vrstah klerikalne dijaške in študentske mladine, tu gre tudi za stališča slovenskega krščansko socialnega delavstva, za stališča kulturnih delavcev tega tabora in še za marsikaj. To spada že v širšo zgodovinsko razčlemba. Že to, kar je bilo ugotovljeno v našem razpravljanju pa zadostuje za spoznanje, da je zvezo Stranke prava in Vseslovenske ljudske stranke treba raziskovati kot pojav v narodnem gibanju tako Hrvatov kot tudi Slovencev. Probleme hrvaškega kot tudi slovenskega narodnega gibanja je mogoče zadovoljivo pojasnjevati iz njihove lastne logike in iz družbenega značaja vodilnih sil ter njihovega dialektičnega razmerja do temeljnih množic. Kriterij more biti predvsem le odnos do teženj in interesov teh temeljnih množic naroda. Odnos do habsburškega »okvira« pride v poštev šele v funkciji prvega merila. Tudi »visoka politika« more pojasniti samo posamezne pojave v dogajanju, ne more pa pojasniti, kar izvira iz narave narodnega gibanja samega. Če pa se jemlje kot glavni motiv, mora pripeljati do popačene podobe.

Zusammenfassung

DIE KOALITION DER GESAMTSLOWENISCHEN VOLKSPARTEI MIT DER KROATISCHEN RECHTSPARTEI IN DEN JAHREN 1912—1913

Janko Pleterški

Ein wichtiges Kapitel der jugoslawischen Bewegung bei den Slowenen bedeutet auch die Tätigkeit der slowenischen klerikalen Partei bei der Suche nach politischen Beziehungen in kroatischen Ländern dies und jenseits der dualistischen

²⁰¹ R. W. Seton-Watson, Korespondencija, I, 184.

²⁰² Dragovan Sepić, Mislija Carla Gallija u Trstu; v: Anali Jadranskog instituta 2 (Zagreb 1958), 74. — Isti avtor, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918 (Zagreb 1970), 48.

österreichisch-ungarischen Grenze sowie in Bosnien und der Herzegowina. Die politische Tätigkeit dieser Partei griff nicht über die Staatsgrenzen der habsburgischen Monarchie sowie auch nicht nach Wojwodina über. Eine territorial so begrenzte Tätigkeit kann nur bedingt als jugoslawisch bezeichnet werden, nur im Sinne einer Stufe im Jugoslawismus, ähnlich wie Stufen im Jugoslawismus auch bei anderen gleichzeitigen politischen Programmen und Aktionen anderswo festgestellt werden können, die sich nur auf einige Völker begrenzen und nicht mit den Slowenen rechnen. Der gesellschaftliche Charakter der slowenischen klerikalen Partei war widersprüchlich, die Partei enthielt auch politische Elemente, die mit dem Klerikalismus selbst nicht zu vereinbaren waren, wodurch erklärt wird, warum auch die Tätigkeit dieser Partei als ein Teil der bürgerlichen Politik bei den Slowenen beurteilt werden muß.

In der Geschichte der politischen Beziehungen der slowenischen klerikalen Partei mit den jugoslawischen Ländern der habsburgischen Monarchie fällt der Entstehung der Koalition der Gesamtslowenischen Volkspartei mit der Kroatischen Rechtspartei vom 20. Oktober 1912 eine zentrale Bedeutung zu. In der slowenischen Geschichtsschreibung wurde dieser Vorgang bisher nicht eingehend bearbeitet, in der kroatischen hat ihn Prof. Dr. Mirjana Gross in einer Reihe von Abhandlungen und Monographien in den Jahren von 1960 bis 1973 näher behandelt. Ihre Forschungen hat sie dem besonderen Interesse für die Politik des Thronfolgers Franz Ferdinand und des sogenannten großösterreichischen Kreises in Wien (vor allem der Partei der deutschen Christlich-Sozialen) in Bezug auf die Kroaten untergeordnet. Von diesem Standpunkt aus sieht sie die trialistische Aktion der Gesamtslowenischen Volkspartei nicht als eine autonome Erscheinung in der nationalen Bewegung der Slowenen wie auch der Kroaten, die durch eine eigene Logik, den gesellschaftlichen Charakter der führenden Mächte und durch deren Verhältnis zu den breiten Volksmassen hervorgerufen wurde, sondern als Folge des Versuchs des Thronfolgers, sich in Kroatien eine politische Stütze in der vereinten Rechtspartei zu schaffen, die sich durch die Tätigkeit der slowenischen Klerikalen seinen Plänen anpassen sollte.

Der Verfasser dieser Abhandlung versucht, die Politik der Gesamtslowenischen Partei zu erforschen und sie als einen Teil der slowenischen nationalen Bewegung zu analysieren. Dabei ist für ihn vor allem jene Feststellung wichtig, daß die jugoslawische politische Erfahrung, die sowohl die Slowenischen als auch die kroatischen Volksmassen durch die Tätigkeit der Gesamtslowenischen Volkspartei im Zusammenhang mit den Anhängern der Rechtspartei gemacht hatten, ein wesentlicher Faktor war, ohne den die jugoslawische Bewegung während des Weltkrieges wie auch die Veränderungen, die in den Jahren von 1907 bis 1914 in den Standpunkten von Vertretern des neuen politischen Kurses gegenüber den Slowenen eingetreten sind, nicht zu verstehen wären. Diese kroatischen Politiker sind 1914 nämlich schon unwiderruflich entschlossen, auch die kroatisch-serbische Politik in den kroatischen Ländern solle für die Beteiligung der Slowenen und ihres ethnischen Gebietes an der jugoslawischen Verselbständigung eintreten.

Der Verfasser weist auf die Unterschiede hin zwischen der großösterreichischen Konzeption des Thronfolgers Franz Ferdinand und der trialistischen Idee der Anhänger der Kroatischen Rechtspartei wie auch der slowenischen Klerikalen, die sich schon seit Ende des 19. Jahrhunderts dem kroatischen Staatsrecht angeschlossen haben. Vom Standpunkt der Slowenen aus gesehen ist die wichtigste Frage die, ob auch ihnen das Recht gewährt sein wird, mit ihrem Gebiet ein Teil des neuen Staatskörpers zu werden. Niemand in Österreich (weder die Staatsspitzen und die Regierung noch die deutschen Christlich-Sozialen) ließ die Möglichkeit zu, daß in der eventuellen südslawischen Staatseinheit auch die Slowenen beteiligt sein könnten. Das ist auch eine breitere Erklärung der Tatsache, daß die »Militärkanzlei« des Thronfolgers mit den Slowenen überhaupt keinen Kontakt unterhielt.

Der Verfasser gibt eine kurze Übersicht der Problematik der Beziehungen der slowenischen klerikalen Partei mit den Kroaten im vorangehenden Zeitabschnitt und stellt dann fest, daß der Prozeß der Vereinigung der kroatischen Rechtsparteien in den Jahren 1909—1911 selbständig vor sich ging, ohne daß die slowenische klerikale Partei eine anregende oder sogar führende Rolle dabei gespielt hätte. Der Austritt der Reichsratsabgeordneten der Rechtspartei Dalmatiens aus dem liberalen Reichsratsklub und ihr Beitritt zu dem Klub der slowenischen Klerikalen (am 29. November 1910), der vom Gesichtspunkt der slowenisch-kroatischen Annäherung zwischen den Klerikalen und den Anhängern der Rechtspartei gesehen, ein Ereignis von größter Bedeutung war, ging ohne Zweifel auf eine

selbständige Entscheidung der dalmatinischen Anhänger der Rechtspartei zurück, die damit offensichtlich ihre neue politische Taktik zum Ausdruck bringen wollten. Ebenso aus eigenem Antrieb traten dann noch die kroatischen Abgeordneten Istriens dem slowenischen klerikalen Klub bei. Die Verbindung all dieser Kroaten mit der Gesamtslowenischen Volkspartei im »Kroatisch-slowenischen Klub« blieb trotz einiger kritischer Momente bis ans Ende des österreichischen Parlaments bestehen. Im Jahr 1917 bildete er den Kern, um den sich alle jugoslawischen Reichratsabgeordneten im Jugoslawischen Klub versammelten. Das beweist; daß der Übertritt im Jahr 1911 eine politische Tat von tieferer Logik war und daß er ein politisches Grundinteresse ausdrückte. Die Verbindung der dalmatinischen und istrischen Anhänger der Rechtspartei mit den slowenischen Klerikalen im Reichsrat war jenes entscheidende Glied, über das sich in den folgenden zwei Jahren der Bund zwischen der Gesamtslowenischen Volkspartei und der Kroatischen Rechtspartei entwickelte. In der Zeit des Vertragsabschlusses zwischen der Kroatischen Rechtspartei und der Kroatisch-serbischen Koalition (im Frühjahr 1912) waren die Beziehungen zwischen den Anhängern der Rechtspartei und der Gesamtslowenischen Volkspartei erst im Anfangsstadium und haben nicht einmal die Stufe wechselseitiger Benachrichtigung über wesentliche politische Entscheidungen erreicht. Deswegen fühlte sich die Gesamtslowenische Volkspartei im Entschieden über ihre Taktik noch vollkommen selbständig. Eben das löste aber schon bald darauf eine Krise im Verhältnis zwischen den Anhängern der Rechtspartei und der Gesamtslowenischen Volkspartei aus, nämlich anlässlich der Frage der Obstruktion im Wiener Parlament gegen die Suspendierung der Verfassung in der Banschaft Kroatien und die Ausrufung eines Kommissariats. Andererseits forderte auch das an den Monarchen gerichtete Memorandum der vereinten Kroatischen Rechtspartei vom 11. Januar 1912 (»die tripartistische Denkschrift«) keine slowenischen Länder für die kroatische Staatseinheit. Die Aufnahme dieser Forderung in das unmittelbare Programm der kroatischen Anhänger der Rechtspartei war erst ein Ergebnis weiterer politischer Beziehungen zu der Gesamtslowenischen Volkspartei.

Das Einsetzen des Kommissars in der Banschaft Kroatien forderte eine Aktion des Kroatisch-slowenischen Klubs in Wien. Die slowenischen Klerikalen legten in dieser Etappe ihre Taktik gemäß zwei grundlegenden politischen Erwägungen zu recht: erstens betrachteten sie die Verschärfung der Krise des Dualismus als den Anfang einer großen Staatskrise, die zur Föderalisierung Österreichs führen sollte, und zweitens, in der kommenden Krise müßten der Monarch und der Thronfolger vor allem in Fragen des Militärs unterstützt werden, weil dies ein Hebel für das Oktroyieren von Verfassungsänderungen sein könnte. Darüber hinaus sei ihrer Meinung nach die militärische Kraft Österreichs für die Slowenen als Schutz vor italienischen Aspirationen notwendig. Deswegen nahm der Kroatisch-slowenische Klub die Obstruktion der Arbeit im Reichsrat nicht vor, obwohl die dalmatinischen liberalen Reichsratsabgeordneten dies wünschten. Anstatt dessen entschied sich der Klub für eine Interpellation an die Regierung (am 18. April 1912) und begnügte sich mit der Antwort des Ministerpräsidenten Stürgkh. Solche Taktik löste schon damals schwere, auf den Klub und seinen Leiter Dr. Ivan Šušteršič gerichtete Vorwürfe aus. Die Entscheidung des Klubs gegen die Obstruktion kann nur dann befriedigend erklärt werden, wenn man auch die Verhältnisse in der kroatischen Politik berücksichtigt, denn die Initiative der dalmatinischen Abgeordneten für diese Obstruktion in Wien war kein isoliertes Unternehmen, sie war als ein Teil der allgemeinen nationalen Aktion der Kroaten auf den beiden Seiten der dualistischen Grenze, auch auf der ungarischen Seite, gemeint. Diese Aktion sollte auf der einen Seite von den Slowenen unterstützt werden, auf der anderen aber von den Serben in den kroatischen Ländern, manifestativ auch in Bosnien und der Herzegowina. Šušteršič wies den Vorschlag für die Obstruktion nicht direkt zurück, er bestand aber darauf, daß über die Taktik der gesamte Kroatisch-slowenische Klub entscheide. Im Gegensatz dazu war es in Zagreb nicht einmal möglich, die Kroatisch-serbische Koalition für eine gemeinsame Beratung über die Taktik, in Wien zu gewinnen, und erst recht nicht für eine parallele Protestaktion in Budapest. Deswegen gab dann der Kroatisch-slowenische Klub seine Stimme anstatt für die Obstruktion für die Interpellation ab.

Auf diese Entscheidung folgte dann eine Polemik gegen die Taktik des Kroatisch-slowenischen Klubs; doch wurde die Annäherung zwischen den Anhängern der vereinten Rechtspartei und den slowenischen Klerikalen dadurch nicht gehemmt. Im Gegenteil, gerade zu dieser Zeit wurde bei den Anhängern der Rechtspartei der Entschluß reif, sich auch organisatorisch mit der slowenischen kleri-

kalen Partei zu verbinden. Die Tendenz nach dieser Annäherung wurde auch noch nach dem 22. Juni 1912, als der Kroatisch-slowenische Klub für die Militärreformen abstimmte, bestätigt. Damals war, ebenso wie noch nach den Balkankriegen, eine auf einem direkten Widerstand gegen den Monarchen und die Monarchie beruhende Aktion der bürgerlichen Parteien, sogar auf der kroatischen Seite, unvorstellbar. Inwiefern es um die Dilemmas der Anhänger der Rechtspartei ging, ob mit den Slowenen ohne die Serben, oder ob mit den Serben ohne die Slowenen, so würden sie nicht durch die Gesamtslowenische Volkspartei geschaffen, letztere lehnte die Serben nicht ab. Ihr durchwegs loyales und zugleich optimistisches Verhältnis der habsburgischen Monarchie gegenüber konnte dies auch nicht verursacht haben. Alles weist darauf hin, daß sich die Rechtspartei bewußt dagegen wehrte, daß ihr ein solches Dilemma von irgendjemand aufgedrängt würde. Dafür spricht auch die Tatsache, daß gerade damals die letzte entscheidende Etappe in der organisatorischen Verbindung der Kroatischen Rechtspartei mit der Gesamtslowenischen Volkspartei beginnt.

Das kroatisch-slowenische Zusammentreffen am 18. und 19. September 1912 in Opatija beschloß, daß ein kroatisch-slowenischer Vollzugsausschuß zu gründen und eine gemeinsame politische Versammlung am 20. Oktober desselben Jahres in Ljubljana einzuberufen sei. Der Verfasser hat sich bei der genauen Durchsicht und Analyse der gemeinsamen Treffen und der dabei gefaßten Beschlüsse, vom Treffen in Opatija bis zu dem in Triest am 1. Juni 1913 (schon nach der erneuten Spaltung in der Kroatischen Rechtspartei) — nicht nur auf die Presse gestützt, sondern auf die Aufzeichnungen eines Teilnehmers an diesen Treffen, des kroatischen Politikers aus Istrien Vjekoslav Spinčić. All dem kann entnommen werden: daß den Anhängern der kroatischen Rechtspartei nicht irgendwie suggeriert wurde, sich infolge von höheren Interessen mit den slowenischen Klerikalen zu vereinen; diese aber forderten nicht, daß der Klerikalismus die Grundlage ihrer Vereinigung sein müsse. Die Frage des Verhältnisses der Anhänger der Rechtspartei zu den Serben und Mohammedanern wurde ihnen frei gelassen, von der Frage des »Rahmens« war wenigstens anfangs keine Rede, weil dieser so selbstverständlich war. Die auf der kroatisch-slowenischen Manifestation am 20. Oktober 1912 in Ljubljana angenommene Resolution wurde schon früher, am 9. Oktober in Wien gemeinsam verfaßt. Sie lautete: »Wir erklären, daß wir, Kroaten und Slowenen, eine nationale Einheit bilden. Infolge dessen wollen die Anhänger der Rechtspartei und der Gesamtslowenischen Volkspartei gemeinsam im Geiste des Programms der Rechtspartei, und dessen Richtung einhaltend für die Einheit, die Rechte und für eine freie Entwicklung des kroatisch-slowenischen Volkes im Rahmen der habsburgischen Monarchie wirken. Wir sind uns bewußt, daß die kroatisch-slowenischen Länder von entscheidender Bedeutung für die Position der Monarchie als einer Großmacht sind, und wie wir uns unserer Pflichten gegenüber der Monarchie bewußt sind, so fordern wir, entschlossen und erwarten, daß sich auch die Monarchie ihrer Pflichten unserem Volke gegenüber bewußt wird.«

Auch in Ljubljana willigten die Anhänger der Rechtspartei in die gemeinsame, schon besprochene Resolution ein; doch veröffentlichten sie außerdem noch eine besondere in Form eines Kommuniqués der höchsten Verwaltung der Rechtspartei. Die Meinungsverschiedenheiten gingen auf den in der Zwischenzeit ausgebrochenen Krieg des Balkanbundes gegen die Türkei zurück. Die separate Resolution der Rechtspartei unterschied sich vom der gemeinsamen darin, daß sie viel länger war; daß sie Angehörige anderer Religionen erwähnte, daß sie besonders den Schmerz wegen der Zerstückelung des Königreichs Kroatien ausdrückte; wobei nicht klar war, ob sie damit auch die slowenischen Länder meinte; daß sie das Wort »Rahmen« mied, obwohl sie die Legitimität der habsburgischen Dynastie anerkannte und auch das Bewußtsein ihrer Pflichten ihr gegenüber ausdrückte. In der separaten Resolution wurde jedoch kein Ausdruck der Sympathie für die Balkanverbündeten gegeben, in der Debatte auf dem Treffen in Ljubljana kam auch keine Forderung nach einer solchen Aussage vor. Darüber war erst später, auf der Sitzung des Vollzugsausschusses der kroatisch-slowenischen Partei am 10. Oktober 1913 in Opatija, die Rede.

Die Beschlüsse der kroatisch-slowenischen Konferenz in Ljubljana sind das geblieben, wozu sie auch konzipiert wurden: die Plattform der parteilich begrenzten kroatisch-rechtsparteilichen und slowenisch-klerikalischen Aktion, die oppositionell gegen das dualistische System gerichtet werden sollte, in dem Maße, wie dieses durch Regierungsfaktoren in Wien, Budapest und in den einzelnen jugoslawischen Ländern der Monarchie dargestellt wurde, nicht aber gegen die Monarchie als solche und auch nicht die Dynastie. Die Aktion wurde vor allem zu dem

Zwecke konzipiert, daß eine Wiederherstellung der Verfassungsverhältnisse in der Banschaft erreicht würde, und daß man sich auf die erwartete Verschärfung der Krise des Dualismus vorbereiten würde, wenn die Frage einer Reform der Monarchie im Sinne ihrer Föderalisierung aktuell werden würde. Die politische Tragweite der Aktion war durch ihre rechtsparteiliche Grundlage begrenzt. Diese hatte eine Reihe positiver Eigenschaften: sie enthielt die wesentliche Forderung nach Eigenstaatlichkeit, der kroatischen Politik ließ sie freie Hand im Zusammenhang mit dem ungarisch-kroatischen Vertrag, als die einzige riß sie programmäßig die Mauer zwischen den Kroaten und den Slowenen nieder. Sie hatte aber auch schwerwiegende Mängel: sie wirkte sich auf die Orientierung, die alle jugoslawischen Völker betreffenden Probleme gemeinsam als Ganzes zu lösen, hindernd aus, und war dem zufolge nur bedingt jugoslawisch!

Nach dem Treffen in Ljubljana wurde der Schwerpunkt der rechtsparteilich-slowenischen politischen Zusammenarbeit wieder zurück nach Wien, in den Kroatisch-slowenischen Klub im Reichsrat verlegt. Der Klub entwickelte eine oppositionelle Tätigkeit im Sinne eines Protestes gegen die Unterdrückung der Kroaten in der Banschaft und in Dalmatien sowie der Slowenen in der Steiermark und in Kärnten. Der Klub stimmte seine Taktik im Zusammenhang mit dem Kommissariat in Kroatien auf Informationen ab, die Šušteršič — im vollen Einvernehmen mit dem Klub — vom Regierungsvorsitzenden Stürgkh erhielt. Als sich herausgestellt hatte, daß Stürgkhs tröstliche Ansagen nicht hielten, bot Šušteršič am 12. November 1912 seinen Rücktritt als Klubvorsitzender an. Damit wandte er die persönliche Verantwortung für die Obstruktion, für die sich der Klub in jener Zeit oft entschlossen hatte, von sich ab. Als am 5. Dezember 1912 um die Frage der Obstruktion gegen den Militärhaushalt ging, verließ Šušteršič den Klub, ohne Erklärung und auch ohne dessen Zustimmung dazu bekommen zu haben. Das war der Anfang seiner späteren Amtsenthebung (am 4. März 1914).

Die oppositionelle Taktik des Kroatisch-slowenischen Klubs wirkte sich auch auf die Sitzung des kroatisch-slowenischen Vollzugsausschusses am 10. Januar 1913 in Opatija, wo sich eine Übereinstimmung der Standpunkte in allen, auch den heikelsten politischen Fragen zeigte, günstig aus. Die Grundlage für diese Übereinstimmung hatte jedoch auch breitere Ausmasse. Anlässlich der Ereignisse während des Balkankriegs stellte sich heraus, daß es zwischen der Stimmung breiter, für die Gesamtslowenische Volkspartei wählenden Volksmassen und der nationalradikalen Stimmung der Dalmatiner keinen wesentlichen Unterschied gab. Šušteršič versuchte dem Schreiben des Parteiorgans entgegenzuwirken und die oppositionelle Haltung des Kroatisch-slowenischen Klubs zu mildern. Doch auch er selbst mußte sich der radikaleren Stimmung der Volksmassen sowie einem größeren Teil seiner Parteigenossen anpassen. Deswegen hatte die slowenische Seite in der kroatisch-slowenischen Partei keine hemmende Rolle, was im Gegensatz zu dem Eindruck ist, den Mirjana Gross gewonnen hat.

Dasselbe gilt auch für die Zeit der letzten und wichtigsten Konferenz der Anhänger der Rechtspartei vor der erneuten Spaltung in der Kroatischen Rechtspartei, der Konferenz, die am 27. und 28. März 1913 in Opatija stattfand. Der entschlossene Standpunkt der auf der Konferenz die Mehrheit bildenden Anhänger Starčevićs, die auf der Souveränität für das kroatische Volk bestanden, kann nicht in den Gegensatz zu den Standpunkten der Gesamtslowenischen Volkspartei gestellt werden. In seinem Auftritt auf der Konferenz drückte gerade Šušteršič sehr eindeutig das aus, was im Schlußkommuniqué der Konferenz als der entscheidende politische Gedanke der Versammlung beurteilt werden kann und was vielleicht als eine Absage an die Politik des Thronfolgers gesehen werden könnte: (»Warten wir nicht auf Wohltäten von irgendwoher, von keinem Fremden. Zerbrechen wir uns nicht den Kopf darüber, was eine hohe Person gesagt haben mag, berufen wir uns auf uns selbst...«). Die Standpunkte der Gesamtslowenischen Volkspartei in dieser Zeit waren folgende: die Entscheidung für das kroatische staatsrechtliche Programm, das als Programm für die Gründung der jugoslawischen föderalen Einheit aufgefaßt wurde, deswegen auch die Anerkennung der Serben und der Mohammedaner sowohl im nationalen wie auch im religiösen Sinn, und ein Abkommen mit ihnen auf grund ihrer Anerkennung der kroatischen Staatlichkeit. Dies alles im positiven Verhältnis sowohl zu Serbien als auch zu Montenegro. Das Kommuniqué der Konferenz von Opatija drückte keinen Widerstand gegen das politische Konzept der Gesamtslowenischen Volkspartei aus.

Die Spaltung zwischen den Anhängern der Rechtspartei in der Banschaft war für die Gesamtslowenische Volkspartei unerwünscht. Die staatsrechtliche Aktion wurde durch die Spaltung geschwächt. Šušteršič wünschte, daß der rechtspartei-

liche Zwist beigelegt würde, er wußte aber auch, daß die extremen Anhänger Franks darauf nicht eingehen würden. Die Rolle der slowenischen Vertreter auf der Konferenz der Anhänger der Rechtspartei in Triest wurde von ihm auf eine Information begrenzt, er unterstützte aber die Idee von einer patriotischen Erklärung für die Monarchie, mit der einige Anhänger Starčevićs den Vorwurf der Anhänger Franks, sie wären Serbophilen, zurückweisen wollten. Die Gesamtslowenische Volkspartei hielt sich aus dem Streit heraus, sie betonte, sich mit der gesamten, vereinten Rechtspartei vereint zu haben. Die später bekundete größere Affinität Sušteršičs zu den Anhängern Franks entstand nicht wegen ihres negativen Verhältnisses zu den Serben, sondern wegen ihres positiven Verhältnisses zur Dynastie und deren Staat. Diese Afinität wurde erst in dem Augenblick in die Tat umgesetzt, als die Frage des »Rahmens« das erste Mal wirklich und tatsächlich gestellt wurde. Dieser Augenblick ist mit dem Attentat von Sarajewo gekommen. Die Gesamtslowenische Volkspartei blieb auch dann, nachdem die Spaltung zwischen den Anhängern der Rechtspartei endgültig wurde, mit der vereinten Rechtspartei und dadurch auch mit den Anhängern Starčevićs in Verbindung. Ohne Zweifel bildete der Kroatisch-slowenische Klub in Wien einen der ersten und wichtigsten Gründe dafür. Die Tatsache, daß der Klub bestehen blieb, muß als eine der bedeutendsten Errungenschaften der Koalition der Kroatischen Rechtspartei mit den slowenischen Klerikalen im Jahr 1912 gesehen werden. Der Verfasser ist davon überzeugt, daß gerade unter dem Einfluß der politischen, auf die Verbindung der Gesamtslowenischen Volkspartei mit der Kroatischen Rechtspartei zurückgehenden Erfahrung die erwähnte Veränderung in den Standpunkten der ehemaligen Vertreter des »neuen Kurses«, vor allem Trumbićs und Supilos, in Bezug auf die Slowenen eingetreten ist. Die beiden sahen im Heranziehen der Slowenen und ihrer nationalen Frage Ende 1914 und später schon eine wesentliche Bedingung dafür, daß die Bewegung für die jugoslawische Vereinigung auch die Kroaten und noch besonders die Banschaft Kroatien umfassen könne. Daher jene axiomatische Betonung der Untrennbarkeit aller slowenischen und kroatischen Länder, die wir in der ersten Phase der Gestaltung der Aktion der jugoslawischen politischen Emigration in der Zeit des ersten Weltkrieges in den Jahren 1914 und 1915 vorfinden.

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo (PZE za zgodovino Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: 22 121 int: 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 5 din	GMDS 17/1936 — 10 din
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 18/1937, št. 1-2 — 10 din
GMDS 4-6/1923-25 — 2 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — 10 din
GMDS 7-8/1926-27 — 5 din	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 10 din
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 10 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 20/1939 — 20 din
GMDS 11/1930 — 50 din	GMDS 21/1940 — 10 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 10 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 5 din
GMDS 14/1933 — 30 din	GMDS 23/1942 — 20 din
GMDS 15/1934 — 30 din	GMDS 24/1943 — 8 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — 30 din	GMDS 25-26/1944-45 — 6 din
GMDS 16/1935, št. 3-4 — 20 din	

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 10 dinarjev.

Člani Zgodovinskega društva za Slovenijo in pokrajinskih zgodovinskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdala publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.

stem, kako je bila knjiga vodena. Izredno dragocene so vesti v zvezi z rudarstvom. Iz podatkov (predvsem imen in priimkov) je tudi razvidno, da je bilo rudarstvo skoraj izključno v rokah domačih ljudi. Vsi ti dolžniki, označeni kot rudarji, topilničarji, »hutmani«, zlatarji, krojači in drugi so predstavljali zametek meščanskega razreda v srednjeveški Srbiji, čigar razvoj zaradi izrednih razmer (privilegirani položaj kolonij Dubrovčanov, pritisk Turkov) ni bil dokončan. Iz podatkov v knjigi ter iz pogodbe o trgovski družbi, ki jo je Mihajlo sklenil s svojim polbratom Ivanom, je razvidno, da je Mihajlo vodil še eno knjigo, označeno s črko »b«.⁴

Na trgovsko knjigo bratov Kabužičev nas je opozorila Desanka Kovačević.⁵ Bratje Kabužiči so vodili v prvih desetletjih XV. stoletja zelo razvejano trgovino s srebrom v Srbiji in Bosni. V katalogu knjig Historijskega arhiva v Dubrovniku v seriji Privata pod številko XXVIII je vpisana knjiga »Libro de negozio Nicolo e Luca Caboga 1426«. To je glavna knjiga obeh bratov. Poleg nje se je ohranil še izvleček iz glavne knjige. Knjigo so vodili od 1427 do 1433.

V trgovski knjigi bratov Kabužičev najdemo podatke o nakupovanju raznih vrst srebra, zlata, kož in voska v srednjeveški Srbiji in Bosni ter podatke o prodaji teh surovin največ v Italijo, in to v prvi vrsti v Benetke. V tako razvejani trgovini je sodelovalo več oseb, ki so opravljale razne posle. Vedno je zapisano, kateremu trgovcu je namenjena pošiljka srebra. Na ta način zremo za imena ljudi (trgovcev), ki so bili v trgovskih stikih z rodbino Kabužičev.

Delno je znana vsebina tretje poslovne knjige, ki jo je vodil dubrovniški trgovec Djivan Pripčinović.⁶ Djivan Pripčinović je bil znan trgovec v 70. in 80. letih XV. stoletja. Med drugim najdemo tudi prepis spiska, ki je bil predložen kadiji v Novem Brdu 10. III. 1475, v katerem so popisane količine crvca, ki ga je Djive prejel iz raznih krajev in z njim trgoval.

Omenjene tri privatne poslovne knjige govorijo o kreditnem poslovanju, o trgovskem prometu, o prevzemu in prodaji raznih vrst trgovskega blaga, količinah in cenah blaga, o pošiljanju trgovske robe iz Srbije in Bosne na razna italijanska trgovska središča, predvsem v Benetke. Dubrovniško tržišče je člen v verigi, ki povezuje balkansko zaledje z deželami v Sredozemlju. In končno, iz teh knjig je razvidno izpopolnjevanje dubrovniškega knjigovodstva, ki je bilo že tedaj med vodilnimi knjigovodstvi na svetu in ki je kasneje ustvarilo teoretika Benka Kotruljevića. Bil je avtor prvega evropskega sistematičnega priročnika o trgovini in knjigovodstvu: »Della mercatura et del mercante perfetto«. Napisal ga je leta 1458.

To je zaenkrat vse, kar vemo o privatnih trgovskih knjigah dubrovniških trgovcev. Na srečo so se nekatere privatne poslovne knjige ohranile v prepisih (v celoti ali delno), ali pa se v raznih zvezah omenjajo v nekaterih serijah notarskih registrov (Diversa cancelariae, Diversa notariae, Testamenta notariae). Pogosto so v sodni ali notarski protokol prepisali privatno poslovno knjigo, če je prišlo do spora med trgovskimi partnerji. Med prepisi je veliko poslovnih knjig, ki so služile pri poslovanju trgovskih družb. Tudi v zvezi z likvidacijo trgovske družbe ali nekoga trgovskega posla se omenjajo poslovne knjige. Skoraj redno pa trgovci v svojih testa-

⁴ M. Dinić, Za istoriju rudarstva, str. 33—34.

⁵ D. Kovačević, Trgovačka knjiga Nikole i Luke Kabudžića, Istorijski pregled, br. 1, str. 46—48, Beograd 1954.

⁶ Dubrovački arhiv, Privata 3 b, 1 a; Bogumil Hrabak, Rujna, trg u oblasti Užica u XV veku, Istorijski pregled, br. 1, Beograd 1954, str. 48—50; Ivan Božić, Dubrovnik i Turska, Beograd 1952, str. 305.

⁷ Vujčić M., Prvo naučno delo o trgovini Dubrovčanina Benka Kotruljevića, Glas ŠKA 80, Beograd 1909, str. 48—49; Zebić M., Zivot i rad Dubrovčanina Benka Kotruljevića i njegov spis o trgovini i o savršenom trgovcu, Titograd 1963.

mentih omenjajo svoje poslovne knjige in naročajo skrbnikom, kako naj z njimi ravnaajo.

Dubrovniški trgovci so vodili poslovne knjige pri poslovanju v samem Dubrovniku, vodili pa so jih tudi pri svojem poslovanju izven Dubrovnika. Veliko teh knjig je nastalo pri trgovanju v balkanškem zaledju in v Italiji. Vsa trgovina tega obdobja je bila v veliki meri zasnovana na odnosih medsebojne zadolženosti, in to večinoma zadolženosti v trgovski robl. Dolgovi, registrirani v knjigah zadolžnic (Debita notariae), izražajo v glavnem vrednost neplačane robe, prav tako pa so dolžniki poravnavali svoje kreditne obveznosti z drugo robo. Kreditno poslovanje se je v Dubrovniku odvijalo na poseben način in pod neposredno kontrolo vlade. Izredno pomemben je bil sklep dubrovniške vlade, na podlagi katerega so se morali vsi kreditni posli, ki so presegali 10 perperjev, skleniti pismeno.⁸ Dolžnik je moral upniku v roku 8 dni izdati zadolžnico. S tem zakonom je hotela dubrovniška vlada dati pravno zaščito trgovskemu poslovanju. Seveda je morala poskrbeti tudi za način, kako bi se mogla izgubljenaa zadolžnica obnoviti. To je dosegla na ta način, da so se zadolžnice zapisovale v posebne notarske imbreviaturne knjige, ki so se hranile v notariatu poleg drugih notarskih knjig.⁹ Tako so knjige Debita notariae dobile predvsem praktično vrednost.

Kljub odlično organizirani notarski službi, katere posledica je uvedba posebne serije notarskih knjig, imenovane »Debita notariae«, lahko potrdimo, da niso bile prav vse zadolžnice registrirane v notariatu. Zato nam podatki v Debita notariae ne dajejo celotne slike kreditnega poslovanja na dubrovniškem tržišču. Zato je bilo v notariatu registriranih le določeno število kreditnih pogodb. Upniki pogosto izjavljajo, da imajo mnogo dolžnikov »in notaria et extra notariam«. ¹⁰ Trgovci so se posluževali raznih načinov in oblik, da so vodili evidenco nad svojimi dolžniki. Najbolj razširjen način je bil, da so dolžnike vpisovali v svoje poslovne knjige ali zapiske. Iz doslej zbranih podatkov je razvidno, da je največ privatnih poslovnih knjig nastalo v zvezi z registracijo kreditnih obveznosti. V testamentih se omenjajo privatne knjige sestavljalcev testamentov, v katere so bili vpisani njihovi dolgovi¹¹ ali pa njihovi dolžniki.¹² Kreditno poslovanje, ki je razvidno iz teh njih, pa ni omejeno na dubrovniško tržišče, ampak je pogosto usmerjeno na dežele v balkanskem zaledju¹³ ali v Benetke.¹⁴ Vprašanje je, ali so bile zadolžnice, ki so bile vpisane v privatne trgovske knjige, registrirane tudi v notarsko knjigo Debita notariae in obratno? Iz nekega podatka je razvidno, da so trgovci v privatne poslovne knjige vpisovali notarske instrumente. Paulucius apotekar je izjavil, da ima »plures cartas

⁸ Liber statutorum civitatis Ragusii (izdala V. Bogišić in K. Jireček), liber VIII, cap XXII. Mon. hist. iur. Slav. Merid. knj. IX, Zagreb 1904, str. 78.

⁹ Gregor Cremošnik, Dubrovačka kancelarija do god. 1300 i najstarije knjige dubrovačke arhive, GZM, g. XXXIV/2, Sarajevo 1927, str. 231; isti, Dodatak članku Dubrovačka kancelarija do god. 1300, GZM, g. XLI/2, Sarajevo 1929, str. 121. I. Vojc, Knjige zadolžnic, posebna notarska serija dubrovniškega arhiva, Zgodovinski časopis, letnik XXII, Ljubljana 1968, str. 207-223.

¹⁰ Debita notariae, XXXIII, fol. 196-196', 1459.

¹¹ Testament Laura de Rasumenno: »et volo quod credatur meus quaternus de omnibus meis debitis«, Testamenta notariae, IV, fol. 37-37' - 2. I. 1358. Testament Martoli de Tuddisso: »e tutti mei altri debiti a caxon si sono scritti in lo quaderno mio lungo senca paletta«, Test. not. VII, fol. 177-179 - 26. VI. 1384; Test. Martinusso de Sorgo, Test. not. VII, fol. 234-234' - 6. VIII. 1391; Test. Martolo de Cathena: »suoico che se paga lo debito a ser Luca de Bona et a Marin se frar et a Vlacota de Radouan como sia scritto in lo quaderno de man mia...«, Test. not. VIII, fol. 33-34' - 27. II. 1392.

¹² Testament Petra filius de Draseno: »et similiter debeant exigi illa debita que debeo habere venetiarum secundum quod continetur in meis quaternis«, Test. not. IV, fol. 41 - 10. VI. 1358; Test. Petragne de Bonda: »item volo quod meus quaternus debitorum meorum...«, Test. not. IV, fol. 49-50 - 13. VIII. 1369; Test. Marina Junii de Mence: »item volo et ordino... mihi debitor vel debitor... possit videre meos quaternos«, Test. not. VII, fol. 16'-17' - 12. I. 1381.

¹³ Testament Domagna de Mence: »item dico quod omnia debita que habemus in Sclauonia sunt scripta in quaterno meo...«, Test. not. IV, fol. 38-39 - 4. IV. 1358.

¹⁴ Testament Petra filius de Draseno: dolgove in dolžnike ima v Benetkah, kar je razvidno iz nje-gove knjige, Test. not. IV, fol. 41 - 10. VI. 1358.

notarias de quibus sunt scripta millesimo et dies in vno meo quaterno.¹⁵ Zaradi boljše kontrole so trgovci vodili evidenco svojih dolžnikov ali svojih dolgov v svojih privatnih poslovnih knjigah. Kljub temu lahko predvidevamo, da je bilo veliko kreditnih pogodb registriranih le v privatnih poslovnih knjigah. Seveda se pri tem postavlja vprašanje, kakšno veljavo je imela privatna poslovna knjiga pred sodiščem v primeru, če dolžnik ni poravnal svoje kreditne obveznosti. Na to vprašanje bom skušal odgovoriti v enem od naslednjih odstavkov.

Privatno poslovno knjigo so imeli lahko dolžniki.¹⁶ Toda pred sodiščem je imela pravno veljavo le tista knjiga, ki jo je vodil upnik, čeprav je bila dolžnikova last. Posebej bi poudaril, da se je to nanašalo le na tiste zapiske v dolžnikovih knjigah, kjer je bilo govora o vračanju dolga. Kar je vpisal dolžnik v zvezi z vračanjem dolga v svojo knjigo, ni imelo nobene veljave. To je prišlo do izraza v neki terjatvi. Spor v zvezi s tem, je na predlog upnika razsojal knez. Upnik je predložil zadolžnico »carta de papiro«, ki jo je lastnoročno napisal dolžnik. Ker je ta umrl, je upnik zahteval, naj se mu zadolžnica izplača iz zapuščine pokojnega dolžnika. Tutorji izjavljajo »nos vidimus istam tuam racionem in quondam quaterno dicti (dolžnik) Pale et non est tantum debitum quantum tu petis«. Upnik jim odgovarja: »Ipsi Pale potut scripsisse quod sibi placuerit in suo quaterno et hoc nichil michi preiudicat nichilominus ego volo integraliter debitum meum.« Sodišče sklene, da ima edino veljavo v zvezi s terjatvijo »dicta carta papirae« in zato morajo tutorji izplačati upniku celoten dolg.¹⁷

Knjige dolžnikov so predvsem vodili upniki, vendar je v to knjigo vpisoval svoje kreditne obveznosti dolžnik sam. V neki zadolžnici se obvezuje dolžnik Lukša Žunković — oljar svojemu upniku Stjepanu Ragunoviću. Zadolžil se je za neko nedoločeno denarno vrednost s pripombo, da bo vse, kar bo vzel pri upniku na kredit, vpisal lastnoročno v njegovo poslovno knjigo.¹⁸ Tudi kadar poravnava dolžniki svoje kreditne obveznosti, se včasih omenja takšen privatni »quaternus«. Zuane de Guasi se obvezuje plačati potomcem pokojnega Grube Menčetića 160 dukatov kot ostanek vseh dolgov, ki so bili vpisani v knjigo pokojnega Grube.¹⁹

Pomembno vlogo v trgovini srednjeveškega Dubrovnika igrajo trgovske družbe. Poslovne knjige v okviru trgovskih družb so vodili že v XIV. stoletju. V tem času so te družbe že poslovale tako, da so strankam dajali na kredit trgovsko blago.²⁰ Družabniki so namreč v času delovanja trgovske družbe vodili posebne poslovne knjige, v katere so med drugim vpisovali tudi dolžnike, katerim so dajali robo na kredit.²¹ Knjige, ki so jih vodili v okviru trgovskih družb, so služile za registracijo celotnega poslovanja

¹⁵ Test. not. VI, fol. 80–80' — 28. IV. 1371.

¹⁶ Dne 29. XI. 1429 sta se Peter Dobrosličić in Paskoje Orličić socija, zadolžila pri Johannu Brullu Kataloncu za 134 dukatov in pol. Dolg bosta vrnila v treh mesecih. Pri tem sta dala naslednjo izjavo: »cum pacto quod quicquid reperietur scriptum ad librum seu quaternum nostrum ad manu propria ipsius Johannis nos sibi dedisse vel soluisse pro presenti debito credatur et ad fides plenaria adhibeatur ac si esset carta notaria«. Deb. not. XIV, fol. 360; v testamentu Martola de Catena se omenja naslednje: »suoio che se paga lo debito a ser Luce de Bona et a Marin so frar et a Vlachota de Radovan como sia scritto sulo uno quaderno de man mia«. Test. not. VIII, fol. 34–34' — 28. III. 1392.

¹⁷ Div. not. VIII, fol. 103' — 4. XI. 1364.

¹⁸ Dolžnik izjavlja: »dare et solvere omnes quantitates denariorum et rerum que quantitate apparebat scripto mea manu in libro dicti Stepchi ab hanc die in antea«. Deb. not. XXXIX, fol. 19 — 28. VI. 1470.

¹⁹ Fragmenti Div. canc., zbirka XIV. stoletje — 7. XI. 1374.

²⁰ Pri obračunu družbe so ugotovili, da so »debita societatis« do 14. II. 1354 znašala 9385 perperjev, 8 grošev in 28 folarjev. Do dneva obračuna (5. XI. 1354) so izterjali 5077 perperjev. Div. not. VII, fol. 78.

²¹ Simon Gučetić ter brata Pavel in Andrija Gučetić so napravili 2. IV. 1404, obračun kolegancije za vse »pro ut appareat in quaterno magno cum coperta vermilea signato hoc signo...«. V to knjigo so začeli vpisovati že 27. II. 1384 in so v njej »scripta omnia debita a predicto die usque diem presentem«. Knjigo je vodil Simon ter je iz zapiskov razvidno, da so dolžniki ostali dolžni 5722 dukatov. Deb. not. XII, fol. 169.

trgovske družbe,²² uporabljali pa so jih tudi za vpisovanje in delitev njihovega dobička (lucrum).²³

Dubrovniški trgovci so se v veliki meri ukvarjali z lombardnimi posli, to je z dajanjem posojil proti zastavi. Predmete, ki so jih dobili v zastavo, so vestno zapisovali v svoje poslovne knjige.²⁴

Pri vodenju poslovnih knjig so se dubrovniški trgovci posluževali dvojnega knjigovodstva, kar je razvidno iz formulacij »scriptum est in vno quaternatto totum quod recepi et quod dedi per ordinem.«²⁵ Vsebina knjige je označena tudi z besedami »in quo sunt scripte omnes mee rationes tam de dando quam de recipiendo.«²⁶

V svoje privatne knjige pa trgovci niso vpisovali le denarnih poslov; to je kreditov dolžnikov, svojih dolgov, izdatkov in prejemkov, računov in podobno, ampak so vpisovali tudi trgovsko blago, ki so ga prejemali od poslovnih družabnikov ali pošiljali svojim faktorjem izven Dubrovnika. Leta 1390 je sprejel Jacobus Georgii od Andrije Volčevica »in mercantiis et denariis mutuis duc, auri 400«. Z denarjem in trgovsko robo bo v imenu Andrije trgoval v Apuliji. Obracun bo napravil konec leta. Za vsak mesec bo dobil plačo v višini dveh dukatov. Andrej bo vso robo, ki jo bo Jakob poslal, beležil v svojo knjigo. Jakob naj Andreju v vsem zaupa.²⁷ Iz drugih podatkov je razvidno, da je Jakob preko svojih posrednikov uvažal iz Apulije fižol,²⁸ ukvarjal pa se je tudi s trgovino s tkaninami.²⁹

Poslovne knjige so uporabljali trgovci pri vodenju trgovskih poslov v svojih trgovinah. Te poslovne knjige se označujejo kot »quaternus stationis«.³⁰ V testamentu Stipe Sorkočevica piše »sia scrito tucto per ordene in staçon in vn quaderno«. Tudi Lovro Sorkočević izjavlja v svojem testamentu »omnes illi qui debent nobis dare, sunt scripti in nostris quaternis stationis«.³² V te knjige so med drugim vpisovali tudi dolžnike³³ in registrirali poslovanje trgovske družbe.³⁴ Privatne poslovne knjige pa niso uporabljali Dubrovčani samo pri vodenju trgovskih in denarnih poslov, ampak tudi druge namene. Štirje Dubrovčani so sklenili, da bodo pet let izkoriščali soline v Stonu. Trije bodo vložili denar, eden pa bo prispeval s svojim delom. Določili so enega, da bo vodil »quaternus«, in pri tem izjavljajo »in

²² Stjepan Sorkočević je imel skupaj s sinovi (mi fioli) trgovsko družbo s Stefanom de Lunardo »sia scrito tucto per ordene in staçon in vno quaderno«. Test. not. V, fol. 113-133 - 26. XI. 1346; Vita Rastić je imel trgovsko družbo z Blažem Držićem. Blaž Držić je vložil 7772 v dukatih. V pogodbi določita »... si che tutte queste rasuniche dia mostrara Blasio si fo scrito in li soy quaderni«. Test. not. V, fol. 306-307 - 28. III. 1363; Brajan Nenadić ima societias z bratom Brajkom, oba vložita 4200 perperjev, Test. not. VII, fol. 8'-9' - 4. VI. 1380; Ivan Marina Menčetić ima trgovsko družbo z Marinom Kabužićem »tutte le nostre raxon son scripte in lo quaderno de staçon couerte de rosso«, Test. not. VII, fol. 98'-99' - 29. VIII. 1385; Zive Menčetić ima societias z Marinom Krušićem, pri poslovanju vodita »vno quadernico di carta di bombase ne li quali sono le rason de lo compagnie«, Test. not. VII, fol. 136-138 - 2. IX. 1388.

²³ Pale Rastić je imel societias z Elijo Binčulićem in bratom Simonom. Pale je lastnoročno vodil tri knjige: quaternum magnum, vnum quaternum cum palas virides, vnum quaternum carta longarum. Test. not. IV, fol. 32-33 - 3. V. 1354.

²⁴ Bogance de Toloe omenja v testamentu »li dicti pegni soi scritti uollo in quaterno«. Test. not. VII, fol. 15-16 - 27. XII. 1381; tudi v testamentu Strića ballistaria je omenjeno »li pegni che so scritti in lo mio quaderno«, Test. not. VII, fol. 214-215 - 28. VII. 1391.

²⁵ Test. not. IV, fol. 33-35' - 3. V. 1351, Testament Nikole Lukarevica; Test. not. IV, fol. 39'-40' - 30. VI. 1358; Testament Luca de Gamba; Georgio de Jacobo de Georgio izjavlja, da vse, kar je vpisano v njegovo knjigo s črnim ovitkom, »credatur tantum sic in debendo recipere, sicut in debendo dare«, Test. not. VI, fol. 119'-120 - 11. III. 1374; podobno v testamentu Giue Mathi de Mence, Test. not. VII, fol. 136-138 - 2. IX. 1388.

²⁷ Diversa cancellariae, XXIX, fol. 108' - 22. VI.

²⁸ Div. canc. XXX, fol. 74.

²⁹ M. Dinić: Odluke veća dubrovačke republike, I: Beograd 1951, str. 132.

³⁰ Test. not. II, fol. 54, 22. V. 1325, Marinus Junii de Bona; IV, fol. 50-51 - 11. III. 1362, Johannis de Cereua; VII, fol. 4'-5' - 7. IV. 1381, Valchi de Resti.

³¹ Test. not. V, fol. 113-113' - 26. XI. 1343.

³² Test. not. VI, fol. 9'-9' - 27. V. 1348.

³³ Valko Restić izjavlja »qui ducati supradicti guadagnatur exigendó omnia debita pro ut appareat in quaterno stationis«, Test. not. VII, fol. 4'-5' - 7. IV. 1380.

³⁴ »raxon (societas) son scripte in lo quaderno di staçon«, testament Ivana Marina Menčetića, Test. not. VII, fol. 98'-99' - 29. VIII. 1385.

totum fides adhibeatur et credatur sicut si esset carta notarii»³⁵ Poslovno knjigo so vodili dubrovniški trgovci tudi v zvezi z izkoriščanjem rudnika v Fojnici.³⁶ Netrgovski značaj ima knjiga Paulusca de Cudelino. Skrbnik Pripče Utolčić je izjavil, da je Paulusco prepustil del zemljišča Giue Longu, kot se vidi »in quaterno ipsius Paulusci«³⁷

Privatne poslovne knjige so shranjevali trgovci na raznih mestih v trgovini in v hiši. Pale Restić navaja v svojem testamentu, da sta dve njegovi poslovni knjigi »in meo scanio« (to je nizka klop, na kateri so sedeli, v njej pa so lahko shranjevali razne stvari).³⁸ Marin Sorkočević izjavlja, da hrani knjige in zapiske (»quanternix et cedula«) »in vno sachetto«.³⁹ Johannis Marina Menčetić je imel svojo knjigo »dentro lo omaro in la mia camera di casa«.⁴⁰

Privatne poslovne knjige so imele različen zunanji videz. Ločile so se po barvi kože, s katero so bile obdane platnice, bile so različne velikosti, imele so razne oznake. Velikokrat so bile te razlike odvisne od vsebine knjige. Bratje Kabudžići so vodili glavno trgovsko knjigo, poleg nje pa obstaja še izvleček iz glavne knjige, ki je manjši in ozjega formata.⁴¹ Za poslovno knjigo Mihajla Lukarevića ugotavlja M. Dinić, da je to tipična trgovska knjiga, vezana v blede rumeno kožo, dolga 20 cm, široka pa 11 cm.⁴²

Privatne knjige trgovcev so bile vezane v kože različnih barv. Lahko so bile v naravni barvi: »que habet pelles de cuiro«⁴³ bile so zelene: »pelles virides«⁴⁴ škriatno rdeče: »cum coperta vermiglia«⁴⁵ črne: »cum pelles nigris«⁴⁶ in bele: »couerto cum pelle blanco«⁴⁷ Knjige so se razlikovale tudi po velikosti. Na prvem mestu so omenjene »quaternus magnus«⁴⁸ oziroma »grande«⁴⁹. To naj bi bila nekakšna glavna knjiga. Poleg velike knjige so vodili trgovci še malo knjigo »quaternico piccolo«⁵⁰ oziroma »quaderno paruo«⁵¹ Manjši knjigi so dali oznako tudi z izrazom »quadernico«.⁵² Ker so bile te privatne trgovske knjige običajno ozke, so jih označevali kot »quaternus cartam longarum«⁵³ oziroma »debiti sono acriti in lo quaderno mio lungo senza paléte«.⁵⁴ Privatne knjige so bile lahko označene s kakšno črko, s posebnim znakom trgovca ali zapečatené z njegovim pečatom. V pogodbi o trgovski družbi, ki jo je Mihajlo Lukarević sklenil s svojim polbratom Ivanom v Novém Brdu 21. III. 1436. leta, se omenja Mihajlova knjiga, označena s črko »b«, ki se tudi v ohranjeni poslovni knjigi pogosto omenja.⁵⁵ Običajno je navedeno, da je knjiga »signado cum lo mio signo«.⁵⁶ V testamentu Jakoba de Prodanello, kjer je omenjeno, da je knjiga opremljena

³⁵ Div. canc. XXX, fol. 1' — 13. III. 1393.

³⁶ Div. canc. XX, fol. 1' — 20. III. 1365.

³⁷ Div. not. IX, fol. 106' — 8. III. 1374.

³⁸ Test. not. IV, fol. 32—33 — 3. V. 1354.

³⁹ Test. not. IV, fol. 61' — 10. IV. 1359; VIII, fol. 34'—35' — 27. III. 1392, test. Martolo de Cathena.

⁴⁰ Test. not. VII, fol. 98'—99' — 29. VIII. 1385.

⁴¹ D. Kovačević, n. d., str. 47.

⁴² M. Dinić, Iz dubrovačkog arhiva, knj. I, Uvod, str. 1.

⁴³ Test. not. IV, fol. 32—33 — 3. V. 1354; ali »couerto di carta bergamena«, VII, fol. 136'—138 — 2. IX. 1388; ali »cum vna coperta de chorio«, VII, fol. 4'—5' — 7. IV. 1380.

⁴⁴ Test. not. IV, fol. 32—33.

⁴⁵ Test. not. VI, fol. 80—80' — 28. IV. 1371; Test. not. VII, fol. 15—16 — 27. XII. 1381; tudi rdeča »couerte di rosa«, VII, fol. 98'—99' — 29. VIII. 1385; »couerta cum pelle rosse«, VII, fol. 106—107' — 18. VIII. 1386; VII, fol. 136'—138 — 2. IX. 1388.

⁴⁶ Test. not. VI, fol. 119'—120 — 11. III. 1374; VII, 127'—128 — 25. I. 1388.

⁴⁷ Test. not. VII, fol. 106—107' — 18. VIII. 1386.

⁴⁸ Test. not. IV, fol. 32—33 — 3. V. 1354.

⁴⁹ Test. not. V, fol. 306—307 — 28. II. 1363; VII, fol. 15—16 — 27. XII. 1381; VII, fol. 44—44' — 14. VIII. 1383.

⁵⁰ Test. not. V, fol. 306—307 — 28. II. 1363; VII, fol. 44—44' — 14. VIII. 1383.

⁵¹ Test. not. IV, fol. 70—70' — 17. II. 1350.

⁵² »vno quadernico di carta di bombaxe«, test. not. VII, fol. 136'—138 — 2. X. 1388.

⁵³ Test. not. IV, fol. 32—33 — 3. V. 1354.

⁵⁴ Test. not. VII, fol. 177—179 — 26. VI. 1384.

⁵⁵ M. Dinić, Iz dubrov. arhiva, I, str. 2, 33.

⁵⁶ Test. not. VII, fol. 15—16 — 27. XII. 1381; VII, fol. 136'—138 — 2. IX. 1388.

z. njegovim znakom, je narisana tudi ta znak: p.⁵⁷ Zaradi večje veljave ni bilo dovolj; če je sestavljalec testamenta izjavil v svojem testamentu, da je knjigo pisal lastnoročno, »scrito de mia man propria«,⁵⁸ ampak jo je tudi pečatil »cum sigillo«.⁵⁹ Vse, kar je bilo v privatnih poslovnih knjigah vpisano in registrirano, je moralo imeti neko pravno veljavo. Zato je v testamentih pogosto poudarjeno, da ima privatna trgovska knjiga isto vrednost in veljavo kot notarska listina («plena fides»)⁶⁰. Večkrat je poudarjeno, naj verujejo v vsemu tako, kot verujejo testamentu.⁶¹ Le enkrat sem zasledil izjavo sestavljalca testamenta (Marin J. Menčetić), ki odreja »quod dicti mei quaterni non credantur, sed credantur solum carte notarii et aptay et omnes alie scripture cancelariae et aliis cartis aptay...«.⁶² V tem primeru daje sestavljalec testamenta prednost notarskim in (kancelarskim) listinam. Poudarjanje pravne veljave privatne poslovne knjige je bilo potrebno za primer, če je moral upnik ali lastnik knjige uveljaviti svoje terjatve in zahtevke pred sodiščem.

Iz nekaterih testamentov je lepo razvidna razvejanost poslovanja dubrovniških trgovcev. Posamezni trgovci namreč navajajo, da pri svojem poslovanju uporabljajo več različnih vrst poslovnih knjig. Ker se pri vsaki knjigi omenja, zakaj jo je trgovec uporabljal in čemu je služila, lahko ugotovimo njihovo specializacijo. Navedeli bi nekaj najbolj karakterističnih primerov.

Domagna, sin Nikole Marci Menčetić (1313—1358), je imel več poslovnih knjig. V eni njegovih knjig so vpisani carinski obračuni v Brskovu. Carino je imel v zakupu skupaj z Marinom Gučetićem. V to knjigo je vpisoval tudi stvari, ki mu jih je Marin pošiljal v Brskovo. Vse dolgove (omnia debita), ki jih je imel v Srbiji (que habemus in Sclavonia) je prav tako vpisoval v svojo knjigo (in quaterno meo). Za svoje poslovne obveznosti v Srbiji je Domagna vodil poseben »quaternus«, čigar duplikat je bil v rokah njegovega brata Marina.⁶³ Domagna Menčetić je svoje poslovno delovanje usmeril predvsem v Bosno in Srbijo, kjer je s svojimi brati sodeloval pri eksploataciji rudnikov in zakupu carin. Zaradi svojih trgovskih poslov, ki jih je vodil v Srbiji, in pogoste odsotnosti, ni mogel sodelovati v javni upravi. Toda vlada mu je poverila določene odgovorne naloge, ki naj bi jih opravljal za dubrovniško vlado pri srbskih ali bosanskih vladarjih.⁶⁴

Valko Restić je vodil več poslovnih knjig. V »quaternus stationis« je beležil razne trgovske posle; ter imel vpisane dolgove. Na svojem domu je imel »quaternus«, v katerega je vpisoval zastavljene predmete, predvsem srebrne predmete. Ta knjiga je vezana »cum una coperta de chorio«. Poudarja, da je treba verovati vsemu »quod debet habere et pro eo quod debet dare«. Omenja še »quaternus mei patris«, ki ga je verjetno tudi on vodil. Trgovsko družbo je sklenil z Mihaelom in Marinom Restićem. Poslovanje te družbe so zapisovali »in quaterno societatis«. Valko namreč od-

⁵⁷ Test. not. VII, fol. 145 — 26. XI. 1387.

⁵⁸ Test. not. VII, fol. 136—138 — 2. IX. 1388.

⁵⁹ Martholo de Cathena izjavlja »lo mio quaderno de la raxon... sia bolado cum dui sigillie — Test. not. VIII, fol. 34—35 — 27. II. 1392.

⁶⁰ »credatur in totum sicut carta notariae«, Test. not. VI, fol. 119—120 — 11. III. 1374; IV, fol. 32—33 — 3. V. 1354; IV, fol. 37—37' — 2. I. 1358; IV, fol. 41—10. VI. 1358; VI, fol. 80—80' — 28. IV. 1371; VII, fol. 44—44' — 14. VIII. 1383; VII, fol. 106—107' — 18. VIII. 1386.

⁶¹ »sia creto tuto et per tuto chussi como lo mio testamentov«, Test. not. VII, fol. 15—16 — 27. XII. 1381; VII, fol. 22—23' — 3. IV. 1381; »ia creduto cosi como lo mio testamentov«, VII, fol. 203 — 7. V. 1391; VII, fol. 234—234' — 6. VIII. 1391.

⁶² Test. not. VII, fol. 16'—17 — 12. I. 1381.

⁶³ Test. not. IV, fol. 38—39 — 4. IV. 1358.

⁶⁴ I. Mahnken, Dubrovački patricijat u XIV veku, Beograd 1960, str. 320, 321.

reja, da mu mora Klime Gučetić vrniti kot ostanek nekega računa. 134 dukatov, kot je zapisano v knjigi trgovske družbe. Ker ima Klime do Valka še neko drugo finančno obveznost izven »societas«, je poudarjeno, da to ni vpisano »in quaterno societatis nec in ullo quaterno«. V gotovini pa mu je Klime dolžan še 25 perperjev »qui denarii no sunt scripti in aliquo quaterno.«⁶⁵ V 60. letih XIV. stoletja je rodbina Restičev razpolagala z mnogo večjim kapitalom kot v začetku XIV. stoletja. To je omogočilo Valku Restiču, da se je lotil obsežnejših trgovskih poslov in pri tem vodil podrobno knjigovodstvo. Leta 1378 je na primer prevzela dubrovniška občina od Valka srebro in svinec v vrednosti 1400 dukatov. Zato je Valko konec sedemdesetih let sodeloval pri reševanju pomembnih vprašanj dubrovniškega javnega življenja.⁶⁶

Give Mateja Menčetić (1361—1388) je vodil en »quaternus« za vpisovanje izdatkov in prejemkov (»tanto in douer dare como in douer avere«). Ta knjiga je bila »couerto de carta bergamena signado del mio signo e scripto de mia man propria«. Drugi dve knjigi, ki jih navaja v svojem testamentu, pa sta služili za poslovanje trgovske družbe, ki jo je Give sklenil z Marinom Krušičem. Ena od teh knjig je bila »couerta de pelle rosso«, druga, »quadernico«, pa »di carta di bombase«.⁶⁷ Give se v virih omenja tudi kot lastnik ladij. Eno ladjo je imel skupaj z Marinom Bodačićem, drugo pa z Marinom Krušičem. Z Marinom Krušičem je sodeloval vrsto let. Z njim je prevzel leta 1371 tudi tretjino zakupa solin.⁶⁸

Podoben značaj kot poslovne knjige imajo tudi spiski dolžnikov, ki so jih upniki vodili na posebnih listih (»cetule«). Nekaj takšnih primerov sem našel tudi v testamentih. Pribua, žena de Millieu, omenja, da ima »vna citola«, na kateri so zapisani »li mei debitori«.⁶⁹ Don Stjepan Preuede iz Omble izjavlja, da so »li mey dinari e li mey debitori scriti in le cedule«. Na koncu testamenta je narejen prepis te cedule.⁷⁰ Podobno je objavljena tudi »cetula«, ki jo je vodil Radoslav Petrojević. V njegovem seznamu se poleg dolžnikov omenjajo tudi zastavljeni predmeti.⁷¹ Vsi poudarjajo, da je treba verovati vsemu, kar je zapisano v teh spiskih. Zore de Surmano pa navaja, da je »cedula« pečatena z njegovim pečatom (»sigillada cum lo mio sigello«).⁷²

Pomen številnih poslovnih trgovskih knjig dubrovniških trgovcev, ki se omenjajo v testamentih, bo možno ovrednotiti šele takrat, ko bomo analizirali ohranjene prepise teh knjig v primerih, ki so te prepise v uradne notarske knjige zahtevali. To se je dogajalo v primerih sporov med trgovskimi partnerji, ob priložnosti obračunov poslovanja ali ob likvidaciji trgovskih družb. Vsekakor bodo posli dubrovniških trgovcev na podlagi poslovnih-trgovskih knjig osvetljeni mnogo bolj konkretno in plastično, kot to dobimo na podlagi raztresenih notarskih pogodb.

⁶⁵ Test. not. VII, fol. 4—5 — 7. IV. 1380.

⁶⁶ Mahnken, n. d., str. 389.

⁶⁷ Test. not. VII, fol. 136—138 — 2. IX. 1388.

⁶⁸ I. Mahnken, n. d., str. 342.

⁶⁹ Test. not. VII, fol. 38—39 — 9. IV. 1382.

⁷⁰ Test. not. VII, fol. 202—202' — 26. IV. 1390.

⁷¹ Test. not. VII, fol. 235—235' — 6. VIII. 1391.

⁷² Test. not. VII, fol. 183—184 — 14. III. 1387.

Zusammenfassung

**DIE PRIVATEN GESCHÄFTSBÜCHER DER KAUFLEUTE VON DUBROVNIK
(im XIV. Jh.)**

Ignacij Voje

Beim Durchstudieren des mittelalterlichen Handels in Dubrovnik sind von großer Bedeutung die privaten Geschäftsbücher, die die dortigen Kaufleute bei ihren Geschäften führten. Beinahe jeder größerer Kaufmann in Dubrovnik führte ein oder sogar mehrere Geschäftsbücher, was ihre Schriftlichkeit beweist. Leider ist der größere Teil dieser Bücher, samt der privaten Archive untergegangen. Nur zufällig sind einige erhalten worden. Bisher kennen wir eingehender drei Handels-Geschäftsbücher (alle aus dem 15. Jh.): das Handelsbuch von Michaelis de Lucaris (veröffentlicht im Ganzen), das Handelsbuch von Brüdern de Caboga und das Geschäftsbuch von Pripčinović.

In den Testamenten der Kaufleute von Dubrovnik sind zahlreiche Geschäftsbücher erwähnt, die man bei den Geschäften in Dubrovnik oder beim Handel im balkanischen Hinterland und in Italien führte. Zum Glück sind einige dieser Handelsbücher in den vollkommenen oder Teilabschriften erhalten (»dank« den Auseinandersetzungen zwischen den Handelspartnern, sowie den Abrechnungen der Geschäftsführung und den Handelsgesellschaftenliquidation).

Aus den Angaben geht hervor, daß der größere Teil der privaten Geschäftsbücher im Zusammenhang mit der Registrierung der Kreditgeschäftsführung, mit der Geschäftsführung der Handelsgesellschaften und in den Läden entstanden ist. Das Äußere dieser Bücher war verschieden: das Leder, in welches sie eingebunden wurden, war verschiedener Farbe, verschieden war auch ihre Größe, überdies hatten sie verschiedene Kennzeichnungen. Alles, was in diesen Büchern eingeschrieben und registriert wurde, hatte dieselbe rechtliche Gültigkeit, als die notari-schen Urkunden.

Als Beispiel führt der Autor drei Kaufleute von Dubrovnik (Domagna de Mence, Valcha de Rešti und Giv'e de Mence) an, die, jeder für sich, mehrere Arten von Geschäftsbüchern führten. Daraus kann man den Rückschluß auf ihre sehr verzweigte Geschäftsführung ziehen.

Ähnlichen Charakters sind auch die Schuldnerverzeichnisse, die die Gläubiger an den besonderen Blättern, sogenannten »cedule« führten.

Ali ste že poravnali letošnje članarino za Zgodovinsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

Ste že izpolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 22 121 int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj so izšli v ponatisu že štirje letniki revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964 ter septembra 1980 še ponatis št. 1-2/1971 »Zgodovinskega časopisa«.

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, v Ljubljani, Askerceva 12/I, lahko še vedno dobite večino letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajset letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge, starejše historične publikacije, zadnje letnike »Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, še zlasti pa večino letnikov društvenega glasila — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis-1977) — 100 din	ZČ 24/1970, št. 1-2 — predponatisom
ZČ 2-3/1948-49 — 200 din (kmalu razprodan)	ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 25/1971, št. 3-4 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 240 din
ZČ 8/1954 — 200 din	ZČ 26/1972, št. 3-4 — predponatisom
ZČ 9/1955 — 200 din (kmalu razprodan)	ZČ 27/1973, št. 1-2 — 120 din (kmalu, razprodan)
ZČ 10-11/1956-57 — 200 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 12-13/1958-59 — 200 din	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 14/1960 — 150 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 100 din
ZČ 15/1961 — 150 din (kmalu razprodan)	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 80 din
ZČ 16/1962 — 150 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 80 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 150 din	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 100 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 200 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 100 din
ZČ 19-20/1965-66 — 200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 120 din
ZČ 21/1967 — 150 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 4 — 80 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 80 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 120 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — 120 din (kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din
	ZČ 33/1979, št. 2 — 130 din
	ZČ 33/1979, št. 3 — 130 din
	ZČ 33/1979, št. 4 — 120 din

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na društvenem sedežu, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Vasko Simoniti

PRISPEVEK K POZNAVANJU TURŠKIH VPADOV OD LETA 1576

Medtem ko je bilo v prvi polovici sedemdesetih let 16. stoletja Kranjski prizanešeno in turških vpadov ni bilo (razen enega), pa je samo v letih 1573, 1574 in 1575 v Hrvaško in v Slavonsko krajino bilo prek 30 turških vpadov. Hrvaška krajina je bila vse do meje s Kranjsko precej opustošena² in samo iz te dežele je bilo od 1572 do 1575 odpeljanih (verführt) 10 do 12 tisoč ljudi.³ Kranjsko pa so v teh letih zlasti v poletnih mesecih vznemirjali »obiski«⁴ martolozov, ki so ropali predele ob zgornji Kolpi in na Krašu.⁴ Čeprav je bilo 22. novembra 1575 sklenjeno⁵ premirje⁶ med cesarjem Maksimiljanom in turškim sultanom Muratom III.,⁷ Hrvaški krajini v naslednjih letih, ki jih želimo predstaviti, ni bilo prizanešeno. Tudi nov obrambni red, ki je bil rezultat zbora notranje avstrijskih dežel v Brucku na Muri v drugi polovici leta 1575,⁸ Hrvaški krajini ni pomagal.

Že 29. decembra 1575 sporoča kapetan Ivan Ferenberger iz Senja, da bosta bega iz Livna in Hercegovine s polno močjo »ob zdajšnji polni luni«⁹ vpadla na Vinodol, Pivko in Kras.⁶ Isto sporoča Josip Thurn, 2. in 4. januarja 1576 prvič iz Dubovca, drugič pa iz Metlike.⁷ Deželni stanovi v Ljubljani so o tem možnem vpadu, takoj razposlali več pisem, (nadvojvodi v Gradec, na Korosko, v Gorico in Josipu Thurnu),⁸ 10. januarja pa so poslali obvestilo četrtim glavarjem, naj bodo ob izstrelitvi opozorilnih znakov v pripravljenosti.⁹ Kapidžibaša iz Bosne je res vpadel 18. januarja, toda

¹ Vasko Simoniti, Prispevek k poznavanju turških vpadov v letih od 1570 do 1575, ZC XXXI, 1977, str. 504, 505.

² Das die crabatisch gränizen laider ruiner biß, an den confin dises lanndt geratten... AS fasc. 99 (nova št. fasc. 161) ni pagine. Ta, da je vse v ruševinah, sicer pretirano poroča Josip Thurn 10. 1. 1756 v pismu deželnim stanovom Kranjske iz Gradca pri Metliki. V tem poročilu je tudi spisek šestdesetih gradov v Hrvaški krajini, ki so jih Turki v zadnjih dvajsetih letih (1556 do 1576) ropali ali požgali (». gemaurte schlosser und herrschaften... one, der gemeinen hülsen, castellen, bisher, verhört vnd im grundt verödt werden«). O opustošenosti v teh letih piše tudi Ivan Auersperg iz Črnomlja 10. in 24. 1. 1576, AS fasc. 99 (nova št. fasc. 161) ni pagine.

³ Aber allain seit des 72 jars her wais Ich den herren für gwis zuschreiben, das aus Crabathen durch den feindt vber zehen ja zwelf tausent christenlich seelen verführt... AS fasc. 99 (nova št. fasc. 161) ni pagine.

⁴ Das die martolösen am Karst an mer ortten also, auch, Kossstell, Pöllen, Gerouo, Laaß, Schneperg vnd gar dn Khotscher somers zeiten täglich nemen vnd leit wegchüren... AS fasc. 99 (nova št. fasc. 161) ni pagine. Martolozji so bili začasno naseljeni v obmejnih gradovih, deloma tudi prek meje v slovenskih deželah, zlasti v zgodovini okrog Kočevja, Loza in Sneznika; Ignacij Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, ZC XXX, 1976, str. 6, 7.

⁵ Winfried Schulze, Landesdefension und Staatsbildung, 1973, str. 252-258 (Schulze, Landesdefension); Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), ZC IX, 1955, str. 48 (Jug, ZC IX).

⁶ Herren haubtman zu Zennig schreiben vom 29 decembris jungst hin an die herrn verordenten; das der weeg von Hiuano vnd der von Herzogovina vorhabens mit irer ganzen macht zu roß vnd fuess zu jezigen monschein das rennen inss Winthail Peuckh vnd Carst ergehen zulassen willens... AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 183; Jug, ZC IX, str. 49.

⁷ AS fasc. 287 (nova št. 419), str. 797, 803 in v fasc. 2 (nova št. 876), f. 183; Jug, ZC IX, str. 49.

⁸ 7. januarja pismo deželnih stanov Kranjske nadvojvodi, kjer so ga, poleg obvestila o možnem turškem vpadu opozorili tudi na neposlusnost vojaških starešin (... der grafen vnd crabatischen heubtleut vnflüssiges dienen auch vngehorsam...), AS fasc. 287 (nova št. fasc. 419), str. 815; 8. januarja pismo koroskim deželnim stanovom v isto vsebino, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 419), str. 823; 8. januarja pismo z isto vsebino: Gašperju Lambergu v Gorico in še pismo Josipu Thurnu, v katerem ga obveščajo o tem, kaj so v deželi naredili glede tega možnega vpada, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 419), str. 819, 820, 825.

⁹ Dass ir euch mit denn auffpott manns dermassen in gueter beraitschafft vnd gefahr haltet wann die drey kreidtschuss auf dem haubtschloss alhie oder an den andern gewönlich ort ergehen... Pismo so dobili četrtniki Hans Gall, Balthasar Gall, Georg Barbo in Heinrich Edling, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 419), str. 815; na ta poziv 15. 1. odgovarja Barbo iz Istre, da so mu potrebni svinec, smodnik, krogle in denar, če želi deželni poziv izvesti, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 419), str. 849.

le v okolico Smrčkovića v Hrvaški krajini, dalj pa vpad ni segel, čeprav je obstajal strah, da bodo Turki oropali kraje vse do reke Korane.¹⁰ Vendar pa se je v teh dneh obetal nov vpad, ki naj bi ga pripravljala kliški in livanjski beg, zato so deželni stanovi v Ljubljani poslali povsod po deželi sporočila, 1. februarja pa so izdali javni razglas za deželni poziv, ki naj se izvede: »wann die drey kreidschuss ergehen«.¹¹

V februarju so bile samo tri vesti o turški nevarnosti. Prvi dve (3. in 5. februarja) povesta, da je bilo manjše ropanje okoli Steničnjaka »zadnje sredo«, kar pomeni, da je bil ta vpad 1. februarja. Pri tem je bilo sedem Turkov ujetih, prav tako pa je bilo nekaj ujetih Turkov (pri Cetinu, kar verjetno pomeni, da so padli v ujetništvo pri povratku). Po izjavah ujetih naj bi kmalu sledil velik turški vpad na Dubovac.¹² Toda kot skoraj nikoli ni sledil vpad takrat, kadar so bile informacije o zbiranju turške vojske ali o bližnjem napadu na kak kraj, tako tudi tokrat Turki Dubovca niso napadli, ampak (kot lahko beremo v tretji vesti, poslani 23. februarja) so se 19. februarja z veliko vojsko, zbrano pri Kostajnici, Turki prepeljali preko Kolpe in vpadli v Brest, ga požgali in odpeljali ljudi, oropali pa so tudi področje nad Zlatom in pod njim, kamor so se prav tako pripeljali s čolni.¹³ Še enkrat so Turki ropali v Hrvaški krajini v februarju, in to zadnji dan, ko naj bi po poročilu Jakoba Trnavskega Ivanu Auerspergu iz okolice Steničnjaka in Ostrožina odpeljali kar 297 oseb.¹⁴

Po teh dveh silovitih ropanjih ni bilo do 17. marca nobenega vpada, vendar pa o zbiranju turške vojske poročila niso prenehala, in tako je 13. marca Ivan Auersperg iz Črnomlja pisal, da je neki Nemeč Georg Kessler, ki je pobegnil iz dolgoletnega turškega ujetništva, zagotovil, da se Turki zbirajo pri Krupi in Novem ter da bodo v treh dneh vpadli.¹⁵ Tokrat je poročilo bilo točno, saj so le štiri dni kasneje Turki prešli Kolpo in vdrli pri Litvanovciu v Bansko krajino ter jo ob meji oropali. V tem poročilu, ki ga je pisal Ivan Auersperg 18. marca iz Spodnjega Belaja na Mrežnici (vndter Wellay an der Mreschniz), pa je dodal, da se mu zdi, da Turki

¹⁰ »... Vnd ist angestert des whags aus Wossen Kapitschiwascha mit 2000 pfardten dise enden gerendt, des vorhabens wie bekhommen zueg anzaigen biss auff den wasserstrom Khoranna zurauben...«, pismo, ki sta ga poslala Ivan Auersperg in Josip Thurn iz Smrčkovića 19. januarja, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 419), str. 853; Radoslav Lopašić, Spomenici hrvatske krajine, Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium XV, Zagreb 1884, str. 23 (MSHSM XV).

¹¹ O možnem vpadu, ki ga pripravljata livanjski in kliški beg, sporočata Ivan Auersperg in Josip Thurn v še enem pismu, poslanem prav tako 19. januarja iz Smrčkovića; potem pa sledijo pisna iz Ljubljane na Koroško; pa pismo Ivanu Auerspergu, kjer sporočajo, da bo dežela pravočasno pripravljena in da se bodo četrti glavari premaknili proti Metiki; nato pa še dve pismi, izdani istega dne (1. 2. 1576), kjer eno zopet pove, da bo dežela pripravljena, drugo pa je javni razglas o deželnem pozivu, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 419), str. 854, 857, 865 in v fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 879, 880, 883, 884, 885, 887, 888, 889.

¹² »Herrn Jobst Joseph freyherr von Thurn dreyschreiben von herren Hanssen von Auersperg furgebracht, zwey mittdenen dato Seisenberg den 3 diss das and auch von Seisenberg von 5 diss monats february... das die Turckh ain neksten mitwoch mit 100 pferdt gar an die scart obenhalb Stanisnackh... gerent, 7 personen gefangen bey, Zettin auch etlich personen gefangen vnd sich vernemen lassen, dass insbald Dubouaz haimbsuech woll...«, AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), str. 187, 187; to so zapiski sej dne 6. in 8. februarja.

¹³ »Schreiben von Pawl Brestanickh vaivoda zu Hrasovitz vom 23 february an! herrn Hansn von Auersperg... anzeigt das die Turckh den 19 diss mit einen grossen hör von Costanouiz mit scheffen zu roß vnd fueß auf Wrest ubergefahren mit sambt den tag ins thor gefalln das in gemaind aussprennt vnd aller volckh hinweg gefuert vnd verprent, halber thail oberhalb der Slatt der and thail vnderhalb der Slatt mit den Scheffen gezog das v(ber)far gar verhörte«, AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 194.

¹⁴ »... Dass mir in diser stundt Jacob Ternauskhi von Stanischnackh zugeschrieben, das die Turkhen auf den letzten tag verschines monats february deren wie etlich sagen von funffhundert biss in die Achthundert starkh beyeinander versambt gewest bey Stanischnackh vnd Ostroschin gewendt vnd in die 297. personen weeg gefuert haben... To je v pismu Ivana Auersperga, poslanega 9. marca iz Zuzemberka v Ljubljano, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 939; o tem vpadu dež. stan. Kranjske obvestijo nadvojvodo Karla 14. marca, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 963, 964, 965; MSHSM XV, str. 23.

¹⁵ »... Dass ein teutscher mit namen Georg Kessler in diser tagen auß der Turkhey darinen er lange jar gefangen gewest, entsprungen... welcher fur gewiss angezeigt hat, das die Turkhen in grosser versamlung zu Krup vnd Noui zusamenkhumen des gannzlichen furnembes innerhalb dreyer tagen ein starkhen straff heraus zuthuen«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 953.

za premirje sploh ne vedo.¹⁶ Res premirja Turki niso spoštovali in so 1. aprila silovito vpadli s 7000 pešci in konjeniki pri Hrastovici, ki so jo štirikrat napadli, vendar je niso zavzeli, pač pa so pri povratku uničili kasteľ Peč in pobili ter odpeljali okrog 150 ljudi.¹⁷ Tedaj pa je nastopilo nekakšno premirje, saj dva meseca v arhivskem gradivu in tudi v literaturi ne zasledimo nobenega vpada, kar pa je seveda bilo le zatišje pred novim silnim pritiskom, ki se je začel v poletnih mesecih, na kar nas že od februarja opozarjajo sporočila, poslana od Josipa Thurna in Ivana Auersperga, da bodo Turki poleti oblegali in poizkušali zavzeti predvsem Sisak in Bihac.¹⁸

V juniju se je začela turška ofenziva proti Hrvaški krajini. Turki so napadli Bužim in ga s prevaro osvojili. Takoj za tem so udarili na mesto in rudnik Gvozdansko, ga tri dni oblegali in bi ga skoraj zavzeli, če ne bi prišel na pomoč z vojsko Ivan Auersperg, ki je Turke odbil.¹⁹ Deželni stanovi Kranjske v obširnem pismu o tej izgubi »pred nekaj dnevi« (nikjer ni točnega datuma padca Bužima), o dnevnih ropanjih, požigih, odpeljavanju ljudi v sužnost in o možnosti obleganja Bihaca ter ropanjih vse do Kolpe obveščajo cesarja Maksimilijana in nadvojvodo Karla 25. junija.²⁰ Le nekaj dni zatem piše nadvojvodi Karlu o padcu Bužima tudi Gašper Alapič, ki prosi, da se meja okrepi.²¹ 6. in 7. julija odgovarja Karel Ivanu Auerspergu in deželnim stanovom Kranjske, naj spet zavzamejo Bužim s silo, ali pa naj zavzamejo kakšen drug kraj.²² Sicer so deželni stanovi Kranjske 20. julija pisali Karlu, da bi lahko izgubljene kraje spet zavzeli, če bi bile trdnjave dobro oskrbljene.²³ Vendar pa to v tem času ni bilo mogoče, saj so Turki pritisk v juliju še povečali, tako da so že v prvi polovici julija zavzeli Hojsicev Gradec, nato so 18. julija zavzeli Cazin, istega dne so oblegali Ostrožac, nato pa še Bihac.²⁴ Istočasno so Turki udarili v Slavonsko krajino, proti Varaždinu, kjer pa je bila krajiška vojska uspešna, saj je Turke odbila in jih veliko ujela.²⁵

V tem času se je sredi bojev in novih turških osvajanj zbral 8. julija 1576 v Zagrebu hrvatsko-slavonski sabor, ki je bil sklican na kraljevo zahtevo. V glavnem je bilo govora o utrditvi krajev — tako Koprivnice, kjer

¹⁶ »... dß an gestern die Türkhen bey Lituanouitsch starkh gerendt... dß sy vmb ainichen fridstandt khein wissen haben sollen«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 973 in v fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 196; na ti dve poročili so deželni stanovi Kranjske odgovorili 17. in 21. marca. V teh pismih se kaže popolna nemoč pomagati, kajti na želje, ki se ponavljajo skoraj v vseh pismih iz Hrvaške krajine v Ljubljano, da bi poslali več vojakov za obrambo, odgovarjajo z objubami in naj na meji vse naredijo, da bi mogoče vpadé preprečili (ter naj o vsem sproti obveščajo; AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 971, 979).

¹⁷ »... Das des ersten aprilis dis die Turkh bey 7000 starkh zu roß vnd fueß... gar bis an die Rustmauren khomen im abzug den ortfleckh Pötsch verprennt des volckh bey 150 personen verprennt vnd hinweg gefuert...«, AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 221; MSHSM XV, str. 23; Klaič, Povijest Hrvata, Zagreb 1973, knjiga peta, str. 396 (Klaič, Povijest Hrvata).

¹⁸ V sejhni zapiskih 8., 25. februarja, 13. in 17. aprila, 25. februarja so omenjeni tudi Zrin, Kladuša in Slunj, ki jih je treba oskrbeti z orožjem, živežem in vojsko, AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 187, 194, 221, 223, 223; iz Slavonske krajine poroča 6. junija, da je Medjimurje v zelo slabem položaju, kar je, če se stanje ne popravi, velika nevarnost za Štajersko. Radoslav Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske 16. i 17. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu, Starine 19, Zagreb 1885, str. 40 (Starine 19).

¹⁹ MSHSM XV, str. 23; Klaič, Povijest Hrvata, str. 396; Radoslav Lopašić, Bihac i bihačka krajina, Zagreb 1890, str. 21 (Lopašić, Bihac); Radoslav Lopašić, Karlovac, 1879, str. 13 (Lopašić, Karlovac).

²⁰ AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1139, 1140, 1141.

²¹ Aleksa Ivič, Prilozi za povijest hrvatsku i slavonsku 16. i 17. vieka, Starine 35, Zagreb 1916, str. 308, 309 (Starine 35).

²² »... Daß schloß Buschim mit gewalt oder durch pratikh widervmb zuerobern oder oder ain anders hauss dem feindt abzutring...«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1156, 1159.

²³ »... Da nun die oberig graniz heuser wie oberstanden wol besetzt vnd mit kriegs notturfften versehen, mochte dem feindt der paß gegen Busin zum thail gespert werden, vnd hiedurch zuwerhoffen denselben fleckhen sambt Zasin deso leichten widervmb zuerobern...«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), 1180.

²⁴ AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 241, 243; Lopašić, Bihac, str. 307; MSHSM XV, str. 23, 24; Lopašić, Karlovac, str. 13; Klaič, Povijest Hrvata, str. 396.

²⁵ MSHSM XV, str. 24; Klaič, Povijest Hrvata, str. 397.

naj bi vsak podložnik izkopal dve klatfri (približno 4 m) dolge in široke obrambni jarek — in pa o kastelih ob toku reke Kolpe.²⁶

Toda obrambne akcije niso mogle preprečiti turških ropanj. Že 23. julija poroča Ivan Auersperg, da so Turki »te dni« pri Blagaju dvajset ljudi delno pobili, delno odpeljali, vso okolico pa požgali. Turek, ki so ga ujeli, je povedal, da nameravata beg iz Bosne in beg iz Livna vpasti do Kolpe. Nevarno je, da bi vpad segel vse do Metlike.²⁷ Sebastijan Lamberg sporoča iz Bihaća 9. avgusta, da bo Ferhat beg s celo vojsko vpadel proti Bihaću, Dubovcu ali Metliki.²⁸ Velikega pohoda pa v avgustu ni bilo, čeprav so obvestila o zbiranju turške vojske in možnem obleganju Bihaća in pohoda proti Metliki še prihajala, tako da so deželni stanovni na Kranjskem izdali ukaz o deželnem vpoklicu petega in desetega moža 3. septembra.²⁹ Vendar pa so Turki v manjših četah v prvi polovici avgusta še plenili po Hrvaški krajini v okolici Cetina, Pokupskega, pri kraju Jezersko (bli u Bužima) ter okoli Bihaća.³⁰

Zaradi teh pogostih vpadov in tudi novih osvojitvev si je cesar Maksimilijan prizadeval prek svojega poslanca pri Porti barona Ungnada zagotoviti, da bi Turki zavzete kraje v času premirja spet vrnili in da bi vpadi prenehali. Veliki vezir Sokolović je prošnje, naj vrnejo Cazin in Bužim, zavrnil, češ da so v teh krajih zgrajene džamije, kar pomeni, da kristjanom takih krajev ne morejo vrniti.³¹ Posledica teh mirovnih prizadevanj je bil ukaz, ki ga je sultan poslal Ferhat begu, da mora, ker je »premirje z dunajskim kraljem spet okrepljeno, svojim poveljnikom in vsej vojski na celotni meji objaviti, da se ne sme v te dežele vpadati in ropati ali da bi kogarkoli odpeljali v ujetništvo.«³² Izvajanje tega sultanovega ukaza je preprečila 12. septembra smrt cesarja Maksimilijana, kar je pomenilo, da premirje preneha in do njegove obnovitve spet velja vojno stanje; tako tudi sultanov ukaz za bojvitega Ferhat bega ni veljal.

Še za življenja Maksimilijana se je sestel v Regensburgu državni zbor, kjer so sodelovali tudi poslanci notranjeavstrijskih dežel, ki so prikazali slabo stanje ob meji, tako da so nemški stanovni obljubili za borbo proti Turkom finančno pomoč 705.000 forintov, cesarska vlada pa je predlagala, da se ustanovi za obrambo Ogrske, Hrvaške in Slavonske krajine nov vojaški red, ki bi imel svojo vojsko v izpostavljenih trdnjavah, tako v Kaniži, v Koprivnici, v Sisku in v Gvozdańskem.³³ Ker je bilo število voj-

²⁶ Ferdo Šišić, Hrvatski saborski spisi III, Zagreb 1916, str. 471, 472; Ivan Erceg, Šišićeve bilješke za povijest hrvatskih sabora u 16. stoljeću, JAZU, Zagreb 1954, str. 442; Klaić, Povijest Hrvata, str. 397.

²⁷ »... 20 personen zum thail enndtuft vnd zum thail erschlagen auch das traidt in der selben gannzen gegendt abgeprenndt haben...«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1213.

²⁸ AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 259.

²⁹ AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 266, 268; Jug, ZC IX, str. 49.

³⁰ O teh vpadih piše Ivan Auersperg v pismu iz kraja Kamensko 16. avgusta: »... verschinnes sontags sambt bey Zettin 100 turkhische pfardt gerendt... nachsten montag darnach abermallen mit 300 pfärten in der gegendt Pokupskho gerendt... ein gross turkhisch hörr bey Jesersko... starkh gelegert haben...«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1303, 1305; o ropanju okoli Bihaća izvemo iz pisma Kristofa Auersperga iz Crnomlja: »... dass die turkh in Wihitscherisch veldt gerendt...«, AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 266; 30. avgusta pustošijo Turki okoli Bihaća in odpeljejo 32 oseb, MSHM XV, str. 24.

³¹ Lopašić, Bihać, str. 153.

³² »... Das der friedt mit den konig von Wien wider umb bekreffttigt... das der es strakhs deinen waiuoden auch denen die in den schlossern in den besatzungen ligen, vnd in suma alles den kriegs leuthen an der selbem ganzen granizen offentlichen publicieren verrueffen furhalten und wol einbilden wellest, auf das sy wissen das der friedt vnd die freundschaft mit dem vorgedachten konig widerumb bestats vnd bekrafftigt seyn und wellest auch nit zuelassen, das in ir lanndt einfall vnd straff beschehen oder jemandts aus iren leuthen gefanngen werde...«, to je prepis ukaza Ferhat bega, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1337, 1338.

³³ Klaić, Povijest Hrvata, str. 398.

skē na Hrvaški in Slavonski krajini premajhno,³⁴ da bi se lahko ubranilo turških pritiskov, so 15. oktobra stanovi Koroške, Štajerske in Kranjske prosili, za povečanje vojske, in to v Slavonski krajini za 900 mož, v Hrvaški krajini pa za 1100.³⁵ Prav tako je bila izražena želja, naj bo vojska smotrno razdeljena, tako da bi bil en del drugemu pri roki v primeru napada,³⁶ saj Turki dnevno vpadajo, in če meja ne bo oskrbljena pravočasno tudi s svinčcem, s smodnikom, s krogli in z drugimi vojnimi potrebščinami, bo povsod na meji zavladalo veliko pomanjkanje.³⁷

Do konca leta Turki niso več osvajali hrvaškega ozemlja, pač pa so ga, kot izvemo iz poročil, »dnevno pustošili.«³⁸ V virih in literaturi pa najdemo le še štiri datirane vpade do konca leta — v oktobru v okolico Reke, 5. novembra in 1. decembra je pustošil v okolici Steničnjaka, Blagaja in Skrada Kapidžibaša, z večjim številom konjenikov in pešcev, ki jim je uspelo odpeljati 317 ujetnikov; 9. decembra pa je bil ponovno vpad v okolico Steničnjaka, od koder so odpeljali 14 ljudi.³⁹ Skozi vse leto so Turki v Hrvaško krajino tako vpadli kar dvaindvajsetkrat (gre za vpade, ki jih lahko datiramo). Ker pa so skoraj v vseh poročilih omenjena tudi »dnevna pustošenja«, lahko verjamemo v literaturi zastopanemu mnenju, da so v obe krajini Turki vpadli petdeset do šestdesetkrat.³⁹

Po Maksimilijanovi smrti postane cesar Rudolf (II.): V tem času sta imeli Hrvatska in Slavonija v bistvu tri gospodarje: Rudolfa kot kralja, Ernesta, ki ga je zamenjeval v upravnih in političnih zadevah, ter Karla, ki je skrbel za vojne zadeve.⁴⁰ Zaradi prekinjenega premirja je novi cesar najprej poskušal, čimprej obnoviti premirje s Turki ter utrditi in s tem zavarovati obe krajini. 25. decembra 1576 je bilo premirje obnovljeno za osem let (v zadnjih treh letih je bilo to tretja obnovitev); vendar pa, kot že tolikokrat dotlej, to za Hrvaško in Slavonsko krajino ni veljalo.⁴¹ Nadvojvoda Karel se je tega zavedal in je že 28. decembra poveljniku Hrvaške krajine naročil, naj poskrbi za obrambo Bihaća in hkrati da predlog za novega kapetana v Hrastovici, ker dosedanji kapetan Nikola Spalatin te službe ne bo več opravljal.⁴² Toda v prvi polovici leta 1577 — razen dveh,^{42a} — v Hrvaško krajino turških vpadov ni bilo, pač pa so Kranjsko vznemirjali martolozji, kar je razvidno iz pisma 3. maja, v katerem so se

³⁴ V Gradcu so se sestali deželni stanovi notranjeavstrijskih dežel in predstavniki Hrvaške in Slavonske krajine v januarju 1577; tu dobimo podatke o stanju vojske na obeh krajinah za leto 1576: »... auf dises jars angerichtet werden möchte summa sumarum an der crabatischen gränzen aussere officier dienstleut zu fueß personen 2309 pferd 681... vnd auf ain ganz jar... 1520000 f... Kriegstatt windische gränzen wie der rom: khay: mth: volsern allernadigister herrn am neun vnd zwanzigsten tag juli dis 73 jars geschlossen worden... volgen die gerüth pfärdt auf 415... volgen die haramia auf 1118... vnd auf ain ganz jar 130200 f, AS fasc. 136 (nova št. fasc. 230), ni pagine; sem bi sodilo tudi 72 stražarjev, ki so bili razporejeni ob Hrastovici (12), Gradec (6), Kajčić (6), Vojna (6), Vranograč (6), Donja Kladaša (6), pri Cetinu (6), Slunj (6), Jesenice (6), Dabar (6) in Otočac (6), AS fasc. 132 (nova št. fasc. 222), snopič 2.

³⁵ Tako naj bi se okrepila »windische gränz mit zweyhundert teutsch gerüster pferd, 200 hussarsch pferdt, 100 arcubusier zu ross, 200 teutscher schützen, 200 haramia... crabatische gränz auch mit 200 teutscher pferdt, 200 hussarsich pferdt, 100 arcubusier zu ross, 200 teutschen, 400 haramia, AS fasc. 99 (nova št. fasc. 161), ni pagine.

³⁶ »... dß kriegs volks auff dermasen gelegne ort ausgethailt vnd bestelll werde auf dß ain thail dem andern in fürfallender notte handrachen...«, AS fasc. 132 (nova št. fasc. 222), snopič 3.

³⁷ »... Wo mit alsbald alle gränz heuser in gemain mit gepew vnd mereren volckhs besterkhit, mit profiant, geschüz, pulver, kugln, pley munition vnd andern kriegs notwendighait an dem allein in allen gränzheusern diehöchst mangl erscheint...«, AS fasc. 132 (nova št. fasc. 222); snopič 3.

³⁸ 17. oktobra pišejo deželni stanovi Kranjske nadvojvodi Karlu o vpadu v bližini Reke: »... kurz verschinen tag nehent bey S. Veit am Flum auch ein einfall gethan vnd ettlich personen... hinweg gefuert«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1381; o drugih vpadih piše Lopašić, Oko Kupe i Korane, Zagreb 1895, da so 5. novembra Turki odpeljali 147 ljudi, 1. decembra pa 170, str. 30, 31, 48, 49; (Lopašić, Oko Kupe i Korane); MSHSM XV, str. 24.

³⁹ Klaić, Povijest Hrvata, str. 396.

⁴⁰ Klaić, Povijest Hrvata, str. 405; Zgodovina narodov Jugoslavije II, Ljubljana 1959, str. 356.

⁴¹ Klaić, Povijest Hrvata, str. 406, 407.

⁴² Klaić, Povijest Hrvata, str. 407.

^{42a} V februarju so večkrat napadli karavane v okolici Senja in odpeljali 30 oseb, v maju pa so vpadli v Slavonsko krajino, MSHSM XV, str. 24.

kmetje iz gospostva Kostel pritoževali, da je bilo v tem letu iz okolice Kostela odpeljanih 15 oseb.⁴³

Poročila v juniju so začela oznanjati novo turško ofenzivo v hrvaške dežele. Tako so 6. junija deželni stanovni dobili v Ljubljano pismo iz kraja Bag, da Turki nameravajo napasti Prozor in Bag. Zato so 14. junija opozarjali iz Ljubljane Gašperja Raba v Senj, ki sô mu ti kraji pripadali, da se pripravljata turški vpad.⁴⁴ 27. junija je Gašper Rab odgovoril, naj bo deželni poziv na Krasu, v Pivki in v Istri v pripravljenosti.⁴⁵ O tem so 2. julija iz Ljubljane obvestili Henrika Edlinga in Jurija Barba in glede tega so odpisali tudi Gašperju Rabu.⁴⁶ Nadvojvoda Karel je pisal deželnim stanovom Kranjske 28. junija, da je glede na novo turško nevarnost treba poslati proti Hrastovici pravočasno eno ali dve četi.⁴⁷ Pismo iz Ljubljane 4. julija Karlu pa je govorilo o slabem stanju na meji, zaradi česar je bilo treba zavarovati Bihač in tudi druge kraje.⁴⁸ Turki naj bi po vseh teh obvestilih vpadli dvakrat v juliju v okolico Bihača in Steničnjaka, dvakrat pa naj bi v avgustu z veliko vojsko prešli Kolpo pri Steničnjaku in odpeljali v suženjstvo veliko ljudi. Vendar v virih Arhiva Slovenije o teh vpadih ne najdemo podatkov, pač pa v avgustu več obvestil o velikem zbiranju vojske in o možnem vpadu proti Bihaču, zaradi česar je Maksimilijan Lamberg zahteval za okrepitev še 200 mož.⁴⁹

Iz Žužemberka je 3. septembra pisal Ivan Auersperg, da zaradi teh okrepitev Bihač sedaj ni več v nevarnosti,⁵⁰ vendar pa je Gašper Alapič 7. septembra sporočil na Dunaj, da Turki zbirajo veliko vojsko, ki se ji ne bo mogoče upreti.⁵¹ Res je Ferhat beg zbral pri Udbini vojsko, ki se ji je pridružil še beg iz Livna.⁵² Tako združeni so Turki vdrli v Hrvaško krajino in 29. septembra zavzeli Gornjo Kladašo, Sturlić, Podzvizd, Turka Mihajla

⁴³ »... Auch so haben die Türckhen auss vnser nachperschafft dises jars fünffzechen personen vnd die achzig samb ross woll angeladen genumen...« To je pismo, ki ga pošiljata vicedomu v Ljubljano Peraz (?) Huetter in Martin Kharitsch in se v imenu cele skupnosti (an statt der ganzen gemain alda vs Cosstle) pritožujeta nad odločitvijo Jobsta Langemantla, ki je to gospostvo dobil od nadvojvode Karla v zastavo, naj plačujejo za obrambo še tedenski vinar, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1585; Jobst Langemantl je namreč zaradi obrambe v tem predelu želel naseliti v Kostel sto strelcev, kmetje pa so morali že poleg sedaj naloženega davka opravljati še službo strazarjev (ibid. 1585), prav tako je iz pismem 7. marca (pismo Karla in odgovor deželnih stanov Kranjske Karlu) glede obrambe razvidno, da je bil namen odrediti podložnike iz Kočevja, Ortneka, Ribnice, Loža, Metlike in Črnomlja za sekanje gozdov, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1547, 1550, 1551; nadvojvoda Karel piše 20. maja deželnim stanovom Kranjske, da je glede na prošnjo podložnikov iz Kostela sedaj treba tudi druge kraje enakomerno oškodovati: »... Nun haben wir vmb gleichmässiger anderer orten schedlichen nachuolg willen...«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1602.

⁴⁴ AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1611.

⁴⁵ »... weil die turkh vorhabens den fleckhen Baag zubelaghern verordnung zuthuen damit dess auffpot an Carst, Peughk vnd Isterreich in gueter beraitschafft seyn...«, AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 329'.

⁴⁶ AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1639, 1641, 1643.

⁴⁷ »... ain fendlein oder zway auf ain zeitlang geen Hrastouiz schickhen...«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1635.

⁴⁸ AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1651; 11. julija pride ukaz, naj se pošlje proti Hrastovici in Bihaču po sto strelcev, AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 339; o Turkih in obveščanju Vlahov iz Slavonije 20. julija sporočata Vid Halek in Teufenbach, Starine 19, str. 40.

⁴⁹ Ti vpadi so navedeni v MSHSM XV, str. 24; Lopašić, Oko-Kupe i Korane, str. 288; prav tako piše Klaić, Povijest Hrvata, str. 412, da so Turki večkrat napadli v juliju in avgustu. V virih Arhiva Slovenije o teh vpadih ničesar ne zasledimo, je pa več obvestil o zbiranju turške vojske in možnosti vpada v avgustu, tako: 19. avgusta piše Sebastijan Lamberg iz Bihača Ivanu Auerspergu, da se pri Krupi zbira vojska Ferhat bega in Kapidžibaše in da se boji, da bodo vpadli v Bihač; AS fasc. 162 (nova št. fasc. 282), str. 34 (pagina označena s svinčnikom); 22. avgusta Ivan Auersperg sporoča iz Žužemberka, da nameravajo Turki zavzeti Gvozdansko in dodaja, da nameravajo Turki zavzeti vse kraje ob meji; AS fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine; isto v fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 347'; 25. avgusta piše Maksimilijan Lamberg, naj deželni stanovni Kranjske pošljejo še 200 mož v Bihač zaradi možnega vpada; AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1671.

⁵⁰ »... Dan das Wihitsch yezt nit in eusserister gefahr steen...«, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 420), str. 1700.

⁵¹ Klaić, Povijest Hrvata, str. 412.

⁵² Pismo Krištofa Auersperga 2. oktobra, Starine 19, str. 40; Klaić piše, da je bil tu tudi beg iz Klisa; Povijest Hrvata, str. 412.

Peč in Ajtič grad.⁵³ Turki so se obrnili naprej proti Hresnu, ker pa ga niso mogli zavzeti, so prekoračili Gline in napadli Smrčkovci s 5000 možmi, vendar jim tudi tu ni uspelo. Istočasno je livanjski beg udaril proti Kolpi na Lukov dol' (nedaleč od Vinice), kjer so Turki nagrabili veliko plena.⁵⁴ O turškem ropanju je 2. oktobra sporočal tudi Josip Langemantl iz Kostela, ki je pisal, da so Turki tisto leto že trikrat puštošili do Kostela. Tu je šlo verjetno za martoloze; če bi bil vpad večji, bi ga prav gotovo natančneje opisal. Tako je v svojem pismu opisal vpad 30. septembra v Lešnico (na Dobri); kjer je 500 turških jezdecov odpeljalo 60 kristjanov, 30 konjev in 400 glav živine, poleg tega pa požgalo še 35 hiš. Na koncu pisma je dodal, da so 2. oktobra prišli k njemu stražarji, ki so slišali od Vinice in iz smeri proti Ogulinu opozorilne strele.⁵⁵ Kranjska je glede na to vpoklicala 6. oktobra vojsko,⁵⁶ že prej pa je bil splošen poziv k orožju v Hrvaški in Slavonški krajini.⁵⁷ Toda Turki kljub vsem obrambnim potezam v obeh krajinah dežele niso zapustili, ampak so 6. oktobra že tri dni oblegali Gvozdansko, sam Ferhat beg pa je z vojsko na Uni pri Novem gradil most. To je sporočal Iván Auersperg iz Steničnjaka; obramba je bila šibka, saj je imel Auersperg le 600 vojakov; Ferhat beg pa 6000.⁵⁸ S tako silo je Turkom v oktobru uspelo zavzeti še kastel Bojno in Sračice.⁵⁹

Nova poročila so obetala, da Ferhat beg v tem letu še ni končal z osvajanji.⁶⁰ V začetku novembra (4. novembra) so Turki požgali kastel Mazin (pri reki Glini), 13. novembra pa sta Ferhat beg in Kapidžibaša zbrano vojsko pripeljala pred Ostrožac, ki je padel še isti dan. Po tem uspehu so hoteli Turki nedaleč od Bihaća zavzeti še kastel Izačić, vendar niso uspeli.⁶¹ Opozorila, da sta v nevarnosti Steničnjak in Budački, poslana 14. novembra iz Žužemberka, niso bila točna,⁶² saj so Turki 27. novembra udarili na Bihać, v začetku decembra pa je Ferhat beg vojsko obrnil proti Zrinu, dobro utrjenemu mestu. 20. decembra je posadka predala mesto Turkom.⁶³ S padcem znamenitega Zrina je skrajna nevarnost grozila Gvozdanskemu, saj je bil obkoljen s kasteli, ki so jih Turki osvojili v zadnjem času (Bužim, Sračica, Bojna, Zrin in Novigrad na Uni). Nekaj turške vojske je bilo pred Gvozdanskim že od oktobra; zadnje dni v decembru pa je prišel do mesta Ferhat beg in ga obkolil. Vendar sporočila Ivana Auersperga, poslana 26. in 28. decembra, povedo le, da se Ferhat beg pripravlja za vpad proti Dubovcu in

⁵³ »... Herren Hansen von Auersperg schreiben dritt diss aus Stanissnekh wegen fünf verlassen graniz heuser in Crabaten duerch die burggrafen vnd dienstleüt als Oberkhladusch, Sturlitsch, fosues der Turkha Michalapetsch vnd Aytisch grad.« AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 355; Starine 19, str. 40; Klaić, Povijest Hrvata, str. 412; Lopašić, Bihać, str. 228 (dodaja še Mutnik); v viru, objavljenem v MSHSM XV, str. 25, piše, da sta padli obe Kladaši in še Sračica ter Podzvid, ki je res padel Turkom v roke. Popolnoma isto je navedeno v tem viru tudi 29. septembra 1576, kar pa je pomota.

⁵⁴ Starine 19, str. 40, 41; Klaić, Povijest Hrvata, str. 412.

⁵⁵ »... dits jars nun zum driten mall hierher auff Cosstl gerent... den letzten tag septembris gewest sein in die 500 Turken zu roß in die Leschniz khummen... vnd nachendt piß zum gschloss khummen, vnd haben in die 60. christen, 30. roß vnd vber die 400 haubt viech, klein vnd genumen, auch 35 heuser abgeprenndt...« AS fasc. 287 (nova št. fasc. 421), str. 1717, 1719; temu pismu sledi odgovor deželnihih stanov iz Ljubljane 5. oktobra; 10. oktobra pa iz Judenburga odgovor Karla, da se morata Kastel in sama meja bolje zavarovati, AS fasc. 287 (nova št. fasc. 421), str. 1735, 1739.

⁵⁶ AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 358; Jug, ZC IX, str. 50.

⁵⁷ Klaić, Povijest Hrvata, str. 412.

⁵⁸ AS fasc. 287 (nova št. fasc. 421), str. 1737 in fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 358; Starine 19, str. 41; Klaić, Povijest Hrvata, str. 412; Lopašić, Karlovac, str. 14.

⁵⁹ 15. oktobra Gašper Alapić obvešča o izgubi Sračic, Starine 19, str. 41; Klaić, Povijest Hrvata, str. 413.

⁶⁰ 21. oktobra je prišlo pismo iz Zrina, da je iz turškega ujetništva pribežal neki Peter Vokiović (Peter Wokhioitsch), ki trdi, da bo Kapidžibaša gotovo vpadel ob naslednji polni luni z deset tisoč možmi pri Hrastovici in jo zavzel; AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 362.

⁶¹ AS fasc. 287 (nova št. fasc. 421), str. 1793; MSHSM XV, str. 25; Klaić, Povijest Hrvata, str. 413, 414; Lopašić na str. 21 trdi, da je padel tudi Izačić, vendar pa pri samem opisu Ostrožca in Izačića teh trditve ne najdemo več; Lopašić, Bihać, str. 172, 238; glede na to Kristof Auersperg pošlje četrtinim glavarjem 6. novembra pismo iz Ljubljane, naj bo deželni poziv v pripravljeno; AS fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine; Jug, ZC IX, piše, da je Kranjska ukazala pripravljenost 5., 10. in 20. moža 11. novembra, str. 51.

⁶² AS fasc. 287 (nova št. fasc. 421), str. 1783, 1801.

⁶³ Lopašić, Bihać, str. 79; Klaić, Povijest Hrvata, str. 413.

naprej proti Metliki in Črnomlju, kamor naj bi vpadel v dveh do treh dneh. Medtem ko je tekla korespondenca o tem, kaj naj se na meji naredi,⁶⁴ pa so Turki vpadli v začetku januarja proti Steničnjaku, Gradcu pri Petrinji in 11. januarja proti Budačkemu. Istočasno so začeli 11. januarja oblegati Gvozdansko, ki je po dveh dneh obleganja klonilo.⁶⁵ S tem so Turk osvojili ozemlje med rekami Uno, Korano in Glino.

Vse leto 1577 se je nadvojvoda Karel trudil, da bi uredil obrambo obeh krajin, zato je bil podan predlog, da se že 11. julija sestanejo na Dunaju predstavniki notranjeavstrijskih dežel in nemških dežel. Vendar so se predstavniki sestali šele 5. avgusta. V glavnem so prevladovali predlogi, da se v krajinah poveča število vojske, saj so v istem času v Bosni Turki, začeli obnavljati in utrjevati gradove, prav tako pa so v Liko naseljevali Vlahe.⁶⁶ Zaradi tega je poslal cesar Rudolf ukaz, da je treba Vlahe pregnati.^{66a} Vojska naj bi se od dosedanjih 2045 mož (1597 pešcev in 448 jezdecev) na slavonski meji (12 milj) okrepila s 136 huzarji, 250 arkebuzirji in 700 haramijami, s čimer bi tudi stroški od 103.614 forintov narasli na 165.648 forintov. Na hrvaški meji (36 milj) naj bi se vojska od dosedanjih 2750 mož (2219 pešcev in 531 jezdecev) okrepila s 377 huzarji, 350 arkebuzirji in 521 nemškimi vojaki in haramijami, kar bi pomenilo, da se dosedanje stroški na meji (148.988 forintov) povečajo za 91.180 forintov. Te stroške naj bi plačale notranjeavstrijske dežele, vendar pa je cesar pristal na nemško državno pomoč 140.000 forintov, saj, je bilo treba obnoviti in utrditi veliko razvalin ter jih oskrbeti z vojaškimi potrebčinami. Za vzdrževanje banske vojske naj bi cesar prispeval 30.000 forintov za 300 jezdecev in 200 pešcev. Predstavniki notranjeavstrijskih dežel so predlagali še več točk, med katerimi omenimo le: 1. da se nadvojvodi Karlu da v vojaško upravo Hrvatsko in Slavonsko krajino, 2. da so vsi poveljniki odgovorni le njemu, 3. da naj bi bila krajiška vojska v čim večjem številu sestavljena iz mož notranjeavstrijskih dežel ter 4. da se sestavi popis vseh utrdb, ki so bile predane nadvojvodi.⁶⁷

Ozemeljske osvojitve in pogosti turški vpadi v zadnjih mesecih leta 1577 so prisiljevale Karla in notranjeavstrijske dežele, da čimprej uresni-

⁶⁴ Po dveh pisnih Ivana Auersperga iz Podbrežja na Kolpi 26. in 28. decembra; AS fasc. 287 (nova št. fasc. 421), str. 1867, 1877, sledijo pisma Kristofa Auersperga 28. decembra iz Ljubljane koroškim deželnim stanovom z isto vsebino in še sporočilo o izgubi Zrina, ibid., str. 1875; 28. decembra pismo poslancem deželnih stanov Kranjske v Bruck na Muri z isto vsebino, ibid., str. 1881, 1882; 28. decembra pismo z isto vsebino nadvojvodi Karlu, ibid., str. 1885, 1886; 28. decembra pismo Ivanu Auerspergu glede na njegova pisma iz 26. in 28. decembra, ibid., str. 1889, 1890; na te turške glase nadvojvoda Karel 4. januarja odgovarja: »... vnd aber jezundt nit allain zu merer besterkhung des haubt ortflekhens Hrastouiz ainhundert teutschen fueß khnecht in disem land annemen vnd hinein fieren lassen, sonder auch dem von Auersperg gelt vnd beschaid zueschikhen noch andere ainhundert crabatistich khnecht dinnen zuwerben, vnd an die guetigisten örter auf die gränzen hin für, zulegen...«, AS fasc. 288 (nova št. fasc. 421), str. 6.

⁶⁵ Iz okolice Steničnjaka naj bi Turki odpeljali 800 ljudi, Lopašič, Oko Kupe i Korane, str. 288; iz okolice Gradca pri Petrinji pa 2000; Lopašič, Bihac, str. 25; 11. januarja napadejo Budački z 800 pešci; Lopašič, Oko Kupe i Korane, str. 96; MSHSM XV, str. 25.

⁶⁶ 3. junija 1577 je obvestil nadvojvoda Ernest Rudolfa, da so Turki naselili Vlahe v dvajset opustelih kastelov, MSHSM XV, str. 28; za imena teh kastelov v Liki pa izvemno iz v hrvaščini pisanega seznama, ki je bil poslan deželnim stanovom Kranjske: »Postavili Turci njihove liude v kastel Louimac, Raduz, Vranik, Medak, Ribnik, v dua kastela Nouaka, v dua kastela Barletta, v dua kastela Rebzuhia, v dua kastel Mogorichia, v kastel Pozitel, Ssirochi Turan, v dua kastela Smilianca, v kastel Podlapac, Sshitar, Perussichi. Ti kasteli bili giesu pusti let 50«, AS fasc. 124 b, 125 (nova št. fasc. 204), ni pagine.

^{66a} 17. in 21. junija 1577 piše nadvojvoda Ernest deželnim stanovom Kranjske glede izгона Vlahov iz Like. AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 318', 335'; glede izгона Vlahov glej tudi MSHSM XV, str. 28 do 32; Klaič, Povijest Hrvata, str. 409; podatki o stanju turške vojske ob meji »so an der kay: mth: etc. lande anstoßen thuet: jezdece in pešcev je bilo ob vsej meji 47049, na meji proti Slavonski krajini je bilo 2863, proti Hrvatski krajini pa 3700 jezdecev in pešcev; AS fasc. 101 b (nova št. fasc 170); MSHSM XV, str. 44—48; glej tudi Klaič, Povijest Hrvata, str. 410.

⁶⁷ AS fasc. 101 b (nova št. fasc. 171); po teh podatkih naj bi bilo na slavonski meji 3131 vojakov, na hrvaški meji pa 3998 vojakov. Vendar pa v virih, objavljenih v MSHSM XV, najdemo naslednje podatke: na slavonski meji naj bi bilo vseh vojakov 3058 (v povzetku tega vira gre za isti podatek, ker je verjetno tiskovna pomota, ki prikazuje to število za deset vojakov manj), na hrvaški meji pa naj bi bilo 3698 vojakov (v povzetku pa je prikazanih 4298 vojakov). Če pa seštejemo število vojakov, ki naj bi bili v posameznih krajih na obeh mejah, kot so navedeni v tem viru, dobimo spet druge podatke: na slavonski meji 3589 vojakov, na hrvaški meji pa 3764 vojakov; MSHSM XV, str. 34—39; podatki za Bansko mejo in stroški za celotno mejo; ibid., str. 54.

čijo zahteve po uspešnejši obrambi. 1. januarja 1578 je sklical nadvojvoda Karel v Brucku na Muri odbore deželnih zborov, Koroške, Štajerske, Kranjske in Goriške. Najprej je bilo rešeno vprašanje novega vrhovnega poveljnika Hrvaške krajine. 8. januarja je Karel imenoval namesto Ivana Auersperga Ivana Ferenbergerja za novega poveljnika, še v januarju pa je bilo rešeno tudi vprašanje bana (Krstó Ungnad). 1. februarja je bil sprejet novi obrambni red. Ta je kakor prejšnji določal, da se oboroženi in popišejo vsi podložniki. Izmed njih naj se izbere vsak trideseti mož. Od teh naj se četrtnina pošlje za tri mesece na mejo, da se tako četrletno izmenjujejo in vsi izurijo. Izmed ostalih podložnikov se izbere še vsak deseti mož. Te se skupno s tridesetimi vpokliče, če v deželo udari sovražnik. Vsi podložniki pa se vpokličejo, če gre na pohod proti deželi osebno sultan ali beglerbeg.⁶⁹

1. marca 1578 so zastopniki dežel predložili Karlu načrt števila vojakov v obeh krajinah; kar je nadvojvoda tudi potrdil. Tako naj bi bilo v Slavonški krajini 200 arkebuzirjev, 450 huzarjev, 350 nemških vojakov in 1750 haramij, (skupno 2750 mož), kar bi stalo 152.496 forintov. V Hrvaški krajini pa naj bi bilo 300 strelcev, jezdecev, (arkebuzirjev), 500 huzarjev, 320 nemških vojakov in 1315 haramij, (skupno 2435 mož), kar bi stalo 160.848 forintov.⁶⁹ Celotna vsota, ki jo je Karel zahteval za vzdrževanje, naj bi bila 548.205 forintov.⁷⁰ Od tega naj bi Kranjska prevzela leta 1578 94.222 forintov, 44 krajcarjev, 2 feniga, vendar je plačala v tem letu 71.427 forintov, 1 krajcar in 1 fenig.⁷¹ Zastopniki dežel so še sklenili, da se v Gradcu ustanovi poseben dvorni vojni svet za obe krajini⁷² in da se v Hrvaški krajini zgradi nova velika utrdba. Cesar Rudolf je s pismom, izdanim na Dunaju 25. februarja, poveril nadvojvodi Karlu vrhovno upravo v obeh krajinah.⁷³

Turki so zopet povečali svojo aktivnost konec marca 1578⁷⁴ in so na veliki petek vpadli v porečje Mreznice in Kolpe ter požgali Dubovac; pri vračanju (v to jih je prisilil pohod Ivana Auersperga) pa so požgali cerkev v Klokoči. To je sporočal v pismu, ki je bilo priloženo pismu Ivana Auersperga iz Pobrežja, Ivan Karincić iz Novigrada 30. marca, dodal pa je še, da bodo v naslednjih dneh Turki spet vpadli med rekama Dobro in Kolpo.⁷⁵

⁶⁸ Zaključke zbora glej še v MSHSM XV, str. 60–62; Klaić, Povijest Hrvata, str. 415; Jug, ZC IX, str. 51.

⁶⁹ V ta znesek pa niso všteti še stroški na Slavonški krajini za »obristen leüttenandt auf sein Person, seine phärd vnd ganz wesen, einer evangelischer prediger, wundarzt, schulhaus, vier gericht leüth, gerichtschreiber, profosen, stekenknecht, 19 post phardt, gehaim khundtschafften«, v skupnem letnem znesku 7632 forintov. Na hrvaški meji pa prav tako stroški za »obristen leüttenandt auf sich seine trabanten vnd diener, einer evangelischen predicanten, ainer wachtmeister der auch quartiermeister, veldscherrerr, profosen, steckenknecht, gehaim khundtschafften«, v skupnem znesku 6804 forintov, AS fasc. 136 (nova št. fasc. 230), v zavitku za leto 1578; v letu 1579 so stroški hrvaške meje narasli na 179.460 forintov, Lopašić, Karlovac, v prilogi str. 10–14; MSHSM, XV, str. 76–80.

⁷⁰ Klaić, Povijest Hrvata, str. 415; Winfried Schulze, Landesdefension, str. 71, 72; oba dajeta pregled, kako se je ta denar razdelil še naprej.

⁷¹ V AS, je spisek, kolikšen bi moral biti, in kolikšen je bil finančni delež Kranjske pri vzdrževanju obeh krajin od leta 1559 do 1578; AS fasc. 124 a (nova fasc. 202), ni pagine.

⁷² AS fasc. 136 (nova št. fasc. 230), ni pagine; Klaić, Povijest Hrvata, str. 415; Winfried Schulze, Landesdefension, str. 73–77.

⁷³ MSHSM XV, str. 56–60; Klaić, Povijest Hrvata, str. 416, 417.

⁷⁴ 22. marca piše Sebastijan Lamberg iz Bihaca; 23. marca Ivan Auersperg iz Podbrežja, 23. marca Gašper Rab iz Senja, 24. marca Josip Thurn (ni naveden kraj), da se Ferhat beg in hlivanjski beg pripravljata na vpad proti Prozoru, Berlogu in Liki in da, ko bo nizka reka, bo Ferhat beg vpadel tudi preko Kolpe; AS fasc. št. 2 (nova št. fasc. 876), f. 337 in fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine; 24. marca piše Ivan Auersperg dve pismi, enkrat iz Podbrežja, drugič iz Vinice, da bo turški vpad, ki združuje 7000 do 9000 Turkov; AS fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine; 26. marca pa iz Ljubljane pošljejo štiri pisma, prvo naslovljeno na četrtnika Jurija Barba in Henrika Edlinga, drugo na četrtnika Adama Lamberga, Baltazarja Galla in Gašperja Lamberga, tretje so poslali na Koroško, o tej turški nevarnosti, četrto pismo pa so poslali Ivanu Auerspergu, katerega so obvestili, da je deželni poziv v pripravljenosti; AS fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine.

⁷⁵ »... Die turken haben am kharfreitag gerubt bay der fluß Mřeshniz vnd paß auf die Kholph den markt. Dubauaz gar piß auf den gshluß abprendt vnd feredt etc., wan sie, erfordern haben das sich herr Hanns auf (?) hat, haben flucht geben vnd vnsrer wege haben khirhen/ Khlokhotsch ain tag vnd naht vnd haben ex ferprendt, vnd mir ist khundt warden das sy verden jezt die tagen wider um zwischen die fluß, Dobra vnd die Khulp...«, AS fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine; v MSHSM XV, str. 25, je postavljen datum v začetek aprila, kar pa ne drži; Turki naj bi v marcu napadli tudi Perno; Lopašić, Oko Kupe i Korane, str. 219.

Na Karlovo zapoved 7. aprila je Kranjska 11. aprila razglasila splošni vpoklic, vendar je že 13. aprila turška nevarnost minila.⁷⁶

Iz tega časa pa obstaja poročilo (Neuwe Zeytung), da so Turki 28. marca prišli pred Metliko (Statt Medlinge), jo oblegali, zavzeli in požgali 12. aprila, 2000 ljudi pobili, 900 pa odpeljali v suženjstvo. Vendar pogosti viri prav konec marca in v začetku aprila o tem vpadu ne govorijo, tako da kot ugotavlja Stanko Jug, to poročilo ne drži. Mogoče gre za kak drug kraj, saj se Metlika v sodobnih virih vedno piše kot Mötling ali Mötting.⁷⁷ Turke (12.000) naj bi po tem slovenski in hrvaški kmetje (9000) potolkli, in to 29. aprila pred Bihacem.⁷⁸

V mesecu maju se je poveljnik Hrvaške krajine Ivan Ferenberger pripravil, da bi v okoljeni Bihač prinesel hrano, za kar pa je moral zbrati precej vojske. Istočasno so po Valvasorju Turki vpadli na Kranjsko; iz zvižajo naj bi se polastili Kostela, mnoge pobili, druge pa odpeljali. Ko so se vračali, pa naj bi jih 22. maja pri Drežniku napadel Ferenberger, jih 900 pobil, druge pa pognal v beg.⁷⁹ Vendar tudi o tem vpadu v Kranjsko ni nobenih virov, le v sejnih zapiskih deželnih stanov piše, da je vrhovni poveljnik že 20. maja naletel na 400 Turkov med Korano in Drežnikom; pri čemer je bilo 300 Turkov ubitih in 200 ujetih.⁸⁰ Spet so vpadli Turki v juniju med rekama Dobro in Mrežnico in pri Novigradu na Dobri zajeli 200 ljudi.⁸¹ 19. julija pa je vpadlo iz Kostajnice 500 Turkov, ki so zajeli 300 ljudi.⁸²

Ko je nadvojvoda Karel že dokončno prevzel obrambo Hrvaško-slavonske krajine, se je odločil, da proti Turkom vzdigne močno vojsko, ki bi zavzela kraje, izgubljene v zadnjih dveh letih. Pod vodstvom deželnega glavarja Koroške Jurija Khevenhüllerja je v avgustu in septembru 1578 potekala proti Turkom velika vojaška akcija, ki pa je zaradi spretnosti nasprotnika popolnoma propadla. Turki so 1. in 3. oktobra znova zavzeli kraje, ki so jih v tej akciji mesec dni prej izgubili.⁸³

⁷⁶ AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 379 in fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine.

⁷⁷ Jug, ZC IX, str. 52, 53.

⁷⁸ Radics, Die Einfälle der Osmanen in Steiermark, Kärnten und Krain im 15. und 16. Jahrhundert, Österreichische Militärische Zeitschrift 1864, str. 27, 28.

⁷⁹ MSHSM XV, str. 25, 26; Jug, ZC IX, str. 53; Klaič, Povijest Hrvata, str. 423.

⁸⁰ Zapis 24. maja 1578: »Herrn Vransen von Gallenberg schreiben aus Tschernembel den 22 bis vnd er (dve besedi nečitljivi) das herr obrist leütenandt den 20 dis im heraus zwey von Wihitsch 4000 turkh so zwischen den wasser Khorana vnd Dreschnikh auf zue (?) gewertt antreff sein zertrennt 300 erlegt vnd vber 200 gefang«, AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 404; vendar pa v Starinah 19 beremo, da je 22. maja Ivan Ferenberger pisal iz Crnomlja štajerskim stanovom, da se odpravila v Hrvaško; 31. maja pa prav tako sporoča Ivan Ferenberger iz Crnomlja štajerskim stanovom, da je premagal močno turško vojsko; Starine 19, str. 42, Lopašić, Karlovac, str. 176; pa piše, da je Ferenberger 8. maja pisal v Gradec, da bo udaril na Turke.

⁸¹ Lopašić, Bihač, str. 25; 28. junija iz Crnomlja pride pismo v Ljubljano, v katerem »... herren graniz commissarien schreiben an die herrn verrordente in Crain aus Tschernembel von 28 bis ... dass ausspott der vollich rüstung vnd fünff hundert gueter schutzen aus ober Crain schieckhs bey tag vnd nacht auf Ruodfswerd«. AS fasc. 2 (nova št. fasc. 876), f. 409.

⁸² Lopašić, Oko Kupe i Korane, str. 288.

⁸³ O t. im. Khevenhüllerjevi akciji glej več v: MSHSM XV, str. 71—73; Ivan Erceg, Šišćeve bilješke za povijest hrvatskih sabora u 16. stoljeću, JAZU, Zagreb 1954, str. 443, 444; pisma Khevenhüllerja v oktobru, Starine 19, str. 43; Lopašić, Bihač, str. 25, 26, 27, 82, 161, 239, 290; Klaič, Povijest Hrvata, str. 425, 426. V Arhivu Slovenije najdemo za Kranjsko veliko podatkov v zvezi s pripravo na to vojaško akcijo: izdan razglas in popis za Zgornjo kranjsko četrt 21. julija 1578, glede števila delavcev za okope (Schanzkechten), AS fasc. 146, 146 a (nova št. fasc. 248), str. 120—126; popis živil po gradovih, samostanih in farah v Spodnji kranjski četrti 24. julija 1578, ibid., str. 133—147; popis podložnikov po gospostvih, ki so morali dati tovorne konje in vozove za prevoz provianta v vojnem pohodu; ibid., str. 158—269; zanimivo pa je tudi pismo sedemnajstih podložnikov, ki ga pošljejo nadvojvodi v Gradec 27. januarja 1582, v katerem se pritožujejo, da niso dobili še do tega leta povrnjene škode, ki so jo imeli na vojnem pohodu leta 1578, kjer so sodelovali kot tovarniki. AS fasc. 288, 289 (nova št. fasc. 423), str. 107, 108.

Do konca leta 1578 in vse leto 1579 je ostalo v arhivih zabeženih le-
 več opozoril o možnosti turškega vpada,⁸⁴ toda vpada na hrvaško ozemlje,
 ni bilo nobenega.⁸⁵ Kranjsko so vznemirjali v tem letu martolozl, ki so po-
 poročili v avgustu 1579 preko Klane in Gerovega vpadali v deželo.⁸⁶ V tem
 letu sta se obe strani utrjevali, tako so v Bosni Turki utrjevali zavzete
 kraje,⁸⁷ v Hrvaški krajini pa se je začela gradnja nove trdnjave — Kar-
 lovca.⁸⁸ Potrebna je bila gradnja velike in moderne trdnjave, je
 obstajala že zelo dolgo. Že leta 1544 je Ivan Ungnad cesarju Ferdinandu
 predlagal, da bi zgradili močno trdnjavo za sedež komandanta krajiške
 vojske, v letih 1575 do 1577 pa je potreba po taki utrdbi rasla, saj je bila
 turška intenzivnost izredno velika. Končna odločitev o gradnji je bila dana
 v sklepu sestanka v Brucku na Muri marca 1578. Po tem sklepu so zastop-
 niki dežel odobrili 420.000 forintov za popravilo obmejnih trdnjav ter za
 gradnjo nove utrdbe.⁸⁹ Takoj po sestanku v Brucku so se začele priprave
 za gradnjo trdnjave. Za primeren kraj in položaj pod Dubovcem, kjer naj
 bi nova trdnjava stala, se je odločila gradbena komisija, isto mesto pa je
 predlagal tudi Ivan Ferenberger v decembru 1578, ko je po propadi Khe-
 venhüllerjevi akciji poročal o stanju na meji.⁹⁰ Ta odločitev, ki je ustrezala
 strategiji obrambe, je omogočala najprej obrambo »lastne hiše«, šele nato
 pa možnost vodenja ofenzivne vojne, ki bi prinesla tisto, kar je bilo do
 tega časa izgubljeno.⁹¹

Hrvaški sabor se je tej ideji izgradnje trdnjave pod Dubovcem upiral
 in je večkrat predlagal druge kraje, tako Steničnjak, opatijo v Topuskem
 ali izgradnjo nove trdnjave pri Kneji, saj so smatrali, da pod Dubovcem
 nova trdnjava ne bo veliko pomenila pri obrambi doljnih krajev ob Kolpi.⁹²
 Vendar se je tudi Karel odločil za gradnjo na tem mestu. Ko je bil marca
 1579 sklenjen tudi sporazum iz lastniki (Zrinjski) o prodaji zemljišča pod
 Dubovcem, se je gradnja trdnjave začela 13. julija 1579. Že v aprilu so se
 začele intenzivne priprave na začetek gradnje. Tako je 20. aprila Karel pisal

⁸⁴ 10. decembra 1578 (piše Ferenberger) iz Crnomlja, da bo verjetno livanjski beg vpadel. AS fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine; 6. januarja 1579 je sicer poročilo Jakova Zacha iz Bihaca, da je gradišćan iz Ostrožca premagal Turke, toda ni naveden niti kraj niti ali gre za vpad. Starine 19, str. 43; 27. aprila Ivan Ferenberger piše Karlu, da bodo Turki vpadli v Hrvaško, Starine 19, str. 43; 13. maja piše iz Bihaca Georg Panner; da sta prišla k njemu obveščevalec Raditzschhoualsch (Radičković) in obveščevalec, znan pod imenom Periza (Perica), ki sta povedala, da so se Turki zbrali in da je treba pozornost posvetiti Bihacu, AS fasc. 288 (nova št. fasc. 422), str. 647; 15. maja o tem pismu sporoča Ivan Ferenberger, ibid., str. 449; 4. oktobra piše Ferenberger, da je sporočil Sebastijan Lamberg iz Bihaca, da bo Ferhat beg s kliškimi in livanjskim begom napadel Bihac, Starine 19, str. 46.

⁸⁵ V letu 1579 so bile le proti Slavoniji manjša četovanja iz pakraškega in požeškega sandžaka; Klaić, Povijest Hrvata, str. 426; vpadali pa so tudi martolozl v Stajersko (pismo Karla 18. maja Vidu Haleku, da naj to prepreči); Starine 19, str. 44; umiritev ob meji je bila verjetno tudi posledica notranjih sporov v Carigradu in atentata na velikega vezirja oktobra 1578.

⁸⁶ Pismo, poslano v Ljubljano z željo, da se uredi stražarnica v Klani in Gerovem, ker martolozl wie sy denn seid nächstuerschinen. S. Georg tag drey mal ins lanndt geraubt vnd fünf personen entfuert haben. AS fasc. 288 (nova št. fasc. 422), str. 798.

⁸⁷ Tri pisma Ivana Ferenbergerja, poslana Karlu aprila in maja, da bodo Turki utrdili Gvozdansko, Zrin, Cazin in Ostrožac, Starine 19, str. 44; in pismo Georga Pannerja 13. maja iz Bihaca z isto vsebino, AS fasc. 288 (nova št. fasc. 422), str. 647.

⁸⁸ Milan Kruhek, Postanak i razvoj tvrđave i grada Karlovca, v zborniku razprav Karlovac 1579—1979, Karlovac 1979, str. 82 (Kruhek, Postanak). Pri opisu gradnje Karlovca v letu 1579 se bomo opirali na to delo in še na delo istega avtorja z istim naslovom, ki je izšlo v Zagrebu 1978 kot katalog ob postavitvi razstave ob 400-letnici Karlovca (Kruhek, Karlovac). Ti dve deli predstavljata sintezo vse dosežane literature in uporabe novih virov. Druga pomembna literatura je še: Radoslav Lopašić, Karlovac, Vijenac 1875; Radoslav Lopašić, Karlovac, Zagreb 1879; R. Strohal, Grad Karlovac opisan i orisan, Karlovac 1906; Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata, knjiga 5, Zagreb 1973, str. 424, 425; Milan Turković, Iz prošlosti grada Karlovca, Sušak 1938; Franjo Deak, Grad Karlovac u vjekovnoj borbi za slobodu i nezavisnost, Karlovac 1943; Ferdo Šišić, Hrvatski saborski spisi, IV (MSHSM), Zagreb 1916; Ivan Erceg, Šišićeve bilješke za povijest hrvatskih sabora u 16. stoljeću, JAZU, Zagreb 1954.

⁸⁹ Kruhek, Postanak, str. 82.

⁹⁰ Kruhek, Karlovac, str. 10; načrt same trdnjave je najpopolnejša oblika takratne vojne arhitekture. To je italijanska fortifikacijska šola, ki razvije sistem bastionov, kar v sistemu obrambe pomeni, da ne sme biti niti enega delga trdnjave, ki ga ne bi bilo mogoče braniti s kakega drugega položaja na trdnjavi, Kruhek, Karlovac, str. 10; Vojna enciklopedija, zvezek I, 1970, str. 502, 503; ibid., zvezek III, 1972, str. 18, 19, 26; zvezek X, 1975, str. 190.

⁹¹ Kruhek, Postanak, str. 83.

deželnim stanovom Kranjske in vicedomu, naj zberejo 700 do 800 podložnikov, ki naj bodo z vsem potrebnim orodjem 17. maja na gradbišču, da bodo začeli z delom. Prav tako je bilo naročeno, naj se preskrbi dovolj denarja ter lesenega in železnega orodja in obrtnikov (kovača, kolarja in tesarje) s pomočniki, deželni vpoklic pa naj bo v pripravljenosti, da bi preprečil nenaden sovražnikov vpad.⁹² Podobno pismo je Karel poslal hrvaškemu saboru 22. aprila, vsem deželam pa je pisal, naj v delo na trdnjavi vključijo tudi kaznjence, ki naj jih zberejo v Metliki in pošljejo 20. maja pod Dubovac.⁹³

Toda zbiranje delovne sile je šlo zelo počasi. Na Kranjskem so podložniki za gradnjo verjetno zbirali že prej, toda šele 3. junija sta bila poslana dva splošna razglaša v dolensko in srednjejekranjsko četrt (vnder vnd; mitter viertl).⁹⁴ Po gospostvih naj bi na 14 funtov denarja določili posebnega podložnika, tako da bi srednja kranjska četrt morala po popisudati 403 podložnike, dolenska četrt pa 393.⁹⁵ Vendar se ne da natančno ugotoviti, koliko delavcev je gradnja 13. julija začelo. Gotovo je, da Kranjska vseh svojih delavcev istočasno ni poslala, saj je Karel 25. julija pisal, naj dežela pošlje še preostalih 200 delavcev. Še avgusta pa jih ni poslala. To izvemo iz pisma v Ljubljano, ki pravi, naj bi zaradi poletnega vremena poslali poleg »zaostanka«⁹⁶ še 200 novih delavcev.⁹⁶ Gradbišče, na katerem je v začetku delalo kakih tisoč delavcev, bi zaradi obsežnosti del (delo v kamnolomu v Ozlju, sekanje gozdov, zemeljska dela) lahko zaposlilo še več delavcev. Stalno pomanjkanje delovne sile je pomenilo povečan pritisk na tiste, ki so na gradbišču bili. Posledica težkih pogojev dela so bili pobegi podložnikov. Že 21. julija je Josip Langemantl poročal v Ljubljano o pobeglih delavcih, vendar ni povedal njihovega števila.⁹⁷ Iz dnevnika Ivana Gallenberga izvemo, da je 10. avgusta dal svojemu županu Linhartu 16 krajcarjev za vzdrževanje podložnikov, ki jih je poslal pod Dubovac namesto 10 pobeglih.⁹⁸ Podložnikom so tudi podaljševali delo na gradbišču. V drugi polovici avgusta so se pritožili Tomaž, Martin, Matija Jaklič (Jakhlitsch), Gregor Gradiša (Gradischa) in Tomaž Božič (Possighk), podložniki župnika v Žužemberku, da so že cel mesec dal na gradbišču, čeprav so bili poslani le za pet tednov.⁹⁹

Toda gradnja utrdbe Karlovac je napredovala, tako da je bil že v avgustu izdan privilegij za izgradnjo dveh civilnih hiš znotraj utrdbe. V tem privilegiju je, kot ugotavlja Milan Kruhek, prvič omenjeno ime »Carlstadt«, saj se je do tega časa v vseh pisnih omenjala samo gradnja trdnjave pod Dubovcem. Toda v tem dokumentu točen datum (katerega avgusta) ni naveden,¹⁰⁰ tako da je pismo, ki sta ga poslala 23. avgusta 1579 iz Karlovca v Ljubljano Franc Pöppendorf in Ahac Thurn zaradi prej omenjenih petih podložnikov, ki so prosili za zamenjavo na gradbišču, vsekakor lahko upoštevano kot ena prvih omemb tega mesta.¹⁰¹

⁹² AS fasc. 3 (nova št. fasc. 877), f. 34, 34'; Kruhek, Postanak, str. 84; Kruhek, Karlovac, str. 29, 30.

⁹³ Kruhek, Postanak, str. 85.

⁹⁴ AS fasc. 3 (nova št. fasc. 877), f. 38'.

⁹⁵ V tem popisu je določeno le število podložnikov, ki jih morajo dati posamezna gospostva, vendar pa ni imenskega spiska podložnikov, niti na kakšen način so bili posamezniki določeni, AS fasc. 163 (nova št. fasc. 284), ni pagine; prvi popis 158 delavcev je z dne 19. julija, ko so jih že vračali na gospostva, od koder so bili poslani; AS fasc. 163 (nova št. fasc. 284), ni pagine.

⁹⁶ Kruhek, Postanak, str. 86.

⁹⁷ AS fasc. 3 (nova št. fasc. 877), f. 42.

⁹⁸ »Besoldung aber heut meinen zuppan Lienharten den ich weden der 10 enweihen von Dobouaz andere an ir statt hinab zuschickken zur zerung gebhen 16 kr, AS, 160 r, str. 25'.

⁹⁹ »... Vor fünf wochen zu disen heilsamen werck vnd gepew verordent unnd geschiekh, wie auch lenger als ein ganzes monath lang alda wie wissendt gearbait... AS fasc. 163 (nova št. fasc. 284), ni pagine.

¹⁰⁰ Kruhek, Postanak, str. 86; Kruhek, Karlovac, str. 30.

¹⁰¹ »Carlstatt den 23 Augusti im 79 istenz, AS fasc. 163 (nova št. fasc. 284), ni pagine.

Novo grožnjo opustošeni Hrvatski¹⁰² in nastajajoči trdnjavi pa je pomenila upravna ureditev ozemlja, ki so ga Turki zavzeli v letih 1576 do 1578, in njegova vključitev v turško državo. 28. decembra 1579 beremo v poročilu poslanca pri porti barona Ungnada, da je Idris aga dobil nov sandžak, ki bo obsegal vse kastele onstran Une, ki jih je pred nekaj leti zavzel Ferhat beg.¹⁰³ Turki so mejo potisnili do reke Glina.

Zusammenfassung

BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER TÜRKISCHEN EINFÄLLE VOM JAHRE 1576 BIS ZUM ANFANG DES AUFBAUES DER STADT KARLOVAC IM JAHRE 1579

Vasko Simoniti

Der Autor beschreibt eingehend die häufigen türkischen Einfälle ins Kroatische Mark. Man kann einen Beschluß machen, daß die Türken zu jener Zeit planmäßig das Kroatische Mark zerstörten. Es gelang ihnen, die Grenze noch mehr nach Westen (vom Fluß Una an den Fluß Glina) zu rücken. Auf der anderen Seite sind sie nämlich trotz der vielmal stärkeren Armee nie ins Grenzgebiet zwischen dem Slawonischen und Kroatischen Mark eingefallen — mit der Ausnahme von den sogenannten »martolozi«, die entlang der Grenze plünderten.

Im Beitrag sind außerdem auch kleinere Korrekturen der bis zum heute bekannten Angaben über die Zahlstärke der Armee im Kroatischen und Slawonischen Mark erwähnt. Der Autor erwähnt auch wahrscheinlich die erste genau datierte Ernennung der Stadt Karlovac — den August 23, 1579. Der Beitrag ist aufgrund der bekannten Quellen und Literatur, sowie aufgrund der neuen Quellen des Arhiv Slovenije (Archiv Sloweniens) geschrieben.

¹⁰² V tem času je samo s področja Bihaca odšlo okoli dva do tri tisoč ljudi, predeli okoli reke Mrežnice in Korane pa so skoraj povsem opusteli. V tem času so Turki oropali v Hrvatski krajini okoli 150 krajev, Karlo Horvat, Prilozi za hrvatsku povijest iz arhiva rimskih, Starine 34, Zagreb 1913, str. 75, 76; Lopašić, Bihac, str. 28, 83; Lopašić, Oko Kupe i Korane, str. 288, 322; Karlovac 1579. do 1979 (Zbornik razprav), str. 43; Lopašić, Karlovac, str. 15.

¹⁰³ „... das der sultan durch fürsichub des Sinan Vezier Bassa, der sich gleichwollt fort zur persianischen raiß vnnd expedition täglich rüsted dem vnruhigen nahe alles des feindtlichen angriffs vnnd jüngsten verlusts in Crabatten verursacher vnnd anfanger Hidris aga ein neu sansiagh daseibst in Crabatten an vnnd auffzurichten verwilligt, vnnd ine zum sansiakhen dahin verordnet mit einraubung aller der Castell so jenseit der Vnna gelegen vnnd vor ein etlichen jar durch Ferhat Begen in Bossen ir mth: abgetrunen vnnd durch ine Ferhat biß daheer neben andren regirt werden, AS fasc. 124 a (nova št. fasc. 202), ni pagine.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve-7.

in Zgodovinsko društvo za Slovenijo sta sklenila dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani Zgodovinskega društva za Slovenijo ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)

Koroški plebiscit (zbornik)

Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (1914—1918)

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem

Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem

Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem

Janko Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike I.—IV.

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Franc Koblar: Moj obračun

Veno Pilon: Na robu

V zbirki za leto 1979 je izšlo tudi že dolgo pričakovano delo: Franc Petek — Janko Pleterski, Spomini koroškega politika.

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših slovenskih memoarnih del.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1980 izide že njen 51. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

PRISPEVKI K ZGODOVINI SKOČIDOLA

V uvodu te razprave bo najprej podan etimološki pomen imena kraja Skočidol (Gottestal) v slovenščini in v nemščini. Ko so v času preseljevanja narodov v šestem in sedmem stoletju našega štetja naselili koroško deželo Slovenci, so dali krajem, kjer so se naselili, slovenska imena. Slovensko ime kraja Skočidol je koroški zgodovinar Štefan Singer v svoji monografiji o cerkveni in kulturni zgodovini zgornjega Rožarja pojasnil takole: Slovenski koroški jezikoslovec profesor Josip Scheinigg v Celovcu je razložil, da so Slovenci kraj nazivali Kačji dol ali Kačjega dola; Scheinigg utemeljuje svoje navedbe s tem, da dela reka Drava tam kačje vijuge; morda pa je bilo v teh krajih svojčas tudi mnogo kač. V teku stoletij je iz Kačjidol nastal današnji Skočidol. Skočidol se v neki listini iz leta 1360 glasi Schotidol, 1370 Gottzidol, 1403 Chozdeall, 1406 Gozededall, 1430 Götschidol, 1431 Skozidall. V matrikah beljaških župnij so v začetku pisali Kozentall in Gozentall. Ime Gottestal je torej fonetična izpeljava iz slovenskega Kačjidol in poznejšega Skočidol.

Nemški jezikoslovec univ. profesor Eberhard Kranzmayer je v svoji knjigi o koroških krajevnih imenih² slovensko ime Skočidol enostavno prevedel v »spring hinab« in to svojo razlago pojasnil s tem, da je v Skočidolu ob reki Dravi strm breg, s katerega so ljudje skakali v Dravo. Taka razlaga pa ne more biti v skladu s etimološkimi pravili. Ko so začeli naseljevati koroško deželo Bavarci, so poskušali slovenska krajevna imena prevajati v nemščino. Za kraj Skočidol niso našli primerne imena in je v listinskih virih škofijskega arhiva v Ljubljani zaslediti za kraj Skočidol do konca 17. stoletja tele označbe: Khozenthall, Chozenthall, pa tudi Gözenthall. Šele ob koncu 17. stoletja in tekom 18. stoletja se pojavi za ta kraj ime Gottestal; po vsej verjetnosti je začel eden od tamkajšnjih vikarjev tako pisati in je potem pri tem ostalo. Če je zgoraj prikazano tolmačenje profesorja Scheinigga o izvoru besede Skočidol pravilno, bi se nemško ime tega kraja moralo glasiti Schlangental in ne Gottestal.

Kakor je bilo že v razpravi Prispjevki k zgodovini Šentruperta pri Beljaku³ prikazano, je bila po podatkih koroškega zgodovinarja Gotberta Moroja⁴ župnija v Skočidolu ustanovljena leta 1360, ko je takratni župnik v Šentrupertu na Blatu Ivañ dne 1. maja 1360 obljubil, da bo postavil pri cerkvi sv. Marjete v Skočidolu, ki je dotirana z 14 hubami, »župnika in pomočnika«, ki naj upravljata tudi cerkev v Podravljah (Föderlach). Za dokaz, da ta cerkev spada pod župnijo Šentrupert, naj novo nastavljeni župnik v Skočidolu, kakor tudi vsi njegovi nasledniki plačujejo župniji Šentrupert letno eno marko oglejskih novčičev. Listino so pečatili župnik Ivan, lavantinski škof Peter, ki je bil istočasno višji duhovnik za Koroško,

¹ Stefan Singer, Kultur- und Kirchengeschichte des oberen Rosentales, Kapla 1935, str. 182.

² Eberhard Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten, 2. Teil, Celovec 1958, str. 89.

³ Anton Svetina, Prispjevki k zgodovini Šentruperta pri Beljaku, Zgodovinski časopis 1978, 4. zvezek, str. 413.

⁴ Gotbert Moro, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, 1958, str. 19 ss.

in deželni glavar Koroške Ivan pl. Pfannberg. Kot podružnice so v listini navedene cerkev sv. štefana v Podravljah (Föderlach), cerkev sv. Janeza Krstnika v Domačalah (Damschach) in grajska kapela sv. Valburge v gradu Vernberk (Wernberg). Pravico odvetništva nad župnijo Skočidol kakor tudi nad vsemi ostalimi beljaškega cerkvenega okrožja so imeli v svojih rokah vsakokratni lastniki grada in gospostva Landskron, patronatske pravice in s tem zvezano pravico do prezentacije novega vikarja pa so imeli v svojih rokah vsakokratni lastniki grada in gospostva Vernberk, ki pa so morali to pravico po letu 1461 deliti s stolnim kapitljem ljubljanske škofije.

Prvotno je spadalo vse ozemlje župnije Skočidol pod župnijo šentrupert. Sveti Rupert je bil prvi solnograški škof, ki je umrl leta 718. Že on je dal verjetno sezidati cerkev v št. Rupertu (St. Ruprecht am Moos). Ta župnija se je prvotno razprostirala do Drave in proti vzhodu do Vrbskega jezera, zajemala je vse Osojsko jezero in je na severu segala preko Trebinja (Treffen) do Arriacha. Tekom časa so na ozemlju župnije št. Rupert nastale nove župnije. V začetku 11. stoletja je bil v Osojah ustanovljen benediktinski samostan; leta 1195 pa so se med osojskim opatom Hildegardom in med takratnim župnikom Urhom vršila pogajanja za ustanovitev samostojne župnije v Gradišču (Gratschach); v 12. stoletju je tudi v Trebinju nastala samostojna župnija. Nastanek župnije v Skočidolu leta 1360 opisuje Singer enako kot Morocin; nadaljuje, da je kmalu po letu 1360 nastala samostojna župnija pri cerkvi sv. Miklavža v predmestju Beljaka; ki je prevzela leta 1400 od župnije šentrupert tudi vse pravice nadžupnije. Ravno tako so v tem času nastale samostojne župnije v Dvoru (Kranzelhöffen) in v Lipi nad Vrbo (Lind ob Velden).

Župnija Skočidol je pred jožefinsko-cerkveno reformo leta 1787 obsegala tudi kraje Domačale (Damschach), Hovše (Kaltschach) in Trabence (Trabenig), ni pa obsegala krajev Umbar (Umberg) in Dragajne (Ragain), ki sta spadala pod župnijo šmiklavž v predmestju Beljaka. Župnik Singer opisuje nato še cerkveno poslopje in notranjo opremo cerkve v Skočidolu. Med vikarje skočidolske župnije našteva Singer te:

- 1519 Stephanus Karber
- 1625 Joannes Asberus
- 1636 Lukas Fortunat
- 1698 Lambertus Wuttley
- 1707 Bartolomäus Rainer
- 1708 Valentin Tropper
- 1709 Matheus Kühnig
- 1718—1724 Matthias Sigot
- 1726—1742 Marcus Alphonsus Zollner
- 1745 P. Romanus Zussner, zadnji osojski opat
- 1745—1767 Matthias, Andreáš Lassnik
- 1767—1768 Antonius Tscheschar, ki je pozneje prišel za vikarja v Dvor
- 1768—1772 P. Romanus Huebmershoffen, član družine, ki je bila lastnica puščin v Borovljah in je dobila pozneje plemstvo s predikatom pl. Silbernagel
- 1772 so vpisani v krstnih matrikah P. Anselmus Kriegsberger, P. Anselmus Berndl, prior in Jacobus Bailach, administrator
- 1772—1788 Matthäus Aichhölzer, ki je pokopan v Skočidolu. Njemu je v stárosti pomagal P. Christoph Rainer.

Kakor je že zgoraj povedano, so imeli lastniki grada in gospostva Vernberk patronatske pravice nad župnijo Skočidol in s tem tudi pravico do nadzorstva nad cerkvenim in nadarbinskim premoženjem; zato naj bo tu

navedenih nekaj podatkov iz zgodovine tega gradu. V najstarejših listinah so ta grad nazivali Werdenburg, v listinskem gradivu nadškofijskega arhiva v Ljubljani pa šem naletel na tale imena: Wernberg, Werenberg, pa tudi Bernberg in Bärenberg. Ali je bilo v tistem kraju ob nastanku grada mnogo jagod ali mnogo medvedov? Valvasor⁶ opisuje grad Vernberk takole: Vernberk leži med Beljakom in Vrbo na prijetnem kraju tik ob cesti; pod gradom teče reka Drava. Ne kdaj so imeli grad v svoji posesti gospodje imenovani Verberžani. Pozneje so grad kupili gospodje Khevenhüllerji in je baron Jurij Khevenhüller, deželni glavar Koroške, grad takorekoč na novo sezidal. Sedaj je grad v lasti benediktinskega samostana v Osojah in ga je kupil sedanji opat osojskega samostana Kristof Copponig (Kopajnik) in je preselil zaradi bolj šega zraka ves konvent iz Osoj v Vernberk. Župnik Stefan Singer⁷ opisuje zgodovino nastanka grada Vernberk in zgodovino posestev bamberskih škofov na Koroškem takole: Na tem kraju se je prvotno nahajal le dvorec, ki je bil najprej v lasti bamberskih škofov, ki so ga prodali benediktinskemu samostanu Sv. Pavel v Labotski dolini. Koroški vojvoda Bernhard Sponhajmski (1202—1256) je poskušal zmanjšati politično moč bamberskih škofov na Koroškem in je prisilil leta 1226 šentpavelske menihe, da so mu posestvo v Vernberku prodali. Vojvoda Bernhard je tu sezidal grad in onstran Drave trg Rožek ter dal postaviti most čez Dravo. Do bojnega spopada med bamberskim škofom in med vojvodo Bernhardom ni prišlo, ker je bil s posredovanjem solnograškega nadškofa Eberharda II. in avstrijskega vojvode Leopolda VI. ta spor poravnal s pogodbo, po kateri je moral vojvoda Bernhard odstopiti grad Vernberk bamberskemu škofu. Bamberski škof pa je dal grad Vernberk vojvodi Bernhardu zopet v fevd in sta ga imela v fevdni lasti tudi njegova sinova Urh III., koroški vojvoda od 1256 do 1269, in Filip, koroški vojvoda od 1269 do 1279. S poslednjim je izumrl rod Sponhajmovcev in sta grad in gospostvo Vernberk zapadal zopet bamberskemu škofu. V začetku 14. stoletja sta prišla grad in gosposčina Vernberk z istoimenskim deželskim sodiščem v last avstrijskih vojvod, ki so deželsko sodišče v Vernberku ukinili in sta nastali iz tega deželski sodišči Aichelberg in Sternberg (Strmec). Cesar Friderik III. je del deželskega sodišča Landskron odsvojil in podelil gradu Vernberk lastno upravno območje (Burgfried) s pravico do krvnega sodstva; te pravice je prevzel takratni upravnik grada Vernberk Žiga Kreutzer. Leta 1520, prideta grad in gospostvo Vernberk v last Wolfganga Khevenhüllerja, po njegovi smrti pa v last njegovega sina Žige Khevenhüllerja, ki je umrl leta 1561. Za njim je postal lastnik Jurij Khevenhüller, ki je leta 1576 sezidal grad v sedanjem stanju. Njegova slika in sohi njegovih dveh žena so nameščeni nad glavnim vhodom v grad. Po smrti Jurija Khevenhüllerja je postal lastnik Vernberka njegov nečak Pavel Khevenhüller, ki je moral kot protestant leta 1629 zapustiti avstrijske dežele. Grad Vernberk je prišel nato v last grofa Ivana Žige Wagensberga. Ta ga je prodal zopet naprej in so ga imele potem v lasti rodbine Coronini, Eibiswald in Gällner. Leta 1672 je Ernst Ferdinand grof Brenner prodal grad in gospostvo Vernberk benediktinskemu samostanu Osoje pod opatom Kristofom Kaponigom in so ga imeli menihi v lasti do leta 1773, ko je bil ta red po cesarju Jožefu II. razpuščen.

⁶ Janez Vajkard Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa*, Nürnberg 1688, str. 257.

⁷ Stefan Singer, l. c., str. 50 ss.

O zgodovini grada in gospostva Vernberk obstajajo tudi v koroških zgodovinskih revijah mnogi prispevki; med drugimi so o tem pisali zgodovinarji Roth⁸, Klebel⁹ in Fresacher¹⁰. Njihove navedbe se s podatki Stefana Sangerja razlikujejo v naslednjem: Grad Vernberk je kupil po poroki z vdovo Žige Kreutzerja od njenih dveh otrok iz prvega zakona Wolfgang Khevenhüller, ki je leta 1536 umrl. Njegov naslednik Žiga Khevenhüller je umrl 30. oktobra 1561 brez moških dedičev in so grad Vernberk podedovali njegovi bratranci. Po delni pogodbi z dne 24. 12. 1569 je postal Jurij Khevenhüller lastnik grada Vernberk. Ko je njegov vnuk Pavel Khevenhüller moral leta 1629 zapustiti koroške dežele, je pred svojim odhodom pravočasno prodal grad Vernberk skupaj z gradovoma Aichelberg in Damschach (Domačale) žigi grofu Wagensberg. Ta je dne 24. aprila 1632 prodal gospostvo Vernberk grofu Janezu Krstniku Werdenbergu. Leta 1633 je prišel grad Vernberk v last barona Janeza Petra Coreninja st. in leta 1651 v last grofice Ane Regine Breuner, rojene Wagensberg. Leta 1660 je lastnica grada Konstancija Marija Elbiswald, roj. Breuner, 6. maja 1672 pa je prodala nova lastnica grofica Terezija Marija Galler, roj. Breuner, gospostvo Vernberk benediktinskemu samostanu Osoje.

V času reformacije je prišlo med ljubljanskim stolnim kapiteljem in med člani družine Khevenhüller do sporov pri izvrševanju odvetniških in patronatskih pravic nad župnijami beljaškega cerkvenega okrožja, ker so člani družine Khevenhüller kot pripadniki protestantske vere te svoje pravice izrabljali. 20. septembra 1586 je ljubljanski stolni kapitelj vložil tožbo na koroškega deželnega glavarja grofa Bartolomeja Khevenhüllerja, da je upravitelj grada in gospostva Landskron Amblacher odstavil katoliškega vikarja župnije Skočidol in na njegovo mesto postavil luteranskega predikanta. Poleg te tožbe je ljubljanski stolni kapitelj vložil še pritožbo na deželnega kneza nadvojvodo Karla, ki je izdal dne 2. marca 1589 v Gradcu baronu Bartolomeju Khevenhüllerju strog ukaz, da mora kot advocatus čez vse župnije beljaškega cerkvenega okrožja ščititi tamkajšnje katoliške vikarje, v nasprotnem primeru bo nadvojvoda dal v svoji pristojnosti cerkev v Sentrupertu ter vse druge cerkve zapleniti in bo po svoji uvidenosti katoliški veri nasprotujoče predikante odstavil.¹¹

Ta ukaz nadvojvode Karla pa ni dosti zalegel. 12. septembra 1589 poroča Teinacher, vikar v Dvoru, nadžupniku Moltwurm v Smiklavžu v predmestju Beljaka o razmerah v vikariatu Skočidol. Pred petdesetimi leti je bil v Skočidolu za vikarja neki Ruprecht, ki je tudi tam pokopan; njega je nasledil Marko Rechner, za njim je prišel gospod Paul, potem neki Alex, za njim gospod Bartolomej, potem Urh, ki je tudi tam pokopan; potem pa Fortunatus. Vsi ti so bili katoličani. V pismu z dne 2. decembra 1589 prosi vikar Teinacher ponovno, naj se predikant v Skočidolu zamenja s katoliškim duhovnikom.¹²

Nadvojvoda Karl pa je izdal dne 2. marca 1589 podoben ukaz tudi lastnikom grada Vernberk kot dedičem pokojnega Ivana Khevenhüllerja, naj ščitijo župno cerkev sv. Marjete v Skočidolu, ker je njihov pokojni prednik odvzel cerkvi njivo in jo prodal.¹³ V tej in v drugih zadevah je stolni ka-

⁸ Franz Otto Roth, Zum Erscheinungsbild der Herrschaft Wernberg im 17. Jahrhundert, Neues aus Alt-Villach, 1968, str. 103 ss.

⁹ Ernst Klebel, Die Grundherrschaften um die Stadt Villach, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 27. zvezek, Celovec 1942.

¹⁰ Walter Fresacher, Zur Geschichte der Herrschaften Finkenstein und Rosegg, Carinthia I., letnik 1960, str. 753 ss.

¹¹ Kapiteljski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju KALj.), fasc. 223/13.

¹² KALj., fasc. 224/7.

¹³ KALj., fasc. 223/13.

pitelj v Ljubljani vložil proti grofu Bartolomeju Khevenhüllerju, tožbo na nadvojvodo Karla, v kateri navaja, da je njegov oče Ivan Khevenhüller pred leti odstavil katoliškega duhovnika v Skočidolu in tam nastavil luteranskega predikanta, ki je potem prodal najlepši cerkveni travnik za 100 goldinarjev.¹⁴ Stolni kapitelj v Ljubljani je dne 29. 8. 1589 izdal vikarju in škofijskemu komisarju pri Šmiklavžu v predmestju Beljaka nalog, naj izvrši v župnijah Lipa, Dvor in Skočidol polzvedbe, ker je baron Bartolomej Khevenhüller, v nekaterih filialnih cerkvah (teh župnij uvedel namesto katoliške protestantsko službo božjo.

Ko se je leta 1590 opravljala po enem ljubljanskim stolnih kanonikov vizitacija vseh župnij beljaškega cerkvenega okrožja, je ta vizitator v Skočidolu ugotovil, da st. lastnika grada in gospostva Vernberk brata Žiga in Franc Khevenhüller nastavila v Skočidolu novega luteranskega predikanta Jurija Schwarzrückherja. Prejšnji predikant Andrej Reja, ki je prodal najlepši cerkveni travnik, je imel dve ženi in je bil zaradi tega zaprt, je pa iz zaporu ušel.¹⁵ O njegovem nasledniku ni bilo več govora.

V letu 1612 je v župniji Skočidol listinsko izkazan kot vikar Janez Asper (Joannes Asperus), ki ga ima Stefan Singer na seznamu vikarjev še v letu 1625.

Med leti 1611 in 1627 je prihajalo med vikarjem in škofijskim komisarjem Stromayerjem pri cerkvi sv. Miklavža v predmestju Beljaka in med gospostvom rodbine Khevenhüller v gradu Landskron do stalnih sporov pri izvrševanju odvetniških in patronatskih pravic nad župnijami beljaškega cerkvenega okrožja. V enem teh sporov predlaga Stromayer stolnemu kapitolju v Ljubljani, naj zahteva, da bodo Khevenhüllerji dajali katoliškim duhovnikom iste dajatve v denarju in naturalijah, kakor so jih dajali svojim predikantom.¹⁶

Kot naslednik Andreja Asperija je za leto 1636 označen pri Stefanu Singerju za vikarja v Skočidolu Luka Fortunat, ki je dne 12. junija leta 1665 tam umrl. O tem poroča Ivan Vidmar, vikar in škofijski komisar pri Šmiklavžu v predmestju Beljaka, ljubljanskemu kanoniku Janezu Marku Rošettiju naslednje: Ko sem dal zapuščino pokojnega pod zaporo in jo s svojim pečatom zapečatil, je oskrbnik grada in gospostva Vernberk moj pečat odtrgal in ga namestil s svojim pečatom. Lastnica grada Vernberk Ana Konstancija pl. Eibiswald moji zapori zapuščine ni nasprotovala, pač pa je to storil njen oskrbnik, qui terribilis quidem socius (ki je strašen človek), ki ne izgublja nobene poti v Celovec, da bi mi škodoval. Vse poljske pridelke je hotel izročiti sestri pokojnega, ki je vodila njegovo gospodinjstvo, in drugim legatarjem, jaz sem pa zahteval, naj se ti pridelki hranijo za njegovega naslednika. Za naslednika predlagam Bartolomeja Kaufmana, kaplana v Trebinju (Treffen), za katerega prosijo tudi lastnika grada Vernberk in vsi farani.

Vikar Luka Fortunat pa ni prišel v Skočidol leta 1636, kakor to navaja Stefan Singer, ampak šele leta 1654, kakor bomo videli iz naslednjega: Leta 1655 je vizitiral vse župnije, ki so spadale pod jurisdikcijo ljubljanske škofije na Koroškem, generalni vikar ljubljanske škofije Filip Terpin; v Skočidol je prišel 23. septembra 1655 in je zapisal v vizitacijski zapisnik med drugim tole: Vikar Luka Fortunat je doma iz Kanala v okrožju grofa Rabatta v akvilejski škofiji, ordiniran je bil iz domačega patrimonija, ki

¹⁴ KALj., fasc. 177/35.

¹⁵ KALj., fasc. 224/7.

¹⁶ KALj., fasc. 173/34.

¹⁷ KALj., fasc. 175/25.

mu je obljubil, da ga bo v starosti preživeljal iz kapitala 1200 goldinarjev; ki jih je ta patrimonij posodil škofiji Videm (Udine), kjer je Fortunat prejel subdiakoniat. V mašnika je bil posvečen leta 1652 v Novem mestu od škofa Kristopolitanskega. Ljubljanski stolni kapitelj mu je izstavil dne 22. 4. 1654 po smrti vikarja Andreja Laspergerja dekret; v tej službi je torej drugo leto. Na dan proščanja dá vsaka huba po en hleb kruha, quae contributio vocat Priklad (ta davek se imenuje priklada). Taksa štele znaša en star mernik (veterum modium), poleg tega dobiva pri krstu, pri spovedovanju bolnikov in za mašo po umrlih še eno mero vina. Kar se tiče cerkvenega urbarja, naj ga zahteva od upravitelja gospodstva, ga prepiše in en izvód pošlje škofijskemu ordinariatu. O pohujšljivem življenju faranov ne vé ničesar, pač pa je dvema vlačugama zagrozil, da ju bo javno kaznoval z izgonom iz župnije. Za veliko noč so bili vsi farani pri spovedi, razen gostilničarke Rospoharjeve, ki pa stanuje izven špitala. Cerkevne račune vodi gospodstvo Vernberk in znašajo cerkveni dohodki 152 goldinarjev; od tega denarja dobi župnik 22 goldinarjev, cerkvi zaračunajo 30 goldinarjev, vse drugo si pridrži gospodstvo. Župnija nimá nikakih lastnih zemljišč, tudi bire ne pobira vikar sam, temveč mu jo da gospodstvo iz dohodkov cerkve; in si cer pet četrtakov rži in pet četrtakov ovsá. Od faranov dobiva 24 hlebcev kruha (Zuleg brodt), izkorišča pa še en del njive brez plačevanja najemnine. Vikar ne plačuje nikakih davkov, pač pa mora pošiljati vsako leto vikarju in škofijskemu komisarju pri cerkvi sv. Miklavža v Beljaku pol krone kot penzijo za stolni kapitelj v Ljubljani.

Vizitator je nato še pregledal kapelo v špitalu v Vernberku, kjer se že štiri leta ne bere maše, ker je grajski upravitelj Andrej Rospohar pokopal v tej kapeli nekrščenega otroka. Oskrbnik se je izgovarjal, da so otroka krstila babice in bi zaradi tega ne bilo treba profanirati cerkve. Grofica Ana Regina Preiner, roj. grofica Wogensperg, je po svojem upravitelju, Stefanu Filuciu prosila, naj bi škof kapelo na novo posvetil. V župniji živi šest revežev, od katerih je eden poročen. Vizitator je naročil, da morajo moški spati ločeno od žensk. Ob koncu je vizitator pregledal še kapelo v gradu Vernberk in pri tej priliki ugotovil, da obstaja med lastnico grada in med stolnim kapitteljem v Ljubljani spor glede izvrševanja prezentacijske pravice pri spremembi župnijskega mesta v Skočidolu.¹⁸

Bartolomej Kaufman, ki je prišel leta 1665 za vikarja v Skočidol, je zaradi svojega nemoralneda življenja padel tako pri cerkveni oblasti kakor tudi pri faranih v nemilost, kakor bomo videli iz naslednjih prikazov. Dne 24. oktobra 1668 je cerkev sv. Marjete v Skočidolu vizitiral nadžupnik in škofijski komisar pri šmiklavžu v Beljaku Vitus Walscher in zapisal v vizitacijski zapisnik tole: V zidanem zvoniku se nahaja troje zvonov. Cerkev dobiva kot letno dotacijo devetdeset mernikov ovsá, neplačani dolgovi znašajo tisoč goldinarjev, ki jih dolgujejo deloma gospodstvo, deloma kmetje; gospodstvo plačuje deželni tudi vse dolžne dajatve, kakor jih izkazuje cerkveni urbar. Cerkveni obračuni se vršijo vsako leto v gradu. Ali so bili vsi stroški poravnani, nisem mogel ugotoviti, ker ni bilo vikarja; izvedel sem; da večkrat na teden popiva in veseljači z mladino. Srečal sem ga na cesti pijanega, mu razložil, da sem prišel po nalogu škofa in škofijskega kapitlja na vizitacijo in mu ukazal, naj se zaradi pijanosti opraviči; tudi zvečer ga ni bilo na izpregled, quia ea nocte in sylva inter feros cogeret hospitali (ker je to noč moral prenočevati v gozdu med divjimi zvermi). Sam sem šel zaradi tega v grad, kjer sem ob odsotnosti lastnice gospodstva prenočil.

¹⁸ Škofijski arhiv v Ljubljani (v nadaljevanju SALj.), fasc. 22/11.

Župnija ima eno podružnično cerkev sv. Štefana v Podravljah (Föderlach, 1258 Pödrelach, 1351 Pöderlach, 1672 Phöderlach, po Kranzmayerjevi razlagi je bil P. spremenjen v F. po sosednih krajevnih imenih Velden, Vil-lach etc.) in dve kapeli, in sicer eno v špitalu, ki je popolnoma zapuščena; ker je bil tam pokopan nekrščen otrok oskrbnika gospostva. V špitalu ni sedaj nobenih režežev, tudi ne obstoja nikaka ustanovna listina. Gospostvo je odredilo, da so zvon, ki se je tam nahajal, premestili v grad. Druga kapela v gradu Vernberg, ki je posvečena sv. Avguštinu, je sicer v slabem stanju, ima pa vse rekvizite za opravljanje maše.¹⁹

Dne 4/8. 1675 poroča vikar in škofijski komisar v Beljaku Walscher stolnemu kapitlju v Ljubljano, da je od osojskega opata prejel tole sporočilo: Dne 5. junija je v gozdu, ki je last osojskega samostana, neki mladenič zalotil vikarja Kaufmana, kolje napadel ženo kmečkega podložnika, ki je začela kričati in se tako rešila, njen mož pa jo je kljub temu strašno sko pretepel. Tudi drugi kmetje so se pritoževali, da bi se njihovim ženam moglo isto zgoditi. Kaufman je tudi kriv, da sta dve deklici zanosili in ju je prisilil, da sta abortirali. Opat se boji, da bi Kaufman s svojim ravnanjem okužil njegove menihe. Kaufman ni plačal niti denarne kazni, ki mu jo je naložil stolni kapitelj, niti ne plačuje letnega prispevka, ki ga je dolžan plačati za kapiteljsko menzo.

Dne 26. decembra 1675 poroča vikar Walscher ljubljanskemu stolnemu kapitlju šelo naslednjem incidentu, ki ga je povzročil vikar Kaufman: Dne 18. julija 1675 se je, pri menoglasil Dionizij Vic; faran župnije Skočidol in podložnik gospostva Vernberk, ki je bil strašen na pogled, bil je čisto zmešan in s podplutimi očmi in je pripovedoval tole: Ko se je prejšnji dan oglasil v župnišču zaradi neke dajatve v žitu, ga je vikar Kaufman napadel z gorjačo in ga petnajstkrat udaril po glavi, da je začel krvaveti in je izgubil mnogo krvi; zlomil mu je tudi kost leve roke, da je moral iskati zdravniško pomoč v Beljaku. Korje pritekla v župnišče njegova žena, je začel Kaufman še njo zmerjati in je svojim ljudem naročil, naj ranjenca takoj odstranijo, ker ga je svójčas razžalil s psóvko farski kurbir (Hurenpfaff). Napadeni Vic pa je zanikal, da bi bil kdaj kaj takega izjavil, pač pa je opisal vikarja Kaufmana kot nemoralnega človeka in kot nezakonskega očeta, kar je že tudi priznala njegova priležnica Marija Meixner, ki jo je lastnica grada Vernberk gospa pl. Eibiswald že enkrat izgnala s svojega teritorija. Stolni kapitelj v Ljubljani je zaradi tega incidenta odredil razpravo pred cerkvenim sodiščem in postavil za predsednika tega sodišča beljaškega arhidiakona kapucinskega patra Gedeona, za prisednika pa Janeza Rajmunda pl. Liebenthala in Jurija Spizerja, starešino kapucinskega samostana v Beljaku. Razprava se je vršila 28. julija, sodba pa se je glasila takole: Kmet Vic se mora župniku za žalitve opravičiti, vikar pa je dolžan plačati kmetu v roku 14 dni stroške za zdravljenje in odškodnino v znesku sedmih skudov.²⁰

Nadžupnik v Beljaku Walscher je hotel vikarja Bartolomeja Kaufmana zaradi njegovih nerednosti sam odstaviti, dobil pa je na pritožbo vikarja Kaufmana od ljubljanskega stolnega kapitlja pismeni pouk, da sam brez vednosti kapitlja ne sme suspendirati duhovnikov.²¹ Šmiklavžki vikar Walscher je v drugi polovici leta 1676 še enkrat poročal ljubljanskemu stolnemu kapitlju o pustolovščinah vikarja Kaufmana tole: Oprale tega leta je bil v župnji Lipa krščen otrok, čigar oče je baje Bartolomej Kaufman. Ko sem vprašal vikarja v Lipi o očetovstvu tega

¹⁹ KALj., fasc. 175/28.

²⁰ KALj., fasc. 175/33.

otroka, ni vedel za ime očeta in tudi vikar Kaufman taji, da bi bil on oče otroka. Dal sem po posvetni oblasti zaslišati mater tega otroka in je deželski sodnik v Vrbi ugotovil, da je vikar Kaufman oče otroka. Ko sem vikarju prebral to pisanje sodišča, je kljub temu tajil. 17. oktobra sem bil po opravih v Vrbi in sem tam obiskal Jurija Pahernika, pri katerem je mati nezakonskega otroka v službi. Ob navzočnosti Pahernika in še ene priče je mati priznala, da je vikar oče otroka in je pripravljena njemu to povedati pred sodnikom v obraz. Pred dvema letoma je vikar Kaufman en dan pred praznikom sv. Rešnjega telesa celo noč popival in je na sam praznik, ko je bral mašo, šel pred povzdigovanjem v zakristijo, da bi opravil malo potrebo; iz zakristije je prišel ves potolčen nazaj, da se je vsa fara zgražala.²¹

Na to prijavo je stolni kapitelj v Ljubljani odredil, da se Bartolomej Kaufman odstavi kot vikar v Skočidolu, kar pa se je vikarju in škofijskemu komisarju Walscherju v Beljaku posrečilo šele leta 1678, kar izvemo iz tele pravde: Leta 1678 je prišlo med benediktinskim samostanom v Osojah, ki je postal, kakor je zgoraj prikazano, leta 1672 lastnik grada in gospostva Vernberk, in med ljubljanskim stolnim kapitteljem do spora v zadevi prezentacije novega vikarja za župnijo Skočidol. V začetku julija je ljubljanski stolni kapitelj prošil ljubljanskega škofa, da bi smel obdržati pravico prezentacije vikarja v Skočidolu, ki jo osvaja benediktinski konvent v Osojah kot lastnik gospostva Berenberg. V zvezi s to prošnjo je vikar in škofijski komisar v Beljaku Vitus Balsacher (Walscher) v pismu z dne 26. 7. 1678 predlagal, naj se izda provizorično dovoljenje curae animarum duhovniku Andreju Mahorju, dokler gospostvo v Vernberku ne da svoje prezentacije. V zvezi s tem predlogom piše osojski opat Christophorus (Krištofer) ljubljanskemu škofu Jožefu grofu Rabatta, da se strinja z namestitvijo Andreja Mahorja pod pogojem, da ljubljanski stolni kapitelj odstopi v roku dveh let ius patronatus za to faro, v nasprotnem primeru bo samostan dal zapreti vrata župnišča in tudi ne bo vikarju dajal nikakih dohodkov. Škof je v zvezi s tem pismom odgovoril stolnemu kapittelju, da opat ne more preudicirati pravic škofa, naročil pa je kapittelju, da naj ali odstopi od prezentacijske pravice ali pa poroča, kaj je na stvari. V predmetnem sporu je škof razpisal dve razpravi, na dan 26. junija 1680 in na dan 19. septembra 1680, ki pa nista prinesli nobenih rezultatov; in se je ta spor vlekel še leta in leta. Ko je prišlo leta 1708 do spremembe na sedežu župnije Skočidol, je nastal ponovni spor med obema strankama glede izvrševanja patronatske oziroma prezentacijske pravice in se je v ta spor vmešaval celo konzistorij solnograške nadškofije, ker je osojski samostan spadal pod jurisdikcijo te nadškofije. Šele 12. novembra 1718 je bil med osojskim opatom kot lastnikom gospostva Vernberk in med stolnim kapitteljem v Ljubljani sklenjen pismen sporazum, po katerem je obveljalo staro pravilo, da je dvakrat zaporedoma prezentiral novega vikarja osojski samostan, tretjič pa stolni kapitelj v Ljubljani.²²

Vikar Andrej Mahor pa ni dolgo župnikoval v Skočidolu, ker je za leto 1680 listinsko izkazan kot vikar Lambert Wuttael (Vutej); ki ga ima Štefan Singer na seznamu vikarjev še v letu 1698. Leta 1680 se je vršila po zastopniku ljubljanskega stolnega kapittelja vizitacija vseh župnij beljaškega cerkvenega okrožja. Pri župniji Skočidol je vizitator ugotovil, da tamkajšnji cerkovnik neupravičeno izvršuje krojaško obrt. Če ne bo s tem prenehal, se ga naj odstavi. Vizitator je naročil,

²¹ KALj., fasc. 42/17.

²² KALj., fasc. 242/3, 208/26 in 227/4.

naj se cerkveni davki skrbno izterjujejo, da se bo moglo popraviti cerkveno poslopje, ki je na eni strani porušeno, in da se bo moglo poslopje župnišča bolje vzdrževati. Vizitator je nadalje ugotovil, da mora duhovnik v Skočidolu po odredbah poprejšnjih vizitacij ljudstvo v Vernberku poučevati in voditi v slovenskem jeziku in se mora tega držati; če pa tega jezika ni popolnoma vešč, mora v roku treh mesecev pred škofijskim uradom v Ljubljani dokazati, da se je tega jezika naučil.²³

Iz leta 1690 je ohranjena specifikacija letnih dohodkov in kapitala (vrednosti) vseh petih župnij beljaškega cerkvenega okrožja, ki daje tole sliko:

	Letni dohodek	Kapital
Vikar pri sv. Nikolaju v Beljaku	f 220	f 4400
Župna cerkev in podružnice	—	f 3150
Vikar pri Sentrupertu	f 150	f 3000
Cerkev	—	f 750
Vikar v Skočidolu	f 150	f 3000
Vse cerkve in bratovščina	—	f 3080
Vikar v Dvoru	f 162	f 3240
Vse cerkve	—	f 800
Vikar v Lipi	f 85	f 1700
Vse cerkve	—	f 500

Ta seznam nam pokaže, da je imel najmanj dohodkov vikar v Lipi nad Vrbo in tudi tamkajšnje cerkveno premoženje je bilo minimalno, vikarja v Sentrupertu in v Skočidolu, sta imela enake dohodke, malo bolje je bil situiran vikar v Dvoru, največ dohodkov pa je imel vikar pri Šmiklavžu v predmestju Beljaka.

V spremnem poročilu, ki ga je s tem seznamom poslal ljubljanskemu stolnemu kapitu Vid Walscher, vikar in nadžupnik šmiklavžke župnije, navaja sedanje finančno stanje posameznih župnij in je mnenja, da so navedbe posameznih vikarjev, ko poročajo, da njihovi dohodki ne dosegajo gornjih zneskov, resnične. Tako je npr. vikar v Skočidolu navedel, da njegovi letni dohodki ne presegajo zneska 90 goldinarjev.²⁴

Župnik Stefan Singer ima na seznamu vikarjev župnije Skočidol za leto 1707 Bartolomeja Rainerja, za leto 1708 pa Valentina Tropperja. V letu 1709 je listinsko izkazan že novi vikar Matej Kulnič (Kulnik).

V juniju leta 1712 je ljubljanski škof Francišek grof Kauniz izvršil vizitacijo vseh župnij beljaškega cerkvenega okrožja. V soboto 18. junija je ob 6. uri zjutraj zapustil župnijo sv. Miklavža v predmestju Beljaka in je prišel okoli pol osme ure v Skočidol, kjer so ga peljali v procesiji pod baldahinom v župno cerkev; tam je v vijoličastnem ornatu prisostvoval maši za umrle duhovnike, nakar je v belem ornatu podelil blagoslov in nato izvršil birmo nad 365 osebami. Ker pa je bilo še mnogo več ljudstva, ni mogel nad vsemi izvršiti obreda birme in je vse ostale napotil, naj pridejo prihodnji dan, to je v nedeljo, k cerkvi sv. Miklavža v Beljaku, kjer bo naprej birmal. Nato je škof začel izpraševati vse cerkvene funkcionarje. Prvi je bil na vrsti cerkovnik Peter Frey, podložnik osojske opatiije, ki je bil postavljen od prejšnjega vikarja in potrjen od patrona, t. j. osojskega opata. V tej službi je 12 let, kot dohodek pa dobiva letno 5 četrtačkov in 8 meric ovsá. Nadalje prejema od krsta 1 groš, od poroke istotako 1 groš, od pogreba 5

²³ KALj., fasc. 74/16.

²⁴ KALj., fasc. 71/1, 71/2 in 71/9.

grošev in od vseh drugih cerkvenih opravil po 1 groš. Cerkev je dotirana s štirimi ali petimi zemljišči. Gospostvo Vernberk je dolžno, da popravlja cerkev, pri čemer uporablja tudi dohodke cerkvenih zemljišč. Cerkveni obračuni se delajo v gradu Vernberk in so bili dosedaj vsi stroški poravnani. Vikar sicer pije, ne dela pa ekscesov in je njegovo življenje vzorno in pošteno; tudi ne izkorišča faranov pri pobiranju štole (pristojbine za krste, poroke in pogrebe). Nečastne deklice kaznuje s sramotnim odrom (poena cypi). Nato je škof zaslísal oba cerkvena ključarja; to sta bila Adam Stoz, podložnik gospostva Vernberk, in Luka Šefman, podložnik nadžupnika v Beljaku, prvi je v tej službi 13 do 14 let, drugi pa 7 do 8 let. Prvi dobiva na dohodkih pet četrтинov ovsna in en imperial, drugi pa ničesar razen tu in tam kak obed. Tudi cerkvena ključarja sta poročala o dohodkih cerkve in o življenju vikarja, ki je na dobrem glasu. Na koncu je škof zaslísal še vikarja; to je bil Matej Kulnik, Korošec iz župnije Šentrupert, star okoli 50 let, ki je vse študije končal v Celovcu, ordiniran pa je bil v Solnogradu na naslov grada Lichtengraben. Duhovnik je 27 let, od tega je bil 18 let v službi pri arhidiakonu solnograške nadškofije v Tinjah, 6 let je bil kaplan v Kapli, na sedanjem službenem mestu je tri leta. Na štoli prejema okoli 40 goldinarjev, letno, cerkveni računi se delajo v gradu Vernberk, ključe cerkvene skrinjice hranijo enega vikar, drugega opat, tretjega pa cerkvena ključarja. Vikar mora oskrbovati dve podružnični cerkvi ter eno cerkveno bratovščino Corporis Christi. Matične knjige vodi v redu, faranov pa ima okoli 600.²⁵

Leta 1718 nastopa na cerkveni sinodi, ki se je vršila običajno vsako drugo leto pri škofijskem uradu v Ljubljani, za župnijo Skočidol novi vikar Matthias Sigatt (Matija Sigot). Na tej sinodi je bilo med drugim odrejeno, da se krstni obredi ne smejo izvrševati v privatnih hišah, temveč le v župni cerkvi.²⁶

Matija Sigot je po Singerjevem seznamu župnikoval v Skočidolu od leta 1718 do leta 1724. Njegov naslednik je bil do leta 1742 Marko Zolner. 30. junija 1730 je generalni vikar ljubljanske škofije in nadžupnik v Kranju Janez Jakob Schilling izstavil ljubljanskemu kanoniku Antoniju Lachnerju pooblastilo, da izvrši vizitacijo vseh župnij beljaškega cerkvenega okrožja. Lachner je začel z vizitacijo dne 6. julija v Skočidolu, kjer je ugotovil, da je tam za vikarja Marcus Zolner, ki ga je prezentiral na to mesto osojski opat Virgilij. Ta župna cerkev ima dve podružnici, eno v Podravljah (Föderlach), drugo sv. Janeza Krstnika v Domacalah (Damt-schach). Parochus loci debet esse Linguae Sclavonicae gnarus (domači župnik mora biti več slovenskega jezika). Pri pregledu inventarja cerkve in cerkvenih oltarjev je vizitator ugotovil, da je voda v krstnem kamnu polna pajčevin in je ukazal, naj se očisti.

Vikarja Marka Zolnerja je nasledil Matej Lassnigg (Laznik), ki je bil na tem službenem mestu od leta 1745 do leta 1767. Proti temu vikarju so začele prihajati na škofijski ordinariat v Ljubljani razne pritožbe faranov. Tako je vložil Urban Šefman v svojem in v imenu ostalih faranov dne 24. junija 1760 pritožbo na škofijski urad v Ljubljani zoper vikarja Laznika zaradi raznih nerednosti in zaradi dajatev, ki jih vikar neupravičeno zahteva od faranov. Na vikarjev zagovor zoper to pritožbo je Šefman poslal generalnemu vikarju ljubljanske škofije Karlu Peeru 17 strani dolg odgovor, v katerem obtožuje vikarja, da je v letih 1755 in 1758 prepovedal njemu in ženi Jeri, da bi prisostvovala pri krstu otrok, za katere sta bila napro-

²⁵ KALj., fasc. 158/3.

²⁶ SALj., fasc. 10/1.

šena za botra. Njegove pridige so take, da se jim že otroci smeji, ker vsi vedo naprej kaj bo povedal. Namesto da bi pridigal iz evangelija, pa vse leto govori na prižnici vedno isto o gospodarskih zadevah, kar povzroča v cerkvi le jezo in smeh. Vikar Laznik je v nasprotju z vsemi predpisi uvedel za farane plačevanje nekakega osebnega cerkvenega davka (Kopfsteuer), ki znaša za moške osebe 1 goldinar 30 krajcarjev, za žene pa 1 goldinar 15 krajcarjev. Pokojni škof (grof Attems) je pri zadnji škofijski vizitaciji župnije ugotovil, da vikar Laznik ni mogel predložiti kake pismene dokumentacije za pobiranje tega davka, in je farane oprostil plačevanja teh dajatev, ter odredil, da mora župnik, že plačane prispevke vrniti. Ko pa je škof odpotoval, je vikar Laznik že prihodnjo nedeljo od faranov zahteval, da morajo ta davek plačevati. Kot priče navaja tele farane: Kristof Laznik, Luka Kunstl, Adam Kunstl, Peter Otič, Bartolomej Špicar, Primuž Filej, Matija Oraš, Urban Šefman, Simon Fickerl, Urban Gašparšič, Jorg Marinc, Jakob Wergl in Luka Marinček. Ko je pred tremi leti prišel Adam Laznik iz Kleč, k poroki, vikar Laznik ni hotel izvršiti poročnega obreda, predno ženin ni plačal tega cerkvenega davka za svojega pokojnega očeta. Na koncu Šefman predlaga, naj škofijski urad vikarja Laznika premesti na drugo delovno mesto, v Skočidolu pa naj nastavi za vikarja kaplana pri župniji sv. Nikolaja v predmestju Beljaka, ki je neomadeževan duhovnik.²⁷

14. junija 1760 so bratje Gašpar, Matej in Tomaž Primigg (Primič) vložili na ljubljanskega škofa Jožefa Leopolda grofa Petazzi tožbo zoper vikarja Matijo Laznika, ker noče izročiti testamenta njihovega umrlega brata Jožefa Primiča, bivšega cerkovnika župnije Skočidol, vsled česar so ostali štirje nedoletni otroci pokojnega brata brez vseh sredstev.

Škofijski ordinariat v Ljubljani je pooblastil beljaškega arhidiakona Franca Gallizza (Galičič), da poravnava spore med skočidolskim vikarjem in njegovimi farani. O tem poročja Galičič dne 15. 3. 1761 generalnemu vikarju ljubljanske škofije sledeče: Povabil sem sporne stranke na 18. december 1760 pred se v Beljak in so se temu vabilu odzvali vikar Laznik in 14 kmetov iz župnije Skočidol, ki so svojega župnika obtoževali v glavnem zaradi tega, ker je v župniji uvedel plačevanje nekakega posmrtninskega davka (jus mortualis vulgo Seelen gereith oder Kopfsteuer), v kar po mnenju faranov ni upravičen, ker take dajatve niso vpisane v župnijske listine in je tudi pokojni škof, ko je vizitiral župnijo, prepovedal vikarju pobiranje tega davka. Trije navzoči farani so bili na strani župnika, vsi ostali pa so pod vodstvom Urbana šefmana in Kristofa Laznika vulgo Klämpfererja svojega vikarja ostro napadali in ga prikazovali kot skrajno častihlepnega in vihravega, ki svoje farane oklevetava in besedo božjo s prižnice oskrunjuje, skratka: za moža, qui vallem Divinum vallem fecerit, diabolicam (ki je božjo dolino napravil za hudičevo dolino). Galičič je mnenja, da je glavni vzrok spora med vikarjem in farani pobiranje posmrtninskega davka, ki ni v nobenem predelu gornje Koroške v veljavi in ki ga vikar neupravičeno zahteva. Če bi se ta pravica župniku odvzela, bi nastalo v župniji pomirjenje. Ker pa ni v njegovi pristojnosti, da bi izdal glede tega kake odločbe, prepusti odločanje v tem sporu škofijskemu ordinariatu.²⁸

Dne 15. aprila 1761 je škofijski ordinariat v Ljubljani dal Janezu Krstniku Millerju, vikarju in škofijskemu komisarju župnije sv. Miklavža v predmestju Beljaka pismen nalog, naj reši spor med vikarjem v Skočidolu in med njegovim tožnikom Urbanom Sternadom in naj reši tudi zakonski

²⁷ SALj., fasc. 10/1.

²⁸ SALj., fasc. 10/1.

spor med Urbanom Sternadom in njegovo ženo, ki ne živi več v zakonski skupnosti. Miller je dne 8. maja 1761 poročal škofijskemu ordinariatu, da je spor med Urbanom Sternadom in med vikarjem v Skočidolu poravnal, ni pa mogel doseči poravnave med možem in ženo. Žena je svojega moža obtoževala, da je nepremišljeno prodal njuno dobro kmetijo in s tem oškodoval njo pri njeni doti in njune štiri otroke pri pravici do dedovanja: če bi prodana kmetija prišla zopet nazaj v njuno last, se je žena pripravljena vrniti k možu. Ker pa novi lastnik kmetije noče več odstopiti, bo po mnenju Millerja tudi nemogoče, užaljeno ženo pomiriti in zakonca pobotati.²⁹

Iz tega časa je v škofijskem arhivu v Ljubljani ohranjeno tudi poročilo skočidolskega vikarja stolnemu kapituju v Ljubljano o razporeditvi cerkvenih opravil v tej župniji za vse nedelje in praznike v letu.³⁰ Ta razporeditev je zanimiva v etnografskem pogledu v primerjavi z današnjimi prilikami, zato naj bo tu v izvlečku prikazana. V uvodu navaja vikar, da je nedeljska služba božja nekajkrat v letu pri podružnični cerkvi sv. Štefana v Podravljah, na vse druge nedelje pa je služba božja v farni cerkvi. Nato nadaljuje:

Januar

1. na dan novega leta in 6. na dan sv. treh kraljev je cerkveno opravilo v domači cerkvi pri sv. Marjeti.

7. obhaja ljudstvo praznik škofa sv. Valentina in roma v Konatiče (Kantnig), kjer je podružnična cerkev župnije Lipa nad Vrbo.

17. na praznik sv. Antona opata je cerkveno opravilo v Podravljah.

20. na praznik sv. Fabijana in sv. Sebastijana je služba božja v gradu v Domačalah.

Februar

2. na svečnico je vse cerkveno opravilo v domači cerkvi s posvetitvijo sveč in procesijo, v nedeljo za tem praznikom pa je cerkveno opravilo v Domačalah.

24. na praznik sv. Matije apostola je služba božja v domači cerkvi pred zajtrkom.

Marec

19. na praznik sv. Jožefa in 25. na praznik Marijinega oznanjenja je cerkveno opravilo v župni cerkvi.

Četrto nedeljo, štiridesetdnevnik, je cerkveno opravilo pri podružnični cerkvi sv. Janeza Krstnika v Domačalah in se tam začinja velikonočna spoved, na peto nedeljo pa je opravilo in velikonočna spoved pri podružnični cerkvi v Podravljah.

April

Velikonočno procesijo obhaja fara v soboto zvečer.

23. se na Koroškem obhaja praznik sv. Jurija in se vrši procesija k sv. Juriju v Strmeč (Sternberg).

25. na praznik sv. Marka evangelista se vrši procesija v Podravlje.

Na drugo nedeljo po veliki noči se vrši procesija k Devici Mariji v Rožni dolini (Rosenthal).

Na tretjo nedeljo po veliki noči se vrši procesija k Devici Mariji na Zili (in Gaill).

Máj

1. na praznik apostolov sv. Filipa in Jakoba je cerkveno opravilo v domači cerkvi.

3. na praznik odkritja sv. Križa se vrši procesija k sv. Martinu v Lipi nad Vrbo. Drugo nedeljo v maju je služba božja v Podravljah.

Tretjo nedeljo v maju se vrši procesija k Devici Mariji v Logivasi (Augsdorf) v vikariaru Dvor (Cranzelhoffen).

Na binkoštno nedeljo je pohod k svetemu mestu ob Osojskem jezeru.

²⁹ SALj., Matrike 2/50.

³⁰ SALj., Matrike 2/50.

Na praznik sv. Rešnjega telesa gre ljudstvo po starem običaju v Vernberk in se tam vrši slavnostna procesija.

Sesto nedeljo po veliki noči gre vikar z dečki, ki jih ob nedeljah popoldne poučuje v verouku, ob Sclavonica contione (zaradi slovenske pridige) k sv. Jožefu in se jih tam izprašuje (kje je kraj ali cerkev sv. Jožefa v tem delu Koroške, nisem mogel ugotoviti).

Junij

24. na praznik rojstva sv. Janeza Krstnika je cerkveno opravilo pri podružnični cerkvi grada Domačalah.

29. na praznik sv. Petra in Pavla se vrši procesija k praznovanju patrocinija v Konatiče (Kantnig).

Julij

2. na Marijin praznik je masa v Domačalah.

4. na praznik sv. Urha gredo farani v spremstvu vikarja k sv. Urhu, filijalni cerkvi vikariata St. Rupert na Blatu.

12. na praznik sv. Mohorja in Fortunata in sv. Marjete se praznuje patrocinij v domači farni cerkvi.

22. na praznik sv. Marije Magdalene se vrši procesija k cerkvi sv. Magdalene v župniji Šmiklavž v predmestju Beljaka.

25. na praznik sv. Jakoba in 26. na praznik sv. Ane je cerkveno opravilo doma.

Avgust

10. na dan sv. Lavrencija mučenika se vrši cerkveno opravilo v Domačalah.

24. na praznik sv. Jerneja je cerkveno opravilo v farni cerkvi, v nedeljo po sv. Jerneju pa gredo farani v Draganje (Ragain) v župniji sv. Miklavža v Beljaku.

28. na praznik sv. Avguština se vrši procesija v Vernberk, kjer se na ta dan obhajajo patrocinij.

September

8. na praznik rojstva Device Marije se vrši slavnostna procesija v Podravlje, kjer je v nedeljo nato praznik posvečenja tamkajšnje cerkve.

21. na praznik sv. Mateja romajo farani v Vinče v župniji sv. Miklavža v Beljaku.

29. na praznik sv. Mihaela se vrši cerkveno opravilo v Domačalah. V nedeljo za praznikom gre ljudstvo na praznovanje bratovščine srca Jezusovega v Lipo nad Vrbo.

Oktober

28. na praznik apostolov Simona in Judeja se vrši služba božja v Domačalah.

November

1. na dan vseh svetnikov je služba božja pri sv. Jurju v Strmci. Svečanost v spomin umrlih pa se vrši doma.

11. na praznik sv. Martina škofa je pohod faranov k sv. Martinu v župniji Lipa nad Vrbo.

21. na praznik prikazni Device Marije je služba božja v Domačalah.

25. na praznik sv. Katarine in 30. na praznik sv. Andreja je cerkveno opravilo v farni cerkvi pred zajtrkom.

December

V času vsega adventa je ob nedeljah cerkveno opravilo v domači cerkvi ob običajni uri.

4. na dan sv. Barbare je služba božja in darovanje v farni cerkvi.

6. na dan sv. Miklavža mora vikar iti k cerkvi sv. Miklavža v Beljaku zaradi asistence.

8. na dan brezmadeznega spočetja je cerkveno opravilo in dan popolnih odpuštkov v Domačalah.

21. na dan apostola Tomaža je cerkveno opravilo v Podravljah.

25. na božič je služba božja doma.

26. na praznik sv. Štefana je patrocinij v Podravljah.

28. na dan nedolžnih otročičev je cerkveno opravilo v Domačalah.

31. na Silvestrovo je služba božja v domači cerkvi.

Če analiziramo ta razpored cerkvenih opravil ob nedeljah in praznikih v župniji Skočidol, smo videli, da so farani te župnije največkrat romali v sosedno faro Lipa nad Vrbo, nekajkrat pa tudi v sosedni župniji Šent-rupert in Smiklavž v predmestju Beljaka.

Istočasno s tem razporedom je vikar poslal v Ljubljano še tarifo o višini šolnine, ki je veljala v tistem času v župniji Skočidol in ki se glasi takole:

Krsti:	18
V času izven velike noči in binkošti:	18
vikar	18
cerkovnik	3
V času okoli velike noči:	
vikar od prvega krsta	30
vikar od drugega krsta	30
vikar od tretjega krsta	30
cerkovnik od prvega krsta	10
cerkovnik od drugega krsta	9
cerkovnik od tretjega krsta	6
od krsta nezakonskega otroka dobi vikar	30
cerkovnik pa	9
Za blagoslovitev žene po porodu dobi vikar	3
cerkovnik ne dobi ničesar	
Za spoved umirajočega dobi vikar	18
cerkovnik pa	3
Če je spoved združena z maziljenjem poslednjega olja, dobi vikar	54
cerkovnik pa	9

Poroke:	
trikratni cerkveni oklici stanejo	18
potrdilo o oklicih	18
za poroko dobi vikar	18
za posvetitev pa	18
če nevesta po poroki zapusti župnijo, mora plačati še eno	20
krono, to je	12
cerkovnik dobi za poroko in posvetitev	6
če se vrši poroka v Podravljah, si delita župni cerkovnik	
in cerkovnik podružnične cerkve šolnino, da dobi vsak po	6

Pogrebi:	
vikar dobi za pogreb odraslega in otroka po	18
za posvetitev	18
za sprevod	18
za mašo po umrlem	43
cerkovnik od pogreba	3
cerkovnik za zvonjenje po umrlem za vsak zvon	3
cerkovnik za zvonjenje de libera	3
cerkovnik za zvonjenje de sacro	3

Če analiziramo to tarifo o višini šolnine v župniji Skočidol, zbudi morda največjo pozornost predpis, da so morale nezakonske matere za svoj »greh« plačevati pri krstu svojih otrok višjo pristojbino kot ostali farani za krst svojih zakonskih otrok. Malo socialen se zdi tudi predpis, da je morala nevesta, ki se je omožila izven meja svoje fare, plačati na dan poroke svojemu župniku za odhod iz župnije posebno takso v višini ene krošne. Ena krona pa je v tisti dobi, t. j. okoli leta 1750, imela na Korškem veljavo dveh goldinarjev 20 krajcarjev.

Vikar Martin Laznik je v začetku leta 1768 sam odpovedal svoje službeno mesto kot vikar župnije Skočidol. Opat in benediktinski konvent na

Osojahn (sta) po njegovem odstopu na njegovo mesto prezentirala patra tega konventa Huemershofferja, ki ga je potem ljubljanski škof tudi na to mesto postavil. Po njegovi smrti je osojski opat prezentiral na njegovo mesto dne 5. julija 1772 duhovnika Matijo Aichholzerja, in je v spremnem pismu na škofijski ordinariat poudaril, da je Aichholzer (skrben) duhovnik, qui per pluris iam annis capacitate et zelum in idiomate quoque slavonico habet (krii ma že mnogo let sposobnost in svoje veselje pri rabi slovenskega jezika) in ki je že tri leta vikar v Šentrupertu.³¹ Vikar Aichholzer je leta 1787 tudi podpisal za župnijo Skočidol obveščilo o izločitvi te župnije in ostalih koroških župnij iz jurisdikcije ljubljanske škofije in o priključitvi teh župnij solnograški nadškofiji oziroma posredno krški škofiji. V naslednjem bodo tudi za župnijo Skočidol prikazani statistični podatki o gibanju prebivalstva, kolikor teh podatkov sem mogel izslediti v listinskem gradivu škofijskega in kapiteljskega arhiva ljubljanske nadškofije.³²

Leto	Communicantes	Communi- cantes	Skupaj	Krsti-	Poroke	Smrti
1667			708			
1697			26			
1746	635	146	781	20	7	22
1752	647	152	799	30	6	15
1753	639	154	793	36	9	20
1754			782			
1759	681	174	855	25	12	50
1782			771			

Po tem seznamu smemo sklepati, da se na Koroškem gostota prebivalstva v dobi, ki jo opisujemo, ni bistveno spremenila; v župniji Skočidol se je število prebivalstva gibalo med 700 in 800, le za leto 1759 izkazuje vikarjevo poročilo škofijskemu ordinariatu 855 faranov, v tem letu pa je bilo število umrlih enkrat večje kot število rojstev.

Vikarji so v svojih poročilih ločili farane v communicantes, to so bili tisti, ki so morali obvezno opraviti velikonočno spoved, in v non communicantes, to so bili otroci in mladina do 12 let, ki jim še ni bilo treba ob veliki noči k spovedi. Župniki so pred veliko nočjo razdelili med farane spovedne listke, ki so jih farani morali pri spovedi oddati. Tako so imeli vikarji nadzorstvo nad tem, kdo je prišel k spovedi in kdo ne. Kdor ni prišel k spovedi, ga je lahko zadela kazen ekskomunikacije, ki je bila v tistih časih najstrožja cerkvena kazen. Z osebo, ki je bila izobčena, ni smel nihče skupaj stanovati, ni smel z njo govoriti niti z njo sedeti skupaj k mizi pri obedu. Farani so zato hodili k velikonočni spovedi, da so se izognili takim kaznim, katerih izvršitev so na prošnjo cerkvenih oblasti nadzorovala tudi civilna sodišča. Vikarji so morali ob vizitacijah župnije poročati vizitatorju o tem, ali so bili vsi farani pri velikonočni spovedi. S štetjem spovednih listkov so posebno v času reformacije in protireformacije najlažje ugotavljali, koliko je bilo v župniji katolikov in koliko protestantov.

Če ob zaključku napravimo sklepe o prikazanih prispevkih k zgodovini Skočidola, smo videli, da so bile družbeno-politične, gospodarske, zdravstveno-socialne in narodnostne razmere iste kot v župnijah Šmiklavž v

³¹ KALj., fasc. 227/4, 208/26 in 242/3.

³² KALj., fasc. 128/1-8, 27/17 in 129.

predmestju Beljaka in šentrupert beljaškega cerkvenega okrožja. Družbeno-politično je bilo prebivalstvo razdeljeno v stanove; v Skočidolu je razen lastnikov grada Vernberk in njihovih oskrbnikov spadal edinole vikar v višji stanovski razred in je imel pravico nositi naslov »gospod«. Vsi drugi farani so bili kmečki podložniki, ki so spadali v najnižji sloj prebivalstva in niso imeli niti pri politični upravi dežele niti pri sodstvu kakih pravic. Smeli so sicer vlagati zoper svojega župnika pritožbe na škofijski ordinariat; če ni v redu izvrševal svojih cerkvenih dolžnosti ali če je bilo njegovo obnašanje nemoralno; te pritožbe pa so imele le redkokdaj kak pozitiven uspeh.

V zdravstvenem pogledu je prebivalstvo bilo prepuščeno samemu sebi, ker je bilo iskanje zdravstvene pomoči v bližnjem mestu Beljaku za revno prebivalstvo predrago. V socialnem pogledu je bil v tej fari pri gradu Vernberk špital, kjer so dobivali vsaj berači svoje zatočišče, da niso padali v breme faranov. Kdo je ta špital ustanovil in vzdrževal, nisem mogel ugotoviti; verjetno ga je vzdrževalo deloma gospostvo v Vernberku, deloma pa cerkveno premoženje župnije Skočidol.

V narodnostnem pogledu je spadalo vse prebivalstvo župnije Skočidol k slovenski narodni skupnosti, kar je ugotovil tudi koroški zgodovinar Gotbert Moro pri opisu župnij,³³ ko je zapisal tole: ... und durch die Einbeziehung des deutschsprachigen Ortes St. Ulrich im Hinblick darauf, dass die übrigen Ortschaften der Pfarre nur der windischen Sprache mächtig seien, Predigt und Christenlehre an Sonn- und Feiertagen unmöglich machen würde... (in ker bi s priključitvijo nemško govorečega kraja št. Urh glede na dejstvo, da so vsi drugi kraji te fare zmožni le slovenskega jezika, bilo nemogoče ob nedeljah in praznikih pridigati in poučevati krščanski nauk...). Ker pa je bil kraj št. Urh priključen župniji Skočidol šele leta 1788, je v času, ko je ta župnija spadala pod jurisdikcijo ljubljanske škofije, t. j. od leta 1461 do leta 1787, spadalo vse prebivalstvo te župnije k slovenski narodnosti skupnosti. Pri prezentaciji novega vikarja so, kakor smo videli, tako stolni kapitelj v Ljubljani kakor tudi lastniki grada in gospostva Vernberk zahtevali, da mora biti novo postavljeni vikar popolnoma več slovenskega jezika.

Zusammenfassung

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE VON GOTTESTAL (SKOČIDOL)

Anton Svetina

Hier werden in Kürze die geschichtlichen Ereignisse in der Pfarre Gottestal, die vom Jahre 1461 bis zum Jahre 1787 dem Laibacher Bistum bzw. seinem Domkapitel angehörte, so geschildert, wie sie uns aus der Urkundensammlung des Laibacher erzbischöflichen Archivs ersichtlich sind.

Zu Beginn wird die etymologische Bedeutung des deutschen und des slovenischen Namens, Gottestal und Skočidol, beschrieben. In den Schriften des erzbischöflichen Archivs von Ljubljana heisst der Name der Pfarre Khozenthall, Chozenthall und auch Gozenthall, erst zu Ende des 17. Jahrhunderts kommt der Name Gottesthall in den Urkunden zum Vorschein; wahrscheinlich dürfte einer der Pfarrvikare mit dieser Bezeichnung begonnen haben, wobei es dann blieb. Eberhard Kranzmayer führt in seinem Werke Ortsnamenbuch von Kärnten, Klagenfurt 1958, bei der Auslegung des slovenischen Namens Skočidol an, dass dieser Name »spring hinab« bedeutet; diese Auslegung stimmt aber mit den Regeln der Etymologie nicht gut überein. Der Kärntner Geschichtsforscher Stephan Singer hat in seinem Werke Kultur- und Kirschengeschichte des oberen Rosentales,

³³ Gotbert Moro, Erläuterungen . . . , str. 21.

Kappel 1935, angedeutet, dass der Klagenfurter Professor und Etymologe Joseph Scheinig den Namen Skočidol so auslegte, dass dieser Ort ursprünglich Kačji dol hiess, das dann mit der Zeit zu der kürzeren Form Skočidol führte. Wenn diese Erläuterung Professor Scheinig's zu Recht besteht, müsste der Ort Gottestal zu deutsch Schlangental heissen.

Die Vogteirechte über die Pfarre Gottestal wie auch über die übrigen Pfarren des Villacher Kirchenkreises übten die jeweiligen Eigentümer des Schlosses und der Herrschaft Landskron aus, die Rechte des Patronates und des mit dem Patronate verbundenen Präsentationsrechtes bei Neubesetzungen der Pfarre übten die jeweiligen Eigentümer des Schlosses und der Herrschaft Wernberg alternativ mit dem Domkapitel von Ljubljana derart aus, dass die Herrschaft Wernberg dieses Recht zweimal ausübte, das drittemal aber das Domkapitel. Bei der Ausübung dieses Rechtes kam es aber zu Streitigkeiten. Als im Jahre 1672 die Witwe Theresia Maria Baronin Gäller geb. Brenner das Schloss und die Herrschaft Wernberg dem Benediktinerkloster von Ossiach verkaufte, kam es bei der ersten Neubesetzung der Pfarre im Jahre 1678 zwischen dem Benediktinerstift von Ossiach und dem Domkapitel von Ljubljana zum Streite, der erst im Jahre 1718 mit einem Ausgleich zu Ende geführt wurde, bei dem es beim alten Rechte verblieb, das heisst, dass das Präsentationsrecht zwischen der Herrschaft Wernberg und dem Domkapitel von Ljubljana mit zwei Drittel zu ein Drittel geteilt war.

In nationaler Hinsicht konnte der Beweis erbracht werden, dass die Gesamtbevölkerung der Pfarre Gottestal bis ins 19. Jahrhundert der slovenischen Volksgruppe angehörte, das auch der Kärntner Geschichtsforscher Gotbert Moró in den Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Klagenfurt 1958, feststellte. Bei Neubesetzungen der Pfarrstelle von Gottestal wurde von den Bewerbern stets verlangt, dass sie der slovenischen Sprache vollkommen mächtig waren.

Slovenska matica, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zgodovinskega društva za Slovenijo nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 120 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minařnik — Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratek pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 120 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičič — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 169 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Zagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 290 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Zagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.

Jože Žontar

NASTANEK IN RAZVOJ UPRAVNIH OKRAJEV NA SLOVENSKEM DO LETA 1849

Nastanek upravnih okrajev je na območju avstrijskih dednih dežel povezan z nabornimi okraji. Zgodovinopisje se je ukvarjalo z vprašanji teh okrajev najprej v zvezi s pripravo dela Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer (A. Mell, Krain und der Historische Atlas der österreichischen Alpenländer, MMK XV, 1902;* H. Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage der politisch-militärischen Einteilung der Steiermark. Abhandlungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer. Archiv für österreichische Geschichte, 102, 1914). Začimalo se je za naborne okraje predvsem v zvezi z območji, ki so bila podlaga tem okrajem, to je v zvezi z župnijami in deželskimi sodišči. Podobno se je dotaknil vprašanja nabornih okrajev na Kranjskem M. Miklavčič (Predjožefinske župnije na Kranjskem, GMDS, XXV—XXVI, 1944—1945). J. Polec je v delu Kraljestvo Ilirija (Ljubljana 1925) posvetil znatno pozornost tudi razvoju okrajnih gospodk v času po letu 1814 na delu Slovenije, ki je sodil v sklop tega kraljestva. M. Straka pa je v Erläuterungen zum Historischen Atlas der Steiermark (Grazec 1978) podal predvsem podroben pregled razvoja območij nabornih okrajev na Štajerskem do leta 1849, pri čemer je upošteval tudi slovenski del Štajerske.

V tem prispevku sledimo razvoju organizacije upravnih okrajev na slovenskem ozemlju do leta 1849, pa ne le okrajnih komisariatov, marveč tudi drugih oblastev na tej stopnji za nekatere posebne upravne panoge. Enako kot vprašanju območij pripisujemo poseben pomen tudi vprašanjem delokroga oziroma nalogam teh komisariatov.

Nastanek upravnih nabornih okrajev

Absolutistična država je proglasila kot svojo domeno vsa področja javnega življenja in jih pričela urejati z uvajanjem novih pravnih norm. Za opravljanje takih nalog pa je potrebovala lastne organe. S tem v zvezi so pričeli v avstrijskih dednih deželah izgrajevati v letih 1747/48 državni aparat na stopnji dežel in okrožij (kresij). Za manjša upravna območja država še ni mogla ustanoviti lastnih organov. Tu se je morala nasloniti na zemljiška gospostva in mesta, ki jim je nalagala izvrševanje posameznih upravnih nalog. Za razmerje med zemljiškimi gospostvi in mesti na eni strani ter novimi državnimi organi na drugi strani je postala značilna pod-

* Uporabljene kratice: a) Nazivi arhivov: ASRS — Arhiv SR Slovenije, Ljubljana; KLA — Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt; ÖSA-VA — Österreichischer Staatsarchiv, Abteilung Verwaltungsarchiv, Wien; ÖSA-HKA — Österreichischer Staatsarchiv, Abteilung Hofkammerarchiv, Wien; PAM — Pokrajinski arhiv Maribor; SLA — Steiermärkischer Landesarchiv, Graz; ZAL — Zgodovinski arhiv Ljubljana. — b) Nazivi arhivskih fondov in oznake enot: Dež. glav. na Kr. — Deželno glavarstvo na Kranjskem; fasc. — fascikel; Gr. — Graščine; Gub. — Gubernium (v SLA); Gub. — Gubernij (v ASRS); GV. — Geschichtsverein (v KLA); Kärnt. Landst. — Kärntner Landstände; Kranj. dež. stan. — Kranjski deželni stanovi; Okroč. urad Lj. — Okrožni urad Ljubljana; pag. — pagina; Publ. polit. — Publica politica; reg. — registratura; Repr. und Kam. — Repräsentation und Kammer (v SLA); Repr. in kom. — Repräsentanza in komora (v ASRS); Rkp. — Rokopisi; Ver. Hofk. — Vereinigte Hofkanzlei; Zbirka norm. dež. obl. — Zbirka normalij deželne oblasti. — c) Revije: AOG — Archiv für österreichische Geschichte, Wien; C — Carinthia, Klagenfurt; FGLS — Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Graz; GMDS — Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana; GV — Geografski vestnik, Ljubljana; K — Kronika, Casopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana; MMVK — Mitteilungen des Musealvereines für Krain, Laibach; MVGSW — Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien, Wien; VSWG — Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.

rejenost oziroma nadrejenost, kajti državni aparat je pridobil popolno oblast nad njimi. Da bi zagotovili nemoteno uradno poslovanje, je začela država postavljati zahteve, da morajo imeti zemljiška gospostva in mesta usposobljene uradnike.¹

Predvsem neskljenjena območja velike večine zemljiških gospostev in njihovo veliko število (leta 1780 je imelo na Kranjskem svoje podložnike 519 zemljiških gospostev)² pa je predstavljalo resno oviro pri izvrševanju upravnih nalog. Posebej je prišel ta problem do izraza pri izvajanju vojaških konskripcij in je bil toliko bolj v ospredju, ker je država opirala svojo moč predvsem na armado.

Leta 1768 je Avstrija za potrebe stalne armade ukinila nabiranje plačanih prostovoljcev in v celoti vpeljala novačenje, s čimer je vojska prenehala biti najemniška. Sistem novačenja je v avstrijsko-čeških deželah temeljil na tem, da je imela posamezna vojaška enota določeno ozemlje, s katerega je dobivala potrebne dopolnitve. Po uvodni splošni konskripciji — popisu prebivalstva in vprežne živine — v letu 1770/71 so dežele razdelili na naborna območja posameznih polkov, naborna območja polkov pa na naborna območja čet — kantone. Kot ozemeljsko osnovo, pri oblikovanju kantonov so vzeli na Štajerskem in Kranjskem župnije ter vikariate, na Koroškem pa deželska sodišča in večja realna obgradja. Glede Kranjske so sodili, da so župnije in vikariati še vedno najboljša podlaga za oblikovanje kantonov, kljub obstoječim pomanjkljivostim: deloma namreč ni bil položaj vikariatov točno določen ali pa se je menjal; župnije oziroma vikariati so obsegali pogosto nezaokrožena območja in deloma tudi medsebojno nepovezane dele ozemelj.³ Po omenjeni prvi — začasni razdelitvi na naborna območja so na podlagi patenta z dne 10. 3. 1773 vpeljali stalna naborna območja. Ta pa so zaradi sprememb v razdelitvi nabornih območij polkov in zaradi sprememb v notranjem ustroju teh območij doživela še nadaljnje spremembe. Prvotno je namreč naborno območje polka štel 16, od leta 1779 pa 18 kantonov.⁴

Na podlagi dvornega dekreta z dne 1. 2. 1771 so začeli sestavljati knjige vojaških obveznikov, kar je bilo povezano tudi s preverjanjem in dopolnjevanjem podatkov, zbranih ob splošni uvodni konskripciji. Deželno glavarstvo na Kranjskem je sodilo, da je potrebno dodeliti oficirjem, ki bodo sodelovali pri krajevnih obhodih, posamezne osebe, da bi jim bile v pomoč kot tolmači in pri zbiranju podatkov. Zato naj bi okrožni uradi določili in pooblastili za opravljanje te naloge posamezna zemljiška gospostva oziroma njihove uradnike, in sicer tako, da bi to nalogo opravljali na območju ene ali več bližnjih župnij oziroma vikariatov, ne glede na to, katerim zemljiškim gospostvom so tamošnji podložniki pripadali. Po tem predlogu so v ljubljanskem okrožju predvideli 34 takih gospostev.

Vprašanje je, koliko je dejansko prišlo do izvedbe opisanega predloga. Dvorni vojni svet je bil namreč mnenja, da ti »tolmači« niso potrebni, vendar pa ni imel nič proti, če bi jih dežela in stanovi dodelili v pomoč oficirjem namesto uradnikov zemljiških gospostev, ki bi itak morali biti v pomoč pri vpisovanju v knjigo vojaških obveznikov, kadar je šlo za lastne podložnike, kakor je to določal dvorni dekret z dne 1. 2. 1771.⁵ Ne glede na

¹ S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, str. 367–382.

² ASRS, *Ganz kurz gefasste Beschreibung von dem Herzogtum Krain*, Rkp I, 1 d/43.

³ ÖSA-VA, Ver. Hofk., IV-A-8, škatla 499, 33 ex junij 1770, ASRS, Dež. glav. na Kr., Militare C 4, 25. 8. 1769, 26. 8. 1769, priloga k 29. 12. 1770, 1. 2. 1771; ASRS, *Zbirka norm. dež. obl.*, P 6, 24. 4. 1770; M. Wutte, *Die Bildung der Gemeinden in Kärnten*, C I, 113, 1923, str. 14–15.

⁴ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 5 (Blagayevi referati V), 1781: št. 1296, brez št. (5. 9. 1781 in 14. 12. 1781).

⁵ ASRS, Dež. glav. na Kr., Militare C 4, 10. 3. 1770, 26. 4. 1771, 4. 5. 1771, 11. 5. 1771, 12. 5. 1771, 13. 5. 1771.

nadaljnje ravnanje Deželnega glavarstva na Kranjskem, ki ni znano, pa je poglavitno to, da je tedaj prišla prvič v pretres oblika upravne tvorbe, ki jo kasneje poznamo pod imenom naborni okrajni komisariati.

Na podlagi dvornega dekreta z dne 26. 5. 1777 so predpisali nov, izpopolnjen način konskripcije. Z njim so k izvajanju konskripcije v polni meri pritegnili zemljiška gospostva, ki naj bi vodila tudi razvid prebivalstva (t. im. knjigo prebivalstva). Za posamezne kraje bi opravljalo to obveznost zemljiško gospostvo, ki so mu bile hiše podložne. V krajih, kjer pa so pripadale hiše več gospostvom, bi se morala ta med-seboj sporazumeti, katera izmed njih bo vodila ta razvid; obstajala je tudi možnost, da bi to gospostvo določilo deželno glavarstvo.⁶

V deželah, kjer so imela zemljiška gospostva sklenjena območja (npr. na Češkem, Moravskem), so enostavno na te prenesli nove naloge v zvezi s konskripcijo. Na Koroškem so naložili vodstvo evidence prebivalstva deželskim sodiščem in večjim obgradjem, ki so za razliko od Kranjske in Štajerske sploh upravljali vojaške zadeve. Kot večja so šteli tista obgradja, ki so bila v posesti plemičev in so imela večji obseg ter sodnega upravitelja.⁷ Na štajerskem je graški gubernij naložil okrožnim uradom, da v krajih, kjer so pripadali podložniki več zemljiškim gospostvom, določijo eno zemljiško gospostvo oziroma njenega uradnika, ki naj vodi knjigo prebivalstva kot komisar okrožnega urada (patent z dne 28. 6. 1777); mariborski okrožni urad je tako napravljeno porazdelitev sporočil guberniju z okrožnico z dne 8. 11. 1777.⁸ K tej porazdelitvi so zemljiška gospostva predlagala tudi določene popravke, kjer je npr. šlo za oddaljene kraje, ko bi lažje opravljali konskripcijske zadeve uradniki drugih gospostev.⁹

Dosledno pa so se držali dvornega dekreta na Kranjskem. Sklenili so, naj se v krajih, kjer so bili podložniki različnih zemljiških gospostev, gospostva sporazumno dogovorijo glede upravljanja konskripcijskih zadev, okrožni uradi pa so morali zbrati izjave gospostev o teh dogovorih. Po mnenju deželnega glavarstva bi bilo, sicer pravično, ko bi poverili upravljanje konskripcije tistemu gospostvu, ki je posedovalo v kraju največje število podložnikov (tako ureditev so tudi sprejeli v nekaterih drugih dednih deželah), vendar pa naj to na Kranjskem skoraj ne bi bilo izvedljivo, ker da so bile tukaj ne le podložne hiše, temveč tudi naselja, v katerih so imela posamezna gospostva svoje podložnike, v tolikšni meri med seboj pomešana kakor morda v nobeni drugi deželi. Izjeme so bili le grofija Kočevje in gospostvo Ribnica na Dolenjskem ter gospostvo Loka na Gorenjskem.¹⁰

Poziv deželnega glavarstva ni prinesel rešitve vprašanja. Le zelo redka gospostva so sklenila predpisane dogovore. Povsod so se pritoževala zaradi stroškov, ki bodo nastali zaradi dela s tujimi podložniki. Nekatera so celo zahtevala, da bi jim okrožni urad dovolil zaračunavati plačilo za naloženo delo. V postojnskem okrožju so se dogovorila gospostva na Pivki, v Istri pa ni bilo pomešanih podložnikov. Do sporov pa je prišlo v ostalih dveh delih okrožja, posebno na Vipavskem. Deželsko sodišče Vipava je želelo namreč

⁶ ASRS, Dež. glav. na Kr., Militare C 4, 25. 5. 1777, 24. 4. 1778.

⁷ KLA, GV, Zirkularien des 18. Jhdt., II, 281; Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I, 4, Wien 1914, str. 19-21 (patent z dne 25. 6. 1777); J. Tschinkowitz, Darstellung des politischen Verhältnisses der verschiedenen Gattungen von Herrschaften zur Staatsverwaltung, zu ihren Beamten und Unterthanen in den Provinzen, Steyermark und Kärnten, I. Theil, Graz 1823, str. 398.

⁸ KLA, GV, Zirkularien des 18. Jhdt., I, 588; PAM, Gr. Negova, Kreissamtliche Berichte von 10. Januarii, str. 67; A. Gürtler, Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II., 1753-1790, Innsbruck 1909, str. 55.

⁹ PAM, Gr. Negova, Kreissamtliche Berichte von 10. Januarii, str. 67.

¹⁰ ASRS, Dež. glav. na Kr., Militare C 4, 30. 6. 1777.

prevzeti vse vasi, ki so ležale na območju njene jurisdikcije. Proti temu pa so nastopila zemljiška gospostva, ki so imela tu svoje podložnike, namreč graščine Trilek (pri Colu), Lože, Podberje pri Orehovci in imetje barona Bussettija, ki se niso strinjala s tem, da bi prepustila vse območje deželskemu sodišču. Na Notranjskem se niso mogle dogovoriti predvsem graščina Koča vas, župnija Lož in gospostvo Snežnik. Gospostvo Hasberg je želelo imeti območje lastnega deželskega sodišča, zahtevalo pa je kritje stroškov za posebnega uradnika. Na območju polhograjskega deželskega sodišča ni bilo mogoče doseči sporazuma, kar naj bi imelo svoj vzrok v tolikšnem številu zemljiških gospostev, od katerih so imela številna svoje sedeže celo izven okrožja. Na podlagi prispelih odgovorov je notranjski okrožni glavar povzel, da ni nobenemu zemljiškemu gospodu prav, da bi prepustil lastne podložnike tujemu upravljanju ali pa da bi prevzel skrb za tuje podložnike. Nova uredba bi vzbujala nezaupanje in imela za posledico stalne nove spore med zemljiškimi gospodi, zato naj bi vsako zemljiško gospostvo opravljalo konskripcijske zadeve za lastne podložnike. V ljubljanskem okrožju so se vsega trije dominiji sporazumeli glede upravljanja konskripcije. Kjer je bilo v bližini več graščin, je želela imeti upravljanje istih krajev vsaka od njih. V dogovorih zemljiških gospostev so prišli do izraza tudi različni predlogi, kako naj bi drugače uredili upravljanje konskripcije. Nekateri so hoteli prevzeti vodstvo konskripcije in knjig prebivalstva le za svoje podložnike, ne glede na to, kje so bili njihovi podložniki raztreseni. Pri tem so se sklicevali na pravice gospostev ter navajali vse mogoče prejedice in škodljive posledice, ki bi nastale, če bi svoje podložnike zaupali glede konskripcije drugim. Drugi so predlagali tako ureditev, po kateri naj bi vodili knjige prebivalstva župniki za svoje župnije s pomočjo plačanega pisarja. To so utemeljevali s tem, da morajo župniki itak voditi evidenco vseh primerov rojstev, smrti in porok ter da morajo to sporočati pristojnim vojaškim oblastem. Po mnenju pristava ljubljanskega okrožnega urada grofa Barba bi bila ta porazdelitev gotovo najlažja in najbolj uspešna, če bi si mogli zagotoviti privoljenje in naklonjenost duhovščine glede tega posla. Toda ker je težila država vedno bolj k temu, da bi oddaljila duhovščino od posvetnih nalog, bi le-ta tako na lahek način našla izgovor glede prevzema tega obremenjujočega dela. Eden izmed drugih predlogov je bil, naj bi vodili knjigo prebivalstva učitelji, seveda potem, ko bodo vse nameravane trivialke ustanovljene. Bilo bi pa potrebno, da bi jim primaknili za to opravilo majhno plačilo. Nekateri so predlagali zopet porazdelitev po deželskih sodiščih. Hkrati pa so izrazili tudi bojazen zaradi prejedcev glede svojih podložnikov. Bali so se, da bodo razpisali potem novačenje po deželskih sodiščih. Ta porazdelitev bi bila torej ista, kot so se je poslužili na Koroškem. Po mnenju grofa Barba bi jo mogli tudi na Kranjskem uporabiti z uspehom, če ne bi bila deželska sodišča nekoliko preveč razsežna. V ljubljanskem okrožju je bilo le 10 deželskih sodišč, od katerih sta bili največji Križ in Smednik. Zaradi razsežnosti pa so zahtevala deželska sodišča enega ali tudi dva, posebej za to določena uradnika. Razen tega so bile na več mestih meje deželskih sodišč sporne, posebno še, ker so bile meje v njih ležečih privilegiranih obgradij (Burgfried) le površno znane. Številna deželska sodišča so bila zaradi svojih meja stalno zapletena v pravne spore med seboj in potem ni bilo mogoče določiti, kako daleč je segalo območje enega ali drugega. Večina majhnih graščin je trdila, da ima privilegirana obgradja, a za njihove meje često sama niso vedela. Zato je bilo po mnenju grofa Barba, če bi hoteli vzeti za osnovo razdelitev na deželska sodišča in večja obgradja, najprej potrebno, da vsa-

ko deželno sodišče izjavi, kako daleč segajo njegove meje, ter izkaže, katere vasi so na njegovem ozemlju in katerim župnijam pripadajo te vasi. Enako bi morale izkazati druge manjše graščine, če dejansko posedujejo privilegirana ogradja in katere župnije in naselja obsegajo. Če pa ne bi tega ugotovili, ne bi bilo mogoče doseči točne porazdelitve.¹¹

Še preden je bilo na Kranjskem urejeno vprašanje nove organizacije konskripcije, so že morali začeti s samo konskripcijo za tekoče leto. Zato so na skupni seji predstavnikov deželnega glavarstva in vojaškega višjega poveljstva za Kranjsko 27. 9. 1977 sprejeli začasno rešitev, po kateri so zemljiška gospostva popisala lastne podložnike, kameralno in stanovsko knjigovodstvo pa je sestavilo na podlagi teh popisov za vso deželo sezname prebivalstva po posameznih krajih.¹²

Deželno glavarstvo na Kranjskem je po prejemu dvornega dekreta z dne 26. 5. 1777 izarzilo dvorni pisarni bojažen, da evidence prebivalstva ne bo moč smotrno urediti po določilih navedenega predpisa. Pričakovalo je namreč, da za znaten del naselij z mešanimi podložniki ne bo hotelo nobeno zemljiško gospostvo prevzeti konskripcije. Zato je predlagalo, naj bi — glede na posebne okoliščine — poverili na Kranjskem konskripcijo deželskim sodiščem. Poskrbeti pa bi morali za to, da bi bilo sodelovanje uradnikov deželskih sodišč zanesljivo. Deželno glavarstvo je namreč pričakovalo, da bodo imetniki deželskih sodišč ugovarjali, češ da bi potrebovali za to delo posebnega uradnika, oziroma da bi bili njihovi uradniki najbolj obremenjeni s konskripcijo ravno v času, ko je največ dela pri gospostvu. Zato je predlagalo, naj bi prispevali deželskim sodiščem za vzdrževanje uradnikov iz kakega posebnega fonda letno po 60 do 80 gld. Pri 45 deželskih sodiščih, kolikor jih je bilo tedaj na Kranjskem, bi to znašalo skupno okoli 3000 gld. na leto.¹³ Predlog ni bil sprejet in ko je po krajšem zastoju pri reševanju tega vprašanja zaradi bavarske nasledstvene vojne deželno glavarstvo leta 1779 predlagalo posebne plačane konskripcijske komisarje, so to ponovno odklonili z obrazložitvijo, da je treba izvajati konskripcijo, tako kot v drugih deželah, s pomočjo zemljiških gospostev. Enako je bil odklonjen tudi predlog svetnika deželnega glavarstva grofa Janeza Nepomuka Ursini-Blagaya, ki ga je stavil na posebne zahtevo dvorne pisarne in po katerem bi poverili naloge v zvezi s konskripcijo župnikom. Na splošno so želeli cerkveno organizacijo na nek način vključiti v upravni aparat. Župniki bi si mogli izbrati — kolikor bi želeli — v pomoč posebnega pisarja, oziroma bi mogli porabiti za to tudi cerkovnika v primeru, da bi znal brati in pisati. Pisarji naj bi za svoje delo prejeli manjšo nagrado, in sicer od vsake hiše po 2 krc.¹⁴

Medtem so na štajerskem izboljšali razdelitev območij konskripcijskih komisarjev s tem, da so jim dodelili zaokrožena ozemlja. Na podlagi dekreta dvorne pisarne z dne 26. 6. 1779 (objavljenega s patentom z dne 30. 8. 1779) so deželo razdelili na upravne (politične) naborne okraje, in sicer na podlagi razdelitve na kantone, upoštevajoč župnije tudi kot ozemeljske osnove nabornih okrajev. Le v primerih, ko bi bilo območje župnije preveliko, ali so to zahtevale druge posebne okoliščine, so mogli iz območja župnije napraviti dva okraja. Vodstvo konskripcijskih poslov na tem območju so po-

¹¹ ASRS, Dež. glav. na Kr., Militare C 4, 1777 (odgovori na dopis dež. glav. z dne 30. 6. 1777).

¹² ASRS, Dež. glav. na Kr., Militare C 4, 5. 12. 1777; ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 3 (Blagayevi referati III), 1778: št. 1729, 2439; 1779: 433, 840, 1272, 1610, 2039, 2201; A. Gürtler, Die Volkszählungen, str. 96.

¹³ ASRS, Dež. glav. na Kr., Militare C 4, 30. 6. 1777; A. Mell, Krain und der Historische Atlas, MMVK, XV, 1902, str. 60—61.

¹⁴ ASRS, Dež. glav. na Kr., Militare C 4, 12. 5. 1779; ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 3 (Blagayevi referati III), 1779: št. 2187, 2284, brez št. (skupna seja).

verili enemu izmed tamkajšnjih gospostev oziroma njegovemu uradniku kot od države opolnomočenemu komisarju.¹⁵

Oktober 1779 je najprej vojaško višje poveljstvo za Kranjsko pozvalo tamošnje deželno glavarstvo, naj bi tudi na Kranjskem uredili konskripcijo po štajerskem vzoru. Deželno glavarstvo je najprej odgovorilo, da na Kranjskem to ni izvedljivo. Hkrati je predlagalo, naj bi v tej deželi dodelili vodstvo nabornookrajnih poslov župnikom. To jih ne bi oviralo pri izvrševanju njihovega poklica, ker traja celotna revizija konskripcije župnije največ 8 dni. Med ostalim letom pa s tem tudi ne bi imeli dosti dela, ker morajo župniki itak na podlagi matičnih knjig javljati nastale spremembe. Razen tega imajo priložnost, da ob dnevih, ko se zbere prebivalstvo župnije, kar je najmanj enkrat na teden, poizvedo tudi glede vseh sprememb kraja bivanja vaščanov. Župniki bi mogli porabiti za pisarske posle cerkovnika, če je znal brati in pisati, ali pa učitelja. Slednje to ne bo oviralo pri njihovih službenih obveznostih v trivialni šoli. Primerno pa bi bilo, da bi zbrali za cerkovnika oziroma učitelja za opravljanje pisarniških poslov od vsake hiše nekaj krajcarjev, tako da bi znašala njihova letna nagrada 50 do 60 gld.

Na seji predstavnikov deželnega glavarstva na Kranjskem in vojaškega višjega poveljstva dne 9. 12. 1779 je bilo prvič govora o ureditvi konskripcije po štajerskem vzoru. Deželno glavarstvo je menilo, da na Kranjskem ni mogoče postaviti neplačanih nabornookrajnih komisarjev. To naj bi bilo za deželo in za pospeševanje konskripcije neprimerno, če bi bilo sploh izvedljivo. Svoje stališče je utemeljevalo s tem, da na Kranjskem del gospostev — če naj bi zaradi svojega majhnega obsega v primerjavi z drugimi avstrijskimi deželami to ime sploh zaslužili — nima gospodarskih uradnikov. Deloma naj bi imeli le italijanske hišne duhovnike, ki so opravljali tudi gospodarske posle in niso znali nemščine (pri tem je mislil na Istro). Deloma naj bi imela gospodstva upravnike, ki niso znali ne brati ne pisati ter so računali z rovaši. Razen tega naj ne bi bilo v številnih župnijah gospodarskih uradnikov gospostev, niti naj ne bi imeli dominiji svojih sežejev. Sklicevalo se je tudi na veliko raztresenost podložnikov. Pač pa je predlagalo, naj bi dovolil vladar, da bi nastavili plačane komisarje vsaj za dobo treh let, dokler ne bo novo poslovanje steklo. Za te komisarje, za katere bi sicer tudi zelo težko našli primerne osebe, naj bi dovolil vladar porabiti iz amortizacijskega fonda 3000 gld. letno. Na ta način ne bi bil erar v ničemer oškodovan, Kranjska pa je revna dežela in obremenjena s številnimi obveznostmi. Če pa vladar ne bi sprejel tega predloga, pa naj bi upoštevali drugega, po katerem bi vodili nabornookrajne zadeve župniki. Končno je deželno glavarstvo opozorilo — v primeru, da bi štajersko ureditev dosledno izvajali — še na to, da bodo s tem dominiji močno prizadeti, ker naj ne bi imeli več potrebne evidence nad svojimi podložniki.¹⁶

Tudi ta predlog deželnega glavarstva ni imel uspeha in je dvorna pisarna na podlagi dekreta z dne 31. 12. 1779 odredila, da morajo na Kranjskem upravljati konskripcijo enako kot v drugih deželah, brez stroškov za deželo, in sicer samo s pomočjo uradnikov zemljiških gospostev. Na podlagi dekreta z dne 22. 1. 1780 je dvorna pisarna tudi izrecno naročila, naj vzamejo na Kranjskem za osnovo sistem, kot je bil na štajerskem, pri tem pa

¹⁵ H. Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage der politisch-militärischen Einteilung der Steiermark. Abhandlungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, AÖG, 102, 1913, str. 14, 72–81; A. Mell, Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, Graz 1929/30, str. 622; A. Gürtler, Die Volkszählungen, str. 102; ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 3 (Blagayevi referati III), 1779: brez št. (skupna seja).

¹⁶ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 3 (Blagayevi referati III), 1779: št. 2322, brez št. (skupna seja).

upoštevajo razmere v deželi.¹⁷ Predstavniki deželnega glavarstva in vojaškega višjega poveljstva za Kranjsko so nato na skupni seji 21. 1. 1780 sprejeli razdelitev na upravne naborne okraje, določili gospodstva, ki so jim poverili upravo teh okrajev ter razne podrobnosti glede poslovanja komisarjev. Na seji je deželno glavarstvo še enkrat poudarilo, da ne prevzame nobene odgovornosti, če ukazana ureditev ne bi dosegla predvidenega uspeha. Na naslednji seji 23. 2. 1780 so sprejeli še inštrukcijo za komisarje.¹⁸ Dvorna pisarna jo je potrdila na podlagi dekreta z dne 15. 4. 1780, objavili pa so jo kot okrožnico deželnega glavarstva z dne 17. 4. 1780.¹⁹

Na Koroškem je ostalo v skladu s patentom z dne 25. 6. 1777 vodstvo konskripcije vezano na posamezna deželska sodišča in večja obgradnja, na Goriškem in Gradiškem pa novega konskripcijskega sistema niso vpeljali.²⁰

Obravnnavani sistem je temeljil na načelu, da mora zemljiško gospodstvo oziroma mesto, ki so mu poverili naborni okraj, zagotoviti potrebne pogoje za poslovanje in nositi stroške nabornega okrajnega poslovanja ter da je odgovorno za poslovanje, samo pa nastavlja in izbira uradnika. Uradnik pa mora v nabornih okrajnih zadevah poslovati po navodilih in določitih okrožnega urada, kateremu je v teh zadevah neposredno odgovoren ne glede na svoje službeno razmerje; okrožni urad tudi nadzira njegovo delo.

Uradnik gospodstva, ki je izvrševal opravke v zvezi s konskripcijo, se je imenoval naborni okrajni komisar (Werbbezirkskommissar), njegov urad naborni okrajni komisariat (Werbbezirkskommissariat), območje komisariata pa naborni okraj (Werbbezirk). Gospodstvo, ki je upravljalo naborni okrajni komisariat, je bilo naborno okrajno gospodstvo (Werbbezirksherrschaft). Kadar so želeli še posebej poudariti značaj omenjenih tvorb, so nazivu dodali še besedico politični, npr. politični naborni okrajni komisariat. Preden pa so prevladali navedeni nazivi, so bili v prvih letih po nastanku nabornih okrajev v uporabi tudi drugi. Nabornega okrajnega komisarja so npr. imenovali tudi konskripcijski komisar, okrajni komisar, konskripcijski okrajni komisar ipd.²¹

Konskripcijske podatke so zbirali in vodili tudi po posameznih kantonih. Po predpisu z dne 22. 4. 1780 so morali naborni okrajni komisarji, kadar jih je bilo več v kantonu, po opravljeni reviziji konskripcije sporazumno sestaviti zbirne podatke za ves kanton.²² Na Kranjskem pa so naložili ob razdelitvi nabornih okrajev leta 1782 enemu izmed komisariatov v kantonu, da je upravljal — poleg rednih nalog, ki so jih imeli vsi komisariati — še kot dodatno opravilo višji naborni okrajni komisariat. Pod višjim nabornim okrajem so razumeli torej kanton. Drugi komisariati, ki so jih za razlikovanje imenovali nižji naborni okrajni komisariati, pa so morali višjim sporočati potrebne podatke. Kasneje so višji naborni okrajni komisariati opravljali tudi nekatera druga koordinacijska dela, npr., da so posredovali sporočila okrožnega urada drugim komisariatom, kadar so se tikala vseh okrajev v kantonu. Glede temeljnih nalog pa naborni okrajni komisariati niso bili v nobenem razmerju z višjimi nabornimi okrajnimi

¹⁷ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 4 (Blagayevi referati IV), 1780: št. 72, 242; J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, str. 133.

¹⁸ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 4 (Blagayevi referati IV), 1780: št. 72, 176, 287, brez št. (skupna seja); ASRS, Gr. XVIII (Turn ob Ljubljani), Sammlung der landesfürstlichen Verordnungen bei denen Gütern Thurn an der Laibach und Thurnau von Anno 1787—1792, št. 4216/2015; ZAL-Ljubljana, Mestna občina Lj., reg. 1784—1790, fasc. 33 (stara oznaka: 80), 21. 8. 1788.

¹⁹ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 4 (Blagayevi referati IV), 1780: št. 841; ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov, 1780, št. 29.

²⁰ J. Tschinkowitz, Darstellung I, str. 398; J. K. Kindermann, Beiträge zur Vaterlandskunde für Innerösterreichische Einwohner I, 1790, str. 359.

²¹ ASRS, Zbirke normalij, graščinski arhivi.

²² ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov 1780, št. 29.

komisariati, marveč so vsi komisariati neposredno poslovali z okrožnimi uradi.²³

Upravna razdelitev okrajev v letih 1779—1790

Pri upravni razdelitvi Štajerske (v letu 1779) in Kranjske (v letu 1780) na naborne okraje so ustanovili naslednje število okrajev:

Okrožje	Število okrajev
Celje (v obsegu, določenem leta 1782)	53
Ljubljana	11
Maribor (v obsegu, določenem leta 1782)	54
Novo mesto	15
Postojna (v obsegu, določenem leta 1814)	6

Na Kranjskem v takratnem obsegu dežele (skupaj z istrskim delom in Devinom) so ustanovili leta 1780 skupno 39 okrajev; po obsegu so bili ti okraji sorazmerno veliki. Od mest so poverili komisariat le deželnemu glavnemu mestu Ljubljani (in sicer za območje mesta skupaj s predmestji). Na Štajerskem so ustanovili manjše okraje, komisariate pa so poverili tudi večini mest (Brežice, Celje, Slovenjgradec, Slovenska Bistrica, Maribor, Ptuj) in večini trgov (Laško, Motnik, Muta, Rogatec, Vojnik, Vuzenica, Žalec). Deželno glavarstvo na Kranjskem je menilo, da bi mogli poveriti komisariat tudi župnijam, kajti župnije, ki so imele dominijske in so uživale vse ugodnosti kot druga imenja, bi morala enako kot druga zemljiška gospodarstva nositi tudi skupna bremena.²⁴

Na Kranjskem je že v letih 1780 in 1781 enajst, to je skoro ena tretjina nabornih okrajnih komisariatov prosilo, da jih oprostitjo upravljanja komisariata, bodisi da jim zmanjšajo območje okraja ali da bi smeli pritegniti k delu tudi uradnike drugih gospodstev, bodisi da bi na stroške vseh gospodstev v okraju nastavili posebnega komisarja. Prošnje so utemeljevali s tem, da ne zmorejo bremen, ki so bila zvezana z izvajanjem naloženih obveznosti. Zahteve je deželno glavarstvo sicer dosledno zavrnilo, ker je bilo treba izpeljati konskripcijo, morebitne spremembe pa naj bi napravili pri naslednji splošni izravnavi območij okrajev.²⁵

Zaradi reorganizacije kantonov (kot posledice spremembe števila čet, ki so sestavljale polk) in zaradi izravnave območij polkov, s čimer naj bi dosegli enakomernejšo obremenitev pri novačenju (v letu 1781), je bilo potrebno delno preurediti tudi naborne okraje. Novo razdelitev okrajev na Kranjskem, za katero so pripravili predlog okrožni uradi, so sprejeli predstavniki deželnega glavarstva in vojaškega višjega poveljstva na skupni seji dne 25. 1. 1782, medtem ko so jo sprejeli na Štajerskem že leta 1781, objavili pa s patentom z dne 26. 11. 1781. Nova razdelitev je obsegala naslednje število okrajev:

²³ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., zbirka fiskala, 1780—1781, št. 28 (vloženo pomotoma pod december 1780); ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 5 (Blagayevi referati V), 1782: št. 48; Gr. I (Dol), fasc. 191, Topografija novomeškega okrožja po upravni razdelitvi okrožja 1794; spisi gospodstev iz teh let.

²⁴ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 4 (Blagayevi referati IV), 1780: št. 72, 176, 841; ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov 1780, št. 29.

²⁵ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 4 (Blagayevi referati IV), 1780: brez št. (9. 6. 1780), št. 1447, 1465, 1466, 1472, 1473, 1494, 1622, 1870, 2228; idem, fasc. 5 (Blagayevi referati V), 1781: 72, 386, 560, 1035, 1111, 1362, 219, 225, 226, 229, 230, 357, 547, 832, 1481; 1782: 613.

Okrožje	Število okrajev
Celje (v obsegu, določenem leta 1782)	58
Ljubljana	17
Maribor (v obsegu, določenem leta 1782)	51
Novo mesto	35
Postojna (v obsegu, določenem leta 1814)	9

Na Kranjskem je preureditev privedla do zmanjšanja obsega okrajev, kar naj bi omogočilo tudi lažje in zanesljivejše izvajanje konskripcije (zlasti vsakoletne revizije štetij), zmanjšala pa bi se na ta način tudi bremena komisariatov. To pa je pomenilo povečanje njihovega števila (računano za območje tedanjega Kranjske od 39 na 69); največ je bilo novih komisariatov v novomeškem, manj pa v ljubljanskem in v postojnskem okrožju. Po novi upravni razdelitvi je prišel poprečno en okraj na približno 6000 prebivalcev. Štiri dotedanja naborna okrajna gospostva (Grm, Kandrše, Kršanj in Velosovo) niso več dobila okraja v upravljanje. Od mest so na novo pritegnili kot komisariate Kranj, Krško in Novo mesto.²⁶

Na štajerskem so leta 1781 — kakor prikazuje gornja razpredelnica — v celjskem okrožju povečali število okrajev, zmanjšali pa jih v mariborskem okrožju.²⁷

Razdelitev nabornih okrajev je v naslednjih letih doživela nekatere spremembe. Na Kranjskem je od gospostev, ki so zahtevala oprostitev od upravljanja okraja, uspel edino knez Karel Auersperg, lastnik imenja Mala vas. Gubernij je odredil prenos komisariata na gospostvo Lansprež, ki pa se je proti temu pritožilo (1786). Kaže, da se je dokončna odločitev za nekaj časa zavlekla, ker se npr. leta 1791 še navaja okraj Mala vas, šele leta 1794 pa namesto njega okraj Lansprež. Verjetno je pri odlašanju glede sprememb igrala pomembno vlogo sodba ljubljanskega okrožnega glavarja, da zasedba komisariatov nabornih okrajev ni dobra, da pa so druga gospostva glede uradnikov še mnogo na slabšem. Na njegovo prošnjo so zmanjšali mestu Kranju območje okraja, ponovno pa so ustanovili okraj Velesovo; verjetno je bil temu vzrok slab finančni položaj mesta.²⁸

V letu 1787 so na predlog ljubljanskega okrožnega glavarja ustanovili v okrožju še šest novih okrajev (med temi je bila naložena uprava komisariata tudi mestu Kamniku), kar je notranjeavstrijski gubernij 16. 8. 1787 nato tudi potrdil. Sprememba je bila potrebna zaradi nesorazmerne razdelitve in še vedno prevelikih okrajev.²⁹

Tudi na štajerskem so se nekatera gospostva potegovala za oprostitev upravljanja okraja (Alt-Ottersbach, Libanjski vrh, Turn, Vuzenica in Zreče), do sprememb oziroma do predlogov za spremembe območij upravnih

²⁶ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 5 (Blagayevi referati V), 1781: št. 1296, brez št. (5. 9. 1781 in 14. 12. 1781); 1782: št. 48; ASRS, Zbirka norm. dež. obl., zbirka fiskala, 1780—1781, št. 28 — pomotoma vloženo pod december 1780; v seznamu sta pri 14. kantonu polka Thurn pomotoma zamenjana imenja Ruperčvrh in kapitelj Novo mesto; o tem prim.: ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 5 (Blagayevi referati V); ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), 6. 4. 1789, priloga; število prebivalcev je po rokopisu Beschreibung deren in Inner Oesterreich befindlichen drey Provinzen Steyermark, Kärnten und Krain, ASRS, Rkp., 54. r.

²⁷ M. Straka, Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark, FGLS XXX, Graz 1978, str. 30.

²⁸ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 5 (Blagayevi referati V), 1782: št. 711; ASRS, Gub., reg. 1784—1790, repertorij za bankalije, vojaške, šolske in študijske zadeve, 1785, 1786; repertorij za bankalije in vojaške zadeve 1787, 1788; ASRS, Gr. XXV (Thurn pod Novim gradom), Ordnung nach welcher die Werbbezirke des Landes Krain zur Grundsteuerliquidation zu erscheinen haben, 1791 (okrožnica); ASRS, Kranj, dež. stan., reg. III; fasc. 80, št. 282/794; ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), 6. 4. 1789, priloga; J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 235.

²⁹ ZAL-Lj., Mestna občina Lj., reg. 1784—1790, fasc. 33 (stara oznaka 80), 27. 8. 1787; ASRS, Gub. reg. 1784—1790, repertorij za bankalije in vojaške zadeve, 1787.

nabornih okrajev pa je prišlo pri okrajih Fala, Konjice, Lemberg, Ptuj — gospostvo dominikancev, Tabor in Žiče.³⁰

Naborni okraji na Štajerskem in Kranjskem so imeli za osnovo še nadalje stare župnije in vikariate. Na Štajerskem je bilo nekaj župnij tudi deljenih. Pri spremembah območij nabornih okrajev na Kranjskem leta 1787 pa so upoštevali že pravkar opravljene preureditve župnijskih meja. Ob tej priložnosti so preuredili tudi območje nabornega okrajnega komisariata mesta Ljubljane. Do tedaj je obsegal mestni naborni okraj območje mestne naselbine (mesto — obzidani del, Karlovško, Poljansko, šentpetrsko in Kapucinsko predmestje, Gradišče, Krakovo in Trnovo), ne glede na pripadnost župnijam (šlo je za stolno in v manjšem delu tudi za šentpetrsko župnijo). Ob spremembi leta 1787 so se povsem naslonili na nove župnijske meje, določene ob preureditvi ljubljanskih župnij leta 1785 in ne več na mestni teritorij. Od tedaj je upravljal ljubljanski magistrat kot naborni okrajni komisar območje župnij sv. Nikolaj (del mesta), sv. Jakob (del mesta, Karlovško predmestje), Marijino Oznanenje (del šentpetskega predmestja, Kapucinsko predmestje, Gradišče, Vič, Glince in Spodnja šiška) in Trnovo (Trnovo, Krakovo), komenda nemškega viteškega reda pa je upravljala v okviru nove šentpetske župnije od mestnih predelov del šentpetskega in Poljansko predmestje.³¹

Na podlagi župnij oblikovana območja nabornih okrajev so imela vrsto pomanjkljivosti: slabo so bile upoštewane krajevne razmere, območja niso bila zaokrožena ali pa celo sestavljena iz več delov in sedeži nabornih okrajnih komisariatov so pogosto ležali na kakem skrajnem koncu okraja. Bili pa so tudi taki primeri, da je imel naborni okrajni komisariat svoj sedež celo izven območja lastnega okraja. Tak je bil na primer na Kranjskem okrajni komisariat Podgrad. Sedež gospostva oz. komisariata je ležal v sredini župnije Hrušica, ki ni sodila v naborni okraj, zaradi česar so morali napraviti podložniki, kadar so morali priti v pisarno komisarja, zelo dolgo pot. Na Štajerskem je dobil lastnik imenja Alt-Ottersbach Moritz Pistor dodeljeno župnijo Apače; sedež imenja pa ni bil v tem okraju (razen tega ni imelo imenja v tej župniji nobenega lastnega podložnika). Nekaj nabornih okrajev na Štajerskem je obstajalo iz dveh ali več medsebojno nepovezanih delov. Tako je obsegal naborni okraj Legen v Mislinjski dolini zaradi nepovezanosti območij župnij Sv. Martin pri Slovenjgradcu, št. Ilj pod Turjakom in dela koroške župnije Kotlje, štiri ločene komplekse.³²

Število komisariatov višjih nabornih okrajev na Kranjskem in njihova območja so se ravnala po vsakokratnem številu oziroma obsegu kantonov. Glede gospostev, ki so upravljala višji naborni okraj, je bila med leti 1782 in 1804 napravljena edino ta sprememba, da je leta 1785 gospostvo Brdo pri Kranju zamenjalo mesto Kranj kot višji naborni okrajni komisariat.³³

Na Koroškem so deželna sodišča in večja obgradja še nadalje upravljala naborne okrajne komisariate. Leta 1782 je bilo v celovškem okrožju 79 in v beljaškem okrožju 54 nabornih okrajnih komisariatov.³⁴

³⁰ H. Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage, AÖG 102, 1913, str. 22—23, op. 2.

³¹ ZAL-Lj., Mestna občina Lj., reg. 1784—1790, fasc. 33 (stara oznaka 80), 27. 8. 1787; sumarna popisna tabela za čete iz leta 1795; M. Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, GMDS XXV—XXVI, 1944—1945, op. 128; F. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, GV V—VI, 1929—1930, str. 138 sl.

³² J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 157—158, 160; ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 4 (Blagayevi referati), 1780: št. 1678; ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), 6. 4. 1789, priloga; M. Straka, Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770—1850, FGLS XXXI, Graz 1978, str. 29.

³³ ASRS, Gub., repertorij za bankalije, vojaške, šolske in študijske zadeve 1785, 1786.

³⁴ J. Tschinkowitz, Darstellung I., str. 398.

Odnos do nabornih okrajnih komisariatov

Stroške, zvezane z upravo okrajev, so morala nositi naborna okrajna gospostva in jim za opravljanje te naloge ni pripadala nikaka odškodnina. Vse prošnje gospostev, naj bi stroške konskripcijskega poslovanja krila država, oziroma naj bi država nastavila lastne uradnike, so dosledno odklanjali. Pri tem so jih zavračali npr. s pojasnilom, da bi si morala gospostva šteti v čast, ker so jim zaupali tako pomembna opravila. Prav tako so zavračali pritožbe nabornih okrajnih gospostev, ki so se sklicevala na to, da ni pravično, da morajo sama nositi vsa okrajna bremena ter da naj bi prispevala — v sorazmerju s stroški — tudi druga gospostva v nabornem okraju.³⁵

Posledica dejstva, da je predstavljala uprava nabornega okraja dodatno breme za gospostvo, je bila ta, da so gospostva in njihovi uradniki pogosto izvajali poverjene naloge z nevoljo, z zakasnitvami in brez večje prizadevnosti. Zato so morali okrožni uradi naborne okrajne komisariate pogosto prisiliti k izvajanju nalog z grožnjami in drugimi sredstvi, zlasti v prvih letih njihovega obstoja. Upravniku gospostva Gradac Janezu Tribinegu so zagrozili celo z zaporom na ljubljanskem gradu v primeru, da v osmih dneh ne bo poslal popisov družin. Zakupniku gospostva Tržič so zagrozili, da bodo v primeru, ko ne bi v osmih dneh poslal individualnih popisov, dali popise sestaviti na njegov račun, njega pa bodo mimo tega še kaznovali. Kastavskemu administratorju pl. Weissenthurnu je deželno glavarstvo sporočilo, da je znano njegovo kaznivo ravnanje in da ga bodo za toliko časa vtaknili v ljubljanske zapore, dokler ne bo opravil predpisanega dela. Le gospostvo Tržič in graščina Soteska še nista v začetku leta 1782 poslali konskripcijskih razpredelnic. Zato je deželno glavarstvo ukazalo, naj pošljeta okrožna urada v Ljubljani oziroma Novem mestu takoj na stroške teh dveh graščin k njima kazenska sla, ki naj bi ostala tam toliko časa, dokler ne bi prejelo deželno glavarstvo manjkajočih seznamov.

Leta 1789 je ljubljanski okrožni glavar ugotavljal, da morajo komisariatom vedno groziti in jih vzpodbujati, s čemer so sicer dosegli očitno izboljšanje njihovega poslovanja v celoti, ne pa popolnega uspeha pri posameznih komisariatih. Bil je mnenja, da kaj takega sicer tudi ni bilo mogoče pričakovati, ker so imeli uradniki tako številne naloge in ker so morali prvenstveno posvečati pozornost pripravam na novi davčni sistem, kar je veljalo tedaj kot najpomembnejša naloga komisariatov sploh.³⁶

Spčetka so imeli težave tudi glede odnosa podložnikov do nabornih okrajnih komisariatov. Tako je javilo leta 1788 okrožnemu uradu več komisarjev v ljubljanskem okrožju, da podložniki ne upoštevajo njihovih ukazov. Zato je naročil okrožni urad župnikom, naj pojasnijo s priznico, da poslujejo naborni okrajni komisarji na ukaz okrožnega urada, od katerega imajo tudi pooblastilo, da ukrepajo na podlagi predpisov, ne da bi jim bilo potrebno o tem obvestiti zemljiška gospostva: župniki naj bi prav tako pojasnili, da imajo od nabornih okrajnih komisarjev korist tudi zemljiška gospostva, ker ne morejo le ta vedno in tako hitro obvestiti podložnike o deželnoknežjih ukazih, kot je to pogosto potrebno, niti ne morejo nad-

³⁵ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 4 (Blagayevi referati IV), 1780: št. 1497, 1498, 1504, 1549, 1550, 2388, 2646, 2779; idem, fasc. 5 (Blagayevi referati V), 1781: št. 230, 1239, 1762.

³⁶ H. Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage, AOG, 102, 1913, str. 32; ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 4 (Blagayevi referati IV), 1780: brez št. (9. 6. 1780); fasc. 5 (Blagayevi referati V), 1781: 338, 387, 323, 326, 635, 854, 264, 1239, 1481, 1648; 1782: 124; ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), 6. 4. 1789, priloga; A. Brusatti, Die Stellung der herrschaftlichen Beamten in Oesterreich in der Zeit von 1780—1848, VSWG, 45, 1958, str. 505—516.

zirati, kako jih podložniki izpolnjujejo, ker so pogosto imela podložnike raztresene v vseh treh okrožjih.³⁷

Odgovor na vprašanje, koliko so smeli naborni okrajni komisarji ukazovati drugim zemljiškim gospodvom, daje primer brdskega upravitelja Martina Urbančiča, ki je leta 1780 zahteval, naj bi ukazali ljubljanski komendi nemškega viteškega reda in ljubljanskemu palatinatu, da bi mu pomagala pri sestavljanju konskripcijskih spisov. Zahtevo so odbili z utemeljitvijo, da sme zahtevati od drugih zemljiškogospodskih uradnikov le pomoč v tistih zadevah, ki so jih opravljali v drugih avstrijskih deželah tim. rihtarji in ki so se tikale zlasti poizvedb in prijav. Grof Blagay, svetnik deželnega glavarstva je ob neki priložnosti pripomnil: če bi smel tak uradnik — mišljen je bil naborni okrajni komisar — ravnati z dominiji po lastni volji, bi rodilo to same sitnosti in nepravilnosti.³⁸

Razširitev pristojnosti nabornih okrajnih komisariatov

Prvotno so naloge nabornih okrajnih komisariatov določili takole: vodstvo konskripcije in revizije ter oštevilčenje hiš. Ob njihovi ustanovitvi so npr. na Kranjskem izrecno naglasili, da nimajo komisariati pravice vti-kavati se v samo novačenje; to naj bi ostalo še nadalje pridržano zemljiškim gospodvom. Toda že leta 1787 so v ljubljanskem okrožju naložili komisariatom, da nabirajo rekrute.³⁹

Deželni stanovi so nasprotovali opisanemu širjenju pristojnosti nabornih okrajev. Najprej so se leta 1787 kranjski stanovi pritožili na notranje-avstrijski gubernij v Gradcu z zahtevo, da bi prepovedali nabornim okrajnim komisarjem nabirati rekrute brez vednosti zemljiških gospodstev. Gubernij je zahtevo zavrnil z obrazložitvijo, da so komisarji sicer dolžni javiti izbrane rekrute njihovim zemljiškim gospodvom, upravičeni pa so jih izbirati brez vednosti gospodstev. Stanovi so v svojem odgovoru na to sporočilo gubernija pripomnili, da pomeni tako poslovanje komisarjev kršitev pravic zemljiških gospodstev. Januarja 1790 so se kranjski deželni stanovi ponovno pritožili v zadevi novačenja. Sklicevali so se na stanovske pravice, na podlagi katerih naj bi smela edino zemljiška gospodstva izvrševati kakršnokoli pravico nasproti lastnim podložnikom. Zatrjevali so, da s takim ravnanjem pritrjujejo podložnikom glede njihovega zmotnega mnenja, da so od svojih zemljiških gospodstev neodvisni in da ni treba plačevati gospodstvom nobenih dajatev. To mnenje naj bi bilo tedaj splošno razširjeno. Tudi naj bi podložniki povsem pametno sklepali, da je vsa njihova odvisnost od zemljiških gospodstev pretrgana, ker je prišlo do spremembe pri nabiranju rekrutov prav. v času, ko so uvajali novi zemljiški davek (s l. 11. 1789), ki ga tudi niso več pobirala zemljiška gospodstva. Gubernij pa je zavrnil pritožbo, ki so jo ponovno vložili kranjski deželni stanovi v istem letu (aprila 1790).⁴⁰

Poleg vojaških so povečevali komisariatom naloge tudi na drugih področjih. Osnovo za to je predstavljal dvorni dekret z dne 8. 6. 1785; ki je naložil tudi nabornim okrajnim komisariatom razglašanje zakonov in drugih predpisov (ob nedeljah in praznikih pred cerkvenimi obredi v šoli ali v kakšni drugi hiši) ter nadzor nad njihovim izvajanjem; zemljiški gospodje

³⁷ ZAL-Ljubljana, Mestna občina Lj., reg. 1784—1790, fasc. 33 (stara oznaka: 80), 31. 8. 1788; ASRS, Gr. XVIII (Turn ob Ljubljani), Sammlung der landesfürstlichen Verordnungen von denen Gütern Thurn an der Laibach und Thurnau von Anno 1787—1792, št. 4216/2015.

³⁸ ASRS, Gr. IV (Boštanj), fasc. 5 (Blagayevi referati V), 1781, št. 372.

³⁹ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov 1780, št. 29; Gr. IV (Boštanj), fasc. 4 (Blagayevi referati IV), 1780: št. 841; ASRS, Kranj, dež. stan., 18/1787, št. 930, 977; idem 18/1788, št. 725.

⁴⁰ ASRS, Kranj, dež. stan., 18/1787, št. 930, 977; idem 18/1788, št. 725; idem 18/1790, št. 37, 87, 168, 284.

so imeli to nalogo že od prej. Ta predpis je praktično omogočal okrožnim uradom, da so vedno več zadev urejali po nabornih okrajnih komisariatih in ne več preko zemljiških gospostev.⁴¹

Predvsem je šlo za različne javne služnosti. Tako so pričeli leta 1788 komisariati sodelovati tudi pri porazdeljevanju priprave za vojaštvo med podložnike, pri nastanitvah vojaštva in pri porazdeljevanju dobav za preskrbo vojaštva, zlasti naturalij (sena, žita, ovsá idr.). Pripravo za vojaštvo je npr. leta 1788 razpisal novomeški okrožni urad po nabornih okrajnih komisariatih, medtem ko so jo v ljubljanskem okrožju še nadalje porazdeljevali po zemljiških gospostvih. Ljubljanski okrožni glavar je namreč nasprotoval, da bi komisariati odredili vojaško pripravo, češ da je vsak komisariat obenem tudi zemljiško gospostvo in bi se stalno pojavljale upravičene ali neupravičene pritožbe, da komisariat prizanaša lastnim podložnikom pri pripravi.⁴² S 1. 3. 1790 pa je pričel tudi ljubljanski okrožni urad razpisovati vojaško pripravo, cestno tlako in druge obveznosti, ki so jih morali opravljati prebivalci občin, po komisariatih.⁴³ Skrb za javne služnosti je dala podlago za nastanek blagajniškega poslovanja komisariatov. Obračun prejemkov in izdatkov so morali predložiti vsako leto okrožnemu uradu v potrditev.

Nadalje je leta 1789 naročil ljubljanski okrožni urad, da morajo naborni okrajni komisarji skrbeti glede varstva proti požarom ter da morajo priporočati sajenje krompirja.⁴⁴

Razne druge oblike organov na stopnji okrajev

Poleg nabornih okrajnih komisariatov so se razvile tudi za druga področja, ki jih je država razglasila za svojo domeno, razne oblike organov na nižji stopnji od okrožja. Tako področje je bil sanitarni nadzor, za katerega se je država — enako kot pri konskripcijskih zadevah — naslonila na zemljiška gospostva. Kjer so bili med seboj pomešani podložniki različnih zemljiških gospostev, naj bi poverili naloge sanitarnega nadzora določenim zemljiškim gospostvom kot sanitarnim komisariatom (sanitarnim gosposkam). Na Kranjskem so sprva poverili to nalogo deželskim sodiščem, najkasneje leta 1789 pa so bili sanitarni komisariati npr. v ljubljanskem okrožju že združeni z nabornimi okrajnimi komisariatih.⁴⁵

Na štajerskem imamo sanitarne komisariate organizirane že leta 1763 in za razlikovanje od podrejenih krajevnih organov so jih sprva imenovali višji sanitarni komisariati. Na podlagi uredbe mariborskega okrožnega urada z dne 14. 7. 1778 so vpeljali v okrožju novo razdelitev območij sanitarnih komisariatov, ki so imela za osnovo župnije.⁴⁶

Red za posle na deželi iz leta 1787 je naložil nabornim okrajnim komisariatom nadzor nad njegovim izvajanjem ter odločanje v sporih med posli in njihovimi gospodarji.⁴⁷

⁴¹ ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), 12. 11. 1783; ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov 1785; ASRS, Gub., reg. 1784—1790, fasc. 1, brez št. (30. 6. 1786); ASRS, Gr. XVIII (Turn ob Ljubljani), Sammlung der landesfürstlichen Verordnungen bei denen Gütern Thurn an der Laibach und Thurnau von Anno 1787—1792, št. 157/2060, 304/5030; H. G. Hoff, Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogtume Krain, I, Laibach 1808.

⁴² Spisi graščin iz teh let; ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), 6. 4. 1789, priloga.

⁴³ ASRS, Gr. Turn pod Novim gradom, navdilo okrož. urada Lj., 21. 1. 1790.

⁴⁴ ASRS, Gr. Dol, škatala 43: 4. 11. 1799.

⁴⁵ ASRS, Gub., reg. 1784—1790, repertorij v zdravstvenih zadevah; ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), 6. 4. 1789, priloga.

⁴⁶ SLA, Repr. und Kam., Registraturs Repertorium 1763, 73 r, 76 r.

⁴⁷ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., 29. 9. 1787; ASRS, Kranj, dež. stan., reg. 1783—1792, fasc. 18, snopeč 3, 14. 9. 1792; Gr. Krumperk, akti gospostva in nabornega okraja, fasc. I—IV.

Ko so v letu 1789 vpeljali novo policijsko organizacijo, so za upravljanje policijskih zadev na podeželju predvideli okrajne policijske komisarje. Kot policijske zadeve so razumeli skrb za varnost, npravstveno stanje, zdravstvo, ubožce, obrt, posle in pred požari. Tovrstno poslovanje so urejale posebne instrukcije (patent z dne 5. 11. 1789).⁴⁸

Nekaj podobnega srečujemo tudi na področju osnovnega šolstva, ki so ga postopoma podržavili. Splošna šolska uredba z dne 6. 12. 1774 je določala, da morajo gospostva postavljati tim. krajevne šolske nadzornike. Njihova naloga je obsegala skrb za šolska poslopja in opremo, niso pa imeli nobene povezave s samim poukom in se v to niso smeli vtikavati. Po šolski uredbi naj bi postavili v mestih magistrati kakega meščana za šolskega nadzornika. V majhnih mestih, trgih in na deželi pa naj bi nadzornike izbirali med župniki, graščinskimi upravniki ali kakimi drugimi za šolo vnetimi možmi.⁴⁹

Na podlagi uredbe notranjeavstrijskega gubernija z dne 29. 8. 1787 so mogli, kjer je bilo to mogoče, postaviti kot šolske nadzornike naborne okrajne komisarje. Kjer pa je bilo v okraju več šol, si je mogel komisar poiskati v kraju, kjer je bila šola, med možmi, ki so se spoznali na šolstvo in so bili priljubljeni med vaščani, svoje pomočnike. Moral pa je naborni okrajni komisar jamčiti zanje in predhodno prijaviti okrožnemu uradu, da jih je potrdil in imenoval.⁵⁰

Gosposke, pristojne za takoimenovana politična zločinstva

Kazenski zakonik z dne 13. 1. 1787 je vpeljal razlikovanje med kazenskimi (kriminalnimi) zločinstvi, to je kaznivimi dejanji, in med političnimi zločinstvi, to je upravnimi prekrški. Patent z dne 13. 9. 1787 je na podlagi kazenskega zakonika naložil skrb za ugotavljanje, odkrivanje in izsleditev tako kazenskih kot političnih zločinstev ter preiskavo, izrekanje sodbe in skrb za izvrševanje kazni zaradi političnih zločinstev tim. političnim gosposkam.⁵¹ Notranjeavstrijski gubernij je 23. 1. 1788 pojasnil, da je treba razumeti kot politične gosposke zemljiška gospostva, ki so dolžna skrbeti za to, da se njihovih podložniki ravnajo po zakonih. Zaradi velike raztresenosti podložnikov pa so od nekdanj izvajala višje politično (policijsko) sodstvo deželska sodišča in obgradja.⁵² Glede na to so koroški okrožni uradi in koroški širši stanovski odbor postavili vprašanje, na katera oblastva je treba prenesti izvajanje gornjih nalog. Stanovski odbor je menil, da zemljiškim gospostvom ni mogoče naložiti tega sodstva, ker ima marsikatero gospostvo svoje podložnike raztresene po vsej deželi. To naj bi bil razlog, da zemljiškim gospostvom tega do tedaj tudi ni bilo treba izvajati. Deželska sodišča in obgradja bi bila za to primernejša. Izrazil pa je bojazen, da se bodo skušali deželskosodni gospodje znebiti — zaradi izdatkov, ki bodo s tem zvezani — te obveze; vsi deželskosodni dohodki, iz katerih se naj bi krili ti stroški, so bili namreč ukinjeni.⁵³ Dvorno oblastvo je z dekretom z dne 29. 7. 1788 pojasnilo, da bodo deželska sodišča, ko bodo uredili nova kazenska sodišča, docela odpravili, gospostvom oziroma nabornim okrajnim

⁴⁸ J. Tschinkowitz, Darstellung, I; str. 400—401; ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov 1789, št. 123.

⁴⁹ G. Stres, Osnovna šola na Slovenskem pred 200 leti, Ob 200-letnici splošne šolske naredb 1774—1805, Slovenski šolski muzej v Ljubljani, Ljubljana 1974, str. 20.

⁵⁰ ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), 6. 4. 1789; ASRS, Gr. XVIII (Turn ob Ljubljani), Sammlung der landesfürstlichen Verordnungen bei denen Gütern Thurn an der Laibach und Thurnau von Anno 1787—1792, št. 304/5030.

⁵¹ KLA, Kärnt. Landst., C—I, škatla 115/2, 13. 9. 1787.

⁵² KLA, Kärnt. Landst., C—I, škatla 115/2, 23. 1. 1788; G. Göth, Das Herzogthum Steiermark, I. Band, Wien 1840, str. 92.

⁵³ KLA, Kärnt. Landst., C—I, škatla 115/2, 12. 2. 1788.

komisarjem pa ni mogoče naložiti gornjih nalog; eno in drugo je opravilo zemljiških gospostev, ki morajo kot politične gosposke po instrukciji z dne 21. 2. 1787 in po patentu z dne 13. 9. 1787 politična zločinstva preiskati in kaznovati.⁵⁴

Na podlagi dvornega dekreta z dne 21. 2. 1789 pa so na splošno določili, da naj kaznujejo zemljiška gospostva politična zločinstva, dokler ne bodo bolje razdeljeni naborni okrajji in določene nove politične okrajne gosposke.⁵⁵

Davčni okrajji

V zvezi s pripravami na novi sistem zemljiškega davka so potrebovali organe, ki bodo neposredno vodili dela pri izdelavi davčnega katastra. Zato so postavili — na območju notranjeavstrijskega gubernija na podlagi uredbe tega gubernija z dne 3. 11. 1784 — posebne gosposke (dominije) za vodstvo davčne regulacije.⁵⁶ V Notranji Avstriji so praviloma določili kot gosposke za vodstvo davčne regulacije zemljiška gospostva in mesta, ki so upravljala naborni okrajni komisariat.⁵⁷ Na Kranjskem so oprostili tega vodstva mesto Kranj ter gospostvi Nadlišek (Pajkovo) in Gutnek, k vodstvu pa so pritegnili gospostvo Podturn, ki sicer ni imelo komisariata. Ponekod je prišlo tudi do manjših razlik med območjem, za katerega so vodila gospostva izdelavo katastra, in med njihovim nabornim okrajem (na Kranjskem v 14 primerih). Gosposke, ki so vodile davčno regulacijo, so smele k delu pritegniti ostala večja gospostva in pomembnejše župnije v okraju, morale pa so jamčiti za njihovo poslovanje. Do takih pritegnetev je prišlo iz razloga, ker so postavili načelo, da naj bo posamezni uradnik neposredno udeležen pri izdelavi katastra za območje z največ 400 hišami. Tako je v dolenskem okrožju sodelovalo pri izdelavi katastra skupno 139 gospostev.⁵⁸

Na Goriškem in Gradiškem so naložili dela pri davčnem katastru jurisdikcijam.⁵⁹

Gosposke, ki so vodile davčno regulacijo, so zaključile svoje delo leta 1789; nišo pa se razvile v redna davčna oblastva, ker so v ta namen ustanovili nove posebne organe.⁶⁰

S 1. 11. 1789 je stopil v veljavo novi sistem zemljiškega davka; namesto starega davka in kontribucije so vpeljali deželnoknežji zemljiški davek, ki je temeljil na katastrskem donosu zemljišč. Na podlagi patenta z dne 10. 2. 1789 so poverili nadzor nad zbiranjem davkov zemljiškim gospostvom; kjer gospostva niso imela zaključenih območij, je bilo predvideno, da bodo nadzirala zbiranje davkov gospostva, ki jih bodo v ta namen posebej določili. Za zbiranje davkov so morala gospostva nastaviti posebnega uradnika,

⁵⁴ KLA, Kärnt. Landst., C—I, škatla 115/2, 12. 9. 1788.

⁵⁵ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov 1789, št. 23.

⁵⁶ ZAL-Lj., Mestna občina Lj., reg. 1784—1790, fasc. 33 (stara oznaka: 80), 26. 11. 1784.

⁵⁷ OSA-HKA, Josephinische Steuerregulierungs Acten, Innerösterreich I/22, 8. 3. 1785; ZAL-Lj., Mestna občina Lj., reg. 1784—1790, fasc. 10, 25. 2. 1785; M. Wutte, Die bildung der Gemeinden, CI, 113, 1923, str. 19.

⁵⁸ ZAL-Lj., Mestna občina Lj., reg. 1784—1790, fasc. 33 (stara oznaka: 80), 26. 11. 1784; idem, fasc. 10, 17. 5. 1785; M. Miklavčič, Predjožefinske župnije, GMDS XXV—XXVI, 1944—1945, str. 39—47; Da je mesto Kranj npr. še nadalje imelo naborni okraj prim. Odredbe okrožnega urada mestu Kranju — prepisi odredb glede šol, 12. 8. 1788, Slovenski šolski muzej, mapa št. 618; pomota je pri J. Zontar, Razvoj uprave in sodstva na območju Kranja od srede 18. stoletja do srede 19. stoletja, 900 let Kranja, Kranj 1960, str. 203—204; ASRS, Jožefinski kataster za Kranjsko.

⁵⁹ Tabellarischer Entwurf über die sämtlichen in den gefürsteten Grafschaften Görz und Gradisca bestehenden, dann in Ansehung des Fassionsgeschäftes vorzunehmenden Gemeind-Eintheilungen, 1785, pri M. Miklavčič, Predjožefinske župnije, GMDS XXV—XXVI, 1944—1945, str. 3—64; Erläuterungen zum Historischen Atlas, str. 274.

⁶⁰ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov 1789, št. 15 in 98; ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), 6. 4. 1789; ZAL-Lj., Mestna občina Lj., reg. 1784—1790, fasc. 33 (stara oznaka: 80), 12. 5. 1789; A. Mell, Grundriss, str. 624—625.

davčnega prejemnika in sicer na stroške občin, izbor davčnega uradnika pa je bil prepuščen gospostvu. Omenjene občine so bile najmanjše teritorialne enote, ki so jih ustanovili z uveljavitvijo novega davčnega sistema.

Že na podlagi patenta z dne 17. 9. 1789, so dodatno določili, da novega davka ne smejo zbirati zemljiška gospostva, marveč da je treba v ta namen postaviti posebne deželnoknežje davčne prejemnike. Območja teh davčnih prejemnikov, tim. davčne okraje, so določili na podlagi občin in se pri njihovih območjih niso ozirali na obstoječe naborne okraje.⁶¹ Po številu je bilo davčnih okrajev bistveno manj kot pa upravnih nabornih okrajev in sicer je njihovo število znašalo:⁶²

Okrožje (v takratnem obsegu)	Davčni okraji
Beljak	15
Celje	16
Celovec	14
Gorica	8
Ljubljana	7
Maribor	13
Novo mesto	13
Postojna	12

Na območju Trsta novega davčnega sistema in s tem tudi nove davčne uprave niso vpeljali.⁶³

Davčni prejemniki so bili deželnoknežji (državni) uradniki, ki so prejemali od države stalno plačo in so imeli svoj sedež v večjih krajih. Izrecno so jim prepovedali, da bi imeli uradne prostore pri zemljiških gospostvih. Celo stanovati niso smeli v graščini niti v primeru, da bi plačevali najemnino. Sploh pa niso smeli biti posredno ali neposredno v službi zemljiškega gospostva ali kakih drugih privatnih službi.⁶⁴

Razvoj okrajev okoli leta 1790

Očitno je, da so imeli v letu 1789 v načrtu novo obliko okrajev. Ob tem je bila predvidena povezava upravnih z davčnimi okraji, pa tudi s sodstvom,⁶⁵ kar smo omenjali že pri gosposkah za tim. politična zločinstva. Tako pri patrimonialnih kot pri deželskih sodiščih so pričeli leta 1784 pripravljati organizacijske spremembe. Morda je bila leta 1789 mišljena ustanovitev oblike okrajev, podobne tisti, ki so jo uvedli 25 let kasneje na območju dotedanjih Irskih provinc (leta 1814) in o kateri bomo govorili kasneje. Vsekakor je bila predvidena tudi boljša razdelitev območij okrajev, ki naj bi temeljila na katastrskih občinah. Te načrte pa je, enako kakor nekatere druge, prehitel konec reformnega delovanja s smrtjo Jožefa II.

Po nastopu vlade Leopolda II. so najprej odpravili reforme na področju zemljiškega davka in urbarialnih obveznosti. Na podlagi dekreta dvorne pisarne z dne 22. 3. 1790 so preklicali davčno in urbarialno regulacijo. Zato so bili v naslednjih dneh s posebnimi dekreti dvorne pisarne ukinjeni tudi okrajni davčni prejemniki. Sledili so javni razglesi o ponovni uvedbi prejšnjega davčnega in urbarialnega sistema (na Goriškem z dne 26. 4. 1790, na Štajerskem z dne 5. 5. 1790, na Kranjskem z dne 20. 5. 1790 in na Koroškem

⁶¹ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov, 1789, št. 15, 98.

⁶² J. H. Kindermann, Beiträge zur Vaterlandskunde.

⁶³ J. H. Kindermann, Beiträge zur Vaterlandskunde, str. 359.

⁶⁴ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov, 1789; ASRS, Gr. XXV (Turn pod Novim gradom), okrožnica Lj. 20. 10. 1789.

⁶⁵ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., knjiga patentov 1789, št. 23; s. d., omenja se tozadevna okrožnica z dne 12. 5. 1789, ZAL-Lj. Mestna občina Lj., reg. 1784-1790, fasc. 33 (stara oznaka: 80); ASRS, Okrož. urad Lj., fasc. 1 (Agende okrožnega urada), ad 6. 4. 1789.

z dne 10. 6. 1790).⁶⁶ Bivši davčni prejemniki so postali sedaj sumljivi; očitali so jim, da so vzpodbujali podložnike k ohranitvi novega davčnega in urbarialnega sistema in k zmanjšanju ali odpravi urbarialnih obveznosti. Zato so morali na podlagi uredbe dvornega oblastva z dne 28. 5. 1790 celo voditi nad njimi poseben nadzor.⁶⁷ Proti bivšim davčnim prejemnikom so sedaj nastopali kakor proti sovražnikom države in javnega reda. Ostali pa so naborni okraji in druge oblike okrajev, kljub zahtevam deželnih stanov, da jih odpravijo.

Na podlagi ukaza dvorne pisarne z dne 11. 3. 1791 so morali sicer preiskati, potem ko bo sklenjen mir s Turčijo, pritožbe vseh deželnih stanov, ki so jih poslali glede nepravilnosti v konskripcijskih zadevah.⁶⁸ V letu 1792 so ponovno zahtevali od deželnih stanov, da sporočijo morebitne nepravilnosti glede nabornookrajnih zadev. Odbor kranjskih deželnih stanov se je zavzel za odpravo nabornih okrajnih komisariatov. Svoje stališče je utemeljeval s tem, da deželna ustava ne dopušča prenašati na naborne okraje vseh upravnih zadev brez kakršnihkoli omejitev; zato bi si morali zemljiška gospostva in naborni okraji posle deliti. Ker pa taka delitev onemogoča dobro upravo, naj bi sploh vse poslovanje prenesli na zemljiška gospostva.⁶⁹ V spomenici vladarju glede državne ureditve so kranjski deželni stanovi poudarili, da gre zemljiškim gospostvom pravica glede vseh javnih in državnih uredb v njihovem okraju. Zemljiška gospostva jamčijo državi za kontribucijo, zato pa imajo pravico zastopati svoje podložnike. Po predlogu kranjskih deželnih stanov, ki seveda ni bil upoštevan, naj ne bi sicer ničesar spremenili v bistvu obstoječega sistema, le kantone naj bi docela ukinili, konskripcijske in nabornookrajne posle pa naj bi opravljala zemljiška gospostva sama.⁷⁰ Štajerski deželni stanovi še po enem letu niso poslali svojih pripomb. Morebitni kasnejši odgovor ni znan.⁷¹

Posamezna kranjska zemljiška gospostva, ki so vodila naborni okrajni komisariat, so navajala kot nepravilnost, da morajo nositi stroške za ves okraj sama. Prispevati bi morali vsi dominiji v sorazmerju s številom podložnikov v okraju. Druga gospostva so zopet opozarjala na nesorazmerno velikost okraja, ki je bil dodeljen posameznim gospostvom v primerjavi z njihovimi dohodki. Nekatera gospostva, ki so bila enako ali pa še bolj premožna, sploh niso dobila v upravo komisariata. Zato so predlagali, naj bi izvedli novo porazdelitev nabornih okrajev, kjer naj bi služil kot osnova dohodek gospostev. Končno so očitali tedanji razdelitvi nabornih okrajev še to, da niso imeli nekateri komisariati svojega sedeža v nabornem okraju.⁷²

Na Dunaju so zahtevali tudi poročila okrožnih uradov o nabornih okrajnih komisariatih. Ljubljanski okrožni glavar Jožef Semen ni imel pripomb glede ureditve nabornih okrajev. Odgovoril je, da mu niso znane nobene tako pomembne napake, ki bi zahtevale odpravo, oziroma spremembo obstoječega sistema. Osnova vseh napak je po njegovem mnenju ležala bolj v nepravilnem ravnanju posameznih komisariatov kot pa v sistemu samem. Postojnski okrožni glavar Jožef pl. Kreitzberg je bil mnenja, da so bili naborni okraji mnogo preveliki, zaradi česar so bila naborna okrajna gospostva preveč obremenjena z upravnimi posli. Zato je menil, da bi bilo

⁶⁶ J. Zontar, Kmečki upori ob davčni in urbarialni regulaciji in njeni odpravi v letih 1789 in 1790, K XXI/1973, 1. str. 13—14.; M. Wutte, Die Bildung der Gemeinden, CI, 113, 1923, str. 22; C. Morelli di Schönfeld, Istoria della Contea di Gorizia, IV, Gorizia 1856, str. 219.

⁶⁷ ASRS, Gr. XXV (Turn pod Novim gradom), okrožnica okrožnega urada, Lj. 27. 6. 1790.

⁶⁸ H. Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage, AÖG, 102, 1913, str. 24; ÖSA-VA, Ver. Hofk., III-A-8, škatla 499, 164 ex marec 1791.

⁶⁹ M. Wutte, Die Bildung der Gemeinden, CI, 133, 1943, 1, str. 26.

⁷⁰ ASRS, spomenica, 13. 12. 1792, Rkp. 5 c/117.

⁷¹ H. Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage, AÖG, 102, 1913, str. 24.

⁷² ASRS, Kranj. dež. stan., reg. 1783—1792, fasc. 18, snopič 3, 17. 5. 1791 in 20. 5. 1791.

potrebno napraviti novo upravno razdelitev tako, da bi bili naborni okraji mnogo manjši. Iz tega razloga naj bi k vodstvu nabornih okrajnih poslov pritegnili še druga gospostva in imenja. Dolenjski okrožni glavar Janez Sigmund pl. Coppini je odgovoril, naj bi obdržali vse tako, kot je bilo, ker ne bi bilo lahko najti kaj boljšega.⁷³

Nadaljnji razvoj pristojnosti nabornih okrajnih komisariatov

V nadaljnjem razvoju so naborni okrajni komisariati vse bolj pridobivali na pomenu kot splošna upravna oblastva prve stopnje, med drugim so tudi druge okrajne ustanove vedno bolj združevali z nabornimi. Tako so leta 1793, ko so ustanovili posebna policijska oblastva, poverili nabornim okrajnim komisariatom skrb za policijo na podeželju (izven deželnega glavnega mesta) v smislu patenta z dne 5. 11. 1789, in sicer za varnostno, npravstveno, zdravstveno, protipožarno, ubožnostno, obrtno in poselsko policijo. S tem je prišlo na naborne okrajne komisariate tudi izvajanje deželnih vizitacij, ki so obsegale zlasti lovljenje in pregon t. im. vagabundov, kar je bila do tedaj naloga deželskih sodišč.⁷⁴ Isto leto so dodelili nabornim okrajnim komisariatom tudi šolski nadzor.⁷⁵ Nanje so prenesli tudi kaznovanje t. im. političnih zločinsev (na novo je to področje pod imenom težki policijski prestopki urejal kazenski zakonik, ki je bil objavljen 3. 9. 1803 in je stopil v veljavo s 1. 1. 1804).⁷⁶ Nadalje so oblastva na višjih stopnjah v vedno večji meri izdajala nabornim okrajnim komisariatom naročila glede gradnje cest in zgradb raznih vrst, sestavljanje periodičnih in statističnih prijav, zbiranja za ponesrečence in nudenja pomoči. Ob vojnih dogodkih leta 1797, 1805 in 1809 so prišle v ospredje vojaške naloge komisariatov. Med temi novimi obveznostmi so bile preskrba prebivalstva z živilci, ki mu je vojaštvo rekviriralo zaloge, kopanje strelskih jarkov in leta 1809 organiziranje deželne brambe.⁷⁷

Tako so šteli že v letu 1793, da so nabornim okrajnim komisariatom dodeljeni vsi upravni posli in da predstavljajo upravna oblastva na prvi stopnji.⁷⁸ Zaradi tega so zanje vedno bolj uporabljali naziv okrajni komisariat. Okrajne komisariate so pričeli navajati tudi v uradnih šematizmih, ki so jih objavljala deželna oblastva (za Kranjsko od leta 1795 dalje).

Na Goriškem in Gradiškem so dobile naloge okrajnih komisariatov tamojšnje jurisdikcije, ki so jih leta 1788 koncentrirali, leta 1792 pa določili, da opravljajo upravne naloge poleg centralnih jurisdikcij še gospostva žablje, Spodnji Rihemberk in Ajdovščina glede na to, ker je pri njih obstajala podložniška odvisnost.⁷⁹

Položaj okrajnih komisariatov je postal tako trden, da je mariborski okrožni glavar v svojem predlogu glede izboljšave ureditve okrajnih komisariatov z dne 23. 9. 1801 (in starejše poročilo z dne 12. 1. 1800) menil, da bi bilo nujno naborne okraje ali politične okrajne gosposke za vedno sprejeti v deželno ustavo in kolikor mogoče razširiti njihovo področje na račun zemljiških gospostev. Gospostvom naj bi odvzeli vse pravice z izjemo tisti,

⁷³ ASRS, Kranj. dež. stan., reg. 1783—1792, fasc. 18, snopič 3, 22. 9. 1792, 26. 9. 1792 in 6. 10. 1792.

⁷⁴ ASRS, Polic. dir. v Lj., Repertorium über die geheimen Polizei Akten 1791—1800; Samostan I (Stična), fasc. 1, okrožnice novomeškega okrožnega urada, 18. 5. 1793; F. Walter, Die Organisierung der staatlichen Polizei unter Kaiser Josef II, MVGSW, VII, 1927, str. 22—53. C. Wanggo, Practische Anleitung die Werbbezirksgegenstände nach Vorschrift der ergangenen Gesätze zu besorgen, II, Graz 1818, str. 303.

⁷⁵ F. Raisp, Pettau Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung, Graz 1858, str. 187.

⁷⁶ J. Tschinkowitz, Darstellung I, str. 401, 436.

⁷⁷ ASRS, Gr. Krumperk, akti gospostva in nabornega okraja; Gr. Ribnica, fasc. 54 (naborni okraj); Gr. Bled, fasc. naborni okraj.

⁷⁸ F. Raisp, Pettau Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung, Graz 1858, str. 187.

⁷⁹ Instanzen Schematismus vom Herzogthume Krain, der Grafschaften Görz und Gradiska, 1806, 1807.

ki so se nanašale le neposredno na podložniško zemljo, in jih prenesli na naborne okraje; na ta način bi zemljiškim gospodvom odvzeli tudi pobiranje različnih davkov, kot so bili davek na dolžniške terjatve, glasbena naklada, prispevki za normalke, mesna naklada, prispevek na mlinske kamne in razredni davek, kakor tudi sodstvo nad nestalno naseljenimi osebami. Leta 1809 so komisariatom nabornih okrajev dodelili pobiranje stanovskih pristojbin.

Štajerski deželni stanovi so seveda temu ugovarjali. Pred uvedbo nabornih okrajev so bila zemljiška gospodstva edina neposredna sodna in politična gosposka svojih podložnikov. Kot so se na eni strani krčile pravice zemljiških gospodstev, so se na drugi strani povečevale pravice nabornih okrajev. To povečanje naj bi po mnenju stanov zavzelo tak obseg, da so bila zemljiška gospodstva že skoraj v položaju, v kakršnega naj bi jih želel pahniti mariborski okrožni urad in potrebno naj bi bilo le še zelo malo, da bi bila zveza zemljiških gospodstev s podložniki povsem ponižana na nizkotno razmerje nadležnega upnika in jeznega dolžnika. Zadeve, ki naj bi jih po predlogu okrožnega urada prenesli na okrajne komisariate, sicer ne bi bile take, da bi povzročile znatno zmanjšanje dohodka zemljiških gospodstev, toda zaradi neprijetnih posledic, ki bi bile povezane s tem prenosom, nikakor ne bi mogla biti gospodstva do tega ravnodušna. Zaradi tako povečane moči nabornih okrajev naj bi bil vpliv zemljiških gospodstev na podložnike v tujih nabornih okrajih tako močno zmanjšan, da so si drug drugemu postali skoraj tuji. Ker morejo na ta način pričakovati podložniki od svojih zemljiških gospodstev le šibko zaščito, naj bi gospodvom le z nekoliko dajali dajatve. Kolikor pa bi področje zemljiških gospodstev le še nekoliko omejili, naj bi to povsem pretrgalo še zadnje niti že tako oslABLJENE vezi podložništva; bati bi se bilo tudi tega, da se bodo skušali podložniki prej ali kasneje s silo znebiti zemljiških gospodov kot nadležnih, nekoristnih upnikov. Četudi je nevoljništvo že zdavnaj ugasnilo in podložnik ni bil več privezan na grudo, naj bi imela vez med gospodom in podložnikom še vedno širši pomen. Ta vez ni bila — v nasprotju z mnenjem okrožnega urada — omejena le na obveznosti, zvezane s podložnimi zemljišči. Razmerje zemljiškega gospodstva nasproti svojim podložnikom bi bilo treba po mnenju stanov primerjati s plemenito podobo gospodarja in njegovih domačih. Zemljiški gospod naj bi bil skupni oče svojim podložnikom; njihov vzajemni interes naj bi bil ta, da so najtesneje povezani, saj predstavljajo eno in edino celoto. Da je ta predstava pristna, naj bi dokazovala tudi obstoječa stanovska ustava, po kateri naj bi nastopali lastniki imenj v deželnem zboru ne le v svojem imenu, marveč tudi kot zastopniki svojih podložnikov.

Mariborski okrožni urad je predlagal tudi, da se okrajnim gosposkam dodeli pravica, da bi smeli uporabljati kazenska in prisilna sredstva, ki so bila dovoljena zemljiškim gospodvom na podlagi patenta z dne 1. 9. 1781. Štajerski deželni stanovi temu niso nasprotovali. Predlog okrožnega urada je zajel tudi vprašanje primerne odškodnine okrajnim gosposkam za opravljanje nabornih okrajnih poslov. Stanovi temu niso pritrdili, češ da bi to pomenilo za naborne okrajne gosposke le skromno in nezadostno olajšavo, zlasti še s predpostavko, da naj bi okrajne gosposke prejele odškodnino od dominijev, katerih podložniki so bili v njihovem nabornem okraju, morali pa bi plačati prispevek za svoje podložnike v tujih nabornih okrajih. S tem bi nastala številna medsebojna poračunavanja, ki pa so bila zelo osovražena. Ker ni bilo mogoče najti nobenega drugega fonda, niso dvomili, da

bodo gospostva, ki so do tedaj brezplačno opravljala naborne okrajne posle, opravljala te tudi v bodoče brez plačila na račun patriotizma.⁸⁰

Vzporedno z razširitvijo pristojnosti okrajnih komisariatov so postavili tudi višje zahteve glede usposobljenosti uradnikov nabornih okrajnih komisariatov. Kandidati za naborne okrajne komisarje so morali dobiti od deželnega oblastva dekret o usposobljenosti glede jurisdikcije političnih zločinstev (oziroma težjih policijskih prestopkov), preden so jih mogli postaviti.⁸¹ S tem je postala določena stopnja izobrazbe pogoj za uradniško službo pri okrajnih komisariatih. Zaradi tega je zrasel pomen uradniške uprave, to pa je tudi prispevalo h krepitvi uradniške uprave sploh.

Upravne razdelitve okrajev v letih 1790—1809

Stalno so bile prisotne zahteve po boljši upravni razdelitvi nabornih okrajev. Pomemben vzrok za spremembe je predstavljala regulacija župnij (na Štajerskem v letih 1783/85, na Kranjskem v letih 1782/85), zaradi česar se meje okrajev niso več pokrivala z novimi mejami župnij. Ponekod na Štajerskem so okrožni uradi na svojo roko izvedli nekatere spremembe. Zato je leta 1794 tamkajšnji gubernij izrecno poudaril, da so možne spremembe nabornih okrajev le v nujnih primerih, nikakor pa ne brez pristanka deželnega oblastva.⁸²

Na Kranjskem so v letu 1792 ustanovili v ljubljanskem okrožju še dva okraja.⁸³ Postojnski okrožni glavar je tega leta sodil, da so okraji mnogo preveliki, zaradi česar bi bilo treba k vodstvu okrajev pritegniti še druga gospostva. Pri novi razdelitvi na okraje pa se ne bi smeli ozirati na župnije, marveč bi morali oblikovati območja okrajev na podlagi združevanja naselij. Dejansko so med leti 1792 in 1795 tudi v tem okrožju povečali število okrajev, in sicer za enega (gospostvo Snežnik).⁸⁴ Po tem času pa so tudi na Kranjskem zavirali spreminjanje razdelitve okrajev.

Samo s povečanjem števila okrajev ni bilo mogoče doseči primerne upravne razdelitve. Leta 1798 so preučevali potrebe po splošnem izboljšanju razdelitve nabornih okrajev na Kranjskem. Deželno glavarstvo je spraševalo okrožne urade, ali bi kazalo pri obstoječih okrajih napraviti določene spremembe.⁸⁵ Znan je primer iz leta 1801, ko so v ljubljanskem okrožju — zaradi boljše razdelitve območij okrajev — občino Želodnik prenesli iz okraja Čemšenik v okraj Tuštanj.⁸⁶ Leta 1799 je pripravil mariborski okrožni glavar predlog sprememb nabornih okrajev v svojem okrožju. Pri tem je bilo tudi že v ospredju vprašanje, ali naj bi izvršili spremembe v okviru območij župnij ali pa se naj ne bi več ozirali na te ozemeljske osnove.⁸⁷ Izvedbo takih predlogov pa so zaenkrat še odložili.

Mariborski okrožni urad je večkrat, ponovno pa ob pritožbi imenja Meljski dvor opozoril na nepravilnosti v razdelitvi nabornih okrajev. Ker da obstajajo po vsej Štajerski take nepravilnosti, ki izredno otežujejo posle okrožnih uradov in okrajnih gosposk, je dvorna pisarna na podlagi dekreta

⁸⁰ SLA, Gub., 66/1804, ad št. 670 (1804: 2740, 14018).

⁸¹ J. Tschinkowitz, Darstellung I, str. 401, 436; C. Wanggo, Practische Anleitung die Werbbezirks-Geschäfte in Oesterreichs-deutschen Erblanden nach Vorschrift der ergangenen Gesetze zu besorgen. Ein Handbuch zum Gebrauche für Vorsteher der Bezirks-Commissariate, Bd. 1—2, Graz 1818; F. J. Schopf, Die Bezirksobrigkeiten in den innerösterreichischen Provinzen, deren Wirkungskreis und Amtshandlungen, mit besonderer Rücksicht auf Steiermark, Graz 1844, 3 Bd.; F. J. Schopf, Die Obrigkeiten in den innerösterreichischen Provinzen, deren Wirkungskreis und Amtshandlungen, mit besonderer Rücksicht auf Steiermark, Graz 1844.

⁸² H. Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage, AÖG, 102, 1913, str. 24—25.

⁸³ ASRS, Gr. (Krumperk), akti gospostva in nabornega okraja Krumperk, fasc. I—IV, 1792, seznam hub v nabornem okraju.

⁸⁴ ASRS, Kranj. dež. stan., 18/1790, št. 295; Schematismus für das Herzogthum Krain 1795.

⁸⁵ ASRS, Gr. V (Ribnica), fasc. 54 (naborno gospostvo), 3. 10. 1798.

⁸⁶ ASRS, Dež. glav. na Kr., indeks 1801.

⁸⁷ H. Pirchegger, Die Pfarren als Grundlage, str. 23—27.

z dne 27. 5. 1801 naložila, da razmislijo glede ustrezne rešitve na vsem štajerskem; zaradi vojnih dogodkov so morali to do tedaj odložiti. Mnoge okrajne gosposke so imele svoje sedeže celo na območju drugega okraja; mnogim so bile dodeljene občine, ki so ležale mnogo bliže drugi okrajni gosposki. Na tej podlagi so vsa okrožja izdelala predloge za boljše ureditev območij nabornih okrajev (mariborsko okrožje leta 1801, druga okrožja leta 1802, z izjemo celjskega, ki je izdelalo predlog leta 1804). Kot osnovo upravne razdelitve pa niso več upoštevali župnije, marveč občine. Graški okrožni urad je celo predlagal, da bi delili nekaj občin.⁸⁸

Dve leti sta minili, ne da bi o tem sprejeli kako odločitev. Z vojaške strani pa so bili izrečeni ugovori proti pogostim odstopanjem od območij župnij, do katerih je prihajalo zaradi popravkov območij okrajev.⁸⁹

Leta 1804 je sprejel dvorni vojni svet novo splošno razdelitev nabornih ozemelj polkov; povod za to so dale teritorialne spremembe v zadnjem desetletju. Ozemeljske enote v okviru nabornih območij polkov, od tedaj na splošno sekcije, imenovane, niso bile več vezane na posamezne čete; za Notranjo Avstrijo so določili na vsako območje polka po štiri ali šest sekcij.⁹⁰

V letu 1804 so morali okrožni uradi pripraviti predloge razdelitev na sekcije. To je pomenilo, da so morali skržiti obstoječe število kantonov na predpisano število sekcij. Sprva so postavili načelo, da pri razdelitvah na sekcije ne smejo deliti nabornih okrajev in župnij.⁹¹ Celjski okrožni urad je upošteval načelo in se je zato tudi tam, kjer je do tedaj že prišlo do odmikov od območij župnij, zopet naslonil na cele župnije. Pri tem pa je le toliko upošteval predlagane izboljšave glede območij nabornih okrajev, da je napravil porazdelitev po dejansko obstoječih župnijah in ne po prejšnjih (t. im. predjožefinskih), po katerih so do tedaj vodili konskripcijske popise; ni pa prišel novih lokalnih kuracij (dejansko 109, prej 96 župnij). Nadalje je zmanjšal prej obstoječe število okrajev od 59 na 46 s tem, da je odpravil naborne okraje, ki so jih upravljala mala imenja, glavne župnije ter nepomembni deželnoknežji trgi, ker niso razpolagali s tolikim imetjem, da bi mogli plačevati ali vzdrževati sposobne uradnike. Mariborski okrožni urad je pripravil delitev na sekcije na podlagi predloga izboljšane razdelitve okrajev iz leta 1801.⁹²

Dvorna pisarna je z dekretom z dne 7. 2. 1805 (za štajerska in koroška okrožja) sporočila odločitev dvornega vojnega sveta, da je treba upoštevati kot ozemeljsko osnovo sekcij naborne kraje, ne pa več župnij. To pa je predstavljalo podlago, da so lahko postala območja okrajev neodvisna od območij župnij. V nadaljnjem razvoju je to vodilo do stanja, ko so postala območja okrajev — potem ko so opravili potrebne izboljšave — bolj stabilna in ko je prihajalo do sprememb le v posameznih primerih. Graški okrožni urad se je sedaj dogovoril s konskripcijskim poveljstvom, kako bi odpravili nekatere nepravilnosti v razdelitvi okrajev, in sicer tiste, ki so bile najbolj opazne. Kot osnovo oblikovanja okrajev so vzeli občine. Spremembe so potrdili in 27. 2. 1805 tudi drugim okrožnim uradom na štajerskem naročili, da postopajo na enak način.⁹³

⁸⁸ SLA, Gub., 66/1804, ad št. 670 (1804: št. 2750, 2738 priloga; 1806: št. 2098).

⁸⁹ SLA, Gub., 66/1804, ad št. 670 (1805: št. 2098).

⁹⁰ A. Wrede, *Geschichte der k. und k. Wehrmacht*, II, Wien 1898; ASRS, Dež. glav. na Kr., 36/1804, št. 7271; SLA, Gub., 66/1804, ad št. 670 (1804: št. 2738, 14018; 1805: št. 6427, 8947; 1806: 23369); Erläuterungen zum Historischen Atlas, str. 45—46.

⁹¹ Dež. glav. na Kr., 36/1804, št. 7271; Erläuterungen zum Historischen Atlas, str. 45—46; SLA, Gub., 66/1804, ad št. 760 (Drž. knjigovodstvo guberniju v Gradcu 2. 11. 1804; 1805: št. 12245).

⁹² SLA, Gub., 66/1804, ad št. 670 (1805/št. 2098, 3385, mariborski okrožni urad guberniju 19. 10. 1804).

⁹³ SLA, Gub., 66/1804, ad št. 670 (1805: št. 3385, 3725).

Tudi na Kranjskem je prišlo do izboljšav pri razdelitvi nabornih okrajev. Kako so pri tem ravnali, je razvidno npr. pri nabornem okraju Čemšenik, kjer so izdvojili vasi Šentvid pri Lukovici, Vrbo, Imovico in Prevoje in jih dodelili okraju Brdo pri Podpeči.⁹⁴

Okraji na Kranjskem, Primorskem in v beljaškem okrožju po letu 1814

S prevzemom francoske organizacije uprave v letu 1811 so v Ilirskih provincah odpravili tudi naborne okraje. Po obnovitvi avstrijske oblasti pa so na podlagi organizacijske odredbe z dne 23. 6. 1814 zopet postavili v kranjskih okrožjih Ljubljana, Novo mesto in Postojna, v goriškem okrožju (vendar brez ozemlja na desnem bregu Soče, ki je še sodilo pod upravo italijanskega generalnega guvernerja) ter v beljaškem okrožju okrajna oblastva z imenom okrajne gosposke;⁹⁵ na podlagi organizacijske uredbe z dne 13. 9. 1814 so postavili okrajne gosposke tudi v okrožjih Trst in Reka.⁹⁶ Organizacija okrajnih oblastev je temeljila zopet na sistemu delegiranih gospostev, z izjemo dela Primorske, kjer so v okrajih, kjer ni bilo primernih dominijev, postavili deželnoknežje distriktne komisariate (okrajne komisariate). Stroške za njihovo poslovanje so krili iz kameralne blagajne, imeli pa so iste pristojnosti kot delegirana gospostva. Za razliko od prejšnjih okrajnih komisariatov so okrajnim gosposkam poverili tudi davčno upravo in sodstvo. Delegirana gospostva so morala jamčiti za zaupane naloge in posebej še za zbrani javni denar.⁹⁷

Pri razdelitvi okrajev in postavitvi okrajnih gosposk so upoštevali sicer prejšnjo razdelitev na naborne okraje, vendar so od nje znatneje odstopili. Okraje so po obsegu precej povečali, kar je imelo za posledico zmanjšanje njihovega števila. Pri tem so se ravnali, kolikor so to krajevne okoliščine omogočale, po načelu, naj ne bi štel okraj na deželi, če je ležal v goratem svetu, znatno pod 5000 in znatno preko 7000 prebivalcev, če je zajemal ravninska območja, pa znatno pod 6000 ali znatno preko 8000 prebivalcev. Pred letom 1811 je prišlo poprečno okoli 4000 prebivalcev na en okraj.⁹⁸ Pri tvorbi okrajev pa so morali upoštevati območja dotedanjih francoskih komunalnih arrondissementov, da niso povzročili zmede v evidencah direktnih davkov in v obstoječi davčni ureditvi, oziroma da ne bi morali napraviti sprememb, ki se v takratnih okoliščinah niso zdele primerne. Zato so sestavljali območja okrajev na podlagi celih komunalnih arrondissementov. Predvidevali pa so možnost, da bi dodelili posamezne občine drugemu okraju (kolikor bi se pokazala taka potreba), in sicer potem, ko bodo davčne evidence obnovljene, ali pa takrat, ko bo uvedena nova davčna osnova. Spremembe območij okrajev je moralo odobriti deželno oblastvo.⁹⁹

Pri izbiri gospostev, ki naj bi prevzela upravo okrajev, se je dvorna komisija odločila za taka večja gospostva, od katerih je pričakovala, da bodo postavila najboljše uradnike in lahko zagotovila najboljšo upravo; med temi pa je dajala prednost tistim, ki so ležala bližje glavni cesti ali pa čimbolj v sredini okraja.¹⁰⁰

⁹⁴ ASRS, Gr. XV (Krumperk), akti gospostva in nabornega okraja Krumperk I–IV.

⁹⁵ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patentent und Kurrenten Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 43.

⁹⁶ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patentent und Kurrenten Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 84.

⁹⁷ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patentent und Kurrenten Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 43 in 84.

⁹⁸ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 169.

⁹⁹ Sammlung der polit. Gesetze und Verord. für d. Laibacher Gouvernement Gebiet, Ergänzungs-Band I/2, str. 141–142.

¹⁰⁰ Sammlung der polit. Gesetze und Verord. für d. Laibacher Gouvernement Gebiet, Ergänzungs-Band I/2, str. 142–143.

Na območju deželnih glavnih mest Ljubljane, Gorice in Trsta so sodstvo za prebivalce teh mest združili kot prej z deželnimi sodišči. Zato tukaj niso postavili okrajnih gosposk, marveč so poverili upravne naloge okrajnih gosposk tamošnjim politično-ekonomskim magistratom. Območje mestnih okrajev v Ljubljani in Gorici so zato omejili na mesto samo, zaradi česar so morali v komunalne arrondissemente teh mest vključena vaška naselja oddvojiti, in sicer so jih dodelili pri Gorici okrajni gosposki Grafenberg, pri Ljubljani pa okrajni gosposki komenda Nemškega viteškega reda v Ljubljani. V teh primerih so zato odstopili od načela, da je treba oblikovati okraje na podlagi celih komunalnih arrondissementov.¹⁰¹

Vsa druga deželnoknežja kakor tudi podložna mesta in trgi so bili v vseh upravnih zadevah in glede krajevnega sodstva podrejena okrajnim gosposkam.¹⁰²

Na podlagi uredb z dne 23. 6. 1814 in 13. 9. 1814 so obsegala okrožja naslednje število okrajev:¹⁰³

Okrožje	Število okrajev
Beljak	15
Gorica	10
Ljubljana	18
Novo mesto	22
Postojna	10
Reka	8
Trst	11

Gospostva, ki so jim poverili upravo okraja, so morala nastaviti v ta namen potrebno in sposobno osebje. Izbor in plačevanje teh uradnikov je bilo povsem prepuščeno gosposkam. Od 1. 11. 1814 (oziroma od 1. 1. 1815 v reškem in tržaškem okrožju) so zahtevali od višjih uradnikov izkaz usposobljenosti za upravne zadeve in za sodstvo v težjih policijskih prestopkih, ki so ga izdajala deželna oblastva, ter izkaz usposobljenosti za krajevnega sodnika, ki so ga izdajala apelacijska sodišča. Lastniki gospostev so morali višje uradnike vsakokrat prijaviti okrožnim uradom, pri čemer so morali ti uradniki pri okrožnem uradu tudi položiti prisego. Če je štel deželno oblastvo oziroma apelacijsko sodišče, da višji uradnik ni primeren za opravljanje javnih poslov, so mogli zahtevati od gosposke postavitev drugega.¹⁰⁴ Okrajnim gosposkam je pripadal v sorazmerju z njihovimi obveznostmi delež od zbranega zemljiškega davka, osebne davka in dohodnine, pripadale pa so jim tudi sodne takse in druge pristojbine.¹⁰⁵

Okrajne gosposke na Kranjskem, v goriškem in beljaškem okrožju so morale začeti z delom 1. 8. 1814, v tržaškem in reškem okrožju pa s 1. 11. 1814. S tem dnem so prenehale delovati merije.¹⁰⁶ Pobiranje deželnih knežjih davkov so prevzele okrajne gosposke na Kranjskem, v goriškem in beljaškem okrožju s 1. 9. 1814, v reškem in tržaškem okrožju pa s 1. 12. 1814. S tem dnem so prenehali poslovati davčni prejemniki.¹⁰⁷

¹⁰¹ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patenten und Kurrenden Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 43 in 84; Sammlung der polit. Gesetze und Verord. für d. Laibacher Gouvernement Gebiet, Ergänzungs-Band I/2, str. 147.

¹⁰² ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patenten und Kurrenden Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 43 in 84.

¹⁰³ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patenten und Kurrenden Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 43 in 84.

¹⁰⁴ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patenten und Kurrenden Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 43 in 84.

¹⁰⁵ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patenten und Kurrenden Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 43 in 84.

¹⁰⁶ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patenten und Kurrenden Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 42 in 43.

¹⁰⁷ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patenten und Kurrenden Normalienbuch vom Jahre 1813 et 1814, št. 34.

Oblastva, ustanovljena na podlagi organizacijskih uredb so bila postavljena provizorično (oznako »provizorična« so nosila tudi v nazivu). Na podlagi odločitve vladarja z dne 9. 10. 1814 so bila urejena območja goriškega, tržaškega in reškega okrožja, zaradi česar je mogel generalni gubernij v Iliriji 8. 11. 1814 razglasiti v teh okrožjih že definitivno razdelitev okrajev. V zvezi s spremembo območij okrožij je prišlo do sprememb tudi v okrajih, tako da je znašalo število okrajev:¹⁰⁸

Okrožje	Število okrajev
Beljak	15
Gorica	13
Ljubljana	18
Novo mesto	22
Postojna	9
Reka	15
Trst	12

Na podlagi vladarjeve odločitve z dne 26. 11. 1814 je bila potrjena tudi obstoječa razdelitev okrajev v kranjskih okrožjih in v beljaškem okrožju, s čimer so prenehale tamošnje okrajne gosposke poslovati provizorično.¹⁰⁹ V primerjavi z letom 1811 se je v ljubljanskem okrožju število okrajev zmanjšalo od 23 na 18, v novomeškem okrožju od 30 na 22, medtem ko je ostalo v postojnskem okrožju nespremenjeno.

Vprašanje združitve sodstva z okrajnimi gosposkami

V okviru definitivne sodne organizacije, ki je stopila v veljavo s 1. 11. 1814, so potrdili tudi delegiranje civilnega sodstva okrajnim gosposkam, razen za prebivalce deželnih glavnih mest in za osebe in pravna opravila, za katera so bila pristojna deželna sodišča, s pripombo, da velja to do tedaj, dokler ne bo vladar glede tega kako drugače odredil. Okrajne gosposke so morale opravljati tudi zadeve, ki so jih prej imenovali zadeve in obveznosti upravnikov deželskih sodišč.

Sistem, po katerem so okrajnim gosposkam poverili tudi sodstvo, je vladar sicer potrdil, vendar pa s pripombo, da velja toliko časa, dokler ne bo glede tega odredil kako drugače. Odločitev ni bila torej dokončna.

Večina članov državnopravne sekcije državnega sveta je bila proti novi uredbi, češ da tvori v bistvu odpravo podložniške vezi v novo pripadli pokrajini drugod še patrimonialno urejene države. Tudi so se okrajne gosposke razlikovale od vseh oblastev v vsej monarhiji, ker so združevale vsa področja državne dejavnosti. Predlagali so, naj bi vpeljali zopet politične naborne okraje, ki bi jim delegirali le tiste posle v okraju, ki so bili poverjeni okrožnim uradom v okrožju; sodstvo pa bi bilo treba vrniti zemljiškim gospostvom. Enako se je vrhovno justično oblastvo izreklo za brezpogojno uveljavitev prejšnjega patrimonialnega sodstva; predlagalo je tudi obnovitev prejšnjih deželskih sodišč. Dominiji naj bi imeli pravico, da uporabijo justiciarie sosednjih gosposk, ako ni bil njihov sedež oddaljen več kot štiri ure od posameznih krajev in ne več kot štiri milje, kadar je šlo za ločene zaselke. Nasprotno mnenje pa je zavzela združena dvorna pisarna. Večina njenih članov se je zedinila za naslednja stališča: sodstvo je treba izvrševati s pomočjo rednih deželnoknežjih sodišč; izvajanje sodstva se ne more poveriti posamezni osebi; politična uprava in sodstvo naj

¹⁰⁸ ASRS, Zbirka norm. dež. obl., Patenten und Kurrenden Sammlung vom Okt. 1813 angef. bis Ende 1814, št. 99.

¹⁰⁹ Sammlung der polit. Gesetze und Verord. für d. Laibacher Gouvernement Gebiet, Ergänzungs-Band II, str. 38–40.

bosta ločeni, saj je bila njuna zveza vedno v škodo sodstvu. Na tej podlagi naj bi ustanovili v vsakem okrožju deželnoknežje kolegialno okrožno sodišče, ki naj bo v civilnih in kazenskih zadevah prva instanca v okrožju. Deželno in mestno sodišče v Ljubljani naj bi bilo hkrati tudi okrožno sodišče za ljubljansko okrožje. Kjer bi bilo potrebno, naj bi izvedli novo razdelitev okrajev tako, da bi posamezni okraj obsegal deset do dvanajst tisoč prebivalcev. V vsakem okraju bi deloval deželnoknežji politični okrajni komisariat in sodna substitucija. Ideja okrožnih sodišč ni bila nova, o njej so že nekaj časa razpravljali. S postavitvijo okrožnih sodišč naj bi soglašal tudi vladar.

Do odločitve na podlagi razprave, ki je trajala v letih 1814 do 1817, ni prišlo; nakar je vladar dodatno zahteval še mnenje deželnih stanov, kar je praktično pomenilo le odložitev rešitve. V praksi pa je prihajalo do različnih rešitev. Na podlagi odločbe z dne 11. 5. 1821 so v karlovskega okrožju ustanovili deželnoknežje okrajne komisariate. Na željo stanov so na Tirolskem in Salzburškem obnovili patrimonialno sodstvo, ki so ga prilagodili novim razmeram tako, da so se zemljiški gospodje sporazumeli glede tvorbe skupnih, zaokroženih patrimonialnih sodišč in so tudi skupno nastavljali osebje. Skladno s takim razvojem je bila dvorna pisarna leta 1824 mnenja, da ne preostaja na Kranjskem drugega, kot ustanoviti deželnoknežje politične okrajne komisariate, torej deželnoknežja oblastva na prvi stopnji, ki pa bi skrbela le za upravo; potrebna pa bi bila nova razdelitev okrajev. Pri uvedbi okrajnih gospodk se je namreč gledalo le na sedež dominijev ter na njihovo gospodarsko upravo. Po želji stanov bi obnovili patrimonialno sodstvo na način, kot so to napravili na Tirolskem in Salzburškem. Najtežje je bilo pretrgati s patrimonialno ureditvijo ravno na področju sodstva. Do odločitve glede okrajev na Kranjskem, Primorskem, Goriškem in beljaškem okrožju pa ponovno ni prišlo, kljub temu, da so se razprave nadaljevale; ostalo je pri obstoječi ureditvi.

Šele po daljšem presledku je prišlo do končne odločitve. Vladarjev sklep z dne 9. 6. 1835 je postavil naslednja načela: ustanoviti je treba deželnoknežja sodna in politična okrajna oblastva; ureditev teh oblastev na območju ljubljanskega gubernija mora biti povsod, torej tudi v celovškem okrožju, enaka; organi politične uprave in sodstva morajo biti med seboj ločeni in ista oseba ne more izvajati obeh funkcij; pri tej uredbi se je treba ozirati na pomembne interese, ki izvirajo iz medsebojnega razmerja zemljiških gospodstev in njihovih podložnikov tako, da se njihova medsebojna zveza ne prekine; ustvariti je treba postopen prehod od obstoječe ureditve na novo, da se preprečijo možne motnje. Taka odločitev pa je pomenila, da bo država ustanovila lastne organe prve stopnje za upravo in sodstvo ter da bodo ločena okrajna sodišča in politične okrajne gospodke.¹¹⁰

Pričetek ustanavljanja deželnoknežjih komisariatov

Dohodki okrajnih gospodk niso zadoščali za kritje stroškov. Vendar je ta, ne preveč znaten primanjkljaj odtehtal večji ugled, ki so ga uživale okrajne gospodke. Ščasoma pa je postalo njihovo poslovanje vedno bolj obsežno, zahteve nadrejenih oblastev do okrajnih gospodk vedno večje.¹¹¹ Že leta 1814 je prišlo do tega, da so nekatera gospostva odpovedala upravo okraja. Največ je bilo odpovedi do leta 1820, nakar zopet okoli leta 1825. Nastale probleme so reševali na ta način, da so območja okrajev priključili

¹¹⁰ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 228, 232.

¹¹¹ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 243.

drugi okrajni gosposki, v nekaterih sicer redkih primerih tudi razdelili med dve okrajni gosposki (primer odpravljenega turjaškega okraja leta 1833).¹¹² V zelo redkih primerih so prenesli upravo okraja na gospostvo, ki še ni upravljalo okraja. Kolikor je bilo sicer težko dobiti tako gospostvo, pa so si zavestno prizadevali za ustanovitev večjih okrajev, ker so ti lažje shajali z dohodki, ki so jim bili določeni. Ob odpovedi uprave za okraja Goričane in Fužine leta 1826 pa so se znašli v položaju, ko sploh ni bilo mogoče dobiti v bližini primerne gospostva, ki bi mu poverili oziroma priključili upravo teh okrajev. Zato so na predlog okrožnega urada ustanovili provizorično okrajni komisariat Ljubljana-okolica, ki je pričel z delom 1. 11. 1825 in ki je bil prvi deželnoknežji okrajni komisariat na Kranjskem. Bil je to vsekakor izjemen primer in šele s 1. 11. 1834 je bil ustanovljen na Kranjskem drugi, prav tako provizorični deželnoknežji okrajni komisariat in sicer za ponoviški okraj, ko zopet ni bilo nobene druge možnosti (s sedežem v zaloški graščini pri Moravčah).¹¹³

Na Goriškem so ustanovili leta 1827 okrajni komisariat Sežana, v beljaškem okrožju leta 1828 okrajni komisariat Stall in v istrskem okrožju med leti 1828 in 1830 okrajni komisariat Lipa (kasneje preimenovan v Podgrad). Vse te deželnoknežje komisariate so organizirali po predpisih, ki so izšli za primorske komisariate. V tem času je že prevladovalo splošno pričanje, da bo itak treba prej ali slej povsod ustanoviti deželnoknežje okrajne komisariate.¹¹⁴

Po izidu vladarjeve odločbe z dne 9. 7. 1835 se niso več upirali odpo-vedim imetnikov okrajnih gosposk, marveč so v smislu vladarjeve odločitve začeli pripravljati splošno ustanovitev deželnoknežjih komisariatov. L. 1836 je dvorna pisarna opomnila gubernij, da sporoči rezultate poizvedbe glede ureditve notranjskih okrajev in ustanovitve deželnoknežjih okrajnih komisariatov. Leta 1840 je gubernij v Ljubljani že pripravjal vse potrebno za novo dokončno ureditev okrajev, zlasti v ljubljanskem okrožju.¹¹⁵ Pri tem pa ni šlo le za prenos uprave iz privatnih rok v državne, marveč je bila sprejeta tudi drugačna orientacija glede velikosti okrajev. Izkušnja je namreč pokazala, da je uprava večjega ozemlja s prebivalstvom 20.000 ljudi težka, zaradi česar so skušali oblikovati ne prevelike okraje. Tu je sicer prišla javna uprava v nasprotje s težnjami pravosodne. Ta je hotela tudi v smislu vladarjeve odločitve kolikor mogoče dosledno ločitev sodstva od uprave. Taka ločitev pa je bila mogoča le pri večjih okrajih, kjer je bila oseba okrajnega komisarja ločena od okrajnega sodnika. Sklicevala se je tudi na lombardsko-beneško ureditev, kjer je bilo za območje več političnih okrajnih komisariatov postavljena ena pretura. Ne glede na te ugovore pa je bila sprejeta usmeritev javne uprave.¹¹⁶

Leta 1847 je bilo:¹¹⁷

V okrožju	Od skupno vseh okrajev	V deželnoknežji upravi	V privatni upravi
Ljubljana	10	8	2
Novo mesto	15	7	8
Postojna	8	3	5
Beljak	13	5	8

¹¹² J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 222—223.

¹¹³ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 219—221.

¹¹⁴ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 218.

¹¹⁵ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 232, 236, 239.

¹¹⁶ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 231.

¹¹⁷ Provinzial-Handbuch des Laibacher Gouvernement-Gebiets im Königreiche Illyrien für das Jahr 1847.

S prenosom uprave in sodstva na deželno knežje okrajne urade so začeli sedeži teh uradov prehajati iz sedežev zemljiških gospostev v večje kraje! To dejstvo je bilo treba upoštevati pri oblikovanju okrajev.

Začelo je prihajati tudi do nekaterih popravkov območij okrajev. Med pripravami za ustanovitev novih okrajev je prosila spomladi 1844 občina Obrh (v okraju Poljane), da jo ob delitvi okraja Krupe prideli črnomaljskemu okraju. Gubernij je sporočil okrožnemu uradu, da proti temu ni zažrzkov, če okrajna gosposka Poljane na to pristane, kakor je v zadnjem času privolila okrajna gosposka Višnja gora, da so prideli občino Sostro okraju Ljubljana-okolica.¹¹⁸

Okraji na območju graškega gubernija v prvi polovici 19. stoletja

Na območju graškega gubernija je ostal v prvi polovici 19. stoletja v veljavi sistem okrajnih komisariatov, ki so jim bili delegirani le upravni posli. Na podlagi patenta z dne 23. 12. 1817 je bil vpeljan novi sistem zemljiškega davka, ki je stopil v veljavo, ko so bile opravljene meritve in izdelane karte. Predhodno so morali s pričetkom vojaškega leta 1820 vpeljati splošni davčni provizorij in sicer na podlagi jožefinske davčne regulacije (vladarjev sklep z dne 8. 2. 1819); na štajerskem so to napravili že s pričetkom vojaškega leta 1819. S tem so dobili okrajni komisariati še nalogo porazdeljevati in pobirati davke; nadzirali so jih posebni davčni kontrolorji. Porazdeljevanje in pobiranje davkov je postala praviloma obveznost tistih gosposk, ki so bile določene za izvedbo priprav za davčno regulacijo (na podlagi patenta z dne 20. 4. 1785). Zaradi številnih sprememb v razdelitvi okrajev, do katerih je prišlo, pa so naložili porazdeljevanje in pobiranje davkov obstoječim okrajnim komisariatom. V primerih, kjer so bile jožefinske davčne občine deljene med dva okraja, so morali pobiranje za območje cele občine dodeliti enemu okraju.¹¹⁹

Število okrajev so spreminjali takole:

Okrožje	1816	1818	1820	1826	1846
Celje	58	40	40	40	40
Maribor	51	52	52	50	51

Med leti 1816 in 1818 je prišlo v celjskem okrožju do občutnega zmanjšanja števila okrajev (za 18), pri čemer je 20 komisariatov odpadlo, pojavila pa sta se dva nova.¹²⁰

Tako smo imeli do leta 1848 na slovenskem ozemlju dva tipa okrajev. Pridobitev marčne revolucije leta 1848 je bila tudi popolno podržavljenje okrajne uprave. Poleg tega se je njen pomen še toliko bolj povečal, ker so tedaj opravili večino okrožnih uradov.

¹¹⁸ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, str. 245.

¹¹⁹ J. Tschinkowitz, Darstellung I, str. 27—30, 155—156; G. Göth, Das Herzogthum Steiermark, I, str. 60—61.

¹²⁰ M. Straka, Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770—1850, FGLS XXXI, Graz 1978, str. 30.

PREGLED OKRAJNIH KOMISARIATOV

Uporabljene okrajšave:

ust. dež. knež. okr. kom. = ustanovljen deželnoknežji okrajni komisariat

ust. = ustanovljen

Kjer ni podatkov glede natančnega leta, je naveden časovni razpon.

Ljubljansko okrožje

- Bela peč (Weissenfels) 1782—1811, 1814—1841, 1841 ust. dež. knež. okr. kom. Bela peč s sedežem v Kranjski gori
- Bled (Veldes) 1780—1811, 1814—1840, 1840 ust. dež. knež. okr. kom. Radovljica in Bled s sedežem v Radovljici
- Brdo pri Kranju (Egg bei Krainburg) 1780—1811, 1814—1815
- Brdo pri Podpeči (Egg bei Podpetsch) 1787—1811, 1814—1838, 1840 ust. dež. knež. okr. kom. Brdo pri Podpeči in Krumperk
- Cemšenik (Scherenbüchel) 1787—1805
- Dol (Lustthal) 1792—1811
- Fužine (Kaltenbrunn) 1787—1811
- Gamberg (Gallenberg) 1782—1811
- Goričane (Görtschach) 1782—1811, 1814—1825 (1825 ust. dež. knež. okr. kom. Ljubljana okolica)
- Ig (Sonek, Sonnegg) 1780—1811, 1814—1833
- Jablje (Habbach) 1782—1805, 1814 ust., a ni pričel poslovati
- Kamnik (Stein, mesto) 1787—1811
- Kandrše (Kandersche) 1780—1782
- Kieselstein 1815—1826
- Kodeljevo (Turn ob Ljubljani) in Fužine (Thurn an der Laibach-Kaltenbrunn) 1817—1825, a pričel poslovati 1818 (1825 ust. dež. knež. okr. kom. Ljubljana okolica)
- Kranj (Krainburg, mesto) 1782—1811, 1844 ust. dež. knež. okr. kom. Kranj
- Križ (Kreuz) 1780—1811, 1814—1825
- Krumperk (Kreutberg) 1792—1811, 1814—1840 (od 1836 upravljan pri okrajni gosposki Ponoviče), 1840 ust. dež. knež. okr. kom. Brdo pri Podpeči in Krumperk
- Ljubljana (Laibach, komenda) 1782—1811, 1814—1817
- Ljubljana (Laibach, palatinat) 1782—1811
- Ljubljana (Laibach, mesto) 1780—1811, 1814 dalje
- Ljubljana okolica (Laibach Umgebung), 1825 ust. dež. knež. okr. kom. Ljubljana okolica
- Loka (Lack) 1780—1811, 1814 dalje
- Mekinje (Münkendorf) 1787—1811, 1814 dalje
- Ponoviče (Ponowitsch) 1780—1811, 1814—1834, 1834 ust. dež. knež. okr. kom. Ponoviče s sedežem v Zalogu pri Moravčah
- Radovljica (Radmannsdorf) 1780—1811, 1814—1840, 1840 ust. dež. knež. okr. kom. Radovljica in Bled s sedežem v Radovljici
- Smlednik (Flödnig) 1782—1811, 1814—1844, 1844 ust. dež. knež. okr. kom. Smlednik
- Tržič (Neumarkt) 1780—1811, 1814—1829, 1840 ust. dež. knež. okr. kom. Tržič
- Tuštajn (Tufstein) 1787—1811
- Velesovo (Michelstetten) 1780—1782, 1785—1811, 1814—1844 (od 1826 s sedežem v Kranju), 1844 ust. dež. knež. okr. kom. Velesovo (uprava okraja začasno poverjena dež. knež. okr. kom. Kranj)

Novomeško okrožje

- Boštanj (Savenstein) 1782—1811, 1814—1843, 1843 ust. dež. knež. okr. kom. Boštanj
- Črnomelj (Tschernembl) 1782—1811, 1814—1815
- Cušperk (Zobelsberg) 1782—1811
- Gradac (Gradaz) 1780—1811
- Grm (Stauden) 1780—1782
- Klevisče (Klewisch) 1780—1805
- Kočevje (Gottschée) 1780—1811, 1814 dalje
- Kodeljevo (Turn ob Ljubljani, Thurn an der Laibach) 1782—1805 (po 1817 gl. ljubljansko okrožje)
- Kostanjevica (Landstrass) 1780—1811, 1814 dalje
- Kostel (Kostel) 1782—1811
- Krško (Gurkfeld, mesto) 1782—1795/1798
- Krupa (Krupp) 1814 dalje
- Lansprež (Landspreis) 1791/1794—1805

Mala vas (Kleindorf) 1782—1791/1794, 1791/1794
 Metlika (Möttling) 1782—1811, 1814—1815
 Mirna (Neudegg) 1782—1811, 1814—1848, 1848 ust. dež. knež. okr. kom. Mirna
 Mokrice (Mokritz) 1782—1811, 1814—1816
 Mokronog (Nassenfuss) 1780—1811, 1814—1843, 1843 ust. dež. knež. okr. kom. Mo-
 kronog
 Nadlišek (Pajkovo, Nadlischek) 1780—1805
 Novo mesto (Neustadtl, kapiteljska prošcija) 1782—1811, 1814—1826
 Novo mesto (Neustadtl, mesto) 1782—1811
 Otočec (Wördl) 1780—1811, 1814—1816
 Pleterje (Pleterjach) 1782—1811
 Pobrežje (Freithurn) 1814 ust., a ni pričel poslovati
 Poljane (Pölland) 1780—1811, 1814 dalje
 Radeče (Ratschach) 1782—1811
 Rakovnik (Kroisenbach) 1782—1811
 Ribnica (Reifnitz) 1780—1811, 1814—1844, 1844 ust. dež. knež. okr. kom. Ribnica
 Ruperčvrh (Rupertshof) 1782—1811, 1814—1845 (od 1826 s sedežem v Novem mestu),
 1845 ust. dež. knež. okr. kom. Ruperčvrh s sedežem v Novem mestu (poslovati
 pričel 1846)
 Slatna (Slattenegg) 1782—1811, 1814—1816
 Soteska (Ainöd) 1780—1811
 Stična (Sittich) 1780—1811, 1814 dalje
 Svibno (Scharfenberg) 1782—1811
 Trebnje (Treffen) 1782—1811, 1814—1843, 1843 ust. dež. knež. okr. kom. Trebnje
 Turjak (Auersperg) 1780—1811, 1814—1833, 1835 ust. dež. knež. okr. kom. Turjak
 Turn (Podpeč, Thurn-Gallenstein) 1780—1811, 1814—1823
 Turn pri Leskovcu (Šrajberski turn, Thurn am Hart) 1780—1811, 1814—1838, 1838
 ust. dež. knež. okr. kom. Turn pri Leskovcu (Šrajberski turn)
 Višnja gora (Weixelburg) 1782—1811, 1814 dalje
 Žužemberk (Seisenberg) 1782—1811, 1814 dalje

Postojnsko okrožje

(v obsegu, določenem leta 1814)

Bistra (Freudenthal) 1780—1811, 1814—1838, 1838 ust. dež. knež. okr. kom. Bistra
 s sedežem na Vrhniki
 Hasberg (Haasberg) 1780—1811, 1817 dalje
 Idrija (Idria) 1780—1811, 1814 dalje
 Ilirska Bistrica (Illyrisch Feistritz), 1839 ust. dež. knež. okr. kom. Ilirska Bistrica
 (poslovati pričel 1840)
 Jablanica (Jablanitz) 1805—1811, 1814 ust., a ni pričel poslovati
 Logatec (Loitsch) 1780—1811, 1814—1819
 Polhov Gradec (Billichgratz) 1780—1811
 Postojna (Adelsberg) 1782—1811, 1814 dalje
 Predjama (Luegg) 1782—1811
 Prem (Prem) 1782—1811, 1814—1839 (1839 ust. dež. knež. okr. kom. Ilirska Bistrica)
 Ravne (Raunach) 1805—1811
 Razdrto (Präwald) 1792—1811
 Senožeče (Senosetsch) 1782—1811, 1814—1839, 1839 ust. dež. knež. okr. kom. Seno-
 žeče (poslovati pričel 1840)
 Snežnik (Schneeberg) 1792/1795—1811, 1814 dalje
 Vipava (Wippach) 1780—1811, 1814 dalje

Celjsko okrožje

(v obsegu, določenem leta 1782)

Bizeljsko (Wisell) 1779 dalje
 Blagovna (Reifenstein) 1779 dalje
 Brežice (Rann) 1797 dalje
 Brežice (Rann, mesto) 1779 — po 1804
 Celje (Cilli, mesto) 1779 dalje
 Dobrnica (Guttenegg) 1779—1804
 Gornji grad (Oberburg) 1779 dalje
 Jelše (Erlachstein) 1779 dalje
 Jurklošter (Gairach) 1779 dalje
 Konjice (Gonobitz) 1786 dalje

Kozje (Drachenburg) 1779 dalje
 Lansberg (Rabensberg) 1781—1804
 Laško (Tüffer) 1779 dalje
 Laško (Tüffer, glavna župnija) pred 1798—1804
 Laško (Tüffer, trg) 1779—1804
 Legen (Lechen) 1779 dalje
 Lemberg (Lemberg) 1779 dalje
 Loka (Laak) 1779 dalje
 Motnik (Mötnig, trg) 1779—1804
 Novi Klošter (Neukloster) pred 1804 dalje
 Novo Celje (Neucilli) 1779 dalje
 Ojstrica (Osterwitz) 1779 dalje
 Oplotnica (Oplotnitz) 1779—1804
 Pišce (Pischätz) 1779 — po 1804
 Planina (Montpreis) 1779 dalje
 Podčetrtek (Landsberg) 1779 dalje
 Podsreda (Hörberg) 1779 dalje
 Polzela (Heilenstein) 1779 — pred 1804
 Prebold (Pragwald) 1779 dalje
 Puhenštanj (Puchenstein) 1779 dalje
 Rajhenburg (Reichenburg) 1779 dalje
 Rogatec (Rohitsch) 1779 dalje
 Rogatec (Rohitsch, glavna župnija) 1781—1804
 Rogatec (Rohitsch, trg) 1779—1804
 Rotenturn (Rothenthurn) po 1804 dalje
 Sanek (Sannegg) 1779 dalje
 Sevnica (Oberlichtenwald) 1779 dalje
 Slovenj Gradec (Windischgraz, mesto) 1779 — po 1804
 Slovenska Bistrica (Feistritz) 1779 dalje
 Slovenska Bistrica (Feistritz, mesto) 1779 — po 1804
 Stari trg (Altenmarkt) 1779 — po 1804
 Strmol (Stermoll) 1779 dalje
 Studenice (Studenitz) 1779 dalje
 Širje (Scheuern) 1781 — pred 1798
 Šoštanj (Schönstein) 1779 dalje
 Štatenberg (Stattenberg) 1779 dalje
 Tabor (Weixelstätten) 1781 dalje
 Teharje (Tüchern, kosostvo) 1779 — po 1804
 Turn (Thurn) 1779 — po 1804
 Velenje (Wöllan) 1779 dalje
 Vitanje (Weitenstein) 1779 dalje
 Vojnik (Hochenegg, trg) 1779—1804
 Vrbovec (Altenburg) 1779 dalje
 Vuzenica (Saldenhofen, trg) 1779—1804
 Zalog (Sallach) 1779 dalje
 Zbelovo (Plankenstein) — celjski delež 1779—1804
 Zbelovo (Plankenstein) — graški delež 1779 dalje
 Zgornja Polskava (Oberpulgau) 1779 dalje
 Zreče (Retschach) 1781—1786
 Žalec (Sachsenfeld, trg) 1779—1804
 Žiče (Seitz) 1779 dalje
 Žusem (Süssenheim) 1779 dalje

Mariborsko okrožje

(v obsegu, določenem leta 1782)

Alt-Ottersbach 1781 — pred 1798
 Arnfels (Arvež) 1779 dalje
 Borl (Ankenstein) 1779 dalje
 Branek (Malleg) 1779 dalje
 Burgstall ok. 1805 dalje
 Dolgi dol (Langenthal) 1779 dalje
 Dornava (Dornau) 1779 dalje
 Ehrenhausen (Ernovž) 1779 dalje
 Eibiswald (Ivnik) 1779 dalje
 Fala (Faal) 1779 dalje

Feilhofen 1779 dalje
 Frauenthal 1779 dalje
 Gleinstätten 1779 dalje
 Gornja Radgona (Oberradkersburg) 1779 dalje
 Gornji Cmurek (Obermureck) 1779 dalje
 Harachegg pred 1798 dalje
 Hollenegg 1779—1846/1847
 Hompoš (Hausampacher) ok. 1805 dalje
 Hrastovec (Gutenhaag) 1779 dalje
 Jareninski dvor (Jahringhof) 1779 dalje
 Kalsdorf (imenje v Ljutomeru) 1779—1781
 Kienhofen 1779 dalje
 Lamberg (imenje) 1779—1781
 Landsberg 1779 dalje
 Libanjski vrh (Liboienberg) 1779 — ok. 1805
 Limbuš (Lembach) 1782/1783 — ok. 1805
 Lukavci (Lukafzen) ok. 1805 dalje
 Marenberg (Radlje, Mahrenberg) 1779 dalje
 Maribor (Marburg) 1779 dalje
 Maribor (Marburg, mesto) 1779 dalje
 Massenberg (imenje) 1779—1781
 Meljski dvor (v Mariboru, Melling) 1779 dalje
 Muretinci (Meretitzen) 1779 dalje
 Muta (Mauthen, trg) 1779—1781
 Negova (Negau) 1779 dalje
 Ormož (Friedeau) 1779 dalje
 Pesnički dvor (Pössnitzhofen) 1779 dalje
 Ptuj (Pettau, minoritsko gospostvo) 1779 dalje
 Ptuj (Pettau, bivše dominikansko gospostvo) 1779 — ok. 1805
 Ptuj (Pettau, mesto) 1779 dalje
 Rače (Kranichsfeld) 1779 dalje
 Radvanje (Rothwein) 1779 dalje
 Ravno polje (Ebensfeld) 1779 dalje
 Sausal 1779 — pred 1798
 Schachenthurn 1779 dalje
 Schwanberg (1848: Schwanberg-Hollenegg) 1779 dalje
 Seggau (Sekava) 1779 dalje
 Slivnica (Schleinitz) 1779 dalje
 Spielfeld (Špilje) 1779 dalje
 Svečina (Witschein) 1779 dalje
 Sv. Tomaž pri Veliki Nedelji (St. Thomas) 1779—1781
 Štanof (Steinhof) 1779—1781
 Trautenberg 1779 dalje
 Turnišče (Turnisch) 1779 dalje
 Velika Nedelja (Großsonntag) 1779 dalje
 Vetrinjski dvor (v Mariboru, Viktringhof) ok. 1805 dalje
 Viltuš (Wildhaus) 1779 dalje
 Vurberk (Würmberg) 1779 dalje
 Waldschach 1779 dalje
 Welsbergl 1779 dalje
 Wildbach 1779 dalje
 Zavrč (Sauritsch) 1779 dalje

Goriško okrožje*

(v obsegu, določenem leta 1825)

Aiello 1788—1805/1807, 1817—1840/1845 (1840/1845 ust. dež. knež. okr. kom. Cervignano)
 Ajdovščina (Haidenschaft) 1792—1811, 1847 ust. dež. knež. okr. kom. Ajdovščina
 Bovec (Flitsch) 1788—1811, 1814—1840/1845, 1840—1845 ust. dež. knež. okr. kom. Bovec
 Castello Porpetto 1792—1805/1807
 Cervignano, 1840/1845 ust. dež. knež. okr. kom. Cervignano
 Devin (Duino) 1780—1811, 1817—1847

* Kot izhodišče je vzeta koncentracija jurisdikcij leta 1788.

Flambruzzo 1792—1805/1807
 Gonars 1788—1792
 Gorica (Gorizia, mesto) 1788—1811, 1814 dalje
 Gorica okolica, 1840/1845 ust. dež. knež. okr. kom. Gorica okolica
 Gradišče (Gradisca) 1788—1805/1807, 1817 ust. dež. knež. okr. kom. Gradišče
 Grafenberg 1792—1811, 1814—1840/1845 (1840/1845 ust. dež. knež. okr. kom. Gorica okolica)
 Kanal 1788—1811, 1814 dalje
 Kojško 1788—1805/1807, 1817—1847
 Krmin (Cormons) 1788—1805/1807, 1817—1840/1845, 1840/1845 ust. dež. knež. okr. kom. Krmin
 Monastero 1788—1805/1807, 1817—1840/1845 (1840/1845 ust. dež. knež. okr. kom. Cervignano)
 Precenico 1788—1792
 Renče 1792—1811, 1814—1840/1845 (1840/1845 ust. dež. knež. okr. kom. Gorica okolica)
 Rihemberk (Oberreifenberg) 1788—1811, 1814—1847
 Sezana gl. Završnik
 Spodnji Rihemberk (Unterreifenberg) 1792—1811
 Sv. Križ (Heiligenkreuz) 1788—1811, 1814—1840 (1840/1845 ust. dež. knež. okr. kom. Gorica okolica)
 Štanjel 1792—1811, 1814—1847
 Tolmin (Tolmein) 1788—1811, 1814 dalje
 Tržič (Monfalcone), 1817 ust. dež. knež. okr. kom. Tržič
 Završnik (Schwarzenegg) 1788—1811, 1814—1827 (1826 se preimenuje v Sezana), 1827 ust. dež. knež. okr. kom. Sezana
 Žablje (Sabla) 1792—1811

Istrsko okrožje*

(v obsegu, določenem leta 1825)

Belaj 1814 dalje
 Buje, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Buje
 Buzet, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Buzet
 Cres, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Cres
 Fünfenberg (Macco) gl. Socerb
 Gutnek (Guttenege) 1782—1811
 Kastav (Castua) 1780—1811, 1814—1828/1830 (1828/1830 ust. dež. knež. okr. kom. Volosko)
 Koper, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Koper
 Kožljak (Wachsenstein) 1780—1811
 Krk, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Krk
 Kršan (Chersano) 1780—1782, 1805—1811
 Labin, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Labin
 Lipa gl. Podgrad
 Lošinj, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Lošinj, ki se je 1831/1833 preimenoval v dež. knež. okr. kom. Mali Lošinj
 Lovran 1814—1828/1830 (1828/1830 ust. dež. knež. okr. kom. Volosko)
 Lupoglav (Mahrenfels) 1780—1811
 Mali Lošinj gl. Lošinj
 Motovun, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Motovun
 Pazin (Mitterburg) 1780—1811, 1814—1834/1838, 1834/1838 ust. dež. knež. okr. kom. Pazin
 Piran, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Piran
 Podgrad (Neuhaus, Castelnuovo) 1780—1811, 1814—1828/1830, 1828/1830 ust. dež. knež. okr. kom. Lipa s sedežem v Podgradu, ki se 1840/1845 preimenuje v dež. knež. okr. kom. Podgrad
 Poreč, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Poreč
 Pula, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Pula
 Rovinj, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Rovinj
 Socerb (S. Servolo) s sedežem v Fünfenbergu 1814, Fünfenberg 1814—1832
 Sv. Petar u Šumi (St. Peter im Walde) 1805—1811
 Vodnjan, 1814 ust. dež. knež. okr. kom. Vodnjan
 Volosko, 1828/1830 ust. dež. knež. okr. kom. Volosko

* Do leta 1811 je zajet Kranjski pripadajoči del Istre.

Celovško okrožje*
(v obsegu, določenem leta 1782)

Albeck 1777 dalje
 Althofen 1777 — pred 1804 (1777 — pred 1804 tudi Deinsberg), Althöfen-Deinsberg
 pred 1804—1814/1818, Althofen 1825/1826 dalje
 Althofen (trg) 1777 dalje
 Annabichl (Trnja vas) 1777—1814/1818, Annabichl-Magaregg 1814/1818 dalje (v le-
 tih 1826—1829 se navajata okraja Annabichl in Magaregg ločeno)
 Bach 1777—1814/1818
 Braunsberg 1777—1814/1818
 Celovec (Klagenfurt, mesto) 1777 dalje
 Dobrla vas (Eberndorf) 1777 dalje
 Dravograd (Unterdrauburg) 1777 dalje
 Dravograd (Unterdrauburg, trg) 1777 dalje
 Dürnstein 1777 dalje
 Eberstein 1777 dalje
 Freudenberg 1777 dalje
 Friesach (mesto) 1777 dalje
 Gamseneg pred 1804 dalje
 Glanegg 1777 dalje
 Gospa Sveta (Maria Saal) 1777—1814/1818, 1825/1826 dalje
 Gradenegg 1777—1825/1826
 Grades 1777 dalje
 Grades (trg) 1777—1825/1826
 Gradisch 1777—1825/1826, Gradisch-Gradenegg 1825/1826 dalje
 Grabštanj (Grafenstein) 1777—1847, Grafenstein-Saager-Welzenegg 1847 dalje
 Grebinj (Griffen, trg) 1777—1814/1818
 Grünburg 1777—1814/1818
 Grünfels 1777 — pred 1804 (1813: Grünfels-Gamseneg)
 Gurk (Krka) 1777 dalje
 Guštanj (Gutenstein, trg) 1777 dalje
 Guttaring (trg) 1777 dalje
 Hallegg 1777 dalje
 Hardegg 1777—1825/1826
 Hartneidstein 1777—1814/1818, 1825/1826 dalje
 Hodiše (Keutschach) 1777 dalje
 Höhenbergen 1777—1814/1818
 Hudi grad (Feuersberg) 1777—1814/1818
 Humberk (Hollenburg) 1777—1814/1818, 1825/1826 dalje
 Hüttenberg (trg) 1777 dalje
 Kamen (Stein) 1777—1814/1818
 Karlsberg 1777 dalje
 Kleinwinklern 1777—1814/1818
 Kreig 1777 — pred 1832, Kreig-Nussberg pred 1832 dalje
 Krumpendorf (Kriva Vrba) 1777 dalje
 Lavamünd (Labot, trg) 1777 dalje
 Liemberg 1777 dalje
 Magaregg 1777—1814/1818, gl. Annabichl
 Mannsberg 1777 dalje
 Metnitz (trg) 1777—1814/1818
 Möderndorf (Modrinja vas) po 1794—1814/1818
 Mohliče (Möchling) 1777 dalje
 Moosburg (Možberk) 1777 dalje
 Neudenstein 1777 dalje
 Neuhäusel 1777 dalje
 Osterwitz (Hochosterwitz) 1777 dalje
 Pliberk (Bleiburg) 1777 dalje
 Pliberk (Bleiburg, mesto) 1777 dalje
 Poreče (Pörtschach) 1777 dalje
 Portendorf 1777 dalje
 Rastensfeld 1777 dalje (1813: Rastensfeld-Dürnfeld)
 Reberca (Rechberg) 1777—1814/1818
 Reichenfels (trg) 1777 dalje

* Obgradja, ki so bila pred letom 1804 združena, so navedena v oklepaju.

Rosenbichl 1777—1814/1818 (1777 — pred 1804 tudi Liebenfels)
 Saager 1777—1844
 Seltenheim 1777 dalje
 Silberberg 1777—1825/1826, 1841 dalje
 Silberegg 1777—1814/1818, 1825/1826 dalje
 Spodnje Trušnje (Niedertrixen) 1777—1814/1818
 St. Andrä (St. Andraž, oskrbniški urad) pred 1804 dalje (1777 — pred 1804: Jagg-
 ling, Lichtenberg, Morein, Reissberg, Steinberg)
 St. Andrä (St. Andraž, kapitelj) pred 1804—1814/1818 (1777 — pred 1804: Aigen,
 Fischern, Kollegg, Reiteben)
 St. Andrä (St. Andraž, mesto) 1777 dalje
 St. Georgen am Längsee 1777 dalje
 St. Leonhard 1777 dalje
 St. Leonhard (mesto) 1777 dalje
 St. Paul (St. Pavel) pred 1804 dalje (1777 — pred 1804: Alben, Göding, Kollnitz,
 Löchenthal, Mossern, Rabenstein, Weinberg)
 St. Paul (St. Pavel, trg) 1777 dalje
 Strassburg 1777—1825/1826
 Strassburg (mesto) 1777 dalje
 St. Veit (St. Vid, mesto) 1777 dalje
 Taggenbrunn 1777—1814/1818
 Tanzenberg 1777 dalje
 Telenberk (Töllerberg) 1777—1844, gl. Važenberk
 Tentschach 1777 dalje
 Thürn 1777—1841, Thürn-Twimberg 1841 dalje
 Treibach 1777—1814/1818
 Twimberg 1777—1814/1818, gl. Thürn
 Važenberk (Waisenberg) 1777—1844 (1777 — pred 1804 tudi Srednje Trušnje/Mit-
 tertrixen), Važenberk-Telenberk 1844 dalje
 Velikovec (Völkermarkt, mesto) 1777 dalje
 Vetrinj (Viktring) 1777 dalje
 Vovbre (Haimburg) 1777—1814/1818, 1825/1826 dalje
 Waldenstein 1777 dalje
 Weissenegg (pred 1818—1824/1825 s sedežem v Ehreneggu) 1777 dalje
 Weitensfeld (trg) 1777—1825/1826, Weitensfeld-Wullross 1825/1826 dalje
 Welzenegg 1777—1814/1818
 Wieting 1777 dalje
 Wolfsberg (Volšperk) 1814/1818—1825/1826
 Wolfsberg (Volšperk, mesto) 1777 dalje
 Wullross 1777—1814/1818, gl. Weitensfeld
 Zgornje Trušnje (Obertrixen) 1777—1814/1818 (včasih se pojavlja združen z Va-
 ženberkom)
 Železna Kapla (Kappel) 1814/1818—1825/1826
 Železna Kapla (Kappel, trg) 1777 dalje
 Zenek (Sonnegg) 1777—1814/1818, 1825/1826 dalje
 Zrelec (Ebenthal) 1777 dalje

Beljaško okrožje

(v obsegu, določenem leta 1782)

Afritz 1777—1811
 Aichlbürg 1777—1811
 Bekštanj (Finkenstein) 1777—1811
 Beljak (Villach) 1777—1811, 1814—1841, 1841 ust. dež. knež. okr. kom. Beljak in
 Landskron (Vajškra)
 Beljak (Villach, mesto) 1777—1811
 Damtschach 1777—1811
 Federaun (v Trbižu) 1777—1811, 1814—1820
 Feldkirchen 1777—1811
 Feldkirchen (trg) 1777—1811
 Feldsberg 1777—1811
 Gmünd 1777—1811, 1814 dalje
 Gmünd (mesto) 1777—1811
 Goldenstein 1777—1811
 Greifenburg 1777—1811, 1814 dalje
 Greifenburg (trg) 1777—1811

Grosskirchheim 1777—1811
 Grünburg 1777—1811, 1814—1840 (pred 1819—1827 s sedežem v Möderndorfu), 1840
 ust. dež. knež. okr. kom. Grünburg s sedežem v Šmohorju (1840 in 1841 se
 okr. kom. imenuje tudi Šmohor)
 Himmelberg 1777—1811
 Kellerberg 1777—1811
 Khünburg 1777—1811
 Kleinkirchheim 1777—1811
 Kötschach 1814—1840, 1840 ust. dež. knež. okr. kom. Kötschach
 Landskron (Vajskra) 1777—1811, 1814—1838
 Mauten (trg) 1777—1811
 Millstatt 1777—1811, 1814 dalje
 Naborjet (Malborghetto, trg) 1777—1811
 Neuhaus 1777—1811
 Oberdrauburg 1777—1811
 Oberdrauburg (trg) 1777—1811
 Oberfalkenstein 1777—1811
 Osvetlach (trg) 1777—1811, 1814 dalje
 Ossiach (Osoje) 1777—1811, 1814 dalje (1814—1827 s sedežem v Feldkirchnu)
 Paternion 1777—1811, 1814 dalje
 Paternion (trg) 1777—1811
 Pernegg 1777—1811
 Pittersberg 1777—1811
 Podkloster (Arnoldstein) 1777—1811, 1814—1830, Podkloster in Trbiž 1830 dalje
 Prägrad 1777—1811
 Rauchenkatsch 1777—1811
 Rittersdorf 1777—1811
 Rožek (Rossegg) 1777—1811, 1814 dalje
 Sachsenburg (trg) 1777—1811
 Sommereck 1777—1811
 Spittal 1777—1811, 1814—1840, 1840 ust. dež. knež. okr. kom. Spittal
 Spittal (trg) 1777—1811
 Stall 1777—1811, 1814—1828, 1828 ust. dež. knež. okr. kom. Stall
 Steuerberg 1777—1811
 Strassfried 1777—1811
 Šmohor (Hermagor, trg) 1777—1811, gl. Grünburg
 Trbiž (Tarvisio, trg) 1777—1811
 Trebinja (Treffen) 1777—1811
 Vernberk (Wernberg) 1777—1811
 Vrba (ob Vrbskem jezeru, Velden) 1777—1811
 Wasserleonburg 1777—1811
 Weidenburg 1777—1811

Zusammenfassung

ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER VERWALTUNGSBEZIRKE IN SLOWENIEN BIS ZUM JAHRE 1849

Jože Zontar

Die Entstehung der Verwaltungsbezirke ist im Bereich der österreichischen Erbländer eng mit den Werbebezirken verbunden. Das Rekrutierungssystem, das im Jahre 1769 eingeführt wurde, fusste auf dem Umstande, dass die einzelne Militäreinheit ein bestimmtes Gebiet besass, aus welchem sie die notwendigen Ergänzungen erhielt: Als Grundlagen bei der Bildung dieser Gebiete nahm man in Steiermark und Krain die Pfarren und Vikariate, in Kärnten aber die Landgerichte und Burgfriede. Im Jahre 1777 schrieb man eine neue vervollständigte Konskriptionsart vor, wobei man zur Ausführung der Konskription auch die Grundherrschaften und Städte heranzog. In Kärnten übertrug man diese Aufgaben den Landgerichten und grösseren Burgfrieden (für den eigenen Bereich), in Steiermark und Krain aber bestimmten Grundherrschaften und Städten (im Jahre 1779 bzw. 1780) als Werbebezirkskommissariaten. Als Grundlagen bei der Gestaltung der Bereiche dieser Kommissariate nahm man in Steiermark und Krain ebenfalls die Pfarren und Vikariate. In den folgenden Jahren kam in diesen beiden Ländern mehrmals

zu Änderungen in der Verwaltungsaufteilung der Bezirke; im allgemeinen hat man ihre Zahl gesteigert.

Die Werbebezirksherrschaften und ihre Beamten übten anfangs ziemlich schlecht die anvertrauten Aufgaben aus. Daher mussten die Kreisämter oft Zwangsverfügungen und Drohungen gebrauchen (auch mit Haft). Anfangs meldeten auch die Kommissäre den Kreisämtern, dass die Untertanen ihre Verordnungen nicht berücksichtigen.

Ursprünglich war die Aufgabe der Werbebezirkskommissäre die Führung der Konskription und Revision und die Numerierung der Häuser. Bald mussten sie aber auch die Rekrutenaushebung besorgen, obwohl sich die Landstände dagegen stark beschwerten. Neben den Werbebezirkskommissariaten bestellte man auch für andere Wirkungskreise verschiedene Formen von Organen, die den Kreisämtern untergeordnet wurden. Solche Wirkungskreise waren die Sanitätsaufsicht und die Sorge für die materiellen Angelegenheiten der Volksschulen. Die Aufsicht über den Vollzug der Dienstbotenordnung auf dem Lande (1787) und die Verwaltung der Polizeiangelegenheiten auf dem Lande (1789) übertrug man direkt den Bezirkskommissariaten. Bezüglich der Bestrafung der sogenannten politischen Verbrechen auf Grund des Strafgesetzbuches von 13. 1. 1787 bestimmte man, dass dies bei den Grundherrschaften verbleibe, bis die Werbebezirke besser organisiert werden und die neuen Bezirksobrigkeiten bestimmt werden. Im allgemeinen wurden aber nach dem Jahre 1785 die Hauptaufgabe der Werbebezirkskommissariate die Angelegenheiten bei der Steuerregulierung. Doch entwickelten sich diese Kommissariate nicht in ordentliche Steuerbehörden, weil man zu diesem Zwecke besondere Behörden bestimmte (landesfürstliche Steuereinnehmer).

Es scheint dass man im Jahre 1789 eine neue Form von Bezirken plante. Es ist klar, dass eine Verbindung der Verwaltungsbezirke mit den Steuerbezirken vorgesehen war, wahrscheinlich aber auch mit der Gerichtsbarkeit. Vielleicht war eine Form von Bezirken gemeint, wie wir sie 25 Jahre später in Bereich der damaligen Illyrischen Provinzen kennen. Die Pläne überholte aber das Ende der Reformtätigkeit mit dem Tode Josef II. im Jahre 1790.

Seit den Regierungsantritt Leopold II. hat man mit dem Wiederruf der Steuerreform auch die erwähnten Steuereinnehmer abgeschafft. Die Landstände traten zwar auch gegen den Bestand der Werbebezirkskommissariate mit der Begründung auf, dass die Landesverfassung es nicht gestatte die Verwaltungsangelegenheiten auf sie ohne irgendeiner Begrenzung zu übertragen. Die Angelegenheiten, die man auf diese Kommissariate übertragen hatte, verminderten zwar nicht die Einnahmen der Grundherrschaften, wohl aber lockerten noch mehr die bereits geschwächten Bänder der Untertänigkeit. Die Landstände behaupteten, dass die Untertanen dadurch noch mehr angeregt wurden; früher oder später mit Gewalt von den Grundherren frei zu werden. In fernerer Entwicklung gewannen jedoch die Werbebezirkskommissariate immer mehr an Bedeutung als allgemeine Verwaltungsbehörde erster Instanz. Jetzt übertrug man auf dieselben auch die Bestrafung der sogenannten politischen Verbrechen (schweren Polizeiübertretungen).

So zählt man bereits im Jahre 1793, dass den Werbebezirkskommissariaten alle Verwaltungsangelegenheiten zugeteilt wurden. Die Werbebezirkskommissariate begann man auch in den Amtsschematismen anzuführen.

In Görz und Gradisca, wo keine Werbebezirkskommissariate begründet wurden, übernahmen ihre Aufgaben die dortigen Jurisdiktionen, die man im Jahre 1788 konzentrierte.

Parallel mit der Erweiterung der Kompetenz der Bezirkskommissariate stellte man auch höhere Forderungen bezüglich der Befähigung ihrer Beamten, die aber noch weiter die Grundherrschaften, die den Kommissariat verwalteten, auswählten und bezahlten. Dies aber trug zur Kräftigung der Beamtenverwaltung im allgemeinen überhaupt bei. Bei den Änderungen der Verwaltungsaufteilung der Bezirke in Krain und Steiermark nach dem Jahre 1790 berücksichtigte man immer weniger die Pfarrgrenzen, sondern nahm man als Grundlage die Bereiche der Gemeinden, die bei der Vorbereitung auf das neue System der Grundsteuer nach dem Jahre 1785 entstanden.

Mit der Übernahme der französischen Verwaltungsorganisation im Jahre 1811 schaffte man in Illyrischen Provinzen auch die Werbebezirke ab. Nach der Erneuerung der österreichischen Macht hat man im Jahre 1814 auf den angeschlossenen Gebiete wieder Bezirksbehörden mit dem Namen Bezirksobrigkeiten bestellt. Ihre Organisation fusste wieder auf dem System delegierter Herrschaften mit Ausnahme eines Teiles des Küstenlandes (des ehemaligen venezianischen Territoriums), wo man landesfürstliche Bezirkskommissariate schuf. Zum Unterschiede

der vorigen Bezirkskommissariate übertrug man den Bezirksobrigkeiten auch die Steuerverwaltung und Gerichtsbarkeit. Bei der Aufteilung der Bezirke und Bestellung der Bezirksbehörden kam es zu wichtigen Änderungen im Vergleich mit dem Zustande vor dem Jahre 1811.

Das System, nach welchem man auch die Gerichtsbarkeit dem Bezirksobrigkeiten übertrug, bestätigte der Herrscher zwar, jedoch mit der Bedingung, dass die Entscheidung nicht definitiv sei. Die Verhandlungen zogen sich eine Reihe von Jahren bis zur definitiven Entscheidung im Jahre 1835. Nach derselben musste man nach und nach landesfürstliche Bezirkskommissariate überall auf dem Bereich des Guberniums von Ljubljana und Trieste begründen, dabei aber Bezirksgerichte und politische Bezirksbehörden trennen. Vor dem Jahre 1835 begründete man einige landesfürstliche Bezirkskommissariate, doch waren dies nur provisorische Erledigungen im Notfalle, als die Bezirksobrigkeiten die Bezirksverwaltung aufkündigten und man keine andere Möglichkeit finden konnte.

Im Bereiche des Grazer Guberniums verblieb man beim System der Bezirkskommissariate, wie auch anderswo auf dem behandelten Bereiche bis 1811 bestanden. Wohl aber übertrug man nach dem Jahre 1817 auf dieselben die Aufteilung und Einhebung der Grundsteuern. So bestanden während der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts auf dem slowenischen Gebiete zwei verschiedene Systeme der Bezirksverwaltung.

Lujó Margetić

PRETKAPITALISTIČKI OBLICI VLASNIŠTVA PO MARKSOVIM GRUNDRISSIMA

I Uvod

Vlasništvo je bilo u središtu Marksovih istraživanja još od njegovih ranijih djela. Već 1843. god. Marks u svojoj Kritici Hegelova državnog prava¹ naglašava da u Germana privatno vlasništvo nije samo oslonac ustavnog uređenja, već samo ustavno uređenje,² a posebno za zemljišno vlasništvo kaže da je ono srž privatnog vlasništva uopće,³ a iduće 1844. god. u svojim poznatim Ekonomsko-filozofskim rukopisima⁴ postavlja kao jedan od problema koje treba riješiti određivanje biti privatnog vlasništva u njegovu odnosu prema pravom ljudskom i socijalnom vlasništvu.⁵ Već iz toga se vide neke od osnovnih odrednica koje karakteriziraju Marksovo mišljenje i Marksovu poruku. Sam Marks kaže u Predgovoru Priloga kritici političke ekonomije, napisanom 1859. god. da je studirao pravo kao struku, a da se njime tek usput bavio uz filozofiju i povijest.⁶ I doista, poznato je da je Marks izgrađivao svoje koncepcije uzimajući u obzir naročito rezultate njemačke klasične filozofije, osobito Hegelove dijalektike, djela engleske političke ekonomije, osobito Adama Smitha i Davida Ricarda i radikalno-liberalne ideje Ludwiga Feuerbacha, Davida Straussa, Arnolda Rugea i drugih — da spomenemo tek neke od komponenta na na kojima je Marks gradio.⁷ Manje se podvlači okolnost daje Marks studirao pravo i da je prema tome bio dobro upoznat s pravnom problematikom i terminologijom. Pri tome je osobito važno istaknuti da je u Njemačkoj XIX st. bilo u primjeni recipirano rimsko pravo koje je dakako u mnogim svojim aspektima bilo modernizirano, ali koje je doživljelo upravo u to doba i upravo u Njemačkoj siste-

¹ K. Marx, Kritik des Hegelschen Staatsrechts, Marx-Engels-Werke (dalje: MEW), Bd. 1, 1964.

² Marx, Kritik des Hegelschen Staatsrechts..., 312: Das unabhängige Privateigentum (...) ist (...) nicht nur die »Stütze der Verfassung«, sondern die »Verfassung selbst«. Marks je neslaganje s Hegelovim pravno-povijesnim gledištima zadržao i u kasnijim djelima, premda se inače u određenom smislu priznavao Hegelovim učenikom. Tako Marks piše u Kapitalu (K. Marx, Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie, Dritter Band, izdanje: Institut für Marxismus-Leninismus, Band 25, Dietz Verlag 1964, 628: ništa nije komičnije od Hegelova razvoja privatna zemljišna vlasništva. Prijevod u K. Marks, Kapital, Kritika političke ekonomije, Treći tom, Beograd 1961, 1415, koji glasi: Nema ničeg komičnijeg od Hegelova izlaganja privatne svojine utoliko nije posve točan što ne uzima u obzir da Marks govori o privatnom zemljišnom vlasništvu (Privatgrundeigentum), a ne o privatnom vlasništvu uopće. Doduše iz čitavog odlomka ipak se vidi da Marks raspravlja o privatnom zemljišnom posjedu pa ne postoji opasnost pogrešnog shvaćanja Marksovih riječi. Na istom mjestu Marksove riječi dijele jurističke Vorstellung (...) des freien Privatgrundeigentums-tritt in der alten Welt nur ein zur Zeit der Auflösung des organischen Gesellschaftsordnung prevode se ovako: Sama pravna predstava (...) slobodne privatne svojine — javlja se u starom svetu samo u vreme raspadanja organskog društvenog poretka. Dakako, i ovdje Marks piše o privatnom zemljišnom vlasništvu a ne o privatnom vlasništvu uopće. Premda se i ovdje iz čitavog odlomka vidi da se radi o privatnom zemljišnom posjedu, bilo bi poželjeno u idućem izdanju to mjesto doslovce prevesti jer postoji mogućnost izdvojenog navođenja samo te rečenice, a to bi onda izazvalo zabunu u odnosu na pravi smisao Marksova tvrdjenja.

³ Marx, Kritik des Hegelschen Staatsrechts..., 303: Der Grundbesitz ist das Privateigentum $\chi\alpha\tau' \epsilon\gamma\chi\omicron\gamma\eta\upsilon$, da eigentliche Privateigentum.

⁴ Marx, Ökonomisch-philosophische Manuskripte u Karl Marx, Friedrich Engels, Historisch-kritische Gesamtausgabe (dalje: MEGA), Erste Abteilung, Band 3, Berlin 1932 = K. Marx, Texte zu Methode und Praxis (dalje: Texte) II, Rowohlt, 1966 = Karl Marx, Friedrich Engels, Rani radovi (dalje: Rani radovi), Zagreb 1976.

⁵ MEGA 3, 93 = Texte (...) II, 62: Das allgemeine Wesen des Privateigentums, wie es sich als Resultat der entfremdeten Arbeit ergeben hat, in seinem Verhältnis zum wahrhaft menschlichen und sozialen Eigentum zu bestimmen. Usp. Rani radovi (...), 257, i K. Marx, Friedrich Engels, O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova, priredili Rade Kalanj, Vjekoslav Mikecin, Ivan Salečić, Zagreb 1975², 93.

⁶ K. Marx, Zur Kritik der politischen Ökonomie, MEW 13, 1961, 7, prijevod Prilog kritici političke ekonomije, Beograd 1976 (preveli Moša Pijade, Mara Fran, Miloš Sofrenović), 7.

⁷ Umjesto svega v. npr. V. Milanović, Delo i misao Karla Marksa, Fridriha Engelsa i V. I. Lenjina (u Marksistička teorija o društvu, Beograd 1976), 9 i d.

matizaciju klasičnih pravnih pojmova putem pandektističkih radova. Rimsko pravo u pandektarnoj obradi nije se malo udaljilo od rimskog prava kodificiranog u VI st. pod Justinijanom, a znatno se razlikovalo od rimskog klasičnog prava, ali njemački su pandektisti smatrali da njihova znanstvena obrada nije ništa drugo nego sustavni prikaz rimskog prava. Uostalom to nije čudno ako se uzme u obzir da je tek mnogo kasnije u prvom redu putem proučavanja interpolacija proučavanje povijesnog razvoja rimskog prava dobilo svoju pravu dimenziju.⁸ Marks je u skladu s tadašnjom razinom romanistike također smatrao da je rimsko pravo u pandektarnoj obradi i sistematizaciji vjeran odraz Justinijanovih pravnih koncepcija pa je postavio izvanredno značajno pitanje koje unatoč ogromnom razvoju romanistike i potpuno novom shvaćanju rimskog prava u današnje vrijeme još nije nimalo izgubilo na svojoj aktualnosti: »Stvarno teška točka koju ovdje treba raspraviti jeste kako proizvodni odnosi stupaju u nejednaki razvoj kao pravni odnosi. Dakle, npr. odnos rimskog privatnog prava (...) prema modernoj proizvodnji.«⁹ Marksovo pitanje je doista dublje nego što na prvi pogled izgleda i ono opravdava i s Marksova stanovišta posebno proučavanje pravne povijesti, bez obzira na to što je Marks naglašavao da zasebna povijest prava, religije itd. ne može postojati ako se ne uzmu u obzir proizvodni odnosi kao njihov temelj.¹⁰ Uostalom, i novija romanistika svjesna je tog problema, što ga je Marks uočio i u novije vrijeme obratila je na njega posebnu pažnju.¹¹

Nije teško pokazati da je Marks integrirao u svoje spoznaje ne samo institucije rimskog prava, već čak i njegovu terminologiju. Kad npr. Marks kaže: »Komunizam je kao ukidanje privatnog vlasništva vindikacija stvarnog ljudskog života kao svoga vlasništva,«¹² on se izražava putem terminologije rimskog prava, a da i ne govorimo o njegovu stalnom baratanju razlikama između vlasništva, posjeda, nasljednog zakupa i ostalih stvarno-pravnih i obveznopravnih pojmova, ispravna upotreba kojih svakako pretpostavlja dobro poznavanje prava.

Ukratko, čini nam se da treba više nego do sada analizirati i proučavati Marksove pravnopovijesne koncepcije, dakako u prvom redu njegovo shvaćanje vlasništva u pretkapitalističkim društvenim formacijama, to više što je ono nerazdvojivi element Marksovih osnovnih filozofskih, povijesnih i ekonomskih postavka. Dakako, Marksove koncepcije nisu nastale odjednom i Marks ih nije zadržao nepromijenjenim tijekom svojih dugogodišnjih proučavanja. Marks je strastveno proučavao nova djela u raznim oblastima društvenih znanosti, preuzimao nove poglede i dograđivao svoj pogled na svijet. Drugim riječima, Marksova misao je u mnogim aspektima doživljavala zanimljivu evoluciju koja se ne može jednostavno objašnjavati razlikom shvaćanja »ranijeg« i »kasnijeg«, »zrelog« Marksa. U ovome

⁸ Domete i značaj proučavanja interpolacija v. osobito u F. Wieacker, *Textstufen klassischer Juristen*, Göttingen 1959 (Neudruck 1975). Usp. i Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1867², 348–416, s najnovijim i temeljitim prikazom razvoja historijske škole i pandektarne znanosti.

⁹ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) 1857–1858*, Berlin 1953 (izdanje Marx-Engels-Lenin-Institut, Moskva), 29 = K. Marx, *Texte zu Methode und Praxis III*, Rowohlt, Hamburg 1967, 33 = Marx, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, MEW 13, 640 = K. Marks, *Temelji slobode, Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, Zagreb 1977², 36. Odgovor na to pitanje dao je sam Marks u *Grundrisse*, 157 = *Texte...*, III, 51–52 = *Temelji slobode...*, 80–81. On kaže da je »jasno, da je to pravo (sc. rimsko pravo) premda odgovara stanju društva u kojem nije bila uopće razvijena razmjena, ipak, ukoliko je ona (sc. razmjena) bila razvijena u određenom krugu, moglo razvijati određena pravne osobe (die Bestimmungen der juristischen Person), upravo pojedinca razmjene (eben des Individuums des Austausches) i tako anticipirati (po temeljnim određenjima) pravo za industrijsko društvo«.

¹⁰ K. Marx, *Deutsche Ideologie*, MEW, Bd. 3, 63: Nicht zu vergessen, dass Recht ebensowenig eine eigene Geschichte hat wie die Religion. Usp. Rani radovi..., 412.

¹¹ Usp. umjesto svega F. Wieacker, *Pandektenwissenschaft und industrielle Revolution*, Juristen-jahrbuch 9, 1968–9, 1–23.

¹² MEGA, 3, 166 = *Texte...*, II, 122–123 = Rani radovi..., 330.

radu ograničit ćemo se na proučavanje razvojnog momenta Marksove pravno-povijesne misli u vezi vlasništva prema njegovu djelu 'Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, napisanom 1857—1858. god. To je jedno od najvažnijih Marksovih djela koje uz Ekonomsko-filozofske rukopise i Kapital predstavlja jednu od »tri komplementarne verzije« glavnog izlaganja Marksovih misli i jednu od »tri glavne faze« rasta Marksovih shvaćanja, kako je to točno primjetio Gajo Petrović.¹³ Međutim unatoč značenju i važnosti tog djela, ono je razmjerno vrlo slabo korišteno u našoj znanstvenoj literaturi pa se može punim pravom reći da je proučavanje »Grundrisse« tek u svom početku. Objavljujući izbor iz Grundrisse, Gajo Petrović je naglasio da su »u pogledu Rukopisa i Kapitala mnoge značajne analize već poduzete, u pogledu Grundrisse one tek predstoje«,¹⁴ a zaključno poglavlje svog Predgovora naslovio je: Otvaranje diskusije umjesto zaključka.¹⁵ To je utoliko točnije što se ogroman Marksov napor uložen u Grundrisse zanemaruje čak i u sovjetskoj pravno-povijesnoj literaturi.¹⁶ Zato čak i sama analiza tipova vlasništva u pretkapitalističnim društvenim formacijama prema Grundrissima tema je koja traži veći broj ozbiljnih i temeljitih monografija.

Ovaj rad predstavlja dakle pokušaj da se otvori diskusija. Smatrat ćemo da smo naš zadatak ispunili ako potaknemo diskusiju, u kojoj će se nesumnjivo naše zaključke moći popuniti i modificirati.

II Povijesno stanje I (Oblici proizvodnje i vlasništva nad zemljom)

1. Prvobitna zajednica

Osnovna postavka i polazna točka Marksovih istraživanja u Grundrissima jeste samoniklo nastala zajednica,¹⁷ koju doduše Marks najprije tumači kao obitelj, obitelj proširenu u pleme ili kao kombinaciju plemena,¹⁸ ali već nešto dalje kaže posve jasno da se čovjek pojavljuje prvobitno kao plemensko biće odnosno kao životinja u čoporu.¹⁹ Očito je dakle da je Marks pod prvobitnom zajednicom mislio još u doba pisanja Grundrisse na pleme odnosno čopor, a ne na obitelj ili na pleme što se sastoji od obitelji, te da je i u Grundrissima i kasnije u Kapitalu²⁰ upotrebljavao u vezi s prvobitnom zajednicom riječ obitelj u prenesenom smislu riječi, odnosno drugim riječima da se ondje, gdje je prvobitnu zajednicu tek usput spominjao, donekle neprecizno izražavao. Engels u svojoj primjedbi na odgovarajuće mjesto u Kapitalu, ubačenoj u treće izdanje Kapitala iz 1883. god. kaže doduše da je Marks tek na temelju kasnijih studija došao do zaključka da je pleme, a ne obitelj prvobitni samonikli oblik udruživanja ljudi,²¹ ali navedeno mjesto Grundrisse kao da jasno govori u prilog shvaćanja da je Marks u plemenu-čoporu vidio početni oblik ljudskog društva.

¹³ K. Marks, Temelji slobode, Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse), preveli Branko Petrović, Gajo Petrović, Moša Pijade, Zagreb 1977, XXXV.

¹⁴ Marks, Temelji slobode . . . , XXXVI.

¹⁵ Marks, Temelji slobode . . . , XXXII.

¹⁶ Dovoljno je upozoriti samo na Marksistko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava, Moskva 1971, sastavljena od kolektiva autora, a prevedena na njemački kao Marxistisch-leninistische allgemeine Theorie des Staates und des Rechtes, Berlin 1974, osobito 2, Historische Typen des Staates und des Rechts gdje se Grundrisse i Marksove postavke u njima uopće ne spominje pri razmatranju pretkapitalističkih formacija!

¹⁷ Grundrisse . . . , 375 = Texte . . . III, 127: ein naturwüchsiges Gemeinwesen usp. Temelji slobode . . . , 183.

¹⁸ Na istom mjestu.

¹⁹ Grundrisse . . . , 395 = Texte . . . III, 150: Er (tj. čovjek) erscheint ursprünglich als ein, Gattungswesen, Stammwesen, Herdentier. Usp. Temelji slobode . . . , 208. V. i Grundrisse, 376 = Texte . . . III, 128, gdje se samonikla plemenska zajednica također naziva Herdenwesen. Usp. Temelji slobode . . . , 284.

²⁰ K. Marx, Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie, MEW, 23, Berlin 1962, 372 = K. Marks, Kapital, Kritika političke ekonomije I, Beograd 1958, 260.

²¹ Marx, Das Kapital . . . , I, 372 = Marks, Kapital . . . , prijevod, I, 260.

Plemenska zajednica (Stammgemeinschaft) je dakle prirodna zajednica, ona nije rezultat, već pretpostavka privremenog zajedničkog prisvajanja i korištenja zemlje.²² Pleme još nije trajno naseljeno na zemlji, već se seli od mjesta do mjesta nakon što plemenska stoka popase ono što na zemlji nađe.²³

Premda se po Marksu vlasništvo nad zemljom pojavljuje tek u kasnije nastalim društvenim formacijama, Marks ipak kaže na jednom mjestu da se pastirska plemena što se sele od jednog mjesta na drugo »odnose prema zemlji kao prema svojem vlasništvu.«²⁴ Smatramo da ovdje Marks nema u vidu vlasništvo u njegovu »rimsko«-pravnom značenju, u kojem ga Marks najčešće upotrebljava. To se vidi ne samo po tome što Marks izričito i opetovano naglašava privremenost²⁵ korištenja zemlje sa strane pastirskih plemena, već i po tome što kao glavne značajke odnosa plemena prema određenom zemljištu ističe da »pleme smatra određeno područje kao svoje lovište i silom ga brani od drugih plemena ili nastoji protjerati druga plemena iz područja koje ona drže.«²⁶ Takvo definiranje »vlasništva« pastirskih plemena očito dokazuje da je Marks ovdje imao u vidu vrhovništvo, suverenitet plemena nad zemljom koju privremeno koristi²⁷ a ne vlasništvo kao pravni pojam.²⁸

Konačno, spomenimo još i to da Marks smatra da već u prvobitnoj zajednici postoji u društvu diferencijacija.²⁹

2. Azijski (orientalni) oblik

1. Vlasništvo nad zemljom pojavljuje se tek nakon što se plemenska zajednica definitivno smjesti na određenom teritoriju.³⁰ Do toga dolazi dakako zbog promjene načina proizvodnje. Marks kaže da se »kao prva velika

²² Grundrisse . . . , 376 = Texte . . . III, 128: (...) so erscheint die Stammgemeinschaft, das natürliche Gemeinwesen nicht als Resultat, sondern als Voraussetzung der gemeinschaftlichen Aneignung (temporären) und Benutzung des Bodens. Usp. Temelji slobode . . . , 183.

²³ Grundrisse . . . , 375-6 = Texte . . . III, 128: (...) das Hirtenwesen, überhaupt Wanderung die erste Form der Existenzweise, (...) der Stamm (...) abweidet was er vorfindet. Usp. i Grundrisse . . . , 390: Sie (tj. zemlja) wird abgeweidet etc., konsumiert durch die Herden (...). Usp. Temelji slobode . . . , 183.

²⁴ Grundrisse . . . , 390 = Texte . . . III, 144: Sie (tj. wandernde Hirtenstämme) verhalten sich zu ihr (tj. prema zemlji) als ihrem Eigentum. Usp. Temelji slobode . . . , 202.

²⁵ Grundrisse . . . , 376, 390 = Texte . . . III, 128, 144. Na obim mjestima upotrebljava Marks isti pridjev temporär.

²⁶ Grundrisse . . . , 390 = Texte . . . III, 144: Der Stamm betrachtet eine gewisse Region als sein Jagdgebiet und behauptet es gewaltsam gegen andre Stämme, oder sucht andre Stämme aus dem von ihnen behaupteten zu vertreiben. Usp. Temelji slobode . . . , 202.

²⁷ Na istom mjestu: Benutzung.

²⁸ O vlasništvu u prvobitnom društvu v. npr. u nas R. Lukić, Društvena svojina i samoupravljanje, Beograd 1964, 10, i d. Lukić analizira pojam vlasništva u ekonomskom smislu »što su ga razvili neki naši pisci: te ga uglavnom ne prihvata. Lukić se zalaže za razlikovanje pravnog i sociološkog pojma vlasništva. M. Vedriš, Osnove imovinskog prava, Zagreb 1971, 127, i d. analizira Marksove postavke o pojmu vlasništva pa kaže da treba razlikovati vlasništvo u ekonomskom smislu, tj. društveni odnos izražen u činjenici pripadanja od pravnog pojma vlasništva. Čini nam se nesumnjivim da je Marks upotrebljavao izraz vlasništva najčešće u njegovu pandektarnom smislu riječi, ali da se nije smatrao time potpuno vezanim pa je ponekad upotrebljavao taj izraz i u drugom smislu, npr. u smislu neke vrste vrhovništva selilačkog plemena nad područjem koje je ono privremeno okupiralo. U poznatoj rečenici: Alle Produktion ist Aneignung der Natur von seiten des Individuums innerhalb und vermittelt einer bestimmten Gesellschaftsform. In diesem Sinn ist es Tautologie zu sagen, dass Eigentum (Aneignen) eine Bedingung der Produktion sei (Grundrisse . . . , 9 = Texte . . . III, 11 = Temelji slobode . . . , 12) Marks doduše izjednačuje vlasništvo (Eigentum) s prisvajanjem (Aneignen), ali se jasno vidi da ovdje svjesno upotrebljava riječ vlasništvo vrlo slobodno, u želji da što više poveže proizvodnju i proizvodne odnose. Međutim, nakon te, rekli bismo, igre riječi, inače prilično uspjelje (Eigentum — Aneignen), izazvane uskom povezanošću proizvodnje i proizvodnih odnosa, Marks odmah prelazi na njemu i nama dobro poznati pravni pojam vlasništva i nabrāja privatno vlasništvo (Privateigentum), zajedničko vlasništvo (Gemeineigentum) i općinsko vlasništvo (Gemeindeigentum) pa nakon toga kaže: Dass aber von keiner Produktion, also auch von keiner Gesellschaft die Rede sein kann, wo keine Form des Eigentums existiert, ist eine Tautologie (Grundrisse . . . , 9 = Texte . . . III, 11-12 = Temelji slobode . . . , 12) pa je s obzirom na takav način Marksova izražavanja teško izbjéći zaključak da Marks povezuje proizvodnju, društvo i vlasništvo u pravnom smislu u nerazdvojnu cjelinu, jer bi se inače moralo pretpostaviti da on riječima Form des Eigentums obuhvaća i ekonomski i pravni pojam vlasništva, a to je posve nevjerojatno. Naprotiv, mnogo je vjerojatnije po našem mišljenju da je u toj rečenici Marks imao na umu isključivo pravni pojam vlasništva, koji u prvobitnoj zajednici ima posebna obilježja što ga više približavaju pojmu vrhovništva.

²⁹ Grundrisse . . . , 390 = Texte . . . III, 144: die Formen der Über- und Unterordnung entwickeln sich aus den Bedingungen dieser Lebensweise. Usp. Temelji slobode . . . , 202.

³⁰ Grundrisse . . . , 376 = Texte . . . , 128 = Temelji slobode . . . , 183.

proizvodna snaga pokazuje sama zajednica; za posebnu vrstu proizvodnih uvjeta (npr. stočarstvo, zemljoradnja) razvijaju se posebni načini proizvodnje i posebne proizvodne snage, kako subjektivne, ispoljavajući se kao osobine pojedinaca tako objektivne.³¹ Međutim, time se objašnjava sama činjenica i okolnost da je neko pleme postalo sjedilačko, ali time još nije objašnjena pojava vlasništva nad zemljom kao pravne i uopće društvene kategorije. Marks objašnjava pojavu vlasništva nad zemljom time što je »jedina prepreka« sjedilačkom narodu da se prema zemlji odnosi kao prema svojem vlasništvu »neka druga zajednica« i da je »rat zato jedan od najprvobitnijih radova svake od tih samoniklih zajednica, kako radi za državanje, vlasništva, tako i radi njegova novog stjecanja.«³² Drugim riječima, Marks kaže da će jedno pleme postati vlasnikom nekog područja putem okupacije kod čega očito Marks preuzima poznati termin iz rimskog privatnog prava. Ipak, Marks na drugom mjestu Grundrissa dopušta da ta okupacija može biti bilo mirna bilo nasilna.³³ U svakom slučaju je jasno da zadržavanje vlasništva nad zemljom nad kojom je izvršen čin okupacije doista nije lako zamišljivo bez vojničke pripremljenosti zajednice koja je zemlju okupirala. Istina je da do rata s drugom zajednicom ne mora doći, ali je razlog izbjegavanja sukoba upravo u tome da druga zajednica ne smatra izglednim uspješni napad zbog dobre vojne pripreme plemenske zajednice koja je zemlju zaposjela i koja zemlju drži, spremna da je brani.

2. Osnovni oblik prvobitnog vlasništva nad zemljom nužno proizilazi iz prve i glavne pretpostavke, tj. postojanja prirodno nastale zajednice, plemena. Pleme je okupiralo, zaposjelo zemlju, pleme se teritorijaliziralo i organiziralo u općinu, dakle, pleme odnosno sada općina ima prvobitno zajedničko vlasništvo nad zemljom, a pojedinac nema privatnog vlasništva, već je samo posjednik. Ipak, pojedinac — član zajednice smatra zemlju svojom utoliko što je on član zajednice koja nad zemljom ima zajedničko vlasništvo.³⁴

Takav tip vlasništva naziva Marks orijentalnim odnosno azijskim te smatra da se njegov osnovni, jednostavni oblik nalazi u Indiji i u Slavena.³⁵ Doduše, Marks na jednom mjestu navodi uz azijski oblik još i slavenski kao posebnu formu vlasništva nad zemljom,³⁶ ali se iz drugih mjesta ipak, posve jasno vidi da je Marks smatrao slavenski tip vlasništva donekle izmijenjenim azijskim tipom,³⁷ dakle ipak tipom zajedničkog općinskog vlasništva nad zemljom uz puki posjed pojedinca na dodijeljenoj mu zemljišnoj čestici.

Taj osnovni tip vlasništva nad zemljom može imati po Marksu dva oblika s obzirom na ispoljavanje zajedništva unutar općine. Naime, jedinstvo općine može biti predstavljeno u jednoj osobi pa je onda više despotske prirode ili pak u međusobnoj povezanosti očeva obitelji pa onda ima više demokratski značaj.³⁸

Osim toga, unutar toga osnovnog tipa Marks dopušta različite modifikacije. Marks osobito ističe modifikaciju kod koje nad nekoliko zajednica

³¹ Grundrisse . . . , 395 = Texte . . . , 148—149 = Temelji slobode . . . , 207.

³² Grundrisse . . . , 390—391 = Texte . . . , III, 144 = Temelji slobode . . . , 202. V. također i Grundrisse . . . , 378 = Texte . . . , III, 131 = Temelji slobode . . . , 186.

³³ Grundrisse . . . , 385 = Texte . . . , III, 138 = Temelji slobode . . . , 196.

³⁴ Grundrisse . . . , 376, 383, 385 = Texte . . . , III, 128, 137, 139 = Temelji slobode . . . , 184, 193, 196; Grundrisse . . . , 391 = Texte . . . , III, 145 = Temelji slobode . . . , 203.

³⁵ Grundrisse . . . , 390 = Texte . . . , III, 144 = Temelji slobode . . . , 202.

³⁶ Grundrisse . . . , 395 = Texte . . . , III, 148 = Temelji slobode . . . , 208.

³⁷ Grundrisse . . . , 306—7 = Texte . . . , III, 151, kaže za unmittelbares Gemeineigentum da je to orientalsche Form, a da se nalazi modifiziert im slawischen. Usp. Temelji slobode . . . , 210.

³⁸ Grundrisse . . . , 377 = Texte . . . , III, 130 = Temelji slobode . . . , 185.

vlada despot kao jedinstvena vlast kojoj zajednice plaćaju razne tribute i obavljaju razne zajedničke radove. Despot može biti »viši vlasnik« (der höhere Eigentümer) ili čak »jedini vlasnik« (der einzige Eigentümer) pa u tom slučaju zajednica ima samo pravni položaj nasljednog posjednika (erblicher Besitzer).³⁹ Ako je i točno po Marksu da azijskom tipu vlasništva »nimalo ne proturječi« postojanje despota koji vlada nad više zajednica, koji je pravi vlasnik zemlje i kojem se daje višak vrijednosti, ipak nam se čini da bi u skladu s Marksovom tipologijom taj podvrsti azijskog tipa vlasništva nad zemljom bilo prije mjesto među izvedenim, sekundarnim oblicima.

3. Sekundarni, izvedeni oblik orijentalnog, azijskog tipa vlasništva nastaje tako da osvajačko pleme pobijedi starosjedioce te uvede kod njih ropstvo ili kmetstvo koje se onda očituje u zajedničkoj proizvodnji i zajedničkom radu potlačenog plemena, i to tako da je zajednički rad uveden kao formalni sustav. To se dogodilo po Marksu u Meksiku, Peruu, kod starih Kelta i kod nekih indijskih plemena. Sekundarnost toga oblika vidljiva je po Marksu u savršenosti i sustavnoj razradi načina rada iz najvišeg centra, slično kao što je u Englesku uvedeni feudalizam bio savršeniji po obliku nego u Francuskoj u kojoj je nastao i iz koje je presađen.⁴⁰ Dok su u drugim tipovima vlasništva ropstvo i kmetstvo »ferment razvitka i propasti«,⁴¹ dotle u azijskom obliku to nije tako, i to zato što pojedinac ionako nije vlasnik zemlje, nego samo posjednik pa prema tome ropstvo ili kmetstvo ovdje ne ukida uvjete rada niti mijenja bitni odnos. To je razlog zašto se azijski oblik vlasništva nad zemljom drži najduže i najžilavije.⁴²

Prema stilizaciji nekih Marksovih rečenica proizlazilo bi da on dopušta da se u izvjesnim slučajevima postojanja azijskog načina vlasništva pojavljuje i pojedinac kao vlasnik.⁴³ Iz toga se vidi da se Marks odnosio posve nedogmatski prema svojim shemama i dozvoljavao najrazličitije pojavne oblike vlasništva nad zemljom, koji strogo uzevši ne bi baš odgovarali sistematici koju je postavio u Grundrissima.

Ovdje možemo samo usput napomenuti da je sredinom šezdesetih godina upravo o azijskom obliku vlasništva vođena u sovjetskoj literaturi vrlo živa rasprava,⁴⁴ ali kako se ovdje bavimo samo Marksovim gledištima, to se u daljnjem razvoju marksizma u tom smjeru ne možemo upuštati jer bi nas to predaleko odvelo od osnovne teme.

3. Antički oblik

1. Antički tip vlasništva nad zemljom — isto kao i germanski tip o kojem će biti riječi nešto dalje — razvio se iz azijskog tipa, koji je po Marksu »potajni, prema suprotni, temelj antičkog i germanskog vlasništva«. ⁴⁵ Kao i azijski oblik vlasništva, i antički oblik vlasništva ima svoj političko-vojnički temelj u ratu, tom »velikom skupnom zadatku, velikom zajedničkom radu, potrebnom bilo da se okupiraju objektivni uvjeti živućeg po-

³⁹ Grundrisse . . . , 376 = Texte . . . , III, 129 = Temelji slobode . . . , 184.

⁴⁰ Grundrisse . . . , 377, 390 = Texte . . . , III, 130, 144 = Temelji slobode . . . , 185, 202.

⁴¹ Grundrisse . . . , 400 = Texte . . . , III, 155 = Temelji slobode . . . , 214.

⁴² Grundrisse . . . , 393 = Texte . . . , III, 146 = Temelji slobode . . . , 205; Grundrisse . . . , 386 = Texte . . . , III, 139 = Temelji slobode . . . , 197.

⁴³ Grundrisse . . . , 383 = Texte . . . , III, 137: In der asiatischen (wenigstens vorherrschenden — potcrtao L. M.) Form kein Eigentum, sondern nur Besitz des Einzelnen. Usp. Temelji slobode . . . , 193. Naime, ako je po Marksu prevladavajući tip azijskog oblika da pojedinac ima samo posjed, onda iz tog slijedi da postoje i izuzetni tipovi azijskog oblika vlasništva nad zemljom u kojima je pojedinac vlasnik. O azijskom načinu proizvodnje v. od novijih djela osobito F. Tokel, Zur Frage der asiatischen Produktionsweise, Budapest 1965, tal. prijevod La forma di produzione asiatica, Milano 1970; G. Sofri, Il modo di produzione asiatico, Storia di una controversia marxista, Torino 1969.

⁴⁴ V. osobito rasprave Vasiljeva, Stučevskog i Kolesnickoga u Voprosi istorii za 1966. god. (broj 5 i 7).

stojanja bilo da se njihova okupacija zaštititi i uvijekovječiji.«⁴⁶ Međutim, ono što vojnički organiziranu antičku općinu, sastavljenu od obitelji (aus Familien bestehende kriegerisch organisierte Gemeinde)⁴⁷ razlikuje od azijske općine, to je

a) koncentracija stanovanja u gradu (Konzentration der Wohnsitze in der Stadt),⁴⁸ koji je osnova te vojničke organizacije,

b) vlasništvo nad zemljom koje se pokazuje u dvostrukom obliku državnog i privatnog vlasništva,⁴⁹ i to tako da je državno, tj. općinsko vlasništvo kao javno vlasništvo, ager publicus, odvojeno od privatnog vlasništva, a privatnim vlasnikom zemlje može biti samo pojedinac koji je član općine,⁵⁰

c) općina organizirana u gradu kao država,⁵¹ koja uzima višak rada članova općine u obliku vojne službe (Surplusarbeit in Form von Kriegsdienst),⁵²

d) članovi te vojnički organizirane malene zajednice (kleines kriegerisches Gemeinwesen)⁵³ su međusobno jednaki i ravnopravni slobodni seljaci koji su ujedno i vlasnici zemlje.⁵⁴

Među zajednicama koje su živjele organizirane na taj način Marks spominje, među ostalim, Rim, Grčku i Židove, a prilikom obrazloženja raznih značajki te društvene formacije uzima kao primjer gotovo isključivo rimsku povijest jer mu je ona bila najpoznatija. Osim toga, Marks vrlo često doslovce navodi Niebuhra kao tada najuglednijeg romanistu, i to u načelu gotovo uvijek tako da se iz navođenja može zaključiti da Marks potpuno pristaje uz njegovo mišljenje. Tako Marks npr. ističe da su prvobitno samo patriciji imali pravo na posjed i korištenje općinske zemlje te da su oni taj posjed predavali u leno svojim klijentima.⁵⁵ Plebejci su po Niebuhru (i Marksu) kasnije primljene seljačke općine.⁵⁶

Marksovo stajalište da je osnova antičkog društvenog uređenja udruženje jednakih, slobodnih i ravnopravnih seljaka-vojnika, organiziranih kao grad-država izvanredno je zanimljivo i važno i bremenito mogućnostima daljnjeg razrađivanja i produbljavanja. U nas slične misli zastupa osobito Mandić.⁵⁷

2. Sekundarni oblik antičkog tipa općine odnosno antičkog društvenog uređenja i s tim povezanog antičkog tipa vlasništva nastaje po Marksu »ukidanjem ograničenja« koja objektivno postoje u razvoju antičke općine.⁵⁸ Tu na prvi pogled nejasnu postavku Marks dopunjuje logičkim slijedom razmišljanja o konkretnim okolnostima života antičkog grada-općine-

⁴⁵ Grundrisse . . . , 397 = Texte . . . , 151 = Temelji slobode . . . , 210.

⁴⁶ Grundrisse . . . , 378 = Texte . . . , III, 131 = Temelji slobode . . . , 186.

⁴⁷ Na istom mjestu.

⁴⁸ Na istom mjestu.

⁴⁹ Grundrisse . . . , 386 = Texte . . . , III, 139 = Temelji slobode . . . , 196.

⁵⁰ Grundrisse . . . , 378—379 = Texte . . . , 131 = Temelji slobode . . . , 187.

⁵¹ Grundrisse . . . , 380 = Texte . . . , III, 133 = Temelji slobode . . . , 189.

⁵² Na istom mjestu.

⁵³ Grundrisse . . . , 379 = Texte . . . , III, 132 = Temelji slobode, 188.

⁵⁴ Grundrisse . . . , 379 = Texte . . . , III, 132: Die Voraussetzung der Fortdauer des Gemeinwesens ist die Erhaltung der Gleichheit unter seinen freien self-sustaining peasants und die eigne Arbeit als die Bedingung der Fortdauer ihres Eigentums. Usp. Temelji slobode . . . , 188.

⁵⁵ Grundrisse . . . , 382 i Texte . . . , III, 135: Da der Patrizier im höhern Grad das Gemeinwesen repräsentiert, ist er der possessor des ager publicus und benutzt ihn durch seine Klienten. Usp. Temelji slobode . . . , 191—192.

⁵⁶ Grundrisse . . . , 381 = Texte . . . , III, 134 = Temelji slobode . . . , 190.

⁵⁷ V. npr. O. Mandić, Uvod u opću sociologiju, Zagreb 1962, 255 i d. s važnim napomenama o robovlasničkom sustavu uopće; isti, Opća sociologija, Zagreb 1975², 240 i d.; isti, Uz problem robovlasničke društveno-ekonomske formacije, Historijski zbornik XXIX—XXX, 1976—77, 12—35. V. i A. Deman, Science marxiste et histoire romaine, Latomus 1960, 781 i d.

⁵⁸ Grundrisse . . . , 386 = Texte . . . , III, 140: (. . .) ist die Reproduktion vorausgesetzter (. . .) Verhältnisse des Einzelnen zu seiner Gemeinde (. . .) Grundlage der Entwicklung, die von vornherein daher eine beschränkte ist, aber mit Aufhebung der Schranke Verfall und Untergang darstellt. Usp. Temelji slobode . . . , 197.

države. Teritorij takvoga grada nužno je prilično ograničen, a po gotovu je ograničen onaj dio što je razdijeljen ratnicima — slobodnim seljacima u privatno vlasništvo. Već samo povećanje stanovništva, koje po Marksu također pripada proizvodnji,⁵⁹ »nužno postupno ukida« objektivno postojeće uvjete, tj. određenom stanju raspodjele zemljišta povećanje stanovništva je smetnja,⁶⁰ zato treba pronaći nova zemljišta, nove teritorije, za višak stanovništva, a to čini potrebnim osvajačke ratove.⁶¹ Međutim, osvajački ratovi imaju za posljedicu pokoravanje i porobljavanje pobijedenih stranih plemena, kao i stvaranje sve većeg broja robova. Osim toga Marks spominje još i razmjenu te novčarstvo kao elemente rastvaranja osnovnog tipa vlasništva. Nadalje, samo postojanje privatnog vlasništva nad zemljom po Marksu je pretpostavka mogućnosti da privatni vlasnik izgubi svoje vlasništvo, a to opet znači da se postepeno stvara koncentracija zemljišnog posjeda.⁶² Kako se patriciji kao vladajuća klasa uspjevaju dokopati posjeda dobrog dijela općinske zemlje, to su i time stvoreni uvjeti za stvaranje latifundija, na kojima se koristi robovska radna snaga. Ukratko, »očuvanje stare zajednice uključuje uništenje uvjeta na kojima ona počiva, pretvara se u suprotnost.«⁶³ Dakle, ograničenje grada-općine-države na razmjerno malo područje, nakon što je osvajanjima ukinuto, uništava slobodne i ravnopravne seljake, vlasnike malih parcela i pretvara društveno uređenje u njegovu suprotnost, tj. u veleposjede na kojima rade robovi. Nekadašnji mali zemljišni posjednici, izgubivši vlasništvo nad zemljom, slijevaju se u središte države, u grad Rim, gdje sve više povećavaju broj neproduktivnih parazita koji ne misle na drugo nego na svakodnevnu prehranu i zabavu. Oni nisu više ni vlasnici zemlje (jer su je izgubili) ni vlasnici oruđa kao eventualni obrtnici (jer razvoj obrta još nije dostigao stupanj na kojem bi se te proletarizirane mase mogle apsorbirati), već su puki vlasnici sredstva za održavanje života premda nisu ni robovi ni kmetovi.⁶⁴

4. Germanski oblik

1. Treći tip pretkapitalističkog vlasništva nad zemljom Marks naziva germanskim. U usporedbi s ostala dva tipa — azijskim i antičkim — Marks razmjerno šturo i prilično kratko analizira taj tip. Osnovna značajka tog tipa po Marksu je u tome što je u Germana osnovna ekonomska cjelina »pojedinačna kuća koja za sebe čini samostalno središte proizvod-

⁵⁹ Grundrisse... 386 = Texte... III, 139: Fortschritt der Bevölkerung (auch dieser gehört zur Produktion). Usp. Temelji slobode... 197.

⁶⁰ Grundrisse... 393 = Texte... III, 147: wo der Individuen jedes soviel Acker Land besitzen soll, schon der Fortschritt der Bevölkerung im Wege. Usp. Temelji slobode... 206.

⁶¹ Na istom mjestu. Usp. Grundrisse... 379 = Texte... III, 132: Andreerseits treibt die Richtung dieses kleinen kriegerischen Gemeinwesens hinaus über diese Schranken etc. (Rom, Griechenland, Juden etc.). Usp. Temelji slobode... 188. Dakako, da po Marksu pokoravanje tuđeg plemena može u antici, kao i u svim ostalim oblicima dovesti ne samo do stvaranja robova, nego i kmetova. Usp. npr. Grundrisse... 391—392 i Texte... III, 147—148 = Temelji slobode... 203—205.

⁶² Grundrisse... 393 = Texte... III, 147 = Temelji slobode... 206.

⁶³ Na istom mjestu: So die Erhaltung des alten Gemeinwesens schliesst ein die Destruktion der Bedingungen, auf denen es beruht, schlägt ins Gegenteil um.

⁶⁴ U našoj literaturi imamo ne mali broj radova što se bave društvenim uređenjem u antici, osobito u Rimu. Ovdje možemo samo upozoriti na neka novija djela: M. Horvat, Rimsko pravo, Zagreb 1958, 11—58; D. Stojčević, Formiranje rane rimske države, Zbornik radova iz pravne istorije posvećen Albertu Vajsu, Beograd 1966, 59—73; isti, Rimsko privatno pravo, Beograd 1975, 13 i d. I. Puhar, Administracija dobara po propisima rimskog prava, Godišnik na Pravniot fakultet, Skopje 1957; isti, Superficies solo cedit, Anal. Pravnog fakulteta, Beograd 1953; isti, Rimsko pravo, Beograd 1969, 14 i d.; V. Koršec, Rimsko pravo 1, Ljubljana 1967, 9 i d.; L. Margetić, Neke pitanja iz najstarijeg društvenog i političkog uređenja Rima, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu X, 1973, 163 i d.; M. Boras, L. Margetić, Kratki pregled rimskoga privatnog prava (skripta), Rijeka, 1976, 10 i d.; A. Romac, Rječnik rimskog prava, Zagreb 1975, 102 (v. clientes), 211 (v. gens), 401 (v. patricii), 418 (plebejci), 638. — U vezi s Marksovima postavkama o robovlasništvu kao sekundarnom, izvedenom tipu antičkog oblika vlasništva vrijedi upozoriti i na A. Romac, Obrana Rimskog carstva i razvitak kolonata, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu XX, br. 3—4, 1970, 291—301, a naročito 300 gdje se s pravom ističe da su u trećem i četvrtom stoljeću n. e. »sitni i srednji posjednici propadali i prelazili u zaštitu veleposjednika, pretvarajući se u kolone«, a da su i robovi zbog nedovoljne produktivnosti rada i nestašice robovske radne snage pretvarani u kolone i kvizikolone.

nje»,⁶⁵ za razliku od antike gdje je ekonomska cjelina grad sa svojim područjem. U skladu s time, dok je u antici općina »neka vrsta samostalnog organizma«, dotle ona u Germana »postoji samo kao opetovani i privremeni (jedesmaligē) skup članova općine«. Konačno, u antici je općina država, u Germana to nije, jer je u njih općina puko »skupljanje a ne udruženje«. ⁶⁶ Zbog svega toga pojedinačno, privatno vlasništvo temelj je zemljišnog vlasništva općine,⁶⁷ ali i to »općinsko vlasništvo kao takvo samo je zajednička pripadnost pojedinačnim obiteljskim kućama i prisvajanjima zemljišta«, ⁶⁸ ukratko općinsko vlasništvo je »doista zajedničko vlasništvo pojedinih vlasnika«, ⁶⁹ dakle, općinsko vlasništvo je puko suvlasništvo privatnika koji se povremeno sastaju na skupu koji se jedva i može nazivati općinom zbog nedostatka ekonomske baze i posebnih organa.

Ove Marksove analize izazivaju izvjesne nedoumice. Čini nam se da one nisu u skladu s osnovnim postavkama Marksova naučanja kako ih je razvio u Grundrissima. Naime, ako je po definiciji zajednica, općina, prius, a pojedinac posterius, ako je »odnos prema zemljištu, prema zemlji, kao prema vlasništvu pojedinca koji radi (...) posredovan kroz samoniklo (...) postojanje pojedinca kao člana općine (potcrtao K. M.)«, ⁷⁰ onda germanski tip vlasništva izlazi iz Marksove sheme bar utoliko što je u osnovama tako opisanog germanskog društva germanski samostalni zemljoradnik sa svojom obitelji i sa svojom obiteljskom kućom, dok tzv. općina nije drugo nego efemerni i povremeni skup pojedinaca. Dakle, po germanskom tipu društva i vlasništva, kako ga je opisao Marks, izlazilo bi da je germanski zemljoradnik prius, a općina posterius, a to se ne uklapa u Marksove postavke.

Marks je nazvao srednji vijek »germanskim dobom«, ⁷¹ očito u tome slijeđeci Hegela, koji je 1821. god. u svojim Grundlinien der Philosophie des Rechts, ⁷² a kasnije i u svojim predavanjima, održanim 1822—1831, objavljenim pod nazivom Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte nazivao srednji vijek kao das germanische Reich ⁷³ odnosno kao germanski svijet.

Svakako treba ponovno istaći da je Marks već u Grundrissima jasno istaknuo da je orijentalni, azijski tip vlasništva osnova na kojoj se naknadno razvio germanski tip, ⁷⁴ dakle, da je i u Germana početno postojalo neposredno zajedničko vlasništvo, a da se tip što ga opisuje Marks pod imenom germanski i u Germana tek naknadno razvio, dijelom zbog posebnih prirodnih sklonosti, a dijelom zbog određenih ekonomskih uvjeta, a dakako u ovisnosti i od klime, fizičkog sastava zemlje itd. ⁷⁵ Zbog toga čine nam se pogrešnim tvrdnje Landaua da Marks u Grundrissima uopće ne spominje »Urkommunismus«, da je on u doba pisanja Grundrissa smatrao germanski tip vlasništva isto tako originalnim i nezavisnim tipom vlasništva kao i orijentalno-azijski te da je do promjene u Marksovim shvaćanjima došlo tek 1868. god. pod utjecajem djela Maurera, koji je, kao što je poznato,

⁶⁵ Grundrisse ..., 383 = Texte ..., III, 136 = Temelji slobode ..., 193.

⁶⁶ Grundrisse ..., 383 = Texte ..., III, 136 = Temelji slobode ..., 192.

⁶⁷ Grundrisse ..., 384 = Texte ..., III, 137 = Temelji slobode ..., 194.

⁶⁸ Na istom mjestu.

⁶⁹ Na istom mjestu: wirklich gemeinsames Eigentum der individuellen Eigentümer.

⁷⁰ Grundrisse ..., 385 = Texte ..., III, 198 = Temelji slobode ..., 195.

⁷¹ Grundrisse ..., 382 = Texte ..., III, 135: das Mittelalter (germanische Zeit). Usp. Temelji slobode ..., 192.

⁷² G. W. F. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Frankfurt-Berlin-Wien, 1972 (prvo izdanje, Berlin 1821, 344 i d.), 301.

⁷³ G. W. F. Hegel, Filozofija povijesti, Zagreb 1966, 357 i d.

⁷⁴ Grundrisse ..., 396—7 = Texte ..., III, 151: orientalische Form ... bis zum Gegensatz entwickelt, aber doch noch als die geheime ... Grundlage im antiken und germanischen Eigentum. Usp. Temelji slobode ..., 210.

⁷⁵ Grundrisse ..., 386 = Texte ..., III, 139 = Temelji slobode ..., 196.

postavo teoriju o germanskom agrarnom komunizmu.⁷⁶ Mislimo da tome nije tako. Kao što smo upravo stakli, Marks već u Grundrissima jasno kaže da je »orijentalni oblik (...) osnova (...) germanskog vlasništva«, dakle, on je već u doba pisanja toga dijela Grundrissa, tj. koncem 1857. i početkom 1858.,⁷⁷ dakle prije nego što je upoznao djela Maurera, tvrdio da su Germani najprije živjeli u općinama sa zajedničkim općinskim vlasništvom prema orijentalno-azijatskom tpu;

2. Izvedenom, sekundarnom, obliku germanskog tipa vlasništva Marks je također posvetio razmjerno vrlo mali dio svojih analiza. Zato je njegovu koncepciju o tom pitanju nešto teže prikazati pozivanjem na izravne Marksove analize koje se odnose na sekundarni tip germanskog vlasništva. Ipak, smatramo da su Marksove koncepcije u tom pitanju uglavnom jasne. Kako je Marksu u Grundrissima povećanje stanovništva sastavni dio proizvodnje⁷⁸ i kako on smatra da razvitak proizvodnih snaga rastvara one oblike društva koji su dani kao osnova i pretpostavka, razumljivo je da i germanski oblik vlasništva mora tijekom vremena nužno »postati pretijesan za razvijanje rastućeg ljudskog mnoštva« (zu eng geworden für die Entfaltung des progressiven Menschenpacks).⁷⁹ Zbog toga dolazi do agresivnih ratova i osvajanja pa pobijedeno pleme gubi vlasništvo nad svojom zemljom, članovi pobijedenog plemena postaju kmetovi (ili robovi) te ih pobjedničko pleme pretvara u anorganske uvjete svoje reprodukcije.⁸⁰ Dakako da uvedeno kmetstvo »uskoro iskrivljuje i mijenja« (bald verfälscht und modifiziert)⁸¹ osnovne značajke također i germanskog tipa vlasništva i da ono postaje doduše ferment razvitka, ali također konačno i ferment propasti prvobitnih odnosa.⁸²

Kako Marks u Grundrissima tvrdi da su Germani u doba osvajanja pojedinih dijelova rimskog carstva već imali zemljoradnju s kmetovima kao tradicionalnu proizvodnju,⁸³ to znači da je po Marksu osnovni oblik germanskog vlasništva nad zemljom iskrivljen i izmijenjen već najkasnije u III i IV st. n. e. te da već od toga doba u Germana postoji sekundarni oblik koji nestaje tek uvođenjem kapitalističkog načina proizvodnje.

III Povijesno stanje II

Ako se vlasništvo nad oruđem za rad pojavljuje kao »samostalan oblik uz i izvan vlasništva nad zemljom«,⁸⁴ radi se o osamostaljenoj »drugoju vrsti vlasništva«⁸⁵ koja se pojavljuje u društvu u kojem vlada jedan od naprijed navedenih tipova zemljišnog vlasništva, dakako u njegovu već značajno izmijenjenom obliku, što očitno znači da Marks smatra da se osamostaljeno vlasništvo nad oruđem pojavljuje samo u sekundarnom obliku jednog od tipova vlasništva što smo ih naprijed ukratko opisali. Ipak, po Marksu se uz orijentalni tip vlasništva ne pojavljuje vlasništvo nad oruđem kao posebno povijesno stanje,⁸⁶ i to iz posve razumljivog razloga. Naime plemensko odnosno općinsko vlasništvo u orijentalnom tipu vlasništva nastalo je »kom-

⁷⁶ P. Landau, Karl Marx und die Rechtsgeschichte, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Deel 41, 1973, 368-9.

⁷⁷ Grundrisse..., X-XI. Točnije rečeno, Marks je pisao poglavlje o pretkapitalističkim oblicima proizvodnje i vlasništva u prosincu 1857 (v. Grundrisse..., 276) i siječnju 1858 (v. Grundrisse..., 382).

⁷⁸ Grundrisse..., 386 = Texte..., III, 139 = Temelji slobode..., 197.

⁷⁹ Grundrisse..., 396 = Texte..., III, 150 = Temelji slobode..., 209.

⁸⁰ Grundrisse..., 392 = Texte..., III, 146 = Temelji slobode..., 205.

⁸¹ Grundrisse..., 391 = Texte..., III, 145 = Temelji slobode..., 203.

⁸² Grundrisse..., 400 = Texte..., III, 155 = Temelji slobode..., 214.

⁸³ Grundrisse..., 19 = Texte..., III, 22: Die germanischen Barbaren, für die Ackerbau mit leibeigenen hergebrachte Produktion war (...) Usp. Temelji slobode..., 23.

⁸⁴ Grundrisse..., 398 = Texte..., III, 153 = Temelji slobode..., 212.

⁸⁵ Na istom mjestu.

⁸⁶ Grundrisse..., 397 = Texte..., III, 151 = Temelji slobode..., 211.

binacijom manufakture i agrikulture unutar male općine koja je tako posve autarhična,⁸⁷ dakle u orijentalnom tipu vlasništva manufaktura je još posve povezana sa zemljoradnjom. Osim toga, u orijentalnom tipu društva pojedinac uopće nema vlasništva nad zemljom pa je nemoguće da bi postojalo vlasništvo nad oruđem koje nije drugo nego sekundarna pojava kao i plodovi.⁸⁸ Naprotiv, u antici je takvo vlasništvo načelno moguće jer se manufaktura pojavljuje ne samo kao kućno sporedno zanimanje žena, već i »osamostaljeno u pojedinim granama« (verselbständig in einzelnen Branchen).⁸⁹ Dapače, po Marksu je upravo ta antička manufaktura jedan od elemenata koji rastvara temelje antičke općine.⁹⁰

Dakako, glavni je pojavni oblik povijesnog stanja broj II, tj. samostalnog vlasništva nad oruđem srednji vijek, kada se vlasnici toga oruđa, obrtnički majstori, povezuju s obrtničkim pomoćnicima u cehovske korporacije. Kako se to dešava u doba kada po Marksu vlada sekundarni, tj. putem kmetstva već bitno izmijenjeni germanski tip društva i vlasništva, to se povijesno stanje broj II ukazuje kao izmijenjeni oblik sekundarnog oblika germanskog tipa vlasništva.

Razumljivo je da povijesno stanje broj II već zbog svoga specifičnog oblika, vlasništva nad oruđem, ne dozvoljava stvaranje nekog posebnog oblika ropstva ili kmetstva,⁹¹ ali omogućuje pojavu kasta, dakle ipak ima određeni analogni negativni razvoj.⁹²

Propadanje toga povijesnog stanja dovodi nas na prag novoga doba, tj. u doba stvaranja kapitala, što prelazi granice naših analiza.

IV Povijesno stanje III

Do povijesnog stanja broj III dolazi ako radnik nije vlasnik ni zemlje ni oruđa, već samo sredstava za život (das Eigentum an den Lebensmitteln).⁹³ Do takvog stanja pojedinca koji radi (das arbeitende Individuum) može doći u svim oblicima proizvodnje i vlasništva, i to u pretkapitalističkim oblicima najobičnije na taj način da jedno pleme podjarmi drugo, otme mu zemlju i stavi ga u odnos ropstva ili kmetstva. Osim toga, Marks navodi i mogućnost da čovjek proda sebe i članove svoje obitelji te pravo vjerovnika da uzme za roba dužnika koji nije platio dug.⁹⁴ Marks navodi nadalje primjer onih plebejaca koji su izgubili vlasništvo nad zemljom, a koji nisu postali obrtnici, već su povećali broj rimskog proletarijata željnog isključivo kruha i igara.⁹⁵ Konačno, to je i stanje mnoštva pojedinaca koji su raspadanjem pretkapitalističkih oblika dovedeni u položaj potencijalno slobodnih radnika, vlasništvo kojih je isključivo njihov rad.⁹⁶

V Sažeti pregled oblika proizvodnje i vlasništva po Grundrissima

Sažimajući dosadašnje analize možemo reći da Marksova shema oblika proizvodnje i vlasništva kako ju je izložio u Grundrissima izgleda ovako:

⁸⁷ Grundrisse . . . , 377 = Texte . . . , III, 129 = Temelji slobode . . . , 185.

⁸⁸ Usp. Grundrisse . . . , 398 = Texte . . . , 152, gdje se osnovno poljoprivredno oruđe za rad zato i naziva posebnim izrazom Urinstrumente, a ostalo oruđe sekundäre Instrumente te se oboje smatra uključenim u zemljišno vlasništvo, a ono pripada zajednici, a ne pojedincu. Usp. Temelji slobode . . . , 211.

⁸⁹ Grundrisse . . . , 379 = Texte . . . , III, 132 = Temelji slobode . . . , 188. Usp. i Marx, Das Kapital (. . .) I, MEW 23, 354, gdje Marks kaže da je nezavisan obrtnički pogon (der unabhängige Handwerksbetrieb) zajedno s malim seljačkim gospodarstvom bio »ekonomska podloga klasičnih zajednica u njihovo najbolje doba.« Usp. Marks, Kapital . . . , I, 248; Marks, Kapital, Izbor . . . , 162.

⁹⁰ Grundrisse . . . , 394 = Texte . . . , III, 148 = Temelji slobode . . . , 207.

⁹¹ Grundrisse . . . , 400 = Texte . . . , III, 154 = Temelji slobode . . . , 213.

⁹² Na istom mjestu.

⁹³ Grundrisse . . . , 399 = Texte . . . , III, 153 = Temelji slobode . . . , 213.

⁹⁴ Grundrisse . . . , 400 = Texte . . . , III, 154 = Temelji slobode . . . , 214.

⁹⁵ Na istom mjestu.

⁹⁶ Grundrisse . . . , 401 = Texte . . . , III, 155—156 = Temelji slobode . . . , 215.

A) PASTIRSTVO-NOMADSTVO	privremeno zaposjedanje određenog područja
B) ZEMLJORADNJA	
I. Orijentalno-azijatski oblik	
1. Osnovni oblik (Povijesno stanje I):	općinsko vlasništvo nad zemljom, pojedinac ima samo posjed čestice
2. Sekundarni oblik (Povijesno stanje III):	pobijeđeno pleme gubi vlasništvo nad zemljom, a članovi tog plemena postaju robovi ili kmetovi
II. Antički oblik	
1. Osnovni oblik (Povijesno stanje I):	općinsko (državno) vlasništvo nad dijelom zemljišta; privatno vlasništvo nad ostalim dijelom zemljišta
2. Sekundarni oblik 1 (Povijesno stanje III):	pobijeđeno pleme gubi vlasništvo nad zemljom; članovi tog plemena postaju robovi ili kmetovi; stvaranje velikih privatnih zemljišnih gospodarstava s robovskom radnom snagom
3. Sekundarni oblik 2 (Povijesno stanje II):	obrtničko vlasništvo nad oruđem u privatnim pogonima
4. Sekundarni oblik 3 (Povijesno stanje III):	vlasništvo sredstava za život slobodnih plebejaca, koji su izgubili vlasništvo nad zemljom, a nisu postali samostalni obrtnici
III. Germanski oblik	
1. Osnovni oblik (Povijesno stanje I):	privatno vlasništvo nad zemljom uz suvlasništvo članova općine nad nepodijeljenom zemljom
2. Sekundarni oblik 1 (Povijesno stanje III):	pobijeđeno pleme gubi vlasništvo nad zemljom; članovi tog plemena-naroda postaju kmetovi ili robovi
3. Sekundarni oblik 2 (Povijesno stanje II):	cehovske korporacije u gradovima, vlasništvo obrtničkih majstora nad oruđima za rad
4. Sekundarni oblik 3 (Povijesno stanje III):	postepeno pretvaranje (zemljo)radnika u radniake koji načelno nemaju vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju; počeci kapitalizma

VI O razvoju Marksovih shvaćanja oblika proizvodnje i vlasništva

1. Marksova shema oblika vlasništva u pretkapitalističkim društvenim formacijama prikazana u Grundrissima nije nastala odjednom, već je dozrijevala tijekom niza godina provedenih u analizama, proučavanjima i razmišljanjima. S druge strane, prikazana shema nije značila i konačan Marksov stav jer je on i nakon Grundrissa razvijao i dograđivao svoje postavke. Geneza Marksove sheme dane u Grundrissima kao i daljnji razvoj Marksovih gledišta na oblike vlasništva u pretkapitalističkim društvenim formacijama prelaze okvire ovoga rada. Ipak, neka nam bude dozvoljeno da bar

upozorimo posve ukratko na neke važnije poglede »ranog« i »zrelog« Marksa jer bi bez toga ipak prikaz shema po Grundrissima nužno bio posve odvojen od razvoja Marksove misli i čak ga se ne bi moglo do kraja razumijeti.

2. Premda je Marks u svojem radu *Kritika Helegovâ državnog prava*, napisanom 1843. god.⁹⁷ već razmatrao neka pitanja u vezi antičke i srednjovjekovne povijesti, ipak se u tom njegovom ranom radu mogu pronaći tek nagovještaji budućeg smjera i sadržaja njegovih stavova o razvoju vlasništva. Marks u tom radu upozoruje na okolnost da su Rimljani osvojene zemlje pretvarali u privatno vlasništvo, da se u rimskoj povijesti vidi borba između siromašnih i bogatih, i, što je za nas od osobita interesa, pokušava utvrditi razlike između rimskog i germanskog prava. Marks u skladu s tadašnjim nazorima romanistike ističe kao glavnu razliku između rimskog i germanskog shvaćanja privatnog vlasništva to, što je u Rimu sloboda oporučivanja bila osnovnom značajkom privatnog vlasništva, dok su naprotiv germanski majorat i druge analogne pravne ustanove bitno ograničavali raspolaganje pojedinca s njegovom imovinom.⁹⁸ Nadalje, kao što smo već uvodno istakli osobito su zanimljive Marksove misli o tome da u Germana »nezavisno privatno vlasništvo« (unabhängiges Privateigentum) nije puki oslonac državnog uređenja, već je ono samo državno uređenje ili, drugim riječima »državno uređenje je ovdje državno uređenje privatnog vlasništva« (Verfassung des Privateigentums).⁹⁹

3. Samo nekoliko godina kasnije, 1864. god., Marks je u Njemačkoj ideologiji u suradnji s Engelsom načinio velik korak naprijed u svojim analizama razvojnih stupnjeva proizvodnih snaga, podjele rada i oblika vlasništva. Ovo su glavne postavke u Njemačkoj ideologiji što se odnose na to pitanje:

Čovjek se razlikuje od životinje time što proizvodi sredstva za život. Način proizvodnje sredstava za život je ono što određuje »što je pojedinac«. »Proizvodnja nastaje tek umnožavanjem stanovništva« koje »pretpostavlja međusobni odnos pojedinaca«, a taj je, dakako, »uvjetovan proizvodnjom«.¹⁰⁰

»Prvi je oblik vlasništva plemensko vlasništvo«.¹⁰¹ Ono se temelji na nerazvijenoj proizvodnji (lov, ribolov, stočarstvo ili u najboljem slučaju zemljoradnja) koja ima za pretpostavku veliku količinu neobrađene zemlje. »Društveno uređenje ograničava se zato na proširenje obitelji«, u plemenu postoje patrijarhalni poglavice, podređeni (a slobodni) članovi plemena i robovi. U tom stupnju proizvodnje broj robova se povećava u prvom redu umnožavanjem stanovništva, ratom i trgovačkom razmjenom.

»Drugi oblik vlasništva je antičko općinsko i državno vlasništvo«,¹⁰² do kojeg dolazi tako da se više plemena ujedinilo u grad. Općinsko vlasništvo nad zemljom je »zajedničko privatno vlasništvo aktivnih građana države«, koji su se ujedinili da bi na taj način mogli vladati nad robovima kao podređenom proizvođačkom klasom. Postoji doduše i pokretno, a kasnije i nepokretno privatno vlasništvo nad zemljom, ali samo »kao odstupanje od norme, kao oblik koji je podređen općinskom vlasništvu«. Antičko uređenje propada upravo zato što se postepeno razvija privatno nepokretno vlasništvo.¹⁰³

⁹⁷ V. opaska 1.

⁹⁸ Marx, *Kritik des Hegelschen Staatsrechts* . . . , 316.

⁹⁹ Marx, *Kritik des Hegelschen Staatsrechts* . . . , 303.

¹⁰⁰ Marx, *Deutsche Ideologie* . . . , 21. Usp. Karl Marx-Friedrich Engels, *Rani radovi*, Zagreb 1976⁵, Njemačka ideologija . . . , 365.

¹⁰¹ Marx, *Deutsche Ideologie* . . . , 22 = Njemačka ideologija . . . , 366.

¹⁰² Na istom mjestu.

¹⁰³ Na istom mjestu.

»Treći oblik je feudalno ili staleško vlasništvo«. U posljednjim stoljećima propalog rimskog carstva barbari su uništili veliku količinu proizvodnih snaga pa se pod utjecajem germanskog vojnog uređenja razvija feudalno vlasništvo, a ono se osniva na udruženju feudalaca koje je u prvom redu upereno protiv kmetova kao neposredno proizvođačke klase. Tom uređenju na selu odgovara korporativno vlasništvo u gradu, gdje se obrtnici udružuju u cehove, osobito protiv udruženog razbojničkog plemstva. Sustav pomoćnika i učenika stvara u cehovskom uređenju sličnu hierarhiju kao i na selu.¹⁰⁴

Sličnosti i razlike između upravo navedene sheme vlasništva u Njemačkoj ideologiji i sheme u Grundrissima značajni su za upoznavanje razvoja Marksove misli. Predaleko bi nas odvela detaljna analiza svih manjih i većih sličnosti i razlika. Za takvu analizu potrebna je posebna studija koja bi ne samo otkrila osnovne odrednice Marksova razvitka, već koja bi utvrdila da li se, u kojoj mjeri i u kojem smjeru može trend Marksovih razmatranja upotrijebiti u današnjoj sociologiji, pravnoj povijesti i drugim znanstvenim oblastima.

Nas dakako ovdje najviše zanima antički tip vlasništva. Upravo na tom pitanju Marksova je misao u vremenu između Njemačke ideologije i Grundrissa doživjela bitnu evoluciju. Naime, tek je u Grundrissima Marks jasno i opetovano naglasio sekundarnost oblika vlasništva koji se temelje na uvođenju ropstva i kmetstva. Tek u Grundrissima sazrijela je Marksova postavka da antički oblik proizvodnje i vlasništvo propada zbog propadanja malih slobodnih i ravnopravnih seljaka i zbog stvaranja i širenja latifundija na kojima radi velik broj robova.

Pa ipak, čini nam se da veće i manje razlike u rješavanju pojedinih pitanja između dviju shema nisu ono najvažnije na što treba ovdje upozoriti. Po našem mišljenju najvažnija i bitna razlika između dviju shema je različit Marksov pristup problemu oblika vlasništva. Pristup u Njemačkoj ideologiji mogli bismo s Bollhagenom nazvati genetsko-strukturalnim. U Njemačkoj ideologiji riječ je u prvom redu o utvrđivanju povijesnog razvoja i o pokušaju da se utvrde glavni i osnovni oblici vlasništva u njihovu povijesnom slijedu. Obratno, u Grundrissima je pristup strukturalno-genetski. Naime, u Grundrissima Marks uzima u obzir oblike proizvodnje i vlasništva prema njihovom različitom tipu strukture, dakako uzimajući pri tome neprestano u obzir empirijske podatke. Na taj način Marks dobiva određeni broj tipova proizvodnje i vlasništva te ih po određenim njihovim strukturalnim značajkama razpoređuje u određeni sustav. Taj Marksov sustav, prikazan u Grundrissima, odgovara doduše u grubim crtama povijesnom razvoju, ali ne tako da bi se pojedini tipovi vlasništva nužno uvijek morali u povijesti nastavljati jedan iza drugoga. To je osobito slučaj s tzv. povijesnim stanjem broj III koji se pojavljuje u raznim povijesnim razdobljima. Isto vrijedi dakako i za druga dva povijesna stanja.

Razliku između ta dva pristupa uočio je Engels još 1859. god. kada je u povodu Marksova Priloga kritici političke ekonomije pisao da se kritika ekonomije može dati povijesno i logički. Povijesna metoda prati stvarni razvitak, ali jer povijest često ide u skokovima i cik-cak, trebalo bi po toj metodi uzimati u obzir mnogo građe neznatne vrijednosti, a sam tijekom misli bi baš zbog toga morao biti često prekidano. Zato je po Engelsu logični način raspravljavanja jedini na mjestu. Međutim, logična metoda nije po Engelsu

¹⁰⁴ Na istom mjestu. Usp. P. Vranicki, Misaoni razvitak Karla Marxa, Zagreb 1963², 117.

ništa drugo nego povijesna metoda, samo oslobođena povijesna oblika i raznih slučajnosti.¹⁰⁵

Upravo tu drugu metodu upotrijebio je i Marks u svojim Grundrissima. Zato nam se ne čine posve točnim Godelierova objašnjenja Marksovih shema u prvom redu zato što on te sheme smatra pukim odrazom povijesne evolucije.¹⁰⁶ Tako npr. Godelier smatra da je germanski način proizvodnje došao u tijeku evolucije tek nakon što su se smijenili prvobitna zajednica, azijski i antički način proizvodnje. To dakako nije utoliko točno, što je osnovni oblik germanskog načina proizvodnje i vlasništva nastao i potekao po Marksu iz orijentalno-azijskog načina proizvodnje pa ga se može smatrati uglavnom istovremenim načinom proizvodnje s antičkim, s time da je antički način prevladavao na Sredozemlju, a germanski u srednjoj Evropi. Tek bi se Marksov sekundarni oblik germanskog načina proizvodnje (uvođenje kmetstva) mogao smatrati u neku ruku povijesnim nastavkom antičkog načina proizvodnje (dakako sekundarnog tipa antičkog načina), ali i tu treba uzeti u obzir da je Marks smatrao da su Germani već u doba osvajanja rimskog carstva imali zemljoradnju s kmetovima, dakle, da je čak i sekundarni germanski oblik istovremen sa sekundarnim antičkim.

4. Marks se nije više nakon Grundrissa podrobno i cjelovito bavio problemima pretkapitalističkih oblika proizvodnje i vlasništva. Uostalom, Marksovo glavno zrelo djelo, Kapital, potpuno je usmjereno na analizu kapitalističkih uvjeta proizvodnje, a osobito na analizu akumulacije, kružnog toka i reprodukcije kapitala pa je zato razumljivo da su Marksova zapazanja u odnosu na pretkapitalističke oblike tek sporadična i da se uglavnom temelje na spoznajama iz Grundrissa.

Tako npr. već i poznatu Marksovu kritiku Mommsenove pogrešne upotrebe pojma i termina kapital prilikom opisivanja ekonomskih pitanja iz rimske povijesti¹⁰⁷ nalazimo već jasno istaknuto u Grundrissima.¹⁰⁸ Još u Kapitalu Marks govori o osnovnim oblicima rimskog i germanskog tipa vlasništva na način iz kojeg se sa sigurnošću može zaključiti da je on zadržao razlikovanje osnovnog i sekundarnog oblika vlasništva nad zemljom te da još uvijek razliku između njih vidi u tome što je sekundarni oblik nastao rastvaranjem uvjeta u kojim se odvijala proizvodnja u osnovnom obliku, i to u prvom redu uvođenjem ropstva ili kmetstva.¹⁰⁹

U Kapitalu nalazimo razmjerno priličan broj napomena u vezi sekundarnog oblika rimskog i germanskog tipa vlasništva nad zemljom, u svakom slučaju daleko više nego u osnovnom tipu. Tako ćemo u Kapitalu naći već iz Grundrissa poznate napomene o porastu stanovništva, ratovima i podjarnjivanju plemena kao elementima koji rastvaraju osnovni oblik i uvjetuju razvitak a onda i propast sekundarnog oblika.¹¹⁰ Nadalje, naći ćemo važnu, iz Grundrissa poznatu misao da glavni poticaj za rastvaranje osnovnog oblika daje robna razmjena među plemenima, kao i suprotnost između grada i sela koja je karakteristična za Marksova razmišljanja još

¹⁰⁵ F. Engels, K. Marks, »Prilog kritici političke ekonomije«. U nas opetovano objavljeno. V. npr. K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije, Beograd 1976, 199.

¹⁰⁶ M. Godelier, La notion de «mode de production asiatique» et les schémas marxistes d'évolution des sociétés, Paris 1969, 59—70, prevedeno od Z. Jovanović i objavljeno u nas u Marksizam, misao savremene epohe I, Beograd 1976, 595—601.

¹⁰⁷ Marx, Kapital . . . , III, 339, 795. Usp. Marks, Kapital . . . , prijevod III, 1194 i 1536.

¹⁰⁸ Grundrisse . . . , 412: Philologen, die von Kapital in Altertum sprechen, römischen, griechischen Kapitalisten. Usp. Temelji slobode . . . , 228.

¹⁰⁹ Marx, Kapital . . . , I, 92, a osobito III, 815: Diese Form des freien Parzelleneigentums selbstwirtschaftender Bauern als herrschende, normale Form, bietet einerseits die ökonomische Grundlage der Gesellschaft in der besten Zeit des klassischen Altertums. Usp. Marks, Kapital . . . , prijevod I, 70; III, 1550.

¹¹⁰ Marx, Kapital . . . , I, 372 = Marks, Kapital, prijevod I, 260.

od njegovih ranijih djela.¹¹¹ Konačno, Marks u Kapitalu ističe lihvarstvo kao jedan od važnih razloga propadanja slobodnih seljaka u Rimu i u Srednjem vijeku i uvođenja sekundarnih oblika vlasništva nad zemljom.¹¹² Marks je još u Grundrissima zapazio razliku koja postoji između kmetova i osobne pratnje feudalaca. Kmetovi su uvjet proizvodnje, u sekundarnom germanskom obliku vlasništva nad zemljom, feudalac prisvaja njihovu volju, tu je bitan odnos gospodstva (*Herrschaftsverhältnis*, potcrtao K. M.)¹¹³ dok osobna pratnja feudalaca nije ništa drugo nego prošireno trošenje proizvoda sa strane feudalaca, naime »način života vlasnika zemlje« (*bildet au fond nur Existenzweise des Grundeigentümers*).¹¹⁴ Razlika prema Kapitalu je samo terminološka. U Kapitalu Marks naziva osobnu pratnju *Gefolgschaft*,¹¹⁵ a u Grundrissima *retainers*.¹¹⁶

U Kapitalu naći ćemo doduše čak i shemu tipova vlasništva nad zemljom u pretkapitalističkim društvenim formacijama, ali je ipak riječ samo o kratkoj skici, nabačenoj u vezi s Marksovim analizama raznih oblika rente.¹¹⁷ Zato se ta skica ne može uzeti u obzir kao neka nova, posebna etapa u razvoju Marksovih shvaćanja o pretkapitalističkim vrstama vlasništva.

S druge strane, Grundrissi mogu korisno poslužiti da se bolje shvati Marksova misao u njegovim kasnijim radovima. Kada npr. Marks u predgovoru (napisanom 1859. god.) Prilogu kritici političke ekonomije piše da su azijski, antički, feudalni i suvremeni buržoaski način proizvodnje »progresivne epohe ekonomske društvene formacije«,¹¹⁸ onda se te njegove riječi ne smije tumačiti na pojednostavljeni način kako se to obično čini, naime tako kao da je Marks htio reći da je svaki od tih načina, u svojoj cjelini progresivan u odnosu prema predhodnom načinu proizvodnje, već tako da je Marks time podvlačio i isticao progresivnost samo osnovnog oblika svakog načina proizvodnje, a ne i njegova sekundarnog oblika. Npr. antički način proizvodnje i vlasništvo progresivan je za Marksa, samo u osnovnom obliku grada-države s ravnopravnim seljacima-vojniciima koji su privatni vlasnici dijela zemljišta, a ne u svom sekundarnom obliku, tj. u vrijeme kada je robovlasništvo deformiralo osnovni oblik grada-države. Slično nam Grundrissi mogu pomoći da bolje shvatimo pojedina mjesta u Kapitalu, po gotovu ako je riječ o problemu kojeg se u Kapitalu samo usput spominje. Tako npr. kad u Kapitalu Marks kaže da je općinsko vlasništvo bilo starogermanska ustanova, koja je i dalje živjela pod plaštem feudalizma,¹¹⁹ onda se pod tim općinskim vlasništvom ne bi smjelo vidjeti drugo nego općinsko vlasništvo u germanskom obliku vlasništva, dakle zapravo suvlasništvo općinara na nepodijeljenoj zemlji u skladu s postavkama Grundrissa —, a ne možda općinsko vlasništvo npr. orijentalnog tipa.

Pa ipak, u Kapitalu nalazimo i na pojmove i definicije koje se razlikuju od Grundrissa. U Grundrissima Marks opetovano i nedvosmisleno

¹¹¹ Marx, Kapital . . . I, 373 = Marks, Kapital . . . prijevod I, 261.

¹¹² Marx, Kapital . . . III, 609 = Marks, Kapital . . . prijevod III, 1401.

¹¹³ Grundrisse . . . 400 = Temelji slobode . . . 214.

¹¹⁴ Na istom mjestu. Usp. i Grundrisse . . . 371 = Temelji slobode . . . 177.

¹¹⁵ Marx, Kapital . . . III, 610 = Marks, Kapital . . . III, 1402.

¹¹⁶ Grundrisse . . . 371, 400 = Temelji slobode . . . 177, 214. Za *retainer* u srednjovjekovnim izvorima Engleske v. npr. Charles Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VII, Niort 1886, 159 (s. v. *retentio*), 160 (s. v. *retenuta*), 161 (s. v. *retinentia-retenua*). Riječ je, dakako, francuskog porijekla. V. A. J. Greimas, *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, Paris 1968, 562: *retenance*: suite, entourage. Dakako, englesko srednjovjekovno društvo bilo je izvanredno složeno i podjela na kmetove (u Engleskoj *villains*) i osobnu pratnju feudalca ne daje ni približnu sliku stvarnih vrla zamršenih odnosa u engleskom srednjovjekovnom društvu. V. npr. sliku prava, obveza i »hijerarhije« na selu u *English Historical Documents II*, London 1955, 813 i d.

¹¹⁷ Marx, Kapital . . . III, 647 = Marks, Kapital . . . prijevod III, 1428.

¹¹⁸ Marks, Prilog kritici političke ekonomije . . . 9.

¹¹⁹ Marx, Kapital . . . I, 752 = Marks, Kapital . . . prijevod I, 528.

tvrdi da plemé bačeno u položaj ropstva ili kmetstva nema vlasništva nad zemljom; već obratno, članovi pokorenog plemena postaju organski dodatci zemlji (organisches Zubehör des Grund und Bodens)¹²⁰ odnosno kako se Marks izražava na drugom mjestu oni su puki anorganski i prirodni uvjet (bloss unorganische und natürliche Bedingung) reprodukcije vladajućeg dijela društva.¹²¹ Naprotiv, u Kapitalu Marks upozorava i naročito naglašava »da je čak i kmet bio ne samo vlasnik (premda vlasnik obavezan na tribut) zemljišne čestice koja pripada njegovoj kući, nego također i suvlasnik općinske zemlje.«¹²² Kolebanje Marksa je više nego razumljivo. Prava neposrednih poljoprivrednih proizvođača na zemlju u srednjem vijeku bila su skrajnje različita ne samo s obzirom na područja, već i s obzirom na razne kategorije zemljoradnika i s obzirom na razdoblje. Osim toga, tijekom stoljeća znao se postepeno mijenjati sadržaj nekog prava, a da je naziv ostao isti pa je vrlo često pravno skoro nemoguće točno odrediti o kakvom se pravu radi. Evo nam jednog primjera. U Vinodolu je načelno kmet bio neka vrsta nasljednog zakupca ovlaštenja kojeg su tijekom stoljeća korak po korak proširivana,¹²³ a Frankapani su bili načelno vlasnici sve zemlje u Vinodolu¹²⁴ pa su kmetovi plaćali daću zvanu sulj za iskorištavanje zajedničkih pašnjaka i šumaraka na kojima je napasala kmetska stoka.¹²⁵ Ovlaštenja Frankapana, a kasnije Zrinskih, na vinodolske zemlje imala su dijelom privatnopravne, a dijelom javnopravne značajke pa su i kmetska podavanja s tih zemalja imala takav dvostruki karakter. Tijekom stoljeća privatnopravne značajke feudalčeva vlasništva su postepeno nestajale pa su i podavanja imala sve manje značaj zakupnine, a sve više popimala karakteristike realnih tereta, shvaćenih kao neke vrste neposrednih poreza na zemlju.¹²⁶ U isto vrijeme nasljedni zakup kmetova sve je više gubio taj značaj i postepeno se pretvarao u neku vrstu vlasništva, što su tadašnji pravници vrlo neadekvatno izražavali kao dominium utile. Ako tome dodamo da su vinodolski kmetovi obrađivali ne samo tzv. stara zemljišta na koja su se primjenjivali pradávnj propisi o kmetskim obavezama prema feudalnom gospodaru nego i tzv. nova zemljišta za koja su vrijedili drukčiji propisi pa ako uzmemo u obzir da su se ovlaštenja kmetova i s obzirom na jedna i s obzirom na druga zemljišta postepeno povećavala i približavala se u XVII st. nekoj vrsti vlasništva,¹²⁷ onda je Marksova nedoumica o pravnoj prirodi kmetskih prava na zemlju posve razumljiva.

Međutim, uz kmetove na Vinodolu su postojali još i drugi tipovi podanika, koji su živjeli dobrim dijelom od raznih gospodarskih aktivnosti vezanih uz zemlju, tj. od stočarstva, vinogradarstva, gajenja žita itd. To su, po svemu se čini, bili u najstarije doba permani, o kojima se jedva nešto znađe, zatim, vjerojatno od XIV st. dalje knapi na području Bakra, Bribira i Novog i konačno Vlasi na području Bakra, Hreljina i Novoga. Svi oni imali su u prvom redu obveze područne obrane, a podavanja su im bila zbog toga manja od prosječnih kmetskih podavanja. Premda između tih

¹²⁰ Grundrisse . . . , 391 = Temelji slobode . . . , 203.

¹²¹ Grundrisse . . . , 389 = Temelji slobode . . . , 200.

¹²² Marx, Kapital . . . , I, 745: Man muss nie vergessen, dass selbst der Leibeigne nicht nur Eigentümer, wenn auch tributpflichtiger Eigentümer, der zu seinem Haus gehörigen Bodenparzellen war, sondern auch Miteigentümer des Gemeindelandes. Usp. Marks, Kapital . . . , prijevod I, 514.

¹²³ L. Margetić, O starom hrvatskom nasljednom pravu descendantata, Historijski zbornik XXV—XXVI, 1972—73, 273 i d.

¹²⁴ L. Margetić, Najstarije vijesti o borbi krčkih i creskih pučana za očuvanje svojih prava, Jugoslovenski historijski časopis, br. 1—4, 1978, 54 i dr.

¹²⁵ L. Margetić, Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina, Radovi 7 Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1975, 23—24.

¹²⁶ Margetić, na istom mjestu.

¹²⁷ L. Margetić, Hreljinski urbar iz 1700. god., Vjesnih Historijskih arhiva Rijeke i Pazina XXI, 1978, 197—242.

grupa stanovništva i kmetova nije osobito izražena razlika, ipak je sve to zajedno pridonosilo u Vinodolu velikom šarenilu prava i obveza podanika. Uostalom, drugdje je struktura stanovništva bila još i mnogo zamršenija. Zato je svako apriorističko gledanje na spomenutu problematiku osuđeno na beživotni shematizam. Uostalom i sam Marks ukazao je na opasnosti takvog apriorističkog pristupa kad je naglasio da »empirijsko promatranje mora empirijski, bez svake mistifikacije i spekulacije, u svakom pojedinom slučaju pokazati povezanost društvenog i političkog rasčlanjivanja s proizvodnjom«. ¹²⁸ I Engels je ukazivao na slične probleme kad je skoro pola stoljeća (!) nakon Njemačke ideologije u svom pismu upućenom K. Schmidtu 5. kolovoza 1890. god. naglasio da »cjelokupnu historiju treba ponovno proučavati«. ¹²⁹

Čini nam se da su te riječi ostale aktualne do danas.

Riassunto

LE FORME PRECAPITALISTICHE DELLA PROPRIETA SECONDO I GRUNDRISSE DI MARX

Lujo Margetić

L'autore analizza i capitoli dei Grundrisse di Marx, concernenti le forme precapitalistiche di produzione e di proprietà, scritti da Marx nel dicembre 1857 e nel gennaio 1858. E' l'unica opera di Marx, dove egli elabora in maniera complessa le sue concezioni della produzione e della proprietà nelle epoche antecedenti il capitalismo. I Grundrisse sono estremamente importanti anche perché rappresentano un'importantissimo anello di congiunzione tra il giovane ed il maturo Marx. Le concezioni di Marx esposte in questo lavoro sono state finora analizzate in modo relativamente scarso e perciò l'autore considera il suo saggio in primo luogo come un invito a discutere ed a una ulteriore più approfondita analisi.

Marx distingue tre stadi precapitalistici (asiatico, antico e germanico) ed in ciascuno di questi il periodo primario e quello secondario.

E' significativo che secondo Marx soltanto il periodo primario di ciascuno stadio è progressivo, mentre il periodo secondario nasce tramite il soggiogamento di un gruppo umano da parte di un altro gruppo. Il periodo secondario rappresenta la fase di disfacimento di uno stadio storico. Così p. es. il periodo primario dello stadio antico della produzione e della proprietà è caratterizzato dalla doppia forma della proprietà statale e privata e dall'organizzazione militare del comune, della città-stato. Il periodo secondario nasce con le guerre di conquista e con lo sviluppo della schiavitù e di altre forme di soggiogamento. Questa è, secondo Marx, la ragione del disfacimento dell'antica società.

¹²⁸ Deutsche Ideologie . . . , 25 = Rani radovi, Njemačka ideologija . . . , 370.

¹²⁹ F. Engels, Pismo K. Schmidtu. V. K. Marx, F. Engels, O historijskom materijalizmu, Izbor tekstova, Zagreb 1973, 26. Iz okvira analiza ovog rada izlazi dakako i daljnji razvoj Marksovih ideja o pretkapitalističkim oblicima proizvodnje i vlasništva. Ipak spomenimo bar to da se najuži Marksov suradnik, Engels, prilično intenzivno bavio tim problemima te da klasični odraz njegovih shvaćanja nalazimo u njegovu djelu Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države (Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats, prvo izdanje 1884, četvrto izdanje 1891), a ponešto se može naći također i u njegovu djelu Anti-Dühring (prvo izdanje 1878, drugo 1885, treće 1894). Nije posve jednostavno pitanje razlika u shvaćanju Marksa i Engelsa, pogotovo što treba uzeti u obzir da su oni utjecali jedan na drugoga i da su obojica proživjeli evoluciju vlastitih misli. — Što se pak tiče radova naših autora što se odnose na te probleme, spomenimo osobito novija djela: O. Mandić, Država i pravo I, Zagreb 1962, 11 i d.; II, 1961, 171 i d.; R. Lukić, Teorija države i prava, Beograd 1964, 257 i d.; A. Vajs, Lj. Kandić, Opšta istorija države i prava, Beograd 1967, 9—144; K. Bastaić, B. Krizman, Opća historija države i prava, 1976, 31 i d.

Petko Luković

BORBA SLOVENACA ZA UJEDINJENU SLOVENIJU NA IZMAKU VELIKE KRIZE NA ISTOKU OD MARTA DO NOVEMBRA 1878. I NJEN ODJEK KOD SRPSKOG NARODA U KNEŽEVINI SRBIJI I VOJVODINI

Porazom Turske u ratu protiv Rusije, Srbije i Crne Gore i potpisivanjem Sanstefanskog mirovnog ugovora, 3. marta 1878, velika kriza na Istoku ušla je u svoju završnu fazu. Nezadovoljne isuviše velikim slabljenjem Turske i jačanjem Rusije na Balkanskom poluostrvu, velesile su revidirale sanstefanske stipulacije i na Berlinskom kongresu, 13. VI—13. VII 1878, od teritorije Velike Bugarske stvorile Kneževinu Bugarsku i Istočnu Rumeliju a u sastavu Turske ostavile Makedoniju, teritorijalno proširile Srbiju i Crnu Goru uz priznanje nezavisnosti, dok su Austro-Ugarskoj, koja nije ratovala, dodelile Bosnu i Hercegovinu te tako inaugurisale realizaciju prvog čina politike »Drang nach Osten«, jer su Bosna i Hercegovina bile odskočna daska za dalje napredovanje Austro-Ugarske, kao prethodnice Nemačke, na Istok.

U takvoj političkoj konstelaciji, Slovenci su, suočeni sa činjenicom vojne okupacije Bosne i Hercegovine od austrougarskih okupacionih snaga, opsednuti iluzijom da će povećanjem slovenskog življa u Monarhiji neminovno doći do njenog preustrojstva na federativnoj osnovi, znatno intenzivirali svoja politička stremljenja u pravcu zahteva za ujedinjenje pocepanih slovenačkih pokrajina kako bi se uspešnije oduprli narasloj opasnosti od iredentizma i germanizacije. Od marta pa do kraja novembra 1878, otvoren zahtev od Slovenaca za stvaranje Ujedinjene Slovenije došao je do izražaja u napisima objavljenim u slovenačkim listovima, na sednici Kranjske pokrajinske skupštine, 5. oktobra, na taboru u Dolini kod Trsta, 27. oktobra, i na proslavi sedamdesetogodišnjice dr Janeza Bleiweisa u Ljubljani, 19. novembra 1878. Koliko nam je poznato, o tim važnim političkim zbivanjima na slovenačkom tlu i njihovom odjeku kod srpskog naroda u Srbiji i Vojvodini nema u našoj istoriografiji zapaženijih radova. Zbog toga sam se odlučio, da o tom važnom pitanju navedem, bar, najneophodnije u ovom članku, oslanjajući se prvenstveno na podatke iz ondašnjih slovenačkih listova.

Pojačana politička aktivnost slovenačkog naroda protiv iredentizma na taborima »v Kviškem«, 31. marta, i Kobaridu, 7. aprila, i otvoren zahtev za stvaranje Ujedinjene Slovenije na taboru u Dolini, 27. oktobra 1878. i odjek ovih događaja kod srpske javnosti

Od 1848, kada su Slovenci otpočeli u teškim uslovima sve jače invazije germanizatorske politike vladajućih krugova u Austriji, pa do izmaka velike krize na Istoku, pređen je težak put borbe za nacionalnu afirmaciju slovenačkog naroda. Upornom borbom, predvođen svojim najboljim sinovima, slovenački narod je u tom razdoblju uspeo ne samo da sačuva svoje etničko biće već, takođe, i da se u tom smislu ojača i afirmiše kao značajan politički činilac među ostalim jugoslovenskim narodima, budući da se broj političkih radnika na nacionalnom polju znatno povećao u odnosu na 1848, a, što je još važnije slovenačka narodna svest se učvrstila kod širokih narodnih masa na čitavom etničkom slovenačkom području. Zbog toga je sasvim na mestu, u tom smislu, istaknuta konstalacija u kratkom napisu

»Trideset let«, objavljenom u »Edinosti«, u broju od 13. aprila 1878. Naime, tamo je, pored ostalog, naročito naglašeno ovo: »Resnica je, veliko žrtev je zahtevala ta tridesetletna osorna vojna, a bili je nijsmo svojeglavno za ničemurnost, ampak za sveto stvar, za sveti dom za veliko narodno idejo. Nij še končana ta vojna, še bo treba truda, vstrajnosti, poguma; a trdno upamo, kakor v Boga, da je blizu dan popolne naše zmage, dan, ko ovijemo oljičin venec krog senc svetej pravici. Tedaj rojaki, vi borilci za 'sveto domače ognjišče, nadaljujmo to slavno vojno z uma svitlim mečem neutrudljivo in goreće, da zemlja ki je imela doslej 'grob komaj za nas', obrodí cvetje i sad nam in našim potomcem v prihodnjih tridesetih letih.«¹

Blagodareći svojoj izdržljivosti, nepokolebljivosti i istrajnosti, Slovenci su uspjeli da vekovima odolevaju poplavi germanizacije i da sačuvaju svoj etnički identitet. To je uočilo i naš istaknuti naučnik, dr Jovan Cvijić, te je u tom smislu, u svom predavanju na Praškom univerzitetu, oktobra 1922, pored ostalog, konstatovao ovo: »To što su se kao malo pleme (Slovenci, m. pr., P. L.) održali pred silnim nemačkim narodom, znači da imaju neobično razvijenu osobinu etničke izdržljivosti i žilavosti.«²

Slovenački nacionalni pokret naročito se snažno manifestovao tokom šezdesetih godina prošlog veka kroz rad narodnih čitaonica, Slovenske matice, političkih društava, listova na slovenačkom jeziku, izborima za poslanike u pokrajinske skupštine itd., a naročito na taborima pred kraj šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. Naime, Ustavom od 21. decembra 1867, bilo je dozvoljeno obrazovanje političkih društava i održavanje tabora.³ U vremenu od 1868. pa do 1871. održano je na teritoriji Slovenije ukupno 18 tabora. To je bilo u skladu sa odredbama Zakona o zborovima od 15. novembra 1867, a nosilac taborskog pokreta u Sloveniji bilo je vodstvo slovenačkih liberala. Na svim tim taborima, na kojim je pod vedrim nebom prisustvovalo od 5000—6000, pa i 15.000, kakav je bio slučaj u Žalcu kod Celja, 6. IX 1868, pa, čak, i 30.000 ljudi, kakav je slučaj bio na taboru u Vižmarju kod Ljubljane, 17. V 1869, došlo je do radikalizacije slovenačkog nacionalnog pokreta, što se naročito ispoljilo u odlučnim zahtevima prisutnog naroda za ujedinjenje vascelog slovenačkog naroda na čitavoj etničkoj teritoriji i stvaranje Ujedinjene Slovenije. Pored toga, na nekim od ovih masovnih narodnih skupova došla je do izražaja i težnja za povezivanje slovenačkog i drugih jugoslovenskih naroda u smislu jačanja jugoslovenske političke solidarnosti. Inače, rezolucijama većine ovih tabora izraženi su zahtevi za ravnopravnost slovenačkog jezika i osnivanje Univerziteta ili Visoke pravne škole u Ljubljani. Bojeći se još veće radikalizacije slovenačkih nacionalnih zahteva, organi austrijskih vlasti su u periodu od 1868. pa do 1871. zabranili održavanje većeg broja tabora na slovenačkom tlu, a vlada Karla Hohenwarta ih je 1871. definitivno zabranila. Ovi tabori su znatno doprineli tome, da se slovenački nacionalni program, zajedno s naraslom etničkom svešću, proširio među širokim slovenačkim narodnim masama. Prema tome, na tim narodnim zborovima završen je proces političkog konstituisanja slovenačke nacije.⁴

¹ »Edinost« 7, 13. IV 1878.

² J. Cvijić, Osnovi jugoslovenske civilizacije, »Nova Evropa«, knj. VI, broj 7, 1. XI 1922, Zagreb, 1922, str. 216.

³ Dr. D. Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, Postanek in razvoj narodno-političnega programa Slovencev do razcepljenja v konservativno in liberalno stranko, Bleiweisov zbornik, Ljubljana, 1909, str. 203.

⁴ Opširnije o održavanju tabora u Sloveniji, njihovom dnevnom redu i rezolucijama, koje su na njima donete, v.: V. Melik, Slovenski tabori, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, XVI letnik, 2. zvezek, Ljubljana, 1968, str. 65—76; Isti, Tabori, narodni, Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb, 1971, str. 280—281; S. Kranjec, Ob stoletnici taborov, Koledar Mohorjeve družbe, za prestopno leto 1968, Celje, 1967, str. 94—101.

Uprkos zabrani održavanja tabora, izdanoj 1871. od bečke vlade, tabori su kod slovenačkog naroda i njegovog političkog vođstva i nadalje bili aktuelni. Kao dokaz tome nesumljivo može poslužiti činjenica da su slovenački politički vođi i poslanici Kranjske pokrajinske skupštine, dr. Janez Bleiweis, dr. Valentin Zarnik i dr. Josip Vošnjak, uputili 1. avgusta 1877. molbu Sreskom načelstvu u Ljubljani, da im se izda dozvola za održavanje tabora na dan 12. avgusta u 16 časova na Udmatskom pašnjaku, pored Ljubljance. Načelstvo je odlukom od 4. avgusta odlučno odbilo ovaj zahtev. U vezi s tim, »Slovenski Narod« je, u uvodniku od 7. avgusta s naslovom »Slovenski tabor prepovedan«, konstatovao, da je do zabrane održavanja tabora došlo otuda, što su se organi vlasti pobojali da će na njemu sigurno doći do zahteva za stvaranje Ujedinjene Slovenije a i, dobrim delom, zbog priprema i u drugim slovenačkim pokrajinama političkih akcija u tom smeru.⁵

Po ujedinjenju Italije, došlo je u njoj 1870. do iredentističkog pokreta za pripajanje Italiji svih krajeva izvan njenih tadašnjih granica, koji su, prema oceni pokreta, pozivajući se na oveštala istorijska prava, etnički, jezikom, običajima, tradicijom i kulturno-istorijskim karakteristikama, kao i razvojem vezani na nju. Godine 1877. osnovana je »Italia irredenta«, čije su aspiracije u to vreme, a takođe pred i po Berlinskom kongresu, bile, uglavnom, usmerene na Južni Tirol i Austrijsko Primorje, tj. Slovensko Primorje, Istru i Trst. Snažno podržana iz Italije, iredenta se razvila i u ovim pokrajinama, postajući svakim danom politički sve aktivnija i netrpeljivija prema slovenskom življu, Slovincima i Hrvatima, otvoreno agitujući u korist Italije. Naročito posle zahteva italijanskih opunomoćenika na Berlinskom kongresu, da se granice Italije poprave u njenu korist prema Austro-Ugarskoj, u smislu kompenzacije teritorijalnih ustupaka na Kongresu drugim velesilama, u Istri, Trstu i Slovenskom Primorju, pojačalo se u znatnoj meri iredentističko raspoloženje italijanskog življa, koje se manifestovalo u pojavi letaka, demonstracija itd. sa otvorneim zahtevom da se realizuju italijanska teritorijalna potraživanja na Kongresu. Takvo će stanje, sa manjim ili većim oscilacijama, uglavnom, ostati sve do 1882, kada je Italija zaključila sa Nemačkom i Austro-Ugarskom ugovor o Trojnom savezu, upepenom protiv Francuske, nakon čega Rim vodi prema Beču lojalnu politiku, nastojeći da italijanskom življu u Slovenskom Primorju, Istri i Trstu obezbedi povlašćen položaj, u čemu i uspeva, što dovodi do još upornije borbe Slovenaca i Hrvata na političkom planu protiv domaćih Italijana.⁶

Suprostavljajući se sve organizovanije povećanoj aktivnosti iredentista, Slovenci su u Goričkoj pokrajini, nedalko od državne granice sa Italijom, održali tabor u Kojskom u Brdima, 31. marta 1878, a sedam dana docnije i u Kobaridu, koji su imali izrazito antiiredentističko obeležje.⁷

⁵ O odbijanju zahteva za održavanje tabora na Udmatskom pašnjaku i reagovanju »Slovenskog Naroda«, v.: P. Luković, Stališće Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 19, Zgodovinski inštitut Milka Kosa 6, Ljubljana, 1977, str. 278—279.

⁶ Znatno više podataka za delovanje iredente u Istri naveo je M. Rojnik, a za Slovensko Primorje dr. F. Zwitter u poglavlju »Razdobje od mira u Campoformiju do konca prve svetovne vojne«, u delu »Slovensko Primorje in Istra, Boj za slobodu skozi stoletja«, Beograd, 1953, str. 71. za Istru, 102—106. za Slovensko Primorje i Trst; o položaju slovenačkog življa u Goričkoj pokrajini 70-ih godina prošlog veka, pored navedenog rada dr. F. Zwittera, v.: Dr. B. Vošnjak, Slovenci u Goričkoj i Trstu, Brastvo, XVI, 27. knjiga Društva sv. Save, Beograd, 1922, str. 218—221; o delovanju iredente na izmaku velike krize na Istoku, v.: uz navođenje dosta dugog spiska bibliografije: D. S. (Dr. D. Sepić), Politički odnosi od 1870. do 1941, Italijansko-jugoslovenski odnosi, Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb, 1971, str. 287, 294.

⁷ O tim taborima, koliko nam je poznato, u našoj stručnoj literaturi su primetne samo uzgredne napomene: dan i mesto održavanja tabora, broj učesnika i njihova isključiva namena, da se vidno manifestuje vernost Austriji i odlučno istupi protiv italijanskih imperijalističkih pretenzija prema slovenačkim teritorijama, što se vidno i ispoljilo na oba ova tabora (up.: S. Kranjec, n. d., str. 100; B. Marušič, O nekaterih poskusih za skupni list primorskih Slovencev v sedemdesetih letih preteklega stoletja, Jadranski koledar 1971, Trst, 1970, str. 126; Isti, Goriška slovenska politika med leti 1875 in 1878, Jadranski koledar 1974, Trst, 1973, str. 101—102).

Iako ova dva tabora, s obzirom da je na njima došla do izražaja samo puna vernost Austriji, nemaju onakav značaj kao tabori u periodu 1868—1871, na kojima se manifestovalo, u neku ruku, izjašnjavanje za Ujedinjenu Sloveniju putem plebiscita,⁸ ipak, mislimo, da je na ovom mestu potrebno da i o njima navedemo najneophodnije podatke na bazi onih obaveštenja koja su ondašnji slovenački listovi o njima objavili. Kao jedini dnevnik u ono vreme na slovenačkom jeziku, »Slovenski Narod« je prvi obavestio slovenačku javnost o taboru koji je održan 31. marta 1878, jer je, u broju od 4. aprila, u rubrici »Dopisi«, objavio izveštaj o tom događaju od svog specijalnog dopisnika iz Gorice od 1. aprila pod naslovom »(Tabor v Kviškem)«.⁹ Kao najvažnije, na početku ovog izveštaja, istaknuto je da »tabor v Kviškem 31. marca bil je impozantan«. Dalje je navedeno, da je selo Pevma bilo jedno od zbornih mesta, gde su, predvođene za odlazak »v Kviško«, gde na taboru trebaju pokazati »svojo vdanost do Avstrije in s tem do Slovanstva«. Na mestu održavanja ovog narodnog zbora bile su vidno označene parole: »Slovenci hočemo biti Avstrijci!« i »Živio Franc Jožef I naš vladar!« Naglašeno je, takođe, i to, da je bilo postavljeno nekoliko malih spredpućnih topova, mužara, »ki so bili prav proti pogoltnej Italiji razpostavljeni« i koji su plotunskim pucnjima, 31. marta, u 15 sati, pozdravili dolazak vladinog zastupnika, Rechbacha, na mesto održavanja tabora, nakon čega »domaća godba godba zalgrala je avstrijsko himno«. Nadalje, ne navodeći dnevni red tabora, dopisnik iz Gorice piše, da je predsednik goričkog političkog društva »Sloge«, Fran Povše,¹⁰ otvorio narodni zbor kraćim prigodnim govorom, istakavši da je tabor sazvan isključivo zbog toga da se uputi austrijskom caru adresa odanosti.¹¹ Glavni govornik na ovom taboru, koji je odmah nastupio po njegovom otvaranju, bio je sautemeljač »Soče«, inicijativni učesnik pri organizovanju tabora u Goričkoj pokrajini i, kao čak političke škole dr Karela Lavriča, aktivni privrženik liberalne struje slovenačkog nacionalnog pokreta, Ernest Klavžar.¹² On je u svom govoru, kako je navedeno u izveštaju dopisnika iz Gorice, naročito naglasio da je stanje jugoslovenskih naroda pod turskim jarmom bilo nepodnošljivo, što je dovelo do ustanka raje u Hercegovini i Bosni, a potom i rata Srbije, Crne gore i napokon Rusije protiv Turske. Klavžar je zatim istakao, da su Rusi izvojevali slavne pobeđe nad Turcima, kojima su se Slovenci od srca radovali i koje će, kako je govornik naglasio, svakako, doneti oslobođenje bal-

⁸ V. Melik, Slovenski tabori . . . , str. 75.

⁹ Kako se iz naslova ovog izveštaja vidi, jasno se očituje nesporazum u vezi mesta gde je tabor održan. Jer, u literaturi, kako je ranije navedeno, označeno je Kojsko u Brdima, oko 7 km severozapadno od Nove Gorice, kao mesto održavanja ovog tabora. Na skici »Brda Goriška«, nema označenog geografskog pojma Kviški, dok je Kojsko označeno kao selo. No, da je ovaj zaista označenog datuma održan u rejonu Brda Goriških, gde je danas Kojsko, upozorava deo sadržaja navedenog izveštaja iz Gorice od 1. aprila o ovom taboru. Naime, tamo je navedeno, da su slovenački rodoljubi iz Gorice, uputivši se na tabor, prešavši na desnu obalu Soče, prvo prispeli u selo Pevmu, koje je označeno na navedenoj skici, gde se narod prikupljao za odlazak »v Kviško« (up.: S. I. (Dr. S. Ilesič, Brda, Goriška, Enciklopedija Jugoslavije, 2, Zagreb, 1956, str. 191—192; »Slovenski Narod« 77, 4. IV 1878).

¹⁰ Poljoprivredni stručnjak i političar. Pripadao je konzervativnoj struji slovenačkog nacionalnog pokreta. Godine 1876. izabran za predsednika političkog društva »Sloge«, a 1877. poslanik u Goričkoj pokrajinskoj skupštini, za koju je izabran i 1883, a tri godine docnije odrekao se mandata i preselio u Ljubljanu, pristupivši Katoličkoj narodnoj stranci Ara (A. Rudolf), Povše Fran, Slovenski biografski leksikon (dalje: SBL), 7. zvezek, Ljubljana, 1949, str. 466—468.

¹¹ Dopisnik »Slovenskog Naroda« iz Gorice od 1. aprila 1878. direktno ništa ne govori o dnevnom redu ovog tabora. No, kako se vidi iz toka njegovog rada, može se zaključiti, da je bila samo jedna tačka dnevnog reda: upućivanje adrese odanosti caru. To se jasno očituje iz kratkih istupanja četvorice govornika, kojima se zahvalio vladin zastupnik, Rechbach, istakavši, da će se starati za to, »da naša ljubljena habsburška hiša izve zvestobo Slovencev ter da smelo računna na vas«. Osim toga, na kraju rada tabora pročitalo je predsednik »Klogex«, Fran Povše, adresu upućenu caru, u kojoj je naglašena odanost Slovenaca Austriji i izražen zahtev da im se od Beča pruži puna podrška i pomoć u borbi protiv italijanskih imperijalističkih pretenzija na Austrijsko primorje (»Slovenski Narod« 77, 4. IV 1878).

¹² Valja istaći, da je Ernest Klavžar istupao kao govornik na nekoliko tabora, te da je na narodnom zboru u Sežani, 29. maja 1870. na kom se okupilo ljudstvo iz Krasa i okoline Trsta, govorio o potrebi stvaranja Ujedinjene Slovenije. Kao prvi gorički dopisnik sudelovao je u »Slovenskom Narodu« do Jurčičeve smrti (Dr. A. Pirjavec/, Klavžar Ernest, SBL, 3. zvezek, Ljubljana, 1928, str. 458—459).

kanskih naroda od turskog ropstva. Kad je Klavžar na kraju rekao, aludirajući na Italiju, da neki hoće da se granice promene na štetu Austro-Ugarske, narod je odgovorio: »Ne, ne, ne! Mi hoćemo ostati Avstrijci, mi nećemo Italijani biti!« Kako se navodi u ovom izveštaju, treći govornik na ovom taboru bio je predsednik opštine Medane, Toroš, koji je, kao najvažnije, istakao, »da smo Slovenci, neomahljivi Avstrijci, Avstrije zvesti sinovi«, što je, uglavnom, rekao i »stari rodoljub Leban iz Černič«, kao četvrti i poslednji slovenački govornik na ovom taboru. Iza toga je usledio kratak govor vladinog zastupnika, goričkog sreskog načelnika, barona Rechbacha, koji se zahvalio okupljenom narodu na njegovoj odanosti austrijskom caru, koja se na vidan način manifestovala na ovom taboru. U zaključku izveštaja goričkog dopisnika o ovom narodnom zboru, podvučeno je da su Slovenci Austriji odani i spremni da za nju ginu, ali pod uslovom, da se udovolji njihovim skromnim zahtevima, budući da oni »zaslužuju pravičnosti in ravnopravnosti, već pa nikoli ne terjajo«. ¹³

Šest dana docnije, o ovom taboru su informisale i »Novice« svoje čitaocima, objavivši, u broju od 10. aprila 1878, u rubrici »Naši dopisi«, izveštaj svoga specijalnog dopisnika iz Gorice od 7. aprila. Kao najvažnije, što predstavlja dopunu izveštaja dopisnika »Slovenskog Naroda«, tamo je navedeno ovo: da je tabor organizovalo goričko političko društvo »Sloga« i da je bio zakazan za 25. marta, ali je za taj dan otkazan zbog slabog vremena; da se je prikupilo »v Kviškem okoli 5000 slovenskih ljudij iz vseh Brd in celó Lahi od italijanske meje so se shoda udeležili«; da je osnovno i jedino geslo tabora bilo: »Slovenci in Avstrijanci hoćemo ostati, noćemo biti Italijani!«; i da su svi govornici ispunili očekivanja jer njihovi »govori so bili v vsakem oziru primerni in, so poslušalcem segli v živo, posebno v avstrijski čut in dinastični«. Osim toga, što se tiče ocene tabora u celini, o tom je, na početku izveštaja, kratko konstatovano: »Brez vsakošnih umetnij in copernij postal je preteklo nedeljo zbor pol. društva »Sloge« imponanten »meeting« (tabor)«. ¹⁴

U rubrici »Dopisi«, objavila je i »Edinost«, u broju od 13. aprila 1878, kratak izveštaj o ovom taboru na osnovu dopisa svog saradnika iz Gorice od 8. aprila, u kome je, na početku, sa zadovoljstvom konstatovano, da je i političko društvo »Edinost« pozdravila telegramom »zbrane Slovence na Kviškem slovensko-avstrijskemu taboru ter naznanila enakočutečo zvestobo i tržaških Slovanov do preljube nam Avstrije«. U nastavku ovog izveštaja, kratko i jezgrovito prezentiran je tok ovog narodnog zbora uz potertavanje da je narod oduševljeno prihvatio izlaganja govornika, koji su isticali vernost slovenačkog naroda Habsburškoj Monarhiji i njegovu spremnost da brani celovitost državnih granica od imperijalističkih pretenzija Italije, dok je na kraju rečeno, da bi se ushitio takvim narodnim raspoloženjem i sam najistrajniji borac za nacionalni preporod primorskih Slovenaca i za Ujedinjenu Sloveniju, Karel Lavrič. ¹⁵

U nedelju, 7. aprila 1878, održan je tabor u Kobaridu. O tome, da će se održati ovaj narodni politički zbor, obavestio je slovenačku javnost »Slovenec«, objavljivanjem kratkog saopštenja, u broju od 6. aprila 1878, u rubrici »Razne reči«, gde je doslovno navedeno ovo: »Slovensko politično društvo »Sloga« napravi jutri 7. t. m. ob dveh popoldne javen občen zbor

¹³ »Slovenski Narod« 77, 4, IV 1878.

¹⁴ »Novice« 15, 10, IV 1878, str. 118.

¹⁵ O tom gorički dopisnik doslovno piše ovo: »S kratka: da je bil še naš slavni oče Lavrič pri življenji, ter priča pri tej slovesnosti, ki je najjasneje karakterizirala vedno zvestobo Slovanov, bil bi vzkliknol: zdaj pa rad umerjem: videl ter slišal sem dovolj« (»Edinost« 7, 13, IV 1878).

v Kobaridu, čigar edina točka je adresa vdanosti cesarju, s ktero hoćejo navdušeno razodeti Goriški Slovenci, da so kolikor ponosni Slovenci toliko in zvesti Avstrijci». ¹⁶ Dakle, kako se vidi, kao i na taboru, održanom 31. marta 1878, i na ovom narodnom zboru predviđena je samo jedna tačka dnevnog reda, koja se isključivo odnosi na odbranu celovitosti jugozapadnih austrijskih granica od iredentističkih pretenzija i angažovanje slovenačkog naroda u toj širokoj akciji, koji je ispoljio spremnost da sa svoje strane pruži u tom smeru potreban doprinos. Pošto se radi o taboru, koji je po svom toku, odnosno pitanju koga je tretirao, gotovo u svemu identičan taboru od 31. marta, to ćemo o njemu reći samo najneophodnije. Tako je dopisnik »Edinosti« dostavio iz Gorice 10. aprila kratak izveštaj tom listu o radu ovog tabora, a ovaj ga objavio tri dana docije, u rubrici »Dopisi«. Kako je izveštaj vrlo kratak, to ćemo ga, gotovo, ad litteram navesti. »Tabor v Kobaridu 7. t. m.«, kaže gorički dopisnik, »bil je enak onem v Kviškem. I tje je privrelo na tisoče vnetih Slovencev, pravih korenjakov ob desnem bregu Soče, ter pod milim nebom pokazalo svojo navdušenost do Avstrije«. Nadalje, u zaključku je potertano, »da naši italijančliči škilasto ter potuhlim obrazom gledajo na to nenadejočo slovensko demonstraciju proti njihovim hudobnim nakanam«, jer je sasvim evidentno, da »proti vresničenju teh njihovih sanj se strahom vidiyo mogočno slovansko pest, vedno zvesto ter ne hinavsko varuhinjo Avstrije«. ¹⁷ »Novice« su, u vezi održanog tabora u Kobaridu, objavile kratak izveštaj svog goričkog dopisnika od 18. aprila, u rubrici »Naši dopisi«, u broju od 24. aprila 1878. Pored isticanja da i tabor u Kobaridu »izvršil se je sijajno« isto »kakor v Kviškem«, navedeno je, da je »10 veljakov na teh taborjih izvoljeni«, predvođenih predsednikom političkog društva »Sloge«, odnelo adresu odanosti austrijskom caru u Trst i predalo carskom namesniku s molbom da je što pre uputi u Beč. Dva održana tabora i njihovi zaključci, kako se navodi na kraju ovog izveštaja, veoma su razdražili i zabrinuli »nekatero naše Lahe«, a naročito »oba liberalna organa laška L'Isonzo« in »Goriziano«. ¹⁸

Ocenjujući političku situaciju i položaj Slovenaca u to vreme, listovi »Slovenec« i »Slovenski Gospodar« prezentirali su značajne komentare u vezi održanih tabora u Kojskom i u Kobaridu. Radi toga je potrebno da ih razmotrimo. Tako je »Slovenec«, u broju od 18. aprila 1878, objavio uvodnik s naslovom »Kranjcem in Primorcem in preudarek«. Tamo je, nakon naglaska, da je Italija posle ujedinjenja izrasla u veliku državu, da sve otvorenije pretenduje »po Gorici, po Trstu, po Istri i Dalmaciji« i da »slovenski Primorci so že dostikrat in dosti jasno povedali in pokazali, da ne morejo za Italijo«, jer bi to za njih bila nacionalna katastrofa, naročito u vezi održana dva tabora potertano sledeće: »Ravno sedaj so se na Goriškem obhajali shodi in se podpisuje na desnem bregu Soče spomenica, katera odločno protestira proti vsakemu vtelesenju v Italijo, in to spomenico podpisujejo tudi Italijani. To početje je dobro, in treba bi bilo še bolj glasno vpiti, da bi Evropa vedela, da Goriška ne želi laške vlade, da se tedaj italijanski grabeži ne morejo opirati na mnenje ljudstva, katero hoćejo ,rešiti'.« U nastavku ovog važnog uvodnika, njegov anonimni autor je oštro napao austrijsku politiku što je favorizovala italijanski živalj u Goričkoj

¹⁶ »Slovenec« 38, 6. IV 1878.

¹⁷ »Edinost« 7, 13. IV 1878. — Tog istog dana, objavio je i »Slovenski Narod«, u rubrici »Dopisi«, kratak izveštaj svog specijalnog dopisnika iz Gorice od 10. aprila o održanom taboru u Kobaridu. Tamo je, uglavnom, navedeno, da je na tom narodnom zboru došla do izražaja odlučnost Slovenaca da se odupru svim silama italijanskim zavojevačkim težnjama (»Slovenski Narod« 85, 13. IV 1878).

¹⁸ »Novice« 17, 24. IV 1878, str. 142—143.

pokrajini i Istri, dok je »zvesti element slovenski zatirala«,¹⁹ do čega je došlo iz razloga da su primorski Slovenci »na toliko deželice« pocepani, pa sve dotle dok se takvo stanje zadržali, nema mesta bilo kakvoj nadi da se odbrane od italijanskog imperijalizma. Kao jedinu alternativu za uspeh u toj neravnoj borbi, u članku se kategorički zahteva stvaranje Ujedinjene Slovenije, te u tom smislu ističe ovo: »Zato so previdni državnik i žeđavno spoznali, da je treba proti Italiji položiti na jugu Avstrije en velik in možen vogelni kamen, in ta vogelna skala zamore biti le-zedinjen narod slovenski«. Razvijajući svoju tezu o mogućnosti ujedinjenja slovenačkih teritorija, autor navedenog uvodnika, imajući u vidu postojeću političku konstelaciju, smatra, s obzirom da su naročito koroški i štajerski Nemci odsudno protivni realizaciji »Zedinjene Slovenije«, da treba Korošku i štajersku izostaviti iz kombinacije a insistirati samo na »druženje Kranjske, Goriške in Istre, ki naj bi se združile pod starodavnim imenom »Ilirija«,²⁰ ali »avstrijsko Primorje«, ali pa pod kakim drugim imenom; slovenski živelj naj se proglasi kot gospodujoči in slovenski jezik naj se uvede v šole in urade, tako bo lahonstvo v teh deželah zginilo, in izrodilo se zvesto avstrijsko prebivalstvo«. Na kraju ovog uvodnika, u smislu zaključka, nepoznati autor ističe, da bi ovaploćenjem jedne takve udružene slovenačke društveno-političke zajednice na celovitom slovenačkom etničkom teritoriju uspešno bio ne samo paralisan već i posve onemogućen irendentizam, a Austro-Ugarskoj jugozapadne granice osigurane. Zbog toga je potrebno, kako se ističe na kraju uvodnika, uz naglasak neminovnosti autonomnog statusa tih udruženih slovenačkih pokrajina u okviru Habsburške Monarhije, »naj se snidejo veljavni možje iz Kranjske in Primorja, in na podlagi te ideje naj skušajo avstrijske državnik pridobiti za novo slovansko deželo, za združeno avstrijsko »Ilirijo« z narodno vladu, narodnim jezikom, in nekoliko samoupravo (avtonomijo). Ta 'slovenska Ilirija' bo zadosti močna, da sčasoma tudi južno štajersko k sebi potegne«.²¹

Kao odgovor na navedeni uvodni članak »Slovenca«, sedam dana docnije, bez apostrofiranja ni članka niti, pak, lista, objavio je »Slovenski Gospodar«, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele«, kratko saopštenje. Tamo je, po navođenju, da su gorički Slovenci »obhajali već taborjev«, na kojima su se odlučno oduprli osvajačkim pretenzijama Italije, o čemu vladini listovi nisu pokazali nikakvog interesa, što je tačno, jer ni dnevnik »Laibacher Zeitung« o njima nije ništa pisao, naročito istaknuto, nasuprot tezi »Slovenca«, da je neophodno potrebno ujedinjenje svih slovenačkih pokrajina, i u tom smislu lapidarno rečeno, »da bi zoper grabljive Italijane najbolji kazalo, če bi se Slovenci v Gorici, Istriji in Kranjskem, oziroma tudi na Koroškem in štajerskem, združili v eno skupino z enim deželnim

¹⁹ Što je dovelo do toga, da »se je lahonstvo vedno bolj utrjevalo, — lahonstvo pravimo, ker pogoste končnice na -ig in ich, ki ih nosijo imena primorskih Italijanov, nam svedočijo, da so to po većini le polasčeni Slovani. Goriška in Istra sta slovanski deželi in slovanski živelj mora spet do veljave priti, potem bo rasla v teh krajih zopet avstrijska ideja« (»Slovenec« 43, 18. IV 1878).

²⁰ Omiljen termin organa slovenačkih klerikalaca, pod kojim se podrazumeva znatno šira teritorija: od Beljaka do Trebinja i od Osijeka do Kotora. Tu »ilirsku« ideju inauguirao je »Slovenec« 1. maja 1877. s člankom »Kaj bo z Bosno?«, gde je istaknuto, da je najcelishodnije da se Bosna i Hercegovina pripoje Hrvatskoj, uvećanoj priključenjem Dalmacije, Vojne granice i Istre, a potom da se toj »jugoslovenskoj skupini« priključi i Slovenija. To bi dovelo do kraha dualizma i preustrojstva države na trijalističkoj osnovi. Ovaj list je istupao i sa mišljenjem, da se Bosna i Hercegovina direktno Austriji priključe i da zajedno sa uvećanom Hrvatskom i Slovenijom čine »Iliriju« kao treću državnu celinu u sklopu Habsburške Monarhije. Takav stav je naročito došao do izražaja u dugom članku s naslovom »Ilirija oživljena I i II«, objavljenom u »Slovencu«, u broju od 2. i 5. marta 1878. Ovakva teza, tj. preustrojstvo Austro-Ugarske na trijalističkoj osnovi i rešenje jugoslovenskog pitanja u njenom sklopu, »Slovenec« će zastupati sve do raspada Habsburške Monarhije (P. Luković, n. d., str. 277—278, 297—300).

²¹ Kao poslednja rečenica uvodnika je apel: »Nadeiamo se, da naše besede ne padejo na kamenita tla, temveč da sad obrodě v prid in blagor našem narodu; priporočamo jih še enkrat živo v prevaderek vsem rodoljubom in domačim listom po Kranjskem in Primorji« (»Slovenec« 43, 18. IV 1878).

zborom; to bi Austriji bila možna zaslomba proti italijanskemu kraljestvu«. ²²

Vrlo rado bismo najneophodnije rekli i o odjeku kod srpskog naroda u Srbiji i Vojvodini ova dva tabora, što, nažalost, nismo u mogućnosti učiniti, pošto nijedan od ondašnjih srpskih listova, kako smo ustanovili nakon pregleda istih, nije o njima objavio nikakvo saopštenje. Do toga je, najverovatnije, došlo otuda, što nisu imali u Goričkoj pokrajini svojih dopisnika i uopšte nisu bili dovoljno obavješteni o značaju tabora za slovenački narod, a i zbog toga što su bili zaokupljeni burnim događajima na Balkanskom poluostrvu, koji su za njih bili, u to nema sumnje, od prevashodne, odnosno životne važnosti.

Kako mislimo, na osnovu napred navedenog, može se konstatovati, da je prezentirana posve jasna slika o organizaciji i toku rada slovenačkih tabora blizu italijanske granice, na desnoj obali reke Soče, »v Kviškem«, 31. marta, i u Kobaridu, 7. aprila 1878. Da bi se obuzdale osvajačke težnje iredentista, goričko političko društvo »Sloga« privolelo je organe austrijskih vlasti, koji su, inače, posle definitivne zabrane održavanja tabora 1871, bili odlučno protivni održavanju ovakvih narodnih zborova, da dozvole ta dva masovna narodna skupa samo zbog toga, da bi posredstvom njih najuspešnije paralisali sve intenzivnije pretenzije Italije da izmeni jugozapadnu austrijsku granicu u svoju korist. Veoma dobro informisana o odlučnosti Slovenaca, da po svaku cenu brane integritet svoje etničke teritorije, bečka vlada dala je uputstvo svojim organima vlasi u Goričkoj pokrajini da zajedno s političkim društvom »Sloga« organizuju održavanje ova dva tabora. Na njima je, nedvojbeno, došla do vidnog izražaja legitimistička politička orijentacija, što svedoči okolnost da je na dnevnom redu oba tabora bila samo jedna tačka: slanje adrese odanosti habsburškoj dinastiji i da, zaista, druga pitanja nisu tretirana. Zbog svega toga, kako pretpostavljamo, u ondašnjim slovenačkim listovima nije ni bilo opširnijih niti, pak, po sadržaju zapaženijih komentara, pogotovu ne u organu slovenačkih liberala u Kranjskoj, »Slovenskom Narodu«, u čemu, kako smo videli, unekoliko čini izuzetak »Slovenec«, koji je objavio, iako kratak, dosta značajan komentar. No, i pored svega toga, mislimo, da su ova dva održana tabora imala i svoju pozitivnu stranu, a to iz ovih razloga:

1. jer su bili masovno posećeni, ²³ što nedvosmisleno navodi na zaključak, da ih je narod Brda i Kobarida oberučke prihvatio;

2. da su ta dva tabora, i pored svog legitimističkog obeležja, kako su se po svom spoljnjem ceremonijalu manifestovali, ipak pozitivno delovala na jačanje svesti o jedinstvu slovenačkog naroda;

3. da su, u izvesnoj meri, podigli na viši stepen borbenu gotovost primorskih Slovenaca u smeru još odlučnije borbe protiv zavojevačkih pretenzija Italije na njihovu etničku teritoriju;

4. da su, kroz svoj jasno izražen antiiredentistički stav, uticali na daljnje uzdizanje i afirmisanje slovenačke nacionalne svesti kod Slovenaca na celokupnoj slovenačkoj etničkoj teritoriji, a, saobrazno tome, i spremnosti

²² »Slovenski Gospodar« 17, 25. IV 1878, str. 137. — U ovom listu, u broju od 2. maja 1878, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele«, objavljeno je kratko saopštenje s naglaskom, da su delegati goričkih Slovenaca uručili carevom namesniku u Trstu adresu odanosti caru, koji je delegate »Sloge« prav uljudno sprejel in objlubil adresu izročiti cesarju« (»Slovenski Gospodar« 18, 2. V 1878, str. 145).

²³ o čemu svedoči podatak, da je na taboru »v Kviškem« bilo 5000 ljudi, kako je u »Novicama« određeno rečno, dok je za broj učesnika na taboru u Kobaridu, u »Edinosti« neodređeno navedeno, da ih je bilo »na tisoče vnetih Slovencev«. Verovatno, na bazi podataka iz lista »Soček«, koga nismo mogli koristiti jer ga za 1878. nema u našoj državi, Branko Marušić je konstatovao da je na taboru »v Kviškem« bilo 5000, a na taboru u Kobaridu 3000 ljudi (up.: »Novice«, 15, 10. IV 1878, str. 118; »Edinost« 7, 13. IV 1878; B. Marušić, Goriška slovenska politika . . ., str. 101—102).

da se jače suprotstave odnarodnjavanju, kako od strane Nemaca tako i Italijana;

5. da se je, nošenjem slovenačkih nacionalnih zastava i pevanjem slovenačkih narodnih pesama, što se jasno očitovalo na oba tabora, makar i prećutno, od slovenačkog naroda zahtevala Ujedinjena Slovenija; i

6. da su ova dva tabora podstakla slovenačko javno mnjenje, a što je veoma važno, da nastavi borbu za svoje ujedinjenje u smislu otvorenog zahteva za stvaranje Ujedinjene Slovenije, kako se vidi iz navedenih napisa u »Slovencu« i »Slovenskom Gospodaru«.

Neposredno pred početak izvođenja austrougarske vojne okupacije Bosne i Hercegovine, tokom njenog izvođenja i po završetku iste, bili su u Sloveniji gotovo u žiži interesovanja budući slovenačko-hrvatski odnosi. Predvođen klerikalnim »Slovencom«, jedan deo slovenačke javnosti zagovarao je potrebu realizacije trijalizma namesto dualizma i zalagao se za priključenje Slovenije uvećanoj Hrvatskoj, odnosno trećoj državnoj tvorevini u sklopu Habsburške Monarhije. Ali, dobar deo Slovenaca se protivio takvom rešenju budućih slovenačko-hrvatskih odnosa i u »Slovenskom Narodu«, u više navrata, naveo kao osnovni razlog svog takvog stava bojazan od prenaglašenog hrvatskog hegemonizma, založivši se za ostvarenje primarnog političkog zadatka usredsređenog na ostvarenje Ujedinjene Slovenije, a potom pristupanju rešenju hrvatsko-slovenačkih odnosa.²⁴

Nadovezujući se na izneto u vezi održana dva slovenačka tabora na desnoj obali Soče u blizini italijanske granice, navešćemo reagovanje slovenačke javnosti na pojačane iredentističke pretenzije posle završetka rada Berlinskog kongresa, koje je najverodostojnije prezentirao »Slovenski Narod«. Tako je, na primer, u broju od 31. avgusta 1878. ovog lista, objavljen izveštaj njegovog specijalnog dopisnika iz Trsta od 26. avgusta pod naslovom »Italijani in mi«. Autor ovog dopisa, koji se potpisao sa »Ž«, najpre navodi, da su vodeći italijanski listovi zadovoljni što austrougarske okupacione snage nailaze u Bosni i Hercegovini na žestok otpor domaćih Muslimana, dok »Italia irredenta«, prema jednoj karti u Milanu, pretenduje da Italija ne samo »sega do Triglava« već do Drave!, što bi dovelo do toga, da se slovenački narod »utopi u italijansko more«. Nakon konstatacije, da takva situacija neminovno zahteva da se Slovenci moraju boriti na život i smrt da bi očuvali svoju zemlju i da su takve osvajačke težnje, koje je u svoj program zacrtala iredenta, lansirane iz Italije, »kajti tudi italijansko prebivalstvo primorsko se većinom neče od Avstrije odtrgati«, autor u zaključku ističe da su sveštenici i učitelji dužni da narod pripreme za odlučan otpor i u tom smislu potcrtava na kraju svog dopisa ovo: »Koncem svojega članka kličem pa zopet istrskim duhovnom in ljudskim učiteljem. Podučajte naš narod zdaj ko je še čas, kajti čas iskušenj nij daleč! Italijan vedno preži in pri prvej ugodnej priliki napadel bode Avstrijo. Pripravljajte narod, da se bode branil državnega in svojega narodnega sovraga. Le pogum in vstrajnost, in tudi istrski Slavjani se bodo koncem preverili, da jim nij treba lahomom služiti«.²⁵

Šest dana docnije, objavljen je u slovenačkom dnevniku izveštaj od istog dopisnika iz Trsta od 1. septembra pod naslovom »Italijanska nevarnost in primorsko Slovenstvo«. U ovom dopisu najpre je navedeno nekoliko italijanskih listova, koji se zalažu za priključenje Italiji Slovenskog Primorja i Istre, a potom konstatovano, da su tome krivi »primorski Slovani

²⁴ Opširnije o budućnosti slovenačko-hrvatskih odnosa, v.: P. Luković, n. d., str. 354—356.

²⁵ »Slovenski Narod« 199, 31. VIII 1878.

tudi sami mnogo«, jer se sa njihove strane, a osobito u Istri, ispoljila politička nebudnost, a, takođe, i neaktivnost, te »vodstvo deželnih stvari Italijanom prepustili«. Do toga je došlo otuda, što u političku akciju nisu uključeni sveštenici, učitelji i činovnici, koji su spremni da služe narodnim interesima. Oni, na svaki način, treba da ubede neukog seljaka u to, da je u njegovom interesu, da u Porečkoj i Tršćanskoj pokrajinskoj skupštini treba da budu u većini slovenački i hrvatski narodni predstavnici. Na kraju, u cilju vođenja organizovanije, odlučnije i istrajnije borbe protiv italijanskog političkog pritiska, naročito u Istri, autor ovog dopisa apeluje na učitelje da rade sa narodom u sledećem pravcu: »Povedo naj jim, da nij res, da bi Lahoni pri nas morali imeti odličnejše mesto, ker so narod s posebnimi privilegiji. Tako mnenje mora se s korenino iztrebiti in kmetom razjasniti, da imajo oni ista prava kakor Lahoni, in da smo mi v većini v deželi. V šoli, v občevanji z vaščani naj učitelj poleg avstrijskega državnega čuta goji tudi čut za narodnost. Dozdaj so bili istrski Slovani Lahonom podjarmljeni, krajni čas je uže, da se ta razmera poneha«. ²⁶

... Dalje je, od istog dopisnika, objavljen izveštaj, dostavljen iz Trsta 10. septembra, u ovom listu u broju od 14. tog meseca pod naslovom »Naši bratje na Primorskem«, gde je na početku istaknuto, da je odanost Habsburškoj Monarhiji pokazala proslava carevog rođendana »v vseh okrajih zjedinjenih treh provincij Tržaške, Goriške in Istre«. Pored toga, »mej prebivalstvom broječim 560.000 duš, kolikor jih šteje Primorska, je nad tri petine Slavjanov, kakor kaže i statistika«, ²⁷ došla je do izražaja na antiirendentističkim demonstracijama, ²⁸ u prvom redu, odlučna odluka slovenačkog naroda, da se odsudno odupre italijanskim aspiracijama za osvajanjem njegove rodne grude. Na kraju ovog dopisa, navedeno je da italijanska štampa »samostalnost uže večkrat imenovanih demonstracij oporekava«, našto odgovaramo, da se mi »ne brinemo za to, kajti znamo, da je to njih slaba navada. Nam zadostuje, da si neustrašeno v obraz gledamo in da moremo reći: razumeli smo se. Jedini smo vsi od Drave do Adrije, bratje smo vsi. S temi besedami navdušeno pozdravljamo vse naše brate v Trstu, Gorici in Istri«. ²⁹

U broju od 6. oktobra 1878. slovenačkog dnevnika, objavljen je od istog dopisnika izveštaj iz Trsta od 1. oktobra pod naslovom »O brambi našega slovanskoga Primorja proti Italijanom«, gde je, u uvodnom delu, sa žaljlenjem konstatovano, da se »vse utihnulo« u vezi ranijih vesti o tome, da će političko društvo »Edinost« iz Trsta »za celo naše slovansko Primorje« ustanoviti »Društvo pokrajinskih strelaca« sa sedištem u Trstu, dok bi podružnice bile u Pazinu i Tolminu. U dopisu se ističe kao neophodna potreba da se takvo društvo što pre osnuje, pošto »tesno na italijanski mejl živimo«, a »strelne vaje hrabrijo moževski pogum, vplivajo posebno ugodno na mla-

²⁶ »Slovenski Narod« 204, 6. IX 1878.

²⁷ što je teško kako potvrditi tako, isto, i poreći. To s razloga, što su u to vreme popisi stanovništva, kako od italijanske tako i austrijske strane, bili namerno izvedeni na štetu Slovenaca. Na svaki način, Slovenci su predstavljali većinu u odnosu na stanovništvo drugih nacionalnih pripadnosti u Slovenskom Primorju (Dr. F. Zwitter, Razvoj prebivalstva in sprememba odnosov med posameznimi narodi, Slovensko Primorje in Istra . . . , str. 94—96).

²⁸ koje su održane u svim krajevima »slavjanskoga Primorja, kjer se govori oni moževski jezik, akoprav v raznih narečjih, kateri se čuje od makedonskih mej gori do Labe in Visle od Adrije gori do Urala«. Naglasak autora, da su antiirendentističke demonstracije održane u svim krajevima Slovenskog Primorja, upućuje na zaključak da se radi o demonstracijama u pravom smislu reči a ne o taborima, od kojih su održana, kako smo rekli, svega dva krajem marta i početkom aprila 1878. Dopisnik iz Trsta je u svom izveštaju naveo, da o demonstracijama slovenačkog naroda italijanski listovi malo obaveštavaju svoju javnost, a zatim o njihovoj važnosti istakao ovo: »Te demonstracije so pa za nas tem večje važnosti, ker je v našo najvejšo radost, kakor od svojih dopisnikov vemo, naša trobojnica belo-višnjevorudeča zastava letos povsod zraven slavne državne in cesarske rodovinske zastave vihrala« (»Slovenski Narod« 211, 14. IX 1878).

²⁹ »Slovenski Narod« 211, 14. IX 1878.

dino, te je navdajajo z nekim ponosom. « Sveštenici i učitelji » naj si osvovita naprej srca kmétskih gospodin in s pomočjo teh pripeljalo se bode tudi moško prebivalstvo do izpoznavanja, da so Slovenci istrski jedino le radi svoje prevelike potrpežljivosti sužnji postali, da jih tujci iz tega uzroka z nogami teptajo, akoprav jih je le mala peščica, in da so naši najkru-tejši sovražniki Italijani». ³⁰

To bi bile, kako mislimo, najnužnije napomene o reagovanju slovenačke javnosti prema italijanskom posezanju na slovenačku etničku teritoriju, dva-tri meseca po završetku rada Berlinskog kongresa, avgust—oktobar 1878. Na osnovu navedenog po tom pitanju, može se, kao najvažnije, konstatovati ovo:

1. da su Slovenci, suprotstavljajući se osvajačkim pretenzijama Italije, zbijali sve čvršće svoje redove, kako bi odbranili svoju teritoriju, a ujedno i svoju etničku individualnost od italijanskog imperijalizma;

2. kroz organizaciju i realizaciju antiiredentističkih demonstracija, delovanje sveštenika i učitelja na buđenju svesti kod najširih narodnih slojeva i jačanju političke borbe kod njih i usmeravanju iste u pravcu izvojevanja slovenske većine u pokrajinskim skupštinama, ravnopravnosti jezika itd., učvrščivala se slovenačka nacionalna svest i podizala borbena gotovost i spremnost za još organizovaniju borbu protiv imperijalističkih pretenzija Italije; i

3. nedvosmisleno isticanje gotovosti na antiiredentističkim manifestacijama za oružanu borbu u cilju očuvanja svoje teritorije i slovenačke etničke individualnosti, što se očitovalo nošenjem na demonstracijama, pored državne, i slovenačkih nacionalnih zastava, pevanju slovenačkih narodnih pesama itd., što je dobijalo potreban publicitet u slovenačkim listovima, snažno je uticalo na jačanje etničkog jedinstva slovenačkog naroda i upozoravalo, da se i u tim prilikama, doduše prećutno, od slovenačkog naroda zahtevala Ujedinjena Slovenija.

Kako nam izgleda, organ slovenačkih liberala nije bio zadovoljan rezultatima borbe protiv iredentizma organizovanjem demonstracija, tabora i drugih takve prirode manifestacija, na kojima bi u prvi plan i jedino dolazio do izražaja austrijski patriotizam. Taj list je to smatrao kao ponizno savijanje šije pred vladajućim nemačkim režimom, koji je želeo da pomoću Slovenaca odbije iredentističke nasrtaje i da ih zavadi sa Italijanima kako bi lakše vladao u uzavreloj jugozapadnom delu Monarhije. Na takvu konstataciju navodi sadržaj članka koga je dostavio »Slovenskom Narodu« njegov dopisnik iz Trsta 8. oktobra, a slovenački dnevnik ga je objavio kao uvodnik s naslovom »Proč s pretirano udanostjo«, u broju od 11. oktobra 1878. Tamo je, nakon postavljanja otvorenog pitanja: »Za Boga! dragi Slovenci na Primorskem, ali res mislite, da si s samimi protidemonstracijami zagotovite ali zboljšate stanje ubogega našega naroda?«, upućen prekor primorskim Slovencima za njihovu, navodno, »slepu ponižnost« i »pasjo udanost«, koju oni ispoljavaju prema organima austrijske vlasti, tako da »ponemčevalni 'neki ljudje' se sami norčuejijo z nami, kar dobro vedo, da bodemo mirni držali tilnik, če nas še hujše tlačijo«. Nepoznati autor ovog uvodnika, argumentujući svoju tezu o potrebi da Slovenci vode računa prvenstveno o svojim interesima, a ne da se bore protiv Italijana za račun vladajućeg režima, pored ostalog, navodi doslovno ovo: »Ne verjamite zapaljivim besedam. Zdaj nas na Primorskem na videz gla-

³⁰ »Slovenski Narod« 230, 6. X 1878.

dijo, da bi pomagali zoper razjarene Italijane. Pa pogledjmo čez mejo, kako taisti krogi tlačijo naše brate na Kranjskem, kako dušijo in davijo naše rojake na Koroškem in Štajerskem. Stari hinavski 'divide et impera' je tu načelo, po katerem se nam Slovencem nasproti ravna«. Pored toga, u ovom uvodniku je naglašeno, da treba uzeti kao pouku to, da pre desetinu godina Nemci »našontali so Slovence na Lahe« od čega su Slovenci imali najviše štete jer su se »v krvavej rabuki poganjali za tuje namere«, dok su »vso veljavo in moć« dobili »uporni Italijani«, a Nemci su, »ki smo jim mi pomagali«, nažalost, »nas za hvalo še hujše tlačili« što, svakako, »isto menijo hinavski ponemčevalci tudi zdaj«. U članku se sa dosta velikom dozom oštine podvlači, da vladajući režim nije dozvolio izgradnju puteva i železničkih pruga u Sloveniji, ni uvođenja slovenačkog jezika u urede, niti, pak, predavanja na maternjem jeziku u školama itd., a na njegovom kraju upućen je prekor na adresu poltrona i beskompromisan zahtev: »Le škoda, da imamo mej soboj toliko ljudi, ki se ali iz kratkovidnosti in neumnosti, ali pa iz drugih uzrokov dajo rabiti — kot cepci. Naj se za nas v resnici kaj stori, potem se bomo ogreli zoper Italijančiče. Zdaj, zdaj pa proč s pretirano udanostjo.«³¹

Dakle, sudeći po sadržaju ovog uvodnika slovenačkog dnevnika, liberalna struja slovenčkog nacionalnog pokreta stajala je na stanovištu potrebe radikalizacije borbe primorskih Slovenaca protiv iredente i to u tom smislu da prestanu biti samo oruđe politike bečke vlade i otpočinu borbu za svoje vlastite interese. Iako u tom članku nije u tom smislu gotovo ništa određeno i u kategoričkom tonu rečeno, sudeći po napomeni koja se odnosi na dotadašnju nepopustljivost vladajućih režima što se tiče zahteva za uvođenje slovenačkog jezika u škole i urede, izgradnje puteva i železničkih pruga itd., kao i citirane napomene na samom kraju uvodnika, moglo bi se zaključiti da se ima u vidu rešenje osnovnih zahteva iz domena slovenačkog nacionalnog programa, gde, nesumljivo, najvažnije mesto zauzima borba za Ujedinjenu Sloveniju.

Po zauzeću grada Livna, 28. septembra 1878, od austrougarskih okupacionih snaga, kada je već bilo nedvojbeno jasno da je pitanje okupacije Bosne i Hercegovine gotovo skinuto s dnevnog reda, Slovenci su bili uvereni u to, da će u Austro-Ugarskoj nastupiti promene od sudbonosnog značaja za državu. Oni su, naime, tada bili čvrsto uvereni u to, da će se Monarhija, htela-ne htela, zbog priključenja Bosne i Hercegovine i time znatnog povećanja slovenačkog življa, morati preustrojiti na federativnoj osnovi. Slovenci su se nadali, da će u tako ustrojenoj državi imati status federalne jedinice. Zbog toga su poslanici Kranjske pokrajinske skupštine jednoglasno, kako liberalne tako i konzervativne struje, na svojoj 7. sednici od 5. oktobra 1878, poslali austrijskom caru adresu, u kojoj su, pored isticanja zahvalnosti za posjedanje Bosne i Hercegovine od austrougarskih trupa, oštre kritike vladine politike, izbornog sistema i naročito ugnjetavačke politike prema Slovencima i drugim slovenskim narodima, postavili zahtev za ujedinjenje pocepanih slovenačkih pokrajina u jednu celinu. To je učinjeno s ciljem, da slovenački narod dočeka ujedinjen preuređenje Monarhije na federativnoj osnovi. Naravno, kao i u nekoliko navrata ranije, i ovog puta je opravdan zahtev najvišeg predstavničkog tela Kranjske bio odbijen, te je slovenački narod ostao sve do raspada Habsburške Monarhije rasparčan.³²

³¹ »Slovenski Narod« 234, 11. X 1878.

³² P. Luković, n. d., str. 356—357.

Neposredno po završetku vojnih operacija i posedanja Bosne i Hercegovine od strane austrougarskih okupacionih trupa, određenije rečeno, 27. oktobra 1878, održan je tabor u Dolini kod Trsta, koga je organizovalo slovenačko političko društvo »Edinost« iz Trsta.³³ Pošto se radi o važnom taboru, budući da je na njemu otvoreno stupio na scenu zahtev za stvaranje Ujedinjene Slovenije, to ćemo, razume se, na bazi raspoloživih podataka, o njemu na ovom mestu nešto više reći. O održavanju tabora u Dolini, prvo je slovenačku javnost obavestio »Slovenski Narod«. Naime, ovaj list je, već u broju od 13. oktobra 1878, u rubrici »Domaće stvari«, objavio saopštenje o tome, da je Odbor političkog društva »Edinost« na sednici od 11. oktobra odlučio »da društvo napravi 27. t. m. tabor v Dolini v Istri« sa ovim dnevnim redom: »1. Protest zoper, demonstracije Lahov na Primorskem. 2. Kako bi se dalo zboljšati duševno in materijalno stanje Slovencev? 3. Kako bi se povzdignilo šolstvo na Primorskem posebno pa v zanemarenej Istri? 4. Na kak način bi se dalo pogozditi v najhitrejem času mnogo goličave v Istri in na Krasu?«. Dalje je navedeno da će biti zabava uz učešće pevačkih društava, a zatim na kraju istaknuto: »Povabijo se na tabor posebno vsi odlični narodnjaki iz vseh slovenskih pokrajin. Odbor želi, da bi se govorniki oglasili od raznih stranih posebno k drugej točki.«³⁴

Sudeći prema kratkom saopštenju, objavljenom u slovenačkom dnevniku, u broju od 24. oktobra 1878, u rubrici »Domaće stvari«, učesnici tabora u Dolini imali su popust na železnici. Tamo je, osim toga, navedeno, da će se, ukoliko bude slabo vreme, odgoditi održavanje tabora za 3. novembra 1878, uz izražavanje nade: »Pričakujemo obilo gostov iz vsega Slovenskega.«³⁵ Nadalje je »Slovenski Narod«, u broju od 22. oktobra 1878, objavio u svojstvu uvodnika pod naslovom »Tabor v Dolini« poziv Odbora političkog društva »Edinost« iz Trsta od 20. oktobra za učešće na taboru u Dolini, u nedelju 27. oktobra, odnosno 3. novembra za slučaj da bude padala kiša 27. oktobra. U uvodnom delu tog poziva je navedena važna konstatacija: »Bratje Jugoslovani! Že 10 let je minulo, odkar se je naš narod zbiral na tabore, da javno proglašá svoje želje in težnje, svoj narodni program, od katerega ni odstopil nikoli in ne bođe. Nastopila je potem tiha doba; delali smo mirno na narodnem polji dolgih let; naš narod pa še zmerom čaka svojih najsvetejših pravic.« Dalje je naglašeno, da je velika kriza na Istoku na svom izmaku i da je Evropa suočena, a naravno i Monarhija, sa rešavanjem sudbonosnih pitanja. »Teh prenapredb,« kaže se tamo, »pa se nimamo bati mi avstrijski Slovani, ki se vedno zaupljivo obračamo na mogočnega našega vladarja, katerega želja je, da kraljuje mir in pravica mej narodi pod njegovim žezlom živečim.« Dalje je, uz potrebno obrazloženje, navedeno, da su Italijani u Trstu, Gorici i Istri u zadnje vreme počeli otvoreno i sa pojačanom energijom raditi na pripajanju ovih pokrajina Italiji, a potom potertano: »Mi Jugoslovani, ki smo naravni gospodarji jadranskega primorja, ne moremo vsega tega mirno gledati, ampak slovesno nam je protestovati o nim činom. Glede na to in pa tudi z ozirom na druge silne potrebe našega naroda, kliče vas Jugoslovane odbor političnega društva »Edinost« na tabor v Dolino pri Trstu. Ta tabor bođe 27. t. m. na velikem

³³ O tom taboru, koliko nam je poznato, u stručnoj literaturi su, u sklopu drugih tema, prezentirani neki najvažniji podaci bez upuštanja u šira razmatranja: datum i mesto održavanja tabora, zahtev za stvaranje Ujedinjene Slovenije na njemu i njegov značaj (up.: B. Marušić, O nekaterih poskusih . . . , str. 126; Isti, Goriška slovenska politika . . . , str. 102; Dr. B. Slavec i dr. Tul, Mačkolje v boju za svobodo, Mačkolje, 1974, str. 10).

³⁴ »Slovenski Narod« 236, 13. X 1878.

³⁵ Deo saopštenja, koji se odnosi na povlašćenu vožnju na železnici glasi: »Izkaznice za znižano vožnju po železnici za tabor v Dolini, ki bo v nedeljo 27. t. m. mej Gorico in Ljubljano, Reko in Pučjem in Trstom, se dobijo v čitalnicah («Slovenski Narod» 245, 24. X 1878).

prostoru blizu crkve v Dolini in se začne ob 2¹/₂ uri popoldne. Obravnavale in sklepale se bodo sledeče točke:

1. Adresa vdanosti na cesarja in protest proti rogovljenju one italijanske stranke, ki dela na spojenje primorskih slovanskih pokrajin z Italijo.

2. Nasveti in sklepi, kako bi se dalo pospeševati gmotno in duševno blagostanje našega naroda sploh, in primorskih Slovanov posebej.

3. Nasveti in sklepi, kako bi se dale pogozditi mnoge goličave na Krasu in v Istri.«

Na kraju ovog poziva se apeluje na sve »Jugoslovane« da se, pre svega, bore »za narodnost našo, za omiko, za svobodo in edinost«, tj. za realizaciju pitanja označenih u dnevnom redu tabora, jer je to preduslov za očuvanje naroda od velike opasnosti koja mu pretila. Osim toga, insistira se na tome, da iz svih jugoslovenskih pokrajina što više ljudi dođe na tabor, a pre svega »iz Istre, Goriškega, Kranjskega«, dok Odbor moli »vse rodoljube vsacega stanu, da mej narodom širijo vest o taboru in odbor podpirajo na vso moč, da bode tabor lep, reden in živ dokaz zrelosti naroda. Živila vzajemnost slovanstva!«, naglašava se kao pozdrav na kraju ovog poziva.³⁶ U potpunosti istovetan tekst poziva za učestvovanje na taboru u Dolini, objavio je »Slovenec«, u broju od 24. oktobra 1878, kao uvodnik pod naslovom »Tabor v Dolini«, a takođe i »Edinost«, dva dana docnije, samo s tom razlikom da tršćanski list upotrebljava termin »Južni Slovani«, dok »Slovenski Narod« i »Slovenec« termin »Jugoslovani«.³⁷

Naveli smo dnevni red tabora u Dolini ad litteram, kakó iz kratkog obaveštenja o tome, da će se održati tabor u Dolini iz »Slovenskog Naroda« od 13. oktobra, a takođe i iz poziva Odbora političkog društva »Edinost« na učešće u radu tabora iz ovog lista od 22. oktobra. Između 2, 3. i 4. tačke, sem preciznije određenosti, nema uočljivije razlike. Međutim, kod 1. tačke dnevnog reda je uočljiva velika razlika, budući da je u prečišćenom tekstu došla na prvo mesto formulacija odanosti austrijskom caru, čega nije bilo u obaveštenju od 13. oktobra. Verovatno da su na tome insistirali organi vlasti, postavljajući to kao uslov za izdavanje dozvole da se može održati tabor. Naravno, Odboru za organizovanje tabora najvažnije je bilo da se on i održi, te je i dnevni red u tom smislu i konstruisao. Naime, ovaj Odbor je 1, 3. i 4. tačku dnevnog reda sasvim određeno postavio, a drugu dosta široko i neodređeno. Međutim, pada u oči to, da je i ovako stilizovan tekst te tačke dnevnog reda upozoravao da je važnija od ostalih, a kako smo gore naveli, sam Odbor za pripremu tabora je apelovao na govornike da osobitu pažnju posvete drugoj tački, te da se, saobrazno tome, što veći broj govornika baš angažuje po pitanjima koja ona tretira. Naravno, moralo je biti sasvim jasno političkim radnicima, da će se pod tom tačkom raspravljati o pitanju zahteva za stvaranje Ujedinjene Slovenije. Dakle, druga tačka dnevnog reda tabora u Dolini, koja se odnosi na realizaciju ideje Ujedinjene Slovenije, postavljena je u pozivu u zavijenijoj formi, kakav je bio slučaj i na nekim političkim narodnim manifestacijama ove vrste iz razdoblja tabora, 1868—1971. godine.³⁸

Kako mislimo, veoma je važan tok rada tabora u dolini. Pošto je na njemu istupio dosta veliki broj govornika, mi ćemo se, uglavnom, zadržati na drugoj, naravno, za nas najvažnijoj tački dnevnog reda. A obzirom da je list »Edinost« najdetaljnije upoznala javnost o tom važnom događaju,

³⁶ »Slovenski Narod« 243, 22. X 1878.

³⁷ Up.: »Slovenski Narod« 243, 22. X 1878; »Slovenec« 117, 24. X 1878; »Edinost« 20, 26. X 1878.

³⁸ Opširnije o dnevnim redovima na slovenačkim taborima, v.: V. Melik, Slovenski tabori ..., str. 74—75.

to ćemo se, prvenstveno, osloniti na podatke tog lista. Naime, u broju od 9. novembra 1878, objavila je »Edinost« dosta dug uvodni članak s naslovom »Tabor u Dolini«, gde je navedeno, da je političko društvo »Edinost« još od svog osnivanja 1874. radilo na organizovanju tabora ali bez uspeha. No, maja 1878, kada su doneta nova pravila i obraćena pažnja na Istru,³⁹ društvo je postalo i snažnije i aktivnije. To potvrđuje organizacija tabora u Dolini, do koga je došlo blagodareći upornosti Odbora za organizovanje ovog masovnog narodnog zbora uz svesrdnu podršku učitelja, sveštenika pa i rodoljuba koji su bili u organima vlasti. Nepoznati autor ovog sastava ističe, da je bilo i teškoća u vezi odobravanja tabora, naročito liste govornika na njemu, koje su, ipak, savladane. Dolazak naroda na mesto održavanja ovog masovnog narodnog zbora bio je dobro organizovan i, što je naročito važno, snažno je povećavao kod njega osećaj pripadnosti slovenačkom narodu, našto upozorava okolnost nošenje zastava i pevanje slovenačkih narodnih pesama. Pored toga, navedeno je, da se je veliki broj naroda uputio ka Dolini,⁴⁰ čemu su doprinele i povoljne atmosfere prilike.⁴¹

U prisustvu vladinog zastupnika, c. k. sreskog komesara u Koprju, vi-teza Wilhelma Jetmara, 27. oktobra 1878, u 15 časova, tabor u Dolini je bio otvoren. Taj čin je, s obzirom da je predsednik društva »Edinosti«, Ivan Nabergoj,⁴² kao poslanik Carevinskog veća tada bio u Beču, obavio potpredsednik, Viktor Dolenc,⁴³ obrativši se okupljenom narodu kraćim, ali, zato, značajnim prigodnim govorom. Naravno, potrebno je da se na njemu i zadržimo, barem koliko je to najneophodnije. Nakon zahvalnosti prisutnima što su u tako velikom broju došli na tabor, »da protestujete z moško besedo proti temu da bi se naše zemlje le en ped odtrgala od Avstrije« i isticanja važnosti minulih tabora, Viktor Dolenc je, što se tiče značaja tabora u Dolini, rekao da on ima ne samo slovenački već i jugoslovenski značaj,⁴⁴ obrazloživši tu svoju tvrdnju na sledeći način: »Naj bi bil ta tabor začetek našega spojenja v eno samo narodno telo.« On je, kako je govornik istakao, značajan i zato što političko društvo »Edinost« na njemu praznuje »na posebno slaven način svoj vhod v Istro, v to tužno deželo, kjer naši slovanski bratje vzdihujejo pod jarmom ital(ijanskih) 'begov'. Bog daj da bi

³⁹ o čemu u listu »Edinosti«, u broju od 22. juna 1878, u rubrici »Domaće stvarje«, stoji ovo: »Edinost«, politično društvo, je pravila tako prenarodila, da bude zборе po vsem primorskem imela, to je od Lošina pa do Koroške meje. Teško delo, ali strašiti ga se ne smemo. Pravila je vlada uže potrdila in kakor se čuje, bude 19. občini zbor v sosednji Istri v Dolini. Naši sovražniki delajo s podvojenjo močjo, mi ne smemo zaostati, s zedinjeno močjo dosežemo sčasoma vse; zapomnimo si vsi, da je v edinosti moč, torej krepko naprej« (»Edinost« 12, 22. VI 1878).

⁴⁰ što upućuje na zaključak da je broj učesnika tabora bio zaista imponozantan, ali se na osnovu uopštene konstatacije ne može tačna cifra ustanoviti. Međutim, u uvodnicima, posvećenim ovom taboru, u »Slovenskom Narodu« i »Slovenecu«, navedeno je da je na njemu bilo oko 10.000 ljudi (up.: »Slovenski Narod« 250, 30. X 1878; »Slovenec« 120, 121 od 31. X i 5. XI 1878).

⁴¹ O tom značajnom detalju, nepoznati autor izveštaja o taboru u Dolini doslovno piše ovo: »Čas se približuje, vreme nij bilo ves teden ugodno, v nedeljo pa, da si oblačno, posijalo je solnce v časih, ter taborite spodbujalo, da so se v ogromnem številu na tabor napotili. Od vseh krajev so romali Slovenci se zastavami pevajući in ob 3 uri popoldne je bil napolnjen prostor sredi vasi v Dolini s taboritimi. Na tisoče zastavic je migljalo po vasi in na odru« (»Edinost« 21, 9. XI 1878).

⁴² političar, dosledni borac za narodna prava tršćanskih i primorskih Slovenaca. Bio je predsednik političkog društva »Edinost« od 1875. do 1891, a u Carevinskom veću, kao narodni poslanik liberalne struje slovenačkog nacionalnog pokreta od 1875. do 1897, zauzimao se u debatama, pre svega, za privredne potrebe Trsta i okoline i za slovenačke nacionalne zahteve, prvenstveno za školstvo (Pc. /Dr. J. Polec/, Nabergoj Ivan, SBL, 6. zvezek, Ljubljana, 1935, str. 186-187).

⁴³ radikalno usmereni liberal. Javno delovanje otpočeo u Solkanu, radeći na ustanovljenju čitaonice. Na taboru u Sempasu, 18. oktobra 1868, zalagao se za to da državne službe dobijaju prvenstveno Slovenci. Bio je član i odbornik političkog društva »Soče«, a list »Soču« uređivao i bio njen vlasnik do kraja 1876, napisavši oveći broj članaka. U Trst se preselio 1877, gde je bio predsednik radničkog potpornog društva, starešina Sokola, potpredsednik političkog društva »Edinosti«, a od 1884. do 1898 uređivao list »Edinost« (Pir. /Dr. A. Pirjavec/, Dolenc Viktor, SBL, 1. zvezek, Ljubljana, 1925, str. 140).

⁴⁴ podvukavši u tom smislu ovo: »Naš današnji tabor, pa ima še posebno veljavo zarad tega, ker nij samo slovenski, ampak tukaj si podajata bratske roke Slovenec in Hrvat; torej je ta tabor prvi tabor bratov južnih Slovanov in uže samo ta okoliščina je imenitna in zaslužna, da je zabilježila zgodovina« (»Edinost« 21, 9. XI 1878). Valja ovde primetiti to, da Dolenc ima pravo kada tvrdi, da je to prvi tabor sa jugoslovenskim obeležjem održan na slovenačkoj teritoriji. Međutim, 21. maja 1871, održan je tabor u Kastvu, na području hrvatskog dela Istre, koji je imao takođe jugoslovensko obeležje (V. Melik, Slovenski tabori . . . , str. 74).

društvo 'Edinost' zbudilo tu naše brate k pravemu narodnomu življenju, k politični zavesti in k občemu napredku! Veselimo se tedaj današnjega dne, kajti takaj nas navdaja nada, da začnemo živeti novo duševno življenje. — Ponavljali bomo tabore, ker le nevtrudljivo delovanje nam bode pomagalo do končne zmage«. Odmah iza toga, predsedavajući tabora je saopštio dnevni red i apelovao na prisutne, da pažljivo saslušaju izlaganja govornika, odlučno glasaju predložene rezolucije i ponašaju se »kakor je najzrelejšim in omikanejšim ljudem pristojno«, te time pokažu svetu svoju zrelost, »svojo ljubezen in navdušenost za mili naš narod«. Na kraju svog izlaganja na početku rada tabora, Dolenc je predstavio prisutnima vladinog zastupnika, Wilhelma Jetmara.⁴⁵

Naveli smo najvažniji deo govora Viktora Dolenca pri otvaranju tabora u Dolini ad litteram, prvenstveno zbog toga, što se iz njega jasno očituje kvintesencija toka rada ovog narodnog masovnog političkog zbora, odnosno njegova osnovna politička orijentacija. Naime, Dolenc je, shodno utvrđenom dnevnom redu, prvo sasvim kratko, takoreći, jednom jedinom rečenicom, ukazao na potrebu da tabor izrazi odanost Monarhiji kao pandan osvajačkim pretenzijama Italije na Slovenačko Primorje, Trst i Istru, a potom je sav ostali deo izlaganja posvetio kvalifikaciji tabora sa neophodno potrebnim obrazloženjem, potcrtavši da on ima slovenačko i jugoslovensko, a ne austrijsko, obeležje. U tome i jeste, kako mislimo, kvalitetna razlika, koja se uočljivo manifestovala na otvorenoj sceni, između tabora u Dolini i ranije održana dva tabora, »v Kviškem« i Kobaridu. Ta konstatacija će biti još više argumentovana u nastavku izlaganja, naročito pri tretiranju druge tačke dnevnog reda tabora u Dolini.

Uzgređno da napomenemo, da je po prvoj tački dnevnog reda održao kraći govor dekan Jan, istakavši gotovost primorskih Slovenaca da brane svoju zemlju od nasrtaja iredentista, na jednoj, i pokažu odanost Austriji, na drugoj strani. Po usvajanju adrese odanosti dinastiji i Monarhiji, tabor je prešao na drugu tačku dnevnog reda. Kao prvi govornik istupio je A. Trobec,⁴⁶ koji je održao, doduše kratak, ali zato dosta smeo govor, otvoreno kritikujući favorizovanje Italijana i ugnjetavanje primorskih Slovenaca, zašto snose glavnu krivicu vladajući krugovi Monarhije. On je naveo, da su Slovenci još pre deset godina na taborima rezolutno zahtevali »svoje pravice«, a pre svega, »zedinjenje Slovenije«, ali, kako ističe A. Trobec, nažalost, »naše prošnje, sklepe in tirjatve je vlada prezirala in sicer v našo in državno škodo«. On je istakao, da su u okolini Trsta bili Slovenci uočljivo ugnjetavani: vrši se nasilno italijaniziranje slovenačkog življa, izborni sistem je konstruisan na štetu slovenačkog naroda, nasilno su odstranjeni predsednici opština zbog toga što su po svojoj nacionalnoj pripadnosti Slovenci itd. Na kraju svog govora A. Trobec je predložio narodnom zboru usvajanje rezolucije, u kojoj se, kao najvažnije, ističe zahtev za stvaranje Ujedinjene Slovenije.⁴⁷

⁴⁵ On se obratio kratkim pozdravnim govorom okupljenom narodu i istakao, da je ovako masovan tabor »očitan dokaz patrioitične udanosti in duševnega napredka vašega naroda, in kaže da ste dobri Slovenci tudi dobri Avstrijci in da taki tudi hočete ostati«, što se očituje iz prve tačke dnevnog reda. I druge tačke dnevnog reda, kako je Jetmar rekao, raduju vladu jer se vidi, »da hočete svojo pozornost posebno na izobraževanje in oliko svojega naroda obračati in ker se vidi, da tudi praktičnih namen ne pozabljate« (»Edinost« 21, 9. XI 1878).

⁴⁶ za koga u izveštaju o radu tabora u Dolini u »Slovenskom Narodu« piše da je »okolican« (»Slovenski Narod« 250, 30. X 1878).

⁴⁷ Najvažniji deo rezolucije, koji je od naroda akceptiran sa zahtevom da bečka vlada omogući njegovu realizaciju glasi: »Castita gospoda! Na podlagi mojega govora si dovoljujem slavnemu zboru na današnjem taboru predlagati to resoluciju:

1. Naj visoka vlada, ako želi blagostanje našem narodu, predlaga in dela na to, da zadobimo za služeno zedinjenje Slovenije.

2. Naj visoka vlada, predlaga in dela na to, da se volilni sistem tako predrugači, da bude našem narodu vsaj bolj pravičen« (»Edinost« 21, 9. XI 1878).

U zahtevu, za teritorijalno i političko ujedinjenje slovenačkog naroda još je bio rezolutniji i određeniji drugi govornik po drugoj tački dnevnog reda, predsedavajući tabora, Viktor Dolenc. On je otvoreno naglasio, da u Monarhiji, u sadašnjem dualističkom sistemu, nema ni potrebne slobode, a još manje narodne ravnopravnosti, pa je radi toga neophodno potrebno da se država preustroji na federativnoj osnovi. U tako ustrojenoj državi »bi se morala vpeljati popolna avtonomija, kolikor je to mogoće«, a u interesu očuvanja integriteta države trebalo bi osnovati »veće dežele ali državne grupe katere bi morale naravno odgovarjati narodnostnemu načelu, kajti sedanje male deželice, kakor so posebno naše južne primorske krovine, ne mogle bi dobro prebavljati popolne avtonomije in državni stroj bi bil potem tudi preveč kompliciran. Ena taka dežela ali grupa v federalistični Avstriji bi bila tudi 'Slovenija' ali 'Ilirija', kakor jo uže hote imenovati in k tej grupi bi pripadali koroško-štajerski Slovenci? Kranjsko, pa celo Primorsko z Istro v red«. Dakle, Dolenc, posve u duhu programa politike liberalne struje slovenačkog nacionalnog pokreta, određeno i odlučno, zahtevao je ujedinjenje svih Slovenaca u posebnu federalnu jedinicu u sklopu federativne Habsburške Monarhije. Dalje je Dolenc, bez ustezanja, istakao, da je stvaranje Ujedinjene Slovenije condicio sine qua non daljeg nesmetanog napretka Slovenaca.⁴⁸ Dolenc je naročito istakao, da bi u »Sloveniju« ušle neke opštine i sela u kojima Italijani predstavljaju apsolutnu većinu, što nikako ne treba da predstavlja bilo kakvu prepreku za njeno stvaranje, jer »mi zatirani Slovenci«, koji smo osetili na svojoj koži nacionalno ugnjetavanje »v narodnih zadevah damo jim mi radi 'carta bianca', da si napravijo postavu«, po kojoj bi imali svoje narodne škole, sudove, administrativne urede itd. Na kraju svog govora, nakon javnog odavanja priznanja Kranjskoj pokrajinskoj skupštini što je od vladara tražila političko i teritorijalno ujedinjenje slovenačkih pokrajina i stvaranje Ujedinjene Slovenije,⁴⁹ Viktor Dolenc je prisutnom narodu predložio usvajanje rezolucije sledećeg sadržaja: »Naši narodni zastopniki v deželnih in državnih zborih naj po izgledu narodnih poslancev kranjskih pri vsaki dani jim priliki odločno tirjajo zedinjenje vseh slovenskih z Istro vred v eno samo politično in administrativno celoto in naj se zastopniki drugih Slovanov v Avstriji edino na to delajo, da se Avstrija uže kmalo preustroji v federalistično državo (Klici: živela Slovenija zedinjena!). Pri glasovanji sprejme se navdušeno ta resolucija in mej pokanjem (možnarjev, m. pr., P. L.) in petjem slišali in odmevali so se tudi močni klici: živela Slovenija! Edini hočemo biti i t. d.«

Nakon toga, na taboru su tretirana pitanja iz treće tačke dnevnog reda, po kojoj su govorili istaknuti politički radnici, Hrvati iz Istre, Petar Peršić i Ljudevit Vulićević, koji su se založili za tešnju političku saradnju između Hrvata i Slovenaca u borbi protiv iredentističkih osvajačkih namera, ističući i neophodnost jugoslovenske solidarnosti na široj osnovi, a i zahteva-

⁴⁸ On je doslovno u tom smislu rekao, nakon isticanja da federalizam najbolje Austriji odgovara, jer je to najbolje uređenje, upšte, kako priznaju Francuzi pa i Nemci, sledeće: »Kar se pa tiče nas Slovencev, bi mogli le tako združeni v eno samo narodno telo uspešno napredovati, osnovati si svoje dobre škole, urade, zmanjšati število uradnikov in stroške za upravo« (»Edinost« 21, 9. XI 1878).

⁴⁹ O čemu je govornik doslovno rekao ovo: »Konečno mi je, še omeniti naših vrlih boriteljev v kranjskem deželnem zboru in možate adrese, katero so predlagali v omenjenem zboru; iz globine srca smo jim vsi Slovenci hvaležni za tako pogumno neustrašljivo vedenje in gotovo govorim iz src vsega naroda, ako izrečem, da se ves slovenski narod ujema z obsežkom in nazori one adrese in da je tudi hvaležen vsem vrlim narodnim zastopnikom« (»Edinost« 21, 9. XI 1878). Kako se iz citiranog teksta vidi, Viktor Dolenc nije naveo našta se konkretno odnosi adresa Kranjske pokrajinske skupštine, niti datum njenog usvajanja, odnosno slanja vladaru. Ustvari, reč je o adresi, koju su dostavili caru poslanici Kranjske pokrajinske skupštine, 5. oktobra 1878, kako liberali tako i konzervativci, u kojoj su, pored kritike vladine politike u vezi izbornog sistema i nacionalnog ugnjetavanja nenemačkih i nemačkih naroda, zahtevali Ujedinjenu Sloveniju (P. Luković, n. d., str. 356—357).

jući da se energično traži od bečke vlade dozvola za osnivanje narodnih škola, što je tabor usvojio.⁵⁰ Konačno, po četvrtoj tački dnevnog reda govorio je Ernest Klavžar, koji je u dugom i argumentovanim izlaganju naveo činjenično stanje erozije Krasa zbog njegove ogolelosti, založivši se za to, da se to područje čim pre pošumi, što je narod jednoglasno usvojio.⁵¹

Kako se vidi iz lista »Edinost«, taboru u Dolini je od strane slovenačke javnosti poklonjena velika pažnja. Do toga je došlo, pre svega, otuda, što se očekivalo od naroda na tom masovnom zboru da odvažno istupi sa rezolutnim zahtevom za stvaranje Ujedinjene Slovenije. Naime, kako se vidi iz saopštenja, objavljenog u rubrici »Došli telegrami«, u »Edinosti«, u broju od 9. novembra 1878, u toku rada tabora prispelo je od pojedinih društava kao i od pojedinaca 29 telegrama. Iz razloga što se u nekim od tih pozdravnih pošiljki otvoreno zastupa teza potrebe jačanja jugoslovenske solidarnosti, pa, čak, i potreba ujedinjenja svih Južnih Slovena, te i zahtev za stvaranje Ujedinjene Slovenije, navešćemo ih ad litteram. Na prvom mestu je objavljen telegram iz Beča, upućen od predsednika političkog društva »Edinost« i poslanika u Carevinskom veću, Ivana Nabergoja, koji glasi: »Z Dunaja. Ni Nemeć ni Italijan obal Jadranskega morja gospodar ne more biti. Slavjan Nabergoj.« U narednom broju »Edinosti«, u rubrici »Popravek«, saopšteno je, da je Nabergojev telegram primljen »popačen z Dunaja«, te je, radi toga, prezentiran izvorni tekst, koji glasi: »Nabergoj kliče iz Dunaja taboru v Dolini: Ni Nemeć ni Italijan, gospodar Jadranskega morja mora biti le Slovañ.«⁵² Dalje je u telegramu, upućenom sa zbora Slovenaca u Narodnoj čitaonici u Ljubljani, sa potpisom lidera slovenačkih liberala, dr Valentina Zarnika i Josipa Jurčiča, naglašeno da se primorski Slovenci bore protiv iredentizma, dok u »sredini Slovenije« protiv nasilja germanstva, a potom, u smislu pozdrava, navedeno je: »Živel i hrabri sovojevnik i na bregu sinje Adrije, živel narod naš, živela naša edinost ki nas veže od Mure do Adrije«. Dalje je, kao treći po redu, objavljen po sadržaju veoma značajan telegram Ljubljanskog Sokola koji glasi: »Obžalujoč da smo zaprečeni osobno vdeležiti se zborovanja vašega, kličemo iz vsega srca: Slava zvišenej ideji slovanski, zjedinjenju vseh južnih Slovanov; pozdravljamo z grmečim: živel i vrli bratje taboriti!« Dalje je, takođe iz Ljubljane, dostavljen telegram činovnika glavnog »Zastopa Banke Slovenije«, u kome se naglašava potreba da se tabor odlučno založi za stvaranje Ujedinjene Slovenije i u tom smislu se upućuje pozdrav: »Taboritom dolinskim, ako ne pozabijo naglašati združenje z vsemi Slovenci, iskren pozdrav«. U telegramu »čitalnice Bizoviške«, koja odmah zatim sledi, a poslata je iz Ljubljane, stoji: »Vojskuj se za pravico. Slovenski tabor je bitka, dobljena po hrabrih Primorcih: živel i!« Konačno, kao šesti i poslednji telegram, čiji je tekst objavljen u celini, to je pozdrav vrlo odmerenog sadržaja, koga je iz Ljubljane uputio taboru u Dolini dr Janez Bleiweis, koji glasi: »Srčen pozdrav rodoljubom taboritom! Italijan naj ve, da živimo Slovenci, zavednih svojih pravic na zemlji slovanski«. Dalje su taksativno navedeni prispeli pozdravni telegrami taboru u Dolini: iz Maribora, Divače, Gorice, Celja, Mozirja, Varaždina, Logatca, Škofje Loke, Postojne itd.⁵³ Dakle, broj upućenih telegrama, njihov sadržaj i mesta odakle su poslata, svedoče o velikoj zainteresovanosti slovenačke javnosti za tabor u Dolini, a naročito za to, da njegove odluke budu u duhu osnovnih težnji slovenačkog naroda, tj. za

⁵⁰ »Edinost« 21, 9. XI 1878.

⁵¹ U »Edinosti« od 9. novembra je Klavžarjev govor kratko parafraziran, dok je u broju od 14. decembra ad litteram naveden (up.: »Edinost« 21, 23 od 9. XI i 14. XII 1878).

⁵² Up.: »Edinost« 21, 22 od 9. i 23. XI 1878.

stvaranje Ujedinjene Slovenije, kako bi se Slovenci uspešnije borili za očuvanje integriteta svoje etničke teritorije i protiv odnarodjavanja.

Potrebno je na ovom mestu nešto reći i o odjeku tabora u Dolini u ostalim krajevima Slovenije. Kako su »Slovenski Narod« i »Slovenec« tada bili najčitaniji slovenački listovi, to ćemo se osloniti na njihova saopštenja posvećena tom pitanju. Tako je, na primer, slovenački dnevnik, u broju od 30. oktobra 1878, objavio izveštaj svog specijalnog dopisnika iz Trsta od 28. oktobra kao uvodnik s naslovom »Tabor v Dolini«, gde je istaknuto, da je ovaj masovni narodni zbor ocenjen kao »sljajen«. Tamo je glavna pažnja posvećena drugoj tački dnevnog reda i naročito podvučeno, da je prvi govornik po njoj, A. Trobec, otvoreno izneo »krivice koje se našem narodu gode, po razkosanji v več dežel, kako je zaradi tega duševno in materijalno zaostal, ter je nasikal narodni blagor, ako bi se izvršila gorka želja zjedinjenja Slovencev v eno kronovino. Završilo je: „Hočemo! Moramo zjedinjeni biti!“ i t. d.« Dalje je potcrtano, da je Viktor Dolenc, kao drugi govornik po drugoj tački, u »jedernatom govoru, kako bi se pomagalo Slovincem duševno in materijalno z zjedinjenjem vseh slovenskih pokrajin v eno kronovino«, što je narod odobravao sa »slava!«, tako da je pri glasanju »bila druga točka zopet enoglasno v pričo c. kr. komisarja sprejeta«. Na kraju uvodnika je odato puno priznanje političkom društvu »Edinost« za uspešno organizovan tabor i izražena nada da će biti još takvih masovnih političkih zborova, te u tom smislu navedeno sledeće: »Slovensko politično društvo »Edinost« pa si boče v svojo kroniko z zlatimi črkami vpisalo prvi društveni tabor na pragu naše Istre, za katerim pridejo še drugi. Bog daj, da bi se tudi v drugih krajih začelo zopet taborovati, ter idejo zjedinjene Slovenije in narodne slovanske zavednosti širiti.«⁵⁴

Dalje je organ slovenačkih liberala, u rubrici »Domače stvari«, u broju od 10. novembra, objavio kratko saopštenje o tome, da je gorički konzervativni list, »L' Eco del Litorale« pozitivno ocenio rad tabora u Dolini, ali ne i rezoluciju »katera zahteva združenje vseh Slovencev v en deželni zbor«, jer je zbog nje »vzbudil tabor neko pošast, katera bi se lahko imenovala 'Imperiale regio panslavismo litorale'«. Tamo je navedeno još i to, da zadarski »Narodni List« ističe, da će odluke tabora u Dolini moći »suzbijati talijansko komešanje«, ali će trajno moći osigurati »Austrijsko primorje samo ujedinjenje srodnih južnoslovenskih zemalja sa Hrvatskom«. Na ovu opasku zadarskog lista, tamo je kratko i jasno rečeno: »Dobro, le naj Hrvatje povsod delajo na zjedinjenje z nami, mi smo pripravni.«⁵⁵

Za razliku od slovenačkog dnevnika, koji glavnu pažnju posvećuje drugoj tački dnevnog reda dolinskog tabora, tj. zahtevu za stvaranje Ujedinjene Slovenije, »Slovenec« to pitanje zaobilazi i u prvi plan ističe prvu tačku dnevnog reda. Tako, u broju od 31. oktobra 1878, u rubrici »Domače novice«, objavljeno je kratko saopštenje, u kome je navedeno, da je na taboru usvojena adresa odanosti caru i protest protiv italijanskih osvajačkih pretenzija, a takođe je usvojena »resolucija o zedinjenju deželnih zborov goriškega, tržaškega in parentinskega, o vstanovitvi slovenskih šol«.⁵⁶ Četiri dana odnije, ovaj list je objavio dosta opširan uvodnik s naslovom »Tabor v Dolini in Italija irredenta«. Tamo je glavna pažnja posvećena prvoj tački dnevnog reda tabora u legitimističkom smislu, uz isti-

⁵³ »Edinost« 21, 9. XI 1878.

⁵⁴ »Slovenski Narod« 250, 30. X 1878.

⁵⁵ »Slovenski Narod« 259, 10. XI 1878.

⁵⁶ »Slovenec« 120, 31. X 1878.

canje, da su »brezštevlni kresovi na cesarjev god«, a i održani tabori na granici prema Italiji, jasno dokazali odanost Slovenaca Habsburškoj Monarhiji, na jednoj, i njihovu spremnost da se odlučno odupru iredentizmu, na drugoj strani. No, kako je tamo u nastavku navedeno, uz potrebno obrazloženje, Austrija treba da pomaže odane joj primorske Slovence, ili da im, barem, bude blagonaklona, jer je, zapravo, i najbolje, »da si sami sebi pomagamo, ker le tako postanemo krepki, vstrajni in samostojni«. Na kraju ovog uvodnika je izražena želja, da će i narod Istre otpočeti da vodi odlučniju političku borbu za realizaciju svojih narodnih prava, a pre svega da se emancipira od inferiornog položaja prema Italijanima, dok je političkom društvu »Edinost« upućena čestitka za dosadašnji uspešan rad na tom polju.⁵⁷

I dva domaća nemačka dnevnikara informisali su svoje čitaoce o taboru u Dolini. Na ovom mestu ćemo iz njih navesti, uglavnom, ono što slovenački listovi nisu objavili ili, pak, što odudara od onog što smo već naveli. Tako je zvanična »Laibacher Zeitung« već u broju od 29. oktobra 1878, u rubrici »Tagesneuigkeiten. Lokales«, objavila kratko saopštenje, u kome je navedeno, da je na taboru bilo 8000 ljudi, uz naglasak, nakon navođenja o donošenju rezolucija o odanosti caru, ujedinjenju slovenačkih pokrajina itd., da je prispelo mnogo telegrama taboru, između kojih i Nabergoja, koji glasi: »Ne Italijani, već Slovenci moraju biti gospodari u Primorju.«⁵⁸ Kako se vidi, ovaj vladin list je namerno ispustio iz Nabergojevog telegrama, čiji smo sadržaj naveli, formulaciju: »Ni Nemece«, pa ga je zbog toga »Slovenski Narod« oštro kritikovao u saopštenju, koga je objavio u broju od zadnjeg dana oktobra, u rubrici »Domaće stvari«. Organ slovenačkih liberala ističe, da je to namerno urađeno, budući da je »Triester Zeitung«, u broju od 28. oktobra, objavio celovit tekst Nabergojevog telegrama. Navodeći uzroke ovakvog istupanja ljubljanskog vladinog lista, slovenački dnevnik ističe, da je tu posredi »sovražnost do Slovanov in slabo skrito velikonemško tendenco«, a trebalo bi da taj list bude objektivn, »ker c. kr. štampilja ne plaćuje, in svoj život hrani iz krvavega rubežnega i editztnega krajcarja slovenskega na slovenskem Kranjskem.«⁵⁹ Prenoseći pisanje vladinog lista iz Beča, »Neue freie Presse«, ljubljanski vladin list je objavio, u navedenoj rubrici, u broju od 30. oktobra, znatno opširniji izveštaj o taboru u Dolini. Tamo je na početku navedeno, da je na ovom političkom zboru bilo 8000—10.000 ljudi iz Trsta, Gorice, Istre i Kranjske, a potom su po tačkama dnevnog reda navedena imena govornika i sadržaj njihovih govora, uz isticanje na kraju, da je tokom rada tabora pevana često slovenačka narodna himna, uz pucnjavu iz prangija, dok su horovi sa njihovim zastavama bili izdvojeni, a kuće ukrašene.⁶⁰

⁵⁷ Doslovno o tome tamo stoji ovo: »Tabor v Dolini bo imel morda dobrodejen učinek, da se bo narodna samozavest v Istri zbudila, in da se bo narod tamošnji začel poganjati za svoje pravice. Pričakovati je, da bodo tudi isterski Slovani posnemali svoje slovenske brate v Gorici, na Kranjskem in Stajerskem, in da bodo vsaj v kmečkih občinah volili v deželni zbor svoje domače, slovanske, narodne kandidate. Čestitamo v to imé društvu »Edinost« v Trstu in upamo, da bo na tej poti naprej korakalo in zapuščenim Istrijancem pod pazduho seglo, da se dvignejo iz sramotnega hlapčevskega stanja, v katerem so dosedaj nasproti Lahom živeli« (»Slovenec« 121, 5, XI 1878).

⁵⁸ Taj deo saopštenja, doslovno glasi: »Viele Telegramme, darunter eines von Nabergoj des Inhalts: Nicht die Italiener, sondern sie Slovenen müssen die Herren des Küstenlandes sein! trafen ein« (»Laibacher Zeitung« 249, 29. X 1878, str. 2066).

⁵⁹ Na kraju saopštenja, u smislu upečatljivijeg objašnjenja uzroka antislovenačkog istupa lista »Laibacher Zeitung«, navedeno je: »Nič drugoga nego: travaille pour le roi de Prusse! Deutsch bis zur Adria! In ti ljudje hočejo nas druge v avstrijskem patrijotizmu podučevati!« (»Slovenski Narod« 251, 31. X 1878).

⁶⁰ O toj svečanosti strani tabora, tamo doslovno stoji ovo: »Im Verlaufe des Tabor's wurde die Volkshymne immer wieder gesungen, dabei wurde aus Böllern geschossen. Die Gesangsvereine waren mit ihren Fahnen ausgerückt, die Häuser decoriert. Es fand keine Störung statt« (»Laibacher Zeitung« 250, 30. X 1878, str. 2074).

Organ domaćih Nemaca, »Laibacher Tagblatt«, objavio je, u broju od 30. oktobra, uvodnik posvećen taboru u Dolini s naslovom »Götterdämmerung«. Tamo je, posle navoda, da je Richard Wagner sa svojom kompozicijom »Suton bogova« stekao besmrtnu slavu, sa velikom dozom sarkazma označeno, da Slovenci sa taborom u Dolini žele da stvore jedno takvo delo, čiji će glavni kreator biti Ivan Nabergoj sa zahtevom, u poslatom telegramu, pred 10.000 učesnika tabora, da ne mogu ni Italijani, ni Nemci, već moraju Slovenci biti gospodari Primorja.⁶¹ Glavni trn u oku ovog vodećeg slovenofobskog lista u Kranjskoj je zahtev za stvaranje Ujedinjene Slovenije, koji je dominirao na taboru u Dolini, zbog čega se, zapravo, u ovom uvodniku, u njegovom nastavku, jedino ovo pitanje tretira, ali, naravno, sa velikom dozom omalovažavanja slovenačkog naroda i njegovih pravednih težnji. Na takve insinacije slovenački dnevnik uopšte nije smatrao za potrebno da otvoreno reaguje. Do toga je verovatno došlo otuda, što su ovakvi i njima slični istupi, inače providni po svom sadržaju, ovog »nemškutarskog« lista već bili sasvim dovoljno poznati slovenačkoj javnosti i, kao takvi, kod nje bili sasvim diskvalifikovani. Naime, kao najvažnije, tamo se ističe, da težnja Slovenaca za ujedinjenje u jednu krunovinu Trsta, Goričke pokrajine, Istre i Kranjske, a docnije i ostalih slovenačkih pokrajina, ako bi se ostvarila, neimovno bi dovela do otepljenja slovenačke etničke teritorije od »majke Austrije« i, saobrazno tome, ugrožavanja integriteta Monarhije. Na takav razvoj događaja upozorava tekst rezolucija tabora, u kome se, pored ostalog, zahteva stvaranje slovenačkih škola i favorizovanje slovenačkog stanovništva svugde gde preovladava slovenački jezik. Naravno, na kraju ovog pamfletskog uvodnika ističe se, da je takva težnja Slovenaca megalomanska i, saobrazno tome, neostvariva.⁶²

Kako se čini, tabor u Dolini, naročito zbog svoje druge tačke dnevnog reda, naišao je na snažan odjek u Češkoj, što se može zaključiti iz uvodnika slovenačkog dnevnika s naslovom »češk list o zjedinjenji Slovencev«, u broju od 1. novembra 1878. Tamo je prvo konstatovano, da je češki »Narodni Listy«,⁶³ u broju od 29. oktobra, objavio uvodnik s naslovom »Sjednot' te Slovince!«, gde je navedeno, da je na taboru u Dolini, na kome je prisustvovalo »10.000 Slovencev iz Trsta, Gorice, Istre in Kranjskega«, usvojena »rezolucija o zjedinjenji Slovencev«, što se slaže »na las z adreso, katero so tega meseca v kranjskem deželnem zboru predložili slovenski poslanci, a katero je tamošnja ustavaška večina zavrgla«. Dalje je navedeno, da su održavanje ovog tabora organi vlasti odobrili zbog sve veće opasnosti za Austriju od iredentizma,⁶⁴ pa je Ujedinjena Slovenija, kako ističe ovaj

⁶¹ O tome tamo stoji ovo: »Die Slovenen versuchten, das grosse Werk Götterdämmerung bei dem am 27. Oktober 1878 in Dolina nächst Triest stattgefundenen Tabor auf politischen Boden zu übertragen, Gospod Nabergoj nämlich erhob seine Stimme und sang vor 10.000 Stammesgenossen sein neuestes Opus von der 'slovenischen Götterdämmerung'. Die Bravourarie: 'Nicht der Italiener, nicht der Deutsche, sonder der Slovenc muss Herr sein des ganzen Küstenlandes!' wurde mit stürmischem Jubel begrüsst« (»Laibacher Tagblatt« 250, 30. X 1878).

⁶² Kao najvažnije u tom smislu, tamo je doslovno navedeno sledeće: »Die Slovenen aus dem Triester, Görzer, Parenzer und Krainer Gebiete wurden von dem Liede über die Dämmerung ihres nationalen Götterthums in den siebenten Himmel erhoben, sie sehen schon den Morgen anbrechen, an welchem die Kinder Oesterreichs — Triest, Görz, Parenzo, Krain, Untersteiermark — von der Mutter Austria sich lostrennen und der winkenden Göttin 'Slovenia' zu Füßen sinken. Das beim Tabor in Dolina angestimmte Lied von 'slovenischen Götterthum' strebt die Vereinigung aller slovenischen Länderstriche in ein Verwaltungsgebiet in eine Landstube, an. Der text dieses Liedes verlangt überdies die Einführung slovenischer Schulen, die Vertheilung der Kartwaldungen und die Stärkung und Hebung des slovenischen Elementes in allen Provinztheilen, wo die slovenische Zunge herrscht« (»Laibacher Tagblatt« 250, 30. X 1878).

⁶³ koji je otpočeo izlaziti u Pragu 1860. kao organ Liberalne stranke i sve do 1939. bio jedan od vodećih čeških listova (v.: Ottuv slovník naučný, Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, desátý díl, Praha, 1896, str. 460—462; Ottuv slovník naučný nové doby, Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, 1/IV, Praha, 1936, str. 456—457).

⁶⁴ dok su, tamo, gde te opasnosti nema: u Kranjskoj, slovenačkoj Štajerskoj i Češkoj, održavanje tabora zabranili, što unekoliko izaziva čuđenje (»Slovenski Narod« 252, 1. XI 1878).

češki list, najefikasnija mera za paralizovanje osvajačkih težnji Italije.⁶⁵

Naravno, samo po sebi se nameće pitanje: na kakav su odjek naišli tabor u Dolini i njegove značajne odluke kod srpskog naroda u Kneževini Srbiji i Vojvodini. Odmah treba reći, da je srpski narod, naročito u Srbiji, o ovom taboru bio nedovoljno obavešten. To s razloga, što su u to vreme u Srbiji izlazili od poznatijih političkih listova samo zvanične »Srpske Novine« i poluzvanični »Istok«, organ Ristićeve vladajuće Liberalne stranke, a u Vojvodini Miletićeva »Zastava«, konzervativni »Srbski Narod«, koji je, dotiran od Mađara, vrlo često napadao »Zastavu«, zastupajući politiku mađarske vlade i organ pristalica dinastije Karađorđevića, temišvarski »Narodni Glasnik«.⁶⁶ Kako ističe Jovan Skerlić, vreme od 1876. do 1880. bilo je nepovoljno za razvoj štampe, naročito u Srbiji, gde je pažnja bila usredsređena »na granicu«, a po završetku rata vladala je »teška ekonomska kriza i velika duševna depresija«, dok je u Vojvodini bila pooštrena cenzura prema srpskoj štampi zbog imperijalističkog prodora Austro-Ugarske na Balkansko poluostrvo.⁶⁷ Pa i pored svega toga, bar jedan deo srpske javnosti bio je, koliko-toliko, upoznat sa ovim taborom, budući da su o njemu dva srpska lista obavestila o najnužnijem svoje čitaoc.

Tako je »Srbski Narod«, koji je izlazio u Novom Sadu i za Srbiju nije bio zabranjen, u broju od 1/23. oktobra 1878, objavio, u rubrici »Domaće novosti«, kratko saopštenje, istina bez komentara, o tome, da će se 15/27. oktobra u Dolini održati »narodni zbor«. Tamo je istaknuto, da tabor organizuje političko društvo »Jedinstvo« s ciljem »da obezoruža italijanske demonstracije«. Uredništvo ovog lista je, verovatno, za ovo obaveštenje crpelo podatke iz saopštenja objavljenog u slovenačkom dnevniku, u broju od 13. oktobra, našto upućuje podatak, da je i u novosadskom listu kao i u ljubljanskom ispušten prvi deo prve tačke dnevnog reda tabora: adresa vernosti caru, a objavljeno: »Ograda (treba: protest, m. pr., P. L.) protiv demonstracija Italijanaca u Primorju«. Inače, druga, treća i četvrta tačka dnevnog reda u »Srbskom Narodu« navedene su, naravno u prevodu na srpskohrvatskom jeziku, kao i u slovenačkom dnevniku, je u trećoj tački izostavljen kraj zadnjeg dela rečenice: »posebno pa v zanemarenoj Istri«.⁶⁸

Za razliku od ovog kratkog saopštenja, objavio je »Narodni Glasnik«,⁶⁹

⁶⁵ O tome tamo doslovno piše: »Zedinjena Slovenija je denes neizogibljiva potreba za ohrano in obrano avstrijskega ozemlja proti onej politiki, ki je tera Italija irrendenta. Zjedinite Slovence, a ne treba se vam bati zjedinejne Italije. Tabor v Dolini je sprejel adreso slovenskih poslancev kranjskih. Na Dunaji bodo na zadnje izpoznali, kje so pravi prijatelji državne misli avstrijske.« U smislu komentara navoda češkog lista, uredništvo slovenačkog dnevnika je konstatovalo: »Tako češki list. Res, da stvarno smo mi v svojem listu vse te misli uže izrekli. Ali od te strani zopet izrečene, nas Slovence morajo le veseliti, tem bolj, ker so nam dokaz, da nas bodo Čehi v našej terjatvi podpirali, kadar pride čas.« (»Slovenski Narod« 252, 1. XI 1878).

⁶⁶ Up.: Dr J. Skerlić, Istorijski pregled srpske štampe 1791—1911, Beograd, 1911, str. 58, 66—68; T. Militar, Štampa u Vojvodini, Pregled istoriske građe, Novi Sad, 1939, str. 16—21.

⁶⁷ J. Skerlić, n. d., str. 68. Govoreći u Narodnoj skupštini, 26 (7. februara) januara 1880. o izmeni 6. člana Zakona o štampi, odnosno o liberalizaciji ove, predsednik vlade, Jovan Ristić, rekao je o uzrocima tako malog broja listova u Srbiji ovo: »Što do sad nije bilo više novina, nije dolazilo ni od čega drugog nego od zamorenosti, koja je za svakog došla posle rata. Svaki je gledao da svoje nevolje leči, pa nije nikome bilo do novina« (Z. Živanović, Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka, knjiga druga: od proglašenja nezavisnosti Srbije do abdikacije kralja Milana 1878—1889, Beograd, 1924, str. 63).

⁶⁸ Up.: »Slovenski Narod« 236, 13. X 1878; »Srbski Narod« 71, 11/23. X 1878.

⁶⁹ pokrenut u Temišvaru u prvom tromesečju 1878. od kneza Petra Karađorđevića. Stvarni urednik ovog lista, kako se navodi u »Zastavi« od 21 (2. aprila) marta 1878, bio je Vladimir Ljotić, a nominalni Paja Jovanović. Dalje je u novosadskom listu navedeno, da je »Narodni Glasnik« bezrezervno zastupao interese dinastije Karađorđevića, te kao takav bio prepun članaka i saopštenja u kojima je podvrgnut oštroj kritici režim u Srbiji i dinastija Obrenovića. Izlazio je do sredine 1880. i to sredom, petkom i nedeljom, a ne jedanput u nedelji, kako tvrdi Triva Militar, kako se iz samog lista vidi. Jedan od glavnih saradnika ovog lista, kako navodi Slobodan Jovanović, bio je Ljubomir Kaljević, koji je kao predsednik srpske vlade, oktobar 1875—početak maja 1876, doneo vrlo slobodoumne zakone o štampi i opštinskoj samoupravi, što je zbog rata anulirano. Inače, temišvarski list je veoma informativan pa i slobodouman (up.: »Zastava« 45, 21 (2. IV) III 1878; »Narodni Glasnik« 1, 2, 3 od 1, 3, 5 (13, 15, 17) III 1878; 44, 45 od 11, 13 (23, 25) IV 1880; T. Militar, n. d., str. 21; B. Miličković, Ljotić, Vladimir, Enciklopedija Jugoslavije, 5, Zagreb, 1962, str. 566; S. Jovanović, Kaljević Ljubomir, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, II knjiga, Zagreb (ćirilica), 1926, str. 224).

u broju od 13/25. oktobra, u rubrici »Dopisi«, opsežan izveštaj svog dopisnika iz Trsta od 10/22. oktobra i to ne samo o tome, da je zakazano održavanje tabora u Dolini za 15/27. oktobra, već i o radu društva »Edinosti«, borbi primorskih Slovenaca protiv italijanskih osvajačkih pretenzija na njihovu zemlju, uz visoku ocenu sve odlučnije borbe Slovenaca protiv privilegovanih Nemaca i Italijana za očuvanje svoje etničke individualnosti. S obzirom na navedeno, mislimo da se nešto duže zadržimo na ovom izveštaju, budući da je prožet iskrenim simpatijama prema teškoj borbi slovenačkog naroda za svoj opstanak. Bez obzira na to, što je za Kneževinu Srbiji »Narodni Glasnik« bio zabranjen, gotovo, od početka njegovog izlaženja,⁷⁰ on je, ipak, tajnim kanalima dospavao u Srbiju do pristalica dinastije Karađorđevića, koji su od topolske bune, 7—11. decembra 1877, bili sve brojniji i sve više se približavali radikalima.⁷¹ Ovaj list je dobar deo svog raspoloživog prostora posvećivao prilikama u Kneževini Srbiji, ocenjujući ih u opozicionom duhu, uz vrlo često isticanje, da tamo knez Milan sa Ristićevom vladom satrapski upravlja, što je, nema sumnje, za čitalačku publiku u Srbiji bilo privlačno. To znači, da je list i u Srbiji rado čitan, a poglavito izveštaji sa zanimljivim sadržajem, kakav je i tršćanskog dopisnika, te se može suponirati, da je u znatnoj meri doprineo upoznavanju srpske javnosti sa tadašnjim prilikama u Sloveniji. Po isticanju, da su Nemci i slovenački otpadnici — »nemškutari« — naumili da slovenački živalj »stubokom zatru« i rešenosti Slovenaca, »da se junačkije drže i da nemačke napade uspješnije odbijaju, nego ikoje slovensko pleme«, u čemu se ističu i Slovenci u Trstu i okolini jer se uspješno odupiru »i navali Nemaca i bezočnosti Italianizsima«, autor izveštaja dodaje, da Slovenci ne veruju uveravanjima Italijana da ne bacaju »pogled preko Soče«, niti da pretenduju na pripajanje Italiji Goričke pokrajine, Trsta i Istre, već »na to odgovaraju, da su oni prirodni gospodari Jadranskoga mora, i da to nikada ne mogu dopustiti, da iščekavajuća manjina talijanska od njih otme zemlje, koje sa Italijom ni u kakvoj svezi ne stoje«. U nastavku nepoznati izvestilac navodi, da je »slovenska skupština« zakazana za 15/27. oktobra u Dolini sa početkom »posle podne u 1/2 3 sata«, a potom, u dosta slobodnom prevodu, navodi sve četiri tačke dnevnog reda, uglavnom, tačno sem treće, u kojoj nedostaje kraj zadnje rečenice: »posebno pa v zanemarenoj Istri«, i četvrte, koja je sasvim pogrešno navedena: »Kako će se, što najuspješnije zakonom merama postići, da se pretećem zlu doskoči«, a treba: »Nasveti in sklepi, kako bi se dale pogozditi mnoge goličave na Krasu in v Istri«.⁷² Nadalje je izražena nada u puni uspeh rada tabora, jer će biti masovno posećen, ne samo od Slovenaca iz Istre, Goričke pokrajine i Kranjske već i iz ostalih »jugoslovenskih« pokrajina i da će tamo doći do punog izražaja jugoslovenska i slovenska solidarnost.⁷³ U podužem zaključku svog izveštaja, ovaj anonimni dopisnik je naročito potcrtao, da Slovenci prednjače među svim slovenskim plemenima u svojoj privrženosti politici ja-

⁷⁰ kako se jasno vidi iz saopštenja objavljenog u »Zastavi«, rubrici »Različito«, o čemu je i »Narodni Glasnik« tih dana obavestio svoje čitaoce (up.: »Zastava« 45, 21 (2. IV) III 1878; »Narodni Glasnik« 12, 29 (10. IV) III 1878).

⁷¹ Up.: S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knjiga prva (1868—1878), Beograd, 1926, str. 391—402; Isti, Vlada Milana Obrenovića, knjiga druga (1878—1889), Beograd, 1927, str. 45—48.

⁷² Up.: »Slovenski Narod« 236, 243 od 13. i 22. X 1878; »Slovenec« 117, 24. X 1878; »Narodni Glasnik« 96, 13/25. X 1878.

⁷³ O tome tamo doslovno stoji ovo: »Slovenci se od svoje skupštine velikim uspesima nadaju, ako im kakav c. kr. komesar, tu nevinu, no ne manje patriotsku dužnost obaviti ne uskrati. Oni su na tu skupštinu pozvali i Slovence iz Istrije, Gorice, Kranjske, pa i iz ostalih jugoslovenskih pokrajina, da pred celim svetom izreku, da ni jedan pedelj slavenske zemlje Italiji ustupiti neće. Mi se u Trstu nadamo, da će skupština mnogobrojno posećena biti, a odbor političkog društva 'Jednost', kliču u to ime: 'Zivila vzajemnost Slovanstva!' Mi s naše strane pozdravljamo razbuđenu svest naše braće Slovenaca i priteći ćemo im u pomoć, u koliko se to od nas iziskivati može« (»Narodni Glasnik« 96, 13/25. X 1878).

čanja solidarnosti među slovenskim narodima,⁷⁴ a potom na kraju svog izveštaja naveo ovo svoje mišljenje kakvi bi rezultati bili ostvareni, ako bi i ostali slovenski narodi sledili Slovence: »Kad sva manja slovenska plemena budu takovim duhom uzajamnosti i najpre potrebom duševnoga ujedinjenja proniknuta, kao što su danas Slovenci, a veliko (pleme) kad uvidi, a zatim odluči, da to ujedinjenje u korist sviju ostvari, onda će Slavenstvo klisure duševnoga Balkana pregaziti, kao što je lane i ove godine fizički Balkan pregazilo.«⁷⁵ Kako se, dakle, iz navedenog vidi, nepoznati dopisnik »Narodnog Glasnika« iz Trsta bio je u punoj meri jugoslovenski orijentisan i sa uvažavanjem se odnosio prema Slovencima zbog njihove odvažne borbe protiv onarodnjavanja, a ujedno je na zadovoljavajući način obavestio čitalačku publiku ovog srpskog lista u Srbiji i Vojvodini o pripremama za održavanje tabora u Dolini, posebno, i borbi Slovenaca za svoj narodni opstanak i prosperitet, uopšte.

Tačno osmi dan po održanom narodnom zboru u Dolini, tj. 22 (3. novembra) oktobra 1878, objavio je »Narodni Glasnik«, u rubrici »Dopisi«, izveštaj svog dopisnika iz Trsta od 17/29. oktobra. Na osnovu konstatacije nepoznatog dopisnika: »Pisao sam vam šta nameriše Slovenci u Istriji učiniti«, što je navedeno na početku dopisa, kao i to pri kraju dopisa: »S primernim držanjem teklo je saborisanje do mraka, pa su nam i sama nebesa naklonjena bila, jer tek onda, kad sednicu zaključismo, poče kiša rominjati, a mi ko kući, ko u uže krugove skupljati se«, može se zaključiti, da se, nesumnjivo, radi o licu koje je dostavilo izveštaj o pripremama i datumu održavanja tabora u Dolini i koje je učestvovalo na njemu. Valja odmah istaći, da je u ovom izveštaju verno prezentiran tok rada dolinskog tabora, tako da je srpska čitalačka publika, na osnovu njega, zaista, mogla steći potreban uvid u rad i odluke ovog masovnog političkog zbora. Na ovoj »skupštini«, kako autor izveštaja naziva dolinski tabor, koja je »protiv ‚Italianissima‘ upravljena«, bilo je oko 10.000 ljudi, što je dalo obeležje veoma dobre organizovanosti i političkog jedinstva prisutnih, zašto treba odati puno priznanje političkom društvu »Edinosti«.⁷⁶ Dopisnik ističe, da »sva slovenačka društva, koja ma gde u Austriji postoje«, kao, na primer, »Sloga« iz Gorice, »Sokol« iz Vipave itd. »bila su mnogobrojno zastupljena«, dok naročito »mi tek iz Trsta zadavali smo jade ‚Italianissimi-ma‘, jer smo kroz sred Trsta sa slavenskom trobojnom zastavom išli, gromovitim ‚Živio!‘ pozdravljali. Romezillili su se Talijani, no zaludu, ne imadoše petlje, da pretnje svoje izvedu.«⁷⁷ U nastavku svog izveštaja, dopisnik iz Trsta je lapidarno opisao tok rada tabora, naglašavajući da je narod odobravao izlaganja govornika i pozdravljao ih sa »živio!«, usvojivši jednoglasno nekoliko rezolucija, među kojima, kao najvažniju, i ovu: »da svi Slovenci u jednoj krunovini politično spojeni budu«, a onda je, na kraju svog izveštaja, nakon konstatacije da se Slovenci složno i uspešno bore na dva fronta za svoja prava,⁷⁸ naveo, da se je u Srbiji ugnezdio nenarodni režim koji kinji i muči nesložni srpski narod, koji se morao podrediti Austro-Ugarskoj i dočekati žalosnu sudbinu da su bečki listovi puni hvalospeva upućenih na

⁷⁴ o čemu u dopisu stoji sledeće: »Ovo slovensko pleme podjednako gonjeno od povlašćenih i Nemaca i Talijana, može se slobodno uzeti, da je od sviju slavenskih naroda najvećma uzajamnošću opšte-slavenskom proniknuto («Narodni Glasnik» 96, 13/25. X 1878).

⁷⁵ »Narodni Glasnik« 96, 13/25. X 1878.

⁷⁶ »Ko da se ne raduje«, naglašeno je u izveštaju, »kad vidi, da toliko vekova ugnjetavani Slovenin svuda ponovno glavu diže, da zasvedoči svojim neprijateljima, da i on živi, i da u punoj meri sve one svojine za razvitak ima, koje mu nedobroželaci njegovi tvrdokorno i postojano odriču« («Narodni Glasnik» 100, 22 (3. XI) X 1878).

⁷⁷ »Narodni Glasnik« 100, 22 (3. XI) X 1878.

⁷⁸ jer oni, svesni opasnosti koja im preti od Nemaca i Italijana, »Nikoše kao iz zemlje na glas svojih rodoljuba i učiniše prvim svojim pojavom, da i jedni i drugi od njih zaziru — iznudiše da ih priznavati moraju« («Narodni Glasnik» 100, 22 (3. XI) X 1878).

adresu »beogradskih vlasnika«. Sasvim na kraju svog izveštaja, njegov nepoznati autor navodi ovo: »Hoće li jedanput i kod Srba drugčije biti, i kad će? Ili su Srbi na to osuđeni da ih uvek nevolja goni, ako ne od tuđina, a ono od svoga? Eto i Bugari, tek što se jarma oslobodiše pa k svesti dođoše a ‚nezavisna‘, konstitucionalna Srbija, da još uvek od nekolicine vlastoljubivih siledžija strada! Pri tim mislima pada mi pero iz ruke i vraćam se u duhu k slovenskoj svečanosti i slavi, kad je kod Srba uzaman tražim«. ⁷⁹ Iz napred navedenog, kako nam izgleda, neminovno se nameće zaključak, da su čitaoci ovog opozicionog i dosta slobodoumnog srpskog lista, ne samo u Vojvodini već, takođe, i u Kneževini Srbiji, bili u dovoljnoj meri obavješteni o toku rada tabora u Dolini, pa, razume se, i o rezolucijama koje su od učesnika na ovom narodnom skupu akceptirane, a pogotovu najvažnijoj: zahtevu za stvaranje Ujedinjene Slovenije.

Govori A. Tropca i Viktora Dolenca po drugoj tački dnevnog reda, dali su glavni ton i značaj slovenačkom taboru u Dolini. Iako su ta dva govora po svome sadržaju sasvim jasni i određeni i, kao takvi, isključuju potrebu bilo kakvog komentara, mi, ipak, stojimo na stanovištu da je potrebno na ovom mestu najnužnije reći u smislu ocene značaja tog tabora. Sa svoje strane ćemo se usredsrediti samo na određene konstatacije, koje se mogu svesti na sledeće:

1. da je tabor u Dolini bio masovno posećen, jer je na njemu bilo, kako smo već nekoliko puta naveli, a što se sasvim određeno ističe i u saopštenju koga je objavio »Slovenec«, u broju od 31. oktobra, u rubrici »Domaće novice«: »okoli 10.000 Slovencev iz Trsta, Gorice, Primorskega in Kranjskega« što upućuje na zaključak da je imao sveslovenački značaj;⁸⁰

2. da je ovaj masovni narodni skup, zbog prisustva na njemu Hrvata iz Istre i nastupa dvojice govornika otuda kao istaknutih političkih radnika i njihovog zalaganja za tesnu političku saradnju Hrvata i Slovenaca, imao ne samo slovenački nego i jugoslovenski značaj;⁸¹

3. da dolinski tabor ima obeležje i značaj političkih narodnih zborova u Sloveniji iz taborskog razdoblja, 1868—1871, jer su i na njemu tretirana pitanja i donete rezolucije koje se odnose na rešenja najvitalnijih pitanja slovenačkog nacionalnog pokreta;

4. da je ovaj tabor, zbog dominiranja na njemu pitanja vezanog za zahtev stvaranja Ujedinjene Slovenije i oštre kritike politike ugnjetavanja Slovenaca i drugih slovenskih naroda od vladajućeg liberalnog režima, dobrim delom, imao antidualističko, pa, izvesnim delom, i antiaustrijsko obeležje;⁸²

5. da je tabor u Dolini, radi naglašenog radikalizma u zahtevima za ostvarenje političkih prava slovenačkog naroda, kod tamošnjeg slovenačkog naroda ostao dugo u veoma prijatnom i svežem sećanju, i to ne samo hod savremenika i učesnika na njemu već i potomaka pa, čak, i današnjih generacija, koje se s punim pravom njime ponose;⁸³ i

⁷⁹ »Narodni Glasnik« 100, 22 (3. XI) X 1878.

⁸⁰ »Slovenec« 120, 31. X 1878. — On spada u red najposećenijih tabora, jer su ga u tom pogledu nadmašili tabor u žalcu u Savinjskoj dolini, 6. septembra 1868, na kome je bilo do 15.000, a takođe i tabor u Vižmarju kod Ljubljane, 17. maja 1869, na kome je bilo, čak, i do 30.000 ljudi (V. Melik, Slovenski tabori . . . , str. 74).

⁸¹ u tom smislu je u članku s naslovom »Po taboru«, objavljenom u »Edinosti«, u broju od 9. novembra 1878, kao najvažnije, navedeno ovo: »Hrvatje in Slovenci so na dolinskem taborji zgradili močno trdnjavo proti laške poželjivosti, naredili okope proti vsakemu napadu ter dvignoli visoko narodni prapor svobode in omike. Bratovska zveza dveh čilih narodov je zapečatila zvestobo do svetlega vladarja na dolinskem taborji ter tirjala pravice po božjem in naravnem pravu . . . Bog živi ‚Edinost‘, Bog živi Dolino in slovansko vzajemnost!« (»Edinost« 21, 9. XI 1878).

⁸² na to, nesumnjivo, upozorava oštro regovanje »Laibacher Tagblatta« na rezoluciju dolinskog tabora o zahtevu za stvaranje Ujedinjene Slovenije, o čemu je ranije najneophodnije navedeno (up.: »Laibacher Tagblatt« 250, 30. X 1878; nap. 61. ovog članka).

⁸³ Dr. B. Slavec i dr. A. Tul, n. d., str. 10.

6. da je dolinski tabor, zbog energičnog zahteva za stvaranje Ujedinjene Slovenije, snažno odjeknuo u svim slovenačkim pokrajinama, a i deo srpske javnosti u Vojvodini i Srbiji bio je o njemu obavešten i, koliko se iz dva navedena objavljena izveštaja u srpskom opozicionom listu, »Narodnom Glasniku«, može zaključiti, bio je proniknut iskrenim simpatijama prema borbi slovenačkog naroda za ostvarenje svojih zakonitih narodnih prava.

Težnja za stvaranje Ujedinjene Slovenije bila je prisutna na proslavi sedamdesetogodišnjice dr Janeza Bleiweisa, 19. novembra 1878. i imala je odjeka kod srpske javnosti

Na prvi pogled izgleda, da proslava sedamdesetogodišnjice dr Janeza Bleiweisa u Ljubljani, 19. novembra 1878, nema nikakvih dodirnih tačaka sa borbom Slovenaca za stvaranje Ujedinjene Slovenije. Na ovom svečanom skupu, na kom su prisustvovali svi viđeniji politički radnici iz svih slovenačkih pokrajina, kako konzervativnog tako i liberalnog smera, ovo pitanje nije bilo dominantno, ali je, ipak, i ono bilo tretirano u pozdravnim govorima nekih delegata ili, pak, odpozdravima slavljenika. Naravno, mi ćemo o samoj proslavi reći samo ono što nam se čini kao najvažnije, a pre toga ćemo se usredsrediti na neophodno potrebne napomene o političkom konceptu slavljenika.

Za svo dugotrajno vreme svog političkog delovanja, 1843—1881, dr Janez Bleiweis je bio pobornik umerene slobode i lojalnog odnosa prema Beču, protivеći se svakoj revoluciji pa, naravno, i oružanoj borbi seljaka za svoje oslobođenje od feudalnih nameta, uprkos tome što se je zalagao za ukidanje kmetstva uz obaveznu naknadu štete feudalcima. Veoma oprezan i taktičan, on je bio protivan radikalnim zahtevima iz domena slovenačkog nacionalnog programa, svodeći ga na borbu za uvođenje slovenačkog jezika u škole i urede. No, i pored toga, on je sa svojim »Novicama«, čiji je urednik bio od izlaska prvog broja 1843. pa do kraja svog života, znatno doprineo slovenačkom nacionalnom preporodu. U svom uvodu, objavljenom u delu Antona Bezenška, koje tretira tok proslave sedamdesetogodišnjice dr Janeza Bleiweisa, iskreni liberalni demokrata, dr Fran Celestin, veliča zasluge slavljenika naročito na području slovenačkog nacionalnog preporoda, naglašavajući da je zbog toga kod svoga naroda stekao ugled i poštovanje mnogo veće nego bilo koji drugi njegov savremenik. »Da, slovenski narod je praznovao svojega glavnega prebuditelja,« piše Celestin, »z očetovsko ljubeznijo skrbnega, z neomahljivo voljo delavnega na trnjenem potu, vodečemu k pravemu narodnemu življenju k boljej bodočnosti.« Dr Fran Celestin naročito ističe zasluge »Novica« pod vođstvom dr Janeza Bleiweisa za stvaranje slovenačkog književnog jezika i oformljenje slovenačke nacije, te, u tom smislu, kao najvažnije, ističe ovo: »Tu se počenja njegovo slavno-znano, neumorno delovanje na korist slovenskega naroda. Kot tajnik kmetijske družbe bil je namreč ob enem tudi urednik ‚Novic‘.«⁸⁴

Dakle, zasluge Bleiweisove za nacionalni preporod Slovenaca, osnovnog preduslova za mobilizaciju masa u postavljanju pitanja Ujedinjene Slovenije kao fundamentalne tačke slovenačkog nacionalnog programa, bile su očigledne i od savremenika priznate. U borbi za njenu realizaciju, dr Janez Bleiweis kao legitimista i politički oportunist, prilazilo je veoma oprezno, protivеći se svakom radikalnijem nastupanju. Tako se, uglavnom, po-

⁸⁴ A. Bezenšek, Svečanost o prilici sedemdesetletnice Dr. Janeza Bleiweisa dne 19. novembra 1878, Zagreb, 1879, str. 3—4.

našao prema taborskom i jugoslovenskom programu. No, kada su prilike nalagale, usled nastale revolucionarne situacije i nužnosti radikalnijih zahteva za ujedinjenje svih slovenačkih pokrajina, kakav je slučaj bio 1848. i 1868—1871, Bleiweis se je takvom pokretu pridruživao, da bi se uskoro vratio na ranije pozicije. On je, na izričit zahtev Slovenaca koji su živeli u Beču, tražio pred nadvojvodom Ivanom Ujedinjenu Sloveniju 1848, a takođe i na zasedanju Kranjske pokrajinske skupštine 1861. Na najposećenijem taboru, održanom u Vižmarju kod Ljubljane, 17. maja 1869, Bleiweis je, takođe, zahtevao u svom govoru Ujedinjenu Sloveniju. U adresama Kranjske pokrajinske skupštine, upućenih austrijskom caru, 14. oktobra 1871. i 5. oktobra 1878, čiji je potpisnik bio i dr Janez Bleiweis, otvoreno je zahtevana Ujedinjena Slovenija. Veoma istrajan i temeljan u radu, Bleiweis je bio i dobar organizator, te je, zauzimajući kao javni radnik vodeće položaje u Kranjskoj, kako piše dr Fran Celestin, »umel najti ali prebuditi in zbrati okoli sebe vse — skoraj vse — moči, delavne na polju napredka.«⁸⁵ Inače, on nije bio klerikalac, iako se u politici, dobrim delom, oslanjao na sveštenstvo i klerikalizam. Kao lekar bio je protivan praznoverja i pristaš sveštenstvo i klerikalizam. Kao lekar bio je protivan praznoverju i pristaške tendencije.⁸⁶

Potrebno je, kako mislimo, da najnužnije kažemo i o samoj proslavi Bleiweisove sedamdesetogodišnjice. Sudeći po pisanju najuglednijih ondašnjih slovenačkih listova, za taj svečani dan, koji se tretirao kao opšteslovenački praznik, izvršene su dosta obimne pripreme i u tu svrhu formiran odbor na čelu sa Ivanom Hribarom. To se sasvim lako može uočiti ne samo iz slovenačkih već, takođe, i iz nekih srpskih listova. Tako je, na primer, »Slovenec«, još u broju od 17. oktobra 1878, objavio apel Odbora za proslavu Bleiweisove sedamdesetogodišnjice kao uvodnik s naslovom »Slovenci!«, kojim obavestava o tome, da »veteran mej slovenskimi rodoljubi«, dr Janez Bleiweis navršava sedamdeset godina, a zatim ističe: »Vsi Slovenci hočemo ta dan slovesno obhajati.« Nadalje je podvučeno, da su rad slavljenika i njegovi rezultati od neprocenjive vrednosti, jer je naročito preko »Novica« znatno doprineo stvaranju slovenačkog književnog jezika i unapređenju privrede. Na kraju ovog uvodnika je ovaj apel: »Zatorej — vse Slovenče pozivljamo, naj se pripravijo za slovesno praznovanje dne 19. novembra, vredno in dostojno slavnemu našem učetu dr. Janezu Bleiweisu!«⁸⁷

Tačno mesec dana docnije, u uvodniku »Dr. Janez Bleiweis«, slovenački dnevnik je dao vrlo laskavu ocenu o zaslugama slavljenika za slovenački nacionalni preporod. Tamo je najpre naglašeno, da su se Slovenci, blagodareći, pre svega, »Novicama«, otpočeli kao celina osećati i postepeno postajati »političen faktor«, a potom je doslovno navedeno ovo: »In ker je bil urednik ‚Novicam‘ dr. Bleiweis bil je ob jednom vodja vsega narodnega prizadevanja, personificirala se je v njem slovenska narodna ideja. V tem je ona skrivnost, da zdaj, ko je narodna ideja objela uže najširše kroge, ko je uže v maso naroda prodrła, ime Bleiweisovo mej vsemi drugimi najgloblje v narod seza, in valjda ga naš narod ne bode imel tako hitro popularnejega moža.«⁸⁸

U »Slovenu« od zadnjeg dana oktobra, u rubrici »Domače novosti«, navedeno je, da se izvode obimne pripreme za ovu proslavu kao i to, da će

⁸⁵ A. Bezenšek, n. d., str. 8.

⁸⁶ O delovanju dr. Janeza Bleiweisa kao političara i javnog radnika, uz popis bibliografije, v.: Lr. (Dr. D. Lončar), Bleiweis Janez, SBL, 1. zvezek, Ljubljana, 1925, str. 42—47; F. Zr. (Dr. F. Zwitter), Bleiweis, Janez, Enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb, 1955, str. 625—626.

⁸⁷ »Slovenec« 114, 17. X 1878.

⁸⁸ »Slovenski Narod« 265, 17. XI 1878.

slavljenika mnogobrojne slovenačke opštine izabrati za počasnog člana, jer niko toliko, ni izdaleka, kao on nije učinio »za povzdigo kmetijstva«, dok »Dramatično društvo in narodna čitalnica«, kako piše na kraju ovog saopštenja, »sta ga sinoči izvolila za častnega uda.«⁸⁹ Konačno, u uvodniku ovog lista s naslovom »Slovenska Matica pa dr. Jan. Bleiweis«, objavljenom u broju od 14. novembra, navedeno je, da je slavljenik, zbog svog velikog doprinosa za razvoj Slovenske matice, 13. oktobra, na opštem zboru ove ustanove, izabran za njenog počasnog člana.⁹⁰

Od srpskih listova, »Zastava« je, u broju od 22 (3. novembra) oktobra, objavila saopštenje, u kome je navedeno, da je od Odbora za proslavu Bleiweisove sedamdesetogodišnjice dobila redakcija tog lista obaveštenje, da će se taj dan proslaviti u Ljubljani, 7/19. novembra, »u slovanskom smislu«, te bi bilo potrebno odužiti se slavljeniku »bilo osobitim deputacijama, bilo pak pismenim i brzajavnim pozdravima«, a iz razloga što je dr. Janez Bleiweis »najviše k tome doprineo, da se slavenska ideja među slavenskim narodima rasprostranjuje i ukorenjuje«, kako se tamo ističe. Na kraju je rečeno: »Nadamo se, da će pojedina mesta srpska, gde je razvijenija svest, rečenog dana setiti se te proslave naše slovenske braće u Ljubljani i tom prilikom od sebe dostojna glasa dati.«⁹¹ I beletristički ilustrovani časopis, »Srpska Zora«,⁹² u novembarskom broju, u rubrici »Pregledne beleške«, objavila je kratko saopštenje o ovoj proslavi, navodeći pogrešno 20. novembar kao dan proslave, a za slavljenika piše, da je »slovenački rodoljub i književnik«.⁹³

Kako se jasno vidi iz ovih nekoliko navedenih primera, Bleiweis je još pre ove svoje proslave bio stekao reputaciju ne samo najuglednijeg radnika na polju slovenačkog nacionalnog preporoda, već i jugoslovenske i sveslovenske uzajamnosti, što će, takođe, i na samoj proslavi doći do vidnog izražaja. Ustvari, proslava njegove sedamdesetogodišnjice rođendana u Ljubljani imala je izrazito političko obeležje, jer je to, posle Ljubljanskog jugoslovenskog kongresa, početkom decembra 1870, bio najimpozantniji politički skup slovenačkih i hrvatskih političkih radnika. I, zapravo iz tih razloga, odlučili smo se da i o tom pitanju navedemo ono što smatramo za najvažnije.

Osloncem na sastav Antona Bezenška,⁹⁴ koji tretira tok proslave Bleiweisove sedamdesetogodišnjice povezano i u celini na bazi svojih stenografskih beležaka, razmotrićemo najvažniji deo proslave obavljen 19. novembra 1878. u Ljubljani. obraćajući prvenstvenu pažnju izjavama delegata, koje se odnose na Ujedinjenu Sloveniju i potrebu jačanja političke saradnje i sloge među jugoslovenskim narodima. Anton Bezenšek navodi, da je »vsa Slovenija težko pričakovala slavnostnoga dne 19. novembra« i da su već 17. novembra dve delegacije pozdravile slavljenika, a narednog dana niz drugih, dok je sama svečanost otpočela uveče, 18. novembra, veličanstvenom bakljadom u Ljubljani na kojoj je učestvovalo oko 15.000 ljudi

⁸⁹ »Slovenec« 120, 31. X 1878.

⁹⁰ »Slovenec« 125, 14. XI 1878.

⁹¹ »Zastava« 166, 22 (3. XI) X 1878.

⁹² koji je kao organ Srpskog studentskog društva u Beču izlazio tamo jedanput mesečno od 1876. do 1881, a izdavao ga je i uređivao poznati književnik i publicista, Todor Stefanović Vilovski (T. Miltar, n. d., str. 34–35).

⁹³ »Srpska Zora«, Beč, novembar (11) 1878, str. 223.

⁹⁴ istaknutog stenografa, koji je od 1876. do 1879. bio službenik u svojoj struci u Zagrebu u Hrvatskom saboru, a otada pa do smrti 1915. proveo je u Bugarskoj na raznim dužnostima, radeći najviše na prilagodavanju Gabelbergerovog stenografskog sistema u kombinaciji sa češkom stenografijom za Ruse i Južne Slovene, te na tom planu izdao udžbenike za Slovence, Hrvate, Bugare i Ruse. Osim toga, izdao je knjigu »Bolgarija in Srbija«, Celovec, 1897, dok je u Sofiji 1914. izdao praktičnu bugarsku gramatiku i čitanku sa slovenačko-bugarskom konverzijom (Sr. (Dr. J. Slesinger), Bezenšek Anton, SBL, 1. zvezek, Ljubljana, 1925, str. 36–37).

uz poklike u pokretu ljubljanskim ulicama: »Živio dr. Bleiweis! Živila Slovenija! Živili Hrvati! Živila sjedinjena Hrvatska i Slovenija!« Po završetku bakljade okupili su se delegati u Narodnoj čitaonici, gde su ugledne političke ličnosti iz Slovenije i Hrvatske izmenjali zdravice, kao, na primer, August Šenoa nazdravio je Slovencima i slavljenuku, dr Valentin Zarnik Hrvatima, Ivan Milčetić slovenačkoj omladini i zajedničkoj hrvatsko-slovenačkoj budućnosti, dr Josip Vošnjak Josipu Juraju Strossmayeru itd.⁹⁵

Izvesnu dopunu o svečanosti uoči glavnog dana proslave, odnosno o bakljadi, predstavlja uvodnik pod naslovom »Baklada«, objavljen u »Slovenskom Narodu«, u broju od 20. novembra, gde je navedeno, da je u ovoj manifestaciji učestvovalo 15.000 ljudi. Nakon toga je u Narodnoj čitaonici,⁹⁶ izveden program od »mestne godbe«, koja je svirala slovenske melodije, kao i od »čitalniškoga mestnoga zbora«, koji je, pored ostalog, pevao i slovenačku himnu »Naprej zastave slave«, što su prisutni u stojećem stavu i sa oduševljenjem saslušali. Što se tiče održanih zdravica, navedeno je kao najvažnije: »Napivalo se je mnogo, in zlasti napitnice na politično in literarno združenje Hrvatov in Slovencev bile so z gromovitim odobravanjem sprejemane«. Po konstataciji, da na proslavi prisustvuju mnogi delegati iz sela, trgova i gradova iz čitave Slovenije, nepoznati autor ovog uvodnika, navodi od delegata iz Hrvatske dr Franja Račkog, Augusta Šenou, Juraja Biankinija, prof. dr Stjepana Spevca, prof. dr Frana Celestina, dr Josipa Kopača, »već vseučiliških študentov« itd., dok u vezi sprečenosti Strossmayera da učestvuje na proslavi, navodi ovo: »Slavni biskup Štrossmayer, ki se je ravno ta večer skozi Ljubljano peljal v Italijo, izročil je pozdrav dr. Bleiweisu, in naročil, naj Slovenci nanj mislijo, kakor da bi bil ta dan mej njimi.«⁹⁷

Kako se iz navedenog vidi, nijedan od uglednijih srpskih političara iz Srbije i Vojvodine nije učestvovao na ovoj svečanosti. Iz raspoloživih podataka, zaista, nismo u mogućnosti ustanoviti prave razloge za takav postupak sa njihove strane. Što se tiče neprisustvovanja delegacije iz Kneževine Srbije, mislimo da je do njega došlo zbog prezauzetosti srpskih političkih radnika na sređivanju prilika u zemlji i sprovođenju u delo odluka Berlinskog kongresa, odnosno usled »ponajviše političke zabune na istoku, koje moramo po sve dnevno pratiti, a i naši(h) sada skupštinski(h) radova«, kako je navedeno u poluzvaničnom »Istoku«, dvadesetak dana po završetku Bleiweisove proslave.⁹⁸ Nije isključeno da je zauzetost i srpske političare u Vojvodini omela njihovo učestvovanje na ovoj proslavi. Međutim, kako mislimo, glavni razlog leži u neslaganju u vezi buduće sudbine Bosne i Hercegovine. Jer, dok su Slovenci na kraju velike krize na Istoku, gotovo, listom bili za austrougarsku okupaciju ove dve pokrajine i njihovo pripajanje Austriji, odnosno uvećanoj Hrvatskoj, dotle je srpska javnost u Vojvodini, predvođena Slobodnom narodnom strankom, bila odsudno protivna okupaciji, zalažući se za pripajanje Bosne Srbiji a Hercegovine Crnoj Gori. Takav je stav bio i srpske javnosti u Srbiji kao i vladajuće Liberalne stranke, koja se, ipak, morala pomiriti sa odlukom Berlinskog kongresa.⁹⁹

⁹⁵ A. Bezenšek, n. d., str. 10—13.

⁹⁶ u kojoj su obavljene važnije tačke proslave, »katera je bila v ta namen v svojih prostorijah krasno okinčana in je že po svojej zunanosti — vibrala je namreč na ulico s strehe velika slovenska zastava — pokazovala, da se danes posebna svečanost v njej slavi« (A. Bezenšek, n. d., str. 51).

⁹⁷ »Slovenski Narod« 267, 20. XI 1878.

⁹⁸ »Istok« 135, 29 (11. XII) XI 1878.

⁹⁹ Opširnije o stavu Slovenaca i Srba u Vojvodini i Srbiji prema austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine, v.: P. Luković, n. d., str. 344—358, 360—363, 378—379.

Na glavni dan svečanosti, 19. novembra 1878, sa početkom u 11 časova u Narodnoj čitaonici, kako izričito naglašava Anton Bezenšek, »bila je prva in glavna točka programa sprejemanje deputacij«. ¹⁰⁰ Nakon dolaska slavljenika, pozdravilo ga je nekoliko govornika u ime svojih delegacija, veličajući njegove zasluge za dobrobit slovenačkog naroda. Zatim se u ime goričke delegacije, Fran Povše, obratio Bleiweisu, te u kraćem pozdravnom govoru, naročito istakao da se Slovenci u Goričkoj pokrajini sa sve većim entuzijazmom bore za ujedinjenje svih slovenačkih pokrajina u jednu upravnu celinu, izrazivši vruću želju da se to ostvari rečima: »Bog daj, da bi se kmalo uresničila ideja zedinjene Slovenije! (Odobranje: Živio! Živio!)«. U svom odgovoru predvoditelju goričke delegacije, dr Janez Bleiweis se skoro isključivo zadržao na najvažnijem pitanju slovenačkog nacionalnog programa, tj. borbi za stvaranje Ujedinjene Slovenije.

S obzirom na važnost te izjave slavljenika, a i okolnosti, da bi se iz tog odpozdravnog govora mogao, bar unekoliko, sagledati tadašnji politički stav Bleiweisa prema tom pitanju, to ćemo odgovor slavljenika ad litteram navesti. »Prisrčna zahvala« rekao je Bleiweis u odpozdravu Franu Povšetu, » za tako tople besede. Jaz se moram radovati, da imaju goriški Slovenci tako vrle voditelje, in to ravno sedaj, ko ‚Italia irredenta‘ hoće vse dalje in dalje širiti svoje meje. Vi, gospoda moja, pokazali ste na taborih, da ste pionirji slovenski na onem mestu, kder jih res naša Slovenija potrebuje. In dok so taki moški tamo, nij se nam bati, da bi Slovenija propala, ampak prepričan sem, da pride do tega, za čemur smo prvokrat kranjski poslanci na cesarskem dvoru l. 1848. željo našo izrazili. Tedaj smo namreč mi, ki smo bili poslani iz Kranjskega na Dunaj, med nami grof Hohenwart, Kodel i t. d., šli se pokloniti tudi njegovej c. kr. visokosti nadvojvodu Jovanu. Jaz sem takrat poudarjal željo in potrebo zjedinjenja Slovencev. In ta mili gospod, ki je bil meni res posebno dober, me je tako mirno poslušal, in ko sem mu jaz to željo izrekel, je odgovoril: ‚Da, prav imate gospodje, saj bi bilo to zjedinjenje tudi za državo koristnejše, ker bi manje stroškov prizadjalo, a jedno prašanje je, ali bodo tudi ljudstva v Gorici in Trstu s tim zadovoljna, da bodete imeli v Ljubljani centrum‘. Tedaj l. 1848. seveda jaz nisem mogel nobenega odločnega odgovora dati. Al' če bi me danes kdo vprašal, rekel bi: to je želja vseh in potrebno je! A dokler to ne bođe, imamo se boriti na vseh krajih naše mile domovine, da to dosežemo. (živio!)«. ¹⁰¹

Iza toga je predvoditelj tršćanske delegacije, Ivan Nabergoj, pozdravio slavljenika. On mu je odao puno priznanje za zasluge koje je stekao na polju nacionalnog preporoda svoga naroda, i, u tom smislu, podvukao ovo: »Pred Vašo dobo so sijale redke zvezde na slovenskem nebu, i še to so nam zakrivali viharini oblaki; Vi ste nam zdanili nebo«, a zatim je istakao, da se je slovenačka nacionalna svest afirmisala na čitavoj slovenačkoj teritoriji blagodareći istrajnoj i pobedonosnoj Bleiweisovoj borbi za narodna prava, ¹⁰² zbog čega, kako je govornik na kraju rekao, »Vašega poduka in neumornega dela neprecenjene dobrote so se naselile v palači prvega gospoda i v zadnjej koči bornega kmeta na slovenskej zemlji. Po pravici Vas narod imenuje svojega očeta«. ¹⁰³ Zahvaljujući se na pozdravnom govoru

¹⁰⁰ A. Bezenšek, n. d., str. 14.

¹⁰¹ Isto, str. 19.

¹⁰² o čemu je Ivan Nabergoj doslovno rekao ovo: »Pale so nenaravne meje, ki so v duhu ločile Korošca in Štirca od Kranjca in Primorca; zdaj čutimo svojo vrednost in veljavo, ter se ponašamo s svojo narodnostjo. Vi ste duša te vesele preroditve, Vi ste dali novo življenje narodu za katerega ste se v ustavnej dobi brez prestanka z mečem bistrega svojega duha i preke volje nevstrašljivo v zborih i skupščinah borili i pridobili svetlejšo zmago, nego najslavniji vojvoda na bojnem polji, kajti Vaša zmaga je za svobodo, pravico in človeštvo« (A. Bezenšek, n. d., str. 20–21).

¹⁰³ A. Bezenšek, n. d., str. 21.

Ivana Nabergoja, Bleiweis je odao puno priznanje tršćanskim Slovincima zbog njihove uporne borbe za svoja nacionalna prava, a potom je istakao: »Posebno je vaš sljajni tabor v Dolini jasno svetu pokazal, da Slovenci živimo in se zavedamo. In kakor je dobro povdarjano v adresi vašej, gotovo pridemo do tistega cilja, ki nam je pred očmi kot naša najbolj goreča želja — do zjedinjenja Slovenije! (živio!)«.¹⁰⁴

Namerno smo doslovno naveli odpozdravne govore Bleiweisa, koji se onose na najvažniju tačku slovenačkog nacionalnog programa, tj. na Ujedinjenu Sloveniju, jer bi svako parafraziranje moglo nositi određeni pečat proizvoljnosti. Iz navedenog, po tom pitanju, kako mislimo, može se zaključiti, da je Bleiweis, poput većine slovenačkih političkih vođa svog vremena, kako konzervativaca tako i liberala, bio iskreno privržen ostvarenju političkog programa Ujedinjene Slovenije. Međutim, on je bio protivnik svakom radikalizmu u iznalaženju rešenja za to pitanje, već je bio za odmereno taktiziranje, smatrajući, kako nam izgleda, da će, samim sticajem političkih prilika, austrijski car i bečka vlada biti prinuđeni da daju svoj pristanak za Ujedinjenu Sloveniju. To potvrđuje i sama okolnost, da je dr Janez Bleiweis 1848. na pritisak svojih zemljaka u Beču, što je slavljениk u odgovoru na pozdrav predvoditelja goričke delegacije, možda i namerno izostavio, tražio od carskog dvora da to pitanje reši, a ne da do toga dođe posredstvom političkog pritiska slovenačkih narodnih masa pod njegovim rukovodstvom.¹⁰⁵ Pa ipak, imajući u vidu njegovo otvoreno zalaganje za Ujedinjenu Sloveniju u kratkom vremenskom razmaku, na 7. sednici Kranjske pokrajinske skupštine, 5. oktobra, i na proslavi svoje sedamdesetogodišnjice, 19. novembra 1878, moglo bi se konstatovati, da je najistaknutiji ondašnji slovenački politički lider, shodno datoj situaciji, svoj stav radikalizirao, da bi se ubrzo vratio na svoju staru poziciju. Konačno, da napomenemo i to, da završni deo otpozdrava Ivanu Nabergoju: »Gotovo pridemo do tistega cilja, ki nam je pred očmi kot naša najbolj goreča želja — do zjedinjenja Slovenije«, i pored svoje uopštenosti, upućuje na zaključak, da je i dr Janez Bleiweis, poput dr Josipa Vošnjaka, bio uveren u to, da će; ipak, doći do ostvarenja ideje Ujedinjene Slovenije, razlikujući se, možda, za nijansu od lidera slovenačkih liberala u tome, što je bio za krajnje oprezno pristupanje ka rešenju ove najvažnije tačke slovenačkog nacionalnog programa.¹⁰⁶

Na glavnom, prepodnevnom delu proslave, pozdravilo je Bleiweisa i nekoliko hrvatskih političkih i javnih radnika, o čemu je, takođe, potrebno bar najneophodnije reći. Prvo je, u ime Narodne stranke Hrvatske, prof. dr Stjepan Spevec kraćim govorom pozdravio slavljениka, istakavši njegove velike zasluge na polju hrvatsko-slovenačke saradnje, završivši svoje izlaganje rečima: »Dao Bog, da biste se još dugo sunčali na suncu iskrenog štovanja svih prijatelja Slavenstva!«, našto je Bleiweis, kao najvažnije, rekao: »Ko sem začel na narodnem polju delati, je bila moja misel zmirom naslomba naša na naše brate Hrvate. Ta ideja se je malo po malo razširila,

¹⁰⁴ Isto, str. 21.

¹⁰⁵ O tom detalju, koji se odnosi na zahtev ujedinjenja slovenačkih pokrajina, s kojim je nastupio Janez Bleiweis pred nadvojvodom Ivanom, v.: Lr. (Dr. D. Lončar), Bleiweis Janez, SBL, I. zvezek, Ljubljana, 1925, str. 44.

¹⁰⁶ Izuzev Frana Levstika, koji je čvrsto stajao na pozicijama bratstva i iskrene saradnje među jugoslovenskim narodima, zalažući se za odlučnu borbu u cilju stvaranja Ujedinjene Slovenije, gotovo svi ostali slovenački politički vođi smatrali su, već početkom sedamdesetih godina, da se u skoroj budućnosti ne može ostvariti sjedinjenje pocepanih slovenačkih zemalja. Tako je, na primer, jedan od najuglednijih lidera slovenačkih liberala, dr Josip Vošnjak, napisao o tome znatno docije, pored ostalog, ovo: »Zedinjena Slovenija, to je tisti ideal, po katerem smo stremili takrat in stremimo še tudi danes, saj človek mora imeti kak ideal, če tudi ve da ga ne doseže« (Dr. J. Vošnjak, Spomini, prvi zvezek, prvi in drugi del, 1840—1867, Ljubljana, 1905, str. 208).

kar je tudi vaša zasluga«. ¹⁰⁷ U svom pozdravnom govoru u ime Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, u svojstvu njenog predsjednika, dr Franjo Rački, najpre je istakao velike zasluge slavljenika na području nauke, naglasivši, da Akademija »štuje Vašu pomisao o duševnoj uzajamnosti među plemenima na slavenskom jugu, koja uzajamnost širi polje za narodnu prosvjetu i obezbeđuje obstanak malih naroda uz velike i moćne susjede njihove«, a potom mu preneo pozdrav od Josipa Juraja Strossmayera, ¹⁰⁸ našto se slavljenik u otpozdravnom govoru zahvalio dr Franju Račkom, a posebno Strossmayeru, kome je odao puno priznanje kao »pravega mecena — jugoslavenskih narodov«, a posebno što je Bleiweisu, prilikom njegovog prisustva na proslavi dvestagodišnjice smrti Petra Zrinjskog i Krsta Frankapana, 1871. u Zagrebu, rekao: »Vi Slovenci ste srce srca mogega i duša duše moje«. ¹⁰⁹ Kako se vidi iz ovih nekoliko primera, Bleiweisu je od najuglednijih i u ono vreme najprogresivnijih hrvatskih političkih i javnih radnika odati puno priznanje za njegov rad na unapređenju hrvatsko-slovenačkih odnosa i negovanje sveslovenske i jugoslovenske uzajamnosti.

Kao druga tačka dnevnog reda glavnog dana proslave, bio je banket oko 14 časova, 19. novembra 1878, u hotelu »Evropi«, na kome je prisustvovalo oko 200 ljudi. Na njemu je izređan veliki broj zdravica, odnosno kratkih pozdravnih govora. Za nas su od interesa govori dr Josipa Vošnjaka i Božidara Raiča, koji su i, inače, po sadržaju najvažniji. Pozdravljajući najistaknutije političke radnike štajerske i goričke deputacije dr Josip Vošnjak je, poentirajući potrebu ujedinjenja slovenačkih pokrajina, kao najvažnije, rekao: »Ker smo leta 1848. zapisali na svojo zastavo: zjedinjenje vseh Slovencev in približevanje k našim jugoslovanskih bratom Hrvatom, za to idejo se borimo tudi danes, a z vedno večjo silo naslanjajoči se na radostni razvoj slovanske ideje v vseh rodovih 90 milijonskega slovanskega naroda. Živela zjedinjena Slovenija! Živela bratska zaveza slovensko-hrvatska!« ¹¹⁰

Istaknuti radnik na polju slovenačkog nacionalnog preporoda i ugledni pripadnik liberalne struje slovenačkog nacionalnog pokreta, Božidar Raič, takođe je govorio o potrebi ujedinjenja u jednu administrativnu celinu pocepanih slovenačkih pokrajina. On se zalagao i za slovenačko-hrvatsku užu političku vezu. ¹¹¹ U uvodniku slovenačkog dnevnika s naslovom »O Bleiweisovej svečanosti. Banket«, objavljenom u broju od 26. novembra, navedeno je, kao parafraza, da je Božidar Raič istakao, »da nam je treba najprej Slovence zjediniti a potom Jugoslovane, obodvoje pa z delom in širjenjem misli pripravljati«, a dva dana docnije, u napisu o istom pitanju, sa naglaskom da je Raičev govor donet u celini, o tom istom pitanju navedeno je, da je pomenuti govornik najpre istakao kao neophodnu potrebu, da se slovenačke zemlje politički i upravno ujedine, a potom dodao: »Mi Slovenci hoćemo združeno Slovenijo pokloniti za vezilo junaški braći, jugoslovanskim Hrvatom, da bode krasni Zagreb nam središće, a ne samo nam, nego vsem Južnim Slovanom«. ¹¹² Dakle, Vošnjak i Raič su se u svojim govorima na pomenutom banketu založili za stvaranje Ujedinjene Slove-

¹⁰⁷ A. Bezenšek, n. d., str. 22.

¹⁰⁸ koji je Račkom rekao: »Pozdravite našega Bleiweisa, toga patriarhu slovanskoga naroda, koji narodnu zastavu čistu i neokrnjenu uvijek drži, a Bog mu dao, da ju još mnogo godina u vis drži« (A. Bezenšek, n. d., str. 23).

¹⁰⁹ A. Bezenšek, n. d., str. 23—24.

¹¹⁰ Isto, str. 45.

¹¹¹ Isto, str. 45—48.

¹¹² Up.: »Slovenski Narod« 272, 274 od 26. i 28. XI 1878.

nije, stavljajući u prvi plan izvršenje tog zadatka, a potom bi došlo na dnevni red pitanje mogućnosti ujedinjenja Slovenaca sa Hrvatima.

Kao zadnja tačka Bleiweisove svečanosti, bila je priredba sa igrankom, 19. novembra 1878, uveče, u Narodnoj čitaonici. U okviru programa te zadnje tačke svečanosti, sastavljenog pretežno od pesama, govorio je Peter Grasseli,¹¹³ koji je u svom izlaganju naglasio, da je Bleiweis sa svojim tridesetšestogodišnjim radom na polju nacionalnog preporoda slovenačkog naroda stekao neizmerno vredne zasluge, zbog čega će mu Slovenci ostati trajno zahvalni. Potom je nastavljeno sa izvođenjem preostalog dela programa, sastavljenog od pesama, a nakon toga je usledila igranka, kojom je proslava završena.¹¹⁴ Valja naglasiti i to, da je pre i tokom svoje proslave Bleiweis dobio veliki broj telegrama od pojedinaца, političkih društava, naučnih ustanova, kulturnih društava itd., ne samo iz Slovenije već i iz drugih zemalja, u kojima mu je, pre svega, odano puno priznanje ne samo za nacionalni preporod svoga naroda već, takođe, i za jačanje jugoslovenske i sveslovenske uzajamnosti.¹¹⁵

Po završetku proslave sedamdesetogodišnjice Bleiweisovog rođendana, slovenački listovi su se bavili pitanjem njene reperkusije na dalji politički život slovenačkog naroda. Razmotrićemo i to pitanje, oslanjajući se poglavito na podatke iz dva ondašnja najčitanija slovenačka lista, »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«. Tako je organ slovenačkih klerikalaca, u broju od 23. novembra 1878, objavio uvodnik s naslovom »Po svečanosti«. Tamo je, nakon naglasaka da je na Bleiweisovoj proslavi slovenački nacionalni pokret pokazao svoje puno jedinstvo i snagu i da se je ta proslava pokazala superiornijom nad Jugoslovenskim kongresom, održanom u Ljubljani od 1—3. decembra 1870,¹¹⁶ a što se tiče političkog uejedinjenja Slovenaca s Hrvatima, kao najvažnije, piše ovo: »Kar so si prej le nemnogi komaj izustiti upali, temu navdušeno zdaj pritrjujejo tisoči. Da se imamo Slovenci tesneje okleniti jugoslovanstva, posebno hrvatskih bratov, in da nam je le na tej poti spas, kar smo v 'Slovincu' že večkrat razpravljali,¹¹⁷ to sprevidajo zdaj skoro vsi izobraženci, to zahtevajo zastopniki narodnih društev, to je sprejela nadepolna naša mladina za svoj program. Naša skrb mora zdaj biti, da tega ognja već ugasniti ne pustimo. Kaže se sedaj nujna potreba da s Hrvati v ožo duševno zvezo stopimo«. Da bi se što tešnja slovenačko-hrvatska veza ostvarila, u ovom uvodniku se zahteva, da Slovenci uče srpskohrvatski jezik, ali, za uzvrat, od Hrvata se traži, »da se bodo v prihodnje živahnejši pečali z našimi zadevami, da bi nas na ta način moralno in če mogoče tudi materijalno podpirali«. Na kraju svog uvodnog članka, odgovarajući na optužbe protivnika o tobožnjim ugovorima potpisanim na Bleiweisovoj svečanosti, anonimni autor, stojeći na legitimističkoj poziciji, navodi, »pa duševna bratska vez med obema plemenoma se je bolj utrdila, in če upamo, da nam bo iz tega narastel kak dobiček v političnem oziru — pa vselej le v okviru Avstrije, tedaj po lojalni poti — se ne

¹¹³ ugledni javni i politički radnik, koji je u to vreme bio funkcioner i član Južnoga Sokola. Početkom sedamdesetih godina bio je potpredsednik pripremnog i redovnog odbora Dramskog društva, a početkom osamdesetih godina predsednik Slovenske matice (Dr. F. Lukman, Grasseli Peter, SBL, 2. zvezek, Ljubljana, 1926, str. 244—245).

¹¹⁴ A. Bezenšek, n. d., str. 51—57.

¹¹⁵ Slavljениk je, kako smo ustanovili, dobio sledeći broj telegrama: od Slovenaca 154, od Hrvata 78, od Srba 14, od Čeha 53, od Slovaka 6, od Rusa 2, od Lužičkih Srba 2, od Rusina 1 i od Nemaca 3 (A. Bezenšek, n. d., str. 59—86).

¹¹⁶ iz sledećeg razloga: »Tačas le neke teoretične razprave nekojih odličnih mož, sedaj pa navdušeno vtripljenje srca« (»Slovenec« 129, 23. XI 1878).

¹¹⁷ o čemu je ranije, kako mislimo, najnužnije rečeno. Autor ima u vidu članke objavljene u »Slovincu«, u kojima se zagovara koncept preuredjenja Habsburške Monarhije na trijalističkoj osnovi, u kojoj bi uvećana Hrvatska sa priključenom Bosnom, Hercegovinom i Slovenijom bila treći ravnopravni član, ili bi te teritorije bile organizovane u posebnu državnu tvorevinu pod nazivom »Ilirija«, koja bi bila direktno Beču podređena (v.: nap. 20. ovog članka).

bomo morda preveć zmotili«. ¹¹⁸ Dakle, »Slovenec« se zalaže za političko sjedinjenje Slovenaca i Hrvata, kome treba da prethodi »duševna zveza«, ostvarena savlađivanjem srpskohrvatskog jezika od obrazovanih Slovenaca. Naravno, to uže političko jedinstvo dolazi u obzir samo u sklopu Monarhije.

Kao odgovor na ovaj stav, bez otvorene aluzije na njega, četiri dana docnije, objavio je organ slovenačkih liberala uvodnik s naslovom »Naše zjedinjenje s Hrvatima« s potpisom autora sa »štajersk Slovenec«, ¹¹⁹ gde je navedeno, da na Bleiweisovoj proslavi slovenački delegati »izjavili so glasneje in složneje željo za daljnjim zjedinjenjem sè svojimi najbližnjimi brati Hrvatima«. Nadalje je tamo istaknuto, da je potrebno raditi za »duševno in moralno« sjedinjenje, ¹²⁰ a što se tiče političkog ujedinjenja Slovenaca s Hrvatima, rečeno je ovo: »O političnem zjedinjenju s Hrvatima vsaj za zdaj in poleg zdanjih razmer ne more ni govora biti, in bila bi škoda in gotova izguba, če bi Slovenci v kakej političnej borbi svoje narodne sile trošili«. ¹²¹ Vredna je pomena konstatacija, u sklopu šireg razmatranja značaja proslave Bleiweisove sedamdesetogodišnjice, objavljenog u organu slovenačkih liberala, u broju od 15. januara 1879, u rubrici »Dopisi«, gde je rečeno: »Bleiweisova svečanost je v narodnem življenju slovenskem toliko važnosti, kakor redko kateri drugi događaj; tu se je pokazalo, da Slovenci še živimo, da krepko živimo, da bodemo kljubu vsem zaprekam vendar le prej ali slej slavili zmago naše svete stvari, samo moramo vztrajati v borbi, ki je bila sicer dosti težavna, ali zdaj se zmaga uže nagiblje na našo stran«. ¹²² Iako se ovde ne navodi terminus Ujedinjena Slovenija, svakako se aludira na njega, jer je to bila najvažnija tačka slovenačkog nacionalnog programa.

Tačno godinu dana docnije od održane Bleiweisove svečanosti posvećene njegovoj sedamdesetogodišnjici rođendana, tj. 19. novembra 1879, objavio je »Slovenski Narod« dosta dug uvodnik s naslovom »19. dan novembra«, u kome se, uz isticanje neprocenjivosti Bleiweisovih zasluga za slovenački narod i da se njegove proslave svake godine treba setiti, naročito naglašava, da je na toj proslavi postavljen kamen temeljac još znatno većoj slozi među slovenačkim narodom, uprkos teritorijalnoj pocepanosti. Osim toga, naročito je podvučeno, da je ta svečanost značajna i za realizaciju ideje Ujedinjene Slovenije, te je, u tom smislu, navedeno ovo: »Namerjena osobna ovacija se je ponevedoma izpremenila, poveličala v narodno slavnost, katerej ne vemo primere, v slavnost tako velikansko in velevažno, da sedemdeseto obletnico Bleiweisovega rojstnega dne smemo imenovati rojstni dan zjedinjene Slovenije«. ¹²³ Iako je autor ovog uvodnika ostao samo na konstataciji, ne razrađujući je i ne upuštajući se u argumentaciju iste konkretnim dokazima, ipak njegova čvrsta uverenost u duboke promene u Monarhiji, koje će, navodno, nastupiti nakon silaska sa scene nemačkog liberalnog političkog vođstva i uverenosti da nastupajući događaji idu u prilog slovenskim narodima, navodi na zaključak da ima u vidu nastupajuću političku konstelaciju povoljnu za političko i administrativno ujedinjenje slovenačkog naroda. Dakle, dok »Slovenec« stavlja poentu na težnju ka ujedinjenju Slovenaca i Hrvata, dotle to »Slovenski Narod« uslov-

¹¹⁸ »Slovenec« 129, 23. XI 1878.

¹¹⁹ Što upućuje na pomisao, da je autor Božidar Raič, koji se, kako je rečeno, na Bleiweisovoj proslavi zalagao za to, da se prvo formira Ujedinjena Slovenija a potom radi na sjedinjenju s Hrvatima (up.: nap. 112. ovog članka; »Slovenski Narod« 273, 27. XI 1878).

¹²⁰ te u tom smislu doslovno rečeno: »Zjedinimo se torej s Hrvatima na ta način, da se vsak izbraženejši Slovenec popolnoma u govoru in pismu nauči hrvatskega jezika — za izobraženje našega ljudstva pa pišimo slovenski kakor dosedaj« (»Slovenski Narod« 273, 27. XI 1878).

¹²¹ »Slovenski Narod« 273, 27. XI 1878.

¹²² »Slovenski Narod« 11, 15. I 1879.

¹²³ »Slovenski Narod« 226, 19. XI 1879.

ljava stvaranjem Ujedinjene Slovenije kao sigurno trasiranog puta, koji vodi ka tešnjoj političkoj slovenačko-hrvatskoj zajednici.

Našu konstataciju, da je na proslavi sedamdesetogodišnjice Bleiweisovog rođendana došao do prilično snažnog izražaja zahtev za stvaranje Ujedinjene Slovenije, a takođe i težnja za tešnje političke veze između Slovenaca i Hrvata i jačanje jugoslovenske solidarnosti, potvrđuje i reagovanje organa »nemškutara«, »Laibacher Tagblatta«, našto ćemo na ovom mestu, u najkraćim potezima, ukazati. Tako je ovaj list, u broju od 25. novembra 1878, objavio uvodnik s naslovom »Der Tabor im Hotel ‚Europa‘«, gde je navedeno, da je održan banket povodom Bleiweisove svečanosti, uz naglasak, sa dobrom dozom sarkazma, da je šampanjac »razvezao jezike nacionalista«, pa je banket dobio karakter tabora.¹²⁴ Nadalje se je nepoznati autor osvrnuo na govore dr Valentina Zarnika i dr Josipa Vošnjaka, s naglaskom, da su ukazali na težak položaj Slovenaca zbog njihove teritorijalne razjedinjenosti, kao i to, da su podvukli potrebu zbližavanja Slovenaca i Hrvata, zašto se i Juraj Blankini u svom govoru založio, okvalifikovavši ih kao protuaustrijske. I kratki govori dr Franja Račkog i Augusta šenoce, koji su se u njima založili za što tešnju saradnju i jedinstvo jugoslovenskih naroda na kulturnom polju, tamo su tendenciozno prikazani, kao da su se, tobože, ova dvojica govornika otvoreno založili za političko ujedinjenje Slovenaca i Hrvata.¹²⁵ U tom pravcu je orijentisan i uvodnik ovog lista već u broju od narednog dana, gde je podvrgnuta oštroj kritici težnja Slovenaca da se ujedine u jednu administrativnu celinu, a još žešće nastojanja za zbližavanje Slovenaca i Hrvata na političkom polju.¹²⁶ Ovaj list je, krajem novembra i u prvoj polovini decembra 1878, objavio još nekoliko uvodnika, u kojima se u oštrom polemičkom tonu tretiraju ova pitanja, uz naglasak, da u većini govora na Bleiweisovoj svečanosti i članaka u »Slovenskom Narodu« odsustvuje pravi austrijski patriotizam.¹²⁷ Dakle, kako mislimo, na osnovu navedenog, može se utvrditi, da i reagovanje organa »nemškutara« svedoči o tome, da se Bleiweisova svečanost treba tretirati kao važan politički skup uglednih slovenačkih i hrvatskih političkih i javnih radnika, na kome su skoro u centru pažnje bili: zahtev za teritorijalno i administrativno ujedinjenje slovenačkih zemalja, zalaganje za jačanje slovenačko-hrvatske saradnje na kulturnom i političkom polju i naglašavanje potrebe jačanja političke saradnje i solidarnosti među jugoslovenskim narodima.

Preostaje nam, da najnužnije kažemo i o odjeku proslave sedamdesetogodišnjice dr Janeza Bleiweisa kod Srba u Kneževini Srbiji i Vojvodini. Valja odmah reći, da ćemo se pri tretiranju tog pitanja morati isključivo osloniti na saopštenja objavljena u ondašnjim srpskim listovima, u kojima su, uglavnom, navedeni podaci koji se odnose na zasluge slavljénika, dok su tok proslave i govori istaknutih političkih radnika na njoj posve zanemareni. Do toga je došlo otuda, što ti listovi nisu imali svoje dopisnike

¹²⁴ Tamo se u tom smislu ističe, da »der feurige, perlende Champagner löste die Zungen der Nationalen, das alte lateinische Sprichwort: ‚In vino veritas!‘ (im Weine liegt die Wahrheit!) bewahrheitete sich, das Festbankett nahm den Charakter eines Tabors an« (»Laibacher Tagblatt« 271, 25. XI 1878).

¹²⁵ O tome tamo doslovno piše ovo: »Die Herren Dr. Rački, Präsident der südslavischen Akademie, und August Senoa, Vertreter der ‚Matica hervatska‘ sprachen für die Vereinigung der südslavischen Nationen, dem Wunsche Ausdruck gebend, dass nicht nur die literarische, sondern auch die politische Vereinigung beider Völker je eher zur Wahrheit werde« (»Laibacher Tagblatt« 271, 25. XI 1878).

¹²⁶ O tome je na kraju uvodnika, pored ostalog, navedeno ovo: »Die Slovenen reiben sich jetzt nutzlos in einem alle ihre Kräfte absorbieren dem Kraft auf, wie viel könnte ihr klarer Verstand, von diesem ewigen Ringen um die nationale Existenz befreit, auf dem Felde der Wissenschaft leisten! Auch die Kroaten behaupten nur schwer ihre Positionen, auch sie bedürfen brüderlicher Hilfe in jeder Beziehung. Wohlan also, Slovenen und Kroaten, ermannt euch, vereinigt eure Kräfte zum Handeln, zur That, und zwar ohne Zögern, unverzüglich« (»Laibacher Tagblatt« 272, 26. XI 1878).

¹²⁷ Up.: »Laibacher Tagblatt« 273, 274, 275, 276, 282 od 27, 28, 29, 30. XI i 7. XII 1878.

u Ljubljani, pa su iz drugih novina preuzeli i objavili ono što im se činilo kao najvažnije. Jasno je, da čitaoci tih listova nisu bili obavješteni o glavnim političkim temama, o kojima smo govorili, koje su bile prisutne na tom političkom skupu. Kako će se iz izlaganja moći uočiti, »Narodni Glasnik« je sa nešto opširnijim objavljenim saopštenjem, u tom pogledu, u izvesnoj meri, činio izuzetak.

Najčitaniji srpski list, »Zastava«, u broju od 12/24. novembra 1878, objavila je saopštenje o ovoj proslavi pod naslovom »Janez Blajvajz«, gde je na početku za slovenačkog političkog lidera rečeno, da je »najverniji pobornik svih kolikih teženja današnjih naroda slovenačkog« i da »reklamuje za se celo Slovenstvo«, zbog čega je ta proslava po značaju ne samo slovenačka već i opšteslovenska. Dalje je tamo, nakon prezentiranja najnužnijih biografskih podataka slavljenika, navedeno, da je težište Bleiweisovog rada bilo na polju preporoda svoga naroda,¹²⁸ a potom, na kraju saopštenja, što se tiče rezultata toga rada, rečeno je ovo: »I Blajvajzov obilat rad nije pao na neplodnu njivu. Maleni i dosta prorešetan stranim življem slovenački narod, krajnji ogranak na jugozapadu velikog slovenskog stabla, — taj se narod i dan danas drži snažno kao politička činjenica, svestan o svom velikom poreklu i snažnoj rodbini, — drži se kao narod. E to je ponajviša zasluga Blajvajzova.«¹²⁹ Uzgredno da napomenemo, da je ovaj list, deset dana docnije, objavljenim napisom s naslovom »Zahvala«, preuzetog iz »Slovenskog Naroda« u prevodu na srpskohrvatski, upoznao svoje čitaoce/s tekstem kojim se dr Janez Bleiweis zahvalio svima koji su mu na bilo koji način čestitali sedamdeseti rođendan.¹³⁰

Istog dana kad i »Zastava«, objavio je i temišvarski list, »Narodni Glasnik«, nešto opširnije saopštenje, odnosno izveštaj svog dopisnika iz Beča od 9/21. novembra, o proslavi Bleiweisove sedamdesetogodišnjice, u rubrici »Dopisi«. Ovaj dopisnik, na početku svog izveštaja, navodi, da je »prekjuče u Ljubljani, u prkos svima protivničkim naporima ‚nemškutarjev‘, obavljena svetkovina«, a potom konstatuje, da nijedan od uglednih srpskih političara nije na njoj prisustvovao,¹³¹ navodeći kao glavni razlog srpski separatizam i apatiju inteligencije »prema svemu svome«, što, kako misli ovaj dopisnik, ima sledeće negativne posledice: »Od tih ljudi očekujete, da se interesuju za uzajamnost slavensku? Od njih da poznaju odlične sinove i drugih slavenskih plemena; od njih da sa svojim u dosluku budu i da radost i žalost dotičnoga naroda dele? Pusta želja uzaludno očekivanje! To je jedna, i to ne od najmanjih rana, od koje razvitak narodnoga napretka strada. Naš separatizam i naše otuđivanje ne škodi samo nama, no i drugim našim srodnim plemenima, koja su po našoj inicijativi prinuđena da se od nas otuđuju, te tako i jedni i drugi dajemo našim mnogobrojnim neprijateljima najsigurnija sredstva u ruke, da nas pojedince tlače i utamanjuju.«¹³² Kao i dopisnik »Narodnog Glasnika« iz Trsta, koji je uz izveštaj o taboru u Dolini, kako smo naveli, oštro kritikovao političko stanje u Srbiji, budući da je, kao pristalica dinastije Karađorđevića, bio

¹²⁸ o čemu je tamo navedeno ovo: »Blajvajsov rad na političko-društvenom polju mnogo je obiltniji i važniji od onoga književnoga. ‚Matica Slovenska‘, čitaonice i mnogi im slični zavodi po Kranjskoj, Štajerskoj i Koruškoj, sve to ima za svoj početak i opstanak da zahvali trudima i podvizima Blajvajsa. ‚Letopis‘ Matice slovenačke danas je knjiga, koju možeš naći i na stolu učena čoveka i za gredom Slovenca seljaka« (»Zastava« 178, 12/24. XI 1878).

¹²⁹ »Zastava« 178, 12/24 XI 1878.

¹³⁰ Up.: »Zastava« 184, 22 (4. XII) XI 1878; »Slovenski Narod« 273, 27. XI 1878; A. Bezenšek, n. d., str. 96.

¹³¹ o čemu tamo piše ovo: »Sa svih strana odazvaše se Slaveni i pozdraviše jubilanta, ko brzojavom ko pismom, a množina ih lično dođe, da ovu svetkovinu proslavi; no Srba tamo ne bejaše, i ne znam je li koji za vredno našao, da slavnoga Slovenca svojim pozdravom usreći« (»Narodni Glasnik« 109, 12/24. XI 1878).

¹³² »Narodni Glasnik« 109, 12/24. XI 1878.

nepomirljivi protivnik vladajuće Liberalne stranke i dinastije Obrenovića,¹³³ tako i njegov politički istomišljenik, bečki dopisnik, to isto čini, posvećujući prvi deo svog izveštaja iznalaženju razloga što nijedan od srpskih političara nije ovaj svečanosti prisustvovao. Mi smo naveli razloge koji su tu pojavu uslovlili, izdvojivši kao osnovnu: duboko razmimoilaženje Srba, s jedne, i Slovenaca, s druge strane, u vezi austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine.¹³⁴ U drugom, nešto opširnijem delu svog izveštaja, bečki dopisnik je naročito istakao, da su Slovenci uspeli da očuvaju svoju etničku individualnost, uprkos tome, da se već hiljadu godina nalaze pod vlašću Nemaca, samo blagodareći tome, što su imali takve narodne velikane, kao što su Primož Trubar, Valentin Vodnik, France Prešeren itd., među koje spada i dr Janez Bleiweis, koji nisu dozvolili »da se narodni duh i jezik sasvim ugase«. Nadalje je rečeno, da su Nemci u novije vreme bili rešeni, da Slovence brutalnom silom germaniziraju, u čemu nisu uspeli, jer, predvođeni svojim političkim vođama, »nikoše kano iz zemlje i odpočeše borbu sa svojim ugnjetačima Nemcima«.¹³⁵ Dalje je tamo tačno navedeno, da je uoči glavnog dana proslave Bleiweisovog rođendana, uveče, 18. novembra, u Ljubljani priređena veličanstvena bakljada na kojoj je učestvovalo 15.000 ljudi, što služi za dokaz »da narodna stvar u Ljubljani živi, i da sve dubljeg korena hvata«. Odmah iza toga, ustvari na kraju svog izveštaja, što se tiče toga ove svečanosti na njen glavni dan, 19. novembra, dopisnik se ograničio na sledeću konstataciju: »Mnoge zdravice i pesma u slavenskim jezicima izgovorene i odpevane, opominjaše prisutne, da za ovakima danima pojedinih, mora nastupiti i sveopšta svetkovina slavenskih plemena. Bog bi dao da i u toj, Srbi svojom odsutnošću ne uzsjaju!«¹³⁶

Beogradski »Istok«, tek u broju od 29 (11. decembra) novembra, objavio je napis s naslovom »Dr. Jan. Blajvajs«, pravdajući se da to pre nije mogao učiniti »ponajviše zbog političke zabune na jugoistoku«, zasedanja Narodne skupštine i vrlo ograničenog prostora u listu. Uredništvo usto dodaje, da »dobre i bratske reči vrede isto i docnije kao i onoga momenta«, a potom za srpsku javnost navodi taksativno Bleiweisove zasluge za narodni opstanak Slovenaca, ističući da je, blagodareći njegovom istrajnom radu, slovenački narod uspeo da očuva svoju nacionalnu individualnost, uprkos intenzivnim pritiscima odnarođavanja od Nemaca i Italijana.¹³⁷ Na kraju ovog napisa, navedeno je, da slavijenik uživa veliko poštovanje kod svih slovenskih naroda, a potom mu je upućen ovaj pozdrav: »Pa zato primi, sedi starino, neumorni radniče, nepodmitljivi branioče narodnih prava, učitelju jezika i narodnosti svoga plemena, predstavniče celokupnoga naroda slovenskog — srdačno hvala i od nas kao predstavnika slobodoumnog načela«.¹³⁸

¹³³ Up.: »Narodni Glasnik« 100, 22 (3. XI) X 1878; nap. 79. ovog članka.

¹³⁴ V.: nap. 98. i 99. ovog članka.

¹³⁵ Bečki dopisnik smatra, da je dr Janez Bleiweis dao ogroman doprinos na polju uspešnog suprotstavljanja germanizaciji i afirmaciji slovenačke nacije, te u tom smislu piše: »Ovu je borbu dr. Blajvajz na političkom polju najuspešnije vodio i stoga mu blagdan slovenski narod priredi svetkovinu njegovoga sedamdesetoga dana rođenja koja je pored sve nepogode vremena, vrlo sjajno obavljena bila i na kojoj i drugi Slaveni učestvovaše« (»Narodni Glasnik« 109, 12/24. XI 1878).

¹³⁶ »Narodni Glasnik« 109, 12/24. XI 1878.

¹³⁷ Kao najvažnije o tome tamo piše ovo: »Zato sa najvećim poštovanjem, sprovedemo ovdje ovu značajnu svetkovinu, — najslavnijeg književnika, lekara, prirodnjaka i novinara slovenačkog naroda. Sto smo mi Srbi na istoku, to su na zapadu Slovenci. To je sedi starina razumeo i on je pored ostalog prirodnog i specijalno lekarskog rada, krenuo političko-književni organ »Novice«, kome je danas ravno 35 godina. Ovaj politički list, kome je duša Dr. Blajvajz, te ga stoga zovu Slovenci »ocem«, razbudio je duh narodni sa gledišta političkog života. Slovenački narod bio bi danas zaboravljen, da ne reknem i mrtav, pošto je stešnjen s jedne Nemcima a sa druge strane Talijanima, da ne beše ovog neumornog radnika i budilnika slovenačkog naroda. Slovenački narod za svoj dalji politički život, nema nikome reći »hvala«, van jednom poborniku Dr. Blajvajsu« (»Istok« 135, 29 (11. XII) 1878).

¹³⁸ »Istok« 135, 29 (11. XII) XI 1878.

Konačno, i organ srpskih studenata u Beču, »Srpska Zora«, u broju za mart 1879, gde je na prvoj strani prezentiran portret dr Janeza Bleiweisa, objavio je poduži napis s naslovom »Dr. Janez Blajvajs«,¹³⁹ koga je sastavio Anton Trstenjak. Kao i u ranije navedenim sastavima, i u ovom napisu dominiraju Bleiweisove zasluge kao vodećeg preporoditeljskog političkog radnika. Pored isticanja njegove prenaplašene uloge na području stvaranja slovenačkog književnog jezika, poentira se i njegov radikalizam na području političke borbe slovenačkog naroda za ostvarenje najvažnije tačke slovenačkog nacionalnog programa, stvaranje Ujedinjene Slovenije, koja je naročito došla do izražaja na taborima, 1868—1871, čiji je, tobože, dr Janez Bleiweis bio inicijator.¹⁴⁰ Dakle, o proslavi sedamdesetogodišnjice rođendana dr Janeza Bleiweisa, srpska javnost je bila obaveštena objavljenim saopštenjima, u kojima su veličane zasluge slavjenika, dok o sadržajima pozdravnih i otpozdravnih govora na ovom političkom skupu u njima ništa nije rečeno.

Povodom proslave sedamdesetogodišnjice rođendana dr Janeza Bleiweisa, upućeno je slavjeniku 14 telegrafskih čestitki od srpskih naučnih i kulturnih ustanova, grupe građana i pojedinaca, od kojih ćemo navesti nekoliko najvažnijih. Tako mu je, na primere, čestitalo Srpsko učeno društvo iz Beograda sa potpisom predsednika, dr Josifa Pančića, i sekretara, Milana Kujundžića, oslovivši ga »kao dragog člana i neumornog budioca narodnog života«.¹⁴¹ Pored toga, čestitala mu je iz Novog Sada grupa uglednih političara Slobodoumne narodne stranke: dr Mihailo Polt-Desančić, dr Milan Đorđević, Aleksandar Sandić i dr. »u znak da je živa slovenska uzajamnost«,¹⁴² dok ga Srpska čitaonica somborska oslovijava sa »neoborivi stub Slovanstva«.¹⁴³ U čestici Beogradske građanske kazine izražena je želja slavjeniku i »bratskom narodu slovenskom« za »što skorije ostvarenje sviju težnja i ideja narodnika, kojih je nosilac jubilar«.¹⁴⁴ Srpsko crkveno pevačko društvo iz Pančeva uputilo je slavjeniku sledeći pozdrav: »Sva slovenska pevačka društva neka otpoje slavopoj hrabrome borcu za sveslovenske ideje, da odjekne bratska ljubav uzajamnosti u svim slovenskim srcima.«¹⁴⁵ Profesori Srpske novosadske gimnazije tretiraju Bleiweisa za »budioca jezika i svesti slovenačke«,¹⁴⁶ a grupa uglednih Srba iz Zemuna upućuje mu čestitku sa sledećim sadržajem: »Čestitamo starini Bleiweisu s kojim i mi pozdravljamo svest i napredak naroda slovenskog pobratima srpskog naroda na kraju južnoga slovenstva.«¹⁴⁷ Pozdravljajući dr Janeza Bleiweisa iz Zagreba, pobornik jugoslovenske uzajamnosti i sloge između Srba i Hrvata, potpredsednik Zagrebačkog potpornog odbora za pomoć bosanskim ustanicima, Ilija Guteša, ističe ovo: »Luč prosvjete koji užgaste na Triglavu narodu slovenskome zasvietlit će i potlačenom srodnom nam narodu na Balkanu.«¹⁴⁸

¹³⁹ o čemu je obavestio slovenačku javnost slovenački dnevnik kraćim saopštenjem, koga je objavio u rubrici »Domaie stvari« (»Slovenski Narod« 84, 12. IV 1879).

¹⁴⁰ Anton Trstenjak o tome piše ovo: »Kada smo 1861. dobili u Austriji ustav, borio se dr. Bleiweis na zemaljskom saboru u Ljubljani protivu Nemaca i nepravdnoj vladi, za prava slovenačkog naroda, te je time najviše zasluga stekao na političkom polju. Prvo mu je tada trebalo pridobiti i poučiti narod šta mu valja činiti te birati narodne zastupnike. Zato ga je skupljao u tabore, oko 10.000 i više ljudi, pod vedrim nebom, gde ga je poučavao o pravima i potrebama njegovim za koje mu se boriti valja. Time je učinio, da je narod prigrio svoj jezik, da se nije izgubio u ilirskom pokretu. U naznačenome smislu radile su i rade Bleiweisove »Novice« (»Srpska Zora«, Beč, mart (3) 1879, str. 53).

¹⁴¹ A. Bezenšek, n. d., str. 79; original u Arhivu Slovenske matice, 33. afsckikla: Bleiweisova 70-letnica pod br. 703 (dalje: ASM, Bl. 70-let.).

¹⁴² A. Bezenšek, n. d., str. 79; original u ASM, Bl. 70-let. pod br. 1764.

¹⁴³ A. Bezenšek, n. d., str. 80; original u ASM, Bl. 70-let. pod br. 871.

¹⁴⁴ A. Bezenšek, n. d., str. 79; original u ASM, Bl. 70-let. pod br. 701.

¹⁴⁵ A. Bezenšek, n. d., str. 80; original u ASM, Bl. 70-let. pod br. 851.

¹⁴⁶ A. Bezenšek, n. d., str. 80; original u ASM, Bl. 70-let. pod br. 1795.

¹⁴⁷ A. Bezenšek, n. d., str. 80; original u ASM, Bl. 70-let. pod br. 1513.

¹⁴⁸ A. Bezenšek, n. d., str. 79; original u ASM, Bl. 70-let. pod br. 3200.

Kako mislimo, vredno je pomena i dosta dugo pozdravno pismo, koga su uputili dr Janezu Bleiweisu učenici Srpske pravoslavne bogoslovije iz Sremskih Karlovaca. Njegov sadržaj je dosta upečatljiv, pa ga je Anton Bezenšek i objavio, iako je pozdravnih pisama imao pri ruci na pretek. Tamo se u superlativu govori o zaslugama slavljenika te, nakon titulisanja ovog kao »nestora slovenačke knjige i jezika«, naglašava, da ga i srpski narod veoma ceni jer ga je još 1851. Srpsko učeno društvo izabralo za svog redovnog člana, a potom se, u smislu isticanja njegovih zasluga, navodi ovo: »Odzivljemo se i mi srpski pravoslavni bogoslovi uz ostale glase iz premilog nam Srbstva, sa: »Slava mu! Slava Bleiweisu, slava onome mužu, koji je Slovenca naučio, da svojim lijepim, čistim jezikom može svoju knjigu štiti i pisati. Slava vrlome sinu slovenačkom, koji je svoj narod opreznim, al' pouzdanim korakom vodio za punih 35 godina k umnom i materijalnom napredku! Slava priznatom izkušenom, iskušnom i vjernom vođu, koji je kao brižni otac narod svoj kroz silne bure u političkom njegovu životu sretno i vješto proveo. Slava Bleiweisu, sa kojim počimlje istorija slovenačkog jezika i literature, koji je u Slovenaca podigao ponos narodni, koji je udario temelj narodnoj slovenačkoj literaturi.«¹⁴⁹ Kako se iz navedenog vidi, isto kao i u izveštajima, objavljenim u srpskim listovima, tako se i u telegrafskim čestitkama i pozdravnim pismima, upućenim dr Janezu Bleiweisu povodom proslave njegove sedamdesetogodišnjice, u superlativu govori o zaslugama slavljenika na polju nacionalnog preporoda slovenačkog naroda.

* * *

Na osnovu svega navedenog, kako mislimo, može se konstatovati, da je tokom trajanja velike krize na Istoku, a pogotovo na njenom izmaku, kod Slovenaca porasla gotovost za radikalniji pristup u zahtevu za rešenje glavne tačke slovenačkog nacionalnog programa, Ujedinjene Slovenije. To su, dobrim delom, uslovili: rasplet događaja na Balkanu u smislu dodele Austro-Ugarskoj okupacionog mandata za Bosnu i Hercegovinu od strane velikih sila na Berlinskom kongresu, 28. juna 1878, i ispoljavanje, u to vreme, sve jačih italijanskih imperijalističkih pretenzija prema Slovenačkom Primorju, Trstu i Istri.

U borbi protiv iredentizma, posredstvom održavanja dva tabora na desnoj obali Soče, 31. marta i 7. aprila, kao i tabora u Dolini kod Trsta, 27. oktobra 1878, organizovanja protivitalijanskih demonstracija, objavljivanja antiiredentističkih i antigermanizatorskih napisa u slovenačkim listovima itd., jačalo je jedinstvo slovenačkog naroda i njegova spremnost da se bori za Ujedinjenu Sloveniju. Takav zahtev je naročito snažno došao do izražaja u adresi upućenoj austrijskom caru od poslanika Kranjske skupštine, 5. oktobra, i od 10.000 prisutnih na taboru u Dolini, 27. oktobra 1878.

Osim toga, zahtev za Ujedinjenu Sloveniju ispoljen je i od nekolicine uglednih slovenačkih političkih radnika u njihovim pozdravnim govorima na dan proslave sedamdesetogodišnjice dr Janeza Bleiweisa i u dva otpozdravna govora slavljenika, 19. novembra 1878. Pored toga, tamo se snažno manifestovao zahtev za jačanje slovenačko-hrvatskih političkih veza, a takođe i jugoslovenske i sveslovenske uzajamnosti. Iako se ne može tvrditi, da su ti događaji snažno odjeknuli kod Srba u Srbiji i Vojvodini, ipak se može konstatovati, da je izvestan deo srpske javnosti bio sa njima upoznat i da je sa svoje strane ispoljio velike simpatije prema slovenačkom narodu i njegovoj pravednoj borbi za ostvarenje svojih prava.

¹⁴⁹ A. Bezenšek, n. d., str. 91—92; original u ASM, Bl. 70-let. bez signature.

Zusammenfassung

**DER KAMPF DER SLOWENEN FÜR DIE »ZEDINJENA SLOVENIJA«
(DAS VEREINTE SLOWENIEN) AM ENDE DER GROßEN KRISE IM OSTEN
VOM MÄRZ BIS ZUM NOVEMBER 1878 UND SEIN ECHO BEIM SERBISCHEN
VOLK IM FÜRSTENTUM SERBIEN UND VOJVODINA**

Petko Luković

Im ersten Teil des Beitrags behandelt der Autor, auf grund der Angaben in damaligen slowenischen Zeitungen, die Fragen, betreffend die Reaktion des slowenischen Volkes wegen gestärkter imperialistischer Ansprüche Italiens gegenüber slowenisches Küstenland, Triest und Istria sowie hinsichtlich mehr radikalen Forderungen im Zusammenhang mit der Gestaltung von Zedinjena Slovenija (Das Vereinte Slowenien). Er stellt fest, daß im Kampf gegen den Irredentismus die Organisation von sogenannten »tabori« (Volkssammlungen im Freien) in »Kviško« (Kojško) am 31. März, in Kobarid am 7. April und in Dolina bei Triest am 27. Oktober 1878, sowie die Organisation von antiitalienischen Demonstrationen, die Veröffentlichung antiirredentistischer und antigermanisatorischen Aufsätzen in den slowenischen Zeitungen, die Einheit des slowenischen Volkes und seine Bereitschaft, für die Gestaltung von Zedinjena Slovenija zu kämpfen, stärkte. Außerdem ist durch diesartige Manifestationen auch die Forderung nach der Festigung jugoslawischer und slawischer Solidarität zum Ausdruck gekommen. Die radikale Forderung nach der Vereinigung geteilter slowenischer Länder ist aus den Adressen an den österreichischen Kaiser seitens des Abgeordneter im Krainer Landtag am 5. Oktober 1878, sowie vom sogenannten »tabor« in Dolina am 27. Oktober desselben Jahres, ersichtlich.

Im zweiten Teil, der sich auf die Feier anlässlich des 70-jährigen Jubiläums des führenden slowenischen politischen und öffentlichen Arbeiters, Dr. Janez Bleiweis, in Ljubljana, am 19. November 1878, stellte der Autor fest, daß in den Begrüßungsreden zahlreicher angesehenen slowenischen politischen Arbeiter auf diesem Fest, sowie auch in zwei Anreden seitens des Jubilars, die Forderung nach der Gestaltung von Zedinjena Slovenija dominierte. Außerdem ist auf diesem Fest sehr stark die Forderung nach der Festigung politischer Bänder zwischen den Slowenen und Kroaten, sowie von jugoslawischen als auch allslowenischen Solidarität zum Ausdruck gekommen. Am Ende stellt der Autor fest, daß ein bestimmter Prozentsatz der serbischen Öffentlichkeit im Fürstentum Serbien und Vojvodina über die Ereignisse im Zusammenhang mit dem »tabor« in Dolina und der Feier des Jubiläums informiert wurde und daß, gemäß den veröffentlichten Nachrichten in der Zeitung »Narodni glasnik«, große Sympathien für slowenische Volk und seinen gerechten Kampf für die Verwirklichung seiner Rechte pflegte.

Toussaint Hočevar

GEOGRAFSKA RAZPOREDITEV, STAROSTNA STRUKTURA IN RELATIVNA OSVEŠČENOST SLOVENSKE JEZIKOVNE SKUPINE V ZDA

V tej razpravi bom obravnaval podatke popisov ZDA o slovenski jezikovni skupini (SJS), se pravi osebah, ki so navedle slovenščino kot materni jezik. Podatke popisa iz leta 1970 bom primerjal z odgovarjajočimi podatki popisa iz leta 1940 oziroma podatki o ostalih jezikovnih skupinah, in to glede številčnosti, geografske razporeditve, starostne strukture in relativne jezikovne oziroma etnične osveščenosti.

Pravzaprav vsebuje le popis iz leta 1970 podatke o maternem jeziku za celotno prebivalstvo, in sicer na osnovi 15 odstotnega vzorca. Podatki v ostalih popisih so omejeni bodisi na osebe, ki so bile rojene izven ZDA, bodisi na njih in njihove otroke, z izjemo popisa iz leta 1940, ki vsebuje jezikovne podatke tudi za osebe, katerih oba starša sta bila rojena v ZDA. Osnova podatkov popisa iz leta 1940 je 5 odstotni vzorec, omejeni pa so na belopolto prebivalstvo. Ker pomenijo pripadniki ostalih ras le neznamenit odstotek SJS, njihova izključitev v popisu iz leta 1940 ne vpliva bistveno na primerljivost s podatki iz leta 1970.

Podatki o maternem jeziku v popisu iz leta 1970 izhajajo iz odgovorov na vprašanje: »Kateri jezik so govorili poleg angleščine na domu anketirane osebe, ko je bila otrok?« Kot beremo v uvodu ustreznega zvezka podatkov popisa, podatki o maternem jeziku ne utegnejo biti odločilni glede obstoječega jezikovnega znanja anketirane osebe, še zlasti, ker je bil namen zbiranja jezikovnih podatkov ugotavljanje posameznih etničnih skupin.¹ Torej odsevajo podatki iz leta 1970 v prenekaterih primerih prej anketiranevo zavest pripadnosti določeni etnični skupini kakor pa poznavanje njenega jezika.

Kaže, da je leta 1940 veljala strožja definicija, saj je bil materni jezik formalno opredeljen kot jezik, ki so ga govorili na domu anketirane osebe v njenih zgodnjih otroških letih, mnogi popisovalci pa so to definicijo tolmačili, kakor da bi se nanašala na jezik, ki ga je govorila anketirana oseba. Različnost kriterijev, ki so jih uporabljali pri obeh popisih, sicer nekoliko omejuje primerljivost podatkov, vendar ne toliko, da bi zasenčila obrise sprememb, ki jih želimo izluščiti.²

Pisci, ki so doslej obravnavali število in razporeditev prebivalcev slovenskega rodu v ZDA, so uporabljali podatke uradnih popisov le v omejeni meri. Tako je npr. leta 1950 Slava Lipoglavšek-Rakovec objavila obširno razpravo o slovenskih izseljencih.³ Ker pa ji, kot kaže, niso bili na voljo podatki popisa iz leta 1940, ki so bili objavljeni leta 1943, se je naslonila predvsem na fragmentarne podatke popisa iz leta 1930 in na podatke o članstvu slovenskih podpornih društev, ki jih je dobila tik pred drugo svetovno vojno. Zaradi skoposti podatkov je Rakovčeva osredotočila raz-

¹ U. S. Bureau of the Census, *1970 Census of Population. Subject Reports. National Origin and Language* (Washington, D. C., 1973), str. X.

² U. S. Bureau of the Census, *Sixteenth Census of the United States: 1940. Population, Nativity and Parentage of the White Population. Mother Tongue* (Washington, D. C., 1943), str. 1.

³ Slovenski izseljenci. Geografski pregled predvojnega stanja, Geografski vestnik, 22 (1950), str. 2-60.

iskavo na opis naselbin s slovenskimi društvi. Izdelala je tudi zemljevida, ki kažeta število podpornih društev po posameznih krajih ZDA oziroma posebej za državi Pennsylvania in Ohio.

Glede celotnega števila Slovencev v ZDA obstajajo različne cenitve, ki jih je moč medsebojno uskladiti le, če upoštevamo, da se ne nanašajo na isto skupino. Tako je l. 1946 Janko N. Rogelj⁴ na seji Združenega odbora jugoslovanskih Američanov ocenil število Slovencev v ZDA na 250.000 in dodal, da šteje pet največjih podpornih organizacij 156.000 članov.

1966. je Joshua A. Fishman⁵ pisal o padajočem številu pripadnikov ne-angleških jezikovnih skupin in v tabelarnem pregledu pokazal, da je znašalo leta 1910 število izven ZDA rojenih Slovencev 123.631, leta 1960 pa jih je bilo le še 32.108.

Milena Gobetz in Breda Lončar⁶ sta leta 1976 poročali, da živi v ZDA po cenitvi profesorja Rauceka 400.000 Slovencev, po cenitvi Slovenskega ameriškega inštituta, ki ga vodi profesor sociologije Edward Gobetz, pa pol milijona.

Kot vidimo, uporablja Fishman najožjo definicijo jezikovne pripadnosti, ki zajema le Slovence, ki so bili rojeni izven ZDA. Definicija ameriškega popisnega urada je širša, saj se podatki o maternem jeziku, ki jih vsebujeta popisa iz leta 1940 in 1970, nanašajo na celotno prebivalstvo, ne glede na kraj rojstva anketirane osebe oziroma njenih staršev. Končno zajemata cenitvi Združenega odbora za leto 1945 in Gobčeva cenitev slovenske priseljence in njihove potomce ne glede na jezik.

Če vzamemo za izhodišče cenitev Združenega odbora iz leta 1945 in apliciramo nanjo stopnjo rasti, ki jo je do leta 1976 izkazalo celotno prebivalstvo ZDA, se pravi 51 odstotkov, potem dosežemo število 377.500. Vendar moramo upoštevati, da ta izračun ne upošteva porok z osebami neslovenskega rodu. Številčnost takih mešanih porok so ugotovili za Forest City v severovzhodni Pennsylvaniji Ludwig R. Harvatin in sodelavci,⁷ in sicer je znašal delež mešanih zakonskih zvez, ki so jih sklenile osebe, katerih eden oziroma oba starša sta bila rojena na Slovenskem, 51 odstotkov. Če upoštevamo, da je v Forest Cityju slovensko prebivalstvo dokaj zgoščeno, saj znaša 27 odstotkov celotnega prebivalstva, potem lahko sklepamo pri celotni SJS v ZDA na višji odstotek mešanih zakonov. Če računamo, da je znašal delež mešanih zakonov 80 %, dobimo 479.500 oseb slovenskega rodu. Če pa bi znašal delež mešanih zakonskih zvez 96 %, bi število oseb slovenskega rodu v razdobju 1945—1976 naraslo na pol milijona, torej na število, ki odgovarja Gobčevi cenitvi.

Tukaj bom obravnaval SJS, torej ne skupine oseb slovenskega rodu, ki je sicer številčnejša. Prvič zaradi tega, ker obstajajo sistematični, uradni podatki le za SJS. Drugič, ker menim, da poznavanje slovenskega jezika stopnjuje dojemljivost za slovenske kulturne vrednote, vidik, ki je pomemben glede usmerjanja kulturne politike. Končno moramo upoštevati, da neuradni podatki, kot so razne zgoraj omenjene cenitve števila oseb slovenskega rodu, ne vsebujejo sankcije, ki izhaja iz podatkov uradnega popisa.

⁴ *Koliko nas je*, Ameriški družinski koledar 1946, ki ga citira Lipoglavšek-Rakovec.

⁵ *Language Loyalty in the United States* (The Hague: Mouton, 1966), str. 35—36. Navajam po Josephu Paternostu, *The Slovenian Language in the U. S.: Research Opportunities*, referat na zborovanju Ameriškega združenja za slovanske študije, ki je bilo oktobra 1977 v Washingtonu.

⁶ *Slovenian Language Manual* (Willoughby Hills, Ohio, Slovenian Research Center of America, Inc., 1976), str. 280.

⁷ *Study of Local Slovenes Reveals Interesting Data*, Forest City News, 24. feb. 1977, str. 10.

Geografska razporeditev SJS

Tabela 1 prikazuje razporeditev SJS po državah, velikomestnih območjih (Standard Metropolitan Statistical Area ali SMSA) in mestih (City). Od celotnega števila 82.500 oseb SJS jih je leta 1970 živelo 27.500 (33 odstotkov) v državi Ohio. Nadaljnjih 10.000 (12 odstotkov) so jih našli v Pennsylvaniji. Ker so bili v teh dveh državah pripadniki SJS osredotočeni v velikomestnih območjih Lorrain-Elyria (900), Cleveland (22.500), Akron (1200), Youngstown-Warren (900) in Pittsburgh (6000), je živelo vzdolž industrijske osi Cleveland-Pittsburgh kakih 31.500 oseb SJS, oziroma 38 odstotkov celotnega števila v ZDA.

K 45 odstotkom v Ohiu in Pennsylvaniji lahko prištejemo 23 odstotkov v državah zahodnega območja Velikih jezer, to so Illinois (8000), Wisconsin (5500) in Minnesota (5000). Tudi tukaj kaže popis zgoščenost v velikomestnih območjih Chicaga (7000), Milwaukeeja (3500) in Duluth-Superiora (4000). Končno sta šteli državi Kalifornija (6000) in New York (3500) 12 odstotkov vseh oseb SJS. Na vseh ostalih 43 držav, ki jih zgoraj nisem upošteval, je odpadlo 20 odstotkov.

Padec števila oseb SJS, ki je znašal v razdobju 1940—1970 54 odstotkov, ni bil regionalno enakomeren. V Ohiu in Marylandu je bil pod povprečjem, saj je znašal manj kot 30 odstotkov, nekatere države pa so izkazale celo porast. Tako se je število tistih, ki so živeli na Floridi, povečalo od leta 1940, ko je tam živelo sicer le 60 oseb, za šestnajstkrat. V Virginiji je znašal porast 100 odstotkov, v Teksasu 60 odstotkov in v Arizoni 50 odstotkov.

Razmeroma nizek padec v Ohiu bi utegnil biti deloma v zvezi z gostoto slovenskega življa v clevelandskem območju, ki prispeva k ohranjanju slovenščine, upoštevati pa moramo tudi priseljevanje iz gospodarsko hira-jočih predelov Pennsylvanije in Zahodne Virginije. Naj omenim, da je sociološke vidike tega priseljevanja nedavno obravnavala Irene P. Winner.⁸

Nizek padec v Marylandu in porast v Virginiji velja pripisati zaposlovanju v javni upravi na velikomestnem območju Washington, kjer so leta 1970 našli 500 oseb SJS. Končno je številčni porast na Floridi, v Arizoni in Teksasu zvezan s splošnim selitvenim tokom prebivalstva v države t. i. Sončnega pasu (Sun Belt).

Največje izgube so utrpeli države z gospodarskimi panogami, v katerih je prišlo do zmanjšanja zaposlenosti zaradi uvajanja kapitalno intenzivnejše tehnologije, predvsem v rudarstvu. V Pennsylvaniji (premog), Montani (premog in bakrova ruda) in Zahodni Virginiji (premog) je znašal padec števila oseb SJS nad 70 odstotkov, v Minnesoti (železova ruda) pa 64 odstotkov. Izgube v ostalih državah so razvidne iz tabele 1.

V velikomestnih območjih so srednja mesta utrpela znatne izgube zaradi bega belopoltega prebivalstva v predmestja. Tako je mestna občina San Francisco izgubila 81 odstotkov SJS, Los Angeles 75 odstotkov, Cleveland in New York po 65 odstotkov, Milwaukee pa 62 odstotkov.

Med evropskimi jezikovnimi skupinami, ki jih izkazuje popis ZDA, je padec števila SJS na prvem mestu. Če ugodnejše stanje pri nekaterih skupinah, denimo pri nemški oziroma poljski, lahko pripišemo večji osnovi, pa ne moremo po isti poti pojasniti v primeri s Slovenci ugodnejšega stanja pri Hrvatih, Srbih in Slovaki. Podatki v tabeli 2 nas torej glede SJS postavljajo pred pomembna vprašanja, ki jih ni moč pojasniti v okviru pričujoče razprave. Omenim naj le, da bi bilo treba preizkusiti družbeno-

⁸ *The Question of Cultural Point of View in Determining the Boundaries of Ethnic Units: Slovene Villagers in the Cleveland, Ohio Area*, Papers in Slovene Studies 1977, zlasti str. 78—79.

TABELA 1. OSEBE SJS V ZDA PO IZBRANIH DRŽAVAH, VELIKOMESTNIH OBMOČJIH (SMSA) IN MESTIH (CITY)

Ozemeljska enota	Skupaj		I. generacija		II. generacija		III. generacija		
	1940	1970	1970	1940	1970	1940	1970	1940	1970
			1970	1940	1970	1940	1970	1940	1970
ZDA	178 640	82 321	0,46	75 560	19 178	97 300	54 103	5 780	9 040
Ohio	38 500	27 331	0,71	16 520	6 435	20 920	17 183	1 060	3 713
Cleveland SMSA	—	22 384	—	—	5 374	—	14 055	—	2 955
Cleveland City	24 720	8 659	0,35	10 520	3 003	13 640	4 898	560	758
Akron SMSA	—	1 233	—	—	844	—	—	—	258
Lorain-Elyria SMSA	—	893	—	—	210	—	582	—	101
Youngstown-Warren SMSA	—	844	—	—	253	—	570	—	21
Pennsylvania	37 100	10 203	0,28	12 200	2 033	23 000	7 318	1 900	852
Pittsburgh SMSA	—	5 979	—	—	1 145	—	4 297	—	537
Pittsburgh City	2 480	693	0,28	1 060	170	1 380	452	40	71
Johnstown SMSA	—	912	—	—	164	—	682	—	66
Illinois	17 420	8 247	0,47	8 120	2 180	9 060	5 365	240	702
Chicago SMSA	—	7 030	—	—	1 947	—	4 528	—	555
Chicago City	7 300	2 081	0,28	3 820	802	3 460	1 163	40	116
California	13 840	5 681	0,41	7 300	1 439	6 080	3 711	460	531
Los Angeles-Long Beach SMSA	—	1 934	—	—	527	—	1 229	—	178
Los Angeles City	3 640	923	0,25	1 920	276	1 700	541	20	106
San Francisco-Oakland SMSA	—	1 382	—	—	337	—	991	—	54
San Francisco City	2 100	407	0,19	1 120	127	880	260	100	20
Wisconsin	10 120	5 434	0,54	4 660	1 194	5 080	3 852	380	388
Duluth-Superior SMSA ^a	—	3 911	—	—	679	—	2 982	—	250
Milwaukee-SMSA	—	3 584	—	—	773	—	2 585	—	226
Milwaukee City	4 100	1 578	0,38	2 120	393	1 720	1 034	260	151
Minnesota	13 920	5 072	0,36	4 640	753	9 000	3 783	280	536
New York	8 440	3 427	0,41	4 400	1 424	3 720	1 744	320	259
New York SMSA	—	1 991	—	—	986	—	868	—	137
New York City	4 260	1 506	0,35	2 500	844	1 700	569	60	93
Binghamton SMSA ^b	—	576	—	—	111	—	435	—	30
Michigan	7 920	2 876	0,36	3 780	569	3 940	2 026	200	281
Detroit SMSA	—	1 600	—	—	310	—	1 182	—	108
Detroit City	2 340	469	0,20	1 240	89	1 080	342	20	38
Colorado	5 480	2 290	0,42	1 980	276	3 360	1 726	140	288

Indiana	3 020	1 431	0,47	1 540	286	1 340	953	140	192
Washington	3 280	1 366	0,42	1 760	375	1 460	865	60	126
Florida	60	1 091	18,18	40	308	20	648	—	135
New Jersey	4 380	1 028	0,23	1 640	239	2 520	660	220	129
Connecticut	1 760	807	0,46	760	298	980	438	20	71
Kansas	1 220	671	0,55	480	233	680	348	60	90
Texas	320	523	1,63	200	80	80	348	40	95
Arizona	300	459	1,53	160	125	140	282	—	52
Missouri	680	377	0,55	380	75	280	270	20	32
Maryland	440	367	0,83	220	61	180	263	40	43
Wyoming	1 660	347	0,21	720	80	920	234	20	33
Virginia	160	323	2,02	60	25	100	192	—	106
Washington SMSA ^c	—	538	—	—	74	—	364	—	100
Montana	1 820	321	0,18	780	116	1 040	190	—	15
West Virginia	1 560	300	0,19	560	84	940	197	60	19
Vse ostale države	5 240	2 349	0,45	2 660	490	2 460	1 507	120	352

a) zajema tudi del države Minnesota — b) zajema tudi del države Pennsylvania — c) zajema tudi District of Columbia in del države Maryland

Opomba: Podatki za leto 1940 obsegajo le belopolko prebivalstvo. Leta 1970 je bilo od vseh SJS 82.321 oseb SJS 82.150 belopolnih, 41 črnopolnih, 130 pa jih je odpadlo na ostale rase. Zaradi neznatnega odstotka črnopolnih oziroma ostalih ras nisem upošteval posebej.

Viri: U. S. Bureau of the Census, *Sixteenth Census of the United States: 1940. Population. Mother Tongue* (Washington, 1943) ter *1970 Census of Population. Vol. 1. Characteristics of the Population* (Washington, 1973), zvezki 1—52.

politične dejavnike, ki vplivajo na jezikovno ohranjanje, upoštevati pa bi morali tudi družbenopsihološke vidike. Kritično bi bilo treba pretresti kriterije, ki so jih uporabljali pri zbiranju in urejanju statističnih podatkov. Od popisnega urada ZDA sem dobil pismo z dne 14. marca 1978, v katerem mi je ga Nampeo McKenney, vodja oddelka za etnično in rasno statistiko, pojasnila, kako so urejali nekatere podatke, ki so bili uvrščeni med rezultate popisa iz leta 1970. Citiram:

»Osebe, ki so navedle jugoslovanščino kot materni jezik, smo uvrstili enako kot osebe, ki so navedle srbo-hrvaščino, ter jih vključili v število, ki ga izkazuje srbo-hrvaška rubrika. Osebe, ki so navedle makedonščino in bolgarščino, so vključene v kategorijo »drugi baltsko-slovanski govori«. Za osebe, ki so navedle splošno oznako slovanščina (Slavic) ni posebne rubrike. Pri določitvi jezika smo se ravnali po podatku o deželi rojstva (oziroma deželi rojstva staršev, če je bila tista oseba rojena v ZDA). Na primer smo pri osebah, ki so navedle kot jezik slovanščino, dežela rojstva pa je

TABELA 2. BELOPOLTO PREBIVALSTVO ZDA PO GLAVNIH JEZIKOVNIH SKUPINAH (v tisočih)

	1940	1970	1970 1940
ZDA, skupaj	118 392	178 119	1,50
<i>Severozahodna Evropa</i>			
angleščina	93 040	139 783	1,50
norveščina	658	612	0,93
švedščina	831	625	0,75
dánščina	227	194	0,85
holandščina	267	345	1,07
flamščina	54		
francoščina	1 412	2 393	1,69
<i>Srednja Evropa</i>			
nemščina	4 950	6 055	1,22
poljščina	2 416	2 434	1,01
češčina	520	452	0,87
slovaščina	484	510	1,05
madžarščina	453	446	0,99
srbsčina	38	239	1,56
hrvaščina	115		
slovenščina	179	82	0,46
<i>Vzhodna Evropa</i>			
ruščina	585	333	0,57
ukrajinščina	84	249	2,97
armenščina	68	100	1,47
litvanščina	273	292	1,07
finščina	230	213	0,93
romunščina	66	56	0,86
jidiš	1 751	1 591	0,91
<i>Južna Evropa</i>			
grščina	274	456	1,67
italijanščina	3 767	4 135	1,10
španščina	1 861	7 475	4,02
portugalščina	216	355	1,65

Opomba: Regionalna klasifikacija sledi tabelam popisa iz leta 1940.

Vira: U. S. Bureau of the Census, *Sixteenth Census of the United States: 1940. Population, Nativity and parentage of the White Population. Mother Tongue* (Washington, 1943) ter *1970 Census of Population. Subject Reports. National Origin and Language* (Washington, 1973).

bila Poljska, opredelili jezik kot poljščino; če je bila dežela rojstva Jugoslavija, pa kot slovanščino (Slovak).«

Pojasnilo ge. McKenney osvetljuje problem urejanja popisnih podatkov. Osebe slovenske jezikovne skupine, ki so namesto slovenščine navedle jugoslovanščino oziroma slovanščino, so prišteli k srbo-hrvaški oziroma slovaški skupini in je tako prišlo do negativnega odklona v številu oseb SJS, ki ga navaja popis iz leta 1970. Toda če je omenjeni odklon enakomeren glede obravnavanih generacijskih skupin in ostalih karakteristik, zaradi tega še ne bi bili ovrženi zaključki pričujoče razprave glede geografske razporeditve, starostne strukture in relativne osveščenosti. Sicer pa prav to, da neka oseba ne zna pravilno opredeliti svojega jezika, kaže na nizko raven osveščenosti, ki se približuje ravni onih, ki so sicer doma vsaj občasno slišali slovensko govorico, a so pri popisu navedli le angleščino. Tukaj se bom omejil na primerjalni prikaz podatkov, ki nakazuje premike v jezikovni oziroma etnični osveščenosti SJS, in sicer ločeno po generacijskih skupinah.

Spremembe v starostni strukturi in relativni osveščenosti

Najprej naj poudarim, da spremembe v številu in starostni strukturi manjšinskih skupin kot je SJS ne potekajo vzporedno z onimi, ki jih izkazuje celotno prebivalstvo. Razsejane skupine so namreč podvržene asimilacijskim učinkom, to pa pomeni, da je njihovo številčno ohranjanje v veliki meri odvisno od priseljevanja.

Zaradi omenjenih vidikov je pomembna ločitev med osebami SJS, ki so bile rojene izven ZDA (prva generacija), onimi, ki so bile rojene v ZDA, eden ali oba starša pa izven ZDA (druga generacija), ter končno osebami, ki so bile rojene v ZDA pravitam rojenim staršem (tretja generacija — ki pa v naslednjih izvajanjih vključuje tudi sledeče generacije v Ameriki rojenih oseb slovenskega jezika).

TABELA 3. STAROSTNA STRUKTURA SLOVENSKE JEZIKOVNE SKUPINE
PO GENERACIJSKIH PODSKUPINAH
(ležeči tisk označuje odstotne vrednosti)

1940							
Skupaj	Do 25 let	25—34	35—44	45—54	55—64	65 let in več	
I. 75 000	1 860	4 920	13 720	29 020	18 920	7 120	
100,0	2,5	6,5	18,2	38,4	25,0	9,4	
II. 97 300	54 200	30 140	9 580	2 580	600	200	
100,0	55,7	31,0	9,8	2,7	0,6	0,2	
III. 5 780	3 160	1 200	440	660	200	120	
100,0	54,7	20,8	7,6	11,4	3,5	2,1	
1970							
Skupaj	Do 14 let	14—24	25—44	45—64	65—74	75 let in več	
I. 19 178	377	666	2 617	4 763	4 902	5 853	
100,0	2,0	3,5	13,7	24,8	25,6	30,5	
II. 54 103	1 595	1 125	11 416	36 237	3 269	461	
100,0	3,0	2,1	21,1	67,0	6,0	0,9	
III. 9 040	813	2 857	4 917	403	38	12	
100,0	9,0	31,6	54,4	4,5	0,4	0,1	

Opomba: I. = prva generacija, II. = druga generacija, III. = tretja generacija. Glede pojasnila o obrobjenih skupinah glej obrazec na str. 222.

Viri: Isto kakor v tabeli 2.

V razdobju med 1940 in 1970 je število izven ZDA rojenih oseb SJS zdrknilo od 76.000 na 19.000, torej je znašal številčni padec prve generacije 75 odstotkov (tabela 3), kar pomeni, da priseljevanje še zdaleč ni odtehtalo izumiranja prve generacije. Prav zaradi tega se je prva generacija tudi postarala, pri čemer imam v mislih krčenje deleža mlajših od 20 let in večanje deleža starih nad 65 let. Pri prvi generaciji se je sicer delež mlajših od 25 let zvišal od 2,5 na 5,5 odstotka, vendar pa je delež starih nad 65 let zrasel od 9,4 kar na 56,1 odstotka.

Pri drugi generaciji 45-odstotni padec na prvi pogled preseneča, saj je bila na začetku obravnavanega razdobja srednja starost te podskupine 25 let, iz česar bi sklepali na nizko stopnjo umrljivosti. Obenem bi pričakovali, da se je druga generacija znatno krepila z dotokom otrok, rojenih prvi generaciji, ki je imela leta 1940 več kot 20.000 oseb pod 45. letom starosti, torej pretežno v rodni dobi, če upoštevamo celotno razdobje.

Da bi razložili paradokсно visok padec v vrstah druge generacije, moramo vzeti v pretres podatke po posameznih starostnih skupinah. Ker druga generacija takorekoč ni podvržena priseljevanju oziroma izseljevanju, lahko sledimo osebam, ki so imele leta 1940 manj kot 35 let, do leta 1970, ko so prišle v starostno skupino 30 do 65 let. Ker se starostni intervali, za katere so objavili podatke obeh popisov, ne ujema popolnoma, sem izračunal sledeče razmerje:

osebe v starosti 25—64 let pri popisu iz leta 1970

osebe pod 35 leti pri popisu iz leta 1940

Za drugo generacijo SJS znaša vrednost gornjega količnika 0,57, kar je veliko manj kakor pa odgovarjajoča vrednost 1,15 za celotno belopolto prebivalstvo ZDA. Tako znatnega odstopanja ni moč razložiti drugače kakor tako, da številne osebe, za katere so njihovi starši oziroma one same navedle leta 1940 slovenščino kot materni jezik, leta 1970 tega niso storile. Gre torej bodisi za začetno pomanjkanje slovenske zavesti (pri osebah, za katere so starši navedli slovenščino, one same pa 30 let kasneje tega niso storile), bodisi za kasnejšo izgubo te zavesti (pri osebah, ki so same navedle slovenščino leta 1940, 1970 pa ne). Zaradi relativne številčnosti druge generacije velja pripisati osipu, ki izhaja iz njene nizke osveščenosti, levji delež celotne izgube števila SJS v razdobju med 1940 in 1970. Glej tabelo 3.

Pri sicer manj številčni tretji generaciji opažamo v istem razdobju prav nasprotno tendenco, torej porast slovenske osveščenosti. Za to skupino znaša po gornjem obrazcu izračunani količnik 1,22, to pa je nad ustreznim količnikom za celotno ameriško belopolto prebivalstvo tretje generacije, ki znaša 1,13.

Da bi SJS primerjal z drugimi jezikovnimi skupinami, sem pretvoril pravkar obravnavani količnik v indeks osveščenosti, katerega osnovo (100) tvori poprečni količnik za vse jezikovne skupine (tabela 4). Pri tretji generaciji vrednost indeksa presega 100 pri vseh jezikovnih skupinah razen pri tisti, ki je navedla angleščino kot edini jezik. Torej se je jezikovna osveščenost tretje generacije dvignila pri vseh neangleških jezikovnih skupinah, in sicer najbolj pri švedski, danski, ukrajinski in nemški. Za drugo generacijo je indeks povsod na nižji ravni, vendar pa znaša nad 150 pri Ukrajincih, Dancih, Nemcih in Švedih. Vrednost pod 100, kar kaže na padec jezikovne osveščenosti, izkazuje druga generacija slovenske, ruske, poljske in madžarske skupine.

TABELA 4. PREMIKI V OSVEŠČENOSTI IZBRANIH JEZIKOVNIH
IN GENERACIJSKIH SKUPIN, 1940—1970

Jezikovna skupina	II. generacija		III. generacija	
	Količnik osveščенosti	Indeks osveščенosti	Količnik osveščенosti	Indeks osveščенosti
Skupaj	1,15	100	1,13	100
<i>Severozahodna Evropa</i>				
angleška	—	—	0,95	84
norveška	1,68	146	3,14	278
švedska	1,79	156	5,73	507
danska	2,07	180	5,41	479
holandska	1,45	126	2,07	183
francoska	1,58	137	2,16	191
<i>Srednja Evropa</i>				
nemška	1,82	158	3,61	319
poljska	0,99	86	2,61	231
češka	1,15	100	1,74	154
slovaška	1,24	108	2,26	200
madžarska	1,13	98	3,19	282
srbo-hrvaška	1,60	139	3,01	266
slovenska	0,57	50	1,22	108
<i>Vzhodna Evropa</i>				
ruska	0,76	66	1,80	159
ukrajinska	2,41	210	4,30	381
litvanska	1,16	101	3,02	267
jidiš	1,35	117	2,33	206
<i>Južna Evropa</i>				
grška	1,44	125	2,46	218
italijanska	1,16	101	3,08	273
španska	1,36	118	1,90	168

Opomba: Glede pomena in izračuna tukaj uporabljenih kazalnikov glej razlago v tekstu. Regionalna klasifikacija sledi tabelam popisa iz leta 1940.

Vir: Isto kakor v tabeli 2.

Ker iz gornjih podatkov izhaja, da je tretja generacija glede ohranjanja neangleških jezikov najbolj obetajoča, sem v tabeli 5 prikazal njeno starostno strukturo za nekatere jezike. Narodnostne skupine, katerih priseljevanje se je začelo razmeroma zgodaj (Nemci, Čehi) imajo razmeroma staro tretjo generacijo, one, ki so se priseljevale kasneje (Slovaki, Slovenci, Hrvati, Srbi), pa mlajšo. Slednje velja tudi za francosko skupino, ki je bila soudeležena pri začetni kolonizaciji.

TABELA 5. STAROSTNA STRUKTURA TRETJE GENERACIJE IZBRANIH
JEZIKOVNIH SKUPIN
(v odstotkih)

Jezikovna skupina	Vsi	Do 14 let	14—24 let	25—44 let	45—64 let	65—74 let	75 in več let
nemška	100,0	6,1	10,1	32,5	36,1*	9,6	5,7
češka	100,0	5,7	14,8	41,3*	31,1	5,2	1,8
slovaška	100,0	9,5	25,6	53,3*	10,7	0,6	0,3
slovenska	100,0	9,0	31,6	54,4*	4,5	0,4	0,1
srbo-hrvaška	100,0	14,9	34,9	45,9*	3,8	0,2	0,3
francoska	100,0	16,4	18,9	31,5*	24,3	6,0	2,9
angleška	100,0	30,3	21,5*	23,1	17,6	4,8	2,8
vsi jeziki	100,0	29,5	21,5*	23,5	17,7	4,8	2,9

* Razred srednje starosti

Vir: U. S. Bureau of the Census. 1970 Census of Population. Subject Reports. National Origin and Language (Washington, 1973), str. 21.

V primeri s celotnim ameriškim prebivalstvom tretje generacije je imela tretja generacija SJS višji odstotek oseb, starih 14—24 let, a nižji odstotek mlajših od 14 let. Če pojde razvoj po isti poti kot pri jezikovnih skupinah starejših priseljencev, tj. Nemcev in Čehov, potem lahko pričakujemo, da se bo tretja generacija SJS postarala, najprej zaradi padca oseb pod 24. letom, kasneje pa zaradi porasta oseb, starih nad 65 let. Po drugi plati pa moramo upoštevati, da utegne nadaljnje krepčanje slovenske osveščenosti v vrstah tretje generacije in eventualni preobrat glede padanja osveščenosti druge generacije — ki vključuje osebe, ki imajo kot starši določen vpliv na tretjo generacijo — peljati v nasprotno smer, namreč k pomlajevanju.

Zaključki glede usmerjanja kulturno-prosvetne politike

V primerjavi z ostalimi jezikovnimi skupinami, ki sem jih upošteval, je pri SJS nagnjenje k jezikovnemu ohranjanju najšibkejše. To pa tudi pomeni, da prispevajo osebe slovenskega rodu relativno najmanj k cilju dejansko mnogokulturne družbe.

Da bi dvignili osveščenost ameriških Slovencev na raven, ki je zažnavna pri ostalih etničnih skupinah, bo treba slovensko kulturno izročilo bolj kot do sedaj približati ameriškim Slovincem samim, obenem pa tudi širši ameriški javnosti. Slednje je potrebno zaradi tega, ker ni misliti, da bi bila lahko manjšinska kultura plodna, če o njej širša skupnost, med katero živi, ni zadosti poučena.

Ni slučajno, da so jezikovnim skupinam, katerih osveščenost narašča, na voljo sredstva obveščanja in prosvetno-obveščevalna služba matičnih držav. Nemčija usmerja v Severno Ameriko posebne radijske oddaje v nemščini in angleščini. Podobne oddaje so v ukrajinščini, armenščini in drugih jezikih. Nemški, finski in estonski studii oskrbujejo javno radijsko omrežje National Public Radio s programi, ki jih prenaša nekaj sto postaj po vseh ZDA.

Francoska vlada pošilja v Louisiano vsako leto nad 200 mladih ljudi, da poučujejo francoščino, kar šteje moškim k odslužitvi vojaškega roka. Na ameriški strani je odgovoren za sodelovanje Conseil pour le développement du français en Louisiane, ki ga financira ta zvezna država. Poleg tega prirejajo v pomembnejših ameriških središčih francoske filmske festivale, pri katerih sodelujejo vidni filmski ustvarjalci. V francoskih kulturnih centrih so na voljo kasete s francoskimi televizijskimi programi in ustrezno opremljeni televizorji za njihovo predvajanje.

Podobne dejavnosti bi veljalo organizirati na pobudo matičnih slovenskih institucij v sodelovanju z ustanovami kot so National Public Radio in organi posameznih ameriških zveznih držav, v katerih prebivajo večje skupine Slovencev. Za začetek bi denimo lahko poskrbeli za enoten sistem predvajanja televizijskih programov RTV Ljubljana po večjih kulturnih domovih v tujini. Ta razmeroma nizka kulturna investicija bi se bogato obrestovala. Ko pa bo v dohledni prihodnosti razširjena uporaba video-rekorderjev na domu, bi utegnile postati slovenske slikovne kasete celò privlačno potrošno blago.

Glede načrtov za bolj razširjeno poučevanje slovenščine velja upoštevati podatke o geografski razporeditvi SJS in njeni starostni strukturi. V krajih, kjer je SJS koncentrirana, naj bi slovenščino uvajali v učne načrte nižjih in srednjih šol, zaradi tega ker je pri tretji, najbolj osveščeni generaciji SJS močno zastopana ravno starostna skupina, ki ima otroke

v šolski dobi. V tem pogledu bi bila lahko za zgled Avstralija, kjer so dosegli pri uvajanju slovenščine v javne srednje šole zavidljive uspehe in kjer so slovenski šolniki postavili na noge lastno strokovno združenje (Slovenian Teachers Association of Victoria).

Učne programe v nižjih in srednjih šolah naj bi dopolnjevali tečaji in raznih stopnjah visokošolskega študija, učiteljem slovenščine pa naj bi bili namenjeni posebni poletni seminarji. Če upoštevamo, da pri slovenščini ne moremo pričakovati tako visokega vpisa kot pri španščini, francoščini ali ruščini, bi morali s posameznimi tečaji zadovoljiti potrebe širokega geografskega območja. Morali bi se torej nasloniti na moderne učne pripomočke, kot je denimo samopoučevanje z uporabo magnetofonskih zapisov.

Nadalje velja upoštevati različne starostne stopnje in skupine z različnimi zanimanji. Večini ameriških Slovencev omogoča spoznavanje slovenščine tesnejše sodelovanje pri raznih kulturnih ter družabnih dejavnostih, olajšuje pa tudi njihove obiske v Sloveniji. Drugo skupino sestavljajo tisti, ki niso nujno slovenskega rodu, a želijo pridobiti znanje slovenščine v študijske in raziskovalne namene.

Končno naj pripomnim, da je pripravljalcem učnih pripomočkov, namenjenih tistim, ki jim je glavni jezik angleščina, lahko v bodrilo dejstvo, da živé znatne skupine ljudi slovenskega rodu ne le v ZDA, temveč tudi v Kanadi in Avstraliji. To pa pomeni, da je moč pri pripravi učnih materialov doseči določeno ekonomičnost obsega, če imamo pred očmi skupne potrebe tistih, ki živé v deželah angleškega jezika.

Summary

GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION, AGE STRUCTURE, AND COMPARATIVE IDENTITY AWARENESS OF PERSONS OF SLOVENE LANGUAGE IN THE UNITED STATES

Toussaint Hočevar

Data on persons of Slovene language (PSL) contained in U. S. censuses of 1940 and 1970 are analyzed and compared with data for other linguistic groups. The excessive drop (44 percent) in the number of PSL between 1940 and 1970 may be in part attributable to coding of 1970 census responses, since persons entering the linguistically nondescript designations »Yugoslav« and »Slavic« have been coded as »Serbo-Croat« and »Slovak« (sic), respectively.

In 1970, Ohio accounted for 27,500, or 33 percent, of the total 82,500 PSL. Between 1940 and 1970 the foreign-born PSL subgroup (first generation) both dwindled and aged considerably. The third generation, that is persons whose both parents were born in the United States, was the subgroup with the lowest median age. As regards ethnic awareness, cohorts of the second generation who were under 25 years of age in 1940 show an abnormally high attrition, which tends to indicate a loss of ethnic awareness among this subgroup. On the other hand, the corresponding cohorts of the third generation increased in numbers, indicating a gain in Slovene ethnic awareness. (The ethnic awareness ratio was calculated as number of persons ages 25 to 64 in 1970/number of persons under 35 in 1940.) Of all generational groups the third and subsequent generations would appear as most receptive to Slovene language instruction and to Slovene heritage oriented cultural and educational programs.

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva
5/II, tel.: (061) 25 204 in 21 631 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo deset števk revije »RiG« v sedmih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v povojnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za doseg polne enakopravnosti. Zadnji zvezek (9—10, december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977.

Z izjemo št. 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RiG«.

Razprodano številko 2 »RiG« lahko naročite kot ponatis, ki je v pripravi.

V tisku je nova dvojna številka »Razprav in gradiva«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška. Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945. (kmalu razprodano)	20 din
Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria. Ljubljana 1953. (kmalu razprodano)	50 din
Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina. Ljubljana 1958.	20 din
Čermelj Lavo: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910. Zagreb 1958.	20 din
Drago Druškovič: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation. 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973.	40 din

KONGRESI IN SIMPOZIJI

DESETI IN ENAJSTI KOROŠKI KULTURNI DNEVI

Ker smo o prvih devetih Koroških kulturnih dnevih (KKD) v naši reviji že spregovorili (ZC 32/1978, 1—2, s. 155—159), nam tokrat ni potrebno predstavljati vsebinskega koncepta in organizacijskega razvoja te osrednje vsakoletne kulturno-znanstvene prireditve koroških Slovencev, pač pa lahko takoj preidemo k poročanju o zgodovinskih temah na desetih KKD (Celovec 15.—17. 2. 1979) in na enajstih KKD (Celovec 14.—16. 2. 1980).

Vsekakor je treba že uvodoma pozdraviti dejstvo, da so organizatorji KKD po osemletnem presledku poskrbeli za objavo zbornika s predavanji. Zbornik »10. Koroški kulturni dnevi — 10. Kärntner Kulturtag« je izšel ob koncu leta 1979 v založbi celovškega pripravljalnega odbora KKD. Uredila sta ga *Avgustin Malle* in *Janko Zerzer*. V publikaciji o desetih KKD objavljeni programi vseh prvih desetih prireditev vsaj deloma zapolnjujejo vrzel, nastalo zaradi nerednega izhajanja zbornikov. Upamo seveda lahko, da bomo tudi pred pričetkom dvanajstih KKD že dočakali izid zbornika o enajstih KKD. Prav problematiki objavljanja referatov in odmevnosti prireditve v slovenski in avstrijski javnosti je posvetil največ pozornosti v svojem uvodu v desete KKD *Janko Zerzer*, ki je analitično orisal razvoj prireditve in problematiko znanstvenega raziskovanja pri koroških Slovencih nasploh.

V okviru KKD in v času vpeljavanja restriktivne avstrijske manjšinske zakonodaje predavati na temo »Avstrijsko-jugoslovanski odnosi 1945—1978« prav gotovo ni lahka naloga. Skupaj so se je lotili trije znani raziskovalci koroške problematike in poskušali osvetliti predvsem avstrijsko-jugoslovanske politične odnose s posebnim ozirom na manjšinsko vprašanje (*Dušan Nečak*), avstrijsko-slovenske odnose na kulturnem področju (*Drago Druškovič*) in odnose med državama s prostorskega, ekonomskega in socialnega vidika (*Vladimir Klemenčič*). Zlasti ob vsebini prvega dela predavanja so bili v diskusiji s strani vidnih predstavnikov koroških Slovencev (*Valentin Inzko*, *Franci Zwitter*, *Reginald Vospernik*) izrečeni očitki referentu in premalo uspešni jugoslovanski podpori manjšini; odveč je pripominjati, da je zaostreno razpravo z naslado povzel koroški nemški dnevni tisk.

V strokovni oceni naj se omejimo le na nekaj pripomb! Dosedanja literatura jugoslovansko-avstrijskih odnosov po drugi svetovni vojni ne deli le na dve obdobji z datumom podpisa avstrijske državne pogodbe (15. 5. 1955) kot mejnikom (str. 22 objave v zborniku). Pri tem mejniku naj bi odločal le formalni kriterij podpisa pogodbe o ponovni vzpostavitvi avstrijske državnosti. V periodizaciji odnosov med državama sicer upoštevamo tudi nekatere — v referatu večinoma omenjene — formalne in predvsem vsebinske premike: pariški dogovor štirih velesil (20. 6. 1949), ki je odločil o spornih vprašanjih med Jugoslavijo in Avstrijo, vzpostavitev rednih diplomatskih odnosov (1951), datum 26. 10. 1955, ko je z odhodom zadnjega zavezniškega vojaka avstrijska državna pogodba stopila v veljavo (ta dan je zato sedaj avstrijski državni praznik), odprava obveznega dvojezičnega šolstva na Koroškem v letih 1958/59 z zaostritvijo meddržavnih odnosov, njihov vsestranski vzpon v šestdesetih letih in končno leto 1970 kot pričetek ponovne in dolgotrajne krize v odnosih. Že v razpravi po predavanju so poglavju o nastajanju avstrijske državne pogodbe očitali nedorečenost, ki ni le posledica omejene dolžine teksta; boj za mejo je bil tako v avstrijski kot v naši literaturi že podrobno in dokumentirano obdelan, prav gotovo pa se ne začinja z jugoslovanskim memorandumom iz konca leta 1946 in se ne omejuje na pogajanja o avstrijski državnosti (oziroma mirovni) pogodbi. Omenjeni memorandum ni zahteval le »prenehanje vsake nadaljne germanizacije gradiščanskih Hrvatov in zavarovanje njihovih pravic s posebnim statutom« (str. 22—23), ampak je za gradiščanske Hrvate alternativno predvideval tudi zamenjavo za avstrijsko prebivalstvo, ki bi po spremembi meje ostalo v Jugoslaviji. Morda je dr. Karel Gruber v zvezi z zadnjim predvojnim ljudskim štetjem res poenostavljeno govoril o 26.000 koroških Slovencih, dvomim pa, da bi to štetje postavljaj v leto 1933; bilo je 22. 3. 1934, našli pa naj bi 26.716 Slovencev. Na 23. strani objave so nadalje omenjene »bivše plebiscitne cone iz leta 1920«; bili sta samo dve — A in B. Če bi sklep pariške konference leta 1949 res določal, da »Avstrija ostane v mejah od 1. 1. 1939«, bi ostajala v nacističnem raj-

hu; torej recimo 1. 1. 1938 (str. 23). Naštevanje vrste avstrijsko-jugoslovanskih srečanj na ravni zunanjih ministrov, predsednikov vlad in predsednikov republike ustvarja varljiv vtis, da so našeta vsa srečanja (str. 24). Kriza leta 1970 prav gotovo ni nastala samo »zaradi znanega pisanja lista ‚Ruf der Heimat‘ ob petdeseti obletnici koroškega plebiscita« (str. 24).

Ker gre pri objavi v zborniku že vsaj za četrto objavo in ker obstaja možnost, da v tekstu prisotne pomote in zmote razširjamo naprej v novi izdaji Enciklopedije Jugoslavije in v univerzitetnem učbeniku, naj končno dodam ob opozorilu na prešteviline drobne tiskovne napake še dve cvetki, ki ju je treba pripisati na rovaše uredništvu zbornika: Avstrija naj bi bila do leta 1955 »suverena zaradi prisotnosti zavezniških zasedbenih oblasti« (str. 22); po avstrijskem mnenju naj bi sedmojuljska zakonodaja »ne rešila vprašanje člena 7, temveč naj bi bila celo vzor reševanja manjšinske problematike za Evropo« (str. 25).

V Druškovičevem delu prispevka, ki deloma posega v kulturno sodelovanje že za časa prve avstrijske republike in posebej poudarja vlogo koroških Slovencev v tovrstnem povezovanju, najdemo nanizano vrsto korektno urejenih podatkov in opozoril na razvojne procese. Podobno velja za Klemenčičev sumarni pregled povezovanja na področju infrastrukture. Po primerjavi objave in razmnoženega predavanja lahko ugotovimo, da je redakcija zakrivila en nesmisel (»Že leta 1948 je bil sklenjen sporazum o gospodarskem in tehničnem sodelovanju iz leta 1972.« — str. 28), avtor sam ali Nečak kot poročevalec o skupni raziskavi pa še drugega, ko nas prepričuje, da je leta 1977 »prestopilo avstrijsko-jugoslovanske mejne prehode v obeh smereh skupaj 2.800.000 potnikov, od tega na maloobmejnih in sezonskih prehodih dobra 2 milijona« (str. 29); verjetno bo treba pripisati še kakšno ničlo, saj v poletni sezoni neredko slišimo o 100.000 potnikih na dan le na Šentilju.

Poudarjeno historično dimenzijo je imelo tudi predavanje *Karla Šiškoviča* »Medčloveški odnosi na primeru osimskih sporazumov kot rezultat politike države in stranke«. Referent je analiziral razvoj družbenopolitičnih odnosov v povojni Italiji in ugotovil, da je pot k sklenitvi sporazumov na italijanski strani odprlo predvsem »povečanje specifične teže naprednejših tokov«. Posebej je skiciral razvoj in odprte probleme razreševanja položaja slovenske narodne skupnosti v naši zahodni sosedbi.

»Ob petstoletnici kmečkega upora na Koroškem 1478« je »sodelovanje slovensko in nemško govorečega prebivalstva v koroških kmečkih uporih« predstavil *Bogo Grafenauer*. Povzel je osnovne značilnosti širših uporniških gibanj med 1473 in 1478 ter leta 1515. Glede slovensko-nemškega sodelovanja je ugotovil očitne idejne povezave s švicarskimi, tirolskimi in salzburskimi kmečkimi puntarji. Čeprav je težišče upora 1478 in 1515 v slovenskem delu dežele, obakrat sodelujejo tudi v vodstvu ljudje z obeh strani jezikovne meje. Značilno je sodelovanje obrtnikov, rudarjev in tudi koroških meščanov; pri krajevnih uporih leta 1578 in 1659 je značilna povezava med kmečko upornostjo in reformacijsko usmerjenostjo, ki jo je nekaj desetletij pred punci podpiralo koroško plemstvo. »To je tudi sicer še čas pred nastajanjem mnenja o družbeni manjvrednosti slovenskega jezika ali slovenskega dela koroškega prebivalstva,« ugotavlja Grafenauer v zaključnih dveh odstavkih, ki pa sta v zborniku pomotoma objavljena le kot povzetek v nemščini (publikacija se nasploh ne more pohvaliti z doslednostjo pri nemških oziroma slovenskih povzetkih).

Jože Rajhman je prav tako posegel v šestnajsto stoletje in pripravil sintetičen tekst »Slovenci in Nemci v protestantizmu na Koroškem«. Označil je družbene korenine širokega razmaha reformacije med Slovenci na Koroškem. Navedel je vrsto primerov o kulturnem sožitju, ki ga je omogočil protestantizem. V zaključku je pribil, da »nikoli v zgodovini nista oba naroda, nemški in slovenski, tako složno živela drug ob drugem«, in ugotovil, da je bilo mogoče pozitivne posledice tega sožitja slediti še dolga desetletja.

Štiri predavanja so se na 10. KKD ukvarjala s protifašističnim bojem. Najprej je *Janko Malle* podal vmesno poročilo o raziskavi delovne skupine celovškega Slovenskega znanstvenega inštituta o NOB na Koroškem na primeru Borovelj in okolice. Ko je referent izredno kritično okarakteriziral politiko predvojnega vodstva slovenske manjšine na Koroškem, je ugotovil, da je ta pripeljala leta 1941 »v malodušnost, brezizglednost in strah pred novimi dogodki«, odtod pa »sorazmerno pozen razmah koroške NOB, da se je uspešno razvijala šele v času, ko je Hitlerjeva soldateska na vzhodni fronti že prehajala v defenzivo in ko je koroškim Slovincem priskočil na pomoč politični in vojaški kader iz matične dežele« (str. 56 v zborniku). Še jeseni 1942 so imeli koroški komunisti in njihovi simpatizerji kot prvi aktivisti OF nemajhne težave pri vključevanju slovenskega koroškega zele-

nega kadra v organizirani partizanski boj. Raziskava, ki jo bo prav gotovo treba nadaljevati in razširiti, je predvsem na podlagi novih pričevanj preživelih udeležencev NOB iz okolice Borovelj predstavila vsestranski razmah osvobodilnega gibanja od jeseni 1943 dalje.

Willibald I. Holzer je v široko zastavljenem pregledu »Vidiki mednarodnosti v protifašističnem gibanju« najprej predstavil vsebinski razvoj pojma delavskega internacionalizma, nato pa spregovoril o mednarodnih brigadah v španski državljanski vojni in o tujih enotah oziroma o enotah manjšin s področja Jugoslavije v jugoslovanski NOB, kot o dveh najboljših primerih dejavnega internacionalizma. Tu ni prostora, da bi podrobneje predstavili nekatere analitične ocene tega celovskega raziskovalca, ki že dlje časa proučuje sodelovanje Avstrijcev v naši NOB in pomoč, ki smo jo Jugoslovani nudili avstrijskemu odporniškemu gibanju. Referat si je pač treba prebrati v celoti, odveč pa tudi ne bi bilo poskrbeti za njegovo objavo v slovenščini in za dopolnitev s kritičnim aparatom.

»Narodnoosvobodilni boj na Tržaškem 1941—1945 s poudarkom na slovensko-italijanskih odnosih« je na podlagi dosežane literature in pred nedavnim začetih obširnejših raziskav v okviru odseka za zgodovino pri tržaški slovenski Narodni in študijski knjižnici predstavil novi vodja odseka *Milan Pahor*. Pregled je predvsem omogočil primerjavo z razvojem na Koroškem. Čeprav so bile na Tržaškem in na Primorskem nasploh oblike solidarnega boja Slovencev in Italijanov proti italijanskemu fašizmu in nato proti nemški nacistični oblasti neprimerno bolj razvite in široko razvejane, je zavzemanje za rapalske meje tržaški CLN (odbor narodne osvoboditve) po izstopu predstavnikov KPI v zadnjih tednih vojne pripeljalo »celo do sodelovanja s tedanjim fašističnim in kolaboracionističnim tržaškim županom Pagninijem in prefektom Coceanijem« (str. 87). Tako stališče ni vplivalo le na razvoj neposredno po vojni, ampak je posledice brezglavega strahu pred »slovansko nevarnostjo« prav v Trstu moč čutiti še dandanes.

Kot zadnji referent z zgodovinsko tematiko je na desetih KKD *Herbert Exenberger* obdelal »Illegalni tisk v Avstriji 1938—1945«. Z večletnimi raziskovanji gestapovskega in sodnega arhivskega gradiva je dunajskemu Dokumentacijskemu arhivu avstrijskega odporniškega gibanja uspelo pripraviti obširen pregled protinacističnega tiska, ki so ga izdajale različne odporne skupine, od komunističnih in anarhističnih do katoliško-konservativnih. Exenberger je predstavil značilnosti posameznih vrst ilegalnega tiska tudi z ilustrativnimi citati. Posebej je poudaril pomen koroškega partizanskega tiska, omenil pa je tudi glasilo dunajskega »Proti-hitlerjevskega gibanja Avstrije«, ki ga je v letih 1942—43 vodil slovenski komunist Karel Hudomalj (ne Rudomalj — prim. str. 98).

Težišče programa enajstih KKD je bila dvojezična predšolska vzgoja. Ob šestdesetletnici plebiscita pa so bila predstavljena tri predavanja z zgodovinsko tematiko. Profesor dunajske univerze *Michael Mitterauer* je z referatom »Jubileji in zgodovinska zavest« najprej opozoril na zgodovinski razvoj oblik in vsebine jubilejnih praznovanj, v nadaljevanju pa izredno plastično, jasno in odločno nastopil zoper mitologiziranje zgodovine in zoper zlorabljanje obletnic posameznih zgodovinskih dogodkov (objava v »Naših razgledih« marca 1980). Mitterauer je že leta 1976 ob praznovanju »tisočletnice« Koroške pisal proti zamolčevanju karantanskega (slovenskega) obdobja koroške zgodovine. Tokrat se je izrekel za vsebinsko nov značaj letošnje oktobrske plebiscitne proslave, nasploh pa je poudarjal potrebo po strukturalni analizi in ne le po oživljanju spominov na posamezne dogodke ali osebe. V diskusiji je na jasno izraženo nasprotovanje naletela referentova paralela glede preživelosti postavljanja tako partizanskih kot koroških bramborskih spomenikov; tudi sam Mitterauer je nekatere svoje tako posplošene in nediferencirane sodbe in predloge že v referatu in nato v diskusiji ocenil za »radikalne« in »povsem nerealistične«.

Brez razprave pa sta ostali zaključni predavanja letošnjih Koroških kulturnih dni. *Janko Pleterski* je pod naslovom »Avstrijska socialna demokracija in koroški plebiscit« povzel svoje že objavljene ugotovitve o odločilnem deležu avstrijske socialnodemokratske propagande pri vplivanju na slovenske glasovalce in preko njih na končni plebiscitni rezultat. Docent salzburške univerze in soavtor znane knjige »Avstrija in njeni Slovenci« *Hanns Haas* je v predavanju »Koroški Slovenci in avstrijsko-jugoslovanski odnosi 1918—1920« zaradi časovne stiske pri pregledovanju obsežnega arhivskega gradiva analiziral predvsem različnost avstrijskih predlogov o poteku meje na koroškem odseku od novembra 1918 do julija 1919 (zato skrajšan delovni naslov na nemški verziji razmnoženega gradiva: Dunajska vlada in koroško vprašanje 1918/1919). Tekst vsekakor zasluži pozorno branje, z zanimanjem pa pričakujemo prispevek v celoti.

Janez Stergar

IV. MEDNARODNI KONGRES O POVEZAVAH MED OBEMA JADRANSKI- MA OBALAMA: GOSPODARSKE IN TRGOVSKE ZVEZE

(IV Congresso internazionale sulle relazioni fra le due Sponde adriatiche: I rapporti economici e commerciali), Lanciano — L'Aquila 13. do 17. aprila 1980

Po letu 1971, ko je bil v mestih Brindisi, Lecce in Taranto prvi mednarodni kongres te vrste in je bila njegova osnovna tema splošna problematika jadranskega prostora, sta sledila v letu 1976 kongres v Bariju, ki je obravnaval cerkvenopravna in religiozna vprašanja, a leta 1978 kongres v Foggii, kjer so bili na programu populacijski in demografski problemi. Le dobro poldrugo leto za njim je neumorni P. F. Palumbo, redni profesor za zgodovino srednjega veka v Rimu in Salernu, organiziral četrti kongres, ki je potekal v Lancianu, Chietiju, Atriju in L'Aquili v Abruzzih. Osnovna tematika so bile gospodarske in trgovske povezave dežel na obeh straneh Jadranskega morja, torej tema, ki je tesno povezana s prek-jadransko trgovino in pomorsko dejavnostjo, a ki ni mogla zanemariti tudi za- ledja in širšega jugovzhodnega evropskega prostora in prav tako ne celotnega pod- ročja Sredozemlja.

Kakor že prejšnji kongresi, ki se postopoma pomikajo z juga Italije proti se- veru, je bil tudi ta kongres v Abruzzih deležen velike pozornosti in podpore držav- nih oblasti ter je močno odmeval v Abruzzih, kjer so mu dajala sredstva javnega obveščanja veliko prostora in časa. Kongres je bil namreč pod patronatom pred- sednika republike Italije, a v častnem odboru je bila vrsta uglednih politikov in znanstvenikov s področja družbenih ved (npr. predsednik vlade F. Cossiga in več ministrov, predstavniki pokrajinskih oblasti, G. Astuti, A. Lombardo, F. Valsechi). Otvoritvenega zasedanja kongresa se je udeležil tudi M. Kosin, jugoslovanski am- basador v Rimu, ki je za svoje pozdravne besede, za želje za dobro delo kongresa in za uspešno znanstveno in kulturno italijansko-jugoslovansko sodelovanje dobil polno priznanje avditorija v velikem občinskem gledališču v Lancianu.

Kongres je imel povsem delaven značaj in se je odvijal v obliki potujoče okrogle mize v zgoraj navedenih krajih: Uvodni referat »Gospodarske povezave v okviru jadranske zgodovine in civilizacije« (I rapporti economici nel quadro della storia e della civiltà adriatica), je imel P. F. Palumbo in v njem ob dobrem poznavanju problematike nanizal pglavitne elemente zgodovinskega razvoja go- spodarskih povezav med obema jadranskima obalama; poudaril je zlasti vlogo trgovine, ki je vedno pomenila znak miru in sožitja. Sledil mu je na zasedanju v Lancianu referat L. Margetića, profesorja rimskega prava z Reke, z naslovom »Pojav nekaterih institucij rimskega privatnega prava na obeh obalah Jadrans- kega morja« (Accenni ad alcuni istituti del diritto romano privato sulle due Sponde adriatiche nell' alto Medio Evo), a temu referat M. Capaldo z univerze v Salernu z naslovom »Razširjanje in trgovina slovanskih knjig, tiskanih v Italiji, na Balkanu« (La diffusione ed il commercio nei Balcani dei libri slavi stampati in Italia). V njem je dal kvantitativne podatke o množini tiskanih cirilskih knjig v Italiji in njihovi distribuciji v balkanskih deželah od konca 15. do 18. stoletja. Avtor ni poznal dejavnosti tiskarne v Recanatiju iz prve polovice 16. stoletja, ki jo je pred letom dni v dubrovniškem gradivu odkril prof. I. Voje. Delo prvega dne sta zaključila referat o delu nedavno umrlega zgodovinarja C. Marciani-ja iz Lan- ciana,¹ avtorja več razprav tudi o gospodarskih zvezah Abruzzov z dalmatinsko obalo, ki ga je imel E. Giancristofaro, urednik revije Rivista abruzzese, in pa ogled razstave del in rokopisov pokojnika.

Naslednji dan so bili na programu referati T. Raukerja iz Zagreba »Split in trgovske zveze na Jadranu v poznem srednjem veku« (Il porto di Spalato e le relazioni commerciali nell'Adriatico del Tardo Medio Evo), s težiščem na času od XIII. do XV. stoletja, J. Luetića iz Dubrovnika »Italijanski mornarji na dubrov- niških trgovskih ladjah v 18. in 19. stoletju (I marinai delle navi mercantili ragusee nel XVIII e all'inizio del XIX secolo), J. Persiča iz Ljubljane »Italijanska migracija in trgovina v Piranu v prvi polovici 14. stoletja« (Immigrazione italiana e commercio a Pirano nella prima metà del XIV secolo), in končno V. Foretića iz Dubrovnika, »Trgovske zveze dalmatinskih mest pod beneško oblastjo z mesti pa- peške države in Neapeljskega kraljestva od 15. do 17. stoletja« (Le relazioni com- merciali delle città dalmate sotto il dominio veneziano con le città dello Stato

¹ Njegovo najbolj znano delo je Lettere di cambio alle fiere di Lanciano nel XVI secolo, Paris (Ecole Pratique des Hautes Etudes) 1962. Objavljal je veliko tudi v reviji Rivista Abruzzese in drugih italijanskih revijah. Del njegovih razprav je izšlo tudi v posebni knjigi: C. Marciani, Scritti di Storia, Vol. II Storia economica abruzzese, Lanciano 1974.

della Chiesa e del Regno di Napoli dal XV al XVII secolo). Tudi naslednji dan, ko je kongres prenesel svoje delo v Chieti, so bili na dnevnem redu samo referati jugoslovanskih udeležencev, ki so kongresu pravzaprav dajali poudarek s svojo številno udeležbo in vsebino referatov. Ti referati so bili po vsebini in po zasnovi zelo vsklajeni. Najprej je M. Spremič iz Beograda posredoval svoj pregledni referat »Trgovske zveze med Dubrovnikom in Abruzzi v 15. stoletju« (Le relazioni economiche fra Ragusa e l'Abruzzo nel secolo XV), a I. Voje iz Ljubljane je njegovo predavanje vsebinsko dopolnil s predavanjem »Aktivnost dubrovniških trgovskih družb v osrednji in južni Italiji v 15. stoletju« (L'attività delle Compagnie ragusee nell'Italia centrale e meridionale nel secolo XV), v katerega je vtikal nove podatke iz dubrovniškega arhiva. Dubrovniško problematiko je zaključil R. Samardžić iz Beograda s temo »Dubrovnik in srednja Italija v trgovini 16. in 17. stoletja (Ragusa e l'Italia centrale nel commercio del XVI e XVII secolo). Sledil je nato še referat »Gospodarske in trgovske zveze med Italijo in Slovenijo od 13. do 17. stoletja« (I rapporti economici e commerciali tra l'Italia e la Slovenia dal XIII al XVII secolo), ki ga je imel podpisani.

Program četrtega dne kongresa, ki je bil v Atriju, je bil povsem prilagojen zgodovinskemu pomenu tega mesta in okolice v obdobju prazgodovine. A. Radmilli, profesor paleontologije v Pisi, je v svojem referatu zajel »Trgovske zveze med obema jadranskima obalama v neolitiku« (Le relazioni commerciali tra le due Sponde nel Neolitico) in poudaril zlasti vlogo obsidiana in t. i. zelenega kamna v teh zvezah. A. Stipčević iz Zagreba pa je v svojem predavanju »Za gospodarsko zgodovino v jadranskem prostoru v prazgodovini« (Per una storia economica del bacino adriatico nell'età preistorica /situazione e prospettive/) postavil metodološka izhodišča za to proučevanje, trdeč, da se s tradicionalno arheološko tipološko metodo ta problematika ne more reševati. Delo tega dne je zaključil domačin F. Barberini, direktor klasičnega liceja, z referatom »Liburni Siculi na abruški obali. Hadria — Hadriaticum« (I Liburni Siculi sulla sponda abruzzese. Hadria — Hadriaticum), v katerem je trdil, da izvirajo predniki Liburnov in Siculov iz istega ilirskega porenja na področju, ki ga viri označujejo kot Hadria, mare Hadriaticum.

Še istega dne so udeleženci kongresa nadaljevali pot v dokaj oddaljeno L'Aquila, kjer je bilo naslednje dopolnje zadnje zasedanje in zaključek kongresa. Na sporedu so bili še trije referenti. A. Lombardo, profesor na univerzi v Pisi in L'Aquila, je predaval o temi »Podatki o beneški trgovini v dalmatinskih mestih« (Note sul commercio veneziano nelle città dalmate) in poleg vloge Benetk v trgovini teh mest v dolgih stoletjih še posebej poudaril, da se bogato gradivo beneškega arhiva preveč zanemarljivo tudi v jugoslovanski historiografiji. M. Di Gianfrancesco, direktor italijanskega inštituta v Amsterdamu, je v referatu »Trgovske mornarice na Jadranskem morju v dobi preporoda« (Le marine mercantili dell'Adriatico nell'età del Risorgimento) primerjal nosilnost ladjevja v Jadranu z evropsko in svetovno tonažo, analiziral pomen tega brodogradništva in opredelil njegovo vlogo v tedanjem gospodarstvu. P. Bartl, direktor albanološkega inštituta pri univerzi v Münchnu, je v svojem predavanju »Albanija v gospodarskih odnosih med Balkanskim polotokom in Italijo« (L'Albania nei rapporti economici fra la penisola balcanica e l'Italia) dal strnjen prikaz zlasti trgovskih povezav med Albanijo in italijanskimi deželami. Kongres je zaključil njegov organizator P. F. Palumbo z oceno kongresa. V imenu vseh tujih udeležencev kongresa se je podpisani zahvalil za gostoljubje in za uspešno menjavo znanstvenih dosežkov na obravnavani problematiki, ki postaja predmet raziskav vedno večjega števila zgodovinarjev ne samo na obeh straneh Jadranskega morja marveč tudi v drugih deželah.

Kongres, ki je nedvomno uspel, je imel izrazito delovni značaj. Prav zavoljo tega, da je ostajalo veliko časa za razpravo, program kongresa ni bil preobtežen z referati. Diskusija je bila zlasti ob vprašanih trgovskih povezav med jugoslovanskimi in italijanskimi deželami izredno živa in je po času trajanja celo pressegala sama predavanja. Posebej so prihajala v ospredje vprašanja virov, problem tehnike srednjeveške trgovine, zlasti pomen in vloga srednjeveških trgovskih družb (komenda, koleganca), dalje kvantifikacijski problemi trgovine, struktura trgovskega blaga in dr. V razpravi se je tudi izoblikovalo mnenje, da bo treba iz specialnih raziskav, ki so dale že bogate rezultate, preiti na sintetične prikaze medsebojnih povezav.

Udeleženci so ob zaključku kongresa programirali še nekaj kongresov te vrste. Na naslednjem naj bi obravnavali še vedno gospodarske povezave, nato pa naj bi sledila kongresa s tematiko političnih odnosov in kulturnih vplivov. Vsaj eden izmed njih naj bi bil, tako sodim, tudi v organizaciji jugoslovanskih zgodovinarjev

že iz recipročnih motivov če ne iz prestižnih vzrokov, saj so vse dosedanje kongrese organizirali italijanski kolegi. S predvidenimi kongresi bi bila zajeta vsa najpomembnejša problematika iz zgodovine povezav, stikov in sodelovanja dežel na obeh straneh Jadranskega morja, a hkrati bi dozorevali pogoji za prehod na priprave za izdajo virov iz te tematike v obliki posebnega kodeksa (Codice diplomatico) z več serijami, ki mu pot pripravljajo prav ti kongresi. S tem bi se zelo koristno sodelovanje jugoslovanskih in italijanskih zgodovinarjev, ustvarjeno ob teh kongresih in v okviru dela italijansko-jugoslovanske komisije za zgodovino, razširilo tudi na področje edicij virov. Koristnih in daljnosežnih posledic — ne samo za zgodovinsko znanost — bodočih izdaj virov za zgodovino povezav dežel in ljudstev na obeh straneh Jadranskega morja menda ni treba posebej naštevati. Želeli bi le, da bi akcija čimprej dala prve sadove.

Vsi referati IV. mednarodnega kongresa bodo izšli — po praksi prejšnjih kongresov² — v posebnem zborniku in postali tako dostopni znanstveni uporabi in kritiki.

Ferdo Gestrin

SEMINAR O VZGOJNI VLOGI MUZEJEV IN ZGODOVINSKIH SPOMENIKOV (Cardiff, od 14. do 19. aprila 1980)

Kot eden izmed dveh izbranih muzejskih delavcev iz Jugoslavije sem se udeležil seminarja o vzgojni vlogi muzejev in zgodovinskih spomenikov, ki je bil v glavnem mestu Walesa Cardiffu. Drugi udeleženec je bil kustos Marijan Susovski iz Zagreba. Seminarja se je udeležilo 76 prosvetnih in muzejskih delavcev, velika večina (58) jih je bila iz Velike Britanije, ostali pa iz zahodnoevropskih in skandinavskih držav, Kanade, Avstralije in Nove Zelandije. Preostali — socialistični in neuvrščeni svet sva predstavljala samo Jugoslovana, kar je bilo nedvomno veliko priznanje za našo državo. Povabil naju je British Concil, ki je tudi delno kril najine stroške seminarja.

Udeleženci smo bili na podlagi predhodno izraženih želja in v okvirih možnosti razdeljeni v delovne skupine, ki so proučevale vsaka svojo zgodovinsko lokacijo in imele nalogo izdelati zamisel njenega izkoriščanja v vzgojne namene, tako za učitelje, kot za učence in druge obiskovalce.

Teme delovnih skupin so bile zelo pestre in so segale od predzgodovinskega nahajališča preko ostankov rimskega mesta ter trdnjave do srednjeveških gradov, dvorcev iz 17. stoletja, pristaniškega in industrijskega področja 19. stoletja in do modernih muzejev iz 20. stoletja. Izrazil sem željo, da bi bil v skupini, ki je proučevala Waleski etnografski muzej, vendar so me dodelili v skupino, ki je raziskovala pristaniško predmestje Cardiffa Butetown.

Seminar sta skupaj organizirali britanski ministrstvi za prosveto in za varstvo okolja, kamor sodi tudi spomeniška služba. Vsaka skupina je imela dva mentorja, po enega z obeh področij. V naši skupini, ki je bila narodnostno zelo mešana, saj so bili v njej poleg Britancev tudi predstavniki Kanade, Norveške in Danske, sta bila mentorja inšpektor za zgodovinske spomenike gđc. Olwen Jenkins in šolski inšpektor g. Tom John. Pripravila sta nam zelo izčrpen prikaz zgodovine Butetowna kot tudi vso potrebno literaturo ter nam organizirala stike z ljudmi, ki so nam mogli dati potrebne podatke za predstavitev tega področja.

»Oče« Butetowna je bil markiz Bute, ki je na značilno angleški način svojo fevdalno posest v prvi polovici 19. stoletja spremenil v pristanišče in mestni predel. Pristanišče in Butetown sta svoj razcvet dolgovala izvozu waleskega premoga, prav tako pa je z njim povezan tudi njun padec, ki se je začel po drugi svetovni vojni in je tudi danes zelo občuten. Butetown se je iz razkošne četrti novih bogatašev ter pomorsko-trgovskih upravnih stavb postopoma spremenil v mornarski geto s prevladujočim črnskim prebivalstvom, ki se ga je prijelo znano in značilno ime »Tiger Bay« (Tigrov zaliv). Njegov južni del nudi danes zelo klavrn viden z razpadajočimi stavbami iz nekdanjih »sijajnih časov«, njegov severni del pa je moderna oblika geta s sicer sodobnimi stolpniciami in bloki, ki pa so tesno drug zraven drugega in tvorijo pravo betonsko džunglo.

² Momenti e problemi della storia delle due Sponde adriatiche. Atti del I° Congresso internazionale sulle relazioni fra le due Sponde adriatiche (Brindisi — Lecce — Taranto, 15—18 ottobre 1971) a cura di Pier Fausto Palumbo, Lecce (Centro di Studi Salentini) 1973; Le relazioni religiose e chiesastico-giurisdizionali. Atti del Congresso di Bari: 29—31 ottobre 1976, Roma (Centro di Studi sulla Storia e la civiltà adriatica) 1979; gradivo tretjega kongresa v Foggii v letu 1978 je že v tisku in bo izšlo po vsej verjetnosti še v letošnjem letu.

Dovolj značilen je podatek, da je edina moderna stavba v južnem predelu Butetowna Waleski pomorski in industrijski muzej. Poživitev tega predela so pričakovali od ustanovitve waleškega parlamenta, vendar je predlog o njem na referendumu propadel. Tako ni doživela svoje prenove izredno zanimiva stavba Premogovne borze, preostali objekti »industrijske arheologije«, kot jih označujejo Britanci (gre predvsem za dva zasuta pristaniška doka in za ustje starega, prav tako zasutega Clamorganshirskega kanala) pa grozi, da bo preko njih zgrajena mestna obvoznica.

Raziskovalne skupine so ob koncu seminarja v obliki razstav prikazale svoje zamisli, kako približati zgodovinske lokacije obiskovalcem, v prvi vrsti šolarjem in njihovim učiteljem. Pripravljene so bile zelo domiselno in skrbno. Običajno so vsebovale s fotografijami opremljene poti po področjih, naglaševale so najpomembnejše stavbe v njih ter zastavljale obiskovalcem značilna vprašanja. Raziskovalna skupina, ki sem ji pripadal, je izdelala več takih poti po Butetownu, pri čemer so nekatere naglaševale bolj upravne stavbe, druge stanovanjska področja, tretje pristaniške objekte. Sam sem hotel prikazati zgodovino šol na tem področju, vendar so bile zaradi velikonočnih praznikov zaprte, tako da sem na podlagi dosegljive literature orisal pestro etnično sestavo »Tiger Baya« do 1918. leta.

Razstave drugih skupin so bile podobno zasnovane. »Grajska« skupina si je zamislila zanimivo igro za otroke v slogu trenutno zelo popularnih »vojnih iger«. Skupini pod vodstvom dveh »sirov« bi tako na podlagi tlorisa »napadali« in »brani« grad. Skupina, ki je obravnavala industrijsko revolucijo, si je zamislila življenje družine Jenkins (tipični waleški priimek) in ga skušala kar najverneje rekonstruirati, »etnografska« skupina pa je izdelala celo maketo stavbe, kjer bi obiskovalcem predstavljali in razlagali etnografsko gradivo.

Seminar je bil zamišljen izredno delavno, saj je bil ves čas, kar nismo delali na svoji zgodovinski lokaciji, namenjen skupnim predavanjem in priložnostnim razstavam ter ogledu Waleskega nacionalnega muzeja. Med drugim so nam posredovali zanimivo izkušnjo, kako približati šolarjem posamezno zgodovinsko obdobje. V povezavi med profesionalnimi in amaterskimi gledališkimi igralci ter spomeniško in prosvetno službo so rekonstruirali življenje na podeželskem dvorcu ob koncu 18. stoletja. Vanj so »naselili« plemiško družino Vanneck, jo opremili z vsem potrebnim inventarjem, tako originalnim kot z najboljšimi približki, potem pa v dogovoru s šolami omogočili skupinam učencev, da so za nekaj ur okusili, kakšno je bilo življenje služabnikov v tem času. Zamisel je zanimiva, verjetno predraga, nedvomno pa zelo enostranska.

Zanimivi so bili tudi izobraževalni filmi o srednjeveških gradovih in samostanih z »detektivskim« pristopom rekonstrukcije življenja v njih na podlagi natančnega proučevanja razvalin. V posebnem predavanju nam je voditeljica arhiva pripovedovala o svojih izkušnjah dela z mladimi in o tem, kako jih uči pravilne uporabe arhivskega gradiva.

Sam seminar, kot tudi izredno moderno zasnovani, urejeni in obiskani muzeji, ki sem si jih imel priliko ogledati, pričajo o veliki pozornosti, ki jo v Veliki Britaniji namenjajo svoji kulturno-zgodovinski dediščini. Zavzetost za te vrednote ne pade sama z neba, zato posvečajo veliko skrb vzgajanju mladine, da jih zna ceniti. Ob vsem tem človek nehote pomisli na naše razmere, ko dostikrat gledamo našo tovrstno dediščino kot nepotrebno breme, in ugotavlja, da bi bili podobni seminarji zelo potrebni tudi pri nas, da o britanskem odnosu do preteklosti niti ne govorimo.

Andrej Vovko

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 22 121, int. 209

vas vabi, da vstopite v društvo kot redni član

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje društveno glasilo »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz društvene zaloge, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društva (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo društveno značko in izkaznico ter uporabljajo društveno knjižnico. Potrjena društvena izkaznica omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Društveni člani s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1980 znaša društvena članarina 60 dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 300 dinarjev. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 150 dinarjev. Letos imajo poleg študentov zopet popust tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 225 dinarjev. Člani pokrajinskih zgodovinskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 240 dinarjev, medtem ko članarino vplačajo pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na društvenem sedežu ali pa s položnico na društveni žiro račun: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Ker Zgodovinsko društvo prehaja na novo obliko organiziranja, je že omogočeno vplačilo vseh članskih obveznosti kar pri matičnem pokrajinskem zgodovinskem društvu. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, 61000 Ljubljana, Prešernova 20, Narodni muzej

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptujju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III.

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev!

OCENE IN POROČILA

Richard Haase, *Die keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Fassung*. Druga, predelana in razširjena izdaja. Otto Harrassowitz. Wiesbaden 1979, X + 148 strani.

Avtor, ki je po poklicu predsednik sodišča (Amtsgerichtspräsident) v Leonbergu na Württemberskem, je že več desetletij eden najbolj prizadevnih raziskovalcev in predavateljev klinopisnih prav, zlasti hetitskega. Kot takemu je bil priznan tudi naslov »profesor«.

Poleg mnogoštevilnih člankov in monografskih razprav je leta 1962 objavil besedila 12 »klinopisnih pravnih zbirk v nemškem prevodu« (O. Harrassowitz, Wiesbaden 1963). V isti založbi je leta 1979 izšla druga, dopolnjena in predelana izdaja, ki v nekoliko drobnejšem, vendar lepo čitljivem tisku zajema 17 pravnih virov. V svojem izpopolnjenem prevodu je — kakor omenja v predgovoru (str. V) — skušal upoštevati potrebe znatnega dela interesiranih bralcev, »da spoznajo vsebino določb« v lepem prevodu, »ne toliko njihove ohranjene dobesedne dikcije«. Pri znanstvenem navajanju bo s to spremembo treba pazljivo računati. Pred prevodom besedila navaja najvažnejše literarne obdelave oz. prevode, pri tem upošteva tudi nekatere slovenske prispevke.

Sam tudi opozarja, da je v svojo drugo izdajo uvrstil tudi nekaj odlomkov, ki označujejo pravno stanje v določeni dobi, ne da bi obenem navajali besedilo ustreznih določb. Na ta način nas avtor opozarja na pravno stanje in spremembe, ki so jih uvedli Entemena, Urukagina in Gudea iz Lagaša (str. 1—5), Ur-Ninurta iz Isina ter Sin-kašid iz Uruka (27 s.). Na novo je uvrščen začasni reformni edikt (*mešarum*), ki ga je izdal Hammurabijev sin Samsu-iluna (61). Posebno pozdravljamo, da nova izdaja prinaša prolog in epilog Lipit-Ištarjevega in Hammurabijevega zakonika ter prolog Ur-Nammujevega zakonika. Obenem so po novejših doganjanjih dopolnjene določbe Ur-Nammujevega in Lipit-Ištarjevega zakonika.

Zelo posrečena sta tudi dva dodatka. V prvem (str. 113 s.) pojasnjuje 15 izrazov, ki jih je težko ustrezno prestaviti. Drugi dodatek podaja na 4 straneh primerjalno tabelo, ki navaja, kako so posamezni pravni predmeti (npr. zdravniki, namakanje, posojilo itd.) obravnavani v prevedenih 11 pravnih zbirkah.

Avtorju smo za njegovo temeljito predelano drugo izdajo hvaležni. Z njo je podal ne le pravnemu zgodovinarju, ampak vsakemu ljubitelju prednjeazijskih kultur pregleden, praktično lepo uporaben priročnik.

Viktor Korošec

Hrestomatija izvora za opšto istoriju srednjega vijeka. Prvo izdanje. Odabralo in uredilo dr. Marko Sunjić, Sarajevo (IGKRO »Svjetlost« — OOUR Zavod za udžbenike) 1980, 379 strani.

Navedena knjiga je v povojni jugoslovanski historiografiji vsekakor novost. Ne sicer novost po zvrsti dela, saj imamo že kar precej tovrstnih priročnikov in učbenikov za srednje in celo osnovne šole ter tudi za univerzitetni študij (npr. B. Ferjančič, *Vizantinski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I—II*, Beograd 1959; N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526 godine*, Zagreb 1972), pač pa po vsebini, saj gre za gradivo za občo zgodovino srednjega veka. Zadnja podobna knjiga je v jugoslovanskem zgodovinarstvu izšla že pred okoli 70 leti.

Delo M. Šunjića, rednega profesorja za občo zgodovino srednjega veka na filozofski fakulteti v Sarajevu (in sedaj diplomata v Venezueli) prinaša v srbo-hrvatskem prevodu številne dokumente za občo zgodovino srednjega veka, ki jih je avtor uporabil pri svojem delu s študenti v seminarju in je z njimi osvetljeval snov univerzitetnega študijskega programa. Objavil je pod 115 oštevilčenimi podpoglavji mnogo večje število krajših ali daljših dokumentov oziroma izsekov iz njih, ki jih je sistematično in kronološko uredil v 18 poglavij po problemih (npr. cesarstvo od obnovitve za Karolingov do svetega nemškega cesarstva, duhovna in svetna oblast, evropska (krščanska) ekspanzija proti islamu in poganstvu, cerkev in herezije, nove družbene in politične razmere na zahodu), po posameznih etničnih skupinah oziroma ljudstvih (npr. germanska ljudstva in njihove države na

ozemlju zahodnorimskega cesarstva, Huni, Anglosasi, Skandinavci in Normani, Arabci, Stari Slovani, Francozi in njihovi spori z Anglo-Normani, Tatari in po posameznih državah oziroma geografskih enotah (npr. Bizanc, Nemčija in Italija, Anglija, Češka, Poljska, Rusija).

Sama izbira v knjigi objavljenih dokumentov, ki segajo na mnoga področja srednjeveškega dogajanja, bi mogla biti seveda v večji ali manjši meri tudi drugačna, kajti vsaka hrestomatija virov je vendar tudi odsev subjektivne izbire in namena, ki naj mu služi. Vsekakor pa je avtor pri objavi upošteval najpomembnejše vire in njihove zvrsti. V knjigi dobimo besedila vrste analov, ruskih letopisov in kronik, kapitularije karolinškega obdobja (*Capitulare de villis* je objavljen v celoti), *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, *Domesday Book*, izseke germanskega običajnega prava in pravnih aktov germanskih držav (*leges*, *edikti*), Ruska pravda, besedila iz del številnih najpomembnejših srednjeveških piscev od zgodnjefevdalnih zahodnoevropskih, bizantinskih in arabskih do poznosrednjeveških (*Villani*, *Froissart*, *Dlugosz*), besedilo večjih odlomkov iz korana in besedila posameznih važnejših državnih listin (*wormski konkordat*, angleško veliko listino *svoboščin*, *zlata bula Karla IV.*). Torej, glede na namen, ki naj mu knjiga služi, velika pestrost zbranega gradiva. Žal pa se je avtor povsem izognil področju neagrarnе proizvodnje: obrti, rudarstvu in fužinarstvu ter trgovini, a tudi za agrarno proizvodnjo v poznem srednjem veku ni besedil virov (npr. *urbar*, *P. Crescenti*), malo je tega za mesta in meščanstvo, za položaj podložnikov, za vsakdanje življenje.

Ne glede na to, da avtor hrestomatije ni vanjo vnesel vseh področij življenja srednjeveškega človeka, bodo objavljeni prevodi virov zaradi svoje raznovrstnosti še kako dobro služili namenu, zaradi katerega je avtor pripravil izdajo te knjige. Saj je to ob vedno večjem neznanju jezikov virov (grščine, latinščine, nemščine itd.) za starejša obdobja zgodovine poglavitni način, da se študenti seznanijo z najvažnejšimi viri in zvrstmi virov za srednjeveško zgodovino, ki naj bi služili pri izvajanju univerzitetnega programa iz obče zgodovine srednjega veka kot gradivo za uvajanje v metode znanstvenega dela in kot ilustracija pri posredovanju materije. Toda poudariti je treba, da prevodi virov pri uvajanju študentov v znanstvene metode dela ne morejo povsem zamenjati originalnih besedil, ampak so le nekaki nadomestki zanje. Zato bi bilo knjigi resnično v korist, če bi vsaj ob posameznih najvažnejših besedilih prevodov prinesla tudi originalno besedilo. Avtor se je tega dobro zavedal, zato je v prevodih puščal (vsaj v oklepajih) originalno poimenovanje za razne institucije, nazive, funkcije in splošne pojme; vendar bi bilo to treba napraviti bolj dosledno in v še večjem obsegu. Na drugi strani pa gre piscu prav zavoljo tega v največji meri zameriti to, da je vnesel v knjigo tudi besedila prevodov, ki so bili narejeni po prevodih originala v enega izmed svetovnih jezikov. S tem se je namreč besedilo srbohrvatskega prevoda glede točnosti, podrobnosti in fines vsebine in jezika še bolj oddaljilo od originala, kar tehtnost uporabe prevoda tudi v zgoraj navedenem namenu nedvomno zmanjšuje. Saj so celo prevodi iz originalnega jezika virov po besedah avtorja ponekod zaradi težav pri prevajanju poenostavljeni in posamezni termini prevedeni v opisni obliki, čeprav je seveda avtor povsod skušal ohraniti bistvo vsebine. Najbolje bi bilo v takih primerih postopati tako, da bi v samo besedilo prevoda ali pa v opombo vnesli sporno besedilo tudi v originalu. Ko smo že pri opombah, s katerimi je avtor v večji ali manjši meri oskrbel besedilo prevodov, bi poudaril, da bi bilo knjigi v še večjo korist, če bi bilo število opomb večje in njihova vsebina še bogatejša, kakor je.

Ne glede na navedene pripombe je treba poudariti, da je pisec dobro opravil svoje delo; knjiga bo zelo koristila in še kako služila potrebam univerzitetnega študija na vsem ozemlju republike Jugoslavije. Bo pa prijetno branje tudi za vsakega ljubitelja zgodovine, ker se bo mogel ob njej spoznati z viri, ki služijo zgodovinski znanosti pri proučevanju zgodovinskega razvoja.

Ferdo Gestrin

Jean Claude Hocquet, *Le sel et la fortune de Venise, I—II*, Lille (Presses de l'Université de Lille) 1978/9. Vol. 1: Production et monopole, 1978, 352 strani; Vol. 2: Voiliers et commerce en Méditerranée 1200—1650, 1979, 740 strani.

Avtor tega obsežnega dela je profesor na univerzi v Lille-u in danes nedvomno najboljši poznavalec zgodovine proizvodnje soli in njene trgovine v Sredozemlju v obdobju févdalizma. Posegal pa je tudi sicer v problematiko pomorstva na sploh in v študij družbenih struktur v Benetkah in se je udeležil že mnogih med-

narodnih kongresov in simpozijev.¹ V letih 1978/9 natisnjena knjiga v dveh delih je rezultat dolgoletnega proučevanja obravnavane problematike, ki ji dajejo Benetke kot »gospodarica« mnogih važnih solin in kot »monopolni« posredovalec v trgovini soli na svojem državnem ozemlju in deloma tudi na tujih tržiščih poseben značaj. Besedilo knjige je rezultat raziskav v številnih arhivih, zlasti v Archivio di Stato in Archivio notarile v Benetkah, v vrsti cerkvenih arhivov (npr. oglejskega patriarhata, mnogih samostanov in župnij), v mnogih drugih arhivih v Italiji (Ancona, Bologna, Chioggia, Genova, Mantova, Milano, Modena, Pavia, Prato, Roma, Verona), v Španiji (Barcelona, Palma de Mallorca) in v Jugoslaviji (Dubrovnik, Kotor, Piran, Split in Zadar), ter končno uporabe mnogih publikacij izdanih virov in izredno številnih razprav med drugimi tudi več ducatov jugoslovanskih avtorjev (ki jih pa vendar citira več, kakor jih je imel v rokah, kar se vidi iz zamenjave moje razprave v Kroniki in samostojne knjige o trgovini slovenskega zaledja s primorskimi mesti); navedel jih je v vsaki knjigi posebej (1. knj. str. 15—73, 2. knj. str. 19—82).

Knjiga je zajela časovno obdobje skoraj petih stoletij od okoli leta 1200, ko se začno množiti viri o soli in njeni proizvodnji, pa vse do srede 17. stoletja, vključila pa je celotno Sredozemlje, oziroma vsa področja proizvodnje soli, od koder so jo uvažali v Benetke, bodisi da so bile soline izven ozemlja pod beneško oblastjo (npr. Ibiza, Cagliari, Ra's al-Mahbar itd.), bodisi da so bile v mejah beneške države (npr. Cervia, Piran, Pag in dr.). Vendar je težišče obravnave na območju Jadranskega morja in na grškem delu Balkanskega polotoka, kjer sta bili celotna dejavnost in vloga Benečanov v vsem obravnavanem obdobju tudi največja. Tu so Benečani mnogokje monopolizirali proizvodnjo soli oziroma so obvladovali trgovino z njo. Iz drugih dežel Sredozemlja in njihovih solin pa so sol le več ali manj redno dobavljali oziroma so jo od tam izvažali v Benetke, tako npr. zlasti iz levantskih pristanišč.

Problematika, ki jo je avtor zajel v prvi knjigi, razdeljeni na deset poglavij, seže od orisa geografskih pogojev za proizvodnjo soli v Jadranskem morju in v Sredozemlju, od proizvodnje soli, njene rasti in nihanja do prodaje in monopolizacije trgovine s soljo, od tehnične strani proizvodnje do investicij v to proizvodnjo, cen proizvodnje in višine mezd solinarjev, od državne (beneške) intervencije in monopolizacije proizvodnje, uničevanja konkurenčnih solin v jadranskem prostoru do vloge Benetk v sredozemskih solinah, od ekonomske regulacije in proizvodne politike do premagovanja političnih in drugih zaprek pri proizvodnji in prodaji soli.

V drugi še obsežnejši knjigi monografije pa je avtor v petnajstih poglavjih obdelal trgovino s soljo in z njo povezano pomorsko dejavnost od opisa ladij za prevoz soli in njihove tonaže do oblik plovbe in organizacije prevoza soli po Jadranskem morju in Sredozemlju, od administrativne organizacije solne trgovine do organizacije oskrbe s soljo in njene nabave v domačih in tujih središčih solne proizvodnje in trgovine do kvantifikacije te trgovine, kjerkoli so to omogočali podatki, od problemov cen ladijskega prevoza in najemov ladij za prevoz soli do težav v financiranju celotne monopolne trgovinske organizacije, od prikaza vloge privatnih trgovcev v tej trgovini in rentnikov v solni proizvodnji do analize dohodkov v njej in profitov v trgovini, in končno, od vloge državnih oblasti v boju proti zunanjim konkurenci v proizvodnji in prodaji soli do vedno novih poskusov, da drže konjunkturo proizvodnje in trgovine na čim višji ravni in do prikaza relacije proizvodnje in trgovine s soljo v odnosu do celotne pomorske dejavnosti Benetk.

Monografija daje z mnogimi podatki podkrepljeno pronicljivo analizo proizvodnje soli v sredozemskem prostoru, trgovine s soljo in z njo povezane pomorske dejavnosti ter vloge Benetk v njej in tudi ocene koristi in profitov, ki jih je ta dejavnost in monopol nad njo dajala beneškim državnim oblastem in vsem, ki so bili povezani s to vejo gospodarstva. Prav tako pa je odprla nove poglede na relacije med agrarno proizvodnjo in pomorsko trgovino, na celoten razvoj beneškega gospodarstva, na njegovo rast in nihanje ter tudi upadanja, na politiko beneških oblasti do trgovine in trgovcev nasploh.

¹ Naj tu navedem njegove najvažnejše razprave o zgodovini soli: *Monopole et concurrence à la fin du Moyen âge. Venice et les salines de Cervia (XIIe—XVIe)*, Studi Veneziani 15 (1973), str. 21—133; *Le vocabulaire des techniques du marais salant dans l'Adriatique au Moyen âge. Contribution à une étude comparée des termes en usage sur les côtes de la Méditerranée et de l'Atlantique*, Melanges de l'école française de Rome 86 (1972), str. 527—552; *Métriologie du sel et histoire comparée en Méditerranée*, Zbornik Historijskoga instituta JAZU 7 (1974), str. 175—215; *Commercio e navigazione in Adriatico: porto di Ancona, sale di Pago e marina di Ragusa (XIV—XVII secolo)*, Atti e memorie, N. s. 82 (1977), str. 221—254; *Il libro »Creditorum conductium sale Cypro« dell' Archivio di Stato di Venezia, Archivio Veneto, Ser. V, vol. 108 (1977), str. 43—81.*

Za nas pa je delo še toliko zanimivejše, ker se v njem zelo obširno obravnavajo soline, proizvodnja soli in njena trgovina tudi na naši, vzhodnojadranski obali. Knjigi sta vsekakor pomemben prispevek tudi za boljše poznavanje gospodarskega razvoja, solinarstva in pomorstva še posebej, v jugoslovanskih deželah v obravnavanem času. Svoje mesto so v monografiji dobile tudi soline na ozemlju mest Slovenske Istre, med njimi zlasti po svojem pomenu za Benetke daleč na prvem mestu stoječe piranske soline. Avtor je dosedanje vedenje o piranskih solinah bistveno razširil z novimi podatki o odnosih Benečanov in njihove monopolne politike do Pirana oziroma do proizvodnje soli v piranskih solinah in do trgovine z njo, dalje o poteku te trgovine in tudi o njeni kvantifikaciji. Mogli bi reči, da je dal avtor poleg starega opisa piranskih solin, ki ga je dal E. Nicolich v delu *Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano (Trieste 1882)*, doslej najobsežnejše besedilo — seveda raztreseno po problemih v obeh knjigah monografije — o tej vsekakor zelo pomembni veji piranskega gospodarstva. Vendar je treba poudariti, da avtor nikakor ni izkoristil vsega gradiva, ki ga za soline v Piranu daje arhiv v Benetkah in seveda tudi arhiv v Piranu. V tako koncipirani knjigi, kakor smo jo prikazali, se pisec tudi ni mogel ustavljati pri vrsti vprašanj, ki so kljub njegovemu prispevku k poznavanju piranskih solin in njihove dejavnosti ostala še vedno odprta (npr. vprašanje graditve in rasti, vprašanje lastnikov in investicij v solinah, za kar so v beneškem arhivu od konca 16. stoletja ohranjene prave katastrske karte, ki jih je sedaj našel M. Pahor, in še vrsta drugih vprašanj). Piranske soline torej še vedno čakajo na celotnosten, sintetičen prikaz. Enako kakor za piranske soline moremo reči tudi za soline v Pagu in trgovino s paško soljo. Avtor ne pozna še vrsto gradiva o tej problematiki, zlasti ne o trgovini s paško soljo v Markah pred beneškim gospodstvom nad Pagom in po njem. Arhivi v Fanu, Pesaru in Anconi, a verjetno tudi drugi, bi dali še bogato biro podatkov o prometu s paško soljo v Markah in o njeni distribuciji po pokrajini.

Delo J. C. Hocquet-a je dragocen prispevek za zgodovino celotnega Sredozemlja in je zato razumljivo, da je našlo že kmalu po izidu v mednarodnem krogu zgodovinarjev velik odmev. Pomembno je tudi za zgodovino Benetk in za razumevanje njene vloge v Sredozemlju in še posebej v Jadranskem morju. Monografija sodi zato v tisti del mednarodne historiografije, ki ne sme iti mimo jugoslovanskih zgodovinarjev.

Ferdo Gestrin

Karlovac 1579—1979. Zbornik radova, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac 1979, 812 strani.

Leta 1978 je bil v Karlovcu znanstveni posvet z istim delovnim naslovom kot ga nosi knjiga. Na njem je sodelovalo štiriinpetdeset znanstvenih, kulturnih in političnih delavcev iz Karlovca, Zagreba, Beograda in Ljubljane (*Vasilij Melik*). V triinšestdesetih prispevkih so podali pregled ekonomskega, kulturnega, prosvetnega in političnega razvoja Karlovca v njegovi štiristoletni zgodovini. Redakcija, ki je pripravljala rokopise za tisk, je vključila v zbornik še štiri prispevke treh avtorjev, s čimer je dobil zbornik končno podobo. Posvečen štiristoletnici mesta, šestdesetletnici ustanovitve KPJ, SKOJ-a in združenja revolucionarnih sindikatov Jugoslavije je izšel na sam dan obletnice ustanovitve Karlovca, 13. julija 1979.

Zbornik lahko zaradi lažje predstavitve razdelimo na več skupin. Po prvih prispevkih, ki nam prikazujejo današnji ekonomski in družbeni razvoj Karlovca (*Milan Pavić*), geografski položaj (*Radovan Pavić*), orografsko in hidrografska podoba (*Vladimir Blašković*) ter floro in favno karlovskega področja (*Vladimir Peršin*), sledi prva skupina del, ki nam prikaže zgodovinsko podobo področja, kjer je stal kasnejši Karlovac. O arheoloških podatkih Karlovca in okolice v predzgodovini in antiki piše *Josip Šmic*. Za kasnejša obdobja ugotavlja, da arheoloških podatkov do sedaj še ni, in opozarja, da bo potrebno še veliko arheološkega dela za popolno rekonstrukcijo življenja na tem področju. *Josip Adamček* v svojem prispevku piše o vplivu turških vojn na gospodarski razvoj in družbene odnose. *Ferdo Močanin* piše o osnovnih problemih obrambe pred Turki od leta 1527, ko postanejo Habsburžani hrvaški kralji, pa do bitke pri Sisku, ki pomeni začetek ravnotežja na meji z osmanskim imperijem. *Nada Klaić* piše o nastajanju Krajine v 16. stoletju. Prvo skupino razprav zaključuje razprava *Zorislava Horvata* in *Milana Kruheka* o starih utrjenih mestih in utrjenih krajih nasploh in to v porečju reke Korane in Mrežnice v 16. in 17. stoletju. Stari gradovi so namreč izgubljali na tem področju upravno in gospodarsko funkcijo, vse večja pa je bila nji-

hova vloga v sistemu obrambe. V času največjih turških napadov so utrjevali stare gradove, zrasla je tudi cela vrsta novih utrjenih objektov.

Novo skupino začenja razprava *Milana Kruheka* o nastanku in razvoju trdnjave in mesta Karlovca (avtor je že leto prej pripravil tudi razstavo in katalog). To je temeljna razprava, ki nam podaja historiat od ideje o potrebi izgradnje nove močne trdnjave pa do leta 1925, ko je bil sprejet načrt o ureditvi mesta Karlovca, po katerem je izgled starega jedra mesta in trdnjave v glavnem tak kot ga poznamo danes. Govori nam, razen o izgradnji skozi celo obdobje, še o finansiranju, vojski in obožovitvi. Delo temelji na že znani literaturi in na novem obsežnem arhivskem gradivu. Glede prve omembe mesta bi imeli le eno pripombo. Prvič se Karlovac omenja v privilegiju, ki je bil izdan dvema plemičema v avgustu 1579 (str. 86). V Arhivu Slovenije smo našli (v zvezi z neko pritožbo) v Karlovcu pisano pismo, ki pa je točno datirano s 23. avgustom 1579 (Carlstatt den 23 Augusti im 79isten, fasc. 163, nova št. 284, ni pagine), tako da lahko to pismo smatramo za prvo točno datirano omembo mesta.

Naj tu opozorimo na to, da je novo ustanovljeni Karlovac zavrl napredek Novega mesta, ki je imelo dotlej zaradi organizacije obrambe proti Turkom nekaj časa celo korist. Prav v Novem mestu je bilo namreč zbirališče sklicanih vojakov za obrambo meje, tu so bila velika skladišča, ki so zaposlovala civilne in vojaške osebe, s tem pa je bila povezana vsakovrstna obrtna dejavnost in trgovina. Vse to se je preneslo v novi Karlovac, kar je Novo mesto, poleg še drugih nadlog, močno prizadelo. Res je to vprašanje zgodovine Novega mesta, vendar bi bilo morda vredno vključiti v tak zbornik kak prispevek, ki bi za to zgodnje obdobje Karlovca bolje osvetlil npr. gospodarsko pomembnost Kranjske za Karlovac. Žal ni od slovenskih zgodovinarjev na znanstvenem srečanju sodeloval nihče, ki se ukvarja s starejšo zgodovino.

Katica Miholović piše o gospodarskem položaju Karlovca v 18. stoletju, ko je le-ta izredno napredoval. To je čas t. im. zlate dobe, ki sega s prekinitvijo v času francoske oblasti do druge polovice 19. stoletja. Avtorica poudari razmah obrtne dejavnosti ter pomen Karlovca kot tranzitnega centra in luke. Naravni položaj mesta in novo od Turkov osvobojeno ozemlje je namreč povzročilo, da postane mesto prvi trgovski center na Hrvaškem. O razvoju mestne uprave od ustanovitve do sprejetja predpisov o mestni upravi (Statuta) 1778. leta piše *Zlatko Herkov*. V razvoju razlikuje in predstavi več obdobji mestne uprave, glavno pozornost pa posveti samemu mestnemu statutu. Zadnji prispevek iz te skupine govori o nesrečah, ki so prizadele Karlovac in njegovo okolico v preteklosti. Kuge in druge bolezni, poplave, požari, potresi, lakota, vojaška ropanja in kriminal so bile nadloge, proti katerim niso bila v preteklosti imuna nobena mesta. Druga svetovna vojna pa je prinesla zlo, ki ga do tega časa nismo poznali. To je bil genocid, pozkus iztrebiti celotne narodne in verske skupine. Avtor prispevka (*Stanko Dvoržak*) je tem zlom dodal še problem moderne dobe — onesnaževanje okolja, s katerim se srečuje danes tudi Karlovac.

Novo skupino predstavljajo prispevki, ki se nanašajo na 19. stoletje. Prvi prispevek, ki ga je napisal *Vasilij Melik*, govori o položaju Karlovca v času Ilirskih provinc. Poudarja upravno pomembnost mesta v tem času, saj je bilo središče dveh provinc — Civilne in Vojne Hrvatske. Ne prej ne kasneje ni imel Karlovac takega upravnega položaja. V tem času dobi mesto vrsto novih lepih zgradb, toda Karlovac je bil v tem času tudi gospodarsko prizadet. Francozi so namreč forsirali prometne poti v smeri vzhod-zahod namesto prejšnjih sever-jug. S tem pa je Karlovac delno izpadel iz trgovine zlasti z žitom. O ekonomski politiki dunajskega dvora v Vojni krajini s posebnim ozirom na hrvaško in slavonsko vojaško mejo v 18. stoletju piše *Ivan Erceg*. Ta prispevek bi sodil na začetek te skupine, čeprav govori na splošno o stvarih, ki so značilne za avstrijsko politiko tudi še delno v 19. stoletju. Habsburška monarhija je v 18. stoletju prešla v ofenzivo proti osmanskemu imperiju, kar je prineslo veliko novo ozemlje. Posledica tega je bila zahteva po drugačni ekonomski politiki in modernejši organizaciji vojske, kar pa je pomenilo odvzeti vpliv nad vojsko deželnim stanovom. Tudi naslednji prispevek *Lucijana Kosa*, v katerem dobimo dober vpogled v prometni razvoj in njegov pomen za Karlovac zlasti v 19. (železnica) in 20. stoletju ter o projektih prometnega omrežja v prihodnosti, bi bil lahko uvrščen na kakem drugem mestu. Odlično predstavljajo Karlovac v 19. stoletju v njegovi vlogi in mestu v ilirskem gibanju ter številnih ekonomskih, socialnih in političnih pojavih tega stoletja razprave *Jaroslava Šidaka* (Pomen Karlovca v preporodnem gibanju), *Igorja Karamana* (Ekonomske in socialne razmere v mestu Karlovcu v času razvoja meščansko-kapitalističnih odnosov), *Mirka Valentića* (Delovanje Tajnega odbora v Vojni kra-

jini v 60-tih letih 19. stoletja), *Dragutina Pavličevića* (Narodno gibanje v Karlovcu in karlovcem področju leta 1883), *Ivana Čizmića* (Iseljništvo s področja Karlovca) in *Zvonimirja Kelerja* (Karlovčani — raziskovalci daljnih krajev).

Karlovac, ki je po francoski oblasti zopet gospodarsko zaživel, ker je prišla do izraza ponovno njegova posredniška funkcija v trgovini, je zaradi prodiranja novih industrijsko-kapitalističnih sil iz razvitejših predelov Habsburške monarhije po letu 1848/49 začel gospodarsko nazadovati. Namesto starih rečno-cestnih prometnih žil dobi pomembno mesto železnica. Najbolj je prizadela Karlovac pomanjkanje domačega kapitala ter odvisnost Hrvatske od Dunaja in kasneje tudi od Budimpešte. Ekonomsko krizo je povečala tudi ukinitve Vojne krajine leta 1881 in pa priliv nezaposlene delovne sile. To je Karlovac pripeljalo v razdobje stagnacije in nazadovanja. Šele v začetku novega stoletja je bil omogočen hitrejši gospodarski razvoj. Mestna uprava je obljubila tovarnarjem brezplačna gradbišča za nove tovarne, davčne olajšave in brezplačno električno energijo. Toda negotovo predvojnino in vojno stanje je povzročilo, da je zraslo le osem večjih industrijskih podjetij.

Mesto je gospodarsko zaživel šele v času med obema svetovnima vojnima. Razširitev trga na celotno področje novoustanovljene države in prekinitev trgovskih vez z industrijsko razvitejšimi deli bivše monarhije, poceni energija (elektrarna Ozalj) in veliko cenene delovne sile je povzročilo, da je začel v to področje vlagati sredstva tuji kapital. Karlovac se je začel intenzivno industrializirati in je razvil zelo bogate in raznovrstne panoge. O tem nas seznanja *Mira Kolar — Dimitrijević* s svojo razpravo o gospodarskem razvoju Karlovca med obema vojnima. Seveda se s tem v zvezi začne razvijati delavsko in revolucionarno gibanje. *Jadranka Kasun* piše o delovanju političnih strank v Karlovcu od leta 1918 do uvedbe diktature leta 1929. *Tomislav Majetić* piše o delavskem gibanju v Karlovcu od konca 19. stoletja do leta 1921. Poseben poudarek je na delovanju Socialistične delavske partije Jugoslavije (komunistov) in na njeni zmagi na občinskih volitvah leta 1920. *Đuro Zatezalo* piše o obdobju revolucionarnega delavskega gibanja od leta 1921 do 1937. Za ta čas je opaziti tudi v Karlovcu iste značilnosti kot drugod v Jugoslaviji, to je, da je po masovni opredelitvi za komuniste v letih 1919, 1920 prišlo po Obznani in Zakonu o zaščiti države do močne slabitve komunistične organizacije, v kateri je prišlo tudi do frakcionaštva. *Ivan Jelić* piše, v zadnjem prispevku te skupine o komunističnem gibanju v Karlovcu od leta 1937 do 1941. Na čelo KPJ pride Josip Broz Tito in začne se boj, v katerem se partija oblikuje kot moderna sila delavskega razreda.

Novo skupino predstavlja 21 prispevkov, ki obravnavajo kulturni in družbeni razvoj Karlovca v njegovih preteklosti. Tu so razprave o jeziku (*Antun Šojat*), tiskarnah, knjigarnah, časopisih, šolstvu (*Marija Vrbećić*), književnosti (*Stanko Dvoržak*, *Mara Zuber*, *Antun Hakenberg*), o delovanju čitalnic (*Ivo Toržak*), o ljudski univerzi (*Mile Dakić*), o kulturno umetniški dediščini zgodovinskega jedra mesta in o kasnejših objektih do 19. stoletja (*Đurđica Cvitanović*), o zlatarjih (*Ivo Lentić*), slikarstvu (*Anka Simić-Bulat*, *Petar Skutari*), urbanizmu (*Đurđa Lipovščak*), gledališču (*Hinko Tomašić*), društvih (*Stanko Dvoržak*), nošah (*Stjepan Janjić*), bolnicah, zdravnikih (*Boris Morsan*), lekarnah (*Hrvoje Tartalja*) in športu (*Zdravko Svegar*).

Naslednjo skupino predstavljajo prispevki, ki obravnavajo problematiko NOB v Karlovcu in okolici. O pripravi na oboroženo vstajo in o razvoju NOB ter o enem izmed prvih glasil vstaje v Jugoslaviji piše *Ivo Butković*; o okupacijskem in ustaškem terorju piše *Tomislav Majetić*; o pomenu Karlovca v razvoju narodno-osvobodilnega gibanja na Hrvatskem leta 1941 piše *Savo Zlatić Mićo*; o vlogi okrožnega komiteja KPH Karlovac v organizaciji NOB in prvih partizanskih odredih *Dušan Korać*; o povezanosti Karlovca z okoliškimi področjem piše *Vlado Novaković*; o delovanju Narodne pomoči piše *Zlata Vejvoda-Oršanić*; o mladini v NOB piše *Josip Tomc*; o borbah za osvoboditev Karlovca pa *Đuro Zatezalo*.

Karlovac, mesto vojaške, trgovske, industrijske in revolucionarne tradicije je po vojni v samoupravni socialistični izgradnji dosegel v družbenem in materialnem razvoju velike uspehe. O tem nas seznanjajo prispevki, ki zbornik zaključujejo. O tridesetletnem delovanju in razvoju KPH in ZKH v Karlovcu piše *Petar Fleković*; o ljudski oblasti v povojnem Karlovcu piše *Tomislav Majetić*; o sredstvih informiranja v obdobju od leta 1941 do danes piše *Vlado Bojkić*; o Socialistični zvezi delovnega ljudstva piše *Mika Pavlačić*; o razvoju šolstva, prosvete in vzgojnih organizacijah piše *Rudolf Bernardić*; o vlogi gospodarstva Karlovca v hrvaškem gospodarstvu piše *Nedeljko Rendulić*; o razvoju gospodarstva Karlovca piše *Nevenka Horvatić*; o demografski strukturi prebivalstva piše *Ivan Ivanković*;

Milan Pavić, ki zbornik začena s prispevkom o Karlovcu danes; zaključuje to skupino s prikazom razvoja samoupravljanja od prvih delavskih svetov do leta 1977.

Zbornik zaključuje Branko Đukić, ki podaja stanje naše in tuje historiografije o Karlovcu. V dosedanj literaturi je poudarek predvsem na vojno politični zgodovini, manj pa je zastopana socialna, gospodarska in kulturna problematika zgodnejše preteklosti mesta. Zlasti je bilo posvečeno malo pozornosti delavskemu gibanju; več pa narodno osvobodilni borbi in času po vojni.

Zbornik, obogaten s fotografijami, zemljevidi, tabelami, je vsekakor vredno vzeti v roke, saj poskuša prikazati celotno zgodovino trdnjave in mesta Karlovca, tega tudi za slovensko zgodovino pomembnega mesta.

Vasko Simoniti

P. Zovatto — P. A. Passolunghi, **Bibliografia storico-religiosa su Trieste e l'Istria 1864—1974**. Roma 1978, 188 strani.

Načelo, ki je vodilo avtorja pri izbiri publikacij za sestavo tega bibliografskega izbora, je bilo — kot pove že sam njegov naslov — versko in cerkveno zgodovinsko. Iz naslova sta razvidna časovni okvir izida publikacij, ki jih delo zajema, in prostorski okvir, na katerega se nanaša vsebina omenjenih objav. Časovno zajema bibliografija publikacije, ki so izšle od 1864 do 1974, torej v dobrih sto letih. Prvo časovno omejitev sta pisca izbrala zato, ker je starejša dela obdelal že C. Combi v svoji bibliografiji Saggio di bibliografia istriana, ki je izšla 1864 v Kopru. Drugo časovno omejitev je narekoval čas, ko je bilo delo z zbiranjem gradiva zaključeno. Končna redakcija dela je terjala svoj čas, tako da je do izida bibliografije prišlo šele štiri leta kasneje. Prostorsko se ta bibliografski izbor sicer osredotoča na objave, ki opisujejo Trst in Istro, ne izogiba pa se tudi tistih, ki obravnavajo nekoliko širši zemljepisni okvir: Furlanijo, Benečijo, Gorisko ter Kvarner in Dalmacijo. Avtor uvoda opozarja bralca še na nekatera druga starejša bibliografska dela, ki so se v svojem izboru ravnala po sorodnem geografskem načelu.

Bibliografija navaja 2213 objav z omenjenimi tematskimi, prostorskimi in časovnimi opredelitvami. Dela so razporejena kronološko po času izida. Vsako leto tvori posebno enoto, v njegovem okviru pa so publikacije našete po abecedni razvrstitvi avtorjev. Zaporedne številke navedenih del tečejo nepretrgano skozi vsa leta. Ob večini omenjenih publikacij sta avtorja v nekaj besedah naznačila njihove vsebinske značilnosti, zlasti glede njihove uporabnosti za predstavitev različnih vidikov verske problematike. Izbrana dela vsebinsko posegajo zlasti na področje zgodovine, umetnostne zgodovine, etnografije, muzikologije; pa tudi politike. Med njimi so zastopane monografije ter številni članki iz okrog 200 različnih časopisov, revij, zbornikov in enciklopedičnih priročnikov. To veliko število (zlasti italijanskih, manj pa jugoslovanskih, latinskih, nemških, francoskih in celo grških) strokovnih revij in priročnikov, ki sta jih avtorja upoštevala pri svojem izboru, nudi že samo po sebi bralcu dragoceno informacijo, kje iskati podatke o nekaterih vprašanih. Delo je opremljeno z dvema seznamoma. Abecedni seznam piscev spremljajo zaporedne številke, pod katerimi navaja bibliografija njihova dela. Drugo kazalo je zemljepisno, ravna pa se tudi po nekaterih vsebinskih poudarkih. Številkam, ki označujejo splošna dela o Istri, sledijo zaporedne številke objav, ki zadevajo posamezne škofije. V njihovem okviru je zopet izvedena delitev v publikacije, ki nudijo podatke o splošnih značilnostih, o škofih, cerkvah, vernikih, krivovercih ter verskih zavodih in samostanih. Sledi abecedno kazalo drugih važnejših krajev, seznam pa zaključuje spet vsebinsko geslo hebraizem. Ker nista preobsežna, sta seznama dokaj pregledna. Bralcu pa bi ob njiju koristil še spisek vseh pritegnjenih revij s podatki o kraju in času njihovega izhajanja.

S svojo kronološko zgradbo omogoča ta bibliografija vpogled v usmerjenost, zavzetost, pa tudi tendenčnost nekaterih raziskav in objav, ki so pritegovale pisce v različnih (prelomnih) razdobjih v razmeroma dolgem časovnem intervalu, ki ga bibliografija zajema. Pač pa povzroča prav kronološka razporeditev objav na drugi strani nepreglednost pri razpravah, ki so v posameznih revijah izhajale v nadaljevanjih skozi več let. Vsako nadaljevanje je namreč omenjeno posebej v različnih letih, medtem ko podatek o celotnem obsegu razprave ni naveden.

Kot omenjeno, zajema bibliografija precej jugoslovanskih objav. Njihov izbor pa je s stališča zgodovinarja precej pomanjkljiv. Na eni strani priča o tem precejšnje število jugoslovanskih strokovnjakov, ki so se ukvarjali s problematiko goriške, istrske in severnojadranske zgodovine, pa jih omenjena bibliografija po-

vsem zanemarja ali obravnava precej pomanjkljivo. Delo npr. ne omenja S. Rutarja, M. Kosa, F. Gestrina, M. Pahorja, I. Karamana, N. Klaičeve, I. Milčetića, R. Strohalaa, navedbe del M. Bertoše, J. Basiolija, I. Ercega in drugih pa so izredno nepopolne. Načelo izbire gradiva, ki je pomembno s stališča verske zgodovine, tu ni poglavitni razlog; bibliografija namreč omenja številna dela, ki niso povezana z versko problematiko.

Omenili smo že, da je število strokovnih in drugih glasil, ki jih priteguje bibliografija, veliko. Posebna natančnost avtorjev je verjetno veljala zlasti pretresu italijanskih revij. Število omenjenih jugoslovanskih strokovnih glasil sicer ni zanemarljivo, vendar pa so redka med njimi pregledana podrobno. Glede strokovnih glasil se ponuja primerjava z revijami, ki so jih v okviru znanstvene naloge Jugoslovanske akademije znanosti in umjetnosti Povijesni spomenici Istre pritegnili avtorji v delu Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre (I, Zagreb 1977; II, Zagreb 1978; III, Zagreb-Rijeka 1979). Trije zvezki jugoslovanske bibliografije za zgodovino Istre so doslej podrobno pregledali 40 glasil in zbornikov razprav. Od teh jih italijanski izbor pozna le 10. Ker je jugoslovanska bibliografija za že pregledani del revij vsebinsko, večkrat pa tudi geografsko zasnovana širše in podrobneje kot italijanska, primerjavi navedb iz teh 40 glasil ne smemo pripisovati prevelike teže. Vsi zvezki jugoslovanske bibliografije omenjajo skupaj 1385 zaporednih števil. Pri 82 gre le za kazalke, pri 185 pa posegajo navedbe jugoslovanske bibliografije izven časovnega okvira italijanske. Od ostalih 1118 publikacij, ki jih omenja jugoslovanski izbor, jih najdemo v italijanskem le 99. Opuščanju nekaterih navedb verjetno neredko botruje slabo poznavanje jugoslovanskih jezikov in istrske topografije. Za revije, ki so bile že pregledane v okviru omenjenega programa Jugoslovanske akademije znanosti i umjetnosti, nudi citirana jugoslovanska bibliografija popolnejšo sliko. Pri tem pa ne bi bilo pošteno zamolčati, da tudi italijanska bibliografija razkriva marsikatero vrzel v jugoslovanskem izboru. Omenja namreč prenekatero članke, ki jih je jugoslovanski izbor iz neznanih razlogov zanemaril, čeprav bi sodili vanj. Navedimo le, da je tako iz jugoslovanskega dela izpadlo vsaj 5 objav B. Ziliotta iz revije Archeografo Triestino, ki je bila pregledana za I. zvezek jugoslovanske bibliografije. Za natančnejši vpogled v bibliografijo o istrski zgodovini je torej potrebno pritegniti obe deli. Italijanska bibliografija je dragocena zlasti zaradi navedb monografij, bibliografskih seznamov različnih revij in omemb člankov tistih glasil, ki jih pri Jugoslavenski akademiji znanosti i umjetnosti še niso pregledali. Za že pregledane revije pa služi kot dragoceno dopolnilo.

Žal moramo omeniti tudi to, da sta nepoznavanje jugoslovanskih jezikov in nenatančnost prepisovalcev botrovala tudi prepogostim manj pomembnim napakam. Tu ne gre le za malomarno pisanje šumnikov pri jugoslovanskih publikacijah. Pri naslovih so običajno vse besede pisane z veliko začetnico. Posamezne črke so pri nekaterih naslovih vrinjene, nekatere so spremenjene ali izpuščene (npr.: Archeološki Vestnik, Dvigradijski statut, Primo Trubar). Večkrat je izpuščen naslov zbirke, v kateri je izšlo posamezno delo. Bolj graje vredna je tu in tam za več let napačna navedba leta izida posamezne publikacije ali preimenovanje nekaterih avtorjev (npr. Miroslava Bertoša v Milovića). Pri abecednem seznamu piscev je manj usodna zamenjava vrstnega reda kot malomarnost, ki je I. Ercega spremenila v I. Ergega, M. Mirkovića pa enkrat uvrstila kot M. Mija ipd.

Knjiga je opremljena s številnimi črno-belimi fotografijami cerkvenih objektov in tržaških škofov.

Darja Mihelić

Toussaint Hočevar, *Slovenski družbeni razvoj* (izbrane razprave). Prometej, New Orleans 1979; 190 strani.

Toussaint Hočevar je ekonomist, ki je ekonomijo začel študirati v Ljubljani, nadaljeval pa v Innsbrucku, kjer je tudi doktoriral. Uveljavil se je v ZDA, kjer je sedaj profesor na univerzi v New Orleansu. Kljub temu, da živi v tujini, je ohranil intenzivne stike s Slovenijo in slovenstvom. V študijskem letu 1964/65 je celo predaval na ekonomski fakulteti v Ljubljani. Poleg spremljanja aktualnih vprašanj se posebno intenzivno ukvarja z »ekonomskimi razmerji, ki so pripeljala k pojavu slovenskega nacionalnega sistema«. Objavlja v številnih tujih in slovenskih časopisih in revijah. Med monografijami je zelo znana knjiga *Structure of the Slovenian Economy 1848—1963*, New York 1965 (ocena J. Šorn, *Zgodovinski časopis* 22, 1968, str. 153—155).

Knjiga Slovenski družbeni razvoj je zbornik 15 razprav in člankov, ki jih je avtor razdelil v tri večje sklope z naslovi: Pot k naciji, Sodobna Slovenija, Zamejstvo in zdomstvo. Rdeča nit, ki nevidno povezuje knjigo v smiselno celoto, je obravnava vitalnih ekonomsko-socialnih vprašanj slovenskega naroda, ki ga sestavljajo vsi Slovenci, ne glede na to, kje živijo. Vseh prispevkov seveda ni moč predstaviti. Nekatere bomo le omenili, nekatere pa izpustili, s čimer pa nikakor ne želimo zmanjševati njihovega pomena.

Najbolj zgodovinski je prvi sklop, ki obsega tri razprave. V prvi (Etničnost in ekonomski razvoj) dokazuje pisec soodvisnost med razvojem narodnih kulturnih institucij in gospodarskim razvojem na Slovenskem. Poudarja tiste momente, ki so povezovali boj za nacionalno osvoboditev s prizadevanji za ekonomsko osamosvojitve. Eno izmed odločilnih vlog so imele narodne kreditne institucije, ker so vplivale na gospodarsko integracijo politično razbitega slovenskega prostora. Aktualnost gornjih ugotovitev je razvidna tudi iz prve razprave tretjega sklopa (Gospodarskopoliitične implikacije izobrazbene in poklicne strukture tržaških Slovencev). Prepričani smo, da bi isto prišlo še veliko bolj do izraza, če bi avtor govoril še o koroški problematiki.

V razpravi Prešernov družbeni pomen (objavilo Delo 8. 2. 1975) meni Hočevar, da so bili vzroki za neuslišanost in nerazumevanje s strani Primiceve Julije v različni socialni pripadnosti: meščanka — kmečki sin. Pomanjkanje slovenske meščanske kulture je slovensko meščanstvo sililo k vključitvi v nemško jezikovno kulturo. Nastanek višje slovenske kulture, kar je bila ena bistvenih zahtev Prešernovega in Čopovega kroga, je omogočil kulturno avtonomijo Slovencev in s tem omogočil, da je prebivalstvo trgov in mest prešlo na narodno stran. Bralcu priporočamo, da branje te razprave poveže z razpravo Ekonomika dinamike naravnih jezikov (v drugem sklopu).

Razprava Ekonomske determinante v razvoju slovenskega nacionalnega sistema (objavljena tudi v tržaškem Mostu 1976. leta) daje pregled predvsem tistih ekonomskih in družbenih dejavnikov, ki so vplivali na naš obstoj in razvoj. To je najboljše razprava v celi knjigi in načenja vrsto vprašanj, ki so še odprta. Spričo leksikografskega stila pisanja se je vanjo prikradlo nekaj netočnosti in preveč ohlapnih formulacij. Turške vpade bi bilo najbrž treba omeniti. Z nekaj dopolnitvami bi iz te razprave lahko dobili tekst, ki bi bil zelo primeren za razne sintetične prikaze Slovencev in Slovenije.

Izmed sedmih razprav drugega sklopa bi omenili delo Meddržavna industrijska čona — teoretski in aplikativni vidiki (objavljeno v Gospodarstvu 1977). Zadnji sklop vsebuje poleg že omenjene še naslednje razprave: Zamejska problematika z evropskega vidika (objavljeno v Gospodarstvu 1974. leta), Kriza informacije ob dvigu slovenskega zdomstva (objavljeno v Mostu 1969), Sodobni pomen slovenskega izročila v Ameriki, Geografska razporeditev, starostna struktura in relativna osveščenost slovenske jezikovne skupine v ZDA. Z izjemo zadnje bi lahko označili te razprave kot eseje o položaju Slovencev, ki živijo izven SR Slovenije. Splošen vtis je, da avtor ni črnogled. Poudarja pa, in to je eno izmed bistvenih sporočil knjige, da je slovenski narod obstal in postal kar je, predvsem zato, ker je v nasprotju z drugimi večjimi, ki so izginili, hotel obstati, ker si je zavestno prizadeval za svoj obstoj in razvoj. Avtor hoče reči, da je dobljena bitka, da pa vojna še ni končana. Nadaljnji boj naj bi potekal brez kakršnekoli nacionalistične histerije, vendar v veliki doveznosti za dosežke znanosti in nadaljnji razvoj na vseh področjih. To velja tudi za informiranje ter širjenje lastnih kulturnih in znanstvenih dosežkov. Izdajanje Rodne grude je premalo. Slovenec izven meja SRS ni isti kot je bil pred sto leti. Zadnja razprava je z nekaterimi dopolnitvami v besedilu (po izvirnem angleškem tekstu) objavljena v tej številki Zgodovinskega časopisa.

Hočevarjeva knjiga je kljub temu, da je razmeroma heterogena, izredno dragocen prispevek k osvetljevanju naše preteklosti in današnje stvarnosti. S strani naših ekonomistov tovrstnih razmišljanj nismo vajeni. Uporabnost dela je široka; knjiga bi morala biti v vsaki knjižnici, ki oskrbuje svoje obiskovalce z družboslovno literaturo. Zato pa je predvsem potrebno, da bo postala dostopna na domačem trgu.

Stane Granda

Janko Pleterski, **Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918.** Ljubljana, Slovenska matica 1971, 323 strani — **Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslavijo.** Beograd, Nolit (Biblioteka Istorija) 1976, 384 strani.

Kot po nekem čudnem pravilu o pomembnih zgodovinskih knjigah na Slovenskem ne izide skorajda nikdar znanstvena ocena, kvečjemu kakšno krajše poročilo z opozorilom na marginalne napake. Takšna je tudi usoda knjige Janka Pleterskega *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Ob izidu omenjene knjige se pisec te ocene ni čutil niti usposobljen niti poklican pisati oceno o tem temeljitem in izredno pomembnem delu. V preteklih letih si je delo samo priborilo polno afirmacijo v jugoslovanski historiografiji. Rezultat te afirmacije in širokega zanimanja jugoslovanske historiografske javnosti za knjigo je bil tudi srbohrvatski prevod, ki ga je 1977 izdala beograjska založba Nolit v svoji zgodovinski zbirki.

PleTERSki si je zadal nalogo v knjigi pokazati kako se je med Slovenci »oblikovala politična volja, ki se je izrazila v narodni samoodločbi ob koncu vojne... Snovno se knjiga omejuje s tem, da pregleduje le dogajanja na domačih tleh«. Razloga za to sta dva. »Delovanje v tujini je razmeroma že bolj raziskano in znano... Drugi razlog pa je prepričanje, da je za usmeritev in odločitev glavnine Slovencev bilo odločilno dogajanje doma, politična izkušnja na domačih tleh. Prav dogajanje na domačih tleh pa je z izjemo nekaterih najvidnejših momentov še malo obdelano«. Tako »je dosedanja podoba tega dogajanja postala bistveno pomanjkljiva, poskus nove obdelave pa nujen« (str. 7).

Avtor knjige se je z obravnavo tega problema ukvarjal precej časa, pregledal je temeljito vso obstoječo literaturo in veliko arhivskega gradiva, zlasti nekatere pomembne fonde v splošnem upravnem arhivu (Allgemeines Verwaltungsarchiv) na Dunaju. Iz omenjene problematike je pred to knjigo napisal že vrsto temeljnih razprav, med drugimi: *Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje* (ZČ XXII, 1968, št. 3—4, str. 169—184); *Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917* (v zborniku *Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države*, Zagreb, 1969, str. 121—130); *Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno* (ZČ XXIV, 1970, št. 3—4, str. 177—189). S takšnim delom se je avtor knjige temeljito seznanil s problematiko in viri ter je vsebino knjige vnaprej temeljito domislil. To je razvidno iz zelo smiselno problemsko zaokroženih in časovno si lepo sledečih poglavij. Knjiga se kljub zapletenosti problematike in veliki resnosti znanstvenega podajanja lepo gladko bere, za kar gre še posebna odlika prav izbrušenem stilu in jeziku.

PleTERSki je svojo monografijo razdelil v 18 poglavij. V prvem poglavju z naslovom *Slovenci in vojna oriše zlasti medsebojno razmerje političnih sil v Sloveniji tik pred vojno in ob njenem izbruhu*. V drugem poglavju (*Notranja fronta Avstrije: Pregarjanje Slovencev*) pokaže avstrijsko-nemški pritisk na Slovence, ki veljajo v očeh dunajske vlade in vojaških krogov za neloyalne in nezanesljive. Svoje trditve avtor opira na nove podatke iz dunajskih arhivov. V tretjem poglavju govori o malo znani »Pobudi slovenskih liberalnih narodnjakov (pozimi 1914/1915) in njenem zlomu« zaradi neugodne zunanje politične situacije za Slovence ob prizadevanju antante za pridobitev Italije na svojo stran. V tem poglavju PleTERSki z vso pozornostjo upošteva dognanja, ki jih je o tem v več svojih razpravah razgrnil Dragovan Šepić.

Naslednji dve poglavji se imenujeta »Pobude v slovenskem katoliškem političnem taboru do vstopa Italije v vojno« in »V zaledju soške fronte pod pritiskom nemškega nacionalizma in absolutizma« ter segata do konca leta 1916. V teh poglavjih so prvič tako obsežno razgrnjeni in analizirani stiki med slovensko klerikalno stranko (točneje Krekovo strujo) in nekaterimi hrvatskimi politikami, zlasti s Starčevičevo stranko prava. PleTERSki je tu poleg že prej znanih dokumentov zlasti koristno izrabil zapuščino Vjekoslava Spincića, istrskega pravaškega politika, ki je imel v slovensko-hrvatskem povezovanju zelo pomembno vlogo. V šestem poglavju govori o Krekovem prizadevanju za združitev vseh slovenskih poslancev v enoten parlamentarni klub (v pričakovanju obnove parlamentarnega življenja). Poleg tega to poglavje govori še o poizkusih Kreka in Korošca, da bi vzpostavila sodelovanje z večino hrvaškega sabora, ki naj bi pomagal reševati težki politični položaj Slovencev tako, da bi jih vključil v sabsko adresso ob nastopu novega habsburškega vladarja. Nadalje so razgrnjena ostra protislovenska stališča skupne avstroogrske vlade 12. januarja 1917.

Sedmo poglavje govori o razcepljenosti v hrvatskem saboru, kjer hrvatsko-srbska koalicija zavrne program zedinjenja s Slovenci, medtem ko jih adresa Starčevićeve stranke prava upošteva. Središčno mesto v tem poglavju pa je posvečeno majski deklaraciji, njenemu nastanku, njeni razglasitvi in vladni reakciji nanjo. Avtor se je ozrl tudi na dosedanje različne, močno si nasprotujoče zgodovinske ocene. S stvarnimi argumentiranimi stališči, podprtimi še z novimi, do sedaj neupoštevanimi podatki, zlasti iz zadnjega dela češke zgodovinarke Milade Paulove je dokazal, da je deklaracija rezultat samostojne odločitve jugoslovanskega kluba in da ni bila sprejeta v soglasju z dvorom ali z vlado. Izhajajoč iz tedanje zgodovinske situacije ocenjuje deklaracijo za pozitivno dejanje, ki je pomenilo stopnico naprej v boju za samoodločbo slovenskega naroda in za rešitev jugoslovanskega vprašanja, za ustvaritev jugoslovanske države. Radikalni politični značaj deklaracije se je kazal v njeni zahtevi po odpravi sistema dualizma, zato so jo vsi vladajoči krogi v obeh polovicah monarhije odločno zavračali.

Osmo poglavje govori o političnem dogajanju poleti 1917 v »pričakovanju preosnove habsburške monarhije«. Pokaže, kako je vladno zavračanje deklaracije privedlo do radikalizacije slovenske meščanske politike, ki oznani majsko deklaracijo za minimum svojih zahtev. Deveto poglavje spregovori o začetku deklaracijskega gibanja, začenši nekako z ljubljansko izjavo septembra 1917, ki sta jo podpisali obe slovenski meščanski stranki, krščansko socialno delavstvo in škof Jeglič. Le-tá se je v tem času odločil za Krekovo-Koroščevo strujo in odrekel podporo dr. Šušteršiču. Deseto poglavje govori o opoziciji jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu jeseni 1917 in o poizkusih pridobiti hrvatsko-srbsko koalicijo za politiko majske deklaracije, kar pa je koalicija zavračala. Enajsto poglavje govori o jugoslovanski in češki politiki že pod vplivom oktobrske revolucije oziroma njenega načela o samoodločbi narodov. Jugoslovanski klub jo je odločno manifestiral v memorandumu brest-litovski mirovni konferenci konec januarja 1918. Dvanajsto poglavje obravnava razvoj deklaracijskega gibanja v Bosni in Hercegovini in v banovini Hrvatski in še nadaljno pasivno zadržanje hrvatsko-srbske koalicije v začetku marca 1918. Trinajsto poglavje razčlenjuje višek deklaracijskega gibanja spomladi 1918 in odločno vladno nasprotovanje oziroma izključevanje Slovencev iz jugoslovanske rešitve, vztrajanje pri znanih velikonemških pogledih, da je Slovenija absolutno integralni del Avstrije oziroma njen most do Jadrana. Štirinajsto poglavje je posvečeno stališcem slovenske socialno-demokratske stranke do deklaracijskega gibanja in prihaja do ocene, da je le-tá vse do poletja 1918 v glavnem vztrajala pri avstromarksističnih stališčih, kar je povzročilo, da je proti strankini politiki nastopila socialistična »Omladina«. Avtor pokaže Cankarjevo kritično stališče do socialno-demokratske stranke v predavanju Očiščenje in pomlajenje.

Petnajsto poglavje razgrinja vse zaviralne momente, ki jih je v slovensko narodno politiko vnašal londonski pakt, in različna pričakovanja o razveljavitvi tega pakta, ki je pomenjal Slovencev in Hrvatov življenjsko grozno. Šestnajsto poglavje prikazuje slovensko ljudsko uporništvu, kako je raslo iz deklaracijskega gibanja, katerega najradikalnejši izraz so upori slovenskega vojaštva, največji v habsburški armadi. Sedemnajsto poglavje govori o odločitvi Slovencev, da z odločno iniciativo dajo novega impulza političnim prizadevanjem za jugoslovansko odločitev. Tako avgusta ustanovijo v Ljubljani Narodni svet za Slovenijo in Istro, kot organ bodočega skupnega Narodnega viječa Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu. To-dejanje je za avtorja že »korak k lastni državnosti«.

Zadnje — osemnajsto poglavje predstavlja zaključno dogajanje v oktobru, najprej odrekanje pravice Slovencev do samoodločbe s strani ministrskega predsednika Hussareka, Koroščevo zavrnitev poizkusov cesarja Karla; 8. oktobra ustanovitev Narodnega viječa v Zagrebu, ki zavrne cesarjev manifest za federalizacijo avstrijskega dela monarhije, zahtevajoč 19. oktobra popolnoma samostojno državo SHS. Ta popolna neodvisnost je razglašena deset dni pozneje v hrvatskem saboru, ki izroči vso oblast Narodnemu viječu. Na dan pretrganja vseh zvez s habsburško monarhijo in proglastitve samostojne države SHS je bila velika manifestacija tudi v Ljubljani na Kongresnem trgu, katere so se udeležili vsi slovenski politični dostojanstveniki, ki so pozdravili narodno osvobojenje in novo jugoslovansko državo.

Pleterski je ves problem političnega boja Slovencev in habsburški monarhiji pokazal v povezanosti s hrvatskim političnim gibanjem v Istri in Dalmaciji, kakor tudi s tistim v drugi polovici monarhije — v banski Hrvatski in še širše s tistim v Bosni in Hercegovini. Tako se je v tem političnem boju vse bolj uveljavljala jugoslovanska dimenzija in opuščalo velikohrvatsko trialistično stališče, kar je

prišlo najlepše do izraza v majski deklaraciji. Njo je avtor z novimi dokumentiranimi podatki in z njihovo historično kritično interpretacijo ocenil kot zgodovinsko napredno in nujno dejanje v političnem prizadevanju slovenskega naroda za samoodločbo. S takšno interpretacijo majske deklaracije je razrešen zgodovinski problem o aktivni politični volji malega naroda Slovencev, ki ga drugačne nezgodovinske in nemarksistične interpretacije deklaracije zanikajo. Velika odlika pisanja Pleterskega je način argumentiranja. Vse interpretacije in ocene temelje na številnih velikokrat novih podatkih in vedno jih pisec sooča tudi z nasprotnimi stališči. Pri zaključkih je vedno prav pretehtano izbrusen in precizen. Njegov način; da citira le najkrajše odlomke, vse ostalo pa smiselno povzema, napravlja njegov stil učinkovit in privlačen.

Pleterski se je s svojim delom lotil enega ključnih problemov moderne slovenske zgodovine. Knjiga prča, da je problem tako po metodološki plati kakor po prezentaciji novega dokumentarnega gradiva zelo uspešno rešil. Njegova knjiga je postala temeljno delo o politični odločitvi Slovencev za nacionalno osvobodjenje in za jugoslovansko državo, ki je pomenila za slovenski narod zgodovinski progres. Zato je zares zaslužila prevod v srbohrvaščino, ki bo omogočil, da se bodo tudi izven Slovenije lahko temeljiteje spoznali s tem odločilnim obdobjem slovenske zgodovine. V prevodu je besedilo nekoliko okrajšano. »Bistvena okrajšava je bila izvršena v opombah. V izvorniku opombe nimajo samo značaja sklicevanja na vire, temveč objavljajo pogloblitve manj znane in teže dostopne vire tudi v celoti. Vrhu tega vsebujejo opombe v izvorniku tudi opozorila na drugačne interpretacije v zgodovinski literaturi. Znanstveno zainteresirani bralec bo zato moral seči tudi po slovenskem originalu,« kakor pojasnjuje avtor v uvodu te izdaje. Knjigo je lepo prevedla Roksanda Njeguš.

Janko Prunk

Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka i jugoslovansko ujedinjenje 1917—1921. Beograd, Institut za savremenu istoriju i NIP Export-Press 1973, 516 strani — **Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917—1921,** Maribor, Obzorja 1977, 436 strani.

V zadnjem desetletju je naša historiografija postala bogatejša za vrsto razprav in knjig, ki govore o Slovincih med prvo svetovno vojno, oziroma o njihovi odločitvi za Jugoslavijo. Izmed teh knjig izstopata po svoji znanstveni kvaliteti s širino obravnavane problematike, razumljivem in privlačnem podajanjem dve deli: Janka Pleterskega Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (Ljubljana 1971) in Momčila Zečevića, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje, odbranjeno kot disertacija na ljubljanski filozofski fakulteti 1972 in izšlo najprej v Beogradu 1973, nato v Mariboru v slovenskem prevodu 1977. Momčilo Zečević obravnava Slovensko ljudsko stranko v času od majske deklaracije 1917 do vidovdanske ustave 1921 in v prvem delu obravnava isto obdobje in probleme, samo z drugega aspekta, kot Janko Pleterski, ki govori o prizadevanju vsega slovenskega naroda v domovini med prvo svetovno vojno. V ocenah ključnih problemov, ki se ju dotikata oba avtorja (npr. majske deklaracije) sta si izjemno enotna.

Prvo, kar v Zečevićevi knjigi impresionira zgodovinarja, je njegovo izredno dobro poznavanje slovenske zgodovinske problematike obravnavanega razdobja in živetje vanjo. Zečević se je lotil teme kot moderen objektivni zgodovinar brez vnaprejšnjih šablon in tabujev. Pregledal je obilico dokumentarnega gradiva (tako arhivskega v Arhivu Slovenije in Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja ter v Rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani, kot v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, Arhivu Hrvatske v Zagrebu in še kje; časopisnega in spominskega) ter upošteval vso obstoječo literaturo. Takšen pristop mu je omogočil zelo prepričljivo argumentacijo. Zečević se ni dvoumil povedati nekatere nove nekonvencionalne ocene, ki so se mu ponujale iz objektivne zgodovinske analize. Tako je v marsičem presegele in korigiral dotedanjo zgodovinsko prakso o tem vprašanju, ki je producirala precej nezgodovinske ocene v zavesti, da služi nekakšni sodobni nacionalni ali revolucionarni potrebi.

Zečević je svojo zgodovinsko podobo predstavil zelo jasno in smiselno razporejeno v posamezna poglavja, ki odražajo dialektične etape v stališčih Slovenske ljudske stranke do jugoslovanskega zedinjenja. Po obsežnejšem uvodnem delu, ki govori o jugoslovanskem vprašanju v politiki SLS do leta 1917 in je narejen izključno na konsultiranju literature, Zečević v dveh smiselno zaokroženih delih podaja svojo zgodovinsko sliko. Prvi del analizira in razlaga stališče Slovenske ljudske stranke do jugoslovanskega zedinjenja in nastanka skupne jugoslovanske

države 1. decembra 1918. V tem delu se loteva prikaza in razčlemba naslednjih ključnih vprašanj v stališčih SLS: 1. Jugoslovanska politika SLS pred obnovitvijo parlamentarnega življenja v monarhiji; 2. Pomen majniške deklaracije za notranji položaj SLS in njeno jugoslovansko politiko v 1917. letu; 3. Januarski memorandum Jugoslovanskega kluba in politična usmeritev novega vodstva SLS v začetku 1918. leta; 4. Slovenska ljudska stranka in Narodno viječe Slovencev, Hrvatov in Srbov; 5. Poslanstvo A. Korošca v Ženevi in Parizu, ženevski sporazum; 6. Slovenska ljudska stranka in zedinjenje 1. decembra 1918. V tem delu so najpomembnejše njegove teze naslednje: SLS je dejansko predstavljala prevladujočo politično moč pri Slovencih, zato je bilo za slovenski narod odločilno, kako se je ona odločala. Po Zečevičevem prepričanju se je SLS, vsaj njeno demokratično Kreskovo krilo vse od začetka vojne odločalo jugoslovansko (za neko malo jugoslovansko varianto skupaj s Hrvati in bosanskimi Srbi). Majska deklaracija je plod politike SLS in njenega sodelovanja s Starčevićanci in predstavlja progresiven korak pri realizaciji jugoslovanske ideje pri Slovencih. Nadalje avtor govori o vplivu majske deklaracije in deklaracijskega gibanja na razčiščenje v SLS, bolj natančno, na odstranitev proavstrijske struje z dr. Ivanom Šušteršičem. Pokazana je radikalizacija in opustitev habsburškega okvira v politiki SLS od konca leta 1917, zlasti pa od memoranduma Jugoslovanskega kluba januarja 1918.

Posebne pozornosti je deležna vloga SLS pri ustanavljanju Narodnega viječa v Zagrebu in njeno delovanje v njem. Avtor je mnenja, da je bila zaradi spleta okoliščin vloga SLS v tem političnem telesu precej izigrana in ni imela možnosti odločilnega vpliva. Zanimiva je avtorjeva ocena, da je bil Ženevski sporazum dejansko velik uspeh Korošca in Trumbića, zlasti prvega, in da sta ga ravno zaradi tega srbska vlada in dvor zavrgla. Zečevič lepo razgrne, kako paralizirana je bila SLS zaradi odsotnosti svojega voditelja A. Korošca ob pripravah na zedinjenje s Srbijo in na sam 1. december.

V drugem delu je Zečevič obdelal politiko Slovenske ljudske stranke v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev do sprejetja vidovdanske ustave. Predstavil je naslednja vprašanja: 1. SLS v novih političnih odnosih v času vzpostavitve prve skupne vlade kraljevine SHS; 2. Slovenija in poglobljena vprašanja notranje ureditve države v politiki SLS do sklicanja začasnega narodnega predstavništva 1. marca 1919; 3. pomen ustanovitve Jugoslovanske demokratske stranke za položaj in politiko SLS; poskus ustanovitve Jugoslovanske klerikalne stranke; 4. Slovenska ljudska stranka in boj med radikali in demokrati; stališče SLS do spočetja hrvatskega vprašanja. 5. SLS v času predhodnih ukrepov za sprejetje ustave do odhoda v opozicijo konec leta 1920; 6. odpor proti uvajanju centralistične ustave; 7. ustavni koncept SLS.

V tem delu Zečevič kot prvi prihaja do interesantnih ugotovitev o izredno radikalnem demokratičnem razpoloženju in vrstah SLS, o njenem poudarjenem republikanstvu. SLS je v tem času konsekventno zagovarjala decentralistično obliko države, ki naj bo razdeljena na avtonomne nacionalne historične enote, ki bi uživale precejšnjo narodno, kulturno in upravno samostojnost. S takšnim zavzemanjem za avtonomijo je klerikalna SLS upala ostati gospodar položaja v slovenski avtonomni enoti, kjer je politično šibki liberalci brez pravega socialnega programa nikdar ne bi mogli ogroziti. Avtor pokaže, kako se obe meščanski slovenski stranki po letu dni medsebojnega miru začneta že leta 1919 znova spopadati, zlasti potem, ko so se slovenski liberalci vključili v Jugoslovansko demokratsko stranko in se zavzeli za centralistično državno ureditev s poudarjanjem jugoslovanskega nacionalnega integralizma. Avtor razlaga politično samozavest klerikalne SLS, ki se kljub časni oslavitvi na podeželju ni več resno ustrašila liberalcev. O tem najbolj zgovorno priča volilni govor Antona Korošca 1920. leta, ko je dejal, da se za bodočnost bijeta le dva koncepta: krščansko socialni in komunistični in da liberalci nimajo nikakršne bodočnosti.

V vzdušju socialne napetosti in nacionalne zaostrenosti ob porojenem hrvatskem vprašanju se je že od spomladi 1920 vodstvo SLS s Koroščem odločilo za političen kompromis s kraljevino in radikali, ki niso bili takšni integralisti in centralisti kot demokrati. Vodstvo SLS se je hotelo obnašati politično konstruktivno in ni podpiralo nejasnega Radičevega radikalizma in republikanstva. Zečevič stališče SLS do Radičevščine ilustrira s člankom iz mariborske Straže, ki pravi: »Hrvaška Radičevščina je priklila iz podobnih razlogov, kakor ruski boljšeševizem. Taki pojavi so mogoči le samo tam, kjer je ljudstvo politično in kulturno še jako nerazvito, ki gre bolj za instinkti, kakor pa za razsodkom... in vsled tega dostopno vsakemu demagoškemu hujskanju... Dokler bo Radičevščina omejena samo na Hrvaškem, ne bo mogla povzročiti večje nesreče in bo slednjič razpadla

sama v sebi. Ako bi pa v isti meri, kakor na Hrvaškem, pognala korenine tudi med Slovenci, povzroči lahko razpad države (str. 360). Vodstvo SLS je moralo močno pritisniti na svoje republikansko levičarsko krilo, da je sprejelo takšen kompromis, za katerega je Korošec dokazoval, da je edini mogoč, da ne bi bila stranka izpostavljena udarcem. O vsem tem govori avtor na osnovi prvovrstnih arhivskih dokumentov zelo inventivno. Zečević pokaže, kako je SLS poskušala s pomočjo hrvaških klerikalcev jugoslovansko orientirane Hrvatske pučke stranke organizirati vsejugoslovansko klerikalno stranko, kar pa ji ni uspelo. Največ kar je dosegla, tje bila ustanovitev enotnega jugoslovanskega parlamentarnega kluba v konstituentni skupaj s HPS. Svojo razpravo zaključuje Zečević s prizadevanji SLS v ustavni debati, z njenim ustavnim načrtom, ki je predlagal nekakšen skromen federalizem z avtonomijo šestih pokrajin, ki bi imele neko zakonodajno samoupravo; to bi bile Srbija, Hrvatska s Slavonijo, Bosna in Hercegovina z Dalmacijo, Črna gora, Vojvodina in Slovenija.

Zečević je mnenja, da je bila v tem načrtu »zasidrana tudi ideja slovenskega združevanja, slovenske samostojnosti in ohranitve nacionalne neokrnjenosti. Izhajajoč iz tega načelnega temelja in upoštevajoč demokratske in socialne zahteve... bi lahko sklepali, da je ustavni načrt SLS v primerjavi z drugimi ustavnimi predlogi iz Slovenije bolj izražal težnje in interese slovenskega ljudstva v skupni jugoslovanski državi« (str. 391). Ker sta vlada in centralistična večina v konstituenti popolnoma zavrnila predlog SLS, je ta od maja 1921 bojkotirala delo konstituante in ni bila navzoča pri glasovanju za vidovdansko ustavo. V dokaj dorečenem sklepnem poglavju je Zečević mnenja, da je SLS izražala mnenje precejšnje večine slovenskega naroda, da je bila pomemben dejavnik pri jugoslovanskem zedinjenju, da mu je mnogo doprinesla zlasti do 29. oktobra 1918. Po tem datumu jo je splet okoliščin potisnil v stran pri glavnih odločitvah o sožitju jugoslovanskih narodov v novi jugoslovanski državi. Kljub temu se je po Zečevićevem mnenju SLS vse do sprejetja vidovdanske ustave obnašala konstruktivno v prid izgradnje in učvrstitve jugoslovanske države in jo moramo imeti za enega pomembnih faktorjev (za »tretji faktor«) pri dogovarjanju o načinu političnega sožitja v meščanski Jugoslaviji.

Zečevićeva knjiga predstavlja velik doprinos v jugoslovansko historiografijo, saj v njej na nov objektivni način osvetljuje vlogo najmočnejše slovenske politične stranke v pomembnem obdobju, ko se je ustvarjala skupna jugoslovanska država in nato postavljali temelji njenega političnega življenja. S svojo razpravo je Zečević popolnoma zadostno odgovoril na zastavljeno vprašanje. Vso svojo zgodovinsko podobo je podal izredno jasno in zanimivo v prav lepem jeziku v srbskem originalu (prevajalcu je uspelo to lepoto ohraniti tudi v slovenskem prevodu), kar nedvomno bralca še posebej pritegne in ga kljub obilju podatkov ne utrjuje. Samo eno pripombo, ki pa ni kritika Zečevićevega dela, ampak bolj želja slovenskega zgodovinarja, bi imel avtor te ocene: Zelel bi, da bi Zečevići prvi knjigi o »zunanjih politiki SLS« sledila enako dobro pisana knjiga, ki bi se posvetila vsem notranjepolitičnim, socialnim in gospodarskim problemom slovenskega naroda v istem obdobju.

Janko Prunk

Peter Gosztony, *Hitlerjeve tuje vojske*. Ljubljana 1979, Založba Borec, 349 strani.

Literature o obdobju druge svetovne vojne in dogajanjih v tem času imamo tako pri nas, kakor tudi v tujini veliko. Lahko celo trdimo, da so najvažnejši problemi tega razdobja sodobne zgodovine že v veliki meri obdelani. Redkeje pa nalatimo na delo, ki bi govorilo o kakšnem specialnem, na prvi pogled morda obrobem problemu tega časa. Tako delo je sedaj pred nami.

V knjigi, ki gotovo ne obdeluje obrobne problema druge svetovne vojne, je avtor v predgovoru zapisal: »Knjiga, ki je pred vami, je prvi poskus, da bi obravnavali »anabazo« Hitlerjevih tujih armad v Sovjetski zvezi tako v njenih podrobnostih kakor tudi v širši povezavi. Presenetljivo je, da je v bogati literaturi o drugi svetovni vojni in zlasti o vojnem pohodu na vzhod ta pojav bodisi popolnoma zanemarjen ali pa obravnavan oziroma omenjen samo ob robu (pa še tedaj večinoma popačeno)«.

Knjiga zajema celotno problematiko tako časovno kot vsebinsko. Obdeluje čas od poraza francoske vojske sredi leta 1940 do konca druge svetovne vojne. Torej čas, ko je Hitler zagospodaril v Evropi in začel pripravljati napad na Sovjetsko zvežo, pa do njegovega poraza. V prvem poglavju je poskušal Gasztony

prikazati »predzgodovino« nastanka »tujih vojsk« v Hitlerjevi Wehrmacht, pa tudi opisati sovjetsko-nemške odnose pred drugo svetovno vojno kot tudi med njo vse do nemškega napada. Poglavlje ne prinaša ničesar novega in je le kratek pregled doslej znanih ugotovitev evropskega zgodovinopisja. Sele v drugem poglavju (»Kako je Hitler pridobil zaveznike za vojni pohod proti Sovjetski zvezi«) podaja avtor novo snov ali snov, ki je prvič objavljena v sintetični obliki.

Že v tem poglavju razdeli snov na način, ki se ga drži potem v vsej knjigi, na problematiko posameznih držav ali vojska, ki so sodelovale pri napadu na Sovjetsko zvezo na Hitlerjevi strani. Najpomembnejša in lahko bi rekli tudi vojaško najzanesljivejša je bila finska vojska, ki jo je Hitler tudi najbolj cenil. Po številu med najmočnejše je sodila romunska vojska, ki pa razen v prvi fazi izvedbe načrta »Barbarossa« ni dosegala večjih uspehov, pač pa imela številne izgube. Posebno pozornost posveča pisec madžarski vojski in njeni vlogi pri napadu na Sovjetsko zvezo, kar je razumljivo zaradi madžarske narodnosti avtorja. Med manj pomembne Hitlerjeve zaveznike lahko prištevamo enote bolgarske, slovaške, francoske in hrvaške (NDH) vojske, medtem ko je bila italijanska vojska po številu najmočnejša, vendar ne posebno uspešna in je bila manj priljubljena med nemškimi sobojevniki.

Poleg čisto vojaških informacij in analiz nam daje knjiga tudi osnovna pojasnila o tedanjih političnih tokovih narodnostnega izvora in tako osvetljuje zaledje vojsk, postavljenih ob Wehrmacht na bojišče. Bralec najde tu osnovne elemente za razumevanje spora med Madžarsko in Romunijo zaradi Sedmograške, nakažane smeri italijanske politike v odnosu do Nemčije, opisane posebnosti notranjega razvoja satelitskih in od rajha popolnoma odvisnih držav Slovaške in Hrvaške, poročila o notranjih peripetijah na Madžarskem in Finskem. Prav ti elementi dajejo posameznim vojskam določene karakteristike in jih ločijo med seboj. Samo ob poznavanju političnih ozadij lahko razumemo, zakaj na primer niso na vzhodni fronti nikoli nastopale bok ob boku romunske in madžarske enote ali zakaj je lahko finska vojska tako dolgo vzdržala neporažena. Gotovo pa je osnovno spoznanje avtorja, da so bile vse zavezniške vojske pravzaprav »topovska hrana« in da sta se tako Hitlerjev glavni štab kakor tudi neposredna poveljstva na bojišču do zavezniških enot obnašala skrajno podcenjevalno in jih obravnavala kot drugorzredno vojsko tudi takrat, ko je šlo za vprašanja njihove vojaške opreme in s tem za njihovo bojno sposobnost.

Na drugi strani pa je, iz avtorjevih razpravljanj razvidno, da so »Hitlerjeve tuje vojske« igrale pomembno vlogo pri nemški konstrukciji in izvedbi napada na Sovjetsko zvezo. Hitler je pomen teh vojska spoznal šele po porazu pred Stalingradom, toda takrat je bilo že prepozno. Zavezniških vojakov je bilo vedno manj, njihova oprema vedno slabša, bojna morala pa na tleh. Hitler jih je začel uporabljati za tako imenovane »okupacijske enote«, to je za tiste enote, ki naj bi vzdrževale red in mir na okupiranih ozemljih. Med njimi se je vedno več vojakov odločalo za prebeg na drugo stran, kjer so se pozneje vključevali tudi v osvobodilne enote posameznih narodov v sestavi Rdeče armade (npr. Slovaki pod generalom Svobodo).

Zadnje poglavje je pisec posvetil času po drugi svetovni vojni. Poskušal je slediti usodi poveljujočega kadra in političnih osebnosti, ki so bile povezane s »Hitlerjevimi vojskami«. Čeprav je poglavje razmeroma kratko, najdemo v njem prav uporabne podatke. Za vsako državo posebej in za večino osebnosti zase nam Gasztony očrtuje njihovo nadaljno življenjsko pot. Obsežna bibliografija zajema tako objavljene vire kot literaturo, izbor pa kaže na širino in vsestranost avtorjevega raziskovanja, čeprav bi lahko dodali še kakšno delo.

Knjiga je dobro dopolnilo doslej že znanim dognanjem v literaturi. Poleg strokovne namembnosti pa si je avtor knjigo zamislil tudi kot: »zapoznel rekviem za pretežen del teh vojakov vzhodnoevropske in južnoevropske narodnosti, ki so za lažne obljube in (simbolično gledano) pod tujo zastavo krenili proti Sovjetski zvezi, proti deželi, ki v tistem zgodovinskem trenutku ni bila prava sovražnica ne njim ne njihovi domovini«. Delo moramo presojeti tudi iz te perspektive.

Duš an Neč ak

Rechtsextremismus in Österreich nach 1945. Izdal Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Wien 1979, 583 strani + priloge.

S to knjigo smo dobili temeljit pregled avstrijskega ekstremizma vseh vrst, vse tja do neonacizma. Kot vemo, pomeni leto 1945 sicer vojaški zlom nacizma, vendar so se posamezne pojavne oblike nacizma, desnoekstremnih in nemško-

nacionalističnih sil pričele pojavljati tudi v spremenjenih okoliščinah in še zlasti v času hladne vojne. Dejstvo, da deluje danes v Avstriji vrsta takih organizacij (povezane so s podobnimi v Zvezni republiki Nemčiji), je vodilo sodelavce dokumentacijskega arhiva avstrijskega odpora k znanstveni obdelavi takih in podobnih pojavnih oblik v avstrijski družbi. Glavno spodbudo je vsekakor dala okrepjena dejavnost avstrijskih desnoekstremnih skupin. Za izvedbo te naloge je bila jeseni leta 1977 ustanovljena posebna znanstvena komisija, ki ji je poleg sodelavcev dokumentacijskega arhiva uspelo pritegniti sodelavce z raznih avstrijskih univerz (med njimi celovške) ter iz avstrijskega notranjega ministrstva.

Rezultati dela komisije ležijo sedaj pred nami. So zgovoren dokument o tem, kako druga avstrijska republika izpolnjuje določilo državne pogodbe iz leta 1955 o prepovedi rjave dediščine v javnem ter siceršnjem življenju. Če se omejimo na avstrijsko Koroško, je značilno, da je knjiga zbudila protest Kärntner Heimatdiensta, eksponenta koroškega nemškega ekstremizma. Prav tako značilno pa je tudi, da se je avstrijski notranji minister Erwin Lanz, pisec uvodne besede, pod koroškim pritiskom v določeni meri distanciral od nje (prim. Kärntner Tageszeitung, 12. oktober 1979, št. 246).

Uvodno razpravo s teoretičnim razpravljanjem o pojavnosti desnega ekstremizma je prispeval Willibald J. Holzer iz Celovca. Tej obsežni študiji sledijo opozorila na avstrijski desni ekstremizem (vključno z avstrofašizmom in nacizmom) v času med obema svetovnjima vojnama, v letih po vključitvi Avstrije v Hitlerjev rajh in še zlasti po letu 1945. Tu se srečujemo s prvimi povojnimi neonacističnimi pojavi ter z vnovičnim vključevanjem nekdanjih nacistov v avstrijski politični prostor. Sledi (žal nepopoln) pregled 48 najrazličnejših desnoekstremnih, neofašističnih in neonacističnih organizacij; med zadnjimi prednjačita Aktion Neue Rechte (ANR) ter Nationaldemokratische Partei (NDP). Zbornik opozarja na to, da obstoječa avstrijska zakonodaja sicer prepoveduje delovanje neonacističnih organizacij, ne pa političnih strank; to je tudi vzrok, da sta se tako ANR kot NDP konstituirali kot politični stranki in kot taki delujeta še naprej. Avstrijske desnoekstremne organizacije se gibljejo na robu zakonitosti, kar preprečuje odgovornim organom, da bi nastopali proti njim, pa tudi zdajšnji politični trenutek in gospodarski položaj Avstrije grupacijam take vrste preprečuje spreminjati njihovo »ideologijo ... v prakso«. To naj bi bil tudi vzrok, da so še zlasti aktivne na propagandnem področju.

Prav to stran njihove dejavnosti zbornik še posebej analizira; kot vir mu pri tem služi vrsta desnoekstremnih tiskov. Med vprašanji, ki jih analiza zajema, so zlasti usedline rjave preteklosti. Prav tako je v knjigi omenjena vrsta nemško-nacionalističnih in desnoekstremnih nastopov v avstrijskem prostoru. V tej zvezi je zanimivo poročilo avstrijskega notranjega ministrstva o pravnih normah, ki se dotikajo integritete avstrijske države ter neonacistične nevarnosti. Temu sledi (žal le delen) pregled nastopov oblasti proti neonacističnim organizacijam od konca druge svetovne vojne naprej. Ob tem je značilna nadrobnot, da obstoječa zakonodaja ter z njo sodna praksa vežeta varnostnim organom nastopanje proti naslednikom režima iz let 1938—1945. Za nas posebej poučen je podatek, da na Koroškem ni bil v letih 1972—1978 potreben nikak protinacističen nastop varnostnih oblasti. — Posebni pregledi v knjigi so namenjeni odnosu obeh avstrijskih meščanskih strank, svobodnjaške (SPÖ) in ljudske (ÖVP), na eni ter socialistov (SPÖ) na drugi strani do pojavnih oblik desnega ekstremizma v državi.

Posebno mesto je namenjeno orisu odnosa avstrijskega desnega ekstremizma (z neonacizmom) do manjšinskega vprašanja na južnem Tirolskem ter na Koroškem. Tu najdemo opozorilo, da avstrijskonemški desni ekstremizem zahteva za južne Tirolce prav to, kar odreka Slovencem na Koroškem. Posebej je podčrtano, da spadajo med »relevantne elemente nacistične dejavnosti«, ki vedno znova nastopajo kot »argument« v raznih variantah, tudi »rasistično ščuvanje, (ali) vsaj širjenje šovinističnega nacionalizma, zakritega antisemitizma (pritrdjevanje politiki Južne Afrike, ščuvanje proti tujim delavcem in manjšinam), zmanjševanje ali celo odobravanje umora milijonov Židov in podobno«. Beremo tudi, da je cilj desnih ekstremistov, ki jih podpirajo somišljeniki iz Zahodne Nemčije »nemška Koroška«, v kateri bi imeli Slovenci značaj geta. Prav tako je po opozorilu zbornika čuti glasove po splošnem obračunu s Slovenci.

Pregled koroškega nemškega nacionalizma sta v zborniku prispevala pisca knjige Österreich und seine Slowenen (Wien 1977) Hanns Haas in Karl Stuhlpfarrer. Ko segata v rjavo polpreteklost, ugotavljata, da je bila že v tridesetih letih (v času »ilegalnosti« NSDAP) številčnost nacistične stranke na Koroškem večja kot drugod. Vzrok, da so se po drugi svetovni vojni tamkajšnji »obteženi« na-

cisti vključevali v socialistično in ne morda v meščansko ljudsko stranko, vidita v dejstvu, da je bil krščanski pridih slednje za koroške nemške protiklerikalce manj privlačen kot pa SPÖ. Da je ljudska stranka na Koroškem vključila v svoje vrste tudi predvojni liberalni Landbund, se je pokazalo tudi na manjšinskem področju, saj je ÖVP pod tem vplivom sedaj zamenjala tolerantnejšo politiko nekdanjih krščanskih socialcev, z ofenzivno protislovensko dejavnostjo. Značilno je tudi, da se je ÖVP politično povezala s Kärntner Heimatdienstom. Haas in Stuhlpfarrer ugotavljata, da je današnji koroški nemški nacionalizem dedič koroškega nacizma in Landbunda. Ko razpravljata o Kärntner Heimatdienstu, opozarjata, da je propagandna dejavnost te organizacije danes mnogo bolj usmerjena na nemško govorečo večino kot pa na tako imenovane »Nemcem prijazne Slovence«, saj skuša to večino pridobiti za protislovensko politiko. Tej protislovenski organizaciji so koroški Slovenci ter solidarnostno gibanje za pravice slovenske manjšine »ogroževalci enotnosti Koroške, netilci koroškega miru in komunisti«. Pri tem se Kärntner Heimatdienst postavlja v vlogo reševalca Zahoda. V prispevku je omenjena tudi reakcija protimanjšinske organizacije na ustanavljanje podjetij z jugoslovanskim kapitalom na avstrijskem Koroškem.

Tone Zorn

Geschichte der Sorben, IV. zvezek: Od leta 1945 do sodobnosti (avtorja Klaus J. Schiller ter Manfred Thiemann). Bautzen 1979, 322 strani.

V Zgodovinskem časopisu 1977 smo že poročali o tretjem zvezku kolektivnega dela o zgodovini Lužiških Srbov. Z zadnjim, četrtnim zvezkom, se to obsežno delo končuje. Tako kot za predhodne zvezke tudi zanj velja, da predstavlja sintetičen pogled na povojno življenje Lužiških Srbov in na splošen družbeni in siceršnji razvoj prostora Nemške demokratične republike. Še zlasti pa je ob tem poudarjeno mesto in vloga Lužičanov pri gradnji državnosti DDR ter ustvarjanje nove, socialistične družbe.

V knjigi je še posebej naglašeno leninsko načelo reševanja nacionalnega vprašanja in ustrezne izkušnje Sovjetske zveze. Knjigi je tudi priložen pregled najvažnejših normativnih (pa tudi siceršnjih) aktov, ki urejujejo položaj lužiškosrbskega življa. — Čeprav je konec druge svetovne vojne prinesel veliko razdejavanje prav prostoru, kjer žive Lužiški Srbi, je zlom Hitlerjeve Nemčije pomenil pričetek reševanja njihovega nacionalnega vprašanja. Tedaj sta zaživelii dve manjšinski organizaciji: Domowina (ustanovljena leta 1912 ter prepovedana 1. 1937) ter novoustanovljena Narodna rada s sedežem v Pragi. Medtem ko je prva videla svoje mesto v okviru demokratične Nemčije, je druga (ob vsestranski podpori Češkoslovaške republike) zagovarjala državno samostojnost lužiškosrbskega prostora. Avtorja zgodovine poudarjata, da so v Narodni radi prevladovali »ekstremne nacionalistične in separatistične tendence«. Ustanovitev socialistične ČSR pomeni tudi dejanski konec te organizacije. Med Domowino in Narodno rado so sicer od vsega začetka bile določene, tudi osebne povezave, vendar so naprednejše usmeritve v Domowini že od leta 1946 dalje vodile k prelomu z Narodno rado, katere sedež je bil v Pragi(!). Omenili bi tudi, da so prve povojne lužiškosrbske knjige izšle na češkoslovaškem ozemlju.

Predvsem pa je treba poudariti za ves čas povojnega razvoja ozko povezanost Domowine s SED (Enotno socialistično stranko Nemčije) ter s prizadevanji slednje po ustvaritvi novih družbenih odnosov. Iz leta 1948 je — za primerjavo urejevanja manjšinskega vprašanja v naši sosesčini — poučna odredba saške deželne vlade o odpravi ponemčenih ali novih nemških imen na jezikovno mešanem območju Lužic ter njihova zamenjava z historičnimi. Tega leta je saški deželni zbor sprejel prvi zakonski normativni akt, namenjen Lužiškimi Srbov (šlo je za zakon, ki je uveljavljal kulturni in politični položaj tistega dela manjšine, ki živi v tej deželi). Poleg tega je bil v Budyšinu v okviru deželnega prosvetnega ministrstva ustanovljen poseben urad za lužiškosrbsko kulturo in vzgojo. Poudariti tudi velja, da je bil urad v rokah pripadnikov manjšine, kar je bilo glede na izkušnje preteklosti na nemškem prostoru nekaj »izrednega«. Sledilo je urejanje položaja manjšine še na območju dežele Brandenburg.

Vse to pa ne pomeni, kakor pravita avtorja, da ni bilo na strani dela večinskega naroda določenih negativnih pogledov na Lužiške Srbe. Prihajali so še zlasti s strani meščanskega tabora. Poleg tega so bili opazni poskusi tega tabora, da bi z neposrednimi akcijami ovirali družbeni in, tudi siceršnji razvoj DDR. Lužiške Srbe so nasprotni krogi tedaj celo označevali za »rezervo« Moskve ter zagotav-

ljali, da ta s pomočjo Srbov »boljševizira« in »slavizira« svojo zasedbeno cono Nemčije.

Avtorja poudarjata, da so bili ti in podobni poskusi zaman; Lužiški Srbi so se namreč skupaj z Domowino vsestransko vključili v socialistično izgradnjo domovine. — Poleg političnega razvoja Zgodovina Lužičkih Srbov opozarja tudi na družbenoekonomske spremembe, ki jih je prinesel novi čas, poleg tega pa prikazuje kulturno tvornost lužičkosrbske manjšine in daje podatke vse od beletristike pa tja do kulturnih in znanstvenih ustanov, namenjenih Lužičkim Srbom.

Tone Zorn

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo že osemindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« je moč naročiti na sedežu njenega uredništva in uprave v Ljubljani, Mestni trg 27/III ali na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 240 dinarjev, za posameznike 160 dinarjev, posamezna številka velja 80 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 6/1958 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valencič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Črničev, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

NOVE TUJE HISTORIČNE PUBLIKACIJE V OSREDNJIH LJUBLJANSKIH KNJIŽNICAH V LETU 1979

Pregled tuje zgodovinske literature, nabavljene v letu 1979, je sestavljen tako kot v preteklih letih. Knjige so razporejene po tematiki in po posameznih državah, kjer so po potrebi uvedene tudi podskupine. Pregled za leto 1979 obsega 470 bibliografskih enot.

Za lažje iskanje navajamo abecedni seznam držav, narodov, kontinentov, ki so označeni s številko:

Afganistan 31 — Afrika 35 — Avstrija s Habsburško monarhijo kot celoto 8 — Bizantinsko cesarstvo 25 — Bližnji in Srednji vzhod ter arabske države 27 — Bolgarija 13 — Češkoslovaška 9 — Egipt 28 — Evropa 3 — Filipini 38 — Francija 20 — Grčija 14 — Indija 29 — Indonezija 30 — Italija 12 — Japonska 34 — Jugoslavija 4 — Kitajska 32 — Koroška 6 — Kuba 40 — Latinska Amerika 37 — Liechtenstein 22 — Madžarska s staro Ogrsko kot celoto 10 — Mongolija 33 — Nemčija 17 — Nizozemska 21 — Nova Zelandija 39 — Otomanski imperij in Turčija 26 — Poljska 15 — Pomožne zgodovinske vede, zgodovinopisje, arhivistika in bibliografije 1 — Romunija 11 — Skandinavske države 19 — Slovenija 5 — Sovjetska zveza 16 — Splošna dela 2 — Stari vzhod 24 — Španija 23 — Trst, Goriška in Beneška Slovenija s Furlanijo 7 — Velika Britanija 18 — Združene države Amerike 36.

Bibliografski pregled so sestavili Miloš Rybář za knjige Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK), Olga Janša-Zorn za knjige pedagoškoznanstvene enote za zgodovino Filozofske fakultete (FF), Nataša Stergar za knjige biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), Marjeta Celovič za knjige knjižnice Inštituta za narodnostna vprašanja (INV), Irena Mazi za knjige Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG). Ob sodelovanju Miloša Rybára je bibliografijo uredila Nataša Stergar.

1. Pomožne zgodovinske vede, zgodovinopisje, arhivistika in bibliografija

Bischoff, Bernhard: Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters. — Berlin: E. Schmidt, 1979. — 316 str. ; 21 cm. — (Grundlagen der Germ. ; 24). SAZU 76974/24 — **Borowsky, Peter** & Barbara Vogel Heide Wunder: Einführung in die Geschichtswissenschaft. — Opladen: Westdeutscher Verlag, 1975—1978. — 20 cm. — 1 : Grundprobleme, Arbeitsorganisation, Hilfsmittel. — 3. Aufl. — 1978. — 212 str. — 2 : Materialien zu Theorie und Methode. — 1975. — 146 str. — (Studienbücher moderne Geschichte ; 1—2). FF C 3989 — **Calabi Limenitani, Ida:** Epigrafia latina : con un'appendice bibliografica di Attilio Degrassi. — 3. edizione. — Milano: Cisalpino-Goliardico, 1974. — 550 str. : ilustr. ; 20 cm. — (Biblioteca storica universitaria : Monografie ; 6). FF C 4001 — **Faber, Karl-Georg:** Theorie der Geschichtswissenschaft. — 3. erweiterte Aufl. — München: Beck, 1974. — 265 str. ; 21 cm. — (Beck'sche Schwarze Reihe ; 78). NUK 201625 — 78 — **Galbreath D. L. & Léon Jéquier:** Lehrbuch der Heraldik. — München: Battenberg, 1978. — 343 str. : ilustr. ; 28 cm. — Prevod dela Manuel du blason. FF E 609 — **Kapr, Albert:** Schriftkunst³: Geschichte, Anatomie und Schönheit der lateinischen Buchstaben. — 2. veränderte Aufl. — Dresden: Verlag der Kunst, 1976. — 472 str. : ilustr. ; 29 cm. NUK B II 271565 — **Kersche, Peter** & Gunhild Kersche: Bibliographie der Literaturen Jugoslawiens in deutscher Übersetzung 1775 bis 1977. — Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1978. — 260 str. ; 24 cm. — (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts ; 6). INV B 1603 — **Lowe, Elias Avery:** Paleographical papers 1907—1965 / edited by Ludwig Bieler. — Oxford: Clarendon Press, 1972. — 2 zv. ([XXVIII], 645 str., 150 str. pril.) ; 26 cm. NUK II 263666 — **Lhotsky, Alphons:** Aufsätze und Vorträge / ausgewählt und herausgegeben von Hans Wagner und Heinrich Koller. — Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1972. — 22 cm. Bd. 3 : Historiographie, Quellenkunde, Wissenschaftsgeschichte. — 1972. — 296 str. FF C 3583 — **Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichtswissenschaft** / herausgegeben von Reinhart Koselleck, Wolfgang J. Mommsen, Jörg Rüsen. — München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1977. — 495 str. ; 28 cm. — (Theorie der Geschichte : Beiträge zur Historik ; 1). FF B 914/1 — **Rüsen, Jörn:** Für eine erneuerte Historik : Studien zur Theorie der Geschichts-

wissenschaft. — Stuttgart-Bad Cannstatt : Frommann Verlag : Holzboog GmbH & Co., 1976. — 251 str. ; 21 cm. — (Kultur und Gesellschaft ; 1). IZDG 6362.

Didaktika:

Ansätze empirischer Forschung im Bereich der Geschichtsdidaktik / Walter Fűrnrrohr, Hans Georg Kirchhoff. — Stuttgart : Klett, 1976. — 343 str. ; 19 cm. — (Anmerkungen und Argumente ; 15). FF B 919/15 — **Behrmann**, Günter C. & **Karl-Ernst Jeismann** & Hans Süßmuth: Geschichte und Politik : didaktische Grundlegung eines kooperativen Unterrichts. — Paderborn : Schöningh, 1978. — 253 str. ; 24 cm. — (Geschichte, Politik : Studien zur Didaktik ; Bd 1). FF D 2221 — **Mayer**, Ulrich & Hans-Jürgen Pandel: Kategorien der Geschichtsdidaktik und Praxis der Unterrichtsanalyse. — Stuttgart : Klett, 1976. — 192 str. ; 19 cm. — (Anmerkungen und Argumente ; 13). FF B 919/13 — **Sutor**, Bernhard: Didaktik des politischen Unterrichts : eine Theorie der politischen Bildung : mit einem Nachwort zur 2. Auflage. — Paderborn : Schöningh, 1973. — 355 str. ; 22 cm. — (Sammlung Schöningh zur Geschichte und Gegenwart). FF C 3987 — **Süss**, Gustav Adolf & **Wolfgang Bickel** & **Ludwig Petry**: Curriculum Geschichte. — Frankfurt am Main : Diesterweg, 1975. — 30 cm. — 1 : Altertum : Schülermaterial 1. — 1975. — 136 str. : ilustr. FF F 751.

2. Splošna dela

Arendt, Hannah: Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft. — Frankfurt a. M. ; Berlin ; Wien : Ullstein, 1975. — 3 Bde. ; 18 cm. — (Ullstein Buch ; 3181, 3182, 3183). 1 : Antisemitismus. — 204 str. ; 2 : Imperialismus. — 271 str. ; 3 : Totale Herrschaft. — 285 str. IZDG 3549 — **Casson**, Lionel: Travel in the ancient world. — London : Allen & Unwin, 1974. — 384 str. ; 23 cm. FF C 3972. — **Culture science et développement : contribution à une histoire de l'homme : mélanges en l'honneur de Charles Morazé**. — Toulouse : Privat, 1979. — 544 str. ; 26 cm. — FF D 2210. — **Faire de l'histoire / sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora**. — Paris : Gallimard, 1974. — 23 cm. — (Bibliothèque des histoires). — 1 : Nouveaux problèmes. — XIII, 230 str. FF D 2229 — **Finley**, M. I.: Democracy ancient and modern. — New Brunswick ; New Jersey : Rutgers university press, 1973. — X, 118 str. ; 22 cm. FF C 4003 — **Historische Prozesse** / herausgegeben von Karl-Georg Faber und Christian Meier. — München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1978. — 468 str. ; 28 cm. — (Theorie der Geschichte : Beiträge zur Geschichte ; 2). FF B 914/2 — **La nouvelle histoire / sous la direction de Jacques Le Goff [et al.]**. — Paris : Cepl, 1978. — 574 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Les encyclopedies du savoir moderne). FF D 2224. — **Opgenoorth**, Ernst : Einführung in das Studium der neueren Geschichte. — Frankfurt a. M. ; Berlin ; Wien : Ullstein, 1974. — 347 str. ; 18 cm. — (Ullstein Buch ; 3025). IZDG 3549. — **Self-management** : New Dimensions to Democracy / ed. by Ichak Adizes, Elisabeth Mann Borgese. — Santa Barbara ; Oxford : Clio Press, cop. 1975. — XXVIII, 162 str. ; 24 cm. — (Studies in Comparative Politics ; 7). IZDG 6373.

Atlasi:

Duby, Georges: Atlas historique Larousse. — Paris : Librairie Larousse, 1978. — XI, 324 str. ; 30 cm. FF F 276 — **Kinder**, Hermann : The Penguin Atlas of World History / Werner Hilgemann ; transl. by Ernest A. Menze ; maps design. by Harald and Ruth Bukor. — Harmondsworth : Penguin Books Ltd., 1978. — Vol. 2 ; 18 cm. — Vol. 2 : From the French Revolution to the Present. — 328 str. : ilustr. IZDG 6367 — **Mac Evedy**, Colin: Atlas of World Population History / drawn by Richard Jones. — Harmondsworth : Penguin Books, 1978. — 368 str. : ilustr. ; 20 cm. IZDG 6364 — **Mac Evedy**, Colin: The penguin atlas of medieval history / drawn by John Woodcock. — Harmondsworth : Penguin books, 1979. — 96 str. ; 19 cm × 22 cm. FF B 920 — **Mac Evedy**, Colin: The penguin atlas of ancient history / drawn by John Woodcock. — Harmondsworth : Penguin books, 1979. — 96 str. ; 19 cm × 22 cm. FF B 920 — **Mac Evedy**, Colin: The penguin atlas of modern history (to 1815). — Harmondsworth : Penguin books, 1972. — 95 str. ; 19 cm × 22 cm. FF B 920 — **The Times atlas of world history** / edited by Geoffrey Barraclough. — London : Times books, 1978. — 360 str. ; 37 cm. FF F 282.

Arheologija:

Beiträge zum Randbereich der Latènekultur. — Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978. — 177 str. : ilustr. ; 26 cm. — (Zeszyty na-

ukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego ; 485 : Prace archeologiczne ; 26). NUK 136662 — 485/26 — **Christlein**, Rainer : Die Alamannen : Archäologie eines lebendigen Volkes. — Stuttgart [itd.] : K. Theis, 1978. — 180 str. : ilustr. ; 26 cm. SAZU II 91343 A ; FF D 2231 — **Gedl**, Marek : Stufengliederung und Chronologie des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Kietrz. — Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979. — 126 str., pril. : ilustr. ; 25 cm. — (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego ; 522 : Prace archeologiczne ; 27). NUK 136662 — 522/27 — **Methoden** der Geschichtswissenschaft und der Archäologie / dargestellt von Karl Acham [et al.]. — München ; Wien Oldenbourg, 1974. — 301 str. ; 25 cm. — (Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden ; 10. Lieferung). FF D 2196 — **Middle** and early upper paleolithic in Balkans / edited by J. K. Kozłowski. — Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, Uniwersytetu Jagiellońskiego ; 524 : Prace archeologiczne ; 28). NUK 136662 — 524/28. — **Voprosy drevnej i srednevekovoj arheologii vostočnoj Evropy**. — Moskva : Nauka, 1978. — 257 str. : ilustr. ; 22 cm. SAZU 93839 A.

Cerkvena zgodovina:

Boyer, Raymond: Hugues de Miramar, chartreux à Montrieux (...1242—1248...) : documents autobiographiques. Conseils pieux à une femme mariée / par soeur Marie Brisson. Further liturgical documents from the Ms. British Museum Nero A. III / edited by James Hogg. — Salzburg : James Hogg, 1978. — 101 str. ; 21 cm. — (Analecta Cartusiana ; 42) (Miscellanea Cartusiensia ; 3). NUK 236035 — 42/3. — **Bosl**, Karl: Regularkanoniker (Augustinerchorherren) und Seelsorge in Kirche und Gesellschaft des europäischen 12. Jahrhunderts. — München : Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1979. — 97 str. ; 30 cm. — (Abhandlungen der Bayer. Akad. d. Wiss. Philosoph. — histor. Kl. N. F. ; 86). SAZU II 5968/86 — **Crowder**, C. M. D.: Unity, heresy and reform, 1378—1460 : the conciliar response to the great schism. — London : E. Arnold, 1977. — 212 str. ; 24 cm. — (Documents of medieval history ; 3). FF D 2236 — **Iserloh**, Erwin: Wilhelm Emmanuel von Ketteler und die Freiheit der Kirche und in der Kirche. — Mainz : Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1978. — 28 str. ; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse / Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; 7). FF D 4302 — **Johannes** Gutenbergs zweieundvierzigzeilige Bibel : Faksimile — Ausgabe nach dem Exemplar der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin. — München : Idion, 1977—1979. — 4 zv. ; 45 cm. NUK R IV 118970 — **Lambert** M. D.: Medieval heresy : popular movements from Bogomil to Hus. — London : Arnold, 1977. — XVI, 430 str. ; 24 cm. FF D 2232 — **Moore**, R. I.: The birth of popular heresy. — London : Arnold, 1975. — VIII, 166 str. ; 24 cm. — (Documents of medieval history ; 1). FF D 2236/1 — **Peasants**, knights and heretics : studies in medieval english social history / edited by R. H. Hilton. — Cambridge : University press, 1976. — 330 str. ; 23 cm. FF C 3991 — **Studia** z Dziejów myśli świętego Tomasza z Akwinu : prace zbiorowa. — Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Univ. Lubelskiego, 1978. — 401 str. ; 25 cm. — (Towarzystwo Naukowe Katolickiego Univ. Lubelskiego ; 105). SAZU 37090/105 — **Vogt**, Karl: Katholische Arbeiterbildung und Kirchlichkeit der Katholischen Arbeiterschaft Deutschlands im 19. Jahrhundert : Inaugural Dissertation. — Bonn : [s. n.], 1978. — 537 str. ; 21 cm. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. SAZU 93574.

Zgodovina mest:

Bauer, Eckhart: Zur Entstehung und Entfaltung der Stadt : eine Kritik der baugeschichtlichen und stadtgeschichtlichen Ansätze zur Erklärung der Stadtentwicklung in Mitteleuropa : Inaugural-Dissertation. — Berlin : Bauer, 1976. — 415 str. : ilustr. ; 21 cm. NUK 287403 — **Problemy metodologii istorii srednih vekov** : evropejskij gorod v sisteme feodalizma : referativnyj sbornik. — Moskva : Institut naučnoj informacii po obščestvennym naukam, 1978. — 2 zv. ; (318, 278 str.) ; 21 cm. SAZU 92287/1 — **The study of urban history** / edited by H. J. Dyos. — London : Arnold, 1976. — XXII, 400 str. ; 23 cm. FF D 2233.

Gospodarska in socialna zgodovina:

Abel, Wilhelm: Agrarkrisen und Agrarkonjunktur : eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter. — 3. neubearbeitete und erweiterte Auflage. — Hamburg und Berlin : Parey, 1978. — 323 str. : ilustr. ; 26 cm. FF D 2185 — **Archiv** für Sozialgeschichte / Hrsg. von der Friedrich-Ebert-Stiftung ; Redaktion Georg Eckert. — Hannover : Verlag für Literatur

und Zeitgeschehen, 1979. — Bde 18, 19. IZDG 3879 — **Bruford**, Walter H.: Die gesellschaftlichen Grundlagen der Goethezeit / mit Literaturhinweisen von Reinhardt Habel. — Frankfurt am Main [etc.] : Ullstein, 1979. — 362 str. ; 18 cm. — Prevod dela: Germany in the eighteenth century. FF B 915 — **Europäische Wirtschaftsgeschichte**: the Fontana economic history of Europe in 5 Bänden / herausgegeben von Carlo M. Cipolla ; deutsche Ausgabe herausgegeben von K. Borchardt. — Stuttgart ; New York : Fischer. — 1976—1979. — 25 cm. — Bd. 2 : Sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert. — 1979. — VIII, 412 str. FF D 4018 — **Fischer**, Wolfgang: Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung : Aufsätze — Studien — Vorträge. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1972. — 547 str. ; 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 1). IZDG 5210 — **Huenecke**, Volker: Arbeiterschaft und Industrielle Revolution in Mailand 1859—1892 : zur Entstehungsgeschichte der italienischen Industrie und Arbeiterbewegung. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1978. — 330 str., [2] str. pril. — 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 29). IZDG 5210 — **Istorija buržnažnoj sociologii prvoju polovinu XX veka**. — Moskva : Nauka, 1979. — 305 str. ; 20 cm. SAZU 94053 — **Léon**, Pierre: Histoire économique et sociale. — Paris : Armand Colin, 1977—1978. — 6 zv. ; 24 cm. — 1 : L'ouverture du monde : XIVe—XVIe siècles / dirigé par Bartolomé Bennassar et Pierre Chaunu. — 1977. — 606 str. 2 : hésitations de la croissance : 1580—1740 / dirigé par Pierre Deyon et Jean Jacquart. — 1978. — 608 str. 3 : Interties et revolutions : 1730—1840 / dirigé par Louis Bergeron. — 1978. — 620 str. 4 : La domination du capitalisme : 1840—1914 / dirigé par Gilbert Garnier. — 1978. — 623 str. 5 : Guerres et crises : 1914—1947 / dirigé par Georges Dupeux. — 1977. — 623 str. 6 : Le second XXe siècle : 1947 à nos jours / dirigé par Pierre Léon. — 1977. — 607 str. FF D 2222 — **Pruns**, Herbert: Staat und Agrarwirtschaft : 1800—1865 : Subjekte und Mittel der Agrarverfassung und Agrarverwaltung im Frühindustrialismus. — Hamburg und Berlin : Parey, 1978. — 2 zv. ; 25 cm. — (Bereichte über Landschaft, Zeitschrift für Agrarpolitik und Landwirtschaft. Neue Folge ; Sonderheft 194). FF D 2186 — **Recht und Entwicklung der Grossunternehmen im 19. und frühen 20. Jahrhundert** : Wirtschafts-sozial- und rechtshistorische Untersuchungen zur Industrialisierung in Deutschland, Frankreich, England und den USA = Law in the 19th and Early 20th Centuries : Studies in the History of Industrialization in Germany, France, Great Britain and the United States / hrsg. von Nobert Horn, Jürgen Kocka. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1979. — 685 str. ; 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 40). IZDG 5210 — **Sozialgeschichte Heute** : Festschrift für Rosenberg zum 70. Geburtstag / hrsg. von Hans-Ulrich Wehler. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1974. — 669 str. ; 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 11). IZDG 5210 — **Winkler**, Heinrich August: Liberalismus und Antiliberalismus : Studien zur politischen Sozialgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1979. — 376 str. ; 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 38). — IZDG 5210 — **Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege** : Festschrift für Hermann Kellenbenz. — Nürnberg : Klett Cotta, 1978. — 24 cm. — (Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte ; Bd 8). — Vol. IV : Übersee und allgemeine Wirtschaftsgeschichte. — 1978. — 746 str. FF D 2248 — **Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege** : die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10. Oktober 1970) / herausgegeben von Othmar Pickl. — Graz : Lehrkanzel für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität Graz, 1971. — 366 str. : illustr. ; 23 cm. — (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte ; 1). FF D 2207 — **Wirtschaftswissenschaft** / O. Lange, W. Brus, T. Kowalik, I. Sachs ; hrsg. von der Unasco ; Übersetzt von Klaus Jaeger. — Frankfurt a. M. ; Berlin ; Wien : Ullstein, cop. 1972. — 121 str. ; 18 cm. — (Ullstein Buch ; 2919). — Prevod dela : Economics. IZDG 3549.

Delavsko gibanje, socializem:

Arbeiterparteien und Gewerkschaften von 1917: Metodologie der Gewerkschaftsgeschichtschreibung / Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung, (12. Linzer Konferenz 1976), Linz, 14. bis 18. September 1976. — Wien : Europaverlag, 1979. — 440 str. ; 21 cm. — (Geschichte der Arbeiterbewegung. ITH — Tagungsberichte ; 11). — IZDG 4458 — **Einheits- und Volksfrontpolitik 1935—1939** ; Klassenkampf und nationale Frage zur Zeit der II. Internationale / Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung, (XI. Linzer Konferenz 1975), Linz, 9. bis 13. September 1975. — Wien : Europaverlag, 1978. — XX, 334 str. ; 21 cm. — (Geschichte der Arbeiterbewegung. ITH — Tagungsberichte ; 10). INV

B 3263 ; IZDG 4458 — **Maimann, Helene**: Arbeitergeschichte und Arbeiterbewegung : Dissertationen und Diplomarbeiten in Österreich 1918—1978 / Mitarbeit von Roswita Böhm. — Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1978. — 195 str. ; 21 cm. IZDG 6390 — **Mommsen, Hans**: Arbeiterbewegung und Nationale Frage. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1979. — 429 str. ; 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 34). IZDG 5210 — **Ritter, Gerhard A.**: Arbeiterbewegung, Parteien und Parlamentarismus : Aufsätze zur deutschen Sozial- und Verfassungsgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1976. — 412 str., [1] str. pril. ; 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 23). IZDG 5210 — **Ritter, Gerhard A.**: Arbeiterbewegung, Parteien und Parlamentarismus : Aufsätze zur deutschen Sozial- und Verfassungsgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1976. — 412 str., [1] str. pril. ; 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 23). IZDG 5210 — **Sieferle, Rolf Peter**: Die Revolution in der Theorie von Karl Marx. — Frankfurt a. M. ; Berlin ; Wien : Ullstein, cop. 1979. — 256 str. ; 18 cm. — (Ullstein Buch ; 3584 : Sozialgeschichtliche Bibliothek). IZDG 3549 — **Sozialismus in Theorie und Praxis** : Festschrift für Richard Löwenthal zum 70. Geburtstag am 15. April 1978 / hrsg. von Hannelore Horn, [et. al.]. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1978. — VII, 687 str. + avtor. sl. ; 25 cm. IZDG 6347 — **Storia del marxismo.** — Torino / G. Einaudi, 1978. — 22 cm. — (Biblioteca di cultura ; 136). — 1 : Il marxismo e i tempi di Marx. — 1978. — XXIX, 38 str. SAZU 91653/136 : 1 X.

3. Evropa

Abel, Wilhelm: Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa. — Hamburg und Berlin : Parey, 1974. — 427 str. ; 26 cm. FF D 2184 — **Delumeau, Jean**: La peur en occident : (XIVe—XVIIIe siècles) : une cité assiégée. — (Paris) : Fayard, 1978. — 485 str. ; 24 cm. FF D 2223 — **Le Goff, Jacques**: Pour un autre moyen age : temps, travail et culture en Occident : 18 essais. — Paris : Gallimard, 1977. — 422 str. ; 23 cm. — (Bibliothèque des histoires). FF D 2228 — **Holmes, George**: Europe : hierarchy and revolt : 1320—1450. — London & Glasgow : Fontana-Collins, 1978. — 352 str. ; 18 cm. — (Fontana history of Europe). FF B 918 — **Lucas, Uliano**: Emigranti in Europa / [autore dei testi Edgardo Pellegrini]. — Torino : Einaudi, 1977. — 127 str. : ilustr. ; 21 cm. — (Einaudi Letteratura ; 54). IZDG 6354 — **Maenchen-Helfen, Otto J.**: Die Welt der Hunnen : eine Analyse ihrer historischen Dimension / deutschsprachige Ausgabe besorgt von Robert Göbl. — Wien [etc.] : Böhlau, 1978. — XX, 572 str., XXVIII str. pril., 1 zvd. ; 25 cm. FF D 2205 — **The peasantry of Eastern Europe.** / edited by Ivan Volgyes. — New York [etc.] : Pergamon press, 1979. — 24 cm. — 2 zv. — (Pergamon policy studies). — Vol. 1 : Roots of rural transformation. — 192 str. Vol. 2 : 20th century developments. — 232 str. FF D 2209 — **Sugar, Peter F.**: Southeastern Europe under Ottoman rule : 1354—1804. — Washington [etc.] : University of Washington press, 1977. — XVII, 365 str. ; 25 cm. — (A history of East central Europe ; 5). FF D 2203 — **Wolfram, Herwig**: Geschichte der Goten. — München : Beck, 1979. — X, 495 str., 2 pril. ; 25 cm. FF D 2241.

Slovani:

Slavjanske kul'tury v epohu formirovanija i razvitija slavjanskih nacij XVII—XIX vv. : materialy meždunarodnoj konferencii Junesko. — Moskva : Nauka, 1978. — 398 str. ; 21 cm. SAZU 92343.

Balkan:

An historical geography of the Balkans / edited by Francis W. Carter. — London [etc.] : Academic press, 1977. — XXVI, 599 str., 1 pril. : ilustr. ; 24 cm. FF D 2247 — **Péchoux, Pierre-Yves & Michel Sivignon**: Les Balkans. — Paris : Presses Universitaires de France, 1971. — 284 str., [8] str. pril. ; 19 cm. — (Magellan : la géographie et ses problèmes ; 16). INV B 3163 — **Smirnova, Nina Dmitrievna**: Politika Italii na Balkanah : očerk diplomatičeskoj istorii 1922—1935 gg. — Moskva : Nauka, 1979. — 317 str. ; 20 cm. SAZU 93806.

Prazgodovina in antika:

Adamczyk, Hubert: Kartagina a Rzym przed wojnami punickimi. — Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1978. — 127 str. ; 24 cm. — (Acta

Universitatis Wratislaviensis ; 409 : Antiquitas ; 7): NUK II 167759 — 409/7 — **Beneš, Jan**: Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia = zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im Unteren Donauraum und in den angrenzenden Gebieten. — Praha : Academia, 1978. — 120 str., pril. ; 24 cm. — (Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně ; 6/2). SAZU 68110/6, 2 A — **Bengston, Hermann**: Herrschergestalten des Hellenismus. — München : Beck, 1975. — 343 str. : ilustr. ; 23 cm. (Beck'sche Sonderausgaben ; [4]. FF D 2183 — **Bengston, Hermann**: Zu den strategischen Konzeption des Alkibiades. — München : Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1979. — 34 str. ; 22 cm. — (Sitzungsberichte der Bayer. Akad. d. Wiss. Philosoph. histor. Kl. 1979/3). SAZU 5623/1979:3 — **Giebel, Marion**: Marcus Tullius Cicero in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. — Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1977. — 155 str. : ilustr. ; 19 cm. (Rowohlt's Monographien ; 261). NUK 161827 — 261 — **Humbert, Michel**: Municipium et civitas sine suffragio. — Roma : Ecole française de Rome, 1978. — XIII, 457 str., pril. ; 25 cm. — (Melanges d'archéologie et d'histoire... Suppl. ; 36). SAZU II 42387/36 — **Kunisz, Andrzej**: Mennictwo w cesarstwie Rzymskim w I wieku n. e. — Katowice : Uniwersitet Slaski, 1978. — 158 str., pril. ; 24 cm. — (Prace Naukowe Uniw. Slaskiego w Katowicach ; 235). SAZU 80116/235 — **Macmullen, Ramsay**: Roman government's response to crisis : A. D. 235—337. — New Haven and London : Yale university press, 1976. — IX, 308 str. ; 22 cm. FF C 3986 — **Nicols, John**: Vespasian and the partes Flavianae. — Wiesbaden : Steiner, 1978. — 186 str. ; 24 cm. — (Historia : Einzelschriften ; H. 28). FF D 3964/28 — **Perowne, S.**: Römische Mythologie. — Wiesbaden : E. Vollmer, cop. 1969. — 141 str. : ilustr. ; 28 cm. SAZU II 93847 A — **Petsas, Photios**: Pella : Alexander the Great's capital. — Thessaloniki : Institute for Balkan studies, 1978. — 164 str., pril. : ilustr. ; 31 cm. — (Etaieraia makedonikon spudon ; 182). SAZU 80005/182 — **Rouse, I.**: Introduction to prehistory : a sistematic approach. — New York [etc.] : Mc. Grow — Hill book co., 1972. — 300 str. SAZU 93840 A — **Rybakov, Boris Aleksandrovich**: Georodotova Skifija. — Moskva : Nauka, 1979. — 245 str. : ilustr. ; 22 cm. SAZU. 94000 A — **Szidat, Joachim**: Historischer Kommentar zu Ammianus Marcellinus Buch XX—XXI. — Wiesbaden : Steiner, 1977. — 25 cm. — T. 1 : Die Erhebung Iulians. — 200 str. — (Historia : Einzelschriften ; 31). FF D 3964/31 — **Staerman, Elena Mihajlovna**: Drevnij Rim — problemy ekonomičeskogo razvitija. — Moskva : Nauka, 1978. — 219 str. ; 20 cm. — SAZU 91273 — **Untersuchungen** zur römischen Kaisergeschichte. — Graz : Akademische Druck u- Verlagsanstalt, 1973. — 3 knj. (362, 320, 379 str.) ; 20 cm. SAZU 91161/1, 2, 3 A.

Srednji in novi vek do 1900:

Biddiss, D. Michael: The Age of the Masses : Ideas and Society in Europe since 1870. — Hassocks : Harvester Press, 1977. — 379 str. ; 23 cm. IZDG 6369 — **Brunner, Otto**: Sozialgeschichte Europas im Mittelalter. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1978. — 103 str. ; 20 cm. — (Kleine Vandenhoeck-Reihe ; 1442). FF C 3994 — **Critchley, J. S.**: Feudalism. — London [etc.] : George Allen & Unwin, 1978. — 210 str. ; 22 cm. FF C 4006 — **Duffy, Christopher**: Siege warfare : the fortress in the early modern world : 1494—1660. — London and Henley : Routledge & Kegan Paul, 1979. — XII, 289 str. : ilustr. ; 26 cm. FF D 2234 — **Gurevič, Aron J.**: Kategorie středoveke kulture. — Praha : Mladá fronta, 1972. — 286 str. ; 21 cm. — (Most ; 17). FF C 4011 — **Marx, Karl**: Die Geschichte der Geheimdiplomatie des 18. Jahrhunderts / mit Kommentaren von Bernd Rabel und D. B. Rjazanov ; hrsg. von Ulf Walter. — Berlin : Olled Walter, cop. 1977. — 240 str. ; 21 cm. SAZU 91239 X — **The middle ages** / editor Carlo M. Cipolla. — London & Glasgow : Collins-Fontana, 1978. — 389 str. ; 18 cm. — (The Fontana economic history of Europe ; 1). FF B 917 — **Neue Zeitung**: Relationen, Flugschriften, Flugblätter, Einblattdrucke von 1470 bis 1820 / Einleitung über die Anfänge der gedruckten Zeitungen von Adolf Dresler. — Niewkoop : De Graaf, 1967. — XII, 404 str. ; 24 cm. NUK R 279128 — **Schieder, Theodor**: Staatensystem als Vormacht der Welt : 1848—1918 / [die Landkarten und Graphiken zeichneten Erhard Bechtluft und Volkmar Schwengle]. — Frankfurt am Main : Propyläen Geschichte Europas ; 5). NUK Č II 262418 — 5 — **Steinberg, S. H.**: The "thirty years war" and the conflict for European hegemony : 1600—1660. — London : Arnold, 1977. — X, 132 str. ; 22 cm. — (Foundation of modern history). FF C 4007 — **Tarn, John Nelson**: Five per cent philanthropy : an account of housing in urban areas between 1840 and 1914. — Cambridge : University press, 1973. — XII, 211 str. : ilustr. ; 31 cm. FF F 277 — **Williams, Neville**: Chronology of the Modern World 1763—1965. — Rev. ed. — Harmondsworth : Penguin Books Ltd., 1975. — XIII, 1019 str. ; 20 cm. IZDG 6366.

Od 1900 dalje:

Bailey, Ronald H.: Partisans und guerrillas. — Alexandria : Time-Life Books, 1978. — 208 str. ; ilustr. ; 29 cm. — (World War II). IZDG II 576 — **Carr, Edward Hallett**: The Twenty Years' Crisis 1919—1939 : an Introduction to the Study of International Relations. — London ; Basingstoke : The Macmillan Presse Ltd., 1978. — XII, 243 str. ; 22 cm. IZDG 6361 — **Donnison F. S. V.**: Civil Affairs and Military Government : North-West Europe 1944—1946. — London : Her Majesty's Stationery Office, 1961. — XVII, 518 str., 4 str. pril. ; 25 cm. — (History of the Second World War : United Kingdom Military Series). IZDG 6483 — **Ellis, L. E.**: Victory in the West. — London : Her Majesty's Stationery Office, 1962—1968. — 2 Vol. ; 26 cm. — (History of the Second World War : United Kingdom Military Series) ; Vol. 1 : The Battle of Normandy. — 1962. — XX, 640 str., [56] str. pril. ; Vol. 2 : The Defeat of Germany. — 1968. — XVIII, 455 str., [54] str. pril. + corr. IZDG 6506 — **Fejtő, François**: A History of the People's Democracies : Eastern Europe since Stalin / trans. from the French by Daniel Weissbort. — Harmondsworth : Penguin Books Ltd., 1977. — 565 str. : 18 cm. IZDG 6359 — **Garcin, Paul**: Le haine : reportages clandestins 1940—1944. — Paris : Lugdunum, 1946. — 196 str. ; 19 cm. IZDG 6500 — **Godson, Roy**: Eurocommunism : Implications for East and West / Stephen Haseler. — London and Basingstoke : Macmillan, 1978. — IX, 144 str. ; 22 cm. IZDG 6409 — **Grand Strategy**. — London : Her Majesty's Stationery Office, 1956—19. — 5 zv. ; 25 cm. — (History of the Second World War : United Kingdom Military Series) ; Vol. 1 : Rearmament Policy / N. H. Gibbs. — 1976. — XXVI, 859 str., [7] str. pril. ; Vol. 2 : September 1939—June 1941 / J. R. M. Butler. — 1957. — XIX, 635 str., [23] str. pril. ; Vol. 3/I : June 1941—August 1942 / J. M. A. Gwyer. — 1964. — XV, str. 1—401., [7] str. pril. + corr. ; 3/II : June 1941—August 1942 / J. M. R. Butler. — 1964. — XI, str. 403—783, [5] str. pril. ; Vol. 5 : August 1943—September 1944 / John Ehrman. — XVII, 634 str., [14] str. pril. ; Vol. 6 : October 1944—August 1945 / John Ehrman. — 1956. — XVI, 422 str., [16] str. pril. IZDG 6482 — **Künzli, Arnold**: Eurocommunismus : Aufzeichnungen aus Italien und Jugoslawien. — Basel : Z-Verlag, 1977. — 54 str. : ilustr. ; 21 cm. IZDG 6250 — **Palmer, Alan**: The Penguin dictionary of twentieth century history. — Harmondsworth [etc.] : Penguin books, 1979. — 403 str. ; 20 cm. FF C 4023 — **The Mediterranean and Middle East**. — London : Her Majesty's Stationery Office, 1954—1973. — 5 zv. ; 25 cm. — (History of the Second World War : United Kingdom Military Series) — Vol. 1 : The Early Successes against Italy (to May 1941) / I. S. O. Playfair. — 1954. — XXV, 544 str., [43] str. pril. ; Vol. 2 : The Germans come to the Help of their Ally (1941) I. S. O. Playfair. — 1956. — XV, [424] str., 44 str. pril. ; Vol. 4 : The Destruction of the Axis Forces in Africa / I. S. O. Playfair. — 1966. — XVIII, 556 str., [53] str. pril. ; Vol. 5 : The Campaign in Sicily 1943 — The Campaign in Italy 3rd September 1943 to 31st March 1944 / C. J. C. Molony. — 1973. — XIX, 921 str. [54] str. pril. + zvd. IZDG 6481 — **Solari, Fermo**: L'armonia discutibile della Resistenza : confronto tra generazioni / prefazione di Giorgio Galli. — Milano : La Pietra, 1979. — 247 str. : 21 cm. — (Protagonisti). IZDG 6360 — **Viallet, François-Albert**: La cuisine du diable : récit documentaire d'un prisonnier de la Gestapo. — Paris : Edition Hier et Aujourd'hui, 1945. — 160 str. ; 19 cm. IZDG 6502.

4. Jugoslavija

Bertsch, Gary K.: Values and community in multi-national Yugoslavia. — Boulder : East european quarterly, 1976. — XIV, 160 str. ; 23 cm. — (East european monographs ; 17). FF C 3941 — **Breccia, Alfredo**: Jugoslavia 1939—1941 : diplomazia della neutralità. — Milano : Giuffrè, 1978. — XIV, 811 str. ; 25 cm. — (Università di Roma, Facoltà di scienze politiche ; 25). INV B 1374 ; IZDG 6371 — **Brunelli, Vitaliano**: Storia della città di Zara : dai tempi più remoti sino al 1409 compilata sulle fonti e costumi. — Trieste : Lint, 1974. — 593 str. : ilustr. ; 28 cm. FF E 754 — **Buie d'Istria nei ricordi / a cura del circolo buiese »Donato Ragosa«** Trieste. — (Trieste : Villaggio del Fanciullo), [196]. — 73 str. : ilustr. ; 24 cm. NUK 268334 — **Dassovich, Mario**: Itinerario fiumano : 1938—1949. — Roma : [s. n.], 1975 (Roma : Poligrafica Comm. Ind.). — 248 str., [9] f. ilustr. pril. ; 25 cm. INV B 3150. — **Doder, Dusko**: The Yugoslavs. — New York : Random House, 1978. — XIV, 256 str. ; 25 cm. IZDG 6436 — **Dubrovnik's relations with England** : a symposium, april 1976 / edited by Rudolf Filipović and Monika Partridge. — Zagreb : University, 1977. — 296 str. ; 24 cm. — (Studies in international cultural relations ; 1). FF D 2225 — **Ferrari, Giorgio E.**: I manoscritti concernenti Pola in biblioteche Vene-

ziane : da una piú generale ricognizione per l'Istria e nel quadro della bibliografia pertinente. — Trieste : Lint, 1978. — 307 str. ; 25 cm. FF D 2206 — **Hitrova**, Nina Ivanovna: Černogorija v nacional'no-osvoboditel'nom dvizenii na Balkanah i rusko-černogorskie otnošenija v 50—70-h godov XIX veka. — Moskva : Nauka, 1979. — 336 str. ; 22 cm SAZU 93765 — **Kobler**, Giovanni: Memorie per la storia della liburna città di Fiume. — Unione degli Italiani dell' Istria e di Fiume ; Università popolare di Trieste. — Trieste : Lint, 1978. — 3 zv. ; 25 cm. — (Cillana degli Atti del Centro di ricerche storiche — Rovigno ; 3). IZDG 6221 — **Közenski**, Jerzy: Agresija na Jugosławie 1941. — Poznan : Institut Zachodni, 1979. — 213 str. ; 21 cm. — (Studium niemcoznawcze Institutu Zachodniego ; 32). SAZU 33901/32 — **Jugoslawien** : Aspekte der Gegenwart : Perspektiven der Zukunft / hrsg. von Christian Gneuss und Klaus-Detlev Grothusen. — Stuttgart : Klett-Cotta, 1979. — 276 str. ; 20 cm. IZDG 6466 — **Mac Dermott**, Mercia: Freedom or death : the life of Gotse Delchev. — London ; West Nyack : The Journeyman Press, 1978. — VI, 405 str., 16 str. pril. ; 23 cm. INV B 3218 — **Marshal Tito and His Gallant Bands** / by Winston Churchill, Walter Bernstein, Frank Gervasi, Stoyan Pribichevich and Louis Adamic. — New York : United Committee of South-Slavic Americans, [s. d.]. — [30] str., [4] str. pril. ; 24 cm. — Ovojni naslov. IZDG 6504 — **Mountfield**, David: The Partisans. — London [etc.], 1979. — 192 str. : ilustr. ; 25 cm. IZDG 6410 — **Pola** : seine Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft : eine Studie. — 2. unveränderte Aufl. — Wien : Gerold, 1887. — 93 str., 4 f. pril. ; 27 cm. NUK.

The **Re-creation of Yugoslavia**. — New York : The United Committee of South-Slavic Americans, 1944. — 23 str. ; 23 cm. — Ovojni naslov. IZDG 6503 — **Report on New Yugoslavia** / by eleven Members of the British Parliament : Norman Dodds [et. al.]. — New York : United Committee of South-Slavic Americans, [s. d.]. — 15 str. ; 23 cm. IZDG 6499 — **Reuter-Hendrichs**, Irena: Jugoslawische Aussenpolitik 1948—1968 : aussenpolitische Grundsätze und internationale Ordnungsvorteilungen : eine Untersuchung der überregionalen Tagespresse. — Köln [etc.] : Heymann, 1976. — XIV, 363 str. ; 22 cm. — (Studien zur Politik ; 1). INV B 3098; NUK 286241 — 1 — **Rusinow**, Dennison: The Yugoslav experiment : 1948—1974. — Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1977. — XXI, 410 str. ; 23 cm. NUK 278624 — **A Short History of Yugoslavia : from early Times to 1966** / ed. Stephen Clissold. — Cambridge : University Press, 1968. — VIII, 281 str. : ilustr. ; 19 cm. IZDG 6469 — **Zukin**, Sharon: Beyond Marx and Tito : theory and practice in Yugoslav socialism. — London : Cambridge University Press, 1975. — X, 302 str. ; 22 cm. INV B 3110 — **Živojinović**, Dragan R.: America, Italy and birth of Yugoslavia : 1917—1919. — Boulder : East european quarterly ; New York : Columbia university press, 1972. — 338 str. ; 25 cm. — (East european monographs ; 2). FF C 3941.

5. Slovenija

Curkina, Iskra Vasilevna: Slovenskoe nacional'no-osvoboditel'noe dvizenie v XIX v. i Rossija. — Moskva : Nauka, 1978. — 390 str. ; 21 cm. SAZU 92341 H — **Harriman**, Helga H.: Slovenia under nazi occupation : 1941—1945. — New York ; Washington : Studia Slovenica, 1977. — 94 str. ; 23 cm. — (Studia Slovenica ; 11). FF C 3871 — **Hočevar**, Toussaint: The economic history of Slovenia : 1828—1918 : a bibliography with subject index. — New York : Society for Slovene studies, 1978. — 49 str. ; 21 cm. — (Documentation series ; 4). FF C 4021 — **Jeza**, Franc: O ključnih vprašanjih rane karantansko-slovenske zgodovine. — Buenos Aires : Editorial Baraga, 1977. — 181 str. ; 20 cm. NUK D 293502 — **Pogačnik**, Jože [1933—]: Bartholomäus Kopitar : Leben und Werk / [deutsche Fassung von Jochen Lanksch]. — München : Trofenik, 1978. — 231 str., [16] str. pril. ; 24 cm. — (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen ; 15). NUK 209691 — 15 — **Popelka**, Fritz: Die Landesaufnahme Innerösterreichs von Johannes Clobucciarich 1601—1605. — Graz : Moser, 1924. — 35 str., XXIX f. pril. ; 33 cm. NUK II 273247 — **Sestdesetletnica** = Sixtieth anniversary : 1916—1976. — [New York : Župnija sv. Cirila, 1976]. — [32] str. : ilustr. ; 22 cm. NUK 287323 — **Tensundern**, Theodor: Vestfalski Slovenci : spomini dušnega pastirja za Slovence / priredil Jože Premrov. — Celovec : Družba sv. Mohorja, 1973. — 175 str. : ilustr. ; 21 cm. NUK 288385.

6. Koroška

Fresacher, Walther: Die Freisassen in Kärnten. — Klagenfurt : Kärntner Landesarchiv, 1974. — 195 str. ; 24 cm. — (Das Kärntner Landesarchiv ; 5). FF D 2208 — **Jahrbuch der Diözese Gurk** : Jg. 2 : 1979. — Klagenfurt : Bischöfliches

Gurker Ordinariat und Seelsorgeamt, 1979. — 120 str. : ilustr. ; 23 cm. INV B 2990 — **Kärnten** : Die Kunstdenkmäler Österreichs / basierend auf den Vorarbeiten von Karl Ginhart ; neubearbeitet von Ernst Bacher... [et al.] ; mit einem Beitrag von Gernot Piccottini. — Wien : Schroll, 1976. — 848 str. : ilustr. ; 18 cm. — (Dehio-Handbuch : die Kunstdenkmäler Österreichs). INV A 367; FF B 913 — **Kärnten** : Leistung, Fortschritt, Entwicklung : statistisches Handbuch des Landes Kärnten : Sonderband / [hrsg. : Amt der Kärntner Landesregierung, Landesstelle für Statistik]. — Klagenfurt : Heyn, 1979. — 247 str. ; 25 cm. INV B 3254 — Die **Kärntner** Geschichtsquellen 1414—1500 / herausgegeben von Hermann Wiessner. — Klagenfurt : Geschichtsverein für Kärnten, 1972. — XI, 339 str. ; 29 cm. — (Geschichtliche Denkmäler des Herzogtums Kärnten ; 11). NUK 36673 — 11 — **Kostwein**, Ingrid: Kärnten im ersten Jahrzehnt nach dem Abwehrkampf. — Graz, 1974. — 30 cm. Doktorska disertacija. — Kseroks. — INV C 641 — **Neumann**, Dieter: Das Kärntner Lesachtal : Werden und Wandlungen einer bergbäuerlichen Kultur- und Wirtschaftslandschaft. — Klagenfurt : Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1977. — 256 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Das Kärntner Landesarchiv ; 6). FF D 2187 — **Ogris**, Alfred: Die Bürgerschaft in den mittelalterlichen Städten Kärntens bis zum Jahre 1335. — Klagenfurt : Kärntner Landesarchiv, 1974. — 180 str. ; 24 cm. — (Das Kärntner Landesarchiv ; 4). FF D 2208 — **Pluch**, Thomas: Zur Geschichte des zweisprachigen Kärntens. — Wien ; Berlin : Koska, 1979. — 80 str. : ilustr. ; 21 cm. — (Die Fernsehbibliothek). INV B 3191 — **Singer**, Stephan: Kultur und Kirchengeschichte des oberen Rosentales : Dekanat Rosegg mit Einschluss des Wörther-See-Gebiets. — [2. unveränderte Aufl.]. — Kappel : Im Selbstverlage des Verfassers, 1935— . — 21 cm. Bd 2. — 1935. — 315 str. : ilustr. INV B 3222.

7. Trst, Goriška in Beneška Slovenija s Furlanijo

Atti del simposio sui problemi socioeconomici e ambientali degli Sloveni in Italia. — Trieste : Slovenski raziskovalni inštitut, 1978. — 21 cm. — (Gli Sloveni in Italia). — Vol. 2 : Relazioni e comunicazioni sugli Sloveni della Provincia di Udine. — 102 str. FF C 3974 — **Bavčar**, Martin: Zgodbe Norika in Furlanije / [prevedel Zdravko Jeličič]. — Toronto : [s. n.], [1975]. — 945 str. ; 22 cm. — Prevod dela: Historia rerum Noricarum et Forojuliensium. NUK R 260130 — **Cervani**, Giulio: Nazionalità e stato di diritto per Trieste nel pensiero di Pietro Kandler : gli inediti del procuratore civico. — Udine : Del Bianco, 1975. — 217 str. ; 20 cm. — (Civiltà del Risorgimento ; 7). INV B 1131 — **Cox**, Geoffrey: The Race for Trieste. — London : Kimber, cop. 1977. — 284 str. ; 25 cm. IZDG 6465 — **Fölkel**, Ferruccio: La Risiera di San Sabba : Trieste e il Litorale Adriatico durante l'occupazione nazista. — Milano : Mondadori, 1979. — 198 str., [16] str. pril. ; 22 cm. — (Le Scie). IZDG 6408 — **Frau**, Giovanni: Dizionario toponomastico del Friuli-Venezia Giulia : primo repertorio organico di nomi di luoghi della regione. — Udine : Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, 1978. — 129 str. : ilustr. ; 22 cm. — (Scolastica : collana didattica e divulgazione ; 1). INV B 3121 — **Kandler**, Pietro: Storia del consiglio dei patrizi di Trieste dall'anno 1382 all'anno 1809 con documenti / introduzione all'edizione 1972 di Giulio Cervani. — 1. ristampa della 2. edizione. — Trieste : Lint, 1973. — LVIII, IX, 386 str. : ilustr. ; 25 cm. FF D 2213 — **Lago**, Luciano: I »colonnelli« : un'antica forma di regolazione collettiva del territorio nell'organismo storico Cadorino : contributo alla conoscenza dei valori storici nel paesaggio della montagna Veneta e Friulana. — Trieste : Istituto di geografia, 1974. — 37 str. ; 25 cm. — (Università degli studi di Trieste : Facoltà di magistero : istituto di geografia ; 4). FF D 2175 — **Lencek**, Rado L.: Jan Baudouin de Courtenay on the dialects spoken in Venetian Slovenia and Rezija. — New York : The Society for the Slovene Studies, 1977. — 43 str. ; 21 cm. — (Documentation series ; 2). INV B 3234 — **Mascialino**, Rita: La resistenza dei cattolici in Friuli (1943—1945). — Udine : La Nuova Base, 1978. — 186 str. : ilustr. ; 22 cm. INV B 2639 — **Maserati**, Ennio: Gli anarchici a Trieste durante il dominio asburgico. — Milano : Giuffrè, 1977. — VIII, 122 str. : [1] ilustr. ; 25 cm. — (Università di Trieste. Facoltà di scienze politiche ; 8). NUK 269723; INV B 3105 — **Milazzì**, Luigi: Politica scolastica ed irredentismo : i ricreatori comunali a Trieste. — Udine : Del Bianco, 1974. — 199 str., [3] str. ilustr. ; 20 cm. — (Civiltà del Risorgimento ; 8). INV B 1131 — **Ostermann**, Valentino: La vita in Friuli : usi, costumi, credenze popolari. — Ristampa della seconda edizione riordinata, riveduta e annotata da Giuseppe Vidossi. — Udine : Del Bianco, 1978. — 558 str. ; 25 cm. — Izvirna izdaja : Udine,

1940. INV B 3094 — **Renzulli Aldo Gabriele**: *Economia e società in Carnia fra '800 e '900* : dibattito politico e origini del socialismo. — Udine : Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione, 1978. — XI, 351 str., 12 str. pril. ; 25 cm. — (Studi e documenti ; 3). IZDG 4692 — *La Resistenza nel Friuli e nella Venezia Giulia* : guida bibliografica / impostata e diretta da Enzo Collotti ; a cura di Silva Bon Gherardi e Adriana Petronio. — Udine : Ribis, 1979. — 2 zv. ; 21 cm. — (Società — storia — regione ; 1). IZDG 6383 — **Santin, Antonio**: *Al tramonto* : ricordi autobiografici di un vescovo. — Trieste : Lint, 1979. — 268 str., pril. ; 22 cm. NUK D 294908; INV B 3151 — **Schatzmayer, Emilio**: *Der klimatische Curort Görz und seine Umgebung*. — Wien : Braumüller, 1886. — VII, 102 str., [1] f. pril. ; 20 cm. — (Braumüller's Bade-Bibliothek ; 42). NUK 75593 — 42 — **La Storia della Slavia Italiana** : secondo ciclo di conferenze degli Incontri culturali 1974—1975 a Pulfero / ad. a cura del Centro Studi Nediža. — San Pietro al Natisone ; Trieste : Editoriale Stampa Triestina, 1978. — 167 str. ; 21 cm. — (Quaderni Nediža ; 3). IZDG 6370 — **Il Strolc Furlan pal** : An 60 : 1979. — Udin : Societât Filologijche Furlane, 1978. — 204 str., [12] pril. : ilustr. ; 17 cm. INV A 10 — **Tamaro, Attilio**: *Storia di Trieste / saggio introduttivo di G. Cervani*. — 1. ristampa. — Trieste : Lint, 1976. — 2 zv. ; 24 cm. FF D 2211 — **Valussi, Giorgio**: *Gli Sloveni in Italia / Giorgio Valussi*. — Trieste : Lint, 1974. — 118 str. ; 25 cm. FF D 2212.

8. Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto

Splošno:

Glattauer, Herbert O.: *Menschen hinter grossen Namen : berühmte Österreicher die Sie kennen sollten*. — Salzburg : Alfred Winter, 1977. — 243 str. : ilustr. ; 24 cm. INV B 3154 — **Kirchenhistorischer Atlas von Österreich** / redigiert und herausgegeben von Ernst Bernleithner. — Wien : Dom Verlag, 1966. — 1 F, 24 zvd. ; 42 cm × 66 cm. — (Veröffentlichungen des Kirchenhistorischen Instituts der Katholisch-theologischen Fakultät, Sonderband). FF G 27 — **Kleindel, Walter**: *Österreich : Daten zur Geschichte und Kultur*. — Wien ; Heidelberg : Ueberreuter, 1978. — 569 str. ; 25 cm. INV B 3147 — **Kreissler, Felix**: *Histoire de l'Autriche*. — Paris : PUF, 1977. — 127 str. ; 18 cm. — (Que sais-je? ; 222). INV A 9 — **Österreichischer Historikertag, 13., 1976, Klagenfurt**: Bericht über den dreizehnten österreichischen Historikertag in Klagenfurt vom 18. bis 21. Mai 1976 / veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine. — [S. l.] : Verband Österreichischer Geschichtsvereine, 1977. — 352 str. ; 24 cm. — (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine ; 21). FF D 2188 — **Palacky, Franz**: *Oesterreichs Staatsidee*. — Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Prag 1866. — Wien : Verlag des Wissenschaftlicher Antiquariats H. Geyer, 1974. — 98 str. ; 21 cm. FF C 3988 — **Paschinger, Herbert**: *Steiermark : Steirisches Randgebirge, Grazer Bergland, Steirisches Reidelland* : mit 7 Karten im Text und 3 Ausschlagtafeln. — Berlin ; Stuttgart : Gebrüder Borntraeger, 1974. — VIII, 251 str., 3 pril. : ilustr. ; 20 cm. — (Sammlung geographischer Führer ; 10). INV B 3145 — **Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte Österreichs** / herausgegeben vom Institut für Österreichkunde. — Wien : Hirt, 1974. — 213 str. ; 22 cm. — (Schriften des Institutes für Österreichkunde). FF C 3969 — **Stadterhebung Güssing 1973**: Festschrift / [Schriftleiter Franz Glavanits]. — Güssing : Stadtgemeinde, [ca 197-]. — 367 str., pril. : ilustr. ; 25 cm. NUK 275882 — **Steirer in aller Welt**. Hrsg. von Fritz Posch. Graz 1971. 96 str. 8°. (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Sonderbd. 17). NUK 60522 — **Die Volksgruppen in Österreich**. — Wien : Erno Deák, 1979. — 307 str. ; 21 cm. — (Integratio ; 11—12). INV B 3162.

Srednji in novi vek do 1918:

Ableitinger, Alfred: *Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem im Jahre 1900* : österreichische Nationalitäten- und Innenpolitik zwischen Konstitutionalismus, Parlamentarismus und oktroyiertem allgemeinem Wahrecht. — Wien [etc.] : Böhlau, 1973. — 244 str. ; 25 cm. — (Studien zur Geschichte der Österreichisch-ungarischen Monarchie ; Bd 12) (Schriften des DDr. Franz Josef Mayer-Gunthof-Fonds ; Nr. 9). FF D 2191 — **Babudieri, Fulvio**: *L'espansione mercantile austriaca nei territori d'oltremare nel XVIII secolo e suoi riflessi politici ed economici*. — Milano : A. Guiffrè, 1978. — 192 str. ; 25 cm. — (Università di Trieste : Facoltà di scienze politiche ; 11). SAZU 80577/11 — **Bachmann, Herald** : *Joseph Maria Baernreither (1845—1925) : der Werdegang eines altösterreichischen Mini-*

sters und Sozialpolitikers. — Neustadt/Aisch : Kommissionverlag Ph. C. W. Schmidt, 1977. — 178 str.; 25 cm. IZDG 6380 — **Bauer, Otto** : Herausgabe / hrsg. von der Arbeitergemeinschaft für die Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung; red. Hugo Pepper. — Wien : Europaverlag, 1975—1980. — 9 zv.; 22 cm. IZDG 6480. — **Bewegung und Klasse** : Studien zur österreichischen Arbeitergeschichte / hrsg. G. Botz, H. Hautmann, H. Konrad, J. Weidenholzer. — Wien; München; Zürich : Europaverlag, 1978. — 841 str.; 23 cm. — (Veröffentlichung des Ludwig Boltzmann Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung). IZDG 6388 — **Bradler-Rottmann, Elisabeth**: Die Reformen Kaiser Josephs II. — 2. Auflage. — Göppingen : Kümmerle, 1976. — 182 str., pril.; 21 cm. — (Göppinger akademische Beiträge; 67). FF C 3971 — Die **Donaumonarchie** und die südslawische Frage von 1848 bis 1918 : Texte des ersten österreichisch-jugoslawischen Historikertreffens, Gösing 1976 / herausgegeben von Adam Wandruszka [et. al.]. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978. — 184 str.; 25 cm. — (Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs / Österreichische Akademie der Wissenschaften; 8). FF D 2190 — Die **Habsburgermonarchie 1848—1918** / herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1973. — 25 cm. — Bd 1 : Die wirtschaftliche Entwicklung / herausgegeben von Alois Brusatti, 1973. — XXII, 666 str. FF D 2218 — **Hanisch, Ernst**: Der kranke Mann an der Donau : Marx und Engels über Österreich / mit einem Vorwort von Eduard März. — Wien; München; Zürich : Europaverlag, cop. 1978. — 433 str.; 23 cm. — (Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung). IZDG 6472 — **Herkenrath, Rainer Maria**: Die Reichskanzlei in den Jahren 1174 bis 1180. — Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1977. — 238 str.; 30 cm. — (Denkschriften der öster. Akademie d. Wiss. : Philosoph. histor. Kl.; 130). SAZU II 6546/130 — **Intellectual and social developments in the Habsburg empire from Maria Theresia to world war I** / edited by Stanley B. Winters and Joseph Heid. — Boulder : East European quarterly, 1975. — 304 str., 1 str. pril.; 23 cm. — (East European monographs; 11). FF C 3941 — **Jansen Enikels Werke** / herausgegeben von Philipp Strauch. — Hannover; Leipzig : Hahn, 1900. — C, 819 str.; 30 cm. — (Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 usque ad annum 1500; 3). NUK VIII Ac 30524 — **Das Junge Wien** : Österreichische Literatur- und Kunstkritik 1887—1902 / ausgewählt, eingeleitet und herausgegeben von Gotthart Wunberg. — Tübingen : Max Niemeyer, 1976. — 2 zv.; 24 cm. NUK 276688 — **Kann, Robert A. & Béla K. Király & Paula S. Fichtner**: The Habsburg empire in world war I : essays on the intellectual, military, political and economic aspects of the Habsburg war effort. — Boulder : East European quarterly; Columbia university press, 1977. — XIV, 247 str.; 23 cm. — (East European monographs; 23). FF C 3941/23 — **Kaufmann, Fritz**: Sozialdemokratie in Österreich : Idee und Geschichte einer Partei : von 1889 bis zur Gegenwart. — Wien; München : Amalthea Verlag, 1978. — 598 str.; 25 cm. IZDG 6348 — **Kroner, Karl**: Die Erstürmung der beiden Blockhäuser Malborgeth & Predil durch die Franzosen im Jahre 1809. Ein geistliches Denkmal österreichischer Waffenthaten von Karl Kroner. Mit einer lithografischen Ansicht des neuerbauten Forts Malborgeth. (2. Aufl.) Villach, Hoffmann 1853. 48 str. 8°. NUK 248475 — **Österreich-Ungarns** Außenpolitik : von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegeausbruch 1914 : diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministerium des Äussern / ausgewählt von Ludwig Bittner... [et al.]; bearbeitet von Ludwig Liechtenstein : Kraus Reprint, 1972. — 1. zv.; 23 cm. — (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs; 19). NUK 38091 — 19 — **Posch, Fritz**: Geschichte des Verwaltungsbezirkes Hartberg. — Graz-Hartberg [etc.] : Steiermärkisches Landesarchiv, 1978. — Zv.; 25 cm. — (Grosse Geschichtliche Landeskunde der Steiermark; 1). 1. Teilband : Von der Urzeit bis 1848. — 1978. — 850 str., pril.; illustr. — 2. Teilband : Von 1848 bis zur Gegenwart. — 1978. — 546 str.; illustr. SAZU 81029/1.1,2.

Od 1918 dalje:

Botz, Gerhard: Gewalt in der Politik : Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche, Unruhen in Österreich 1918 bis 1934. — München : Wilhelm Fink, 1976. — 358 str.; 24 cm. INV B 3100 — **Dachs, Herbert**: Österreichische Geschichtswissenschaft und Anschluss 1918—1930. — Wien; Salzburg : Geyer, 1974. — IV, 265 str.; 21 cm. — (Veröffentlichungen des Historischen Instituts der Universität Salzburg; 9). INV B 2231 — **Geschichte der Kommunistischen Partei Österreichs : 1918—1955** : Kurzer Abriss / [unter Leitung von Friedl Fürnberg; Vorwort von Franz Muhri].

— Wien : Globus, 1977. — 299 str., 16 str. ilustr. ; 22 cm. INV B 3096 — **Holtmann, Evrhard**: Zwischen Unterdrückung und Befriedung : sozialistische Arbeiterbewegung und autoritäres Regime in Österreich 1933—1938. — Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1978. — 328 str. ; 24 cm. — (Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte ; 1). INV B 3146 — **Innsbruck-Venedig** : Österreichisch-Italienische Historikertreffen 1971 und 1972 / Herausgegeben von Adam Wandruszka und Ludwig Jedlicka ; Redaktion Anna M. Drabek und Karl Stuhlpfarrer ; [Übersetzung aus dem Italienischen Peter Lloyd... et al.]. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975. — XII, 598 str. ; 25 cm. — (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte Österreichs ; 6). INV B 3187 — **Keller, Fritz**: Gegen den Sturm : Fraktionskämpfe in der KPÖ — Trotzlisten und andere Gruppen 1919—1945 / mit einer Einleitung von Helmut Konrad. — Wien : Europa verlag, 1978. — XIV, 307 str. ; 21 cm. — (Materialien zur Arbeiterbewegung ; 10). IZDG 6130 — **Low, Alfred D.**: Die Anschlussbewegung in Österreich und Deutschland, 1918—1919, und die Pariser Friedenskonferenz. — Wien : Braumüller, 1975. — VII, 254 str. ; 23 cm. INV B 3182 — **Malina, Peter & Gustav Spann**: Bibliographie zur österreichischen Zeitgeschichte 1918—1978 : eine Auswahl. — Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1978. — 70 str. ; 21 cm. — (Politische Bildung ; 28—30). INV 2621 — **März 1938**: Gedenken und Mahnung / hrsg. im Auftrag des Bundesvorstandes des Sozialistischen Freiheitskämpfers Österreichs. — Wien : Bund sozialistischer Freiheitskämpfers Österreichs. [1979?]. — 47 str. ; 21 cm. INV B 3169 — **Österreicher im Exil 1934 bis 1945** : Protokoll des österreichischen Exils von 1934 bis 1945 abgehalten vom 3. bis 6. Juni 1975 in Wien / Herausgeber Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes und Dokumentationsstelle für neuere österreichische Literatur ; Redaktion: Helene Maimann, Heinz Lunzer ; Vorwort: Bruno Kreisky. — Wien : Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1977. — 618 str. ; 21 cm. INV B 3095 — **Pollak, Walter**: Sozialismus in Österreich : von der Donaumonarchie bis zur Ära Kreisky. — Wien ; Düsseldorf : Econ, 1979. — 319 str. ; 22 cm. INV B 3270 — **Ravy Christine & Gilbert Ravy**: L'image de l'Autriche dans les manuels d'Allemand en France (1950—1975). — Paris : Presses Universitaires de France, 1977. — 146 str. ; 21 cm. — (Publications de l'Université de Rouen ; 5). INV B 3266 — **Rechtsextremismus in Österreich nach 1945** / Hrsg. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. — Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1979. — 583 str. ; 21 cm. INV B 3237 — **Rosenkranz, Herbert**: Verfolgung und Selbstbehauptung : die Juden in Österreich 1938—1945. — Wien : Herold, 1978. — 399 str. ; 25 cm. INV B 3211.

9. Češkoslovaška

Stav a úkoly výzkumu národnostní otázky v ČSSR : materiály z konference konané v Třinci ve dnech 23. a 24. září 1974. — Opava : Slezský ústav Československé akademie ved, 1975. — 425 str. ; 21 cm. FF C 4013 — **Vyšný, Paul**: Neoslavism and the Chechs : 1898—1914. — Cambridge : University press, 1977. — 287 str. ; 23 cm. — (Soviet and East European studies). FF C 3992.

10. Maďarska s staro Ogrsko kot celoto

Istorija u sadašnjosti : maďarski političari, akademici, pisci o prošlosti i sadašnjosti / [uredio Zádor Tibor ; surađivao i uređivao Kiss László]. — Budimpešta : [s. n.], 1979 (Budimpešta : »Ateneum«). — 191 str. : ilustr. ; 19 cm. INV B 3156 — **Schödl, Günter**: Alld deutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn 1890—1914 : zur Geschichte des deutschen »extremen Nationalismus«. — Frankfurt am Main [etc.] : Peter Lang, 1978. — 424 str. ; 22 cm. — (Erlanger historische Studien ; 3). INV B 3120.

11. Romunija

Boia, Lucian: Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks : (1848—1914). — București : Academia Republicii Socialiste România, 1977. — 157 str. ; 21 cm. — (Bibliotheca historica Romaniae : studies ; 54). NUK 203388 — 54 — **L'indépendance de la Roumanie** / publié par les soins [de] Stefan Pascu ; [auteurs Stefan Pascu... et al.]. — București : Academia Republicii Socialiste România, 1977. — 272 str. : ilustr. ; 25 cm. — (Bibliotheca historica Romaniae : monographies ; 18).

— NUK 194655 — *The Independence of Romania* / edited by Stefan Pascu ; [the authors are Stefan Pascu... et al.] — București : Academia Republicii Socialiste România, 1977. — 262 str. : ilustr. ; 25 cm. — (Bibliotheca historica Romaniae. Monographs ; 18). NUK 233511—18 — *Musat, Mirua & Ion Ardeleanu: La vie politique en Roumanie 1918—1921.* — București : Academia RS România, 1978. — 259 str. ; 25 cm. — (Bibliotheca historica Romaniae ; 19). SAZU 44089/19 H.

12. Italija

Splošno:

Archivio degli archivi di stato = Archivio privato di Tocco di Montemiletto : Inventario / a cura di Antonio Allocati. — Roma : Ministero per i beni culturali e ambientali, 1978. — 473 str. ; 25 cm. — (Pubblicazioni degli archivi di stato ; 97). IZDG 3955 — **Berlinguer, Enrico:** Austerità occasione per trasformare l'Italia. — Roma : Riuniti, 1977. — 62 str. ; 19 cm. INV A 375 ; FF B 891 — **Dalla Zonca, Giovanni Andrea:** Vocabolario dignanese-italiano. — Trieste : Lint, 1978. — XXXV, 363 str. ; 25 cm. — (Collana degli Atti del Centro di ricerche storiche ; 2). IZDG 6221 — **Hogg, James:** La certosa di Serra San Bruno ; La chartreuse de Villefranche-de-Rouergue / Photos by Guy Lamoureux. — Salzburg : [Hogg], 1977. — XLI str., 131 str. pril. ; 21 cm. — (Analecta Cartusiana ; 40). NUK 236035 — 40 — **Lisovskij, Jurij Petrovič:** Južnyj vopros i social'nye konflikty v Italii. — Moskva : Nauka, 1979. — 372 str. ; 20 cm. SAZU 93961 — **Lorenzetti, Giulio:** Venezia e il suo estuario : guida storico-artistica. Trieste : Lint, 1974. — 999 str. : ilustr. ; 18 cm. FF B 916 — **Molmenti, Pompeo G.:** La storia di Venezia nella vita privata : dalle origini alla caduta della repubblica. — 2. ristampa della 7. edizione. — Trieste : Lint, 1978. — 3 zv. ; 29 cm. — Vol. 1 : La grandezza. — 563 str. Vol. 2 : Lo splendore. — 540 str. Vol. 3 : Il decadimento. — 472 str. FF E 749 — **Negri da Oleggio, Vincenzo:** Verde Visconti : figlia di Bernabò, Contessa del Tirolo. — Str. 5—30 : ilustr. ; 30 cm. — Iz: »La Martinella di Milano« ; vol. XXII, fasc. III—V, 1968. NUK II 263140 — **Schizzerotto, Giancarlo:** Cultura e vita civile a Mantova fra '300 e '500. — Firenze : Olschki, 1977. — 145 str., pril. ; 26 cm. — (Biblioteca dell' »Archivum Romanicum« ; I, 139). NUK II 70301 — I/139 — **Themelly, Mario:** Luigi Settembrini nel centenario della morte : note e proposte per una biografia politica. — Napoli : Società nazionale di scienze, lettere e arti, (1977). — 60 str., 1 pril. ; 23 cm. — (Profili e ricordi ; 5). FF D 2174 — **Valsecchi, Franco:** L'Italia del risorgimento e l'Europa delle nazionalità : l'unificazione italiana nella politica europea. — Milano : Giuffrè, 1978. — XI, 478 str. ; 25 cm. — (Università di Roma, Facoltà di scienze politiche ; 26). INV B 1374.

Od 1914 dalje:

Bergwitz, Hubertus: Una libera repubblica nell'Ossola partigiana / trad. dal tedesco di Mario Pacor. — Novara : Istituto Storico della Resistenza in Provincia di Novara, 1979. — 187 str. ; 22 cm. — (Studi e documenti ; 10). — Prevod dela : Die Partisanenrepublik Ossola. IZDG 3230 — **Camerini, Ivo Ulisse:** Il partito popolare italiano dall' Aventino alla discesa nelle catacombe (1924—1926). — Roma : Cinque lune, 1975. — 133 str. ; 23 cm. — (Tesi di laurea ; 2). INV B 3259 — **Ledeem, Michael A.:** The First Duce : D'Annunzio at Fiume. — Baltimore ; London : John Hopkins University Press, cop. 1977. — XI, 225 str. ; ilustr. ; 24 cm. IZDG 6346 — **Monteleone, Renato:** La politica dei fuorusciti irredenti nella Guerra Mondiale. — Udine : Del Bianco, 1972. — 255 str. ; 20 cm. — (Civiltà del Risorgimento ; 6). INV B 1131 — **Nenni, Pietro:** La battaglia socialista contro il fascismo 1922—1944 / a cura di Domenico Zucàro ; presentazione di Gaetano Arfè. — Milano : Mursia, 1977. — XXVIII, 665 str. ; 22 cm. — (Biblioteca di storia contemporanea ; 17). INV B 2232 — **Sarti, Roland:** Fascismo e grande industria : 1919—1940 / [traduzione di Marvio Cervio]. — Milano : Moizzi, 1977. 183 str. ; 23 cm. — (Nuove ricerche. Storia ; 4). INV B 3125 — **Vidali, Vittorio:** Missione a Berlino. — Milano : Vangelista, 1978. — 155 str. ; 21 cm. IZDG 6406.

13. Bolgarija

Dojnov, Stefan: B'lgarskoto nacionalno-osvoboditelno dvizenie 1800—1812. — Sofija : B'lgarska akademija na naukite, 1979. — 218 str. ; 21 cm. SAZU 92795 — **Études historiques.** — Sofia : Académie Bulgare des Sciences : Institut d'histoire, 1979. — 23 cm, zv. 9 : A l'occasion du IVème congrès international des études sud-européennes, Ankara, 1979. — IZDG 3922.

14. Grčija

Blavatskaja, Tat'jana Vasil'evna: Ahejskaja Grecija : vo vtorom tysjačelietii do n. e. — Moskva : Nauka, 1966. — 253 str. : ilustr. ; 27 cm. — Cir. NUK II 262813 — **Bury, John Bagnell & Russell Meiggs:** A history of Greece to the death of Alexander the Great. — 4. edition (with revision). — London ; Basingstoke : Macmillan, 1978. — XIX, 577 str. ; 26 cm. FF D 2195 — **Greece and the eastern Mediterranean in ancient history and prehistory.** — Berlin : Walter de Gruyter, 1977. — 29 str. : ilustr. ; 24 cm. SAZU 91174 A — **Papoulides, Konstantinos K.:** Oi rosoi onomatolatrai tou Agiou Orous. — Thessalonike : [Institute for Balkan studies], 1977. — 221 str., pril. ; 21 cm. — (Institute for Balkan studies ; 173). NUK II 261262 — 173 — **Hofmann, Georg:** Rom und Athosklöster. — Roma : Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1926. — 39 str. ; 24 cm. — (Orientalia Christiana ; 28). NUK 132807 — 28.

15. Poljska

Charisteria Cracoviensia Universitati Regiae Uppsaliensi quinta sacra saecularia celebranti ab Universitate Jagellonica Cracoviensi oblata / [translated into English by Marianna Abrahamovicz]. — Kraków ; Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979. — 197 str. ; 24 cm. — (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego ; 508 : Prace historyczne ; 61). NUK 136662 — 508/61 — The 500th [Five hundredth] anniversary of the birth of Nicholas Copernicus. — Praha : Československá astronomická společnost při ČSAV, 1975. — 285 str. ; 30 cm. — (Memoirs and observations of the Czechoslovak Astronomical Society of the Czechoslovak Academy of Sciences ; 1975, 15). NUK II 197077 — 1975/15 — **Gaweda, Stanisław:** Uniwersytet Jagielloński w okresie okupacji hitlerowskiej 1939—1945. — Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979. — 167 str. ; 24 cm. — (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego ; 496 : Prace historyczne ; 58). NUK 136662 — 496/58 — **Grigor'janc Tat'jana Jur'evna:** Okupacionnaja politika fašistskoj Germanii v Pol'se (1939—1945 gg.). — Moskva : Nauka, 1979. — 220 str. ; 21 cm. SAZU 94036 — **Hermanovicz, Henryk:** Kraków : cztery pory roku w fotografii / vstep i opracowanie Jerzego Banacha. — Wyd. 4 rozszerzone. — Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1978. — XII, 65 str., 174 str. pril. ; 35 cm. NUK II 263763 — **Księga sadowa Państwa Zywieckiego 1681—1773 / opracowali i wydali Mieczysław Karaś i Ludwig Lysiak.** — Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978. — 22 str. : [1] ilustr. ; 26 cm. — (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego ; 490 : Prace językoznawcze ; 57). NUK 136662 — 490/50 — **Lipoński, Wojciech:** Polska i Brytania 1801—1830. — Poznań : UAM, 1978. — 194 str., pril. ; 24 cm. — (Prace wydziału filologicznego : seria filologia angielska ; 11). SAZU 55787/11 — **Marczewski, Jerzy:** Hitlerowska koncepcja polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w »okregu warty«. — Poznań : Instytut zachodni, 1979. — 488 str. ; 21 cm. — (Badania nad okupacją niemiecką w Polsce ; 14). INV B 147 — **Pińczów i jego szkoły w dziejach / pod redakcją Jerzego Wyrozumskiego.** — Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979. — 340 str. : ilustr. ; 24 cm. — NUK 136662 — 512/62 — **Studia z Dziejów Ziemi Mogileńskiej.** — Poznań : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1978. — 633 str. : ilustr. ; 25 cm. — (Prace wydziału filozoficzno-historycznego : seria historia ; 76). SAZU 42265/76 — **Szydłowski, Piotr:** Miedzy renesansem a kontrreformacją : poglądy filozoficzne Szymona Starowolskiego 1588—1656. — Warszawa : Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978. — 165 str. ; 24 cm. — (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego ; 471 : Studia religiologica ; 2). NUK 136662 — 471/2 — **Zajda, Aleksander:** Nazwy staropolskich powinności feudalnych danin i opłat : (1600 roku). — Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979. — 230 str. ; 24 cm. — (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego ; 497 : Prace językoznawcze ; 60). NUK 136662 — 497/60.

16. Sovjetska zveza

Splošno:

Carrère D'Enacasse, Hélène: L'empire éclaté : la révolte des nations en U. R. S. S. — (Paris) : Flammarion, 1978. — 314 str. ; 25 cm. FF D 2226 — **Celebi, Evlija:** Knjiga putešestvija. — Moskva : Nauka, 1979. — 22 cm. — (Pamjatniki liter. narodov Vostoka ; 6, 2). — 2. Zemli severnogo Kavkaza, Povol'žja i Počon'ja. — 1979. — 286 str. SAZU 29816/6:2 — 250 [Dvesti pjatidesjat] let Akademii nauk SSSR : do-

kumenty i materialy jubilejnyh toržestv / [sbornik podgotovili G. K. Skrjabin... E. S. Lihtenštejn, otvetstvennyj sekretar']. — Moskva : »Nauka«, 1977. — 585 str., [2] f. pril. : ilustr. ; 25 cm. NUK 277772 — **Kratkaja istorija SSSR** : v dvuh častjah. — Leningrad : Nauka, 1978. — 22 cm. — 1: s drevnejših vremen do Velikoj Oktjabr'skoj socialističeskoj revolucii. — 1978. — SAZU 92812/1, 2 — **Rossija i nacional'no-osvoboditel'naja bor'ba na Balkanah** : 1875—1878. — Moskva : Nauka, 1978. — 453 str., pril. ; 25 cm. SAZU 92432 H.

Krajevna zgodovina:

Agajan, Catur Pavlovič: Rol' Rossii v istoričeskikh sud'bah armjanskogo naroda : k 150-letiju prisoedinenija Vostočnoj Armenii k Rosii. — Moskva : Nauka, 1978. — 311 str. ; 21 cm. SAZU 92499 — **Drevnie kul'tury Priangar'ja**. — Novosibirsk : Nauka, 1978. — 238 str. : ilustr. ; 27 cm. SAZU II 91187 A — **Etničeskie i kul'turno-bytovye processy na Kavkaze**. — Moskva : Nauka, 1978. — 279 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 92518 — **Istorija Litovskoj SSR** : (s drevnejšij vremen do naših dnej). — Vilnjus : Makolas, 1978. — 675 str., pril. ; 27 cm. SAZU II 92140 — **Ivanov**, Vasilij Fedotovič: Pis'mennye istočniki po istorii Jakutii XVII veka. — Novosibirsk : Nauka, 1979. — 239 str. ; 20 cm. SAZU 93969 — **Pobeda Oktjabr'skoj revolucii v Kirgizii** : sbornik dokumentov 1917—1918. Frunze : Ilim, 1977. — 390 str. ; 21 cm. SAZU 91328 — **Sibir' v drevnosti**. — Novosibirsk : Nauka, 1979. — 126 str. : ilustr. ; 20 cm. SAZU II 94003 A — **Sovetskaja istoriografija Kievskoj Rossii / Institut istorii SSSR**. — Leningrad : Nauka, 1978. — 278 str. ; 23 cm. SAZU 92401 — **Ssylka i obščestvenno-političeskaja žizn' v Sibiri (XVIII-načalo XX v.)**. — Novosibirsk : Nauka, 1978. — 23 cm. SAZU 92336 — **Vasil'ev Vladimir Ivanovič**: Problemy formirovanija severo-samodijskih narodnostej. — Moskva : Nauka, 1979. — 241 str. ; 22 cm. SAZU 94076.

Srednji vek do vključno 1900:

Družinin, Nikolaj Mihajlovič: Russkaja derevnaja na perelome 1861—1880. — Moskva : Nauka, 1978. — 286 str. ; 23 cm. SAZU 92816 — **Florja**, Boris Nikolaevič: Russko-pol'skie otnošenija i političeskie razvitie Vostočnoj Evropy vo vtoroj polovine XVI-načale XVII. v. — Moskva : Nauka, 1978. — 298 str. ; 21 cm. SAZU 92487 — **Geyer**, Dietrich: Der russische Imperialismus : Studien über den Zusammenhang von innerer und auswärtiger Politik 1860—1914. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1977. — 344 str. ; 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 27). IZDG 5210 — **Gusev**, Nikolaj Nikolaevič: Dva goda s L. N. Tolstym : iz Jasnoj Poljany v Čerdyn', otryvočnye vospominanija, Lev Tolstoj čelovek. — Moskva : »Hudoženstvennaja literatura«, 1973. — 461 str., pril. ; 21 cm. — (Serija literaturnyh memuarov). NUK 256830 — **Kir'janov**, Jurij Il'ič: Žiznennyj uroven' rabočih Rossii : konec XIX-načalo XX v. — Moskva : Nauka, 1979. — 285 str. ; 22 cm. SAZU 93824 — **Kopanev**, Aleksandr Il'ič: Krest'janstvo Russkogo Severa v XVI. v. — Leningrad : Nauka, 1978. — 244 str. ; 23 cm. SAZU 92367 — **Minenko**, Nina Adamova: Russkaja krest'janskaja sem'ja v zapadnoj Sibiri (XVIII-pervoj poloviny XIX v.). — Novosibirsk : Nauka, 1979. — 348 str. ; 20 cm. SAZU 93963 — **Revoljucionnaja situacija v Rossii v seredine XIX veka**. — Moskva : Nauka, 1978. — 438 str. ; 27 cm. SAZU II 92418 — **Russko** — kitajskie otnošenija v XVIII veke : materialy i dokumenty. — Moskva : Nauka, 1978. — 2 zv. ; 27 cm. — 1 : 1700—1725. — 1978. — 701 str. SAZU II 92415 — **Russko-tureckaja vojna 1877—1878 gg. i Balkany**. — Moskva : Nauka, 1978. — 278 str. ; 23 cm. — (Balkanskije issledovanija ; 4). SAZU 90850/ — **Safronov**, Fedor Grogor'evič: Russkie na Severo-vostoke Azii v XVII-serednie XIX v. : upravlenie, služilye ljudi, krest'jane, gorodskoe naselelnia. — Moskva : Nauka, 1978. — 257 str., pril. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 92519 — **Šaskol'skij**, Igor Pavlovič: Borba Rossii protiv krestonosnoj agressii na Beregah Baltiki v XII—XIII vv. — Leningrad : Nauka, 1978. — 244 str. ; 22 cm. SAZU 92817 — **Vernadsky**, George: Kievan Russia. — New Haven & London : Yale university press, 1973. — 14, 412 str. ; 21 cm. FF C 3954 — **Veselovskij**, Stepan Borisovič: Trudy po istočnikovedeniju i istorii Rossii perioda feodalizma. — Moskva : Nauka, 1978. — 341 str. ; 21 cm. SAZU 94142 — **Weiss**, Gebrhardt: Russische Stadt zwischen Auftragsverwaltung und Selbstverwaltung : zur Geschichte der russischen Staatsreform von 1870. — Bonn : [s. n.], 1977. — 379 str. ; 21 cm. — Disertacija : Rheinische Friedrich Wilhelms Universität zu Bonn. SAZU 91767.

Od 1900 dalje:

Aktual'nye problemy sovetskoi istoriografii pervoj russkoj revoljucii. — Moskva : Nauka, 1979. — 314 str. ; 21 cm. SAZU 92792 — **Baklanova**, Iraida Alekseev-

na: Rabočie Petrograda v period mirnogo razvitija revolucii (mart—ijun' 1917 g.). — Leningrad : Nauka, 1978. — 191 str. ; 22 cm. SAZU 91347 — **Barghoorn**, Frederick C.: Détente and the Democratic Movement in the USSR. — New York : The Free Press ; London : Collier Macmillan Publishers, cop. 1976. — X, 229 str. ; 24 cm. IZDG 6491 — **Djakin**, Valentin Semenovič: Samoderžavie buržuazija i dvorjanstvo v 1907—1911 gg. — Leningrad : Nauka, 1978. — 244 str. ; 22 cm. SAZU 92514 — **Hartl**, Johan: Die Interessenvertretungen der industriellen in Russland 1905—1914. — Wien [itd.] : Herman Böhlau Nach., 1978. — 135 str. ; 24 cm. — (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas ; 10). SAZU 25508/10 H — **Iz istorii Velikogo Oktjabrja i posledujuših socialističeskikh revolucij** : sbornik statej. — Moskva : Nauka, 1978. — 542 str. ; 23 cm. SAZU 92391 — **Jakimov**, Aristarh Tihonovič: Dal'nyj Vostok v ogne bor'by s interventami i belogvardejcami (1920—1922). — Moskva : Nauka, 1979. — 118 str. ; 22 cm. SAZU 93981 — **Klimenko**, Vjačeslav Antonovič: Bor'ba s kontrarevoluciej v Moskve 1917—1920. — Moskva : Nauka, 1978. — 189 str., pril. ; 20 cm. SAZU 92485 — **Koloskov**, Viktor Nikolaevič: Očerki istorii marksitsko-leninskoj filosofii v SSSR (30-e gody). — Moskva : Nauka, 1978. — 156 str. ; 20 cm. SAZU 91238 X — **Konev**, Aleksandr Mihajlovič: Krasnaja gvardija na zaščite Oktjabrja. — Moskva : Nauka, 1978. — 221 str. ; 21 cm. SAZU 91312 — **Medvedev**, Roj Aleksandrovič & Zhores A. Medvedev: Khruschev : the years in power / translated by Andrew R. Durkin. — London [etc.] : Oxford University Press, 1977. — XI, 198 str. : ilustr. ; 23 cm. NUK 286426 — **Meissner**, Boris: Russland unter Chruschtschow. — München : R. Oldenbourg, 1960. — XV, 699 str. ; 24 cm. — (Dokumente und Berichte ; 15). NUK 276493 — 15 — **Salisbury**, Harrison E.: Russia in revolution 1900—1930. — London : Deutsch, 1978. — 285 str. : ilustr. ; 31 cm. IZDG II 579 — **Schapiro**, Leonard: The Communist Party of the Soviet Union. — 2. rev. and enl. ed. — London : Methuen & Co. Ltd., 1978. — XVIII, 686 str. ; 22 cm. IZDG 6376 — **Sovetskaja istoriografija istorii partii Bolševikov perioda podgotovki i pobedy velikogo Oktjabrja**. — Moskva : INION AN SSSR, 1979. — 63 str. ; 20 cm. SAZU 93797 — **Sovetskij Sojuz i bor'ba narodov Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evropy za svobody i nezavisimost 1941—1945 gg.** — Moskva : Nauka, 1978. — 448 str. ; 23 cm. — SAZU 92373 — **Velikij oktjabr'** — glavnoe sobytie XX veka : materialy respublikanskoj naučno-teoretičeskoj konferencii 25—26 oktjabrja 1979. — Alma-Ata : Nauka, 1979. — 393 str. ; 23 cm. SAZU 91670 X — **Velikij oktjabr'** i aktual'nye problemy arabskogo mira. — Moskva : Nauka, 1979. — 259 str. ; 22 cm. SAZU 93991.

17. Nemčija

Splošno:

Geschichte der deutschen Sozialdemokratie : 1863—1975 / Jutta von Freyberg [et. al.] ; mit einem Vorwort von Wolfgang Abendroth. — Köln : Pahl-Rugenstein, 1977. — 457 str. ; 19 cm. — (Kleine Bibliothek : Politik, Wissenschaft, Zukunft ; 58). SAZU 92436/58 X **Geschichtsunterricht ohne Zukunft ? Zum Diskussionsstand der Geschichtsdidaktik in der Bundesrepublik Deutschland** / herausgegeben von Hans Süsmuth. — 1976—1978. — 19 cm. — (Anmerkungen und Argumente ; 1). — Vol. 1. — 3. Aufl. — 1978. — 296 str. Vol. 2. — 2. Aufl. — 1976. — 352 str. FF B 919/1 — **Gladt**, Karl: Deutsche Schriftfibel : Anleitung zur Lektüre der Kurrentschrift des 17.—20. Jahrhunderts. — Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1976. — 259 str. : ilustr. ; 26 cm × 28 cm. FF D 2182 — **Jaurès**, Jean: Die Ursprünge des Sozialismus in Deutschland ; Luther, Kant, Fichte und Hegel / Vorwort von Lucien Goldmann ; übersetzt von Erika Höhnisch und Klaus Sonnendecker. — Frankfurt a. M. ; Berlin ; Wien : Ullstein, cop. 1974. — 106 str. ; 18 cm. — (Ullstein Buch ; 3049). IZDG 3549 — **Kretzschmar**, Hermann: Geschichte des neuen deutschen Liedes. — Hildesheim : Olms ; Wiesbaden : Breitkopf & Härtel, 1966. — 354 str. ; 23 cm. — (Kleine Handbücher der Musikgeschichte nach Gattungen ; 4). NUK M 113343 — 4 — **Problemy metodologiczne dziejów Niemiec**. — Poznań : UAM, 1978. — 203 str. ; 24 cm. — (Prace wydziału filozoficzno-historicznego : Seria historia ; 82). SAZU 42265/82 H — **Schumann**, Karl: Husserl-Chronik : Denk- und Lebensweg Edmund Husserls. — Den Haag : Nijhoff, 1977. — XXI, 516 str. ; 25 cm. — (Husserliana : Dokumente ; 1). NUK II 132000 — 1.

Srednji in novi vek do 1918:

Benecke, Gerhard: Germany in the thirty years war. — London : Arnold, 1978. — 108 str. ; 21 cm. — (Documents of modern history). FF C 4024 — **Darm-**

staedter, Ernst: *Georg Agricola : 1494—1555 : Leben und Werk.* — München : Verlag der Münchner Drucke, 1926. — 96 str. : 12 ilustracij ; 24 cm. — (Münchner Beiträge zur Geschichte und Literatur der Naturwissenschaften und Medizin ; 1). NUK 277947 — 1 — **Gerth**, Hans H.: *Bürgerliche Intelligenz um 1800 : zur Soziologie des deutschen Frühliberalismus.* — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1976. — 155 str. ; 24 cm. — (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 19). IZDG 5210 — **Hauzinski**, Jerzy: *Polityka orientalna Fryderyka II Hohenstaufa.* — Poznań / Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im Adama Mickiewicza, 1978. — 633 str. : ilustr. ; 25 cm. — (Prace wydziału filozoficzno-historycznego : seria historia ; 79). SAZU 42265/79 H — **Leibniz** / choix de textes avec étude du système philosophique et notices biographique par Paul Archambault. — Paris : Rasmussen, 1927. — 217 str. : ilustr. ; 19 cm. — (Les grands philosophes français et étrangers). NUK 281817 — **Materialien** zum politischen Richtungsstreit in der deutschen Sozialdemokratie 1890—1917 / hrsg. von Peter Friedmann. — Frankfurt a. M. ; Berlin ; Wien, Ullstein, 1978. — 2 Bde. ; 18 cm. — (Ullstein Buch ; 3015, 3016). IZDG 3549 — **Maurer**, Helmut: *Der Herzog von Schwaben : Grundlagen, Wirkungen und Wesen seiner Herrschaft in ottonischer, salischer und staufischer Zeit.* — Sigmaringen : Thorbecke, 1978. — 358 str. : ilustr. ; 25 cm. FF D 2219 — **Ortner**, Eugen: *Glück und Macht der Fugger.* — München : Ehrenwirth, 1978. — 398 str. : ilustr. ; 23 cm. FF C 3990 — **Reindl**, Peter: *Loy Hering : zur Rezeption der Renaissance in Süddeutschland.* — Basel : Reindl, 1977. — 542 str. : ilustr. ; 25 cm. NUK ? ??? **Rosenberg**, Hans: *Politische Denkströmungen im deutschen Vormärz.* — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1972. — 142 str. ; 24 cm. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft ; 3). IZDG 5210 — **Rosenfeld**, Hans-Friedrich und Hellmut: *Deutsche Kultur im Spätmittelalter : 1250—1500.* — Wiesbaden : Athenaion, 1978. — 334 str. : ilustr. ; 29 cm. — (Handbuch der Kulturgeschichte, I. Abt. ; [8]). FF E 658 — **Smirin**, Moisej Mendelevič: *Erazm Rotterdamskij i reformacionnoe dviženie v Germanii.* — Moskva : Nauka, 1978. — 235 str. ; 23 cm. SAZU 91362 — **Stupperich**, Robert: *Erasmus von Rotterdam und seine Welt.* — Berlin, New York : de Gruyter, 1977. — 210 str. ; 21 cm. FF C 3993.

Od 1918 dalje:

Bloom, Uve Knud: *Novemberrevolution und Aussenpolitik : Aspekte der deutschen Aussenpolitik von November 1918 bis zum Zusammentritt der Nationalversammlung in Februar 1919 : Inaugural Dissertation.* — Bonn : [s. n.], 1978. — 218 str. ; 21 cm. SAZU 93569 — **Drabkin**, Jakob Samojlovič: *Stanovljenje Vejmarskoj respubliki.* — Moskva : Nauka, 1978. — 373 str., pril. ; 23 cm. SAZU 92396 — **Fomin**, Vasilij Timofeevič: *Fašistskaja Germanija vo vtoroj mirovoj vojne.* — Moskva : Nauka, 1978. — 326 str. ; 23 cm. SAZU 91357 — **Geschichte** der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands : *Abriss.* — Berlin : Dietz, 1978. — 676 str. ; 22 cm. FF C 3985 — **Gundelach**, Ulrich: *Der nationale Wehrgedanke in der Weimar Republik : ein Beitrag zum Militarismusproblem in Deutschland zwischen 1918 und 1933.* — Bonn : [s. n.], 1977. — 664 str. ; 21 cm. — Disertacija : Rheinische Friedrich Wilhelms Universität zu Bonn. SAZU 80958/27 X — **Hoffmann**, Peter: *Hitler's personal security.* — London and Basingstoke : The Macmillan Press Ltd., 1979. — XII, 321 str. : ilustr. ; 25 cm. IZDG 6393 — **Koch**, Hannsjoachim W.: *Der deutsche Bürgerkrieg : eine Geschichte der deutschen und österreichischen Freikorps : 1918—1923.* — Berlin, Frankfurt am Main, Wien : Ullstein, 1978. — 487 str., 16 str. pril. ; 23 cm. FF C 4005 — **Kühnl**, Reinhard: *Der Deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten.* — Köln : Pahl-Rugenstein, 1978. — 530 str. : ilustr. ; 19 cm. — (Kleine Bibliothek : Politik, Wissenschaft, Zukunft ; 62). SAZU 92436/62 X — **Lewinska**, Pelagia: *Vingt mois a Auschwitz.* — Paris : Nagel, 1945. — 195 str. ; 19 cm. — (Documents contemporains). IZDG 6505 — **Manvell**, Roger & Heinrich Fraenkel: *Adolf Hitler : the man and the myth.* — 2nd printing. — New York : Pinnacle Books, 1977. — 250 str., 16 str. pril. ; 18 cm. NUK 280900 — **Mercalov**, Andrej Nikolaevič: *Zapadno-germanskaja buržuaznaja istoriografija vtoroj mirovoj vojny.* — Moskva : Nauka, 1978. — 271 str. ; 23 cm. SAZU 92365 — **Norden**, Albert: *Fälscher : zur Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen.* — Berlin : Dietz, 1963. — 318 str. ; 21 cm. FF C 3953 — **Ostrowski**, Karol: *Hitlerowska polityka podatkowa w generalnym gubernatorstwie.* — Warszawa : Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1977. — 157 str. ; 24 cm. — (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego ; 456 : Prace prawnicze ; 79). NUK 136662 — 456/79 — **Schüddekopf**, Otto-Ernst: *Nationalbolschewismus in Deutschland 1918—1933.* — Frankfurt a. M. ; Berlin ; Wien : Ullstein, cop. 1972. — 576 str. ; 18 cm. — (Ullstein Buch ; 2996). IZDG 3549.

18. Velika Britanija

Britain before conquest : an archaeological history of the British isles : c. 1500 BC — AD 1066 / general editor Andrew Wheatcroft. — London and Henley : Routledge & Kegan, 1979. — 25 cm. — 1 : Celtic Britain / Lloyd Laing. — 1979. — XI, 190 str. : ilustr. FF D 2235 — **Coleman, D. C.**: The economy of England : 1450—1750. — Oxford [etc.] : University press, 1978. — VIII, 223 str. ; 20 cm. FF C 2108 — **English historical documents** / general editor David C. Douglas. — Eyre & Spottiswoode, 1969—1975. — 25 cm. — Vol. III. : 1189—1327 / edited by Harry Rothwell. — 1975. — 1053 str. Vol. IV. : 1327—1485 / edited by A. R. Myers. — 1969. — 1302 str. FF D 2227 — **Frere, Sheppard** : Britannia : a history of Roman Britain. — London : Routledge & Kegan, 1978. — 487 str., pril. ; 24 cm. SAZU 93856 — **Hinsley, F. H.**: British Intelligence in the Second World War : Its Influence on Strategy and Operations / with E. E. Thomas, C. F. G. Ransom, R. C. Knight. — London : Her Majesty's Stationery Office, 1979. XIII, 601 str. — 3. Vol. ; 25 cm. — (History of the Second World War). IZDG 6487 — **Kaciewicz, George V.**: Great Britain, the Soviet Union and the Polish government in exile : 1939—1945. — The Hague [etc.] : Martinus Nijhoff, 1979. — 255 str. ; 25 cm. — (Studies in contemporary history ; 3). FF D 2204 — **Platt, Colin**: Medieval England : a social history and archaeology from the conquest to A. D. 1600. — London and Henley : Routledge & Kegan Paul, 1978. — XIX, 292 str., pril. : ilustr. ; 25 cm. FF D 2244 — **Reynolds, Susan**: An introduction to the history of english medieval towns. — Oxford : Clarendon press, 1977. — XIII, 234 str. ; 23 cm. FF C 1926 — **Rustowski, Adam**: Angielskaja powieść gotycka doby wiktoriańskiej. — Katowice : Uniwersitet Slaski, 1978. — 119 str. ; 24 cm. — (Prace Naukowe Uniw. Slaskiego w Katowicach ; 191). SAZU 80116/191 — **Woodward, Llewellyn** : British Foreign policy in the second world war. — London : Her Majesty's Stationery Office 1970—1976. 25 cm. — (History of the second world war). — vol. 4. — 1975 ; vol. 5. — 1976. IZDG 5375.

19. Skandinavske države

Attman, A.: The struggle for Baltic markets : powers in conflict 1558—1618. — Göteborg : Kungl. Vatenlaps-och Vitterhets-Samhället, 1979. — 231 str. ; 24 cm. — (Acta regiae societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis : humaniora ; 14). SAZU 48400/14 — **Roginskij, Vadim Vadimovič**: Švecija i Rossija : sojuz 1812 goda. — Moskva : Nauka, 1978. — 172 str. ; 21 cm. — SAZU 91265.

20. Francija

Foot, M. R. D.: SOE in France : an Account of the Work of British Special Operations Executive in France 1940—1944. — London : Her Majesty's Stationery Office, 1966. — [XXVII], 550 str., [16] str. pril. ; 25 cm + 4 zemljevidi. — (History of the Second World War). IZDG 6478 — **Histoire de la France rurale** / sous la direction de Georges Duby et Armand Wallon. — Tours : Seuil, 1975—1976. — 4 zv. — 23 cm. — 1 : La formation des campagnes françaises des origines au XIVe siècle / par Georges Bertrand [et al.]. — 1975. — 620 str. : ilustr. 2 : L'âge classique : 1340—1789 / par Hugues Neveux, Jean Jacquart, Emmanuel Le Roy Ladurie. — 1975. — 620 str. : ilustr. 3 : Apogée et crise de la civilisation paysanne : 1789—1914 / par Maurice Agulhon, Gabriel Désert, Robert Specklin. — 1976. — 568 str. : ilustr. 4 : La fin de la France paysanne de 1914 à nos jours / par Michel Gervais, Marcel Jollivet, Yvers Tavernier. — 1976. — 666 str. : FF C 3996 — **Janasz, Teresa**: Państwo Francuskie 1940—1944 : ideologia, organizacja, prawo. — Warszawa ; Wrocław : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1977. — 338 str. ; 24 cm. — (Acta Universitatis Wratislaviensis ; 314 : Prawo ; 53). NUK 167759 — 314/53 — **Kropotkin, Petr Aleksevič**: Velikaja francuzskaja revolucija 1789—1793. — Moskva : Nauka, 1979. — 575 str., 1 zvd. : ilustr. ; 22 cm. SAZU 94079 — **Ljublinskaja, Aleksandra Dmitrijevna** : Francuzkie krest'jane v XVI—XVIII vv. — Leningrad : Nauka, 1978. — 252 str. ; 23 cm. SAZU 92375 — **Sokolova, Marianna Nikolaevna**: Sovremennaja francuzskaja istoriografija. — Moskva : Nauka, 1979. — 359 str. 20 cm. SAZU 93804 — **Wirtschaft und Gesellschaft in Frankreich seit 1789** / herausgegeben von Gilbert Ziebur, unter Mitwirkung von Heinz-Gerhard Haupt. — [Gütersloh] : Kiepenheuer & Witsch, 1975. — 392 str. ; 23 cm. — (Neue wissenschaftliche Bibliothek ; 76). FF D 2189 — **Zmierzczak, Maria**: Ideologia liberalna w II cesarstwie francu-

skim. — Poznań : UAM, 1978. — 141 str. ; 25 cm. — (Prace wydziału prawa ; 77). SAZU 42189/77.

21. Nizozemska

Goertz, Heinrich: Hieronymus Bosch in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. — Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1977. — 154 str. : ilustr. ; 19 cm. — (Rowohlts Monographien ; 237). NUK 161827 — 237.

22. Liechtenstein

Seger, Otto: Überblick über die Liechtensteinische Geschichte. — Vaduz: (Buchdruckerei Gutenberg), [197?]. — 36 str., pril. ; 21 cm. SAZU 92694.

23. Španija

Bernatowicz — Bierut, G.: Hiszpania we współczesnym świecie 1945—1975. — Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978. — 370 str. ; 20 cm. SAZU 92099 — **Dessens, André:** L'Espagne et ses populations. — Paris : Presses Universitaires de France, 1977. — 412 str., pril. ; 20 cm. — (Pays & populations). INV B 3251.

24. Stari vzhod

Cornelius, Friedrich: Geistesgeschichte der Frühzeit. — Leiden ; Köln : Brill, 1960—1967. — 3 zv. ; 25 cm. — T. I. : Von der Eiszeit bis zur Erfindung der Keilschrift. — 1960. — 238 str. T. II/1. : Die Flusstalkulturen des Orients von der Erfindung der Keilschrift bis zum Auftreten der Indogermanen. — 1962. — 258 str. T. II/2. : Der Aufstieg der Indogermanen und der Orient bis zum Untergang des Hethiterreiches. — 1967. — X, 373 str. FF D 2230 — **Goetze, Albrecht:** Kulturgeschichte Kleinasiens. — München : Beck, 1974. — XVI, 228 str., 20 str. pril. : ilustr. ; 25 cm. — (Handbuch der Altertumswissenschaft ; Abt. 3, T. 2). NUK 74820 — Abt. III/T. 2.

25. Bizantinsko cesarstvo

Fugagnollo, Ugo: Bisanzio e l'Oriente a Venezia. — Trieste : Lint, 1974. — 360 str. : ilustr. ; 25 cm. FF D 2242.

26. Otomanski imperij in Turčija

Kaydu, Ekrem: Die Institution des Scheyh-ül-Islamat im Osmanischen Staat. — (Erlangen, t. Offsetdruck-Fotodruck 1971.) (VI) + 154 + (I ov.), str. 8°. NUK 244937 — **Önder, Zehra:** Die türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg. — München : Oldenbourg, 1977. — 313 str. ; 25 cm. — (Südosteuropäische Arbeiten ; 73). NUK II 60129 — 73 — **Problemy istorii Turcii :** (sbornik statej). — Moskva : Nauka, 1978. — 213 str. ; 22 cm. SAZU 91350 — **Shaw, Stanford:** History of the Ottoman empire and modern Turkey. — Cambridge [etc.] : Cambridge university press, 1977. — 24 cm. — Vol. 1 : Empire of the Gazis : the rise and decline of the Ottoman empire 1280—1808. — XII, 351 str. ; 2 str. pril. Vol. 2 : Reform, revolution and republik : the rise of modern Turkey 1808—1975. — XX, 518 str., 4 str. pril. FF D 2214.

27. Bližnji in srednji vzhod ter arabske države

Daniel, Norman: The Arabs and medieval Europe. — London and New York : Longman, 1979. — 2. ed. — XIV, 385 str. ; 23 cm. — (Arab background series). FF C 3995 — **Drevnost' i srednevekovye narodov Srednej Azii :** (istorija i kul'tura). — Moskva : Nauka, 1978. — 120 str., pril. ; 27 cm. SAZU II 92420 — **Saidbaev, Talib Sarymsakovič :** Islam i obščestvo : opyt istoriko — sociologičeskogo issledovanija. — Moskva : Nauka, 1978. — 251 str. ; 21 cm. SAZU 92347 — **Saunders J. J. :** A history of medieval islam. — London [etc.] : Routledge and Kegan Paul, 1978. — XV, 219 str. ; 22 cm. FF C 4004.

28. Egipt

Abriss der Geschichte des alten Ägypten. — München [etc.] : R. Oldenbourg, 1971. — 76 str. ; 25 cm. SAZU 92448 0 — **Berlev, Oleg Dmitrievič:** Obščestvennye otnošenija v Egipte epohi srednego carstva. — Moskva : Nauka, 1978. — 366 str. ; 20 cm. SAZU 91285 — **Hornung, Erik:** Grundzüge der ägyptischen Geschichte. — 2. überarbeitete und erweiterte Auflage. — Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978. — V, 167 str., 1 pril. ; 20 cm. — (Grundzüge ; Bd. 3). FF C 3967.

29. Indija

Malahovskij, Kim Vladimirovič: Istorija ostrovov Kuka. — Moskva : Nauka, 1978. — 70 str. : ilustr. ; 20 cm. SAZU 91274 — **The Maratha Supremacy / editor R. C. Majumdar ; assistant editor V. G. Dighe.** — Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan, 1977. — XX, 860 str. ; 25 cm. — (The history and culture of the Indian people ; 8). NUK II 198743 — 8.

30. Indonezija

Suter, Keith: West Irian, East Timor and Indonesia. — London : Minority Rights Group, 1979. — 27 str. ; 30 cm. — (Report / Minority Rights Group ; 42). INV C 496.

31. Afganistan

Korgun, Viktor Grigor'evič: Afganistan v 20—30-e gody XX v. — Moskva : Nauka, 1979. — SAZU

32. Kitajska

Krjukov, Mihail Vasil'evič & M. V. Sofronov & N. N. Čeboksarov : Drevnie Kitajcy : problemy, etnogeneza. — Moskva : Nauka, 1978. — 341 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 92521 — **Revoljucija 1925—1927 gg. v Kitae.** — Moskva : Nauka, 1978. — 236 str. ; 22 cm. SAZU 91340 — **Social'naja i social'no-ekonomičeskaja istorija Kitaja.** — Moskva : Nauka, 1979. — 252 str. ; 22 cm. SAZU 92811 — **Stužina, Emilija Pavlovna:** Kitajskij gorod XI—XIII vv. : ekonomičeskaja i social'naja žizn. — Moskva : Nauka, 1979. — 407 str. : ilustr. ; 22 cm. SAZU 94097.

33. Mongolija

Arheologija i etnografija Mongolii. — Novosibirsk : Nauka, 1978. — 220 str. ; ilustr. ; 26 cm. SAZU II 93842 A.

34. Japonska

Istorija Japonii (1945—1975) / Institut vostokovedenija. — Moskva : Nauka, 1978. — 540 str. ; 23 cm. SAZU 92397.

35. Afrika

Fage, J. D.: An atlas of african history. — 2. edition. — London : Arnold, 1978. — [84] str. : ilustr. ; 28 cm. FF E 750 — **Istorija Afriki : hrestomatija.** — Moskva : Nauka, 1979. — 383 str. : ilustr. ; 22 cm. SAZU 93818 — **Istorija nacional'no-osvoboditel'noj bor'by narodov Afriki v novejšee vremja / Institut Afriki ; Institut vostokovedenija ; Institut vseobščej istorii.** — Moskva : Nauka, 1978. — 614 str. ; 23 cm. SAZU 92382 — **Ivanov, Jurij Mihajlovič & A. S. Oganova :** Afrika u istokov klassovyh bitv. — Moskva : Nauka, 1978. — 211 str. ; 21 cm. SAZU 91277 — **Mercer, John:** The Sahrawis of Western Sahara. — London : Minority Rights Group, 1979. — 23 str. ; 31 cm. — (Report / Minority Rights Group ; 40). INV C 496 — **Shinnie, Margaret:** Ancient African kingdoms. — London : Arnold, 1971. — 125 str. : ilustr. ; 23 cm. FF C 4025.

36. Združene države Amerike

Fried, Richard M.: Men against Mc Carthy. — New York : Columbia University Press, 1976. — XII, 428 str. ; 24 cm. — (Contemporary American history series). NUK 277129 — **Fursenko, Aleksandr Aleksandrovič** : Amerikanskaja revoljucija i obrazovanie SŠA. — Leningrad : Nauka, 1978. — 414 str., pril. ; 21 cm. SAZU 91305 — **Slězkin, Lev Jur'evič** : U istokov amerikanskoj istorii. — Moskva : Nauka, 1978. — 334 str. ; 21 cm. SAZU 92798.

37. Latinska Amerika

López-Portillo, José: Quetzalcoatl / avant-propos de Jacques Soustelle ; traduit de l'espagnol par Francisco Cuevas Cancino et Gabrielle Cabrini. — Paris : Gallimard, 1978. — 233 str. ; 21 cm. FF C 4002 — **Steiner, Stan**: The Mexican Americans. — London: Minority Rights Group, 1979. — 18 str. ; 31 cm. — (Report/Minority Rights Group 39). INV C 496 — **Vega, Inca Garcilaso de la**: Istorija gosudarstva Inkov / izdanje podgotovili Ju. V. Knorozov i V. A. Kuz'miščev ; prevod so staroispanškogo V. A. Kuz'miščeva. — Leningrad : »Nauka«, 1974. — 747 str. : ilustr. ; 23 cm + [2] f. zvd. — (Literaturnye pamjatniki). — Prevod dela: Comen-tarios reales de los Incas. — Cir. NUK 257176 — **Wagner, Hermann**: Die Tolteken. Ein Beitrag zur frühen Geschichte Mesoamerikans. Berlin, (t. Dissertationsdruck-stelle) 1971. 221 + (II) str. 8°. NUK.

38. Filipini

Levtonova, Julija Olegovna: Istorija Filippin. — Moskva : Nauka, 1979. — 294 str. : ilustr. ; 23 cm. SAZU 94087.

39. Nova Zelandija

A New Zealand seminar on culture, language, history, The University of Auckland, New Zealand 23—25 August 1973. — Auckland : Romanian Studies Conference, 1973. — 48 str. : ilustr. ; 21 cm. NUK 259321.

40. Kuba

Očerki istorii Kubi / Institut vseobščej istorii. — Moskva : Nauka, 1978. — 602 str., pril. ; 23 cm. SAZU 92374.

OBVESTILA O DELOVANJU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO IN O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Objavljamo obračun in kratko poročilo o tehnični plati izhajanja Zgodovinskega časopisa v preteklem letniku 33/1979. Za primerjavo navajamo tudi ustrezne podatke iz obračuna za letnik 32/1978.

DOHODKI	Letnik 1979 din	Letnik 1978 din
Dotacija Raziskovalne skupnosti Slovenije	496.000,—	364.000
Dotacija RSS za tisk gradiva z 19. zborovanja v Mariboru	60.000,—	—
Ostanek od organizacije 19. zborovanja in od posveta o Speransu	60.205,65	—
Dotacija Izobraževalne skupnosti Slovenije	56.912,—	32.700
Naročnina	214.242,50	188.785
Prodaja tek. številčk, zbornika o Speransu in stare zaloge	60.230,75	26.884
Skupaj	947.590,90	612.369
<hr/>		
IZDATKI		
Tiskarski stroški	727.520,—	395.672
Tiskarski stroški ponatisa letnika 1964 (oziroma v letu 1978 letnika 1963)	43.350,—	39.900
Avtorski honorarji	318.300,—	247.727
Uredniški honorarji	31.830,—	24.773
Stroški uredništva in uprave	34.587,45	32.005
Skupaj	1.155.587,45	740.077
Primanjkljaj	207.996,55	127.708

Tiskarski stroški so se v tolikšni meri povečali zaradi znatno večjega obsega letnika (skok od 556 na 672 strani in od treh zvezkov na štiri), zaradi dviga naklade od 1.400 na 1.500 izvodov, zaradi separata o Kardelj-Speransovi knjigi v 1.550 izvodih in seveda zaradi skoka cen tiskarskih storitev. Stroški ponatisa enega letnika so poskočili za okoli 10 %. Ob lanski zadnji številki so bruto avtorski honorarji za avtorsko polo znesli 3.200 din, letos 3.800 din, kar pomeni realni padec. Za večji obseg je bilo seveda potrebno izplačati več avtorskih pol honorarja (lani 77,5 a. p., letos 93,5 a. p.) in je tako absolutni znesek izdatkov za avtorske honorarje precej narasel. Uredniški honorarji so vezani na izplačane avtorske honorarje (višina 10 %).

Vsi dohodki skupaj so porasli za 54,74 %, izdatki pa za 56,14%. Izguba je zato večja za 62,87 %. Predvidevanje, da bi izgubo letnika 1978 krili iz sredstev letnika 1979, se torej niso uresničila. Sedanja skupna izguba že resno ogroža finančno poslovanje Zgodovinskega društva in je ne bo moč prenesti na letnik 1980.

Prekomerna rast obsega izhaja iz dejstva, da uredništvo ni moglo odkloniti objave gradiva mariborskega zborovanja, posveta o Speransu in posveta v Kuparjih — ob objavi rednega gradiva, ki ga tudi ni bilo mogoče kar v celoti odklanjati in s tem ogroziti siceršnje izhajanje revije.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa in odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo sta že ukrenila vrsto korakov, ki naj razrešijo nastali finančni položaj. Razumljivo pa je, da bo saniranje izgube revije mogoče le ob rednejšem plačevanju članarine s strani vseh društvenih članov. Pri letnikih 1980 in 1981 bodo neobhodni stabilizacijski ukrepi naslednji: letni obseg revije le do 600 strani, izid samo treh zvezkov, povečanje deleža, ki ga v celotnem prihodku revije ustvarjajo naročnina in prodaja — z drugimi besedami, povečanje naročnine in prodajne cene posameznih številčk vsaj v višini povečanja tiskarskih stroškov. Načrtovana skupna uprava Zgodovinskega časopisa in Kronike naj bi vsaj relativno še nekoliko zmanjšala upravne izdatke in izboljšala materialno poslovanje obeh revij.

2. Številka 3/1980 Zgodovinskega časopisa naj bi na vsak način izšla še pred Novim letom in tako nekoliko zmanjšala kronični zaostanek pri izhajanju revije. Postavljen je že tiskarski stavek za prispevke Antona Svetine o zgodovini Lipe nad Vrbo na Koroškem, P. Živkovića o kreditno-trgovskih zvezah Braila Tezalovića z Dubrovničani, Toneta Zorna o pisanju »Murske straže« v letih 1919/1922, v tiskarni pa je že tudi nekaj drugih tekstov.

3. V poletnem času se je nekajkrat sestel ožji društveni odbor, dne 15. 9. 1980 še celotni odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo. Osrednja tema je bila vsakokrat vezana na priprave 20. zborovanja v Ljubljani 1.—4. 10. 1980; in na občni zbor ob zborovanju. Odbor se je seznanil z dejstvom, da za načrtovano ekskurzijo v Romunijo ni bilo dovolj prijav in to zaradi visoke cene in zaradi pozne potrditve programa z romunske strani. O sodelovanju petih slovenskih zgodovinarjev na avgustovskem svetovnem zgodovinskem kongresu v Bukarešti bodo člani informirani na društvenem sestanku, ki ga načrtujemo za oktober.

4. Od društvenih dejavnosti je potrebno omeniti dva uspela posveta. Sekcija za sodobno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo in sekcija za idejna vprašanja zgodovinopisja Marksističnega centra CK ZKS sta 23. junija pripravili tretji seminar za mlade zgodovinarje, na katerem so na temo »Od gradiva do razprave« predavali dr. Ferdo Gestrin, dr. Miro Stiplovšek in dr. Tone Ferenc. Celjsko zgodovinsko društvo pa je v sodelovanju s krajevnimi dejavniki v Žalcu, dne 12. septembra, pripravilo posvet o slovenskem taborskem gibanju; posveta se je s svojimi prispevki udeležila vrsta znanih slovenskih zgodovinarjev.

5. V oceno smo dobili od Založbe Obzorja knjigo Toneta Ferenca, Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945 — Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945; od Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu smo prejeli prve publikacije iz njihove serije Disertacije in razprave: Vida Obid — Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945, Fran Zwitter — Die Kärntner Frage, Avgustin Malle — Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900.

Janez Stergar

UDK 329.3 (497.12/.13+497.15) "1911/1913"

Pleterski Janko, dr., redni profesor, Filozofska fakulteta, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v letih 1911—1913

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 1—2, s. 5—75, cit. 202

slov. (nem., slov., angl.)

Povezovanje slovenske klerikalne stranke z združeno Hrvatsko stranko prava v letih 1911—1913 (npr. njuna skupna izjava z dne 20. oktobra 1912 in stažiča do konferenc v Trstu 1. junija 1913, že po ponovnem razcenu v HSP). Predstavitelji pomembnih poglavje zgodovine jugoslovenskega gibanja pri Slovencih. Stažiča VLS v tem času so bila: opredelitev za hrvatske državnepravni program, pojmovan kot program ustanovitve jugoslovenske enote v federalizirani in narodnem in verskem smislu; sporazum priznanje Srbov in Muslimanov v narodnem in verskem smislu; sporazum z njimi na temelju priznanja hrvatske državnosti. Vse v pozitivnem razmerju do Srbije in Crne Gore. Poglavitni konkretni dosežek je bila ustanovitve Hrvatsko-slovenskega parlamentarnega kluba na Dunaju, ki je v času svetovne vojne postal podlaga za razvoj jugoslovenske državnopravne akcije.

Avtorski izvleček

UDK 355.48 (497.12/.13:496.1) "1576/1579"

Simontiti Vasko, stažist na PZE za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Prispevek k poznavanju turških vpadov od leta 1576 do začetka gradnje Karlova leta 1579

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 1—2, s. 87—99, cit. 103

slov. (nem., slov., angl.)

Prispevek podrobno prikazuje pogoste turške vpade v Hrvaško krajino. Sklepano lahko, da so Turki v tem času načrtno uničevali Hrvaško krajino, s tem pa jim je uspelo pomakniti mejo še bolj proti zahodu — iz reke Une na reko Glino. Na Kranjskem so ob meji s Hrvaško krajino nekolikokrat ropali maršolzi, nikoli pa niso v deželo vpadli Turki, kljub dostikrat številni vojski. Poleg tega so v prispevku omenjene še manjše korekcije glede do sedaj znanog številčnosti vojske v Hrvaški in Slavonski krajini, ter omenjena je verjetno prva točno datirana omemba mesta Karlova 23. avgusta 1579. Prispevek temelji na znanih virih in literaturi ter novih virih Arhiva Slovenije.

Avtorski izvleček

UDK 339 (497.13 Dubrovnik) "13"

Voje Ignacij, dr., izredni profesor, Filozofska fakulteta, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Privatne poslovne knjige dubrovniških trgovcev (14. stoletje)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 1—2, s. 77—85, cit. 72
slov. (nem., slov., angl.)

V testamentih dubrovniških trgovcev se omenjajo številne poslovno-trgovske knjige, ki so jih vodili pri svojem poslovanju v samem Dubrovniku in pri trgovanju v balkanskem zaledju in v Italiji. To dokazuje tudi razširjenost pismenosti v Dubrovniku. Iz teh knjig je razvidno izpopolnjevanje dubrovniškega knjigovodstva. Največ privatnih trgovskih knjig je nastalo v zvezi z registracijo kreditnega poslovanja, poslovanja trgovskih družb pa tudi v druge namene. Večina teh poslovnih knjig je propadla, ohranilo so se zelo redke. V razpravi, ki je časovno omejena na XIV. stoletje, je poudarek na zunanjem opisu teh knjig, na vrstah knjig, njihovi pravni veljavi in uporabi pri trgovskem poslovanju.

Avtorski izvleček

UDK 262.2 (436:525) (091)

Svetina Anton, dr., upokojeni pravnik, YU-61000 Ljubljana, Gradišče 6

Prispevki k zgodovini Skočidola

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 1—2, s. 101—117, cit. 33

slov. (nem., slov., angl.)

Razprava govori o koroški župniji, ki je bila od leta 1461 do leta 1787 inkorporirana ljubljanski škofiji oziroma njenemu stolnemu kapitulu. Poleg pojasnil etimološkega izvora imena kraja Skočidol vsebuje razprava tudi nekaj podatkov o etnologiji slovenske Koroške in dokazuje, da je pripadalo prebivalstvo tega dela Koroške slovenski narodni skupnosti. V dobi reformacije in protireformacije je tudi v župniji Skočidol protestantizem uspeval, ker so bili lastniki grada in gospostva Vernberk, grofi Khevenhüllerji, pripadniki nove vere in so po svoji politični in gospodarski nadmočnosti vplivali na podložne kmete, da so pristopali k novi veri.

Avtorski izvleček

Vojte Ignacij, Dr., Extraordinary Professor, Faculty of Philosophy, University »Edvard Kardelj«, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Private Business Registers of the Merchants from Dubrovnik (in XIV. cent.)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 1—2, pp. 77—85, 72 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

In the testaments of the merchants from Dubrovnik are mentioned numerous business-commercial registers, which the merchants led in their business in Dubrovnik, in the Balkan-hinterland and Italy. This fact also shows, to what extent the literacy was spread in Dubrovnik, from the business register themselves is evident the improvement of the registers keeping in Dubrovnik. The majority of the private commercial registers arose from the registration of doing business on credit. The management of commercial companies, as well as from other purposes. Most of these business registers got lost, only a few have been kept. In the report, which is temporarily limited to the XIV. century, the emphasis is laid on the outside description of those registers, on their kind, their legal value and implementation in the commercial doing business.

Author's Abstract

UDC 262.2 (436.525) (091)

Svetlana Anton, Dr., Retired Lawyer, YU-61000 Ljubljana, Gradišče 6

Contribution to the History of Škofladi

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 1—2, pp. 101—117, 33 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

The treatise speaks about the Carinthian parish, which was incorporated into the Ljubljana's diocese from 1461 to 1787. Beside the explanations of the ethnological origin of the name of the place Škofladi the treatise includes also some data on the ethnology of the Slovenian Carinthia, as well as the proofs that the population of this part of Carinthia belonged to the Slovenian national group. In the period of reformation and anti-reformation the Protestantism prospered also in the parish Škofladi. The owners of the castle and the Vernberk-estate, the counts Khevenhüllers, were namely adherents of the new religion. Because of their political and economical strength they influenced the dependent farmers to enter the new religion.

Author's Abstract

Pieterski Janko, Dr., University Professor in Order, Faculty of Philosophy, University »Edvard Kardelj«, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Union of the Aislavene Popular Party and the Croatian Party of Law in the Years 1911—1913

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 1—2, pp. 5—75, 202 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

The linking up of the Slovenian clerical party with The united Croatian Party of Law in the years 1911—1913 represents a very important chapter in the history of the Yugoslav movement. The standpoints of the Vseslovenska ljudska stranka (The Aislavene National Party) in that time were as follows: declaration for the program of Croatian Statehood, being looked upon as the program of the foundation of the Yugoslav unit within the federal Habsbourg Monarchy, including the Slovenes, therefore also recognition of the Serbs and Muslims in the national and religious sense, agreement with them on the basis of the recognition of the Croatian Statehood. All these in the positive attitude towards Serbia and Montenegro. The main concrete achievement was the foundation of the Croatian-Slovenian Parliamentary Club in Vienna, which, during the World War I, became the basis of the development of the Yugoslav action.

Author's Abstract

UDC 355.48 (497.12/.13:496.1) "1576/1579"

Vasko Simoniti, Probationer in the Department for History, Faculty of Philosophy, University »Edvard Kardelj«, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Contribution to the History of the Turkish Irruptions from 1576 till the Beginning of Building of Karlovac in 1579

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 1—2, pp. 87—99, 103 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

The author deals in detail with the frequent Turkish irrupptions into the Croatian march-land. We may make the conclusion that the Turks systematically destroyed the march-land in that time. They succeeded in moving the borders even more towards the west — from the river Una on the river Glna. In Carniola namely the so-called »martolozci« robbed a few times along the frontier with the march-land, whereas the Turks made no irrupptions in Carniola in that period inspite of the much stronger army. The author also numerical smaller corrections in connection with the up till now known numerical strength of the army in the Croatian and Slavonic march-land, as well as probably the first exactly dated quotation of the town Karlovac (August 23, 1579). The contribution is written on the basis of known sources and literature, as well as on the new sources of the Archives of Slovenia.

Author's Abstract

Zontar Jože, dr., ravnatelj Zgodovinskega arhiva Ljubljana (YU-61000 Ljubljana, Mesni trg 27) in docent, Filozofska fakulteta, Univerza Edvarda Kardaerja v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 1—2, s. 119—155, cit. 120

slav. (nem., slov., angl.)

Iz nabornih okrajnih komisariatov, ki so jih na Kranjskem in Stajerskem poverili določenim zemljiškim gospodarstvom in mestom in so jih ustanovili za potrebe nabornega sistema (od leta 1777 dalje), so se postopoma razvila splošna okrajna oblastva. Na Koroskem so kot naborne okrajne komisariate izbrali deželska sodišča in večja obgradja. Na Goriškem in Gradiškem pa so se naslonili na jurisdikcije, ki so jih leta 1788 koncentrirali. Do nekolič spremenjenega sistema upravnih okrajev (a še vedno na podlagi delegiranja), je prišlo na ozemlju bivših litrskih provinc po letu 1814, kjer so okrajne gosposke združevale tudi sodstvo in jih je po letu 1835 vse bolj prevzemala država v neposredno upravo.

Avtorski izvleček

UDK 949.712 "1878" :07 (497.11+497.113)

Luković Petko, dr., polkovnik v pokoju, YU-11000 Beograd, Balkanska 51/VII

Borba Slovenaca za ujedinjenu Sloveniju na izmaku velike krize na istoku od marta do novembra 1878. i njen odjek kod srpskog naroda u kneževini Srbiji i Voljvodini

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 1—2, s. 175—182, cit. 149

shrv. (nem., shrv., angl.)

Tokom 1878, usled pojačanih talijanskih imperijalističkih pretenzija na Slovensko Primorje, Trst i Istru, dodele Austro-Ugarskoj na Berlinskom kongresu okupacionog mandata za Bosnu i Hercegovinu i okupiranja ovih od austro-ugarske vojske, kod Slovenaca se ispoljila borbeno spremnost za odsudno odupiranje talijanskom iredentizmu, što se vidno manifestovalo na tabornima u Kojskom 31. marta, Kobariidu 7. aprila i u Dolini kod Trsta, 27. oktobra 1878. Kod Slovenaca je ojačala gotovost za smelij pri-stup zahtevu za stvaranje Ujedinjene Slovenije i unapređenje jugoslovenske solidarnosti, što je narocito došlo do izražaja u adresi upućenoj austrijskom caru od poslanika Kranjske pokrajinske skupštine 5. oktobra, na taboru u Dolini i na proslavi sedamdesetogodišnjice dr. Janjeza Blewelsa u Ljubljani, 19. novembra 1878. Izvestan deo srpske javnosti u Kneževini Srbiji i Voljvodini bio je upoznat, sa ovim događajima i sa iskrenim simpatijama pratio je borbu slovenačkog naroda.

Avtorski izvleček

Margreid Lujo, dr., univerzitetiski profesor, Univerza u Rijeci, YU-51000 Rijeka

Pretkapitalistički oblici vlasništva po Marksovim Grundrissima

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 1—2, s. 157—174, cit. 129

shrv. (ital., shrv., angl.)

Autor analizira poglavja Marksovog djela Grundrisse, koja se odnose na pretkapitalističke oblike proizvodnje i vlasništva, napisana u prosincu 1857. i siječnju 1858. To je jedini Marksov rad u kojem on na kompleksan način prikazuje svoje koncepcije o tom problemu. Taj rad predstavlja sponu između »ranog« i »relog« Marksa. Marks razlikuje tri pretkapitalistička stanja, azijsko, antičko i germansko, a u svakom od tih stanja primarno i sekundarno razdoblje. Samo primarno razdoblje je progresivno. U sekundarnom razdoblju dolazi do podjarmijavanja jedne ljudske grupacije po drugoj. Npr. u antičkom stanju primarno progresivno razdoblje ima kao glavnu značajku dvostrukou formu vlasništva, općinsku i privatnu, a sekundarno razdoblje nastaje osvajačkim ratovima, nastankom ropstva i drugih oblika podjarmijavanja, čime počinje i propast antičkog stanja proizvodnje i vlasništva.

Avtorski izvleček

UDK 325.25 (73=863)

Hočevar Toussaint, dr., profesor ekonomije, Univerza New Orleans, Louisiana 70122, ZDA

Geografska razporeditev, starostna struktura in relativna osveščenost slovenske jezikovne skupine v ZDA

Zgodovinski časopis, 34/1980, št. 1—2, s. 215—225, cit. 8

slav. (angl., slov., angl.)

Analizirani so podatki o osebah, ki so pri popisih ZDA v letih 1940 in 1970 navedle slovensko kot materni jezik, in primerjani s podatki za druge jezikovne skupine. Stevilo oseb, ki so bile rojene izven ZDA (prva generacija), se je močno zkrčilo in postaralo. Pri osebah druge generacije, ki so bile 1940 mlajše od 25 let, se kaže nenavadno padec, ki kaže na izgubljanje slovenske zavesti. Na drugi strani pa je število oseb tretje generacije poraslo, kar kaže na porast slovenske osveščenosti.

Avtorski izvleček

UDC 330.342.11/13

Margelje Lujlo, Dr., Univ. Professor, University in Rijeka, YU-51000 Rijeka

Forms of Ownership before Capitalism as to Marx's Work Grundrisse

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 1—2, pp. 157—174, 129 notes

Serbo-Croat. (Ital., Serbo-Croat., Engl.)

The author analyzes those chapters of the Marx's work Grundrisse, in which Marx deals with the forms of production and ownership before capitalism and which he wrote in December 1857 and January 1858. It is the only Marx's work in which he presents his concepts of this problem in a complex way. The work itself is a link between the years and eras in Marx's work. He distinguishes the Asiatic, the antique and the germanic form; each one he divides into the primary and secondary period. Only the primary period is progressive. In the secondary period one group of people subjugates the other group.

Author's Abstract

UDC 325.25 (73=863)

Hočevar Tussalant, dr., Professor of Economics, University of New Orleans, Louisiana 70122, U. S. A.

Geographical Distribution, Age Structure, and Comparative Identity Awareness of Persons of Slovene Language in the United States

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 1—2, pp. 215—225, 8 notes

Slov. (Engl., Slov., Engl.)

Data on persons of Slovene language (PSL) contained in U. S. censuses of 1940 and 1970 are analyzed and compared with data for other linguistic groups. The foreign born PSL subgroup (first generation) both dwindled and aged considerably. Cohorts of the second generation, who were under 25 years of age in 1940 show an abnormally high attrition, which tends to indicate a loss of ethnic awareness among this subgroup. On the other hand, the corresponding cohorts of the third generation increased in numbers, indicating a gain in Slovene ethnic awareness.

Author's Abstract

UDC 353.7 (497.12) "1771/1848"

Zontar Jože, Dr., Director of the Historical Archives in Ljubljana (YU-61000 Ljubljana, Mestni trg 27) and Lecturer Faculty of Philosophy, University »Edvard Kardelj« YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

Formation and Development of the Administrative Districts in Slovenia until 1849

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 1—2, pp. 119—155, 120 notes

Slov. (Germ., Slov., Engl.)

From the recruiting district commissariats, which where in Carniola and Styria entrusted to certain land authorities and towns, and were founded for the needs of the recruiting system (from 1777 on), gradually developed the general district authorities. In Carnithia functioned as recruiting district commissariats the regional law-courts and larger domains. In Gorizia and Gradisca regions worked in that function the jurisdictions, which were concentrated in 1788. A little different system of the administrative districts (but still on the basis of the delegate-system) occurred after 1814 on the territory of the former Illyrian Provinces, where the district authorities held also the jurisdiction; after 1835 they were gradually overtaken by the state into the direct administration.

Author's Abstract

UDC 949.712 "1878" :07 (497.11+497.113)

Luković Petko, Dr., Retired Colonel, YU-11000 Belgrade, Balkanska 51/VII
The Fight of the Slovenes for the Zedinjena Slovenija (United Slovenia) at the End of the Great Crisis in the East from March 111 November 1878 and Its Echo by the Serbian Nation in the Principality Serbia and in Vojvodina

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 1—2, pp. 173—214, 149 notes

Serbo-Croat. (Germ., Serbo-Croat., Engl.)

In the year 1878, due to the strengthened Italian imperialistic pretensions to the Slovenian Coastland, Trieste and Istria, to the allotment of the occupational mandate for Bosnia and Herzegovina to the Austro-Hungary, and to the occupation of Bosnia and Herzegovina by the Austro-Hungarian army, the Slovenes manifested their willingness to resist the Italian irredentism. They organized the so-called »tabors« (open-air meetings) in Kobarid on March 31, in Kobarid on April 7 and in Dolina by Trieste on October 27, 1878. Their decision to demand the foundation of the »Zedinjena Slovenija« (United Slovenia) and development of the Yugoslav solidarity was particularly manifested in the address of the deputy of the Carniolian Regional Assembly to the Austrian Emperor, as well as at »tabors« in Dolina on October 5 and at the celebration of the 70th anniversary of Dr. Janez Bleiweis in Ljubljana, on November 19, 1878.

Author's Abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R d p
ZGODOVINSKI čas.
1980

941/949

120030137, 1/2

COBISS